การเมือง / ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
องครักษ์ 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 10 โทร. 3921578, 3918048

320.9593
ฉ 212 ร

16 พ.ย. 2533

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

#4886

167069

320.9593
ณ212ก

คำอุทิศ

"ถ้าตำราเล่มนี้จะมีประโยชน์ต่อผู้สนใจประวัติศาสตร์ไทยอยู่บ้างแล้ว ผู้เขียนขออุทิศกุศลผลบุญเหล่านี้ให้กับบิดามารดา และบูรพาจารย์ของผู้เขียนที่มีส่วนเกื้อกูลผู้เขียนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จนทำให้ผู้เขียนสามารถเขียนตำราเล่มนี้ออกมาได้"

ณรงค์ พ่วงพิศ

พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤศจิกายน 2529

พิมพ์ครั้งที่ 2 พฤษภาคม 2530

จัดพิมพ์โดย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พฤษภาคม 2530

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ 2

เนื่องจากมีผู้สนใจหนังสือ "การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน" ตำราสำหรับผู้ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทยและวิชารัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองไทย เป็นที่ต้องการของผู้สนใจมาก จึงมีความจำเป็นต้องพิมพ์ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ผู้เขียนหวังว่าคงจะเกิดประโยชน์ต่อผู้สนใจพอสมควร

ณรงค์ พ่วงพิศ

1 พฤษภาคม 2530

คำนำ

"การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน" คือตำรา ที่ผู้เขียนรวบรวมมาจากผลงานซึ่งเป็นข้อเขียนทางวิชาการของผู้เขียนในวาระและโอกาสต่าง ๆ ซึ่งได้เผยแพร่ออกมาในรูปเอกสารประกอบคำบรรยาย และบทความต่าง ๆ ในลักษณะต่างกรรมต่างวาระ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าถ้ามีโอกาสรวบรวมเป็นเล่มก็คงจะเกิดประโยชน์ต่อผู้ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ยุคมีรัฐธรรมนูญในอีกแง่มุมหนึ่ง รวมทั้งผู้ที่ศึกษาวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยอีกด้วย ผู้เขียนจึงพยายามจัดรูปแบบให้มีลักษณะของตำราทางวิชาการสำหรับใช้อ้างอิงได้ และพยายามจะลำดับเรื่องในแต่ละบทให้สอดคล้องเป็นเอกภาพโดยส่วนรวมทั้งเล่ม

ผู้เขียนหวังว่า "การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน" เล่มนี้ จะเป็นตำราสำหรับใช้อ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้อย่างมีประโยชน์พอสมควรสำหรับนิสิตนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ถ้าการพิมพ์ครั้งนี้จะเกิดประโยชน์ต่อผู้อ่านจนเป็นที่ปรากฏแน่ชัด ก็จะพิมพ์ออกเผยแพร่อีกในโอกาสต่อไป

ณรงค์ พ่วงพิศ

1 พฤศจิกายน 2529

สารบาญ Assumption University

บทที่		หน้า
1	ความคิดทางการเมืองไทย	1
	ความคิดทางการเมืองแบบ "ธรรมราชา"	2
	ความหมายของคำว่า "ธรรมราชา"	2
	ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาของพระมหาธรรมราชาแห่งกรุงสุโขทัย	3
	การสืบทอดและการพัฒนาการความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาในยุคหลัง	9
	ความสำเร็จและความล้มเหลวของความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา	19
	ความคิดทางการเมืองแบบ "เทวราชา"	20
	ความหมายของคำว่า "เทวราชา" และความเป็นมาของลัทธิเทวราชา	20
	สาเหตุที่ทำให้ไทยรับเอาความคิดทางการเมืองแบบเทวราชามาใช้ในราชสำนักอยุธยา	23
	ลักษณะแนวคิดเทวราชาของไทย	24
	ความสำเร็จและความล้มเหลวของแนวคิดแบบเทวราชา..	30
	การผสมผสานแนวคิดแบบธรรมราชาและเทวราชาเข้าด้วยกัน	32
*	ความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์	34
*	ความหมายของ "การจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์"	34

บทที่ หน้า

สาเหตุที่ก่อให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ 34
แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ต่อแนวคิดทางการเมืองสมัยใหม่ 36
แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103 44
แนวความคิดทางการเมืองของคณะผู้ก่อการ ร.ศ.130.. 46
ความคิดทางการเมืองของ "คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 49
ความคิดทางการเมืองของ "เทียนวรรณ" 56
ความสำเร็จและความล้มเหลวของแนวความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ 66
ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยม 67
ความหมายของคำว่า "ชาตินิยม" 67
แนวพระราชดำริทางการเมืองแบบชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 68
ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม 74
ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการ..78
การผสมผสานแนวความคิดเรื่องชาตินิยมกับเผด็จการทางทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 80
ความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยม 84
ความหมายของคำว่า "สังคมนิยม" 84

บทที่ หน้า

ความหมายแบบสังคมนิยมของนายปรีดี พนมยงค์ 85

ความคิดแบบสังคมนิยมของ "จิตร ภูมิศักดิ์ 88

เชิงอรรถบทที่ 1 90

2 วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับพัฒนาการทางการเมืองไทย 107

พื้นฐานทางสังคมที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย ... 109

ลักษณะโครงสร้างทางสังคมไทยในระบบศักดินา 109

อิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกิดจากระบบไพร่ 119

การตีความที่ผิดพลาดเกี่ยวกับคติความเชื่อในพุทธศาสนา.... 125

กระบวนการอบรมกล่อมเกลาในครอบครัวตามลักษณะจารีต
ของไทย 130

ค่านิยมในสังคมไทยที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเข้ามามีส่วนร่วม
ทางการเมืองอย่างเสรี 133

พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย.. 137

ลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจในระบบศักดินาของไทย ... 137

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ไม่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง
ทางสังคมไทย 141

การเกิดชนชั้นนายทุนที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของ
ไพร่และทาสในสังคมไทย 145

พื้นฐานทางการเมืองและการปกครองที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการ
ทางการเมืองไทย 155

ลักษณะโครงสร้างการปกครองของไทยในระบบศักดินา

อิทธิพลของระบบ "อัครมหาเสนาบดี" กับพัฒนาการทาง
การเมืองไทย 160

บทที่ หน้า

อิทธิพลของระบบ "กินเมือง" กับพัฒนาการทางการเมืองไทย
การเมืองไทย 166
ระบบ "เทศาภิบาล" ที่มาของการรวมอำนาจการปกครอง... 169
กระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการ
ทางการเมืองไทย 175
เจตนารมย์ในการสร้างความทันสมัยในสังคมไทย 175
การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่เป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทาง
การเมืองไทย 178
การจัดการศึกษาที่ขาดความเกื้อหนุนต่อพัฒนาการทาง
การเมืองไทย 184
การปฏิรูปการทหารที่นำไปสู่การมีบทบาททางการเมืองของ
กองทัพในสังคมไทย 190
การปฏิรูประบบราชการที่นำไปสู่การมีบทบาททางการเมือง
ของข้าราชการประจำในสังคมไทย 200
บทสรุป 204
เชิงอรรถบทที่ 2 212
การปรับตัวทางการเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกจนกระทั่ง
นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 226
ภูมิหลังทางการเมืองการปกครองของไทยก่อนปรับตัวเข้าสู่
ความทันสมัย 226
สาเหตุที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองแบบตะวันตก.. 237
การแบ่งกลุ่มความเคลื่อนไหวทางการเมือง 239

Act, ชั้น 2 ตู้ 226 ชั้น 2 ตู้ 50 วัน 243 275 หน้า 227 - 276

บทที่ หน้า

การปรับตัวทางการเมืองของรัฐเพื่อตอบสนองแรงกดดันทางการเมือง 243
การปรับตัวของรัฐในช่วงแรก (พ.ศ.2411–2427)... 243
การปรับตัวของรัฐในช่วงที่สอง (พ.ศ.2427–2453)... 249
การปรับตัวของรัฐในช่วงที่สาม (พ.ศ.2453–2468)... 257
การปรับตัวของรัฐในช่วงที่สี่ (พ.ศ.2468–2475).... 260
ผลสืบเนื่องของการปรับตัวทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2411–2475) 262
การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 266
"คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง..... 266
สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 267
หลักการของคณะราษฎร 272
ลักษณะรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ.2475 273
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 274
เชิงอรรถบทที่ 3 276
4 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (พ.ศ.2475–2521) 284
ความยุ่งยากทางการเมืองภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2475 284
การปิดสภาผู้แทนและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา 287
การรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476 28
กบฏบวรเดช 286

บทที่ หน้า

การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 288

การยุติบทบาทหางการเมืองของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา 290

การกวาดล้างศัตรูทางการเมืองของ พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม 291

การเมืองไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 293

นโนบายต่างประเทศของไทยที่ส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทย 293

สาเหตุการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม 299

ความยุ่งยากทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ... 300

การแก้ไขวิกฤติการณ์ทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 300

ประชาธิปไตยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 304

การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 307

การสลายตัวของคณะราษฎร ..... 316 v.

ความยุ่งยากทางการเมืองไทยหลังการรัฐประหาร 2490... 318

กบฏเสนาธิการ 319

กบฏแบ่งแยกดินแดน 319

การฉ้อราษฎร์บังหลวงในกระทรวงกลาโหม 320

กบฏวังหลวง 320

กบฏแม่นอัดกัน 321

บทที่ หน้า

การรัฐประหารตัวเองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม 322

กบฏสันติภาพ 323

การรัฐประหาร 16 กันยายน 2500 324

การเมืองไทยภายใต้การชี้นำของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และผู้สืบทอดอำนาจทางการเมือง 330

การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนธันวาคม 2500 330

การรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 331

การบริหารประเทศภายใต้ระบอบเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 333

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 338

การรัฐประหารในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 339

รัฐธรรมนูญปกครองอาณาจักร พ.ศ. 2515 349

กรณี "วันมหาวิปโยค" 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ... 350

การฟื้นฟูประชาธิปไตยภายหลังเกิดวิกฤติการณ์ พ.ศ.2516.. 355

ความไม่เป็นประชาธิปไตยของรัฐธรรมนูญของไทย 381

เชิงอรรถบทที่ 4 388

5 ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย ศึกษาเฉพาะกรณีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์.. 395

ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยสมัยอยุธยา (พ.ศ.1893–2310) 395

การรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ 397

บทที่ หน้า

การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์และขุนนาง 404
สิ่งท้าทายความต้องการที่จะเป็นกษัตริย์ของพระราชวงศ์และขุนนาง 414
บทบาททางการเมืองของขุนนางผู้ใหญ่ 417
ปัญหาของระบบที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง... 420
ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 – 2475) 429
ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 1 กับ "วังหน้า" 429
การ "ยึดอำนาจ" เงียบเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2 433
ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 5 กับ "วังหน้า" 445
ลักษณะการประนีประนอมทางการเมืองในกลุ่มผู้นำไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2475 450
ข้อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสมัยอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์ 454
เชิงอรรถบทที่ 5 456

บรรณานุกรม 464

บทที่ 1

ความคิดทางการเมืองไทย

การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความคิดทางการเมืองไทย ในบทที่ 1 นี้จะมุ่งเน้นถึงแนวความคิดทางการเมืองไทยนับตั้งแต่ยุคเริ่มต้นประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา จนถึงยุคเผด็จการทหารในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กรองอำนาจโดยพยายามที่จะแสดงถึงวิวัฒนาการของแนวความคิดทางการเมืองไทยในยุคสมัยต่าง ๆ ตลอดมาเป็นลำดับ ซึ่งประกอบด้วยความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา แบบเทวราชา แบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ แบบชาตินิยมและเผด็จการทหาร แบบสังคมนิยม

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดทางการเมืองไทยดังกล่าว ต้องอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อสรุปออกมาเป็นความคิดทางการเมืองแบบต่าง ๆ โดยที่ผู้นำเอาความคิดดังกล่าวมาใช้หรือผู้ประกาศอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าว อาจมิได้แสดงทรรศนะของตนออกมาเป็นรูปแบบหรือกระบวนการทางความคิดอย่างชัดแจ้งโดยตรง ดังนั้น ข้อจำกัดในการเขียนเรื่องความคิดทางการเมืองไทยนี้ก็คือข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงยังมีน้อย จึงต้องอาศัยการตีความทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ ดังนั้น การสะท้อนให้เห็นแนวความคิดทางการเมืองไทยด้วยวิธีการดังกล่าว จึงอาจเป็นเพียงการนำเสนอในประเด็นที่สามารถจะกระทำได้ภายใต้ข้อมูลที่มีอยู่เท่านั้น และมันก็เป็นเพียงทรรศนะหนึ่งเท่านั้น

ในการเสนอสาระสำคัญของเรื่องนี้ จำเป็นจะต้องให้ความหมายของศัพท์เฉพาะของความคิดทางการเมืองไทยในแบบต่าง ๆ ให้เข้าใจเสียก่อน ต่อจากนั้นจะต้องเข้าใจถึงสาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้มีการนำเอาความคิดทางการเมืองดังกล่าวมาใช้ ต้องรู้ถึงลักษณะหรือรายละเอียด ตลอดจนวิวัฒนาการของแนวความคิดต่าง ๆ และต้องพิจารณาถึงผลสำเร็จและความล้มเหลวของความคิดดังกล่าวอีกด้วย บทสรุปในเรื่องนี้

ก็คือจะต้องทำให้เกิดความเข้าใจถึงวิวัฒนาการและรูปแบบของความคิดทางการเมืองไทยจากสมัยโบราณเป็นต้นมาจนถึงยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

1.1 ความคิดทางการเมืองแบบ "ธรรมราชา"

1.1.1 ความหมายของคำว่า "ธรรมราชา"

"ธรรม" ในที่นี้หมายถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือจะหมายถึงความเป็นธรรม ความยุติธรรม หรือความดีงามก็ได้

"ราชา" หมายถึงกษัตริย์ปวงชนนิยมชมชอบ เพราะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายด้วยความยุติธรรม[1]

"กษัตริย์" หมายถึงนักรบหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายจากคนในสังคมให้ทำหน้าที่ในการรบพุ่ง หรือป้องกันภัย[2]

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกษัตริย์บางพระองค์อาจกดขี่ประชาชน ไม่คุ้มครองประชาชนให้ได้รับความเป็นธรรมก็ได้ ดังนั้น กษัตริย์จึงมิได้หมายถึง "ราชา" ทุกพระองค์[3]

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง ธรรมราชา คำนี้จึงหมายถึงกษัตริย์ที่ประชาชนนิยมชมชอบ เพราะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม โดยอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์เป็นหลักปฏิบัติ หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ธรรมราชา หมายถึง "ผู้นำที่ใช้ธรรมในการปกครองประชาชน"[4]

ตามความคิดทางพุทธศาสนา ผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า "ราชา" คือผู้ปกครองซึ่ง "ยังชนทั้งหลายให้อิ่มดีด้วยทศพิธราชธรรม"[5] ดังนั้น ผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชาจึงน่าจะหมายถึง "ผู้ปกครองซึ่งทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมะของพุทธศาสนาและทรงยังชนทั้งหลายให้อิ่มดีด้วยธรรมะนั้น ซึ่งรวมทั้งทศพิธราชธรรมนั้นด้วย"[6]

ด้วยเหตุนี้ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา จึงเป็นความคิดทางการเมืองที่มุ่งแสดงคุณลักษณะและหลักธรรมในการปกครองของพระราชา ที่ต้องอาศัยคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นความคิดทางการเมืองที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาโดยตรง เป็นความคิดทางพุทธศาสนาซึ่ง "ได้รับการนำมาใช้เป็นแนวความคิดทางการเมืองมาตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยุคสุโขทัย"[7]

1.2 1.1.2 ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาของพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย

1.2.1 (1) สาเหตุที่ทำให้มีการนำความคิดแบบธรรมราชามาใช้

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตอนต้นว่า ได้มีการนำเอาความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชามาใช้ตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทในยุคสุโขทัย ทั้งนี้จากการวิเคราะห์จากหลักฐานทางวรรณคดีและประวัติศาสตร์ที่สำคัญ คือ บทพระราชนิพนธ์ชื่อ "ไตรภูมิพระร่วง" ของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 1888[8] ขณะเมื่อทรงครองเมืองศรีสัชนาลัยในฐานะพระมหาอุปราช ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าได้มีการกล่าวถึงความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชามาก่อนที่พระมหาธรรมราชาลิไทจะเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งสุโขทัยแล้ว

สาเหตุที่ทำให้พระมหาธรรมราชาลิไททรงประกาศอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชามีอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก ทรงได้รับอิทธิพลทางความคิดจากพุทธศาสนา "ทรงชำนาญในสภาวะแห่งพระไตรปิฎก"[9] จึงทำให้พระองค์ต้องการแสดงพระองค์ในฐานะผู้เผยแพร่พุทธศาสนาและชักชวนให้บุคคลต่าง ๆ ประพฤติธรรมตามคติของธรรมราชา จึงได้ทรงพระราชนิพนธ์ "ไตรภูมิพระร่วง" อันเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาขึ้นมาเผยแพร่ ดังที่มีข้อความใน "ไตรภูมิพระร่วง" ตอนหนึ่งกล่าวว่า "จึงได้ไตรภูมิถนนใส่เกื้อใด ใส่เพื่อมีอัตราพระอภิธรรมและจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน..."[10] และอีกตอนหนึ่งก็กล่าวไว้ว่า "ผู้ใด

จักปรารถนาสวรรค์นิพพานจงสถิตนี้ฟังไตรภูมิกถาทำนุบำรุง อย่าได้ประมาทสักวัน ดังนี้ จึงจะได้พบพระศรีอาริยไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัสแก่สัพพัญญูญาณในโลกนี้ แลฯ"[11] แสดงให้เห็นว่าพระมหาธรรมราชาลิไททรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นมาเพื่อ "เผยแพร่พุทธศาสนาและเพื่อเทศน์โปรดพระมารดา"[12] ดังนั้น อุดมการณ์ธรรมราชาของพระมหาธรรมราชาลิไท จึงได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว

ประการที่สอง สืบเนื่องมาจากความจำเป็นทางการเมือง จะเห็นว่าพระธรรมราชาลิไททรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นมาก็ "เพื่อประโยชน์ทางการเมืองอย่างแน่นอน"[13] นอกเหนือไปจากการได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงเป็นอุปราชปกครองศรีสัชนาลัยในปี พ.ศ. 1882 ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงในปี พ.ศ. 1888 และทรงยกพลจากศรีสัชนาลัยไปปราบและประหารศัตรูในสุโขทัยแล้วเสด็จเสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. 1890[14] ดังปรากฏความในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า "...เสด็จนำพยุหเสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัชนาลัยมา...ให้พลเสนาทั้งหลายล้อมประตู (เอา) ขวานประหารศัตรูทั้งหลาย บัดนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์ไอศูรยาธิปัตย์ในเมืองสุโขทัยแทนพระบิดา..."[15] ดังนั้น ก่อนขึ้นครองราชย์พระองค์อาจคาดการณ์ถึงปัญหายุ่งยากอันอาจจะเกิดขึ้นขณะขึ้นครองราชย์ได้ พระองค์จึงทรงเผยแพร่อุดมการณ์ธรรมราชาในไตรภูมิพระร่วงเอาไว้ล่วงหน้าก่อน เพื่อสร้างความนิยมให้เกิดขึ้นแก่ราษฎรเอาไว้ล่วงหน้า เมื่อขึ้นครองราชย์จะได้มีความชอบธรรมในฐานะเป็นธรรมราชา ขณะเดียวกันฐานะทางเศรษฐกิจและการเมืองของสุโขทัยในขณะนั้นที่เริ่มเสื่อมลง ภายหลังจากที่พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงพยายามทุกวิถีทางที่จะพัฒนาสังคมสุโขทัยให้มีอำนาจกำลังคนและเศรษฐกิจทัดเทียมอาณาจักรทางใต้มาแล้ว[16] พระมหาธรรมราชาลิไทต้องทรงคาดการณ์ได้ดีว่า ถ้าพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว จะต้องประสบปัญหาขยายอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรทางใต้ โดยเฉพาะอาณาจักรอยุธยาอย่างแน่นอน ดังนั้น การเตรียมการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาใน

ไตรภูมิพระร่วง จึงเท่ากับเป็นการวางแผนแก้ปัญหาล่วงหน้า เพื่อว่าภายหลังเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว จะได้ใช้อุดมการณ์ดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจทางการเมืองเสริมเข้ากับการใช้วิธีแผ่ขยายอาณาเขต เป็นการใช้ธรรมะในการขยายอำนาจ ผลที่คาดว่าจะได้ก็คือ ถ้าบรรดาหัวเมืองใหญ่น้อยยอมรับอุดมการณ์ดังกล่าวไปปฏิบัติ ก็เท่ากับยอมรับอำนาจของพระองค์และสุโขทัยโดยทางอ้อม เป็นการทอนอำนาจอาณาจักรอยุธยาซึ่งอยู่ทางใต้โดยปริยาย แต่จุดประสงค์ดังกล่าวจะบรรลุผลสำเร็จหรือไม่นั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องพิจารณาต่อไป

(2) <u>แนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาของพระมหาธรรมราชาลิไท</u>

ในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ของพระมหาธรรมราชาลิไท ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบธรรมราชาไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ ยังได้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างพระญาจักรพรรดิราชกับการสั่งสอนอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาอีกด้วย ดังนั้น ในหัวข้อนี้จึงจะได้แยกพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ ลักษณะหลักธรรมที่ธรรมราชาพึงปฏิบัติ และความสัมพันธ์ระหว่างพระญาจักรพรรดิราชกับการปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา

(2.1) <u>หลักธรรมที่ธรรมราชาพึงยึดถือปฏิบัติ</u> ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า แนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา เป็นการเน้นถึงพระราชาผู้ซึ่งประพฤติธรรม ดังนั้น จึงต้องพิจารณาถึงลักษณะของหลักธรรมที่ธรรมราชาจะต้องยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ

ในไตรภูมิพระร่วง ได้แสดงให้เห็นว่า ธรรมราชาจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนารวม 2 ลักษณะคือ[17]

ลักษณะที่ 1 เป็นธรรมะที่เป็นคุณลักษณะส่วนพระองค์ของพระราชา ธรรมดังกล่าวในข้อนี้ เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะส่วนพระองค์ของพระราชามากกว่าที่จะเป็นหลักการปกครองที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่าง

ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์จะต้องมีธรรมะที่จะต้องทรงปฏิบัติในฐานะที่เป็นคุณลักษณะส่วนพระองค์ ประกอบด้วย ทศพิธราชธรรม[18] จักรวรรดิวัตร[19] และราชจรรยานุวัตร[20]

ลักษณะที่ 2 เป็นธรรมที่แสดงถึงหลักการปกครอง ประเพณีการปกครองและความยุติธรรมทางการเมือง ธรรมะประเภทนี้ในไตรภูมิ-พระร่วง ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นธรรมะที่พระญามหาจักรพรรดิราชทรงสั่งสอนท้าว-พระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย เป็นหลักการที่ทรงใช้ในการดำเนินการปกครอง ประกอบด้วยหลักสำคัญ 10 ประการ[21]

ถ้าผู้ปกครองคนใดปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวมาแล้วทั้งหมด ก็จะทำให้สามารถปกครองเมืองนั้นได้ยั่งยืนนาน ตรงกันข้ามถ้าผู้ปกครองคนใดไม่ปกครองโดยธรรมะดังกล่าวก็ย่อมจะมีอำนาจอยู่ได้ไม่นาน ดังศิลาจารึกนครชุมหลักที่ 3 กล่าวไว้ตอนหนึ่งความว่า..."ขุนผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรมดังอันขุนผู้นั้น...กินเมืองเหิงนานแก่กม ผู้ใดกระทำบชอบด้วยธรรมดังอันขุนผู้นั้น... กินเมืองเหิงนานแก่กม ผู้ใดกระทำบชอบด้วยธรรมดังอัน ขุนผู้นั้นบมียืนเยิงนานเลย..."[22] ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนออกมาให้เห็นได้จากแนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาของพระบาธรรมราชาลิไทนั่นเอง

(2.2) <u>ความสัมพันธ์ระหว่างพระญาจักรพรรดิราชกับการปกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา</u> ในไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวย้ำถึงบทบาทของพระญาจักรพรรดิราชว่าเป็นผู้มีบุญเช่นเดียวกับ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรรคสาวก พระอรหันต์ขีนาสพ และพระโพธิสัตว์ บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ทรงธรรมทั้งสิ้น และย่อมจะต้องลงมาเกิดในชมพูทวีป[23]

พระญาจักรพรรดิราชมีบทบาทเสมือนหนึ่งตัวแทนของพระพุทธเจ้าในโลกขณะที่ไม่มีพระพุทธเจ้า ดังนั้น จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจแต่ประการใดเลย เมื่อปรากฏว่าไม่ว่าพระญามหาจักรพรรดิราชจะเดินทางไป ณ ทวีปใดก็ตาม บรรดาท้าวพระยาใหญ่น้อยทั้งหลายย่อมไม่สามารถจะออกมาต่อการรบพุ่งด้วยได้ มีแต่จะพากันมาเคารพกราบไหว้และเฝ้าแหนด้วยความรักใคร่และยินดี[24]

บทบาทอีกประการหนึ่งของพระญาจักรพรรดิราชก็คือการเทศนาสั่งสอนแก่ผู้ปกครองทวีปที่พระองค์เสด็จไปถึงอีกด้วย[25] คำสั่งสอนของพระญาจักรพรรดิราชที่สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายมีทั้งทางโลกและทางธรรม[26] ในทางโลกก็เป็นการสั่งสอนกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ปกครองทั้งหลาย จะต้องปกครองอาณาประชาราษฎร์ของตนโดยมีธรรมะเป็นหลักปฏิบัติ ส่วนทางธรรมก็เป็นเรื่องของการชี้ให้เห็นถึงผลของการสร้างกุศลและผลของการทำบาป ตลอดจนสภาพของสวรรค์ และนรกภูมิต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่าพระญาจักรพรรดิราชจะเป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนบรรดากษัตริย์ในทวีปต่าง ๆ ให้ปกครองแว่นแคว้นของตนโดยธรรมะ จึงเท่ากับว่าพระญาจักรพรรดิราช จึงเป็นผู้ประกาศอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา ดังนั้น พระญาจักรพรรดิราชจะต้องทรงรอบรู้และเข้าใจในธรรมะ จึงจะสามารถสั่งสอนบรรดากษัตริย์ต่าง ๆ ให้ประพฤติพระองค์เป็นธรรมราชาได้ พระญาจักรพรรดิราชจึงเปรียบเสมือนพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในความคิดของพระมหาธรรมราชาลิไท

ในขณะเดียวกัน ในไตรภูมิพระร่วงก็ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "อันว่าพระญาจักรพรรดิราชนี้ยังมีจำพวก ๑ เลาไส้ ยังมีพระญาองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อพระญาศรีธรรมาโสกราช เสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่งสมญาชื่อว่า ปาตลีบุตรมหานคร..."[27] แสดงให้เห็นว่าพระมหาธรรมราชาลิไทชื่นชมว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นพระญาจักรพรรดิราชด้วยพระองค์หนึ่ง และการกล่าวถึงบทบาทของพระญาจักรพรรดิราชก็เท่ากับว่าได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราชบางส่วนนั่นเอง ดังนั้น "พระเจ้าอโศกมหาราชจึงถูกกำหนดให้เป็นตัวอย่างของพระญาจักรพรรดิราชที่เป็นจริง"[28] ทำให้พิจารณาได้ว่าการปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา พระมหาธรรมราชาลิไทจึงน่าจะได้รับอิทธิพลจากพระราโชบายของพระเจ้าอโศกมหาราชบ้าง[29] การที่พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงชี้ให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของพระญาจักรพรรดิราชว่าเป็นทั้งผู้รู้ในทางโลกและทางธรรม คือเป็นผู้มีอำนาจทางการเมือง และเป็นผู้ทรงธรรม

อันประเสริฐ จึงสอดคล้องกับบทบาทของพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นตัวอย่างของพระญาจักรพรรดิราช

การที่เชื่อได้ว่าพระมหาธรรมราชาลิไททรงต้องการปลูกฝังอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา โดยเลียนแบบพระเจ้าอโศกมหาราช ก็เพราะว่ามีหลักฐานที่จะพอชี้สูจน์ได้ว่าเป็นเช่นนั้น ดังที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้ศึกษาเอาไว้ และสรุปว่า...

"...เห็นได้ว่าพญาลิไทพยายามทำหลายสิ่งหลายอย่างเลียนแบบพระเจ้าอโศก เช่นการปลูกป่ามะม่วง การปลูกต้นโพธิ์ ซึ่งตามจารึกหลักที่ 11 (จารึกวัดเขากบ) ด้านที่สองมีความว่า ปลูกต้นโพธิ์เป็นจำนวนมากมาย มีการสร้างกุฏิศาลา มีบ่อน้ำ และในที่สุด แม้แต่การสร้างศิลาจารึกในสมัยสุโขทัยก็เป็นการเอาอย่างการทำจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชเช่นกัน ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็นการกล่าวถึงการชาบซึ้งในพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็บรรยายประวัติส่วนพระองค์ การที่ทรงผนวช การให้ทาน และที่สำคัญที่สุดมีข้อความหลายตอนที่สั่งสอนประชาชนด้วย..."[30]

ถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนก็คือ พระมหาธรรมราชาลิไททรงพยายามที่จะปฏิบัติพระองค์ในฐานะ "ธรรมราชา" ตามอุดมการณ์ทางการเมืองที่พระองค์ได้แสดงออกมาให้เป็นที่ประจักษ์ใน ไตรภูมิพระร่วงด้วย นอกเหนือจากได้แสดงความสามารถในทางพุทธศาสนาไว้ใน ไตรภูมิพระร่วงแล้ว ในปี พ.ศ. 1904 พระองค์ยังได้ทรงสละราชสมบัติ และทรงผนวชที่วัดป่ามะม่วง ใช้พระนามของพระองค์ให้ปรากฏว่า ออกญาธรรมราชา เมื่อโอรสและนัดดาเสวยราชย์สืบต่อมาก็มี "ปู่พระญาธรรมราชา" เป็นที่ปรึกษาอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏหลักฐานในจารึกหลักต่าง ๆ ว่า มีกิจกรรมทางการเมืองหลายประการ ทั้งด้านการปกครอง การปกป้องและขยายอาณาเขต รวมทั้งพระศาสนาอีกด้วย[31]

เป็นที่น่าสังเกตว่าความคิดเกี่ยวกับจักรพรรดิราช ได้รับการบรรยายโดยละเอียดในไตรภูมิพระร่วง แต่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์แห่งสุโขทัยไม่เคยอ้างพระองค์เป็นจักรพรรดิเลย คงเน้นแต่ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นธรรมราชาธิราช ทรงปกครองคนทั้งหลายในรัฐโดยปราศจากอกุศลเจตนา ตรงกันข้ามทรงปกครองด้วยกุศลเจตนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงตั้งปณิธานที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยให้คนทั้งหลายพ้นทุกข์[32] ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งกล่าวถึงว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์[33] ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามไตรภพ[34] ในทานบารมีก็เหมือนพระเวสสันดร ในปัญญาบารมีก็เหมือนพระมโหสถ ในศีลบารมีก็เหมือนพระสีลวราช ทรงรู้สภาวะแห่งพระไตรปิฎก"[35] พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์นี้ ทรงได้รับการสมมติขึ้นเป็นมหาธรรมราชาธิราช[36] ดังที่ศิลาจารึกกล่าวว่า "พระยาทั้งหลายวันเป็นมิตรสหายอันมีในสี่ทิศนี้ แต่งกายกายาคงวายของฝากหมากปลามาไหว้ อันยึดปัญญาภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์-มหาธรรมราชาธิราช"[37]

1.3 1.1.3 <u>การสืบทอดและการพัฒนาการความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาในยุคหลัง</u>

ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงถือเป็นแนวปฏิบัติในการครองกรุงสุโขทัยนั้น ได้รับการถ่ายทอดมาโดยตลอดทั้งในสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ อาจจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปบ้างแล้วแต่สภาพแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

(1) <u>ความคิดแบบธรรมราชาตอนปลายสุโขทัย</u>

หลังจากสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทแล้ว อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชายังคงมีลักษณะเข้มข้นดังเช่นในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท เพราะเป็นสมัยที่ใกล้เคียงกัน ดังจะเห็นได้จากพระนามของกษัตริย์สุโขทัยในยุคหลัง

ยังคงได้รับการขนานพระนามว่าธรรมราชามาโดยตลอดทุกพระองค์จนสิ้นสมัยสุโขทัย ดังเช่นคำจารึกหลักที่ 12 ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งความว่า ..."ศักราช 1970 จำเดิมแต่พระปรินิพพานแห่งสมเด็จพระสากยมุนีโคดมสัมพุทธเจ้า...เป็นปีที่ 36 บริบูรณ์ด้วยสามารถ พระราชสมภพแห่งพระเจ้าธรรมราชาธิราช ผู้ประกอบด้วยธรรมอันประเสริฐ..."[38] หรือในคำจารึกในศิลาหลักที่ 8 ค. ก็กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ..."ศักราช 762 (เท่ากับ พ.ศ. 1963 – ผู้เขียน) นาคนักษัตร ปีมะโรง สมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาตามหาศิลกรัตนราชนาถกรรโลงแม่แลสมเด็จมหาธรรมราชาธิบดี..."[39] เท่าที่ยกมาให้เป็นตัวอย่างที่พอจะเห็นว่าภายหลังที่พระมหาธรรมราชาลิไทได้สละราชสมบัติใน พ.ศ. 1904 แล้ว กษัตริย์สุโขทัยองค์ต่อ ๆ มาก็คงออกพระนามเป็นธรรมราชาทั้งสิ้น

(2) <u>ความคิดแบบธรรมราชาในสมัยอยุธยา</u>

ในสมัยอยุธยา คติธรรมราชายังคงมีอิทธิพลสืบต่อมา อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงอยุธยาจะรับเอาคติธรรมราชามาจากสุโขทัย แต่คติจักรพรรดิและจุลจักรพรรดิก็ได้รับการเน้นอย่างมาก ดังปรากฏว่าพระนามของพระมหากษัตริย์อยุธยาที่ปรากฏในกฎหมาย วรรณกรรม และจารึกมักมีสร้อยพระนามว่า "บรมจักรพรรดิ" หรือ "จุลจักรพรรดิ" อยู่เสมอ[40]

โดยความเป็นจริงแล้ว คติจักรพรรดิราชในสมัยอยุธยาก็คือ คติจักรพรรดิราชที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงครั้งกรุงสุโขทัยนั่นเองและโดยสาระสำคัญของตัวมันเองแล้ว ก็มิได้แตกต่างจากธรรมราชาแต่ประการใด กล่าวคือต่างก็เน้นความเป็นใหญ่เหนือกว่าราชาอื่น ๆ[41] กล่าวคือ ถ้าจะพิจารณาเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วง แนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชที่พระมหาธรรมราชาลิไทให้ความสนใจนั้นมิใช่ราชาธรรมดา หากแต่เป็นมหาธรรมราชาซึ่งหมายถึงผู้นำที่ใช้ธรรมะในการปกครองประชาชน ซึ่งก็ตรงกับความหมายของจักรพรรดิซึ่งหมายถึงราชายิ่งใหญ่ขึ้นไปอีกคือ เหนือราชาธรรมดา เพราะราชาผู้นี้มีคุณธรรมอันสูงส่งมากมาย ดังนั้น

จักรพรรดิจึงเป็นผู้ปกครองที่ปวงชนพอใจและเป็นผู้มีคุณธรรมสูงเกินกว่ากษัตริย์หรือราชาทั้งปวง นั่นก็หมายถึงมหาธรรมราชานั่นเอง

อย่างไรก็ตามคติจักรพรรดิราชกับธรรมราชาก็ต่างกันอยู่บ้าง ดังที่ สายชล วรรณรัตน์ ได้กล่าวว่า "...คติธรรมมิกราชาธิราช (คือธรรมราชานั่นเอง – ผู้เขียน) เน้นลักษณะภาคธรรมาพระหว่างธรรมิกราชาธิราชกับราชาอื่น ๆ มาก คติจักรพรรดิเน้นความมีพลังอำนาจเหนือกว่าราชาอื่น ๆ ของจักรพรรดิอย่างชัดเจน..."[42]

พระนามของกษัตริย์อยุธยามักจะออกพระนามโดยมีธรรมราชา ธรรมิกมหาราชาและจักรพรรดิผสมอยู่ด้วยเสมอ ในขณะเดียวกันพระนามก็แสดงออกถึงอิทธิพลของคติเทวราชา (ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป) อีกด้วย ในบางครั้งก็อาจมีเพียงธรรมราชากับจักรพรรดิราชผสมอยู่ด้วยกันเท่านั้น[43] ดังตัวอย่างที่ปรากฏเช่น พระไอยการ อาชญาหลวงปี พ.ศ. 1895 พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุรินทรบรมจักรพรรดิสรบวรธรรมิกมหาราชาธิราช...[44] ในพระไอยการพรมศักดิ์ปี พ.ศ. 2136 พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า "พระบาทสมเด็จเอกาทศรฐอิศวรบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงทศพิธราชธรรมอนันตสมภาราดิเรกเอกอุดมบรมพุทธรางกูรจักรพรรดิธรรมมิกกราชาธิราช"[45] หรือที่ปรากฏในพระไอยการอาชญาหลวงว่า "พระมหาจักรพรรดิศรบวรธรรมิกมหาราชาธิราชพระเจ้าอยู่หัว"[46] เป็นต้น

ในสมัยปลายอยุธยา คติเกี่ยวกับจักรพรรดิราชหรือธรรมราชาก็ยังคงดำรงอยู่ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้จะเน้นถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนาก็ตาม "แต่ก็หาได้กล่าวถึงภารกิจของพระองค์ในการสั่งสอนและดูแลคนทั้งหลายในราชอาณาจักร นับถือศาสนาที่ใจหรือให้มีปัญญาเข้าใจธรรมะจนบังเกิดสัมมาทิฏฐิและสัมมาปฏิบัติอันจะนำไปสู่การบรรลุอุดมคติของชีวิตไม่"[47]

(3) ความคิดแบบธรรมราชาในสมัยธนบุรี

ในสมัยธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังคงยึดมั่นอยู่กับความเป็นธรรมราชาหรือจักรพรรดิราชอย่างไม่เสื่อมคลาย ถึงแม้ว่าพระนามของพระองค์จะแสดงถึงความเป็นเทวราชาตามลัทธิฮินดูก็ตาม ดังปรากฏในพระนามของพระองค์ที่ว่า "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ อิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทศพิธราชธรรม อนันตสัมภาราดิเรกเอกอุดมบรมจักรพรรดิ สุนทรธรรมมิกราชบรมนาถบรมพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว"[48] นอกจากนี้ก็ทรงเน้นภารกิจของพระองค์ในฐานะจักรพรรดิหรือธรรมราชาตามคติพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากที่พระองค์ทรงพระราชทานโอวาทสั่งสอนกษัตริย์แห่งนครศรีธรรมราชให้พึงรักษาศีล ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ตลอดจนยึดมั่นในพระรัตนตรัย[49]

ความเป็นธรรมราชาของพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้ แม้แต่คณะสงฆ์ก็ยอมรับในคติเช่นนี้ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำที่คณะสงฆ์ถวายพระพรเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2322 ก็ได้กล่าวเน้นถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอย่างมาก[50]

(4) การพัฒนาความคิดแบบธรรมราชาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2325 - 2394) ได้ปรากฏว่าแนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาได้รับการนำมาใช้อย่างจริงจังมากขึ้น และดูเหมือนว่าจะมีความสำคัญยิ่งกว่าแนวความคิดแบบเทวราชาซึ่งใช้ควบคู่กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ได้ทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานีและกระทำพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นปฐมบรมกษัตริย์ แห่งราชวงศ์จักรีนั้น พระองค์ทรงเน้นความเป็นธรรมราชาอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการที่พระธรรมอุดมและพระพุทธโฆษาจารย์

ได้กล่าวถวายพระพรต่อพระองค์เกี่ยวกับทศพิธราชธรรมและพระราชจรรยานุวัตร (สังคหวัตถุ 4) อันเป็นคุณลักษณะของธรรมราชา นอกจากนี้ก็มีหลักธรรมอื่น ๆ ที่คล้ายจักรวรรดิวัตรดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ธรรมะเหล่านี้ พระเถระทั้ง 2 รูปได้ย้ำให้รัชกาลที่ 1 ได้ทรงปฏิบัติให้เป็นนิจศีลมิได้ขาด[51]

พระราชภารกิจของความเป็นธรรมราชาในรัชกาลที่ 1 ได้รับการเน้นในรูปของการบำเพ็ญพระบารมีของพระโพธิสัตว์อันเป็นลักษณะของธรรมราชาโดยแท้ นอกจากนี้พระนามของรัชกาลที่ 1 ที่ปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายส่วนใหญ่ที่ตราขึ้นในรัชกาลที่ 1 ที่ออกพระนามว่า "สมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิธราชธรรม" และมีหลายฉบับที่ออกพระนามว่า "สมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัว บรมธรรมิกะ-มหาราชาธิราชเจ้า" ในที่อื่น ๆ ก็ออกพระนามว่าสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเสมอ สร้อยพระนามว่าจักรพรรดิปรากฏว่ามีน้อยมากเมื่อเทียบกับการแสดงออกซึ่งความเป็นธรรมราชาของพระองค์[52]

ตามหลักพุทธศาสนาที่ได้รับการเน้นในสมัยรัชกาลที่ 1 คำว่า "จักรวรรดิ" ซึ่งมีกรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางย่อมประกอบด้วยมนุษย์ที่มีอวิชชาและมีความทุกข์ การปกครองจักรวรรดิจึงควรเป็นไปเพื่อเกื้อกูลให้คนทั้งหลายได้สร้างสมปัญญาและประกอบกุศลกรรมเพื่อให้ทุกคนได้บรรลุผลคือนิพพาน ดังนั้น พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์และธรรมราชาจึงต้องมีหน้าที่ดูแลให้คนทั้งหลายใน "จักรวรรดิ" มีวิถีชีวิตที่ถูกต้องตามหลักการของพุทธศาสนาที่ได้รับการเน้นอยู่ในขณะนั้น[53]

การที่รัชกาลที่ 1 ทรงให้การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีเป็นต้นว่า ทรงโปรดให้รวบรวมพระบรมรูปและพระบรมธาตุสำคัญจากหัวเมืองประเทศราชมาไว้ในกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ทรงกวดขันให้คณะสงฆ์ยึดมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอาราม โบสถ์ วิหาร ในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ก็เท่ากับว่าพระองค์ทรงทำหน้าที่เป็น

ประชานในการจรรโลงธรรม ตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนาในฐานะเป็นธรรมราชา ในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทสั่งสอนบรรดาเจ้าเมืองประเทศราช พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการและบรรดาอาณาประชาราษฎร์โดยทั่วไปให้มีความเข้าใจในพุทธศาสนา รู้จักประพฤติแต่ความดีและละเว้นความชั่ว ถ้าผู้ใดมิตั้งมั่นอยู่ในธรรมประพฤติแต่ในทางมิชอบ พระองค์ก็จะทรงพิจารณาคดีและลงโทษผู้กระทำผิด เพื่อมิให้ประพฤติชั่วอีกต่อไป[54]

การแสดงออกซึ่งความเป็นธรรมราชาของรัชกาลที่ ๑ มิได้อยู่ที่การปฏิบัติพระราชภารกิจของพระองค์แต่อย่างเดียว แต่ยังแสดงออกมาในรูปของการปลูกฝังความคิดในเรื่อง "ธรรม" ไว้ในหนังสือต่าง ๆ ซึ่งเมื่อใครได้มีโอกาสอ่านแล้วก็จะเกิดความเชื่อมั่นในทศพิธราชธรรมราชา โดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นปกครอง เช่น การชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเพื่อแสดงทศพิธราชธรรมราชาที่ราชสำนักต้องการ เน้นการแต่งหรือแปลคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยโดยใช้ภาษาความเรียงมากขึ้นอันทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจหลักการของพุทธศาสนาที่ได้รับการเน้นโดยง่าย

นอกจากนี้ในพระราชสาส์น สารตรา และกฎหมายต่าง ๆ ก็มีการแทรก "ธรรม" เพื่อการสั่งสอนไปในตัวด้วย นอกจากนี้ก็โปรดให้พระสงฆ์จากหัวเมืองและประเทศราชเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยวิธีการใหม่ ๆ เช่น การมีพระราชปุจฉาเพื่อสอบวิชาการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนา ตลอดจนหลักการเทศน์แก่สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะซึ่งเป็นผู้นำสงฆ์ ตลอดจนการตรากฎพระสงฆ์ขึ้นใหม่ เป็นต้น[55]

ด้วยเหตุนี้อุดมการณ์ธรรมราชาอันเป็นคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์จึงได้รับการนำมาใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ อย่างเห็นได้ชัดเจน และพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ได้ทรงเจริญรอยตามยุคลบาทของรัชกาลที่ ๑ มาโดยตลอด

โดยทฤษฎีทางพุทธศาสนา เชื่อว่าจุดหมายในชีวิตคือพระนิพพาน ชีวิตในปัจจุบันจึงเป็นเพียงทางผ่านเพื่อจะไปสู่จุดหมายดังกล่าว การจะไปสู่นิพพานได้ก็จะต้องสั่งสมบารมีให้มากยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุก ๆ ชาติ เพื่อจะได้เป็นสิ่งเกื้อหนุนให้ไปถึงพระนิพพานในวันหน้าได้ กษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ดูแลประชาชนให้อยู่ในศีลธรรมเพื่อจะได้สั่งสมบารมีเอาไว้ให้มาก ๆ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงเป็นเครื่องมือไปสู่พระนิพพาน และกษัตริย์ก็เปรียบเสมือนกับพระโพธิสัตว์ที่จะนำมนุษย์ไปสู่สุคติ[56] แนวคิดทั้งหมดนี้ปรากฏว่ามีมาในประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว ดังจะเห็นได้จากหลักฐานคือไตรภูมิพระร่วงของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งได้เน้นหลักการเกี่ยวกับบารมีสูงสุดที่กษัตริย์พึงมี ด้วยการให้พระมหาสมมติราชเป็นพระโพธิสัตว์ และความคิดที่ว่าพระมหาสมมติราชเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ได้ดำรงอยู่สืบต่อมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากงานเขียนในยุคนี้ที่มีชื่อว่าไตรภูมิวินิจฉัยซึ่งยังระบุว่าพระมหาสมมติราชเป็นพระโพธิสัตว์

ความจริงแล้วคติในเรื่องรัฐและกษัตริย์ทางพุทธศาสนาก็มีปรากฏให้เห็นในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่เด่นชัดเท่ากับในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะในสมัยอยุธยา อิทธิพลทางความคิดเรื่องเทวราชาได้มีบทบาทสำคัญอยู่มาก ครั้งต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ได้ทรงโปรดให้ประชุมราชบัณฑิตเขียนหนังสือไตรภูมิวินิจฉัยขึ้นในปี พ.ศ. 2326 ในไตรภูมิวินิจฉัยได้อธิบายวงจรของจักรวาล การกำเนิดโลกและมนุษย์และที่สำคัญก็คือการกำเนิดของกษัตริย์และการปกครองโดยถือว่าพระมหาสมมติราชาเป็นพระโพธิสัตว์[57]

ในไตรภูมิวินิจฉัย ได้กล่าวถึงการกำเนิดโลกว่า "ก่อนที่จะเกิดโลกขึ้นนั้น ส่วนแรกที่โผล่พ้นน้ำภายหลังจากน้ำเริ่มลดคือโพธิบัลลังก์ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับตรัสรู้ ในศาสนาพราหมณ์ถือว่าสิ่งที่โผล่พ้นน้ำคือเขาพระสุเมรุ อันเป็นหลักของโลก แต่ไตรภูมิวินิจฉัยได้เปลี่ยนหลักของโลกจากเขาพระสุเมรุเป็นโพธิบัลลังก์ แสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์และรัฐที่เปลี่ยนไป เพราะเท่ากับเป็นการเปลี่ยน

ศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล กษัตริย์มิได้เป็นพระผู้เป็นเจ้าของโลกที่สถิตเหนือเขาพระสุเมรุ แต่กษัตริย์เป็นพระพุทธเจ้าของโลก ซึ่งจะยังความหลุดพ้นแก่สภาพสัตว์ทั้งทางร่างกายและทางวิญญาณ[58]

การเน้นให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเหมือนพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นนี้ สามารถเทียบได้กับธรรมราชาในสมัยสุโขทัย แต่ในสมัยสุโขทัยมิได้เน้นถึงความเป็นพระโพธิสัตว์เด่นชัดมากนักเหมือนกับการเน้นถึงธรรมราชาหรือพระญาจักรพรรดิราช ซึ่งต่างกับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเน้นความคิดในเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน

เราจะพบว่าในสมัยสุโขทัยการออกพระนามกษัตริย์มิได้เอ่ยถึงคำว่า "พระพุทธเจ้า" แต่ในสมัยอยุธยา คำว่า "พระพุทธเจ้า" ได้ปรากฏอยู่ในพระนามของพระมหากษัตริย์พร้อม ๆ กับคำว่า "จักรพรรดิ" ในคติธรรมราชาของสุโขทัย เช่น ในคำปรารภของกฎหมายเบ็ดเสร็จปี พ.ศ. 1886 ก็เอ่ยพระนามว่า "พระบาทสมเด็จ พระเจ้ารามาธิบดี ศรีวิสุทธิสุริวงษ องคบุรี โสคมบรมจักรพรรดิราชาธิราช ศรีภูวนาธิเบศบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว"[59] และในบางครั้งก็มีเอ่ยพระนาม "พระพุทธเจ้า" ตรง ๆ ดังเช่น ในคำปรารภของกฎหมายลักษณะทาส ในปี พ.ศ. 1890 ก็เอ่ยพระนามว่า "สมเด็จบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว"[60] และยังปรากฏ คำว่า "พระพุทธเจ้า" ในการเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์ในกฎหมายอื่น ๆ ทุกลักษณะในสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้สร้างพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิพิมพ์ทองคำ อุทิศให้กับรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แล้วถวายพระนามพระพุทธรูปองค์ที่ 1 ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระพุทธรูปองค์ที่ 2 ว่า พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นการแสดงถึงอิทธิพลของความคิดในเรื่อง "พุทธ" อย่างชัดเจน การเน้นในเรื่อง "พุทธ" เช่นนี้ จึงเป็นเรื่องพระพุทธเจ้าของโลกดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ด้วยเหตุนี้การเป็นธรรมราชาในสมัยอยุธยา อาจได้รับการเน้นให้เห็นถึงความเป็นพุทธราชาเด่นชัดขึ้นและได้รับการเน้นให้เห็นเด่นชัดมากยิ่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในสมัยรัชกาลที่ 1

การที่รัชกาลที่ 1 ทรงเน้นอุดมการณ์ธรรมราชาด้วยความพยายามที่จะปฏิบัติพระราชภาระกิจต่าง ๆ ตามอุดมการณ์ดังกล่าวมาโดยตลอด อาจสืบเนื่องมาจากเหตุผลบางประการ กล่าวคือ

(1) ประการแรก รัชกาลที่ 1 ทรงได้รับการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์ใหม่ พร้อมกับการปสถาปนาพระมหานครแห่งใหม่ภายหลังที่จัดการสำเร็จโทษพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว การสร้างสิทธิธรรมและความชอบธรรมในทางการเมืองจึงนับได้ว่าเป็นความจำเป็นของพระองค์ คติธรรมราชาที่เคยได้รับการปลูกฝังมาแล้วในสำนึกของคนไทยทั้งในหมู่ผู้ปกครองและสามัญชนธรรมดานับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ยังคงมีความสำคัญต่อคนไทยโดยส่วนรวม ดังนั้น การสร้างภาพของธรรมราชาให้ชัดเจนขึ้นมาใหม่จะสามารถชักจูงให้คนไทยได้ชื่นชมกับผู้นำคนใหม่ที่อยู่ในอุดมคติของคนได้

(2) ประการที่สอง ภายหลังกรุงศรีอยุธยาได้สูญเสียอิสรภาพแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 แล้ว บรรดาหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ ก็พากันตั้งตัวเป็นอิสระ ถึงแม้ว่าภายหลังพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงกู้เอกราชกลับคืนมาได้ และทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ก็ตาม แต่การปราบดัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ ก็ยังไม่ราบคาบเรียบร้อย เช่น กัมพูชา ศรีสัตนาคนหุต ล้านนา และมะลายู เป็นต้น หัวเมืองประเทศราชส่วนใหญ่เหล่านี้ก็นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับไทย การสร้างอุดมการณ์ธรรมราชาให้เป็นจริง อาจมีผลต่อการขยายอาณาจักรของไทยให้กว้างขวางและสามารถปกครองดินแดนภายใต้อาณาจักรให้ร่มเย็นเป็นสุขได้

(3) ประการที่สาม ในสมัยรัชกาลที่ 1 อันตรายจากการรุกรานของราชอาณาจักรพม่ายังมิได้หมดไปแต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากสงครามกับพม่าที่ลาดหญ้า กาญจนบุรี ที่เรียกว่า สงครามเก้าทัพ เมื่อปี พ.ศ. 2328 เป็นสงครามที่ยิ่งใหญ่มาก ถ้าไทยต้านทัพพม่าไว้ไม่อยู่อาจต้องอยู่ในฐานะที่ลำบากเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาอีกก็เป็นได้ อันเนื่องมาจากการต้องแข่งขันกับอาณาจักรพม่า

ในทางการเมืองนี้เอง การสร้างความเป็นธรรมราชาของผู้นำไทยให้เหนือกว่าผู้นำของไม่ว่า จึงเป็นเหตุผลอย่างหนึ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง เพราะอาณาจักรพม่าที่นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ความเชื่อมั่นในธรรมราชาของรัชกาลที่ 1 อาจทำให้อาณาประชาราษฎร์ของไทยคลายความวิตกในอำนาจของผู้นำพม่าได้ อันจะเป็นผลดีต่อการป้องกันราชอาณาจักรไทยโดยปริยาย

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 พระองค์ก็ยังคงรับแนวความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชามาใช้ปฏิบัติ ดังจะเห็นได้จากพระบรมนามาภิไธยที่อาลักษณ์ได้จารึกลงในพระสุพรรณบัตรตอนหนึ่งที่เอ่ยพระนามว่า "บรมธรรมิกราชาธิราช...มหาพุทธางกูรบรมบพิตร"[61]

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระบรมนามาภิไธยที่ปรากฏในพระสุพรรณบัตรตอนหนึ่งก็เอ่ยพระนามว่า..."บรมธรรมิกราชาธิราช...มหาพุทธางกูรบรมบพิตร"[62] เช่นเดียวกับของรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แสดงถึงเจตนารมณ์ที่จะเป็นธรรมราชาของปวงชน

นอกจากนี้การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระนามสมเด็จพระอัยกาธิราชกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ยิ่งแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดแบบธรรมราชาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง เพราะคำว่า "พระพุทธ" ที่ทรงใช้เรียกพระนามของรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นเสมือนหนึ่งพระพุทธเจ้าตามคติธรรมราชาของรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ทางด้านพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ที่ทรงได้แสดงออกถึงเจตนารมณ์อันแน่วแน่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงชักจูงสั่งสอนให้อาณาประชาราษฎร์ได้ประพฤติปฏิบัติธรรมอยู่เป็นเนืองนิจ เช่นเดียวกับพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 1

ภายหลังจากสิ้นสมัยรัชกาลที่ 1 ไปแล้ว แนวคิดแบบธรรมราชาคงได้รับการนำมาปฏิบัติจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์นับตั้งแต่รัชกาลที่ 2 มาจนถึงรัชกาลที่ 9 ในปัจจุบัน พระราชภาระกิจในทางส่งเสริมและทำนุบำรุงพุทธศาสนา การยึดมั่นในหลักทศพิธราชธรรม ตลอดจนธรรมต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติ ยังคงปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนในพระราชจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการแสดงออกด้วยการปฏิบัติพระราชภาระกิจ หรือการประกาศอุดมการณ์ธรรมราชาออกมาอย่างชัดเจนก็ตาม ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีปฐมบรมราชโองการในพิธีบรมราชาภิเษกว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม"[63] อันเป็นการประกาศอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาให้เป็นที่ปรากฏแก่คนทั่วไปอย่างชัดเจน

1.1.4 ความสำเร็จและความล้มเหลวของความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา

นับเป็นเวลานานหลายศตวรรษที่ทศพิธรรมราชาได้รับการปลูกฝังในสังคมไทย เหมือนกับที่คนไทยนับถือศาสนาพุทธมาโดยตลอด หากจะพิจารณาถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาแล้วอาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่ช่วยเกื้อกูลให้อาณาจักรเกิดความสงบสุขร่มเย็นเท่านั้น สำหรับแต่อุดมการณ์ธรรมราชาเพียงอย่างเดียว ราชอาณาจักรอาจไม่สามารถอยู่รอดได้เสมอไป ดังเช่น อาณาจักรสุโขทัย ความเสื่อมโทรมของสุโขทัยที่เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาเป็นต้นมาจนสิ้นยุคสุโขทัย ได้แสดงให้เห็นว่าอุดมการณ์ธรรมราชาไม่สามารถกอบกู้สถานการณ์เสื่อมทรามของสุโขทัยได้ ตราบใดที่ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจของสุโขทัยไม่เอื้ออำนวย อย่างไรก็ตามชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้ให้ความเห็นว่า "การยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชานั้น แม้จะทำให้สุโขทัยมีความสุขสงบก็จริงอยู่ แต่แนวความคิดธรรมราชานั้น ขัดกับการรักษาอำนาจและการขยายอำนาจของรัฐในสมัยนั้นโดยตรงทีเดียว"[64] ดังนั้น เมื่อถูก

อาณาจักรอยุธยาซึ่งอาศัยคติการปกครองแบบกษัตริย์เป็นเทวราช ใช้อำนาจเด็ดขาด ผสมผสานกับแนวคิดแบบธรรมราชาของสุโขทัยท้าทายอำนาจและเข้ารุกรานสุโขทัย ในปี พ.ศ. 1921 พระมหาธรรมราชาที่ 2 ก็ต้องยอมแพ้อาณาจักรอยุธยา และยอมให้สุโขทัยเป็นประเทศราชของอยุธยาในที่สุด

ในสมัยอยุธยาความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์ได้รับการผสมผสานกับแนวความคิดที่มาจากลัทธิฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ ประกอบกับสถานการณ์แวดล้อมได้เปลี่ยนแปลงไป ความเป็นธรรมราชาหรือจักรพรรดิราชแต่เพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอต่อการรักษาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และอำนาจของราชอาณาจักร ดังจะเห็นได้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราชอาณาจักรมีความอ่อนแอมาก ทำสงครามพ่ายแพ้กองทัพพม่า ต้องสูญเสียพระมเหสีในขณะทำการรบพุ่ง อาณาจักรถูกพม่ายำยี ตรงกันข้ามกับในสมัยพระนเรศวรมหาราช ราชอาณาจักรกลับมั่นคงมีความเจริญรุ่งเรือง เพราะความเป็นนักรบของพระนเรศวรนอกเหนือไปจากความเป็นธรรมราชาของพระองค์อีกด้วย

กล่าวโดยสรุปความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์อาจทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขต่ออาณาประชาราษฎร์ในขณะหนึ่ง แต่ในฐานะผู้ปกครองอาณาจักรถ้าไม่สนใจต่อการทำศึกสงครามป้องกันพระราชอาณาเขต มุ่งแต่จะขยายพระบรมเดชานุภาพทางธรรมอย่างเดียวแล้วอาจต้องตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอื่นที่เก่งกล้ากว่าก็เป็นได้

1.2 ความคิดทางการเมืองแบบเทวราชา

1.2.1 ความหมายของคำว่า "เทวราชา" และความเป็นมาของลัทธิเทวราชา

คำว่า "เทวราชา" หมายถึงกษัตริย์ที่เป็นเทพเจ้า ดังนั้นลัทธิที่ถือว่ากษัตริย์คือพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าในที่นี้เป็นพระผู้เป็นเจ้าตามคติทางฝ่ายอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์ได้แก่ (พระศิวะ (พระอิศวร) หรือพระวิษณุก็ได้

แต่เดิมคติของอินเดียนั้น พระมหากษัตริย์ที่ไม่ถึงกับจะทรงเป็นเทวราชา แต่ได้รับการยกย่องรับการอภิเษกด้วยความศักดิ์สิทธิ์ตามหลักของศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเมื่อวิธีการปกครองของอินเดียเผยแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และพราหมณ์เป็นผู้เข้ามาให้ความศักดิ์สิทธิ์แก่ผู้ครองแผ่นดิน ก็มีการพัฒนากันขึ้นมาจนในที่สุดอาณาจักรชวาก็ยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชา ซึ่งเป็น "ลัทธิอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นทั้งระบอบการปกครองและระบบศาสนา กล่าวคือ เป็นศาสนาที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นวัตถุที่เคารพ มีการบูชาพระมหากษัตริย์อยู่เนืองนิจ"[65] ชวาเรียกว่าลัทธิไศเลนทร์ แปลว่า เทพเจ้าผู้สถิตย์อยู่บนภูเขา หมายถึงองค์พระศิวะหรือที่ไทยเรียกว่าพระอิศวร หรือมิฉะนั้นก็หมายถึงองค์พระวิษณุในตอนกวนน้ำอมฤตขณะประทับอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะศาสนาพราหมณ์แบ่งออกเป็น 2 นิกาย คือ นับถือพระวิษณุนิกายหนึ่งกับนับถือพระศิวะอีกนิกายหนึ่ง แต่ถ้ารวมกันแล้วเรียกว่าไศเลนทร์ได้ทั้งสิ้น พระอิศวรก็อยู่บนเขาไกรลาศ พระวิษณุตอนกวนน้ำอมฤตก็อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ

ลัทธิเทวราชาในเขมรเริ่มต้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1345 - 1393) ก่อนหน้าที่พระองค์จะได้เป็นกษัตริย์เขมรนั้น พระองค์ได้ถูกกองทัพชวาซึ่งยกมาตีเขมรนำตัวไปชวาด้วยในฐานะตัวประกัน ภายหลังที่ได้เสด็จกลับจากชวาแล้ว ได้ทรงรวบรวมราชอาณาจักรที่กำลังแตกแยกและเกิดการจลาจลเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระองค์ได้ทรงประกอบพิธีเป็นพระจักรพรรดิด้วยการรับศิวลึงค์ ซึ่งหมายถึงพระราชอำนาจของพระองค์จากพราหมณ์ผู้หนึ่งบนยอดภูเขาหรือพนมกุเลน และการประกอบพิธีนี้เอง ทำให้อาณาจักรเขมรของพระองค์หลุดพ้นจากการครอบครองของชวา นอกจากนั้นพระองค์ได้ทรงริเริ่มพิธีเทวราชาหรือการยกย่องพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเสมอเหมือนดังเทพเจ้า ซึ่งจะเป็นพิธีที่กษัตริย์เขมรต่อ ๆ มาในภายหลังได้ทรงประกอบทุกพระองค์ "ราชธานีของอาณาจักรเขมรก็เปรียบเสมือนรูปย่อของจักรวาล

167069

ซึ่งมีทิวเขาและมหาสมุทรล้อมรอบ ศูนย์กลางของราชธานีก็แสดงโดยศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นซึ่งเป็นรูปจำลองของเขาพระสุเมรุอันเป็นภูเขาแห่งจักรวาล"[66] เป็นเครื่องหมายแสดงว่าพระองค์ทรงเป็น "จักรวารทิน" หรือกษัตริย์แห่งจักรวาล[67] เป็นสัญญาณว่าพระองค์ไม่ยอมรับใครทั้งสิ้นในโลกนี้ว่ายิ่งใหญ่กว่าพระองค์

จากกรณีของการเริ่มต้นลัทธิเทวราชาในเขมรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เราอาจให้คำอธิบายเกี่ยวกับลัทธิเทวราชาได้ว่า เป็นลัทธิที่ถือว่ากษัตริย์คือพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งเป็นแบบหนึ่งของลัทธิการบูชาพระศิวะที่มีหลักอยู่ว่า ต้องบูชาเทวลึงค์ในฐานะที่เป็นบุคคลิกภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ และได้ถูกถ่ายทอดมาถึงพระองค์จากพระศิวะโดยผ่านทางสื่อกลาง คือพราหมณ์ผู้เป็นพระประจำองค์กษัตริย์ ความรุ่งเรืองของอาณาจักรขึ้นอยู่กับราชลึงค์อันสำคัญนี้ วิหารที่เก็บศิวลึงค์ต้องอยู่บนยอดเขาเป็นทำนองภูเขาวิหาร อาจจะเป็นภูเขาธรรมชาติ หรือจำลองขึ้นมาก็ได้โดยตั้งอยู่กลางนครหลวง ที่ตรงนี้จะได้รับความเชื่อถือว่าเป็น "แกนแห่งจักรวาล"[68]

การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ของเขมร ได้ทรงประกอบพระราชพิธีที่มีความหมายสำคัญอันศักดิ์สิทธิ์ที่ยอดเขามเหนทรบรรพตหรือพนมกุเลนนั้น มีจุดประสงค์อยู่ 2 ประการคือ ประการแรก เพื่อเป็นการปลดปล่อยเขมรให้เป็นอิสระจากการครอบครองของชวาและเพื่อเป็นการยกย่องให้พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ประดุจดังผู้ปกครองแห่งจักรวาล (จักรวารทิน) ของเขมร ประการที่สอง ด้วยพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นี้เพื่อสถาปนาอาณาจักรเขมรขึ้นมาใหม่ภายหลังจากที่ได้แตกแยกกระจัดกระจายออกไปนั้น พระเจ้าแผ่นดินก็จะถูกยกย่องว่าเป็นเทวราชาอันศักดิ์สิทธิ์[69] อย่างไรก็ตามมีข้อโต้แย้งอยู่ พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้ ได้เกิดขึ้นมาท่ามกลางบรรยากาศความคิดเกี่ยวกับพระศิวะ ในฐานะพระผู้เป็นเจ้าซึ่งเป็นกษัตริย์และในฐานะที่เป็นพระเจ้าแห่งจักรวาลที่จะต้องให้การปกป้องคุ้มครองกษัตริย์เขมรในฐานะพระผู้เป็นเจ้าของโลกมนุษย์[70] ดังนั้น จึงอาจให้ข้อสรุปได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เป็นต้นเหตุที่ทำให้ศิวลึงค์

ได้รับการประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขามเหนทรบรรพต และความคิดเกี่ยวกับพระศิวะดังกล่าว กษัตริย์เขมรก็ถูกสถาปนาและได้รับการเคารพยกย่องในฐานะเป็นเทวราชาในนครหลวงของอาณาจักรเขมรสืบต่อกันมาอย่างน้อยที่สุดก็จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 16

พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขามเหนทรบรรพตเกิดขึ้นภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้ทำการต่อสู้เพื่อความเป็นใหญ่ในเขมรมาได้ 10 ปี ภายหลังจากที่พระองค์ทรงต่อสู้รวบรวมอาณาเขตได้เป็นปึกแผ่นมั่นคงแล้วก็ทรงเลื่อนฐานะของพระองค์เป็นผู้ปกครองจักรวาล (จักรวารทิน) แห่งอาณาจักรเขมร

ดังนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จึงมีฐานะประดุจดังพระศิวะซึ่งเป็นพระผู้เป็นเจ้าแห่งสากลจักรวาล ในขณะเดียวกันก็ทรงเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรเขมรซึ่งมีนครหลวงเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ความเป็นเทวราชาจึงเกิดขึ้นตรงนี้ พร้อมกันนี้ก็ทรงยอมรับศิวลึงค์ในฐานะที่เป็นบุคลิกภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์ด้วย

1.2.2 สาเหตุที่ทำให้ไทยรับเอาความคิดทางการเมืองแบบเทวราชามาใช้ในราชสำนักอยุธยา

คติที่ถือว่า พระมหากษัตริย์คือพระผู้เป็นเจ้าตามแบบอย่างของลัทธิเทวราชา ได้เริ่มมีอิทธิพลต่อผู้นำทางการเมืองของไทยในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากเหตุผลสำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ① เจตนารมณ์ทางการเมืองของพระเจ้าอู่ทอง ในการประกาศตนเป็นอิสระไม่ยอมรับอำนาจและอิทธิพลของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา ② การได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของเขมรมาก่อน และ ③ อาจจะได้รับอิทธิพลจากราชสำนักเขมรกรุงยโศธรปุระก็ได้ ทั้งนี้เพราะตำแหน่งข้าราชการต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายต่าง ๆ ที่ตราขึ้นใน

สมัยของพระองค์และแม้ที่ตราขึ้นก่อนหน้าสร้างกรุงศรีอยุธยา คือ ลักษณะเบ็ดเสร็จ (พ.ศ. 1886) ลักษณะทาษ (พ.ศ. 1890) และลักษณะกู้หนี้ (พ.ศ. 1891) ล้วนแต่มีชื่อบรรดาศักดิ์แบบเขมรเป็นส่วนมาก เช่น เรียกตำแหน่งนักการศาลว่า ภูดาษ เรียกพวกหัวหน้าศาลว่า ราชสุภาวดี เรียกที่ทำการศาลว่า สภาตระลาการ (เขมรใช้ตระลาพระสภา, พระสภาบดี) เรียกพวกทำหน้าที่เขียนคัดว่าเสมียร ฯลฯ เป็นต้น และยังมีถ้อยคำสำนวนต่าง ๆ ที่ใช้กับกษัตริย์ ก็ล้วนแต่เป็นเขมร เช่น มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูล คำว่ามานพระบัณฑูลนั้นเป็นภาษาเขมร แปลว่า มีคำสั่ง คำไทยที่ตรงกับภาษาเขมรเหล่านี้หมายถึง ภาษาเขมรที่ปรากฏใช้อยู่ในศิลาจารึกสมัยนครหลวง (กลางพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงปลายศตวรรษที่ 20)[71] คำ "เทวราช" มักปรากฏอยู่เสมอในศิลาจารึกเขมรโบราณที่เขียนด้วยภาษาสันสกฤต และในจารึกภาษาเขมรก็ได้พบคำเรียกขานรูปแทนตัวของกษัตริย์ว่า "กัมรเตง ชคัต ก ราช" ซึ่งแปลว่า เทพเจ้าผู้เป็นราชะ[72] ภารที่อาณาจักรเขมรเคยมีความเจริญรุ่งเรืองและมีอิทธิพลเหนือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อนในอดีต ดังนั้น วัฒนธรรมของเขมรจึงมีอิทธิพลเหนือคนไทยในดินแดนแถบนี้ดังกล่าวแล้ว การรับเอาวัฒนธรรมเรื่องเทวราชามาใช้ในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 จึงอาจสืบเนื่องมาจากความนิยมในวัฒนธรรมของเขมรส่วนหนึ่งได้

1.2.3 <u>ลักษณะแนวคิดเทวราชาของไทย</u>

การที่ไทยรับเอาความคิดทางการเมืองแบบเทวราชาของเขมรมาปรับใช้สำหรับคนไทยในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 เป็นเบื้องแรกเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า "<u>เรารับมาในแบบที่เรียกว่าเป็นแบบคนไทยก็ว่าได้</u> คือรับเอาวัฒนธรรมและระบอบการปกครองของเขามาด้วยเจตจำนงอันแน่วแน่ว่าสักวันหนึ่งเราจะเป็นใหญ่โดยเป็นผู้นำในทางวัฒนธรรมและการปกครอง และในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองแบบเทวราชา"[73]

อย่างไรก็ตามการรับเอาลัทธิเทวราชาของเขมรมานั้น ไทยมิได้ดำเนินตามแบบอย่างของเขมรทั้งหมด แต่ได้มีการปรับปรุงมาใช้ให้เข้ากับความรู้สึกนึกคิดของคนไทย เป็นการแสดงให้เห็นว่าไทยมีความเป็นอิสระในตัวเอง มิได้ถูกบีบบังคับให้ต้องดำเนินตามแบบอย่างเขมรทุกอย่าง เช่น พระผู้เป็นเจ้าที่เป็นกษัตริย์ของไทยมีทั้งพระนารายณ์และพระอิศวรหรือพระศิวะ ไม่มีการสร้างภูเขาวิหารเพื่อให้เป็น "แกนจักรวาล" ไม่มีการบูชาศิวลึงค์ เป็นต้น

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเทวราชาของพระเจ้าอู่ทองผู้สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีก็คือ ชื่อของพระองค์ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายต่าง ๆ ที่ตราขึ้นในรัชสมัยของพระองค์กว่า 10 ลักษณะได้ใช้ชื่อ "รามาธิบดี" มาตั้งแต่ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยาอย่างน้อยก็ถึง 8 ปี เพราะในคำปรารภกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จซึ่งตราขึ้นในปี พ.ศ. 1886 (ก่อนสร้างอยุธยา 8 ปี) มีคำเรียก "สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี" อยู่แล้ว[74]

ในโองการแช่งน้ำพิพัฒน์หรือลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งเกิดขึ้นในปีเดียวกับที่พระเจ้าอู่ทอง (รามาธิบดี) ได้สถาปนาเมืองอโยธยาเดิมกับเมืองทวาราวดีโบราณขึ้นเป็นราชธานี และขนานนามราชธานีใหม่นั้นว่า "กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา" ก็เอ่ยชื่อกษัตริย์ว่า "สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศรราชาธิราช"[75] และพระนามนี้ก็ใช้มาโดยตลอดมิได้เปลี่ยนแปลง เมื่อมีการพระราชพิธีถวายน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เพราะถือว่ากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทุกพระองค์ คือ พระรามาธิบดี (คือพระรามผู้ครองอโยธยาตามเรื่องรามเกียรติ์) ทั้งสิ้น ยิ่งกว่านั้น บรรดากษัตริย์สมัยอยุธยาทุกพระองค์ล้วนถือพระเจ้ารามาธิบดี (อู่ทอง) เป็น "พระเชษฐบิดร" คือต้นโคตรวงศ์มีรูปตัวแทนของพระเจ้ารามาธิบดีตั้งบูชาไว้ในหอพระเชษฐบิดรอีกด้วย

จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ให้ความเห็นว่า อิทธิพลของเทวราชน่าจะได้แพร่เข้ามาปกคลุมแคว้นสุวรรณภูมิ และแคว้นอโยธยาเดิมมาก่อนหน้าที่จะสร้างกรุงศรีอยุธยาใหม่นานแล้ว เพราะพระนามเดิมที่ปรากฏของพระเจ้าอู่ทองก่อนหน้าจะสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีก็คือพระเจ้ารามาธิบดีหรือพระราม ซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์หรือวิษณุ และเมื่อสร้างเมืองราชธานีที่เสาะหาบริเวณที่สอดคล้องกับนามนั้น คือเมืองทวาราวดี (อันเป็นเมืองที่พระกฤษณะซึ่งเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ได้มาตาย) และบริเวณเมืองอโยธยา (อันเป็นเมืองของพระราม) แล้วนำชื่อเมืองทั้งสองมาปรุงแต่งเป็น "ทวาราวดีศรีอยุธยา" ให้สมกับนาม "รามาธิบดี"[76] นอกจากนี้พระองค์ยังส่งพระราเมศวรพระราชโอรสไปครองเมืองลพบุรี ในฐานะเมืองลูกหลวง เมืองลพบุรีเดิมชื่อเมืองละโว้ ได้เปลี่ยนเป็นเมืองลพบุรี เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นเทวราชาของพระเจ้ารามาธิบดี เข้ากันได้กับเรื่องรามาวตารพอดี เพราะลูกของพระรามคือ พระลพ เมื่อให้ลูกไปครองเมืองละโว้ จึงเปลี่ยนเป็นเรียกเมืองลพบุรี ซึ่งแปลว่า เมืองของพระลพนั่นเอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า โอรสของพระรามาธิบดีที่ 1 กลับเรียกว่าพระราเมศวร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นทั้งพระนารายณ์และพระอิศวร เข้าใจว่าหมายถึงพระผู้เป็นเจ้าโดยส่วนรวม ไม่ชี้เฉพาะเจาะจงว่าจะต้องเป็นพระเจ้าองค์ใด

เกี่ยวกับพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นเทวราชาก็มีอยู่หลายพระองค์ ดังจะยกตัวอย่างประกอบบางพระองค์ โดยอาศัยกฎหมายสมัยอยุธยาเป็นเครื่องพิจารณา เช่น ในพระไอยการพรมศักดิ์ระบุนามของพระเอกาทศรถว่า "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนารถ...ฯ"[77] หรือในกฎมณเฑียรบาล ก็ออกพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า "สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี บรมไตรโลกนารถมหามงกุฎฯ"[78] และยังมีลักษณะเช่นนี้อีกหลายพระองค์

เมื่อกรุงศรีอยุธยารับเอาลัทธิเทวราชาจากเขมรมาปรับใช้เช่นนี้แล้ว ก็จะต้องมีวิธีการและกฎเกณฑ์ทาง ๆ ที่จะทำให้คนมีความคล้อยตามคติความเชื่อดังกล่าว

โดยจะต้องสร้างระเบียบประเพณีกฎเกณฑ์ และวิธีการตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ผู้คนเห็นว่าเป็นเทพเจ้าจริง ๆ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ พราหมณ์คงจะเป็นผู้แสวงหาและนำมาสร้างสรรค์ให้ และเป็นที่น่าเชื่อได้ว่าเราค่อย ๆ รับเอามาจากเขมรนั่นเอง

วิธีการและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านั้น[79] มีอยู่ด้วยกันหลายประการ ประกอบด้วยสาระสำคัญดังนี้คือ

ประการแรก (๑) มีขนบธรรมเนียมประเพณี หรือเป็นกฎบังคับไว้ก็ได้ว่าพระมหากษัตริย์นั้นจะต้องอยู่ในที่สูงเหนืออื่นใดทั้งสิ้น การตั้งที่ประทับของพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่เหนือคนอื่น ๆ จะอยู่ต่ำกว่าหรือเสมอกันมิได้ ทั้งนี้เพราะถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้า

ประการที่สอง (๒) องค์พระมหากษัตริย์ต้องแยกไว้ต่างหาก เพราะเมื่อพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าแล้วจะมาคลุกคลีกับคนธรรมดาสามัญนั้นไม่ได้ จะทำให้ขาดความเคารพและทำให้เสื่อมในคติความเชื่อถือ

ประการที่สาม (๓) ที่ประทับของพระมหากษัตริย์คือพระราชวังนั้น จงใจเจตนากระทำให้มีกฎเกณฑ์และพิธีการต่าง ๆ เหมือนกับว่าเป็นเทวสถาน คือเป็นเทวสถานของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มีพราหมณ์ประจำราชสำนัก พราหมณ์เหล่านี้บางประเภทก็ทำหน้าที่บูชาองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นเทวราชา บางประเภทก็ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ และมีหน้าที่เป็นผู้พิพากษาศาลหลวงอีกด้วย

ประการที่สี่ (๔) เพื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แตกต่างกับคนธรรมดาสามัญให้มากที่สุด จึงมีการใช้ราชาศัพท์ขึ้นสำหรับองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ เพราะถือเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์จึงต้องมีภาษาสำหรับพระองค์โดยเฉพาะ

ประการที่ห้า (๕) มีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์เกิดขึ้นหลายอย่าง ซึ่งกฎเกณฑ์เหล่านี้แต่ก่อนเป็นกฎหมายอยู่ในกฎมณเฑียรบาลทั้งสิ้น ถ้าใครฝ่าฝืนก็มีโทษทางอาญา เช่น ห้ามจับต้ององค์พระมหากษัตริย์อย่างเด็ดขาด

โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีรษะและเส้นผมของพระมหากษัตริย์ ห้ามมองพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามมองพระพักตร์ ห้ามพระบาทของพระมหากษัตริย์แตะต้องพื้นดิน ห้ามถามอาการพระประชวรโดยเด็ดขาด ห้ามกระทำให้พระโลหิตของพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ตกถึงพื้นดิน ห้ามเอ่ยพระนามจริงของพระมหากษัตริย์ ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น

ประการที่หก (6) พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิและสำคัญยิ่งที่ผู้ใดจะละเมิดมิได้ เมื่อทรงมีพระบรมราชโองการอย่างไรแล้วจะต้องเป็นไปตามนั้น จึงมีความศักดิ์สิทธิประดุจดังเทวโองการ

โดยคติที่นับถือพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชาเช่นนี้ พระมหากษัตริย์ของไทยนับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา จึงเป็นผู้มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือทุกสิ่งทั้งปวง ทรงเป็นเจ้าชีวิตของทุกคนที่อยู่ภายใต้พระราชอาณาจักรที่พระองค์ปกครอง ทรงเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในพระราชอาณาจักรทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ผู้ใดจะกระทำสิ่งใด จะต้องเป็นไปภายใต้พระบรมราชานุญาต และผู้ใดจะขัดพระบรมราชโองการก็มิได้เช่นกัน

จากการที่ลัทธิเทวราชาในเขมรได้เกิดขึ้นเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ของเขมรได้ทำการรวบรวมอาณาจักรได้เป็นปึกแผ่น และประกาศตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับชวาอีกต่อไป การนำลัทธิเทวราชาของเขมรมาปรับใช้ในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 ของกรุงศรีอยุธยา จึงถือได้ว่าเป็นการประกาศอุดมการณ์ทางการเมืองของอยุธยาหรือของพระเจ้าอู่ทองว่าจะต้องรวบรวมแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลให้เป็นราชอาณาจักรที่มั่นคง และจะเป็นอิสระไม่ขึ้นกับอาณาจักรใด ไม่ว่าจะเป็นเขมรหรือสุโขทัย ซึ่งเป็นคนไทยด้วยกัน อุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐในการรวบรวมพระราชอาณาเขตและประกาศความยิ่งใหญ่ของตนเหนือผู้ใด ตามลัทธิเทวราชา จะเห็นได้ชัดในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือแม้กระทั่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากนี้เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ถึงแม้ว่าลัทธิเทวราชาของไทยจะมิได้มีรูปแบบศูนย์กลางราชธานีที่มีลักษณะเป็นภูเขาแห่งจักรวาลอันแสดงถึงว่าพระองค์ทรงเป็น "จักรวารทิน" หรือกษัตริย์แห่งจักรวาลก็ตาม แต่เราก็จะสามารถพิจารณาได้ถึงบทบาทและพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์อู่ทอง และสุวรรณภูมิ ของกรุงศรีอยุธยา หรือแม้แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีหรือราชวงศ์จักรียุคต้น ๆ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้แสดงให้เห็นความเป็น "จักรวารทิน" ของพระองค์ด้วยการขยายพระราชอาณาเขต และพยายามขยายอำนาจเหนืออาณาจักรใกล้เคียง เช่น ศรีสัตนาคนหุต เขมร มอญ ล้านนา และแม้กระทั่งมะลายูให้อาณาจักรเหล่านี้เข้ามาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของอาณาจักรอยุธยา ธนบุรี หรือรัตนโกสินทร์ บรรดากษัตริย์ของหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ จะต้องส่งต้นไม้เงินทองมาถวายพระมหากษัตริย์ไทยในฐานะราชบรรณาการ หรือกล่าวโดยง่ายก็คือ ส่งมาเป็นเครื่องบูชาสักการะพระผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นใหญ่แห่งจักรวาลด้วยความเคารพและจงรักภักดีนั่นเอง

ในทางปฏิบัติบุคคลใดจะได้เป็นพระมหากษัตริย์จะต้องผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันศักดิ์สิทธิ์เสียก่อน พระราชพิธีนี้ พราหมณ์จะต้องเป็นผู้ถวายน้ำศักดิ์สิทธิ์สำหรับสรงของพระมหากษัตริย์เสียก่อน พราหมณ์จะต้องอ่านโองการสัตยา บรรดาขุนนางข้าราชการ พระบรมวงศานุวงศ์ และเจ้าหัวเมืองประเทศราช จะต้องดื่มน้ำถวายพระพิพัฒน์สัตยาเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี พระราชพิธีดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางการเมืองที่มุ่งกล่าวย้ำถึงพระราชอำนาจอันสูงสุดของพระมหากษัตริย์ ที่ได้รับการอภิเษกขึ้นเป็นเทวราชโดยสมบูรณ์

นอกจากนี้การตรากฎมณเทียรบาลขึ้นมาก็ดี การตราพระราชกำหนดศักดินาก็ดี หรือกฎหมายต่าง ๆ ที่มีผลต่อการรักษาสถานภาพของพระมหากษัตริย์ก็ดี เป็นการแสดงออกถึงอุดมการณ์ทางการเมือง ที่จะให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจ

สูงสุดและสมบูรณ์ที่สุดในการปกครองราชอาณาจักร ที่เราเรียกว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะว่าในจักรวาลนี้ไม่มีอะไรจะยิ่งใหญ่กว่าพระผู้เป็นเจ้าและพระผู้เป็นเจ้าที่ว่านี้ก็คือ พระมหากษัตริย์นี้เอง

อย่างไรก็ตาม เทวราชาของไทยในสมัยอยุธยาเป็นต้นมานั้นก็ไม่เป็นเทวดาอย่างเขมร และขณะเดียวกันก็ไม่เป็นคนธรรมดาอย่างสมัยพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย ทั้งนี้เพราะสืบเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ① ประการแรก เป็นเพราะคนไทยถือครอบครัวเป็นหลักในการดำรงชีวิต การที่คนไทยถือครอบครัวเป็นใหญ่ ทำให้คนไทยก็ยังเห็นพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนผู้นำครอบครัวอยู่นั่นเอง ถึงแม้ว่าจะมีคติความเชื่อนับถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้า มีอำนาจวิเศษต่าง ๆ ก็ตาม[80] ② ประการที่สอง อาจจะเป็นเพราะพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งที่เคารพนับถือสูงสุดคือพระรัตนตรัย ซึ่งได้แก่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่าจะรับลัทธิเทวราชามาจากเขมร ซึ่งถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทวดา แต่พระมหากษัตริย์ก็ยังนับถือพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทรงนับถือพระรัตนตรัยเช่นเดียวกับคนทั้งปวง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันก็เกิดขึ้น คนมีสิทธิจะร่วมพระราชกุศลกับพระมหากษัตริย์ได้[81] ทำให้แลเห็นว่าเทวราชาเป็นคล้ายสิ่งสมมติ แต่ก็มีสิ่งผูกพันจิตใจของผู้คนทั้งหลายให้ยึดมั่นกับความศักดิ์สิทธิของเทวราชา คือพิธีกรรมและความเด็ดขาดของกฎหมายที่ใช้บังคับนั่นเอง

1.2.4 ความสำเร็จและความล้มเหลวของแนวคิดแบบเทวราชา

เป็นที่ปรากฏว่า ความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาก็ดีหรือในสมัยธนบุรีก็ดี มิได้ช่วยให้พระมหากษัตริย์สามารถรักษาพระราชอำนาจและความมั่นคงของสถานภาพส่วนพระองค์ได้ตลอดไปทุกรัชกาล ดังจะเห็นได้จากในสมัยอยุธยาได้มีพระมหากษัตริย์ที่กำลังครองราชย์อยู่ ถูกแย่งชิงอำนาจถึง 11 พระองค์[82]

ในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องสูญเสียอำนาจให้กับสมเด็จเจ้าพระยามหา-กษัตริย์ศึก ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ ถึงแม้ว่าจะมีปรากฏการณ์ที่แปลกไปจากเดิมในสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์จะมิได้ถูกแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจากขุนนางผู้ใหญ่หรือพระราชวงศ์ด้วยกันเอง ยกเว้นในกรณีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ต้องลดพระราชอำนาจอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่พระองค์ก็ยังทรงดำรงฐานะเป็นพระมหากษัตริย์อยู่จนกระทั่งทรงสละราชสมบัติ อันเป็นพระราชประสงค์ของพระองค์เอง แต่นั่นก็มิใช่สืบเนื่องมาจากความคุ้มครองที่พระองค์ได้รับจากความเป็นเทวราชาแต่ประการใด ทั้งนี้ เพราะมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการที่ช่วยส่งเสริมให้สถานภาพของพระมหากษัตริย์มั่นคงได้ เช่น บทเรียนจากอดีตเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียอิสรภาพแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 หรืออันตรายที่กำลังจะเกิดจากลัทธิล่าอาณานิคมของตะวันตก ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้น ความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์จึงไม่สามารถจะคุ้มครองพระองค์ให้พ้นจากการถูกแย่งชิงอำนาจได้อย่างพอเพียง ถ้าไม่อาศัยปัจจัยอื่น ๆ เป็นสิ่งเกื้อกูล

ความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ จะมีส่วนช่วยรักษาพระราชอำนาจและสถานภาพของพระมหากษัตริย์ได้บ้าง ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นทรงมีฝีมือในการรบพุ่งเข้มแข็ง มีพระชนมายุพ้นจากความเป็นยุวกษัตริย์ และดำรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม หรืออย่างน้อยก็ต้องสามารถสร้างดุลอำนาจกับบรรดาพระราชวงศ์และบรรดาขุนนางที่มีหน้าที่คุมกำลังไพร่พลได้

สำหรับกรณีที่ว่าความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์จะช่วยให้เกิดความมั่นคง ความเป็นปึกแผ่น ตลอดจนความเป็นอิสระของพระราชอาณาจักรอย่างได้ผลดีหรือไม่นั้น ก็ขึ้นอยู่กับว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นจะได้แสดงพระบรมเดชานุภาพของเทวราชได้อย่างชัดเจนเพียงใด ความเป็นเทวราชาจะศักดิ์สิทธิ์ได้ก็คือเมื่อทรงแผ

พระบรมเดชานุภาพออกไปจนเป็นที่ครั่นคร้ามและหวาดเกรงของอริราชศัตรู พระราชอาณาจักรก็จะสงบสุขและเป็นอิสระไม่ขึ้นต่ออาณาจักรอื่น ปัจจัยที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงของพระราชอาณาจักร อาจต้องอาศัยความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมมีเสถียรภาพ และพระปรีชาสามารถส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ด้วย

1.2.5 <u>การผสมผสานแนวคิดแบบธรรมราชาและเทวราชาเข้าด้วยกัน</u>

ในสมัยสุโขทัย แนวความคิดแบบธรรมราชาโดดเด่นอยู่ตามลำพัง จนสามารถเห็นได้ชัด แต่ในสมัยอยุธยาเมื่อรับอิทธิพลของลัทธิเทวราชาจากเขมรแล้ว ก็มีผลทำให้เกิดการผสมผสานแนวความคิดทั้ง 2 รูปแบบดังกล่าวเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชา และเทวราชาทั้ง 2 รูปแบบในตัวคนเดียวกัน

แต่เนื่องจากการเป็นเทวราชานั้นต้องประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ โดยที่มีพราหมณ์เป็นเจ้าพิธีในขณะที่การเป็นธรรมราชามิได้มีพิธีกรรมเป็นพิเศษดังเช่นศาสนาพราหมณ์ที่ทำพิธียกย่องสถาปนากษัตริย์ให้มีความศักดิ์สิทธิประดุจดังเทพเจ้า ดังนั้น ความเป็นเทวราชาจึงมองเห็นว่ามีลักษณะเด่นชัดกว่าธรรมราชา สิ่งนี้เป็นเรื่องพิธีกรรมในขณะที่ความเป็นธรรมราชาต้องแสดงออกถึงภารกิจในทางธรรมให้มากที่สุด โดยอาศัยพื้นฐานความคิดของธรรมราชาเป็นหลักสำคัญ

อย่างไรก็ตามความคิดแบบธรรมราชาก็เป็นความคิดที่ผสมผสานเข้ากับเทวราชาได้เป็นอย่างดี อาจจะกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาชนบุรีมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ยอมรับแนวทางการเมืองทั้งแบบธรรมราชาเทวราชาด้วยกันทั้งสิ้น

การผสมผสานแนวคิดธรรมราชา เทวราชา มาปรับใช้เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองของไทยโดยมิได้มีข้อขัดแย้งหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อกันแต่ประการใดอาจเป็นเพราะเหตุผลบางประการ คือ

ประการที่หนึ่ง คนไทยมีความนับถือศาสนาพุทธเป็นหลักสำคัญ แต่ในขณะเดียวกันอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์แทรกเข้ามามาก การนับถือพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ เช่น การเคารพกราบไหว้พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร ที่ยังมีอยู่ในขณะประกอบพิธีกรรมบางอย่าง พร้อมกันนั้นก็มีการเคารพกราบไหว้พระรัตนตรัยเป็นหลักอยู่ด้วย ดังนั้น ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีฐานะประดุจดังเทพเจ้า แต่ในอีกนัยหนึ่งก็สามารถจะมองเห็นเป็นพระโพธิสัตว์เป็นพระผู้ทรงธรรมหรือธรรมราชาหรือเป็นเหมือนพระพุทธเจ้าก็ได้ ผู้คนย่อมให้ความเคารพนับถือเช่นกัน

ประการที่สอง อุดมการณ์เทวราชาเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มุ่งส่งเสริมสร้างพระราชอำนาจและสิทธิขาดแก่พระมหากษัตริย์เพื่อให้ผู้คนมีความกลัวเกรงยอมเชื่อฟังและอยู่ใต้อำนาจโดยดุษณีภาพ แต่อุดมการณ์ธรรมราชาก็เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่มุ่งส่งเสริมสร้างคุณความดีและบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ให้ผู้คนมีความนิยมรักใคร่ยินดีนับว่ามีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ประการที่สาม เมื่อพิจารณาโดยลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า ทั้งอุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชาและเทวราชา ล้วนแต่เป็นกุศโลบายในการที่จะสร้างความชอบธรรม สิทธิธรรม และการรักษาสถานภาพของพระมหากษัตริย์ไทยมาโดยตลอด โดยตั้งอยู่บนรากฐานของความเชื่อทางศาสนาของคนไทยเป็นส่วนใหญ่จึงสามารถให้การเกื้อกูลกันได้

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ความคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาและพุทธราชาจึงกลายเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองไทยมาโดยตลอดนับเป็นเวลาช้านานมาแล้ว

1.3 ความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

1.3.1 ความหมายของ "การจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์"

การปกครองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ หมายถึง การปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐ ด้วยการสืบสันตติวงศ์โดยที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้ขอบเขตแห่งกฎหมาย โดยพระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจทางด้านบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ ผ่านทางคณะรัฐมนตรี รัฐสภาและผู้พิพากษา

นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงระบอบการปกครองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ว่า "เป็นระบอบราชาธิปไตย ภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งอำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทย"[83] โดยมิได้ใช้คำว่าประชาธิปไตยแต่ประการใด

1.3.2 สาเหตุที่ก่อให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

การที่ไทยเคยมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาโดยตลอด แล้วจะต้องเปลี่ยนความคิดหันไปให้ความสำคัญของการปกครองที่ลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในขอบเขตจำกัดภายใต้หลักกฎหมายที่เรียกว่ารัฐธรรมนูญนั้น อาจสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

ประการแรก การติดต่อกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางใน พ.ศ. 2398 ทำให้ความคิดแบบเสรีนิยมเริ่มมีอิทธิพลต่อชนชั้นนำของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงริเริ่มจำกัดพระราชอำนาจของพระองค์ในบางเรื่อง เช่น การเปิดโอกาสให้ข้าราชการเลือกตำแหน่งพราหมณ์ปุโรหิตประจำราชสำนักที่ว่างลง[84] เทนที่พระองค์จะทรงแต่งตั้งด้วยพระองค์เอง หรือการที่พระองค์

ทรงยอมให้หนังสือพิมพ์ที่ตีพิมพ์อยู่ในกรุงเทพฯ ขณะนั้น วิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานของพระองค์และพระองค์ก็มีประกาศออกมาชี้แจงให้สาธารณชนเข้าใจเหตุผล[85] ฯลฯ เป็นต้น

ประการที่สอง อิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มุ่งขยายอำนาจมาทางเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณแหลมอินโดจีนที่เป็นประเทศเพื่อนบ้านของไทย เช่น พม่า ญวน เขมร กำลังตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศส สถานการณ์ดังกล่าวได้กระตุ้นเตือนให้คนไทยกลุ่มหนึ่งเริ่มตระหนักถึงอันตรายที่ไทยกำลังเผชิญอยู่[86] ความล้าหลังของประเทศชาติภายใต้ระบอบการปกครองแบบเก่าที่กำลังเป็นอยู่ จะส่งผลให้ไทยต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงระเบียบประเพณีต่าง ๆ ให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก การปล่อยให้พระมหากษัตริย์ต้องทรงรับผิดชอบการบริหารบ้านเมืองโดยลำพังเหมือนแต่ก่อนจะเป็นผลเสียอย่างร้ายแรงต่อการดำรงอยู่ของชาติ

ประการที่สาม ความก้าวหน้าทางด้านสติปัญญาในสังคมไทยก็เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความคิดในการที่จะจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้น้อยลงเช่นเดียวกัน นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายที่จะส่งเสริมให้พระราชโอรสและบุตรชุนนางเริ่มเรียนรู้ศิลปวิทยาการแบบตะวันตก ครั้นมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการศึกษาภายในประเทศพร้อมกับส่งคนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศในซีกโลกตะวันตกจนกลายเป็น "ผู้นำสมัยใหม่"[87] ความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ ลัทธิเหตุผลนิยม ตลอดจนความคิดทางการเมืองแบบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ หรือการมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ ก็ติดตามกลุ่มบุคคลที่ได้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศแล้วกลับเข้ามาภายหลังสำเร็จการศึกษาแล้วเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 คนเหล่านี้คิดอยู่เสมอที่จะเสนอแนวทางที่จะปกครองประเทศด้วยระบอบการปกครองที่จำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เพราะเชื่อมั่นว่าการปกครองในประเทศที่เจริญแล้วในโลกตะวันตกไม่มีผู้ปกครองคนใดรวมอำนาจสูงสุดไว้เพียงคนเดียว

1.3.3 แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ต่อแนวคิดทางการเมืองสมัยใหม่

ในยุคที่ไทยกำลังปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกในทุก ๆ ด้าน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 ได้มีความเคลื่อนไหวแสดงความคิดเห็นในเรื่องการจำกัดพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์อยู่ตลอดเวลา แต่ดูเหมือนว่าตลอดรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ ก็มิได้ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญอันเป็นกติกาการเมืองที่สำคัญ ในอันที่จะยอมรับการลดพระราชอำนาจของพระองค์ จนกระทั่งคณะราษฎรได้ทำการยึดอำนาจการปกครองในปี พ.ศ. 2475

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นที่ทราบกันดีว่าสถานการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร บีบบังคับให้พระองค์อยู่ในฐานะ "เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับ"[88] ขณะที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ จนต้องทรงปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่ อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ยังไม่เห็นด้วยกับระบอบรัฐธรรมนูญ แต่กลับทรงเห็นความสำคัญในการรวมและเสริมพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคง เพราะทรงเห็นว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งจะนำชาติบ้านเมืองไปสู่ความเป็นอารยประเทศ[89] นอกจากนี้ทรงเห็นว่าเมืองไทยในเวลานั้น การปกครองแบบราชาธิปไตยยังคงเป็นระบอบที่เหมาะสมที่สุด[90] ทั้งนี้ เพราะทรงเห็นว่าในระบอบราชาธิปไตยแต่เดิมนั้น ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้นประมาณมิได้ แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ก็ทรงตั้งมั่นอยู่ในความยุติธรรมและถูกต้องอยู่แล้ว[91] อีกประการหนึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า ระบอบการปกครองแบบรัฐสภายังไม่เหมาะสมสำหรับเมืองไทยในครั้งนั้น เพราะคนกลุ่มน้อยจะต้องเป็นผู้นำประเทศชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ตื่นตัวพอที่จะคุ้มครองผลประโยชน์ของตนเองในระบอบการเมืองแบบรัฐสภา[92] นอกจากนี้พระองค์ยังไม่ทรงเห็นด้วยกับการมีระบบพรรคการเมืองอีกด้วย[93]

ด้วยเหตุนี้เอง ตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองอยู่นั้น จึงมิได้ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญให้เป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศแต่ประการใด แต่ก็ทรงหวังว่า พระราชโอรสที่จะสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์คงจะต้องทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญให้กับปวงชนชาวไทยอย่างแน่นอน ดังที่ได้เคยมีกระแสพระราชดำรัสเอาไว้ว่า "ฉันจะให้ลูกวชิราวุธมอบของขวัญให้แก่พลเมือง...กล่าวคือฉันจะให้เขาให้ปาสิเมนต์และคอนสติติวชั่น"[94]

อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็มิได้ทรงปฏิเสธหลักการในการที่จะลดพระราชอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ให้น้อยลง หรือแม้กระทั่งการที่ยอมสละพระราชอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งกับคณะเจ้านายและข้าราชการที่กราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. 2428 ว่า "ไม่ต้องมีความห่วงระแวงอย่างหนึ่งอย่างใดว่าเราจะเป็นผู้ขัดขวางในการซึ่งจะเสียอำนาจซึ่งเรียกว่าแอบโสลูต เป็นต้นนั้นเลย"[95] แต่ทรงเห็นว่าขณะนั้น สภาพการณ์ยังไม่พร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าวนั่นเอง สิ่งที่เป็นไปได้ในรัชสมัยของพระองค์ดังที่ได้ตั้งพระทัยไว้ก็คือ การปฏิรูปการปกครองก่อนสิ่งใดทั้งหมดดังที่มีพระราชกระแสรับสั่งว่า "รวมความก็อย่างเดียวคือคอเวอนเมนต์รีฟอร์มที่แลเป็นต้นเหตุที่จะจัดการทั้งปวงได้สำเร็จตลอด ถ้าการเรื่องนี้ยังไม่เป็นการเรียบร้อยได้แล้ว การอื่น ๆ ยากนักที่จะตลอดไปได้"[96]

ในสมัยรัชกาลที่ 6 การที่คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 ได้วางแผนที่จะก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองที่มีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศในปี พ.ศ. 2454[97] แต่ไม่สำเร็จ เพราะถูกจับกุมเสียก่อน ตลอดจนปัญหาที่เกิดจากชาวจีนในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2453 – 2456 ไม่ว่าจะเป็นการนัดหยุดงานครั้งใหญ่ของชาวจีนในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2453 หรือการที่คนจีนในไทยส่วนหนึ่งหันไปนิยมสนับสนุนระบอบสาธารณรัฐจีนของพรรคก๊วมินตั๋งก็ดี จนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับสถานการณ์ในประเทศจีน เช่น

ปกิณกะคดีของอัศวพาหุ และความกระจัดกระจายแห่งเมืองจีน ซึ่งเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ทรงชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของการปกครองแบบสาธารณรัฐ"[98] ล้วนแต่เป็นเรื่องกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น

ปัญหาต่อเนื่องกันระหว่างพฤติการณ์ของ "คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130" กับพฤติการณ์ของชาวจีนในประเทศไทยในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 6 ล้วนแต่เป็นช่องทางที่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไปสู่ระบอบสาธารณรัฐ ดังเช่นในประเทศจีนได้ ถ้ารัฐบาลแก้ไขสถานการณ์ไม่ทัน กล่าวคือคณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 มี ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหลิง ศรีจันทร์) เป็นนายแพทย์ทหารประจำพระองค์ของสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เสนาธิการทหารบกในขณะนั้น เป็นหัวหน้า ก็คงมีความสนใจการปฏิวัติของ ดร.ซุนยัดเซ็นในจีนเหมือนกัน เพราะอยู่ในระยะเวลาร่วมสมัยก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์เองก็มีความสนใจในเรื่องการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของต่างประเทศ ถึงกับมีหนังสือดังกล่าวไว้อ่านศึกษาค้นคว้า[99] ในขณะเดียวกัน การที่มีคนจีนกลุ่มหนึ่งเคลื่อนไหวแสดงออกถึงความนิยมในระบอบสาธารณรัฐของจีน และทำการเผยแพร่ความคิดในประเทศไทย เป็นปรากฏการณ์ที่อาจส่งผลกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ง่าย ถ้าเหตุการณ์ดังกล่าวได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น

ในครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลก-ประชานาถ ได้ทรงกราบทูลให้รัชกาลที่ 6 ทรงนำเอา "รัฐมนตรีสภา" ซึ่งเป็นสภาที่รัชกาลที่ 5 ทรงจัดตั้งขึ้น เพื่อให้ทำหน้าที่ร่างกฎหมายโดยเฉพาะกลับมาใช้อีก เพราะทรงเห็นว่ารัชกาลที่ 6 ทรงถูกหนังสือพิมพ์โจมตีบ่อย ๆ ถ้ามีสภาทำหน้าที่ออกกฎหมายสภาก็จะรับผิดชอบแทนพระองค์ได้ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิเสธ เพราะทรงเห็นว่า "ถึงอย่างไรก็ต้องถูกโจมตีว่าทรงแต่งตั้งพวกสอพลอไปเป็นสมาชิกอีก เมื่อไม่พร้อมที่จะมีรัฐสภาที่ประชาชนเลือกตั้งสมาชิกทุกคนโดยเสรีภาพก็ไม่ควรมีเสียเลย"[100]

ความเห็นของรัชกาลที่ 6 ในเรื่องนี้ ทำให้สามารถเล็งเห็นถึงแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ได้ชัดเจนว่า ยังไม่ทรงเห็นด้วยที่จะให้มีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศ เพราะการมีรัฐสภานั้นในทรรศนะของพระองค์ต้องมีความพร้อมซึ่งก็คงหมายถึงว่าประชาชนต้องพร้อมที่จะเลือกผู้แทนของตนเองเข้าไปนั่งในรัฐสภาได้ ความพร้อมดังกล่าวนี้อาจตีความไปถึงความพร้อมที่จะมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศด้วยอย่างแน่นอน ดังนั้น ถ้าจะมีสภาที่มาจากการแต่งตั้งแล้ว พระองค์ก็ทรงคิดว่าไม่สมควรจะมีดีกว่า ด้วยเหตุนี้อาจพิจารณาได้ว่าแม้แต่สภาที่มาจากการแต่งตั้งก็ตาม พระองค์ก็อาจจะไม่แน่พระทัยว่าจะสรรหาผู้ที่มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในระบบการเมืองสมัยใหม่ และสามารถทำหน้าที่ในการตราพระราชบัญญัติต่าง ๆ ได้ตามพระราชประสงค์หรือไม่ เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยประสบความล้มเหลวมาแล้ว

ภายหลังที่พวกก่อการ ร.ศ. 130 ได้ถูกจับกุมในปี พ.ศ. 2454 แล้ว ปรากฏว่าต่อมาในปี พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงวิจารณ์พวก "เติร์กหนุ่ม" ในประเทศตุรกีว่า "เป็นพวกที่ได้รับการศึกษามาบ้าง และตีค่าตนเองไว้สูงมาก"[101] แสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับบทบาทของพวก "เติร์กหนุ่ม" ของตุรกี ที่เคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของตุรกีไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก จนกระทั่งประสบผลสำเร็จยกเลิกระบบสุลต่าน และสถาปนาระบอบการปกครองของตุรกีเป็นแบบสาธารณรัฐในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2464 ภายใต้การนำของมุสตาฟา เคมาล

ทรรศนะที่พระองค์ทรงมีต่อพวก "เติร์กหนุ่ม" ของตุรกีที่กำลังเคลื่อนไหวในทางการเมืองในแนวทางเดียวกับพวกผู้ก่อการ ร.ศ. 130 สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ในลักษณะอนุรักษนิยม และทรงคัดค้านการเมืองสมัยใหม่ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงมีความเชื่อมั่นในศาสตร์ต่าง ๆ ตามแบบตะวันตก

นอกจากนี้การที่พระองค์ทรงชอบเขียนบทความเกี่ยวกับ ดร.ซุนยัดเซ็น ผู้ทำการเปลี่ยนแปลงจีนจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบสาธารณรัฐ และบทความเกี่ยวกับการปฏิวัติของจีน เช่น ในบทความเรื่อง "อุตตฤรุ" ซึ่งเป็นบทความล้อเลียนและพยายามที่จะดูถูกผู้นำของจีน โดยชี้ให้เห็นว่า ระบอบสังคมนิยมมิใช่ความคิดใหม่ แต่เป็นแนวความคิดที่มีมาก่อนหน้านี้เป็นพัน ๆ ปี ดังจะเห็นได้จากที่ทรงตั้งคำถามดีสำนวนว่า "ตราบเท่าที่มนุษย์ยังมีอยู่จะมีสาวกผู้ตั้งทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นมา เราจะต้องเข้าไปถึงรัฐในอุดมคตินี้ได้หรือ ทฤษฎีเหล่านี้จะปฏิบัติในอกในแคนแห่งความฝันหรือความคิดบ้า ๆ นี้ได้จริงหรือ"[102] เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำรทางการเมืองที่ต่อต้านแนวความคิดแบบสังคมนิยม

ส่วนเรื่องการออกกฎหมายนั้น พระองค์ทรงเห็นว่า การออกกฎหมายควรใช้คนชั้นสูงเป็นเกณฑ์ กฎหมายฉบับใดที่คนชั้นสูงยอมรับก็จะเป็นกฎหมายที่คนชั้นต่ำไม่รู้สึกว่าตนถูกกดขี่โดยได้ทรงยกสุภาษิตไทยเปรียบเทียบในทำนองที่ว่า เจ้าว่างามก็ว่างามไปตามเจ้า ซึ่งหมายความว่าพวกราษฎรทั่วไปจะเลียนแบบคนชั้นสูงทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด[103] ดังนั้น จึงตีความได้ว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นความจำเป็นในการที่ราษฎรจะมีตัวแทนไปรับรู้ในการออกกฎหมายปกครองตนเองในขณะนั้น

สำหรับแนวพระราชดำริในเรื่องการทดลองสร้างเมืองจำลอง "ดุสิตธานี" ที่สร้างขึ้นระหว่างพระที่นั่งอุดรและอ่างหยกในบริเวณพระราชวังดุสิต เพื่อฝึกทดลองวิธีการปกครองสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกให้กับขุนนางข้าราชบริพารที่ใกล้ชิดของพระองค์นั้น พระองค์ก็ทรงคาดหวังแต่เพียงว่า โครงการเมืองทดลองนี้จะเป็นแนวทางสำหรับการปกครองต่อไปในอนาคต ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสในวันเปิดศาลารัฐบาลของดุสิตธานีว่า "วิธีการดำเนินการในธานีเล็ก ๆ ของเราเป็นเช่นไรก็ตั้งใจไว้ว่าจะให้ประเทศสยามได้ทำเช่นเดียวกัน แต่จะให้เป็นการสำเร็จรวดเร็วทันใจดังธานีเล็กนี้ก็ยังทำไปทีเดียวไม่ได้"[104] และโดยตลอดรัชกาลของพระองค์ก็ไม่เคยได้ทำการทดลองกับประเทศไทยโดยส่วนรวมเลย จึงทำให้ดูเหมือนว่าพระองค์จัดการทดลองวิธีการปกครองสมัยใหม่ด้วยการจัดตั้งเมืองดุสิตธานีขึ้นมาเช่นนั้น

เป็นการทดกระแสต้านทานจากกลุ่มที่เคลื่อนไหวในแนวทางรัฐธรรมนูญ โดยที่พระองค์ก็ยังไม่ทรงเห็นด้วยกับการมีรัฐธรรมนูญนั่นเอง*

ในสมัยรัชกาลที่ 7 จากการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2468 โดยที่พระองค์มิได้ทรงคาดหมายมาก่อน เพราะยังมีเจ้านายพระองค์อื่นที่เหมาะสมจะได้ราชสมบัติอยู่บางเหมือนกัน ทำให้พระองค์ทรงรีบจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภา อันประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เพื่อทำหน้าที่ให้คำปรึกษาในการบริหารราชการแผ่นดินแก่พระองค์ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และส่งผลกระทบมาถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจภายในประเทศ นโยบายการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของรัฐบาลในสมัยนั้น เป็นต้นว่าการปลดข้าราชการเพื่อลดการใช้จ่ายที่เรียกว่าการกุลยภาพ หรือการเก็บภาษีเพิ่มขึ้น ฯลฯ ทำให้มีผลกระทบกระเทือนต่อสภาวะการกรองชีพของคนส่วนใหญ่ ในขณะที่เจ้านายและขุนนางชั้นสูงส่วนน้อยยังสามารถดำรงสถานภาพของตนอยู่ได้ ทำให้เกิดความขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ ระหว่างกลุ่มที่มีแนวคิดอนุรักษนิยมกับกลุ่มที่มีแนวคิดก้าวหน้า ทำให้ปัญญาชนในสมัยนั้น มีโอกาสชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ผ่านทางหนังสือพิมพ์ให้ประชาชนเห็นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การกล่าววิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวมีผลกระทบกระเทือนต่อสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์โดยตรง เพราะหนังสือพิมพ์ได้วิจารณ์การบริหารงานของรัฐบาลในขณะนั้นว่า "ดูการงานของรัฐบาลเวลานี้ จึงมีแต่บรรจุเจ้าขึ้นไปคุมงานเสียโดยมาก"[105] บางฉบับก็ถึงบทวิจารณ์ถึงพระมหากษัตริย์โดยตรงว่า "อย่าว่าแต่ราษฎรที่ไม่ได้รับการศึกษาจะเป็นพลเมืองที่ถ่วงความเจริญของประเทศเลย ถึงพระเจ้าแผ่นดินที่มีชีวิตไม่เต็มความ ก็เป็นภัยแก่ประเทศเหมือนกัน การเป็นพระเจ้าแผ่นดินในปัจจุบัน จะต้องเตรียมตัวเรื่อยมาแต่เมื่อเป็นรัชทายาท"[106] ดังนี้เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการวิพากษ์วิจารณ์ในทำนองนี้อีกมากมาย อันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของกลุ่มปัญญาชนในขณะนั้น ที่ต้องการแก้ไขสถานการณ์อันยุ่งยากของประเทศด้วยการที่จะให้ใช้วิธีการปกครองแบบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ

ในขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศไม่อยู่ในภาวะที่จะเอื้ออำนวยให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดำเนินต่อไปได้อย่างราบรื่นนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชดำริทางการเมืองในแนวทางที่จะลดพระราชอำนาจของพระองค์และเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์เตรียมการเป็นขั้นตอนในการที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ถึงแม้ว่าในระยะเริ่มแรกที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ จะทรงไม่เห็นด้วยที่จะให้มีการปกครองแบบรัฐสภาในตอนนั้น เพราะทรงเห็นว่า "ประชาชายังมีการศึกษาน้อยไม่ว่าจะพิจารณาด้านปริมาณหรือคุณภาพ และนอกจากนั้นคนดีมีฝีมือ... ก็ยังมีน้อย[107] แต่พระองค์ก็ทรงแน่พระทัยว่ารัชสมัยของพระองค์จะเลี่ยงการปกครองแบบรัฐสภาไม่ได้แน่[108]

แนวพระราชดำริในการเตรียมการที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองเป็นขั้นตอนของพระองค์นั้นก็คือ ทรงจัดตั้งเสนาบดีสภา สภากรรมการองคมนตรี และอภิรัฐมนตรีสภา โดยทางด้านเสนาบดีสภา ทรงเตรียมฝึกให้มีการรับผิดชอบร่วมกันทั้งคณะให้เหมือนคณะรัฐมนตรีแบบตะวันตก ทางด้านสภากรรมการองคมนตรีที่เตรียมฝึกหัดให้ทำหน้าที่คล้ายกับเป็นวุฒิสภา[109] ทางด้านอภิรัฐมนตรีสภา มิได้ทรงมีจุดประสงค์จะให้เป็นสถาบันของระบอบการปกครองแบบรัฐสภา แต่ต้องการให้เป็นผู้ควบคุม ผู้ประสานงาน หรือผู้กระทำการ หรืออีกนัยหนึ่งก็เป็นผู้ช่วยของพระองค์ท่านนั่นเอง

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีวิสารวาจา นายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ ดิคร่างพระราชธรรมนูญขึ้นมาตามกระแสพระราชดำริในปี พ.ศ. 2474 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับเดียวที่ทรงให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ในอเมริกาเมื่อคราวเสด็จไปรักษาพระเนตรว่า จะพระราชทานให้ราษฎรเมื่อกลับมา "เป็นรัฐธรรมนูญฉบับเดียวกับที่พระนางเจ้าราไพพรรณีทรงยืนยันให้หุ้นลูกหุ้นหลานรู้ว่ารัชกาลที่ 7 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีรัฐธรรมนูญจริง แต่ไม่ทรงทราบว่าขณะนี้ รัฐธรรมนูญ

ฉบับนี้อยู่ที่ไหน..."[110] ซึ่งภายหลังต่อมาปรากฏว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้เก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ในบัญชีเอกสารของรัชกาลที่ 7 บ.1.3/243 No.47. ซึ่งเป็นแฟ้มเบ็ดเตล็ดส่วนพระองค์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในแผนกอภิรัฐมนตรี[111]

รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้คือ อำนาจนิติบัญญัติจะให้มีการเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภาโดยทางอ้อม และมีสมาชิก 2 ประเภท คือ เลือกตั้งและแต่งตั้ง ผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งจะต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า 30 ปี มีพื้นฐานความรู้อ่านออกเขียนได้ ส่วนอำนาจบริหารให้พระมหากษัตริย์ทรงเลือกนายกรัฐมนตรี[112]

ก่อนหน้าที่จะได้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ขึ้นมา พระองค์ก็ได้ทรงมอบหมายให้อภิรัฐมนตรีสภาวางรูปแบบการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาล โดยการปรับปรุงแก้ไขสุขาภิบาลที่มีอยู่ให้เป็นเทศบาล เพราะถ้ากิจการบริหารส่วนท้องถิ่นเจริญขึ้นแล้ว ประชาชนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง ก็ย่อมจะพัฒนาไปสู่การเมืองในระบบรัฐสภาได้รวดเร็วขึ้น แต่การปรับปรุงก็เป็นไปอย่างล่าช้าไม่ทันการ ไม่ทันได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เสียก่อน

แนวพระราชดำริในการเตรียมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อพระราชทานต่อปวงชนชาวไทยของพระองค์ท่านนี้ ปรากฏว่าได้มีเสียงคัดค้านจากอภิรัฐมนตรีสภาในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จกรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะทรงอ้างว่ายังไม่ถึงเวลา[113] การเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญจึงต้องหยุดชะงักลง เป็นผลให้คณะราษฎรชิงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ในที่สุด เมื่อปี พ.ศ. 2475

กล่าวโดยสรุป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ทรงเล็งเห็นความจำเป็นของสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นว่า จำเป็นที่จะต้องลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในขอบเขตจำกัดภายในรัฐธรรมนูญ - ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บทในการปกครองประเทศ แต่การที่พระองค์ทรงพยายามที่จะประสานประโยชน์และประนีประนอม

กับกลุ่มยึดประโยชน์ที่เป็นฝ่ายอนุรักษนิยมมากเกินไป ทำให้พระองค์ไม่สามารถที่จะบรรลุซึ่งพระราชประสงค์ตามแนวพระราชดำริของพระองค์ได้

1.3.4 แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่ม "เจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103"

คณะเจ้านายและข้าราชการที่ร่วมกันกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ. 103 ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2427 นั้น ประกอบด้วยเจ้านาย 4 พระองค์ และข้าราชการ 7 ท่าน เจ้านายทั้ง 4 พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวร์ฤทธิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิชากร สมเด็จฯ กรมพระยาสวัสดิ์วัฒนวิศิษฏ์ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ส่วนข้าราชการ 7 ท่านนั้น ประกอบด้วย พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ หลวงเดชนายเวร หลวงวิเลศสาลีบุศย์ เพ็ญกุล ขุนปฏิภาณพิจิตร นายเปลี่ยน และเรือตรีสอาด คณะเจ้านายและข้าราชการดังกล่าวล้วนแต่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศทั้งสิ้น สิ่งนี้มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการเสนอแนวความคิดในการเสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2427

สาเหตุที่ทำให้การเสนอกำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ก็คือการที่คณะบุคคลดังกล่าวมีความเห็นว่า "เป็นเวลาที่อันตรายจะมาถึงกรุงสยามได้ด้วยเหตุภัยต่าง ๆ ...ถ้ามิได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามที่รู้เห็นแล้ว ก็เป็นการขาดจากความกตัญญูและน้ำพระพัฒน์ ทั้งความรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และทั้งพระราชอาณาเขต..."[114] ซึ่งเป็นการแสดงถึงความห่วงใยที่มีต่อสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดจนความมั่นคงในความเป็นเอกราชของราชอาณาจักร

อันตรายที่คณะเจ้านายและข้าราชการกลุ่มนี้กล่าวถึงก็คือ อันตรายที่มาจากภายนอกราชอาณาจักร จากประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังแสวงหาอาณานิคมในบริเวณเอเชียในขณะนั้น อาจจะถือโอกาสเข้ามายึดครองพระราชอาณาจักรไทยได้

ถ้าไทยยังมีการปกครองแบบเก่า และการจะรักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัยจากอันตราย ดังกล่าว จะต้องอาศัย "ความเปลี่ยนแปลงในทางทะนุบำรุงรักษาบ้านเมือง ตามทางญี่ปุ่นที่ได้เดินทางยุโรปมาแล้ว และซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีศิวิไลซ์ นับกันว่าเป็นทางอันเดียวที่จะรักษาบ้านเมืองได้"[115]

แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการกลุ่มนี้ ต้องการให้มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศตามแบบอย่างของยุโรป "หาได้ประสงค์ที่จะมีปาลิเมนต์ในเวลานี้ไม่"[116] สิ่งนี้คือจุดประสงค์ที่แท้จริงของ "กลุ่มเจ้านายและข้าราชการ" เมื่อปี พ.ศ. 2427

แบบแผนการปกครองที่กลุ่มเจ้านายและข้าราชการได้กราบบังคมทูลเสนอต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2427 พอสรุปสาระสำคัญได้ 7 ประการคือ[117]

1. จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในการบริหารบ้านเมือง ในการสั่งการและวินิจฉัยในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงมอบหมายให้ขุนนางผู้ใหญ่รับพระราชโองการนั้น ๆ ไปปฏิบัติโดยที่พระองค์มิต้องทรงราชการนั้น ๆ ทุกอย่างด้วยพระองค์เอง

2. พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้ดำรงตำแหน่งกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ภายใต้พระบรมราชานุญาต โดยมิต้องให้เป็นพระราชภาระของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป และต้องมีพระราชประเพณีในการสืบสันตติวงศ์ที่แน่นอนโดยมิต้องให้พระสงฆ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้น้อยทั้งหลายเป็นผู้เลือกอีก เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

3. ต้องขจัดการทุจริตในวงราชการให้หมดไปและจะต้องตั้งเงินเดือนให้ข้าราชการสมควรแก่ฐานะของตน

4. ต้องทำการเปลี่ยนแปลงจนยธรรมเนียมและกฎหมายต่าง ๆ ซึ่งชาวยุโรปลงความเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองให้หมดสิ้นไป

5. ต้องให้ราษฎรทุกคนมีความสุขทัดเทียมกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน การเก็บภาษี การสักเลข ต้องให้ความยุติธรรมต่อทุก ๆ คน

6. ราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรสามารถแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ในที่สาธารณะในหนังสือพิมพ์ได้ แต่ถ้าเป็นเรื่องเท็จจะต้องถูกลงโทษ

7. ผู้ที่จะเป็นข้าราชการจะต้องมีความรู้ทางด้านภาษาไทย คิดเลขเป็น มีชื่อเสียง มีความประพฤติดี และมีอายุพ้น 20 ปีขึ้นไป ผู้ใดประพฤติชั่วจนถึงกับถูกถอดยศ จะรับราชการต่อไปมิได้

แนวความคิดทางการเมืองของคณะเจ้านายและข้าราชการดังกล่าวแล้ว จึงมีลักษณะเป็นแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่ก็มีพระราชอำนาจสูงสุดในการวินิจฉัย และการมีพระบรมราชโองการในเรื่องใด ๆ ได้ นอกจากนั้นก็เป็นเรื่องของการปรับปรุงการบริหารราชการต่าง ๆ ให้ทันสมัย

1.3.5 <u>แนวความคิดทางการเมืองของคณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130</u>

คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 เป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นผู้ที่มีความคิดทางการเมืองสมัยใหม่แบบตะวันตก ได้วางแผนที่จะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ แต่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่แผนการรั่วไหลถูกจับได้ก่อนลงมือปฏิบัติการในปี พ.ศ. 2454

คณะผู้ริเริ่มก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งแรกของไทยเมื่อปี พ.ศ. 2454 คือ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ กับ ร.ต.จรูญ ษตะเมษ แต่ในภายหลังได้ไปเชิญ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหลิง ศรีจันทร์) พี่ชายของ ร.ต.เหรียญ เป็นหัวหน้าคณะผู้ก่อการซึ่งประกอบด้วยทหารและพลเรือน

การที่ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ กับ ร.ต.จรูญ ษตะเมษ เกิดความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองของบ้านเมืองนั้น สืบเนื่องมาจากการที่เขาได้รับราชการทหารและได้พบเห็นสภาพของชนบทในท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้เขาได้เห็นสภาพการณ์ต่าง ๆ ก็เกิดความคิดเห็นต่าง ๆ หลายประการ เขาได้พบว่าประชาชนที่อยู่ห่างไกลตัวเมือง หรือที่ว่าการจังหวัด ต่างมีชีวิตด้วยความหลากกลัว และต้องเสี่ยงภัยนานัปประการ เช่น โจรภัย และภัยจากการข่มเหงรังแกของบรรดาข้าราชการ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งของราษฎรได้อย่างแท้จริง นอกจากจะเป็นพวกพ้องของข้าราชการนั้น ๆ ซึ่งต่างก็มีผลประโยชน์ร่วมกัน ประชาชนตัดสินข้อพิพาทกันเองโดยไม่ยอมไปฟังศาลสถิตยุติธรรม ประชาชนนับถือพุทธศาสนากันแต่ทางด้านพิธีกรรม ส่วนทางปฏิบัติหลักธรรมกลับมิได้สนใจกันอย่างจริงจัง หันไปยึดใฝ่แต่อบายมุขกันเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการปกครองไม่มั่นคงเช่นนี้ ก็จะมีผลทำให้เกิดความเสื่อมโทรมในชาติทางด้านต่าง ๆ เช่น ทางด้านเศรษฐกิจ[118] เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ผู้ริเริ่มทั้ง 2 คนจึงได้ตั้งจุดมุ่งหมายว่าจะต้องชักชวนเพื่อนร่วมอุดมคติเพื่อ "เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย (democracy) ใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญ (constitution) เป็นกฎหมายปกครองประเทศ"[119]

จากการศึกษาบันทึกความทรงจำของ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ กับ ร.ต.จรูญ ษตะเมษ พบว่า ได้มีการกล่าวถึงอุดมการณ์ทางการเมืองที่ "คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130" ต้องการจะไปให้ถึงก็คือจะต้อง "เปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบกษัตริย์เหนือกฎหมาย (absolute monarchy) เป็นประชาธิปไตย (democracy) ในรูปใดรูปหนึ่ง นอกจากนี้ก็มีมติให้สมาชิกทุก ๆ คนสั่งสอนทหารให้รู้จักลัทธิการปกครองไว้รับแผนการในอนาคต"[120] บางตอนก็กล่าวถึงการใช้กำลังทหารบังคับให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "ให้ทรงลดพระราชฐานะลงมาอยู่ภายใต้กฎหมายอันสูงสุดคือรัฐธรรมนูญ...เยี่ยงประเทศญี่ปุ่น"[121] และบางตอนที่กล่าวถึงคำให้การต่อพนักงานสอบสวนของ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (หมอเหล็ง) หัวหน้า "คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130" ภายหลังที่ถูกจับกุมแล้วก็กล่าวว่า จะขอพระมหากรุณาให้องค์พระมหากษัตริย์

ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศให้สอดคล้องทันสมัย โดยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นลิมิเตด มอนาคี้...(limited monarchy – ผู้เขียน)"[122]

กล่าวโดยสรุปก็คือ ความคิดทางการเมืองของ "คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130" มีลักษณะเป็นแบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แต่ถูกจำกัดพระราชอำนาจภายใต้บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ โดยบางครั้งก็มีบางคนเข้าใจว่าสิ่งที่เขาจะกระทำก็คือการนำระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมาสู่สังคมไทย ซึ่งโดยความจริงแล้วมิใช่ลัทธิประชาธิปไตยแต่ประการใด

อย่างไรก็ตามก็มีการบันทึกเกี่ยวกับเบื้องหลังในเรื่องนี้เอาไว้ว่า ถ้าเกิดความจำเป็นถึงขั้นจะต้องเปลี่ยนองค์พระประมุขของชาติแล้ว ก็จะต้องแสวงหาองค์พระประมุขใหม่ที่ถูกใจของประชาชนด้วยและขณะเดียวกันจะต้องเป็นความเต็มใจของพระประมุของค์ใหม่ด้วย และได้เคยมีการปรึกษาหารือกันภายในกลุ่มสมาชิกแต่ละกลุ่ม ในการที่จะอัญเชิญเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง "ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีเป็นคนแรกแห่งสาธารณรัฐไทย"[123] โดยฝ่ายทหารบกจะทูลเชิญสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทหารเรือจะทูลเชิญสมเด็จเจ้าฟ้านครสวรรค์วรพินิต ฝ่ายพลเรือนจะทูลเชิญ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แต่ใจจริงแล้ว คณะผู้ก่อการก็คาดว่าคงจะไม่มีเหตุการณ์รุนแรงขยายตัวไปจนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงองค์พระประมุขของชาติ เพราะเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะทรงยินยอมรับการเปลี่ยนแปลงในที่สุด แต่ถึงกระนั้นก็ต้องเตรียมการเอาไว้เพื่อความไม่ประมาท

จะเห็นได้ว่า "คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130" ยังมิได้แสดงให้เห็นว่ามีร่างรัฐธรรมนูญที่จะใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศอยู่ในมือแต่ประการใด เพราะในการประชุมวางแผนในครั้งที่ 3 ก่อนหน้าจะถึงวันที่ 1 เดือนเมษายน 2455 อันเป็นเวลานัดหมายที่จะเริ่มลงมือทำการ ฝ่ายกฎหมายยังเพิ่งเสนอต่อที่ประชุมว่า "กำลังค้นคว้าหาหลักฐานการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ของประเทศไทย ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้นักกฎหมายฝ่ายพลเรือนจากกระทรวงยุติธรรมเป็นกำลังช่วยเหลือ

อย่างรอบคอบ"[124] แต่หลังจากนั้นไม่นานคณะผู้ก่อการก็ถูกจับกุมตัวได้ทั้งหมดในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2454 (สมัยนั้นเริ่มวันขึ้นปีใหม่ในวันที่ 1 เมษายน – ผู้เขียน) การประชุมครั้งแรกเริ่มกระทำกันเมื่อวันที่ 13 มกราคม 2454 ดังนั้นจากระยะเวลาที่มีการประชุมครั้งที่ 3 จนถึงวันถูกจับ จึงน่าจะไม่นาน รัฐธรรมนูญที่กำลังจะได้รับการร่างขึ้นมาใช้จึงยังไม่ปรากฏออกมาเป็นรูปร่างชัดเจนแต่ประการใด

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่า ผู้ริเริ่มในคณะผู้ก่อการจะแลเห็นถึงสภาพของความล้าหลังของบ้านเมืองและความทุกข์ยากของราษฎรอันสืบเนื่องมาจากความไม่เหมาะสมของระบอบการปกครองในสมัยนั้น จึงเกิดความคิดที่จะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ก็มีผู้วิเคราะห์ถึงเบื้องหลังของการก่อการครั้งนี้เอาไว้ว่า นอกจากจะมีพื้นฐานมาจากความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อสภาพความล้าหลังของบ้านเมือง ซึ่งเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ก็ยังมิได้รับการแก้ไขแต่อย่างใดแล้ว ก็ยังมีสาเหตุมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจซึ่งมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของกองทัพ ปัญหาเกี่ยวกับการที่กองทัพถูกลดความสำคัญและถูกหมิ่นเกียรติภูมิ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงมีกรณีพิพาทกับนายและพลทหารเมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จ–พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารหรือการที่ทรงให้ความสำคัญกับมหาดเล็กมากกว่าทหารหรือการตั้งกองเสือป่าขึ้นมาแข่งกับกองทัพซึ่ง "เป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดของความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 6 กับกองทหารของชาติ"[125] จึงผลักดันให้ทหารในกองทัพส่วนหนึ่งรวมตัวกันวางแผนเปลี่ยนแปลงดังได้กล่าวมาแล้ว

1.3.6 ความคิดทางการเมืองของ "คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

"คณะราษฎร" ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของบุคคลที่มีความคิดทางการเมืองสอดคล้องกันได้เปิดการประชุมเพื่อปรึกษาหารือกันอย่างเป็นทางการครั้งแรกเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2470 ที่หอพักแห่งหนึ่งใน "Rue Du Sommerad"

ผู้เข้าประชุมมี 7 คน คือ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายตั้ว ลพานุกรม หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) นายแนบ พหลโยธิน และนายปรีดี พนมยงค์ ที่ประชุมได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้นายปรีดี เป็นประธานและเป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในเวลาต่อไป (ภายหลังปรากฏว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าคณะราษฎร)

การศึกษาความคิดทางการเมืองของคณะราษฎร จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรเป็นเบื้องแรกเสียก่อน

วัตถุประสงค์ของคณะราษฎรที่ปรากฏออกมาจากผลของการประชุมครั้งแรกก็คือ "เปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ"[126] เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีศัพท์สมัยใหม่ "ปฏิวัติ" หรือ "อภิวัฒน์" เพื่อถ่ายทอดคำว่า "revolution" ในภาษาอังกฤษ คณะราษฎรจึงใช้ศัพท์ธรรมดาว่า "เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย"[127]

นอกจากวัตถุประสงค์หลักในเบื้องต้นดังได้กล่าวมาแล้ว ยังตั้งวัตถุประสงค์ในการที่จะดำเนินงานเพื่อให้ประเทศไทยบรรลุจุดหมายปลายทาง 6 ประการ คือ

1. รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมืองในทางศาลในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

2. รักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก

3. บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจโดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรยากจน

4. ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน

5. ให้ราษฎรมีสิทธิเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวแล้ว

6. ให้การศึกษาเต็มที่แก่ราษฎร[128]

เนื่องจากขณะนั้นประเทศไทยอยู่ในสภาพที่ถูกแวดล้อมด้วยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองมีข้อตกลงถือเอาประเทศไทยเป็นรัฐกันชน แต่อาจฉวยโอกาสพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ายึดครองแล้วแบ่งดินแดนประเทศไทยไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของประเทศทั้งสอง ดังนั้น คณะราษฎรจึงเห็นว่าวิธีการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธีการยึดอำนาจโดยฉับพลัน หรือที่ปัจจุบันนี้เรียกว่า "การรัฐประหาร" ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรได้อำนาจโดยฉับพลันแล้ว มหาอำนาจก็จะต้องเผชิญต่อสถานการณ์ที่เรียกว่า "พฤติการณ์ที่สำเร็จรูปแล้ว"[129]

เป็นที่น่าสังเกตว่าในการประชุมครั้งแรกของคณะราษฎรใช้ถ้อยคำว่า "เปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ" และ "เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย" แต่ต่อมาภายหลังที่นายปรีดี พนมยงค์ได้รับมอบหมายจากคณะราษฎรให้เป็นผู้ร่าง "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ภายหลังจากได้ทำการยึดอำนาจการปกครองได้เป็นผลสำเร็จแล้ว ในหมวด 1 ประกาศของคณะราษฎร หลักข้อ 3 ของคณะราษฎร นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งความว่า "ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญคือบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และถือรัฐธรรมนูญประคุจกุญแจเปิดช่องทางให้ราษฎรมีส่วนมีเสียงในการปกครอง ให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน"[130]

อนึ่ง ก่อนหน้านี้ก็ปรากฏว่าในแถลงการณ์ของคณะราษฎร ที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ร่างเมื่อคราวยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น ข้อความบางตอนกล่าวว่า "คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ก็โดยที่จะต้องจัดการ

ปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิด ดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์จะทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้น จึงได้ขออัญเชิญให้กษัตริย์พระองค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังมิได้ นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร"[131]

ดังนั้น เมื่อพิจารณากันอย่างลึกซึ้งจะเห็นว่า คณะราษฎรก็มิได้มีจุดหมายปลายที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นแบบประชาธิปไตยตามความหมายที่แท้จริงแต่ประการใด คงเป็นเพียงการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในขอบเขตภายใต้รัฐธรรมนูญและภายใต้ความยินยอมของรัฐสภาอันเป็นตัวแทนของประชาชนเท่านั้น

เมื่อนำเอารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยของคณะราษฎรทั้ง 2 ฉบับ คือ รัฐธรรมนูญฉบับที่ 1 ที่มีชื่อว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราว" พุทธศักราช 2475 และรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 ที่มีชื่อว่า "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม" ก็จะเห็นว่ายังมิได้มีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงแต่ประการใด

ในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 1 ซึ่งคณะราษฎรได้เป็นผู้จัดร่างขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงยอมรับเป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญทรงประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2475 นั้น คณะราษฎรตั้งใจจะใช้บังคับเป็นการชั่วคราว จึงมีบทบัญญัติที่ให้ประโยชน์แก่คณะราษฎร และต่อต้านสถาบันที่คณะราษฎรต้องการจะลดอำนาจ เช่น ในมาตรา 10 ได้บัญญัติไว้ว่าในวาระเริ่มแรกให้คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารของคณะราษฎรเป็นผู้ใช้อำนาจ แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมดจำนวน 70 คน และมาตรา 6 บัญญัติว่าให้สภาผู้แทนราษฎรที่มีอำนาจที่จะวินิจฉัยชี้ขาดคดีอาญาที่พระมหากษัตริย์ถูกกล่าวหาได้ด้วย

นอกจากนั้น ในด้านหลักการปกครองก็อาจกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดหลักการปกครองตามแนวของระบบ "การปกครองในรัฐสภา" (assembly government) หรือจะเรียกว่า "เผด็จการโดยรัฐสภา"[132] ก็ได้ ทั้งนี้เพราะสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีอำนาจมากกว่าสถาบันอื่น ๆ ทั้งหมด กล่าวคือสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจที่จะถอดถอนรัฐมนตรี (ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับนี้เรียกว่า "คณะกรรมการราษฎร") และพนักงานของรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้ โดยที่คณะรัฐมนตรีไม่มีอำนาจที่จะยุบสภาเพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกใหม่แต่อย่างใด นอกจากนั้น เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้นประกอบด้วยบุคคลสำคัญของคณะราษฎรแทบทั้งหมด ฉะนั้น ถ้าจะเรียกการปกครองไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ว่าเป็น "การปกครองโดยคณะราษฎรเพื่อคณะราษฎร ก็คงจะไม่เกินความจริงไปนัก"[133]

ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติให้ราษฎรมีสิทธิเลือกผู้แทนของตนเข้าไปนั่งในสภาผู้แทนราษฎรได้ มีจำนวนเท่ากับผู้แทนราษฎรที่คณะราษฎรแต่งตั้งภายใน 6 เดือน หรือจนกว่าประเทศจะกลับมีภาวะปกติแล้ว และแม้ว่าจะได้บัญญัติต่อไปอีกว่า เมื่อครบกำหนด 10 ปีแล้ว ผู้แทนราษฎรที่แต่งตั้งโดยคณะราษฎรจะหมดไป เหลือแต่ผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้นอยู่ในสภา แต่ไม่ปรากฏว่าราษฎรได้มีโอกาสใช้สิทธิดังกล่าวเลย เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ถูกยกเลิกไปเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ถ้าดูจาก เจตนารมณ์ของบทบัญญัติในมาตรา 10 แล้ว จะเห็นได้ชัดว่าคณะราษฎรต้องการจะใช้เป็นแนวทางในการปกครองประเทศนานกว่า 6 เดือน

สำหรับรัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 ที่มีชื่อว่า "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม" ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 มีบทบัญญัติทั้งสิ้น 68 มาตรา ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้จะร่างโดยสภาผู้แทนราษฎรก็ตาม แต่สมาชิกก็เป็นบุคคลสำคัญของคณะราษฎรเกือบทั้งหมด จึงทำให้หลักการและแนวทางในการปกครองประเทศที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับรัฐธรรมนูญฉบับที่ 1 อย่างมาก

จะเห็นได้ว่า ในมาตรา 65 ซึ่งเป็นบทเฉพาะกาล กล่าวว่า สภาผู้แทนราษฎรจะประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท มีจำนวนเท่ากัน คือ สมาชิกประเภทที่ 1 ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งและสมาชิกประเภทที่ 2 ได้แก่ผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งในระหว่างที่ราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งว่าครึ่งยังไม่จบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์ แต่อย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี แต่หลังจากนั้น สมาชิกภาพของสมาชิกประเภทที่ 2 จะต้องสิ้นสุดลงทันที ไม่ว่าราษฎรที่มีสิทธิเลือกตั้งเกินครึ่งจะจบการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือไม่ก็ตาม

โดยความตั้งใจจริงของคณะราษฎรในระยะแรก ๆ ก็คงเห็นว่า สภาพของประชากรขณะนั้นยังขาดการศึกษาและการฝึกฝนอบรมทางการเมือง คณะราษฎรจึงหวังใช้เวลา 10 ปีดังกล่าว ขยายการศึกษาไปยังราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งอย่างกว้างขวาง เพื่อจะได้มีความเข้าใจการเมืองการปกครองแบบใหม่ และหลังจากนั้นเมื่อประชาชนได้รับการพัฒนาความรู้ความคิดแบบใหม่แล้ว ประชาชนก็จะมีสิทธิเสรีภาพทางการเมืองอย่างแท้จริงโดยสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าเมื่อครบกำหนด 10 ปี รัฐบาลของคณะราษฎรได้จัดให้มีการแก้รัฐธรรมนูญขยายอายุสมาชิกประเภทที่ 2 ออกไปถึง 10 ปี แสดงถึงความไม่จริงใจของคณะราษฎรในการที่จะมอบอำนาจให้แก่ราษฎรเลือกผู้ปกครองประเทศโดยเสรี

นอกจากนี้การที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บีบบังคับโดยทางอ้อมให้พระมหากษัตริย์ตั้งพรรคพวกของคณะราษฎรเป็นสมาชิกประเภทที่ 2 เกือบทั้งหมด โดยที่คณะราษฎรเป็นผู้เสนอรายชื่อไปให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง ทำให้คณะราษฎรสามารถคุมสถาบันทางการเมืองและการปกครองที่สำคัญได้อย่างเด็ดขาด และเนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นสถาบันที่มีอำนาจในการควบคุมการบริหารงานของคณะรัฐมนตรีได้อย่างเต็มที่ รวมทั้งสามารถปลดคณะรัฐมนตรีออกจากตำแหน่งได้ จึงยังผลให้ "คณะราษฎรซึ่งเป็นคณะพรรคการเมืองเพียงคณะเดียวในสมัยนั้น คุมวิถีทางของการเมืองและการปกครองของประเทศได้โดยเด็ดขาด"[134]

เครื่องชี้ที่สำคัญอันแสดงถึงเจตนารมณ์ของคณะราษฎรว่าต้องการผูกขาดอำนาจทางการเมือง โดยใช้รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นเครื่องมือก็คือ การไม่บัญญัติรับรองสิทธิของราษฎรที่จะรวมตัวกันเป็นพรรคการเมืองที่ดำเนินกิจกรรมทางการเมือง และมีบทบัญญัติห้ามพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่กลับไม่มีบทบัญญัติห้ามข้าราชการประจำยุ่งเกี่ยวกับการเมืองของรัฐ ทำให้บุคคลสำคัญของคณะราษฎรที่เป็นข้าราชการประจำสามารถเข้าคุมตำแหน่งทางการเมืองทั้งในสภาผู้แทนและคณะรัฐมนตรีได้ และทำให้คณะบุคคลอื่นที่มีความสามารถจะถ่วงดุลอำนาจของคณะราษฎรได้ ไม่สามารถดำเนินการกัดก้านหรือท้วงติงได้โดยชอบด้วยวิถีทางรัฐธรรมนูญเลย

ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ถึงแม้ว่าคณะรัฐมนตรีจะต้องบริหารงานแผ่นดินโดยรับผิดชอบต่อรัฐสภาก็ตาม แต่คณะรัฐมนตรีก็มีอำนาจที่จะขอให้พระมหากษัตริย์ยุบสภาเพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกใหม่ทั้งหมดได้ อันจะทำให้เกิดดุลอำนาจระหว่างคณะรัฐมนตรีผู้ใช้อำนาจบริหารกับรัฐสภาผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติ นอกจากนี้ได้กำหนดให้องค์พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ และทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพไทย ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติผ่านทางสภาผู้แทน อำนาจบริหารผ่านทางคณะรัฐมนตรี และอำนาจตุลาการผ่านทางศาล "แต่เนื่องจากคณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎรซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของคณะราษฎรไม่ค่อยจะยอมรับฟังคำแนะนำและคัดเตือนของพระมหากษัตริย์ในการใช้อำนาจต่าง ๆ เลย จึงทำให้บทบัญญัติดังกล่าวไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด"[135]

ถึงแม้ว่าในรัฐธรรมนูญฉบับนี้จะได้บัญญัติรับรองสิทธิของชาวไทยไว้หลายอย่าง เช่นเสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษา และการตั้งสมาคม แต่เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ไม่รับรองสิทธิในการตั้งพรรคการเมืองจึงทำให้ชาวไทยไม่สามารถรวมพลังกันเพื่อใช้เสรีภาพในเรื่องอื่น ๆ ให้มีประสิทธิผลได้ นอกจากนี้ก็มีการออกกฎหมายจำกัดเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญรับรองเอาไว้อีกด้วย เช่น พ.ร.บ.ป้องกันรัฐธรรมนูญ เป็นต้น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า "รัฐธรรมนูญฉบับที่ 2 นี้เป็นรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร และเพื่อคณะราษฎรโดยแท้"[136]

กล่าวโดยสรุป แนวความคิดทางการเมืองของคณะราษฎรก็คือ ต้องการจะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะถูกจำกัดขอบเขตอยู่ภายใต้บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนั้น โดยมุ่งหมายที่จะให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจทางด้านบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ ผ่านทางคณะรัฐมนตรีสภาผู้แทนราษฎร และผ่านทางศาล ตามลำดับ และโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 ทำให้เห็นว่าคณะราษฎรต้องการสงวนอำนาจทางการเมืองไว้สำหรับคณะราษฎรโดยมิได้คำนึงถึงราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานอำนาจการปกครองตัวเองให้แต่ประการใด

1.3.7 <u>ความคิดทางการเมืองของ "เทียนวรรณ"</u>

"เทียนวรรณ" เดิมชื่อเทียน เกิดเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2385 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ตำบลบ้านสวนหลวง บางขุนเทียน ธนบุรี เมื่อยังเยาว์วัยได้เข้ารับการศึกษาอักษรภาษาไทยและภาษาขอมที่วัดพระเชตุพน เมื่ออายุย่าง 10 ขวบได้ออกจากวัดพระเชตุพนกลับไปอาศัยอยู่ที่วัดใหม่ บางขุนเทียน ต่อมาเมื่ออายุได้ 16 ปีได้ย้ายมาอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช (สา) ตั้งแต่ครั้งยังมิได้เป็นพระสาสนโสภณ แล้วได้บวชเป็นเณรที่วัดบวรนิเวศวิหาร บวชอยู่ได้ 13 เดือนจึงสึก หลังจากนั้นก็ออกท่องเที่ยวไปเรื่อย ๆ เมื่ออายุได้ 19 ปี ได้ไปกับเรือกำปั่นนานถึง 15 เดือนจึงกลับกรุงเทพฯ ครั้งอายุ 20 ปี ก็ได้บวชเป็นพระภิกษุ ขณะที่จำพรรษาอยู่ที่วัดราชประดิษฐ์ พระเทียนเคยเข้าไปเทศน์ในวังแทนสมเด็จพระสังฆราช (สา) ในบางโอกาส ต่อมาภายหลังพระเทียนได้กลับไปจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหารอีก ๓ ที่วัดบวรนิเวศวิหารนี้ สมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเปลี่ยนชื่อ "เทียน" เป็น "วรรณ" ทรงให้อยู่ในวัดก่อน ภายหลังจะให้กลับไปอยู่วัดราชประดิษฐ์อีก เทียนวรรณจึงสึกจากเพศบรรพชิตในปีนั้น ในปี

พ.ศ. 2411 เขาได้ออกจากกรุงเทพฯ และลงเรือไปกับชาวฝรั่ง ท่องเที่ยวไปกับเรือในเอเชียและหมู่เกาะแปซิฟิกเป็นเวลาหลายปี

ภายหลังที่เขาได้กลับจากต่างประเทศแล้ว ก็ได้ดำเนินกิจการค้าขายครั้งแรก ค้าขายของป่าอยู่กับภรรยาที่จันทบุรี ต่อมาได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ โดยดำเนินธุรกิจการค้าเช่นเดิม การประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าของเทียนวรรณทำให้เขาพบเห็นการทุจริตของข้าราชการอย่างมากมาย แต่เขาก็มีเพื่อนที่เป็นเจ้านายและขุนนางที่ดีอยู่หลายคนเหมือนกัน ขณะที่เทียนวรรณทำการค้าอยู่นั้นเขาก็ได้เป็นที่ปรึกษาของหนังสือพิมพ์สยามออฟเซอร์เวอร์อยู่ด้วย ต่อมาเขาได้ออกหนังสือศุลวิภาค-พจนกิจ โดยใช้ทุนรอนที่ได้มาจากการค้าขายกับทุนที่มีเจ้านายบางพระองค์ประทานอุดหนุนให้บ้าง เขาใช้นามปากกา ศ.ว.ส.วัณณาโก

เทียนวรรณได้เปิดสำนักงานหนายความแห่งแรกของประเทศไทย ขึ้นที่สี่แยกคอกวัวให้ชื่อว่า "ออฟฟิศอรรถนานุกูล"[137] การเป็นปากเป็นเสียงให้กับราษฎรในการที่ไปเขียนฎีการ้องทุกข์ให้กับราษฎรผู้หนึ่งโดยมิได้ขออนุญาตกระทรวงวังตามกฎหมายก่อน จึงมีผิดฐานหมิ่นตราพระราชสีห์และต้องไปติดคุกอยู่เป็นเวลาเกือบ 17 ปี[138]

หลังจากออกจากคุกเมื่ออายุ 57 ปีแล้ว ต่อมาเทียนวรรณได้ทำหนังสือเล่มใหม่ซึ่งออกมาภายหลังที่ศุลวิภาคพจนกิจได้เลิกล้มไปเมื่อ พ.ศ. 2449 หนังสือนี้ชื่อ ศิริพจนภาค ออกเป็นรายเดือนเริ่มใน พ.ศ. 2451 เทียนวรรณสิ้นชีวิตลงใน พ.ศ. 2485 เมื่ออายุได้ 73 ปี

จากข้อเขียนของเทียนวรรณที่เป็นปฏิกิริยาต่อสภาพทางสังคมในสมัยที่เขามีชีวิตอยู่ทำให้มีปัญหาที่จะต้องพิจารณาก็คืออะไร เป็นแรงบันดาลใจที่ทำให้เขาต้องแสดงออกมาเช่นนั้น ชัยอนันต์ สมุทวณิช กล่าวว่า "เนื่องจากเทียนวรรณได้ไปเห็นการปกครองในประเทศอื่น และในเวลานั้นสิทธินอกเขตแดนของอังกฤษ (extra-territorial rights) ยังมีอยู่อังกฤษปกครองคนในบังคับของเขาเอง

มีศาลพิจารณาความเอง เทียนวรรณจึงเกิดความรู้สึกเปรียบเทียบอย่างสูงและตกลงใจที่จะเขียนสิ่งที่คนคิดออกเผยแพร่ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นการวิจารณ์พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการโจมตีข้าราชการ เป็นการทิเตียนประชาชนโดยตรง อย่างไรก็ตามเทียนวรรณวิจารณ์สภาพการณ์ที่เขาเห็นว่าควรมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงด้วยความรักชาติด้วยความบริสุทธิ์ใจและหวังดีแท้ ๆ"[139]

การวิเคราะห์ความคิดทางการเมืองของเทียนวรรณอาจจัดให้เข้ากับลักษณะความคิดในแนวทางจำกัดพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ก่อตัวขึ้นมาในสมัยรัชกาลที่ 5

เทียนวรรณได้พูดได้เขียนถึงปัญหาของบ้านเมืองไว้มากมาย ข้อสรุปของการแก้ปัญหาของเขาอย่างหนึ่งก็คือ "ราษฎรจำต้องมีผู้แทน มีรัฐสภา ซึ่งเทียนวรรณใช้คำทับศัพท์ว่า ปาลิเมนต์รัฐสภา จะสามารถแก้ไขปัญหาของราษฎร ป้องกันการฉ้อราษฎร์บังหลวงและกระตุ้นให้ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่อย่างสุจริตเพื่อประชาชน"[140]

เทียนวรรณเชื่อแน่ว่า ไม่วันใดก็วันหนึ่งไทยจะต้องมีรัฐสภา เพราะ "ต่อไปเบื้องหน้า บ้านเมือง...จำเป็นจะต้องเลื่อนไปตามประเทศที่เขาประพฤติดีจริง ๆ จึงจะรักษาตัวตลอดไปได้ ซึ่งจะเหลวไหลอยู่อย่างที่เป็นมานั้นคงไม่ได้อยู่เอง ด้วยมนุษย์เป็นสัตว์ใจสูง คงจะสูงขึ้นไปตามใจทุกประการ โดยเหตุที่มีตัวพยานเกิดขึ้นแล้วจะไม่ถีบถอนขึ้นไปตามเขานั้นจะได้อยู่หรือ"[141] เทียนวรรณได้เรียกร้องให้มีรัฐสภาไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2483 โดยเขากล่าวว่าถ้าต้องการจะให้บ้านเมืองมีความเจริญอย่างแท้จริงแล้ว จะต้องรีบดำเนินการ หาวิธีให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศด้วย

อย่างไรก็ตามการที่เทียนวรรณเสนอให้ตั้งสภาผู้แทนราษฎรทำหน้าที่เชื่อมช่องว่างระหว่างรัฐบาลกับประชาชนเพื่อให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียงบรรเทาภาระของรัฐบาลดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ได้วิจารณ์ว่า...

"ความคิดของเทียนวรรณเกี่ยวกับเรื่องสภานี้ไม่ค่อยจะแจ่มแจ้งนัก เพราะดูเหมือนว่าเทียนวรรณเองจะไม่ได้สนใจรัฐธรรมนูญหรืออำนาจของประชาชนอันเกิดจากรัฐธรรมนูญ เขาเพียงแต่เชื่อว่าสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีประสิทธิภาพทางการบริหาร ก็เพราะสองประเทศนี้มีสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้นเอง[142] เช่นเดียวกับที่ เคลาส์ โรเซนเบิร์ก (Klaus Rosenberg) ได้วิจารณ์เอาไว้ว่า "สิ่งหนึ่งที่เราจะมองข้ามไม่ได้เกี่ยวกับจุดที่นับว่าล่อแหลมต่ออันตรายทางการเมืองในเรื่องที่เกี่ยวกับรัฐสภานี้ก็คือ เทียนวรรณไม่ได้อธิบายแยกประเด็นอย่างชัดเจนถึงบทบาท หน้าที่อีกทั้งกลไกของรัฐสภาที่เขาอยากให้มีในประเทศไทยไว้ ซึ่งปรากฏว่ามีเพียงครั้งเดียวเท่านั้นที่เขาได้เขียนอธิบายไว้คือใน "โครงการจันทบุรี" ของเขา แต่เป็นการอธิบายเฉพาะบางจุดเท่านั้นเอง"[143] และหลังจากโครงการนี้ เราพอจะสรุปทรรศนะของเทียนวรรณได้ว่า เขาเห็นว่ารัฐสภาหมายถึงที่ร่วมประชุมของผู้ถูกปกครอง หรือประชาชนที่ผู้นำของประเทศอนุญาตให้จัดมีขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นที่อภิปรายแสดงความคิดเห็นและให้คำปรึกษาหารือแก่ฝ่ายผู้ปกครองประเทศเสียมากกว่าที่เทียนวรรณจะเข้าใจว่ารัฐสภาคือองค์กรแห่งอำนาจของประชาชนองค์กรหนึ่ง ซึ่งโดยการผ่านรัฐสภานี้ประชาชนก็จะสามารถตรวจตราควบคุมการทำงานของผู้ปกครองได้และสามารถต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนได้

เทียนวรรณมีความเห็นว่า การมีรัฐสภาจะส่งให้เกิดผลดีต่อการพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้า และเป็นผลดีต่อการเพิ่มความแข็งแกร่งให้แก่ประชาชนได้ นอกจากนี้ยังมีความเห็นว่า การมีรัฐสภาก็คงจะเป็นวิถีที่จะก่อให้เกิดการประสานเป็นเอกภาพแห่งชาติได้ เช่นเดียวกับการมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น นอกจากนี้เทียนวรรณยังมีความเห็นอีกว่า รัฐสภายังจะช่วยให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศจากทุกส่วนของประชาชนในประเทศให้มีการแพร่ขยายออกไปและเพื่อให้ความคิดเหล่านี้ได้ถูกนำเอาไปปฏิบัติให้เกิดผลจริง ช่วยให้มีการนำเอากำลัง

ทางสติปัญญาของชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น และช่วยให้มีการแก้ไขปรับปรุงสภาพด้านต่าง ๆ ของประเทศให้ดีขึ้น โดยการวิพากษ์วิจารณ์ข้อบกพร่องและความผิดพลาดของการดำเนินงานและการปฏิบัติงานของรัฐ ทั้งนี้ เพื่อผลในทางแก้ไขปรับปรุง[144]

นอกจากความเห็นทางการเมืองในแบบรัฐสภาของเขาแล้ว เทียนวรรณยังได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของสิทธิและเสรีภาพของประชาชน เขาต้องการให้ประชาชนมีสิทธิเสนอความคิดเห็นมีเสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการพิมพ์ และเรียกร้องความยุติธรรมในสังคม[145] ในระยะที่เมืองไทยยังมีทาสอยู่นั้น ด้วยความเชื่อมั่นในคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ ทำให้เทียนวรรณโจมตีระบบทาสอย่างตรงไปตรงมาว่า "การใช้ทาสเป็นเหตุให้คูถูกเพื่อนมนุษย์ กระทำใจของนายเงินหรือผู้ไม่เป็นทาสเป็นหนี้ ให้คูถูกคนที่เป็นหนี้เป็นทาส...เป็นเหตุให้เกิดความรังเกียจตระกูลและดูหมิ่นแก่กันจนชาดความกตัญญูต่อชาติเสียทีเดียว ข้อนี้ยากนักที่จะมีผู้เห็นว่าการเลิกขายมนุษย์นั้นคืออย่างไร"[146]

ใน พ.ศ. 2447 เทียนวรรณได้เสนอโครงการ 34 ข้อให้กับรัฐบาล ข้อเสนอเหล่านี้รวมกับการยกเลิกอากรและบ่อนการพนัน การออกกฎหมายให้เลิกระบบมีภรรยาหลายคน การเลิกทาส การห้ามสูบฝิ่น การสร้างโรงเรียน การตั้งศาลยุติธรรม และเลือกเฟ้นผู้ที่มีความซื่อตรงยุติธรรมมาเป็นผู้พิพากษา การสร้างถนนและขุดคลอง การตั้งธนาคารแห่งชาติ และธนาคารพาณิชย์ การตั้งกรมสอบสวนวิทยาและความคิดลอดจนความรู้ ความประพฤติของข้าราชการและการสร้างโรงพยาบาล ฯลฯ เป็นต้น

เทียนวรรณได้เคยทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นในการปกครองประเทศแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการส่วนพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2445 เขาได้กราบบังคมทูลความเห็นเฉพาะเรื่องที่เขาคิดว่ามีความสำคัญที่สุดในขณะนั้น คือ ราชการในทางพลเรือน เขามีความเห็นว่า ถ้าข้าหลวงและข้าราชการฝ่ายปกครอง

โดยทั่ว ๆ ไป ไม่ทั้งอยู่ในความยุติธรรมและทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนแล้ว ถ้าพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบโดยทันท่วงทีก็จะได้ทรงแก้ไขผลัดเปลี่ยนได้ทัน แต่ในกรณีที่อยู่ห่างพระเนตรพระกรรณออกไปและไม่ทรงทราบเกี่ยวกับใช้อำนาจอันไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองนั้นแล้ว ความเดือดร้อนของราษฎรก็จะมีมากขึ้น เขาได้เสนอให้ตั้ง "กรมสอดแนม" เพื่อทำหน้าที่ตรวจราชการแผ่นดินตลอดจนความประพฤติของข้าราชการมิต้องให้ข้าราชการในท้องที่นั้น ๆ รู้ตัวล่วงหน้า เพื่อตรวจสอบแน่ชัดว่าถูกต้องไม่มีการผิดพลาดแล้วจะได้ทำรายงานขึ้นทูลเกล้าถวายต่อไป

1.3.8 <u>ความคิดทางการเมืองของ ก.ศ.ร.กุหลาบ</u>

ก.ศ.ร.กุหลาบนามเดิมว่ากุหลาบ เกิดในปี พ.ศ. 2377 ในกรุงเทพฯ ส่วนคำว่า ก.ศ.ร. ได้มาจากฉายานามตอนบวชเป็นพระภิกษุว่า "เกศะโรภิกขุ"[147] เมื่อเล็กได้บวชเป็นสามเณร หลังจากสึกออกมาจากสามเณรแล้ว ก็ได้เข้ารับราชการในกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ ในขณะเดียวกันก็ใช้เวลาว่างเรียนภาษาละติน ฝรั่งเศส และภาษาอังกฤษ กับสังฆราชปาเลอกัวซ์ ต่อมาเมื่ออายุได้ 26 ปี นายกุหลาบได้บวชเป็นภิกษุอยู่ที่วัดพระเชตุพน ในระหว่างนี้ได้เรียนภาษาสันสกฤต การแต่งกาพย์ กลอน โคลงฉันท์ และศึกษากฎหมายเก่าตลอดจนระเบียบราชการกับพระยาศรีสุนทรโวหาร ภายหลังสึกออกมาแล้วใน พ.ศ. 2403 เขาได้ไปทำงานเป็นเสมียนในบริษัทชาวต่างประเทศตะวันตก ระหว่างที่ทำงานกับฝรั่ง ทางบริษัทได้ส่งเขาไปกับเรือค้าขายยังที่ต่าง ๆ หลายแห่งทั้งในเอเชียและยุโรป ใน พ.ศ. 2441 เขาได้ออกหนังสือสยามประเภทออกพิมพ์จำหน่าย

ก.ศ.ร.กุหลายได้รับการยอมรับจากปัญญาชนที่สยามกลุ่มต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง[148] เขาได้รับเชิญไปแสดงปาฐกถาในที่ต่างๆ อยู่เสมอ ก.ศ.ร.กุหลาบ มีความรู้เรื่องต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ทั้งทางด้านพงศาวดาร

ประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา เขาเป็นผู้ที่มีความนิยมเลื่อมใสในความรู้ทางวิทยาศาสตร์และวิทยาการแผนใหม่เป็นอย่างมาก ก.ศ.ร.กุหลาบถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2456

การศึกษาถึงความคิดทางการเมืองของ ก.ศ.ร.กุหลาบ อาจต้องแยกออกมาจากกลุ่มความคิดทางการเมืองแบบจำกัดของพระมหากษัตริย์ ดังที่เคยกล่าวมาแล้วในแนวความคิดทางการเมืองของเทียนวรรณ เพราะเหตุว่าผลงานของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ทางด้านการเมืองนั้น มีน้อยมากเมื่อเทียบกับผลงานทางด้านพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ และพุทธศาสนา และถึงแม้ว่าจะมีผลงานบางชิ้นของเขาที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดทางการเมือง แต่ก็ไม่อาจจะจัดให้อยู่ในแนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ดังที่เทียนวรรณได้เคยเสนอเอาไว้ด้วย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้กล่าววิจารณ์ถึงผลงานของ ก.ศ.ร.กุหลาบไว้ว่า "แม้ว่างานเขียนส่วนใหญ่ของ ก.ศ.ร.กุหลาบจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์สังคมและการเมืองเช่นงานของเทียนวรรณก็ตาม แต่มีงานบางชิ้นซึ่งสะท้อนความคิดเห็นทางการเมืองของเขาว่า การปกครองในอุดมคติ หรือการปกครองที่ดีนั้นควรเป็นการปกครองซึ่งยึดถือความยุติธรรมเป็นหลัก ความยุติธรรมตามความหมายของ ก.ศ.ร.กุหลาได้แก่การปฏิบัติตามธรรมของพุทธศาสนาและการนำคำสอนของพระพุทธศาสนามาเป็นหลักในการปกครองและการบริหารราชการทุกระดับ"[149]

ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองของ ก.ศ.ร.กุหลาบอาจแยกพิจารณาได้

ประเด็นแรก องค์ประกอบที่จะทำให้บ้านเมืองเป็นเอกราชอยู่ได้ ความคิดทางการเมืองของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ในเรื่องนี้สอดคล้องกับสถานการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้นมาก เพราะในสมัยรัชกาลที่ 5 อันตรายจากลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังแผ่ขยายไปทั่วในบริเวณภูมิภาคแถบนี้ แต่แทนที่ ก.ศ.ร.กุหลาบ จะกล่าวถึงการปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยเพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของตะวันตก เพื่อจะได้รักษาเอกราชของชาติบ้านเมือง ก.ศ.ร.กุหลาบ กลับกล่าวถึงหลัก 4 ประการ

หรือ ประธาน 4 ประการ ตามที่คนไทยสมัยนั้นเรียกว่า "จัตุเทวาภิบาล"[150] ซึ่งเชื่อกันในขณะนั้นว่าเป็นเทวดาหรือยักษ์ที่เฝ้าประตูเมืองทั้ง 4 ด้าน คือ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และพระกาลเมือง โดยที่ ก.ศ.ร.กุหลาบ ได้นำมาตีความเสียใหม่ดังนี้ คือ

พระชื่อเมือง (พระเสื้อเมือง) ได้แก่ พระพุทธจักร หรือพระไตรปิฎกซึ่งรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระทรงเมืองได้แก่ พระราชอาญาจักร หมายถึงการปกครองเขตแดนโดยอาศัยพระราชกำหนดบทพระอัยการ หรือบางทีเรียกว่าพระยาชศาสตร์

พระหลักเมือง คือเสนามาตย์ราชบริหาร ที่มีหน้าที่พิพากษาอรรถคดีของทวยราษฎร ซึ่งคนโบราณเรียกว่าเสนาบดี มุขมนตรี หรือพวกสมัยใหม่เรียกว่า รัฐมนตรี รัฐบาล องคมนตรีหรือรัฐบาล

พระกาลเมือง หมายถึง ไพร่พลรวมทั้งช้าง ม้า เกวียน ซึ่งเป็นยุทธปัจจัยด้วย

โดยที่ ก.ศ.ร.กุหลาบเห็นว่า หลัก 4 ประการหรือ ประธานทั้ง 4 ประการนี้จะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งมิได้ มิฉะนั้นสังคมไทยก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ ผู้ที่เป็นหลักสำคัญของบ้านเมืองคือ พระมหากษัตริย์และเสนาบดีจะต้องปกครองบ้านเมืองด้วยการใช้พระราชกำหนดกฎหมายต่าง ๆ เป็นหลัก แต่พระราชกำหนดกฎหมายเหล่านี้จำเป็นจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์และเสนาบดีจะต้องอาศัยไพร่บ้านพลเมืองเป็นกำลังสำคัญในการปกป้องเอกราชของชาติ[151]

ประเด็นที่สอง เกี่ยวกับเรื่องการเป็นหัวหน้าปกครองบังคับบัญชาคน ก.ศ.ร.กุหลาบ เขียนเรื่องนี้โดยให้ชื่อว่า อารัมภะวัฒนะกะถา หรือคำนำเรื่องความเป็นอธิบดี[152] ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้ชี้ให้เห็นว่า อธิบดีในทรรศนะของ ก.ศ.ร. กุหลาบหมายถึง "ความเป็นผู้มีอำนาจที่จะรักษาความดีของผู้อื่นและมิได้หมายถึงแต่ผู้มี

ยศถาบันดาศักดิ์หรือมีอำนาจเท่านั้นหากรวมถึงผู้ใดก็ตามที่มีคนอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ อาจเป็นจำนวนเพียง 25 คนก็ได้ ดังนั้นอธิบดีจึงหมายถึงผู้เป็นหัวหน้า นับตั้งแต่แม่ทัพใหญ่ลงไปถึงผู้บังคับหมู่กองทหาร"[153]

ก.ศ.ร.กุหลาบได้เล็งเห็นความสำคัญของผู้ปฏิบัติงานระดับชั้นผู้น้อยมีมากเท่ากับผู้บังคับบัญชาระดับสูง ดังนั้น ในการปกครองผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาจะต้องยึดหลักแห่งความยุติธรรมในการใช้อำนาจบังคับบัญชา หลักแห่งการร่วมกันคิด ร่วมกันปรึกษาระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา หลักแห่งความรับผิดชอบโดยไม่ปัดความรับผิดชอบไปให้ผู้ใต้บังคับบัญชา นอกจากนี้ ก.ศ.ร.กุหลาบยังได้บอกอุบายสำหรับอธิบดีที่จะใช้คำสั่งของตนเอง ความรอบรู้วิธีการที่จะทำให้สำเร็จตามคำสั่งนั้น และความรอบรู้ในตัวบุคคลที่จะรับคำสั่งไปทำให้สำเร็จ[154]

ก.ศ.ร.กุหลาบ ได้กล่าวย้ำถึงความยุติธรรม การวางแผนล่วงหน้าถึงอุปสรรคและการแก้ปัญหา ตลอดจนการรู้จักปรับปรุงแก้ไขนิสัยของผู้ใต้บังคับบัญชา รวมทั้งการลงโทษเพื่อส่งเสริมให้คนเป็นคนดีมิใช่เพื่อระบายความแค้นของตนเอง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้กล่าววิจารณ์ผลงานของ ก.ศ.ร.กุหลาบในเรื่องนี้ว่า "ก.ศ.ร.กุหลาบ เขียนเรื่องนี้ในขณะที่ความรู้สมัยใหม่เกี่ยวกับการบริหารงานยังไม่เป็นที่รู้จักกัน และเขียนในสมัยที่ไม่มีการสอนวิชาการบริหาร แต่ถ้าเราพิจารณาคำสอนของเขา กับแนวความคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับการบริหาร และการจัดการแล้ว จะพบว่าความคิดของเขามีหลักเกณฑ์ มีเหตุผล ไม่แพ้ความคิดสมัยใหม่เลย"[155]

ผลงานของ ก.ศ.ร.กุหลาบทั้ง 2 เรื่องดังกล่าวมาแล้ว ปรากฏอยู่ในสยามประเภทเล่ม 1 ซึ่งเป็นหนังสือที่เขาดำเนินการพิมพ์จำหน่ายใน พ.ศ. 2441 เมื่อพิจารณาผลงานของ ก.ศ.ร.กุหลาบโดยส่วนรวมอย่างกว้าง ๆ แล้วจะพบว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการบริหารบ้านเมืองทั้ง 2 เรื่อง และถ้านำมาสัมพันธ์กันแล้วจะเห็นว่าอาจเป็นข้อเสนอแนะที่สำคัญสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นเป็นอย่างมาก

ก.ศ.ร.กุหลาบไม่ได้กล่าวเสนอแนะเรื่องนี้ต่อพระมหากษัตริย์ โดยตรงแต่ดูเหมือนว่าถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองได้อ่านพบเข้าแล้ว อาจได้ความคิดจากเรื่องนี้ได้บ้าง ในเรื่อง "จัตุเทวาภิบาล" ของเขานั้นอาจตีความได้ว่า ก.ศ.ร. กุหลาบมีแนวคิดทางการเมืองที่เห็นด้วยกับหลักการที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องปกครองบ้านเมืองภายใต้กรอบของกฎหมายโดยจะต้องทรงไว้ซึ่งธรรมะเป็นบรรทัดฐาน ก.ศ.ร.กุหลาบจะรู้จักคำว่ารัฐธรรมนูญหรือความหมายในลักษณะที่คล้ายคลึงกับรัฐธรรมนูญหรือไม่ก็ตาม แต่ในช่วงเวลาของการปรับตัวของสังคมไทยให้เข้ากับอารยธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น อาจทำให้ ก.ศ.ร.กุหลาบได้แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้บ้าง ดังนั้นการที่ ก.ศ.ร.กุหลาบ ชี้ให้เห็นว่า เรื่องนี้เขาเปรียบเทียบมาจากความเชื่อของพวกพราหมณ์ที่นำมาสั่งสอนชาวลาวและชาวไทยฝ่ายเหนือก็เป็นความจริง แต่สิ่งที่เขาต้องการจะบอกโดยทางอ้อมในเรื่องนี้ต่างหากที่แสดงให้เห็นว่าเขามีความคิดทางการเมืองอย่างไร แนวคิดของเขาเกี่ยวกับเรื่องนี้เท่ากับว่าเขาเห็นว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะมีมากมายล้นพ้นประมาณมิได้โดยมิมีขอบเขตจำกัดมิได้ และอำนาจนั้นจะต้องอยู่ภายใต้บรรทัดฐานที่ทุกฝ่ายก็พอใจด้วย เพราะการอ้างอิงธรรมะของพระพุทธองค์ อันเป็นที่เคารพนับถือของคนไทยทุกฝ่ายมาเป็นหลักในการปกครองในแง่หนึ่งก็มองได้ว่าเป็นภารกิจของธรรมราชา ซึ่งอาจจะหมายถึงพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองใหญ่น้อยทั้งหลายก็ได้ อีกแง่หนึ่ง เหมือนกับการใช้หลักเกณฑ์ที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกัน ซึ่งผู้ปกครองจะต้องถือเป็นหลักปฏิบัติทุกคน

ส่วนการที่ ก.ศ.ร.กุหลาบได้แสดงความเห็นว่า ผู้ปกครองและไพร่ต่างก็มีความสำคัญต่อกันไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ความคิดเช่นนี้นับได้ว่า ก.ศ.ร.กุหลาบมีความคิดของชนชั้นกลางในยุคที่สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของโลกตะวันตกเป็นความคิดของพวกเสรีนิยมที่เห็นว่าทุกคนในสังคมต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

เมื่อโยงเรื่ององค์ประกอบที่ทำให้บ้านเมืองเป็นเอกราชอยู่ได้เข้ากับเรื่องการเป็นหัวหน้าปกครองบังคับบัญชาคน ก็จะเห็นถึงแนวคิดสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน เพราะหลักการบังคับบัญชาคน มีลักษณะของหลักการบริหารบุคคลที่ในบางส่วนได้เน้นถึง

การยอมรับความสามารถของผู้อื่นที่เป็นผู้ร่วมงาน การมีความรับผิดชอบในงานซึ่งเป็นหน้าที่ของตน สิ่งเหล่านี้เป็นทรรศนะของคนสมัยใหม่ในสมัยนั้นที่ได้รับอิทธิพลของแนวคิดแบบตะวันตกอย่างแน่นอน

กล่าวโดยสรุป แนวความคิดทางการเมืองของ ก.ศ.ร.กุหลาบ อาจจะไม่สามารถบอกให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงทรรศนะทางการเมือง ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดที่จะจำกัดพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ แต่การที่ ก.ศ.ร.กุหลาบ เป็นปัญญาชนในยุคที่กำลังปรับปรุงประเทศให้เข้ากับอารยธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 แนวความคิดของเขาดังกล่าวก็อาจสะท้อนให้เห็นถึงความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ที่แฝงเร้นอยู่ในเรื่อง จัตุเทวาภิบาล และ อารัมภะวัณณะกะถาของเขาได้บ้างไม่มากก็น้อย

1.3.9 <u>ความสำเร็จและความล้มเหลวของแนวความคิดทางการเมืองแบบจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์</u>

นับตั้งแต่ความคิดดังกล่าวเริ่มมีอิทธิพลต่อปัญญาชนไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ความคิดดังกล่าวก็ขยายตัวออกไปในสังคมไทยอย่างกว้างขวางสืบมาเป็นลำดับ ความพยายามที่จะลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายที่เป็นหลักในการปกครองประเทศ นับว่าเป็นความคิดที่บุคคลส่วนใหญ่ของผู้ที่ได้รับการศึกษาหรืออิทธิพลความคิดจากโลกตะวันตกต่างก็เห็นด้วยในการที่ว่าประเทศไทยจะต้องพัฒนาการเมืองไปสู่ระบบดังกล่าว แต่ก็มีความเห็นที่ขัดแย้งกันในประเด็นที่ว่าเมื่อใดจึงจะถึงเวลาที่เหมาะสม

เราจะพบว่ากลุ่มเจ้านายและข้าราชการที่เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ก็ดี คณะผู้ก่อการ ร.ศ.130 หรือแม้กระทั่งคนอย่างเทียนวรรณที่เคยเสนอเรื่องการมีรัฐสภาก็ดี ไม่อาจบรรลุความมุ่งหมายที่ได้คิดมุ่งหวังเอาไว้ได้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงเห็นด้วยกับแนวความคิดที่จะให้มีการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในขณะนั้น เพราะทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาประชาชนยังไม่พร้อมที่จะปกครองตนเอง ทรงเห็นว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองไปก่อน แต่ก็ทรงยอมรับว่าอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวจักต้องถูกนำมาใช้ในเวลาที่สมควรต่อไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมุ่งหมายที่จะสนับสนุนให้ความคิดดังกล่าวเป็นความจริงขึ้นมา ด้วยการเตรียมร่างรัฐธรรมนูญเพื่อพระราชทานให้กับปวงชนชาวไทย แต่ก็ไม่สามารถเป็นไปได้ เพราะมีบุคคลในชั้นสูงหลายฝ่ายไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดดังกล่าว เพราะเห็นว่าความพร้อมของประชาชนยังไม่มีพอเพียงที่จะสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดดังกล่าวได้ ผลสุดท้ายคณะราษฎรจึงก่อการปฏิวัติ และนำรัฐธรรมนูญที่เตรียมร่างไว้แล้วมาทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศต่อไปเมื่อปี พ.ศ. 2475

1.4 ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยม

1.4.1 ความหมายของคำว่า "ชาตินิยม"

ฮันส์ โคห์น (Hans Kohn) ให้คำจัดความของคำว่า "ชาตินิยม" ว่าเป็นความรู้สึกหรือสำนึกของบุคคลที่ต้องมีความจงรักภักดีต่อรัฐหรือชาติ[156] ส่วนคาร์ลตัน เจเอ็ช. เฮย์ (Carlton J.H.Hayes) กล่าวว่า "ชาตินิยม" หมายถึง "สภาพความรู้สึกนึกคิดอันได้แก่ความจงรักภักดีที่มีต่อความเป็นเลิศของรัฐชาติของตน หรือต่อสภาพที่เป็นจริงของรัฐชาติตน ความจงรักภักดีอันนี้อยู่เหนือความจงรักภักดีทั้งปวง และสิ่งที่แยกไม่ได้คือความภูมิใจในเชื้อชาติของตน และความเชื่อใน

ความดีเลิศที่แฝงอยู่ภายใน และความเชื่อในเรื่องภาระหน้าที่ของคน"[157] คาร์ลอส พี.โรมิวโล (Carlos P. Romulo) ก็ได้ให้ความหมายของคำว่าชาตินิยม คือ "ลัทธิที่สร้างความรักของบุคคลต่อบ้านเกิดเมืองนอนของตนรวมทั้งบุคคลที่มีเชื้อชาติ ภาษาและประวัติศาสตร์ร่วมกัน ที่ปรารถนาความเป็นอิสระทางการเมือง ความมั่นคง ปลอดภัยและเกียรติของชาติ"[158]

จากความหมายของคำว่า ชาตินิยม ดังกล่าวข้างต้น ทำให้พอจะมองเห็นได้ว่าเป็นการเน้นถึงความยิ่งใหญ่ของชาติตนเป็นใหญ่ ด้วยเหตุนี้นโยบายชาตินิยมจึงอาจมีทั้งผลดีและผลเสีย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนโยบายของผู้นำของชาตินั้น ๆ แต่ละคนว่าจะใช้ลัทธิชาตินิยมในลักษณะอย่างใด ประธานาธิบดีเฮอร์เบิร์ต ฮูเวอร์ ของสหรัฐเคยเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าลัทธิชาตินิยมอาจเป็นเหตุของสงคราม หรือเป็นกำแพงคุ้มกันรักษาสันติภาพและความเจริญก้าวหน้าได้ทั้ง 2 อย่าง ถึงจะมีผลร้ายเป็นขั้นที่ 2 อยู่ก็ดี เราก็ไม่สามารถจะทำไม่รู้ไม่เห็นในคุณค่าของลัทธิชาตินิยมได้ สำหรับอิสรภาพและความกลมเกลียวทางจิตใจ ความภาคภูมิใจในประเทศของตน การแข่งขันในการสร้างคุณงามความดี การสร้างวัฒนธรรมของชาติ ความประพฤติอันดีของรัฐบาล การค้นคว้าทางวิชาการ การศิลปกรรมและวรรณคดีเหล่านี้ ลัทธิชาตินิยมอาจขยายตัวออกเป็นรูปที่อันตรายได้ง่าย เช่นความโลภในการหาประโยชน์จากทรัพย์ในดินสินในน้ำและในสินค้าต่างประเทศของประชาชนพวกอื่น และการกระทำอย่างรุนแรงซึ่งกลายเป็นจักรวรรดินิยม[159]

1.4.2 แนวพระราชดำรทางการเมืองแบบชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตก จากโรงเรียนนายร้อยทหารบกแซนด์เฮิร์สและมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดในอังกฤษ ภายหลังเสด็จกลับ

มายังประเทศไทย และได้ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เป็นเวลาถึง 17 ปี ทรงมีเวลามากพอที่จะเปรียบเทียบสถานการณ์ในเมืองไทยกับประสบการณ์ที่ทรงได้รับมาจากอังกฤษ ในไม่ช้าทรงเชื่อมั่นว่าโรคร้ายแรงที่สำคัญในสังคมไทย คือการขาดเจตนาร่วมกันในหมู่ประชาชน พระองค์ทรงเชื่อว่าการปฏิรูปต่าง ๆ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงกระทำไว้นั้น เป็นเพียงการปฏิรูปให้โครงสร้างทางด้านการปกครองมีขึ้นเท่านั้น แต่ไม่ได้แก้ปัญหาการขาดความร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลกับประชาชน และระหว่างประชาชนด้วยกันเอง ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีนโยบายที่จะทำให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ด้วยการใช้ลัทธิชาตินิยม[160]

ในขณะที่พระองค์ทรงแสดงทรรศนะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดทางการเมืองสมัยใหม่แบบตะวันตกที่จะมีผลต่อการลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางบริหารนิติบัญญัติและตุลาการนั้น พระองค์ทรงหันไปปลุกเร้าความรู้สึกในเรื่องชาตินิยมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ การสร้างชาตินิยมโดยตรง พระองค์ได้ทรงมีพระราชดำริเปลี่ยนแปลงระบบการป้องกันประเทศให้รัดกุมยิ่งขึ้น มีการบำรุงกำลังรบให้เข้มแข็ง จัดฝึกอบรมทหารตามแบบยุโรป ทรงแก้ไขพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารใหม่ ทรงจัดตั้งกองเสือป่าขึ้นเพื่อฝึกหัดข้าราชการพลเรือนให้รู้ถึงยุทธวิธีในการรบและการป้องกันประเทศ นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงให้กำเนิดลูกเสือเพื่อฝึกหัดเยาวชนให้เกิดความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ให้มีระเบียบวินัย วัฒนธรรม และรู้จักบำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติ[161] ฯลฯ เป็นต้น ส่วนการสร้างชาตินิยมในทางอ้อม ทรงใช้วิธีการหลายอย่างที่จะกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมในหมู่ชาวไทย เช่นทรงใช้บทพระราชนิพนธ์ปลุกใจประเภทต่าง ๆ บทความ บทเพลง บทละคร ตลอดจนพระบรมราโชวาท เป็นแนวพระราชดำริในการปลูกฝังความรู้สึกทางชาตินิยมให้กับชาวไทย นอกจากนั้นพระองค์ทรงสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมา เพื่อเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชน

สร้างความสามัคคีในหมู่คณะในวงศ์ตระกูล และทรงประกาศใช้ธงไตรรงค์หรือธงชาติสยาม เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์[162] ฯลฯ เป็นต้น

ในบทละครเรื่อง "หนามยอกเอาหนามบ่ง" ที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นมา เนื้อหาบางตอนก็แสดงให้เห็นถึงอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันเปรียบเสมือนอุดมการณ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ-มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏบทร้องตอนท้ายว่า..."เสียแรงเกิดมาอย่าเสียที ที่ได้มีทั้งชาติศาสนา มีทั้งกษัตริย์ขัด-คิยา..."[163]

การที่พระองค์ทรงเน้นเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในขณะที่ทรงวิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัติในจีนหรือการเปลี่ยนแปลงในตุรกี ไปสู่ความทันสมัยทางการเมืองตามแบบตะวันตกนั้น แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงหวั่นไหวต่อการสั่นคลอนของสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเกิดจากความเคลื่อนไหวของผู้ที่มีความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ พระองค์อาจทรงเกรงไปว่า ความไม่พร้อมที่จะก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ทันสมัยตามแบบตะวันตกโดยการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือการมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ อาจทำให้เหตุการณ์ขยายตัวไปสู่ความวุ่นวายจนถึงกับเป็นอันตรายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ดังเช่นในจีน และในตุรกี เป็นต้น ดังนั้น พระองค์จึงต้องสร้างอุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ขึ้นมาถ่วงดุล กับพวกที่มีอุดมการณ์ในแนวทางรัฐธรรมนูญที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ในขณะนั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหยิบยกตัวอย่างของความกล้าหาญ ความเฉลียวฉลาด และความเป็นผู้นำที่ได้รับความเชื่อมั่นศรัทธาของพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างมาก ทรงเชื่อว่าคนไทยในสมัยสุโขทัยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เพราะมีผู้นำที่ยิ่งใหญ่ ในทรรศนะของพระองค์ทรงถือว่า ภาวะที่สงบ

จากสงครามเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ประเทศไทยสมัยใหม่ขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทรงอธิบายถึงภาวะในยามสงบว่า "ประชาชนมีเวลาแสวงหาความสนุกสำราญส่วนตัว จึงทำให้มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ทรรศนะที่กว้างไกลในการมองชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ก็จะแคบลง จนกระทั่งประชาชนมีความรู้สึกว่าไม่มีสิ่งใดสำคัญเท่ากับตัวของเขาเอง" แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ทรงตระหนักว่าการทำสงครามกับเพื่อนบ้านนั้นมิใช่สิ่งที่ดีแต่มีวิธีการที่ดีกว่า คือทำเป็นว่าไทยอยู่ในภาวะสงคราม ทรงขอให้คนไทยสามัคคีกันทั้งทางร่างกายและจิตใจปกป้อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้รอดพ้นจากการรุกรานของศัตรู แม้ว่าจะมิได้ทรงชี้ให้เห็นชัดลงไปว่าประเทศใดเป็นศัตรู แต่ถ้าหากพิจารณาจากการที่ไทยต้องเสียดินแดนถึง 1 ใน 5 ของประเทศให้กับอังกฤษและฝรั่งเศสในช่วงที่พระองค์ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น "ก็ยังไม่อาจจะหึกหักได้ว่าสองประเทศนี้เป็นศัตรูสำคัญของไทย"[164]

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวอ้างถึง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เห็นได้ชัดว่าทรงหยิบยืมมาจากการอ้างถึง "พระผู้-เป็นเจ้า พระมหากษัตริย์และประเทศ"[165] (god, king and country) ของอังกฤษ สำหรับความคิดในเรื่อง "ชาติ" นั้นพระองค์ทรงเอาคำในภาษาบาลี ซึ่งแปลว่า เกิดหรือกำเนิดมาใช้ซึ่งมีความหมายถึงประชาชน พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะยอมรับว่าการมีเอกราชที่สมบูรณ์จึงจะมีความเป็นชาติที่แท้จริงแต่ทรงเห็นว่าภาษาจะเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดความเป็นชาติ เพราะไม่มีสิ่งใดจะทำให้ประชาชนรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งในหมู่คณะได้ดีไปกว่าการสามารถพูดภาษาเดียวกันได้ อย่างไรก็ตามการที่คนสามารถพูดภาษาเดียวกันได้แต่เพียงอย่างเดียว ก็ไม่สามารถทำให้คนแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของชาติได้ แต่ประชาชนจะต้องมีความจงรักภักดีต่อชาติด้วย สำหรับเมืองไทย "ความจงรักภักดีต่อชาติ หมายถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ถ้าหากประชาชนคนใดไม่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แล้ว ก็จะถือว่าคนนั้นไม่มีชาติ"[166] พระองค์ทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อความเข้มแข็งของประเทศชาติเป็นอันดับแรก

ดังนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันสำคัญสถาบันหนึ่งที่คนไทยทุกคนจะต้องจงรักภักดี และพระองค์ทรงต้องการจะยกย่องเกียรติคุณความสามารถของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้นำของชาติด้วย

พระองค์ทรงเตือนสติมิให้คนไทยรับความช่วยเหลือของคนต่างชาติมากเกินไป ทรงคิดว่าเมืองไทยยังสามารถจะช่วยตนเองได้ ถ้าหากคนไทยพึ่งคนจีนโพ้นทะเลและชาวตะวันตกมากเกินไปแล้ว จะทำให้ประเทศชาติประสบกับความยุ่งยากแน่นอน ทรงแนะนำวิธีแก้ไขว่าคนไทยควรจะซื้อสินค้าไทยเพื่อจะได้ส่งเสริมเศรษฐกิจไทย อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงเห็นว่าคนไทยไม่ควรจะเกลียดชังคนต่างชาติแต่ก็ไม่ควรจะไว้ใจเขามากนัก ทรงวิพากษ์วิจารณ์คนจีนโพ้นทะเลซึ่งเป็นคนต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่สุดในเมืองไทยอย่างรุนแรง ดังจะเห็นได้ชัดจากบทความเรื่อง "ยิวแห่งบูรพาทิศ" และ "ไม่ชอบไทย" ทรงตำหนิคนจีนว่าเป็นพวกหิวเงิน ไม่ยอมรับวัฒนธรรมไทย และเข้ามากุมอำนาจทางการค้า เป็นต้น ตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงโจมตีคนจีนตลอดเวลา แต่ก็มิได้มีแผนการจะกำจัดคนจีนอย่างจริงจัง จากการที่ทรงตระหนักดีว่าคนจีนเข้ามากุมอำนาจทางเศรษฐกิจบางอย่างเอาไว้ ฉะนั้นวิธีเดียวที่จะกำจัดอำนาจดังกล่าวของคนจีนได้ก็คือจะต้องกระตุ้นให้คนไทยเข้าไปมีอาชีพธุรกิจมากขึ้น เรื่องคนจีนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทรงใช้กระตุ้นความรู้สึกชาตินิยม "เปรียบเสมือนทรงใช้คนจีนเป็นหินลับมีดลัทธิชาตินิยมของไทยให้คมกริบยิ่งขึ้น"[167]

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องศาสนาพุทธนิกายหินยานซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของไทยเอาไว้หลายเรื่อง พระองค์ทรงอ้างเหตุผลว่า ศาสนาพุทธทำให้ไทยมีอำนาจที่จะต่อต้านพลังต่าง ๆ ที่มุ่งมาทำลายล้าง ศาสนาพุทธจะช่วยให้ได้รับความสำเร็จหลายวิธีด้วยกัน เพราะมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นชาวนาที่อยู่ห่างไกลออกไปหรือชุนนางที่อยู่ในกรุงเทพฯ ก็ตาม นอกจากนี้คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ยังช่วยวางกฎเกณฑ์ในเรื่อง

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คนที่ยึดมั่นในพระธรรมคำสั่งสอนแล้วจะสามารถเอาชนะความรู้สึกอยากทำชั่วตามใจตัวได้ ทรงกล่าวว่า "ถ้าคนไทยปรารถนาจะมีชีวิตอยู่อย่างสงบ และมีความสุขในสังคมแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม เพื่อจะได้เป็นมิตรกับเพื่อนบ้าน จะไม่มีความรู้สึกระแวงสงสัยหรือเกรงกลัวต่อกัน"[168] พระองค์ทรงเชื่อว่า ศาสนาพุทธสามารถทำให้เกิดพฤติกรรมที่คล่องตัว มากกว่าจะกำหนดความสัมพันธ์กันทางสังคม พระองค์ทรงไม่เห็นด้วยที่บางคนเชื่อว่าศาสนาพุทธสอนให้คนอยู่นิ่งเฉยพระองค์ทรงแย้งว่า หัวใจที่สำคัญในคำสอนของพระพุทธองค์คือทำดีได้ดี ทั่วชั่วได้ชั่ว คนเราจะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ดีก็ชั่ว ถ้าไม่ทำอะไรเลยก็จะไม่ได้รับอะไรเลยทั้งสองอย่าง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงถือว่าภาษานั้นเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงออกซึ่งความเป็นชาติ พระองค์ทรงสนพระทัยทางด้านอักษรศาสตร์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงมีความสามารถทางด้านวรรณกรรมเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ที่มีอยู่อย่างมากมายทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง ซึ่งได้สะท้อนแนวคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมเอาไว้อย่างกว้างขวางดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ส่วนใหญ่มักจะเน้นให้ประชาชนชาวไทยมีความจงรักภักดีในชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อย่างมั่นคง

นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงสร้างสัญลักษณ์ และสิ่งที่เป็นหลักสำหรับยึดร่วมกัน เช่น ทรงพิจารณาเห็นว่าธงชาติที่ใช้ควรจะแทนความหมายของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยร่วมกัน จึงโปรดฯ ให้ตราพระราชบัญญัติใช้ธงไตรรงค์เป็นธงประจำชาติไทย พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ว่าด้วยการใช้นามสกุล เพื่อให้ทราบว่าบุคคลใดเป็นคนไทยหรือคนจีน ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนรักความเป็นไทย ภูมิใจที่เกิดมาเป็นไทย มีบรรพบุรุษที่เป็นไทย และให้รักศักดิ์ศรีแห่งความเป็นไทย พระองค์ได้ทรงกำหนดให้วันที่ 6 เมษายน อันเป็น

วันคล้ายวันสถาปนาราชวงศ์จักรี เป็นวันชาติไทย เพื่อกระตุ้นเตือนให้ประชาชนรำลึกถึงความสำคัญในสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันชาติ รวมทั้งการจัดตั้งกองเสือป่าและลูกเสือก็มีจุดมุ่งหมายที่จะฝึกฝนอบรมให้คนยึดมั่นในชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ด้วยกันทั้งสิ้น

สำหรับสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบชาตินิยมนั้น อาจสืบเนื่องมาจากขณะนั้นสถานการณ์ของโลกกำลังก้าวเข้าสู่ภาวะสงครามซึ่งอาจมีผลกระทบต่อไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะเดียวกันไทยต้องตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบมหาอำนาจทั้งวันตกทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และการศาล มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ประกอบกับความเคลื่อนไหวของชนชั้นกลางที่คิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ อันจะก่อให้เกิดความขัดแย้งภายใน จึงทรงสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นมา เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในทางการเมืองอย่างแท้จริง

1.4.3 <u>ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม</u>

ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งได้สะท้อนออกมาสู่สาธารณชนในระหว่างที่เขาได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2481 – 2488 อันเป็นช่วงที่เขาได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งแรกจนกระทั่งต้องพ้นจากตำแหน่งในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นไปในลักษณะปลุกเร้าอารมณ์ของประชาชนให้เห็นว่ามีศัตรูร่วมกันทั้งในทางการเมืองและในทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ

ประการแรก ในทางการเมือง จอมพล ป. พิบูลสงคราม มุ่งกระตุ้นให้ประชาชนทั้งชาติมีความสำนึกในความรับผิดชอบร่วมกันกับรัฐบาลต่อเอกราชของชาติ สิทธิอันพึงมีของชาติและการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ศัตรูร่วมที่ถูกสร้างให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนเพื่อกระตุ้นพลังร่วมในทางชาตินิยม

คือ การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลุ่มการเมืองที่มีความเห็นแตกต่างไปจากรัฐบาล และศัตรูที่เป็นชนชาติตะวันตก[169] ในคำปราศรัยของเขาบ่อยครั้งได้กล่าวโจมตีว่า การปกครองในระบบเก่ามิได้สร้างประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร ทั่วโลกจึงได้ยกเลิกการปกครองในระบบเก่าโดยสิ้นเชิง การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะก่อให้เกิดความผิดพลาดและความหายนะล่มจมต่อชาติโดยตรง เพราะการปกครองในระบอบดังกล่าว ประชาชนไม่มีสิทธิจะพูดอะไรได้โดยเปิดเผยในเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครอง[170] ในขณะเดียวกันจอมพล ป. ก็กล่าวยกย่องการปกครองภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญว่า เพียงระยะไม่กี่ปีก็สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับประเทศชาติมากมายหลายเท่า เพราะประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเปิดเผย ผู้แทนราษฎรสามารถเป็นปากเป็นเสียงของประชาชนในการที่จะทักท้วง ตำหนิ แนะนำหรือขอร้องให้รัฐบาลทำอะไรได้ทุกอย่างตามควรแก่ฐานะของประเทศไทย[171] ในคำปราศรัยของเขาในบางครั้งเขาจะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจถึงความจำเป็นของรัฐบาลที่จะต้องปราบปรามกลุ่มการเมืองที่มีความคิดเห็นแตกต่างจากรัฐบาล โดยเขาได้ให้เหตุผลว่า "ถ้ารัฐบาลไม่สามารถปราบปรามลงได้แล้ว ประชาชนทั้งหลายก็คงได้เห็นระบอบประชาธิปไตยอาจกับสูญไปพร้อมกับรัฐบาลเป็นแน่แท้"[172] ส่วนการวิจารณ์ศัตรูที่เป็นชาติตะวันตกนั้น จอมพล ป. ได้กล่าวโจมตีว่าความเจริญก้าวหน้าที่ชาติตะวันตกได้รับนั้น ได้ถูกนำไปใช้สร้างความต่ำต้อยให้ประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย ชาติตะวันตกได้พยายามที่จะเอารัดเอาเปรียบชาติต่าง ๆ ที่มีความเจริญน้อยกว่าทุกด้าน เขาได้กล่าวถึงความอยุติธรรมที่ชาติตะวันตกได้กระทำต่อประเทศไทยเพื่อให้คนไทยทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในและนอกประเทศมีความรู้สึกร่วมกันกับรัฐบาลว่าชาวตะวันตกเป็นศัตรูร่วมกันของคนในชาติ แต่อย่างไรก็ตาม เขาก็ยังกล่าวยกย่องในความสามารถของชาติตะวันตกที่มีระเบียบวินัย มีความสามัคคี อุตสาหะและสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชาติของตน

โดยที่คนไทยทั้งหลายควรจะได้ยึดถือเป็นแบบอย่าง การโจมตีชาติภัยวันภกในลักษณะของศัตรู จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะอาศัยสถานการณ์ของโลกเป็นตัวกำหนดโครงเรื่องในคำปราศรัย เช่น การกล่าวโจมตีฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องดินแดนบางส่วนที่เสียให้แก่ฝรั่งเศสกลับคืนมา เป็นต้น

ประการที่สอง ในทางเศรษฐกิจ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มักจะกล่าวเน้นถึงความสำคัญในทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับความมั่นคงของชาติเสมอ เขาจะเร่งเร้าให้ประชาชนทุกคนต้องช่วยกันประกอบอาชีพ อาชีพใดที่รัฐบาลเสาะแสวงหามาให้ขอให้ประชาชนรีบรับรองไว้และประกอบกิจการให้เจริญก้าวหน้าต่อ ๆ ไป "ส่วนชนต่างด้าวนั้นควรทำแต่เฉพาะในบางสิ่งบางอย่างไม่ใช่เข้าครองอาชีพของเจ้าของประเทศเสียหมดทุกชนิด ซึ่งไม่เป็นธรรมเพราะมนุษย์เราเกิดมาย่อมมีอุปนิสัยประจำชาติแตกต่างกัน ถ้าปล่อยให้ชนต่างชาติเข้าแย่งทำกินเสียทุกอย่าง ในไม่ช้านั้นเจ้าของชาติก็จะต้องถึงซึ่งความอดตายอย่างไม่ต้องสงสัย"[173] เขาได้ขอร้องให้คนไทยรักชาติของคนเอง ช่วยคนไทยด้วยกันเองดังคำขวัญ "ไทยทำไทยใช้ ไทยเจริญ" หรือ "ทำในเมืองไทยโดยคนไทย และเป็นของคนไทย" ดังนี้เป็นต้น ศัตรูที่เป็นเป้าหมายในการสร้างชาตินิยมในทางเศรษฐกิจคือชาวจีนโพ้นทะเลที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย

ในความคิดเกี่ยวกับการสร้างชาติ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความเห็นว่า การสร้างชาติมีความหมายกว้างใหญ่ไพศาล เริ่มแต่ประชากรของชาติจะต้องสร้างตัวเองให้เป็นพลเมืองดีขึ้นมาก่อน กล่าวคือ ต้องมีวัฒนธรรมดี มีศีลธรรมดี มีอนามัยดี มีการแต่งกายเรียบร้อยดี มีที่พักอาศัยดี และมีที่ทำมาหากินดี เหล่านี้เป็นต้น เมื่อพลเมืองทุกคนมีสภาพเช่นดังกล่าวนี้แล้ว ชาติก็ย่อมจะเป็นหน่วยรวมที่มั่งคั่งสมบูรณ์ ประชาชนก็สามารถช่วยกันประกอบงานส่วนกลางของชาติ ให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปได้[174]

หากจะพิจารณากันให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นได้ว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยม ก็เพื่อดำเนินงานที่จะให้ประเทศไทยบรรลุถึงความเป็นชาติมหาอำนาจให้ได้ในที่สุด นับตั้งแต่ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2481 และนโยบายดังกล่าวก็เพิ่มความเข้มข้นมากขึ้นในระหว่างสงครามนับตั้งแต่ย่างเข้าสู่ปี พ.ศ. 2485 "ทั้งนี้จะเห็นได้จากการที่รัฐบาลได้สั่งงานออกมาในรูปของรัฐนิยม การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรีตลอดจนโครงการบำรุงราษฎรของท่านผู้นำ"[175]

ในเรื่องรัฐนิยม รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศรัฐนิยมทั้งสิ้นรวม 12 ฉบับ รัฐนิยมเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยหลายประการเช่น การเปลี่ยนชื่อประเทศจาก "สยาม" เป็น "ไทย" การเรียกชื่อคนไทยแยกตามภาคให้เปลี่ยนเป็นเรียกคนไทยเหมือนกันหมดโดยไม่แบ่งแยก หลักการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญบารมี การให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

ทางด้านวัฒนธรรม รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สร้างสังคมใหม่ทางจิตใจของไทยหลายอย่าง โดยยึดเรื่องปากเรื่องท้องเป็นสำคัญ เช่น การตราพระราชบัญญัติจัดหางานให้ผู้ไร้อาชีพ เรียกร้องให้ประชาชนใช้สิ่งผลิตจากอุตสาหกรรมพื้นบ้าน คือเป็นประเภทไทยทำไทยใช้ มีการโอนกิจการป่าไม้ เหมืองแร่ กิจการสาธารณูปโภค ด้านสินค้าเข้าสินค้าออกเข้าเป็นของรัฐ สนับสนุนให้คนไทยขยันทำมาหากิน รู้จักค้าขายและใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ด้วยการทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการปรับปรุงทางด้านระเบียบและประเพณีหลายอย่าง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทั้ง "แบบถอนรากถอนโคน ปรับปรุงในรูปใหม่ ตลอดจนการวางแผนแบบชีวิตใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายสร้างชาติของท่านผู้นำ"[176] เช่น ให้ประกาศให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ เปลี่ยนปีใหม่จากวันสงกรานต์ที่ 13

เมษายนมาเป็นวันที่ 1 มกราคม การยกเลิกบรรดาศักดิ์ การประกาศให้คนไทยแต่งกายให้เรียบร้อยตามระเบียบที่วางไว้เพื่อเป็นที่เชิดหน้าชูตาของชาติ การมีมารยาทอันดีงาม ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการสร้างชาติทางศิลปกรรมและวรรณกรรมอีกมากมายหลายประการ

1.4.4 <u>ความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการ</u>

หลวงวิจิตรวาทการ (พ.ศ. 2441 – 2505) เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2487 ดังนั้น จึงสมควรได้ศึกษาถึงแนวความคิดแบบชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการควบคู่กันไปด้วย

หลวงวิจิตรวาทการเคยกล่าวว่า "ลัทธิชาตินิยมเป็นลัทธิที่ดี"[177] ตัวเขาเองก็ได้ยอมรับว่าเป็นชาตินิยมมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 และยังเป็นชาตินิยมมาตลอดแม้สงครามโลกครั้งที่ 2 จะได้สงบลงแล้วหลายสิบปีก็ตาม หลวงวิจิตรวาทการได้เน้นความสำคัญของชาตินิยมเป็น 2 นัย กล่าวคือ ในระยะสงครามอินโดจีนชาตินิยมหมายถึงการสร้างความยิ่งใหญ่ของชาติด้วยการขยายอาณาเขต เรียกร้องดินแดนจากฝรั่งเศสด้วยเหตุผลทางประวัติศาสตร์ที่ว่าดินแดนเหล่านี้เป็นที่อยู่ของ "คนไทย" ทั้งสิ้น เกียรติศักดิ์และศักดิ์ศรีของชาติที่ยิ่งใหญ่ไพศาลย่อมไม่อาจบังเกิดได้ หากส่วนหนึ่งของคนร่วมชาติ (ร่วมเผ่าพันธุ์) ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของชาติอื่น อีกนัยหนึ่งก็คือนับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นไป ความสำคัญของชาตินิยมขึ้นอยู่กับความมีประสิทธิภาพของลัทธิที่จะต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่ากำลังมุ่งร้ายหมายชวัญชาติไทยอยู่ ดังนั้น ชาตินิยมจึงเป็นหลักการที่ดีที่จะทำให้ชาติดำรงอยู่ได้ และหากชาติใดปราศจากชาตินิยมแล้ว เป็นที่สรุปได้ว่าไม่ช้าก็จะไม่มีชาตินั้นในสังคมนานาชาติ[178]

นับตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปี พ.ศ. 2487 อันเป็นปีที่จอมพล ป. พิบูลสงครามสิ้นอำนาจ หลวงวิจิตรวาทการได้มีโอกาสร่วมงานกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการสร้างชาตินิยมอย่างใกล้ชิด แนวความคิดเรื่องชาตินิยมที่หลวงวิจิตรวาทการได้สะท้อนออกมาให้เห็นจากบทความ นวนิยายหรือละครอิงประวัติศาสตร์ที่ตนเองเขียนขึ้นมานั้น ได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญและหน้าที่ของคนไทยที่ต้องรักชาติ และไม่ใช่ภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ วัตถุประสงค์ประการหนึ่งที่แอบแฝงมากับความรักชาติ ก็คือการต่อสู้ของกลุ่มนักปกครองรุ่นใหม่ที่จะทำลายอิทธิพลของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีอยู่เหนือจิตใจประชาชนไทยมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ และสร้างสัญลักษณ์ใหม่ทางการเมืองที่เป็นศูนย์รวมน้ำใจคนไทยคือชาติ ในระยะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งแรก ความหมายของชาติก็ขยายตัวออกไปเพื่อตอบสนองความต้องการของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะ "ท่านผู้นำ" ของชาติด้วยการเรียกรวมถึง "เผ่าพันธุ์" ไทย และไม่ใช่ชาติไทยที่มีอาณาเขตกำหนด[179]

ในระยะหลังคือเมื่อหลวงวิจิตรวาทการเข้าร่วมงานกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ชาตินิยมของเขาได้พัฒนาเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัยของการเมือง ชาตินิยมไม่ใช่เรื่องของการรักชาติสามัญหรือการรำลึกและรับผิดชอบในชะตากรรมของเผ่าพันธุ์ไทยอีกต่อไป หากเป็นป้อมปราการหลักต่อต้านการโจมตีของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ การนิยมชมชื่นในหลักการคอมมิวนิสต์ไม่ว่าในบางแง่หรือทั้งหมด จึงถือว่าเป็นการไม่รักชาติ ทรยศต่อมรดกที่บรรพบุรุษไทยได้สะสมให้แก่ลูกหลาน[180]

1.4.5 <u>การผสมผสานแนวความคิดเรื่องชาตินิยมกับเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์</u>

เนื่องจากความคิดเรื่องชาตินิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นความคิดที่ผูกพันกับการสร้างชาติให้ยิ่งใหญ่เป็นมหาอำนาจในอินโดจีน และสิ่งที่จะส่งเสริมให้ความคิดดังกล่าวบรรลุผล นอกจากจะเสริมสร้างระเบียบประเพณีและวัฒนธรรมที่มีส่วนช่วยในการสร้างชาติให้เป็นอารยประเทศแล้ว การมุ่งทำสงครามกับประเทศศัตรูได้แก่ อินโดจีนของฝรั่งเศส หรือการประกาศสงครามกับอังกฤษฝรั่งเศสอันเป็นศัตรูเก่าในการยึดครองดินแดนของไทยไปครอบครอง ทำให้ต้องสร้างแสนยานุภาพทางทหาร และการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในฐานะ "ผู้นำ" และในฐานะนายกรัฐมนตรี ได้รวบอำนาจสูงสุดไว้ในมือ เพื่อจะได้ผลักดันให้นโยบายการสร้างชาติได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ทำให้ผู้นำทางทหารสามารถใช้อำนาจเผด็จการเพื่อให้บรรลุอุดมการณ์ชาตินิยมดังเช่นที่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ปฏิบัติมาแล้วในฐานะ "ผู้นำ" ของชาติไทย

ต่อมาภายหลังที่จอมพลสฤษดิ์ได้ทำการยึดอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ได้มีอำนาจทางการเมืองสูงสุดตั้งแต่นั้นมา ภายหลังได้ร่วมมือกับจอมพลถนอม กิตติขจร ทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศไว้ในมือเมื่อปี พ.ศ. 2501 แล้วจอมพลสฤษดิ์ ก็เข้าควบคุมอำนาจการปกครองประเทศโดยเด็ดขาดและใช้อำนาจเผด็จการปกครองประเทศโดยตลอดจนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ได้ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ. 2506

จอมพลสฤษดิ์ได้เคยกล่าวว่า "เมื่อก่อนการปฏิวัติในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 นั้นความอลเวงอย่างที่เรียกได้ว่าไม่มีระเบียบวินัยอยู่ในชาติ... เพื่อแก้ความอลเวงและเพื่อขจัดสิ่งที่จะเป็นภัยแก่ชาติ ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงใจทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 โดยใช้วิธีการที่ถูกต้องตามหลักรัฐศาสตร์

ก่อให้เกิดอำนาจปฏิวัติที่จะใช้ดำเนินการทุกอย่างเพื่อความเรียบร้อยของประเทศชาติ คำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติเป็นกฎหมาย หัวหน้าคณะปฏิวัติมีอำนาจชนิดที่เรียกกันว่า เด็ดขาด"[181] ความคิดของจอมพลสฤษดิ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการที่จอมพลสฤษดิ์ต้องใช้อำนาจเผด็จการทางทหารก็เพื่อเสริมสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นภายในชาติ รักษาความปลอดภัยให้กับชาติ นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ยังได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้อำนาจเผด็จการทางทหารก็สืบเนื่องมาจาก "ชาติที่รัก... ต้องตกอยู่ในสภาพที่คับขัน...ฐานะทางการเงินการคลังของประเทศทรุดลงไปอย่างหนักยิ่ง รัฐบาลต้องเป็นลูกหนี้ธนาคารแห่งชาติถึง 1,807 ล้านบาท ที่ร้ายยิ่งไปกว่านั้นคอมมิวนิสต์ได้โหมการปฏิบัติการอย่างกว้างขวางเพื่อแทรกซึมเข้าไปในวงการสาขาต่าง ๆ เพื่อล้มล้างสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อย่างที่น่าห่วงใยยิ่ง ผู้แทนราษฎรหลายคนได้ยอมขายตนเป็นเครื่องมือของลัทธินี้อย่างเปิดเผย ผู้ที่มีเลือดรักชาติแรงกล้าหลายท่านมีความเห็นพ้องต้องกันว่าประเทศไทย... จะต้องประสบอันตรายเป็นแน่แท้แล้ว..."[182] แสดงให้เห็นว่าจอมพลสฤษดิ์ ต้องการจะแก้ไขสถานการณ์เลวร้ายของชาติซึ่งเกิดจากการแทรกแซงของลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดเดี่ยว จอมพลสฤษดิ์ได้ยกเอาสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์มาเป็นอุดมการณ์ร่วมกันของคนไทยเพื่อต่อสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยใช้อำนาจเผด็จการทางทหารเป็นกลไกที่สำคัญในการสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้กับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ดังที่จอมพลสฤษดิ์ ได้กล่าวย้ำถึงจุดมุ่งหมายในการบริหารประเทศไทยไว้ว่า "ต้องการที่จะสร้างความมั่นคง และก้าวหน้าแก่ประเทศมาตุภูมิมากที่สุด"[183]

นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ปลุกเร้าให้ทุกคนมีความสามัคคี เพราะความสามัคคีจะทำให้อุดมการณ์ชาตินิยมของเขาเป็นจริง เขากล่าวว่า "เราจะต้องมีความสามัคคีและให้ความร่วมมือร่วมใจเป็นอันดีต่อกันในอันที่จะปกป้องรักษาเอกราช และอธิปไตยของชาติ และช่วยกันเร่งรีบสร้างสรรค์ให้ชาติไทยมีความมั่นคงก้าวหน้าขึ้นไป

โดยเร็วที่สุด ชาติที่พัฒนาแล้วเท่านั้น จึงสามารถสร้างสรรค์ความผาสุกให้แก่ประชาชนของตนได้ และชาติที่ล้าหลังในทางเศรษฐกิจจะได้ปลอดภัยจากคอมมิวนิสต์มากที่สุด"[184]

เป็นที่น่าสังเกตว่าความคิดทางการเมืองแบบชาตินิยมของจอมพลสฤษดิ์ ได้รวมความสำคัญของสถาบันชาติกับสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งเดียวกัน แยกจากกันไม่ได้ ดังที่จอมพลสฤษดิ์ได้ถวายสัตย์สาบานตนต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า "จะยึดมั่นในหลักการว่าชาติกับองค์พระมหากษัตริย์นั้นต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะแยกจากกันมิได้"[185] จอมพลสฤษดิ์ได้ให้สัตย์ปฏิญาณต่อประชาชนภายหลังการยึดอำนาจว่า "ในการปฏิวัติครั้งนี้ถึงหากจำเป็นจะต้องเปลี่ยนสถาบันแห่งชาติในทางหนึ่งทางใด แต่สิ่งที่คณะปฏิวัติจะไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงคือระบอบที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐ คณะปฏิวัติจะยืนหยัดดำรงรักษาระบอบนี้ต่อไป"[186] การยึดอำนาจครั้งนี้เพื่อรักษาสถาบันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐให้ดำรงอยู่ตลอดไป"[187]

แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดระเบียบการเมืองของชาติ ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้แสดงออกให้ปรากฏต่อสาธารณชนในที่ต่าง ๆ อาจแยกออกได้เป็นลักษณะสำคัญอยู่ 3 ประการ

ประการแรก การเมืองจะต้องยึดหลักการของไทย จะต้องละทิ้งอุดมการณ์ต่างประเทศและจะต้องฟื้นฟูอุดมการณ์แบบไทย ๆ ให้เป็นอุดมการณ์หลัก[188] ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการเน้นถึงประชาธิปไตยแบบไทย[189] และเชื่อว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสายงานการปกครองด้านบริหารและนิติบัญญัติ ซึ่งปฏิบัติไปตามระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้น ใช้ไม่ได้กับการปกครองของไทย เนื่องจากไม่ส่งเสริมทั้งเสถียรภาพและประสิทธิภาพในการปกครอง[190] ในการเลือกผู้นำทางการเมือง (ตามหลักทฤษฎี) ควรต้องขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของ[illegible]พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจแต่งตั้ง

คณะรัฐมนตรีโดยไม่คำนึงถึงเรื่องการสังกัดพรรค ดังนั้น รัฐบาลจึงเป็นรัฐบาลของชาติโดยแท้จริง มิใช่เป็นรัฐบาลของพรรคหนึ่งพรรคใดโดยเฉพาะ โดยนัยนี้ คณะปฏิวัติจึงยืนยันว่า คณะปฏิวัติเป็นตัวแทนความต้องการของประชาชน[191]

ประการที่สอง จอมพลสฤษดิ์ เชื่อว่าประเทศชาติจะเป็นระเบียบไม่ได้ ถ้ายังมีระบบพรรคการเมืองที่แบ่งแยกตามแนวตั้ง แต่ควรที่จะต้องยึดหลักการแบ่งตามแนวนอนระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองอีกด้วย นั่นคือ ประเทศควรแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ รัฐหรือรัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน[192] โดยที่รัฐหรือรัฐบาลจะต้องเป็นตัวแทนเจตนารมณ์ของประชาชนและจะกำหนดแนวทางของชาติ รัฐบาลมีอำนาจสูงสุด และการวางนโยบายที่สำคัญ ๆ ทั้งหมดก็จะอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาล เนื่องจากรัฐบาลย่อมทราบดีถึง สิ่งที่ประชาชนต้องการรัฐบาลจะต้องเป็นรัฐบาลที่ดี และงานสำคัญของรัฐบาลก็คือจะต้องทำให้มีเสถียรภาพทางการเมือง และธำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นของชาติ ส่วนข้าราชการของชาติจะต้องเป็นข้าที่จงรักภักดีของผู้ทรงอำนาจที่มีกรุณาธรรม เป็นชนชั้นปกครองที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งและวัตถุประสงค์ของรัฐบาลและผู้นำทางการเมือง ส่วนประชาชนโดยทั่วไป อย่างน้อยที่สุดชั่วระยะเวลาหนึ่งจะต้องคงเป็นเกษตรกรอยู่อยู่ต่อไป และปล่อยให้รัฐบาลช่วยเหลือในสิ่งที่จำเป็นทางด้านวัตถุให้พอ การเลื่อนชั้นทางสังคมควรจะต้องลดลง เพราะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในชาติและในค่านิยม[193]

ประการที่สาม จอมพลสฤษดิ์ มองดูการปกครองประเทศเป็นแบบบิดาปกครองบุตร เปรียบเทียบประเทศเป็นครอบครัวใหญ่ และตนเองเป็นบิดาแห่งครอบครัวนั้น ประเทศชาติก็เหมือนกับครอบครัว หากครอบครัวใดทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่มีความสมานสามัคคีกันครอบครัวนั้นก็จะหาความสุขมิได้[194]

เมื่อพิจารณาจากถ้อยแถลงในที่ต่างๆ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในช่วงที่ใช้อำนาจเผด็จการปกครองประเทศนั้น พอสรุปให้เห็นความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ว่า มุ่งจะแก้ไขสถานการณ์ของชาติที่กำลังเสื่อมโทรม

ทุก ๆ ด้านด้วยอำนาจเผด็จการ จอมพลสฤษดิ์เห็นว่าการใช้ระบบรัฐสภาแก้ปัญหาของชาติทำให้เกิดความแตกแยกและอ่อนแอ เป็นช่องทางให้ลัทธิคอมมิวนิสต์ขยายตัวอย่างรวดเร็วจนเป็นอันตรายต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ลำพังรัฐสภาจะแก้ไขปัญหาไม่ได้ทันท่วงที เราได้พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า สถาบันชาติกับสถาบันพระมหากษัตริย์จะแยกออกจากกันไม่ได้ เขาปลุกเร้าให้คนไทยทั้งหลายยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยที่คณะรัฐบาลภายใต้ระบอบเผด็จการทหารจะสามารถช่วยประชาชนปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้อย่างมั่นคง และถ้าสถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ได้ ความเป็นชาติไทยก็จะสามารถดำรงอยู่ได้ ความคิดของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แสดงถึงการผสมผสานความคิดเรื่องชาตินิยมกับเผด็จการทางทหารเข้าด้วยกัน

1.5 ความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยม

1.5.1 ความหมายของคำว่า "สังคมนิยม"

คำว่า สังคมนิยม เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวางไม่ตายตัว ทั้งนี้เพราะสังคมนิยมมีอยู่หลายแบบ เช่น สังคมนิยมแบบอุดมคติ (ยูโทเปียน โซเชียลิสม์) สังคมนิยมแบบมาร์กซิสม์ สังคมนิยมแบบประชาธิปไตย เป็นต้น นอกจากสังคมนิยมจะหมายถึงลัทธิทางเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว บางกรณีก็หมายถึงขบวนการทางการเมืองด้วย

สมพงษ์ เกษมสิน และ จรูญ สุภาพ ได้ให้คำนิยามของสังคมนิยมว่าหมายถึง "ระบบเศรษฐกิจที่มีแนวนโยบายมุ่งสนับสนุนและปรารถนาจะให้ชุมชนสังคม หรือส่วนรวมถือกรรมสิทธิ์หรือควบคุมการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยในการผลิต เช่น ทุน ทรัพยากร ที่ดิน วิทยากร ทั้งนี้เพื่อมุ่งกระจายผลประโยชน์เหล่านี้เพื่อประชาชนทั้งมวล"[195] คำนิยามดังกล่าวจัดว่าเป็นความหมายของสังคมนิยมที่มีลักษณะกลาง ๆ

สังคมนิยมในรูปแบบที่ใช้อยู่ปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปในประเทศยุโรปตะวันตก เช่น ในประเทศฝรั่งเศส และในกลุ่มสแกนดิเนเวียน เรียกว่า สังคมนิยมแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีหลักการที่เป็นสาระสำคัญคือ ในทางการเมืองจะต้องใช้ระบอบประชาธิปไตยเป็นพื้นฐานสำคัญ มุ่งต่อต้านความไม่เสมอภาคทางสังคม โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจ ให้องค์การของรัฐบาลได้มีส่วนเข้ามาควบคุมกิจการสำคัญ ๆ ที่มีขนาดใหญ่และเป็นความต้องการของประชาชนทั่วไป เช่น การโอนกิจการอุตสาหกรรมที่สำคัญเป็นของรัฐ[196] เป็นต้น

1.5.2 ความคิดแบบสังคมนิยมของนายปรีดี พนมยงค์

ในประเทศไทย คำว่าสังคมนิยม ได้ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัด แต่ใน พ.ศ. 2476 นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอ "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ที่มีลักษณะเป็นสังคมนิยมแบบประชาธิปไตยอยู่บ้าง นายปรีดีและคณะต้องการให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 มีผลอย่างถาวร ให้ประชาชนได้มีสิทธิและความเสมอภาคทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ต้องการเปลี่ยนเทคนิคการผลิตและระบบกรรมสิทธิ์ ล้มพันธะที่มีมาตั้งแต่สมัยศักดินาโดยสิ้นเชิง แต่แผนการของนายปรีดีได้รับการต่อต้าน จึงมิได้ถูกนำมาใช้

สาระสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ประกอบด้วยข้อเสนอ 2 ส่วน คือ

(1) การเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์ นายปรีดีได้เสนอให้โอนที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตทั้งหมดเป็นของรัฐ โดยให้ค่าตอบแทนแก่เจ้าของปัจจุบันในรูปพันธบัตรเงินกู้ให้โอนทุนและโรงงานอุตสาหกรรมเป็นของรัฐ โดยให้ค่าตอบแทนในลักษณะเดียวกัน ถ้าเจ้าของทุนต้องการดำเนินกิจการของตัวเองต่อไป ก็ต้องพิสูจน์ว่าจะทำได้พอเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว ถ้าพิสูจน์ได้ รัฐบาลจะอนุญาตให้สัมปทาน

เป็นราย ๆ ไป กิจการของต่างประเทศจะได้รับสัมปทานให้ดำเนินการชั่วเวลาหนึ่ง เช่นเดียวกัน แผนเศรษฐกิจของนายปรีดีมีความสำคัญในแง่ที่ ได้เป็นการเสนอให้จัดระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตใหม่ ล้มชนชั้นศักดินา เจ้าของที่ดิน และจำกัดเขตอำนาจของชนชั้นนายทุนลงอย่างมาก"[197]

(2) การจัดพัฒนาการเศรษฐกิจ เพิ่มพลังการผลิตของประเทศ เพื่อปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมาย รัฐจะเป็นผู้วางแผนเศรษฐกิจ ทั้งเป็นผู้จัดการบริหารกิจกรรมเศรษฐกิจเอง ด้วยการวางแผนเศรษฐกิจ รัฐสามารถควบคุมการใช้ทุนอันเป็นปัจจัยหลักในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ควบคุมให้มีการลงทุนในกิจการที่เป็นประโยชน์ระยะยาวแก่ประเทศที่แท้จริง นายปรีดีได้อธิบายในเค้าโครงการเศรษฐกิจว่า "การให้รัฐจัดวางแผนการผลิต จะทำให้ประชาชนทุกคนมีงานทำ ประกันต่อความไม่เที่ยงแท้ของสังขารที่สำคัญที่สุด คือเป็นการแก้ไขปัญหาผลิตภาพต่ำ เนื่องจากการใช้แรงงานไม่เต็มที่ หรือการจัดการไม่เหมาะสมหรือการไม่สามารถใช้เครื่องจักร"[198] นายปรีดีได้เสนอให้ใช้แนวทางพัฒนาด้วยการใช้วิธีพึ่งตนเอง กล่าวคือไทยจะต้องผลิตสินค้าอุตสาหกรรมทดแทนสินค้าเข้าเพื่อป้องกันมิให้ต่างประเทศกลั่นแกล้งกดราคา โดยหลักการรัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง แต่การที่จะให้ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางเสียทั้งหมดนั้น การควบคุมตรวจตราอาจเป็นไปได้ไม่ทั่วถึง ฉะนั้น โครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี จึงต้องการให้มีการแบ่งการประกอบการเศรษฐกิจออกเป็นรูปสหกรณ์ต่าง ๆ โดยที่ประชาชนที่เป็นสมาชิกของสหกรณ์ จะต้องทำงานให้สหกรณ์และได้รับเงินเดือนจากสหกรณ์ตามอัตรากำลังความสามารถ[199]

เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ มีความคิดแบบสังคมนิยมผสมอยู่บ้าง แต่วิธีการดำเนินงานยังตั้งอยู่บนรากฐานของการประนีประนอม กล่าวคือเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดีมิได้ระบุถึงการใช้กำลังอำนาจเข้ายึดปัจจัยการผลิตอันประกอบด้วยทุน ที่ดิน เครื่องจักรกลต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องมือการผลิต ของเอกชน

เป็นของรัฐแต่ประการใด แต่จะใช้วิธีจ่ายเงินค่าทดแทนให้เป็นพันธบัตรเงินกู้อันเป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐยอมรับการเป็นหนี้เจ้าของที่ดินหรือเจ้าของปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่รัฐโอนมาเป็นของรัฐ

เมื่อรัฐมีปัจจัยการผลิตอยู่ในมือแล้ว รัฐก็จะดำเนินการผลิตสินค้าวัตถุดิบทางด้านเกษตรกรรมเป็นต้นว่า ข้าว หรือพืชผลอื่น ๆ เพื่อดำเนินการส่งออกเอง อันจะทำให้ได้เงินตราต่างประเทศในขณะเดียวกันรัฐก็จะผลิตสินค้าอุตสาหกรรมขึ้นใช้เองเพื่อลดการสั่งเข้า การที่รัฐเป็นผู้วางแผนและบริหารกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมด ตลอดจนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ๆ ไว้ทั้งหมด เช่นนี้ ทำให้เค้าโครงเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นแบบสังคมนิยม ในขณะที่ระบบการเมืองยังให้เสรีภาพทางการเมืองแก่ประชาชนอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐยังมิได้ใช้อำนาจเด็ดขาดในการควบคุมการดำเนินวิถีชีวิตของพลเมืองแต่ประการใด

อย่างไรก็ตาม เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้รับการคัดค้านจากบุคคลหลายฝ่ายในขณะนั้น เพราะไม่แน่ใจว่าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าวจะมีลักษณะคล้ายกับการจัดระบบเศรษฐกิจในประเทศคอมมิวนิสต์หรือไม่ โดยความเป็นจริงแล้ว โครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ เป็นเพียงระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดในระบบสังคมนิยมที่ให้การเคารพในกรรมสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคลเช่นเดียวกับประเทศในโลกเสรี และการที่รัฐบาลจะเข้าควบคุมปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ก็คำนึงถึงการจ่ายค่าชดเชยให้กับเจ้าของปัจจัยการผลิตเดิมอยู่แล้ว มิได้ใช้อำนาจรัฐเข้ายึดครองโดยพลการแต่ประการใด ขณะเดียวกัน ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยก็ยังให้สิทธิเสรีภาพในส่วนบุคคลและเสรีภาพทางการเมืองแก่ประชาชนโดยทั่วไปอยู่แล้ว แต่เนื่องด้วยในขณะนั้นเป็นเวลาภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ความขัดแย้งในทางการเมืองและความขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ยังมิได้หมดไปโดยสิ้นเชิง ดังนั้น เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม

ต่อคณะราษฎร อันเป็นโครงการที่อาจมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของฝ่ายอนุรักษนิยม เช่นนั้น จึงได้รับการคัดค้านจากบุคคลหลายฝ่าย และเค้าโครงเศรษฐกิจดังกล่าวจึงต้องยุติลงเพียงนั้น

1.5.3 ความคิดแบบสังคมนิยมของ "จิตร ภูมิศักดิ์"

"จิตร ภูมิศักดิ์" หรือ สมสมัย ศรีสูทรพรรณ เป็นปัญญาชนสำคัญคนหนึ่งของไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปเป็นเวลากว่าสองทศวรรษมาแล้ว เขาเป็นทั้งนักประวัติศาสตร์ นักภาษาศาสตร์ นักปรัชญา กวี และศิลปิน รวมอยู่ในตัวคนเดียวกัน ข้อเขียนซึ่งเป็นผลงานทางด้านวิชาการบางเรื่อง ตลอดจนบทวิจารณ์ทางด้านศิลปะ และกวีนิพนธ์ของเขา ได้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในหมู่นักคิด นักวิชาการ และบุคคลต่าง ๆ ทั่วไปอย่างกว้างขวาง จนเป็นที่เพ่งเล็งของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง เขาได้ถูกจับกุมตัวภายหลังการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ในปี พ.ศ. 2501 ภายหลังพ้นโทษเขาได้ตัดสินใจออกป่า และได้ถูกลอบสังหารในที่สุด

อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาถึงผลงานของจิตร นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2496 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นบทความ เรื่องสั้น กาพย์กลอน หนังสือวิชาการต่าง ๆ ส่วนมากจะบรรจุเนื้อหาทางการเมืองเอาไว้มากมาย จิตรเป็นผู้ริเริ่มวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทรรศนะแบบมาร์กซิสม์ เมื่อเขาเป็นครูสอนภาษาไทยที่ ร.ร.อินทรศึกษา ต่อมาเมื่อเขาไปทำงานที่ น.ส.พ. "ไทยใหม่" ก็ได้เริ่มวิจารณ์ศิลปะ หนังสือ และภาพยนตร์ตามหลักลัทธิมาร์กซ์ เขาได้เขียนบทความทางศิลปะหลายชิ้น เป็นการเสนอแนวคิดทางศิลปะตามแบบลัทธิมาร์กซ์ และเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎี "ศิลปะเพื่อศิลปะ" ของชนชั้นนายทุน[201]

ในงานเขียนของจิตร เรื่อง โฉมหน้าศักดินาไทย ซึ่งเป็นเรื่องเด่นเรื่องหนึ่งในผลงานอีกหลายเรื่องของจิตร ซึ่งเขียนขึ้นมาระหว่างปี พ.ศ. 2498-

2501 นั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดทางการเมืองของจิตรได้เป็นอย่างดี เพราะเขาได้วิเคราะห์ถึงความเป็นมาในประวัติศาสตร์ไทยในสมัยศักดินาตามแบบฉบับของมาร์กซิสม์ที่ว่าด้วยวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ (historical matorilism) หรือตามทฤษฎีที่ว่าด้วยการขัดแย้งกันทางด้านวัตถุนิยม เขาได้ย้ำให้เห็นถึงการเอารัดเอาเปรียบของชนชั้นศักดินาที่มีต่อไพร่และทาสในประวัติศาสตร์ไทย[202]

นอกจากนี้ จิตร ยังได้ประพันธ์เพลงปฏิวัติอันอมตะไว้หลายเพลง รวมทั้งบทกวีต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดทางการเมืองของเขาในการแต่งบทกวีนิพนธ์นั้น จิตรใช้นามปากกา "กวีการเมือง"[203] จากผลงานของ "กวีการเมือง" ได้สะท้อนให้เห็นถึงความตื่นตัวทางการเมืองอย่างสูง ความเอาจริงเอาจังต่อชีวิต ความมานะบากบั่น หุ่มเท และปณิธานอันเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ชั่วชีวิตของเขาในอันที่จะรับใช้งานปฏิวัติอย่างแข็งขัน ในการรุกต้านจักรวรรดินิยม เผด็จการฟาสซิมส์ และศักดินานิยม เพื่อสถาปนาสังคมใหม่อันดีงามให้เกิดขึ้นในผืนแผ่นดินไทย

งานเขียนทางด้านการเมืองของจิตรส่วนใหญ่ เขามุ่งสะท้อนให้เห็นสภาพอันแท้จริงของสังคมไทย สะท้อนให้เห็นถึงฐานะอันต่ำต้อยและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนชั้นสูงของพวกไพร่และทาสในสังคมศักดินาสมัยโบราณ และของชาวนา ชาวไร่ และกรรมกรในสังคมสมัยใหม่ พร้อมกันนั้นเขาก็ปลุกเร้าให้ชาวนา ชาวไร่ และกรรมกร ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมที่ต้องเหนื่อยยากในฐานะเป็นผู้ใช้แรงงานในการผลิต แต่กลับถูกเอารัดเอาเปรียบกดขี่ข่มเหง ให้มีกำลังใจในการต่อสู้กับการกดขี่เหล่านั้นจนกว่าจะประสบชัยชนะในที่สุด

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า จิตร ภูมิศักดิ์ จะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากคนบางกลุ่มที่มีความคิดแบบอนุรักษนิยมว่าเขาเป็นพวกหัวรุนแรงหรือเป็นพวกซ้ายจัด แต่เราก็ต้องยอมรับว่าจิตรมีความคิดแบบสังคมนิยม และมองสังคมไทยบนพื้นฐานของหลักการแบบมาร์กซิสม์อย่างเชื่อมั่น

เชิงอรรถบทที่ 1

[1]ชัยอนันต์ สมุทวณิช ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2519 หน้า 62 – 63

[2]เพิ่งอ้าง หน้า 62

[3]เพิ่งอ้าง หน้า 63

[4]เพิ่งอ้าง หน้า 62

[5]สายชล วรรณรัตน์ พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2525 หน้า 195 อ้างถึง พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา ฉบับที่ 2, 2 : 70

[6]เพิ่งอ้าง หน้า 195

[7]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 59

[8]สมบัติ จันทรวงศ์ "พระญาจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง : ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความหมายทางการเมือง ใน วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 ม.ค. – เม.ย. 2522 หน้า 1

[9]กรมศิลปากร "คำแปลจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ 6)" ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกสุโขทัย กรมศิลปากรพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชประสิทธิคุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย 8 เมษายน 2515 หน้า 74

[10]พระญาลิไท ไตรภูมิพระร่วง กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2515 หน้า (9)

[11]เพิ่งอ้าง หน้า (11)

[12]ชลธิรา กลัดอยู่ "ไตรภูมิพระร่วง รากฐานของอุดมการณ์การเมืองไทย" ใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 4 เล่มที่ 1 มิ.ย. – ก.ย. 2517 หน้า 106

[13]เพิ่งอ้าง หน้า 111

[14]ชลธิรา กลัดอยู่ อ้างแล้ว หน้า 108

[15]กรมศิลปากร "คำแปลจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ 4)" อ้างแล้ว หน้า 56

[16]ชลธิรา กลัดอยู่ อ้างแล้ว หน้า 110

[17]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 65 และ 67 โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก บทที่ 1

[18]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2518 หน้า 26 – 27 และใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 64–65 โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก

[19]ดูรายละเอียดใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 66 และใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อ้างแล้ว หน้า 26 – 27 โปรดดูภาคผนวก.

[20] ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ กล่าวไว้ใน สถาบันพระมหากษัตริย์ ว่าเป็นสังคหวัตถุ 5 ประการ โดยเพิ่มนิวัตตะเข้าไปในประการสุดท้ายหมายถึงว่าถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงปฏิบัติได้ทั้ง 4 ประการในราชจรรยานุวัตรแล้ว คนทุกคนก็จะอยู่กันอย่างสุขสบาย ซึ่งความจริงแล้วสังคหวัตถุ 4 ประการ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กันและกันได้แก่ ทาน คือการให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน ปิยวาจา คือการเจรจาที่อ่อนหวาน อัตถจริยาคือประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สมานัตตา คือความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว

[21]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 75 – 76

[22]กรมศิลปากร "คำอ่านจารึกนครชุม (หลักที่ 3)" อ้างแล้ว หน้า 48

[23]พระญาลิไท อ้างแล้ว หน้า 93

[24]เพิ่งอ้าง หน้า 93 – 94

[25]สมบัติ จันทรวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 12

[26]ที่เดียวกัน

[27]พระญาสิไท อ้างแล้ว หน้า 145

[28]สมบัติ จันทรวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 15

[29]ชลธิรา กลัดอยู่ อ้างแล้ว หน้า 115

[30]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 82

[31]ชลธิรา กลัดอยู่ อ้างแล้ว หน้า 109

[32]สายชล วรรณรัตน์ อ้างแล้ว หน้า 175

[33]เพิ่งอ้าง หน้า 174 อ้างถึง "จารึกหลักที่ 6" ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 กรุงเทพฯ : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2521 หน้า 102

[34]เพิ่งอ้าง อ้างถึง "จารึกหลักที่ 4" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หน้า 83

[35]เพิ่งอ้าง อ้างถึง "จารึกหลักที่ 6" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หน้า 101

[36]เพิ่งอ้าง

[37]เพิ่งอ้าง อ้างถึง "จารึกหลักที่ 3" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หน้า 61

[38]กรมศิลปากร "คำแปลจารึก (หลักที่ 12)" อ้างแล้ว หน้า 181

[39]"คำอ่านจารึกภาษาไทยเขียนด้วยอักษรไทย" จารึกหลักที่ 8 ก. (วัดตาเถรขึงหนัง) เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 146

[40]สายชล วรรณรัตน์ อ้างแล้ว หน้า 175 – 176

[41]เพิ่งอ้าง หน้า 176.

[42]เพิ่งอ้าง หน้า 176

[43]เพิ่งอ้าง หน้า 177 – 178

[44]"บานแผนก พระไอยการลักษณะอาชญาหลวง" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 กรุงเทพฯ คุรุสภา พ.ศ. 2505 หน้า 2

[45]"พระไอยการพรมศักดิ มาตรา" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2515 หน้า 197

[46]"พระไอยการลักษณะอาชญาหลวง มาตรา 106" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 79

[47]สายชล วรรณรัตน์ อ้างแล้ว หน้า 180 – 181

[48]"เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2506 หน้า 202

[49]เพิ่งอ้าง หน้า 209 – 210

[50]สายชล วรรณรัตน์ อ้างแล้ว หน้า 186 อ้างถึง หลวงสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 5 ชื่อกำพระสังฆราชวายพระพร เรื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จ.ศ. 1141 (พ.ศ. 2322)

[51]สายชล วรรณรัตน์ อ้างแล้ว หน้า 195 – 196

[52]เพิ่งอ้าง หน้า 201 – 202

[53]เพิ่งอ้าง หน้า 207

[54]เพิ่งอ้าง หน้า 241

[55]เพิ่งอ้าง หน้า 245 – 246

[56]นิธิ เอียวศรีวงศ์ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2521 หน้า 49

[57]เพิ่งอ้าง

[58]เพิ่งอ้าง

[59]"พระอัยการเบ็ดเสร็จ" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2506 หน้า 94

[60]"พระอัยการทาส" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 285

[61]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2505 หน้า 25

[62]พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2505 หน้า 276

[63]มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พระบารมีร่มเกล้า กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519 หน้า 81

[64]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว

[65]ม.ร.ว.ศึกฤทธิ์ ปราโมช อ้างแล้ว หน้า 4

[66]ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล "ระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์" ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 ต.ค. – ธ.ค. 2520 หน้า 6

[67]ดี จี ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 คุณวุฒยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ แปล ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอานันท์ กาญจนาพันธุ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2522 หน้า 132

[68]เพิ่งอ้าง หน้า 131

[69]Herman Kulke The Devaraja Cull (New York : Cornell University 1978) p. 37.

[70]Ibid.

[71]จิตร ภูมิศักดิ์ โฉงการแช่งน้ำ และ "ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ลุ่มน้ำเจ้าพระยา" กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ดวงกมล พ.ศ. 2524 หน้า 11 – 12

[72]เพิ่งอ้าง หน้า 14

[73]ม.ร.ว.ศึกฤทธิ์ ปราโมช อ้างแล้ว หน้า 7

[74]จิตร ภูมิศักดิ์ อ้างแล้ว หน้า 7 – 8

[75]เพิ่งอ้าง หน้า 7

[76]เพิ่งอ้าง หน้า 15

[77]"พระไอยการพรมศักดิ์" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 197

[78]"กฎหมายเทียรบาล" กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 69

[79]โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.ศึกฤทธิ์ ปราโมช อ้างแล้ว หน้า 36 – 40

[80]เพิ่งอ้าง หน้า 24

[81]เพิ่งอ้าง หน้า 24 – 25

[82]โปรดดูรายละเอียดใน ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์ไทย 3 : ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย กรุงเทพฯ แสงรุ้งการพิมพ์ 2523

[83]ปรีดี พนมยงค์ ข้อเขียนทางปรัชญา กรุงเทพฯ เจริญวิทย์การพิมพ์ 2518 หน้า 19

[84]พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2505 หน้า 375

[85]แอ็บบ็อต โลว์ มอฟแฟ็ท แผ่นดินพระจอมเกล้า นิจ ทองโสภิต แปล โรงพิมพ์สมาคม กรุงเทพฯ สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520 หน้า 292 – 203

[86]เพิ่งอ้าง หน้า 33 – 34

[87]เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514 หน้า 274

[88]เพิ่งอ้าง อ้างถึง ชุมนุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคปกิณณกะ ภาค 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย พ.ศ. 2493 หน้า 10 – 11 พระราชหัตถเลขา พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112

[89]เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 268

[90]"พระบรมราชาธิบายเรื่องสามัคคี" อ้างแล้ว หน้า 67

[91]พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ในหนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 234

[92]เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 271

[93]เพิ่งอ้าง หน้า 272

[94]ว.ช.ประสังสิต แผ่นดินพระปกเกล้า กรุงเทพฯ ผดุงชาติ 2515 หน้า 78

[95]"พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ.1247" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย พระนคร อักษรสัมพันธ์ 2513 หน้า 90

[96]เพิ่งอ้าง หน้า 96

[97]ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ "เรื่องปฏิวัติครั้งแรกของไทย" ใน เหรียญรำลึกที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 6 พฤศจิกายน 2514 หน้า 9

[98]พวงร้อย กล่อมเอี่ยง พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาจักรสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา พ.ศ. 2516 หน้า 346 - 347

[99]ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ อ้างแล้ว หน้า 16

[100]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว. ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2519 หน้า 65

[101]ยุพา ชุมจันทร์ "พระบรมราโชบายในการใช้ลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 เมษายน - มิถุนายน 2519) หน้า 28 เก็บความจาก Stephen Greene, "King Wachirawut's Policy of Nationalism" JSS (In Memmorial Phya Anuman Rajadhon) Bangkok, 1970. pp. 251 - 259.

[102]เพิ่งอ้าง

[103]เพิ่งอ้าง

[104]ไพจิตร ไหลงาม ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2524 หน้า 138. อ้างถึง จมื่นอมรครุฑารักษ์ คุสิตชานีเมืองประชาธิปไตย พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์ 10 – 12 พฤศจิกายน 2513 หน้า 22 – 27

[105]พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บทบาทหางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 – 2488) กรุงเทพฯ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520 หน้า 25 อ้างถึง ตาโพลง (นามแฝง) "เจ้านายกับขุนนาง" ใน บางกอกการเมือง 20 เมษายน 2470

[106]เพิ่งอ้าง หน้า 28 อ้างถึง "บุคคล" (นามแฝง) ไม่กัดไม่แปลก ไทยหนุ่ม กรกฎาคม พ.ศ. 2470

[107]วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองของรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468 – 2475)" ใน วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 1 เล่มที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2515 หน้า 25

[108]เพิ่งอ้าง

[109]เพิ่งอ้าง

[110]เพิ่งอ้าง หน้า 26 อ้างถึง สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย เบื้องแรกประชาธิปไตย "พระราชบันทึกทรงเล่าของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี" กรุงเทพฯ มิตรนราการพิมพ์ 2516 หน้า 8

[111]เพิ่งอ้าง หน้า 26

[112]เพิ่งอ้าง หน้า 28 – 29

[113]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ อ้างแล้ว หน้า 274 – 275

[114]"เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย หน้า 54

[115]เพิ่งอ้าง หน้า 54 – 55

[116]เพิ่งอ้าง หน้า 69

[117]เพิ่งอ้าง หน้า 69 – 71

[118]ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ กบฏ ร.ศ. 130 เจริญ กรุงเทพฯ วิทย์การพิมพ์ 2517 หน้า 54 – 55

[119]เพิ่งอ้าง หน้า 58

[120]เล่มเดียวกัน หน้า 73

[121]เล่มเดียวกัน หน้า 81

[122]เล่มเดียวกัน หน้า 156 – 157

[123]เล่มเดียวกัน หน้า 84

[124]เล่มเดียวกัน หน้า 85

[125]อัจฉราพร กมุทพิสมัย กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2524 หน้า 95

[126]ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย กรุงเทพฯ นิติเวชร์ 2515 หน้า 2

[127]เพิ่งอ้าง

[128]เพิ่งอ้าง

[129]เพิ่งอ้าง หน้า 3

[130]สิริ เปรมจิตต์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าทรงโต้แย้ง "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ของ นายปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ เสาวภาค 2516 หน้า 48

[131]สุพจน์ ด่านตระกูล ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับทั้งรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ อันเนื่องมาจากบทวิจารณ์ของนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร กรุงเทพฯ สันติธรรม 2526 หน้า 11

[132]กระมล ทองธรรมชาติ วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย กรุงเทพฯ บรรณกิจ 2520 หน้า 40

[133]เพิ่งอ้าง หน้า 41

[134]เพิ่งอ้าง หน้า 45

[135]เพิ่งอ้าง หน้า 48

[136]เพิ่งอ้าง หน้า 51

[137]ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และ ก.ศ.ร.กุหลาบ กรุงเทพฯ ธีรนันท์ 2522 หน้า 37

[138]เพิ่งอ้าง หน้า 34

[139]เพิ่งอ้าง หน้า 45 – 46

[140]เพิ่งอ้าง หน้า 79

[141]เพิ่งอ้าง หน้า 79 – 80 อ้างถึง ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 6 วันที่ 8 กันยายน ร.ศ. 125

[142]แถมสุข นุ่มนนท์ "เทียนวรรณ" ในจุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มกราคม 2518) หน้า 67 เก็บความจากเรื่อง Thianwan of Siam : A Man who Fought Giants ของ Walter F. Wella จากเอกสารที่เสนอในการประชุมสมาคมนักประวัติศาสตร์เอเชีย (I.A.H.A.) ครั้งที่ 6 ณ กรุงจาร์กาต้า ประเทศอินโดนีเซีย 26 – 30 สิงหาคม 2517

[143]เกลาส์ โรเซนเบิร์ก เทียนวรรณกับการพัฒนาชาติไทย อรัญญา โรเซ็นเบิร์ก – พรหมนอก แปล สมาคมสังคมศาสตร์หน่วยประเทศไทย 2524 หน้า 20 – 21

[144]แถมสุข นุ่มนนท์ อ้างแล้ว หน้า 67

[145]เคลาส์ โรเซนเบิร์ก อ้างแล้ว หน้า 21

[146]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 59 อ้างถึง สงบ สุริยนต์ เทียนวรรณ หน้า 6113

[147]เพิ่งอ้าง หน้า 266

[148]เพิ่งอ้าง หน้า 271

[149]เพิ่งอ้าง หน้า 289 - 290

[150]เพิ่งอ้าง หน้า 290

[151]เพิ่งอ้าง หน้า 291 - 292

[152]เพิ่งอ้าง หน้า 296

[153]เพิ่งอ้าง หน้า 297

[154]เพิ่งอ้าง หน้า 297 - 300

[155]เพิ่งอ้าง หน้า 304

[156]Hans Kohn, Its Meaning and History Canada, D. Van Nostrams, 1955, p. 9.

[157]มณีมัย รัตนมณี ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โครงการผลิตตำราและการวิจัยทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2519 หน้า 13 อ้างถึง Conlton J.H. Hayes Essays on Naticnalism p. 6.

[158]Corbos P. Romulo, Contemporary Nationalism and the World Order New York, Asia Publishing House, 1964, p. 14.

[159]หลวงวิจิตรวาทการ อนาคต กรุงเทพฯ เกษมบรรณกิจ 2502 หน้า 19

[160]ยุพา ชุมจันทร์ อ้างแล้ว หน้า 27

[161]ไพฑูรย์ เจ๊ะแอ นโยบายชาตินิยมของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 - 2488 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2522 หน้า 45

[162]เพิ่งอ้าง หน้า 45 - 46

[163]พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บทละครเรื่องหมิ่นประมาทศาล ศบตา อำนาจ และหนามยอกเอาหนามบ่ง พระนคร องค์การค้าคุรุสภา 2516 หน้า 348

[164]ยุพา ชุมจันทร์ อ้างแล้ว หน้า 29

[165]เพิ่งอ้าง

[166]เพิ่งอ้าง

[167]เพิ่งอ้าง หน้า 30

[168]เพิ่งอ้าง หน้า 31 – 32

[169]เพิ่งอ้าง หน้า 32

[170]ไพฑูรย์ เจ๊ะแฮ อ้างแล้ว หน้า 94

[171]กรมโฆษณาการ สุนทรพจน์นายกรัฐมนตรี บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงแด่ประชาชนชาวไทยทั้งมวล ในอภิลักขิตสมัยแห่งงานเฉลิมฉลองวันชาติและสนธิสัญญาพระนคร พานิชศุภผล 2482 หน้า 10

[172]กรมโฆษณาการ คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรีกล่าวแด่ประชาชนชาวไทยในอภิลักขิตสมัยฉลองรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2482 กับสุนทรพจน์ประกอบ กรุงเทพฯ พานิชศุภผล 2482 หน้า 11

[173]กรมโฆษณาการ คำปราศรัยของคณะรัฐมนตรี ในอภิลักขิตสมัยเถลิงศก 31 มีนาคม 2481 กรุงเทพฯ พานิชศุภผล 2482 หน้า 17

[174]เพิ่งอ้าง หน้า 11

[175]แถมสุข นุ่มมานนท์ "เมืองไทยยุคเชื่อผู้นำ" ใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 เล่มที่ 1 มิถุนายน – กันยายน 2519 หน้า 124 – 125 อ้างถึงกรมโฆษณาการ, ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของ ฯพณฯ ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ฉบับที่ 2 พระนคร, 2485 หน้า 3

[176]เพิ่งอ้าง หน้า 125

[177]ถอบเกื้อ สุวรรณทัต–เพียร "การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ" วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 เล่มที่ 1 มิถุนายน – กันยายน 2519 หน้า 183

[178]เล่มเดียวกัน หน้า 155 อ้างถึง คำบรรยายเรื่อง "ผลของสิทธิชาตินิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ" ที่โรงเรียนเสนาธิการผสม พฤศจิกายน 2502 พิมพ์ในวิจิตร อนุสรณ์ หน้า 182

[179]เพิ่งอ้าง หน้า 156 – 157

[180]เพิ่งอ้าง หน้า 159

[181]เพิ่งอ้าง

[182]จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ "คำแถลงในโอกาสที่สภาร่างรัฐธรรมนูญเริ่มงานร่างรัฐธรรมนูญ" ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2501 – 2504 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507 หน้า 318

[183]ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท ชีวิตและงานของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กรุงเทพฯ บันกาลสาส์น หน้า 206 – 207

[184]เพิ่งอ้าง หน้า 221

[185]เพิ่งอ้าง หน้า 222

[186]กองทัพบก "ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์" ในจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507 หน้า 221

[187]"ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 11" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 75 ตอนที่ 84 ลงวันที่ 22 ตุลาคม 2501

[188]ทักษะ เฉลิมเตียรณ การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข แปล กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2526 หน้า 204

[189]โปรดดูรายละเอียดในสถานีวิทยุกองทัพบก "20" 17 สิงหาคม 2508 ใน ประชาธิปไตยแบบไทย กรุงเทพฯ โชคชัยเทเวศร์ 2508 หน้า 65

[190]โปรดดูรายละเอียดในสถาบีวิทยุกองทัพบก "20" 31 สิงหาคม 2503 ใน ประชาธิปไตยแบบไทย กรุงเทพฯ โยคชัยเทเวศร์ 2508 หน้า 93 – 101

[191]ทักษ์ เฉลิมเตียรณ อ้างแล้ว หน้า 209

[192]เพิ่งอ้าง หน้า 212

[193]เพิ่งอ้าง หน้า 212 – 214

[194]เพิ่งอ้าง หน้า 216

[195]สมพงษ์ เกษมสิน และ จรูญ สุภาพ ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช 2520 หน้า 166

[196]เพิ่งอ้าง หน้า 178 – 181

[197]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กับ กณะ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ ร่างสรรค์ 2525 หน้า 214

[198]เพิ่งอ้าง

[199]สิริ เปรมจิตต์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้ง "เก้าโครงเศรษฐกิจ" ของนายปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ เสาวภาค 2516 หน้า 127

[200]จิตร ภูมิศักดิ์ จบการศึกษาจากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

[201]การเขียนบทความทางด้านศิลปะ จิตรใช้นามปากกาว่า "ทีปกร" โปรดดูรายละเอียดในหนังสือ "ศิลปะเพื่อชีวิต–ศิลปะเพื่อประชาชน" ของ "ทีปกร"

[202]โปรดดูรายละเอียดในสมสมัย ศรีศูทรพรรณ โฉมหน้าศักดินาไทย กรุงเทพฯ ชมรมหนังสือแสงตะวัน 2517

[203]โปรดดูรายละเอียดใน "กวีการเมือง" (นามแฝง) รวมบทกวีและงานวิจารณ์ศิลปวรรณคดี (แนวร่วมนักศึกษาเชียงใหม่จัดพิมพ์ 2517)

ภาคผนวกบทที่ 1

ก. ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วยหลักธรรม 10 ประการ คือ

1. ทาน คือการให้
2. ศีล คือการสังวรกาย วาจา และใจให้บริสุทธิ์
3. บริจาค คือการเสียสละในทุกกรณี
4. อาชวะ คือความซื่อตรง
5. มัทวะ คือความอ่อนโยน
6. ตบะ คือการทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์โดยครบถ้วนไม่บกพร่อง
7. อักโกธะ คือความไม่โกรธ
8. อวิหิงสะ คือไม่เบียดเบียนมนุษย์และสัตว์
9. ขันติ คือความอดทนในสิ่งที่ควรอดทน
10. อวิโรธนะ คือการคิดและทำการทั้งปวงโดยปราศจากความยินดียินร้าย

ข. จักรวรรดิวัตร ประกอบด้วยหลัก 12 ประการ คือ

1. ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอกให้มีความสุข
2. ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น
3. ควรอนุเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์
4. ควรเกื้อกูลพราหมณ์ คฤหัสถ์ และคฤหบดีชน
5. ควรอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท
6. ควรอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล
7. ควรจัดรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธ์
8. ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรม และชักนำให้อยู่ในกุศลจิต

9. ควรเลี้ยงดูคนจนเพื่อมิให้ประกอบการทุจริตเป็นภัยต่อสังคม

10. ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศลและอกุศล ให้แจ้งชัด

11. ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ ๆ พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ

12. ควรดับความโลภมิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรจะได้

ก. ราชจรรยานุวัตร ประกอบด้วยหลัก 4 ประการ คือ

1. สัสสเมธ มีพระปรีชาสามารถในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขต

2. ปุริสเมธ ความที่ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษคือ บำรุงเลี้ยงคนดีไว้ใช้ในราชการ

3. สัมมาปาส รู้จักหาวิธีผูกกล้องน้ำใจมนุษย์ให้นิยมยินดี

4. วาลาเปยยะ ตรัสด้วยวาจาอ่อนหวาน ทำให้เป็นที่รักแก่บุคคลทั่วไป

ง. หลักการปกครองของพระยามหาจักรพรรดิราชใน "ไตรภูมิพระร่วง"

1. ให้มีความรักประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองอย่างเสมอหน้ากันไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ว่าจะเป็นคนในระดับใด

2. ให้ผู้ปกครองทั้งหลายยึดมั่นในธรรมะมีหิริโอตตัปปะ และดำเนินการปกครองตัดสินข้อพิพาทของประชาชนอย่างเที่ยงธรรม ผู้ปกครองจะต้องรู้คุณของพระรัตนตรัย และฟังความเห็นของนักปราชญ์ อะไรที่นักปราชญ์เห็นว่าชอบธรรมก็ควรทำตาม อะไรที่เห็นว่าไม่ชอบธรรมพึงละเว้น ให้ยึดมั่นในศีล 5 ข้ออย่างเคร่งครัด และนำไปสั่งสอนประชาชนด้วย

3. ไม่ให้ขูดรีดเอาเปรียบประชาชน โดยกำหนดหลักการว่าถ้าประชาชนทำนาข้าวได้ข้าว ๑๐ ส่วน ควรเก็บเอามาเป็นของหลวงเพียงส่วนเดียวกัน และถ้าผู้ใดไม่สามารถผลิตข้าวได้ก็ไม่ควรเรียกเอาข้าวจากผู้นั้น

4. ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูไพร่ที่ใช้งานและทหาร โดยแบ่งเป็นข้าว ให้พอกินพอใช้ ไม่ให้อดยาก และให้งานแต่พอควรอย่าให้มากจนเกินไป สำหรับคนเฒ่าคนแก่นั้น ควรปล่อยให้อยู่ตามลำพัง อย่าไปเกณฑ์แรงงานดังกล่าว

5. ผู้ปกครองควรเก็บภาษีสินส่วยจากราษฎรตามอัตราเดิมที่ได้กำหนดไว้ในสมัยก่อน ๆ ไม่ควรเก็บสินส่วยเพิ่มขึ้น และบาปก็จะตกกับผู้ที่ขึ้นภาษีทั้งหมด

6. ผู้ปกครองควรสนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลพ่อค้าประชาชนโดยไม่คิดผลประโยชน์ตอบแทนมากกว่าที่ได้ช่วยเหลือไป

7. ผู้ปกครองควรชุบเลี้ยงข้าราชสำนักให้สุขสบาย โดยไม่คิดเสียดาย

8. ผู้ปกครองควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและไม่ลืมตน ให้คำนึงถึงแต่ความชอบธรรม บังคับคดีด้วยความยุติธรรม

9. ผู้ปกครองควรเลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์ นักปราชญ์ ราชบัณฑิต ผู้รู้ธรรม และปรึกษาผู้รู้อยู่เสมอ

10. ผู้ปกครองควรให้สิ่งตอบแทนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ทำความดีมากน้อยตามประโยชน์ที่เขานำมาให้

บทที่ 2

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับพัฒนาการทางการเมืองไทย

การศึกษาเรื่องวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับพัฒนาการทางการเมืองไทย เป็นการศึกษาถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งมีผลกระทบต่อระดับการพัฒนาทางการเมืองไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาจนถึงยุคปัจจุบัน

ถ้าพิจารณาย้อนกลับไปสู่อดีตอันยาวนานของคนไทย ก็จะพบว่าวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ล้วนแต่มีลักษณะสอดคล้องกับอุปนิสัยและชีวิตจิตใจของคนไทยจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่คนไทยยึดถือสืบต่อกันมา จนกระทั่งเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคที่ประเทศไทยจำเป็นต้องปรับตัวเองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและระบบการเมืองการปกครองไปจากเดิม เพื่อสู่วิถีชีวิตใหม่ภายใต้ระบบการปกครองสมัยใหม่ก็เริ่มพบว่าการพัฒนาตนเองไปสู่ระบบใหม่เริ่มเผชิญกับปัญหา นั่นคือการไม่สามารถบรรลุเป้าหมายตามเจตนารมณ์ที่ได้ตั้งเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจตนารมณ์ทางการเมืองที่ให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนชาวไทยอย่างแท้จริง

นับตั้งแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญใน พ.ศ. 2475 แล้ว ก็เป็นที่หวังกันว่าการเมืองไทยจะพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยดังเช่นการเมืองในประเทศตะวันตกอย่างแท้จริง แต่ดูเหมือนว่าความหวังดังกล่าวค่อนข้างจะลางเลือน ถึงแม้ว่าในบางครั้งจะมีทีท่าว่ากำลังจะก้าวไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริงก็ตาม แต่แล้วในที่สุดก็ต้องกลับคืนสู่ความเป็นเผด็จการ ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะเหตุใด นี่คือปัญหาที่จะต้องนำมาพิจารณา

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนไทยไปสู่ระบบใหม่โดยไม่คำนึงถึงค่านิยมจารีตและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เป็นมาในระบบเก่าที่คนไทยคุ้นเคยมานานนั้นย่อมจะไม่ประสบความราบรื่นเท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่าวิถีทางของการดำเนินชีวิตในสมัยโบราณและในโลกสมัยใหม่มักจะมีลักษณะเป็นเส้นขนานกันและเป็นอุปสรรคต่อกัน เช่น สุภาษิตโบราณของไทยกล่าวว่า "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง" แต่ในสังคมประชาธิปไตยจะสอนให้สมาชิกในสังคมกล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็น มีสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์โดยไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่น ถ้าคนไทยมัวแต่ยึดสุภาษิตโบราณโดยไม่เลือกกาลเทศะ แม้กระทั่งในโอกาสที่จะต้องแสดงความคิดเห็นเพื่อปกป้องสิทธิและเสรีภาพตลอดจนความถูกต้องแล้ว ประชาธิปไตยโดยธรรมชาติที่เป็นจริงก็เกิดขึ้นไม่ได้

ด้วยเหตุนี้การพัฒนาการทางการเมืองไทยจะบรรลุผลที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาได้นั้น จำเป็นจะต้องชำระค่านิยมจารีตและวัฒนธรรมบางอย่างในระบบเก่าที่เป็นอุปสรรคออกให้หมดและจะต้องเสริมสร้างค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ให้สอดคล้องกับระบบการเมืองสมัยใหม่ที่เรียกว่าแบบประชาธิปไตยให้ได้ อย่างไรก็ตาม การพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทยนั้นจำเป็นต้องศึกษาถึงภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์ของสังคมไทยทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นอุปสรรคหรือเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย โดยส่งผลให้การเมืองไทยต้องตกอยู่ในภาวะชะงักงัน

การศึกษาเรื่องปัญหาพัฒนาการทางการเมืองไทยนั้นจึงมีความจำเป็นจะต้องมองลึกลงไปถึงวิวัฒนการทางประวัติศาสตร์ด้วย โดยจะแยกพิจารณาเป็นประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญ 4 ประเด็น คือ

1. พื้นฐานทางสังคมที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย
2. พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

3. พื้นฐานทางการเมืองการปกครองที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

4. กระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

จากการศึกษาวิเคราะห์ประเด็นสำคัญต่าง ๆ ทั้ง 4 ประเด็นข้างต้นนี้จะทำให้ได้บทสรุปที่ว่า วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยจะมีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยอย่างไร

2.1 พื้นฐานทางสังคมที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

2.1.1 ลักษณะโครงสร้างทางสังคมไทยในระบบศักดินา

(1) ความเป็นมาของสังคมศักดินาไทย

คำว่า "ศักดินา" หมายถึงเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลในสังคม[1] ซึ่งได้มีกฎหมายระบุไว้อย่างชัดเจนมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 - 2031) แห่งกรุงศรีอยุธยา[2] ในกฎหมายได้กำหนดให้บุคคลทุกประเภทในสังคมไทยมีศักดินาด้วยกันแทบทั้งสิ้น นับตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส[3] ยกเว้นองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งตามกฎหมายมิได้ระบุศักดินาเอาไว้เพราะเป็นเจ้าของศักดินาทั้งปวง ด้วยเหตุนี้เราจึงเรียกสังคมไทยว่าเป็นสังคมศักดินา อย่างไรก็ตาม นับได้ว่าสังคมศักดินาของไทยก็มีมาตั้งแต่ยุคสุโขทัยแล้ว[4] เพียงแต่ไม่พบหลักฐานว่ามีกฎหมายรองรับเหมือนอย่างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเท่านั้น

ถึงแม้ว่าคนไทยในสมัยโบราณจะมีศักดินากันทุกคน แต่มิได้หมายความว่า ศักดินาจะเป็นข้อกำหนดตายตัวเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดิน ทั้งนี้เพราะในกฎหมายอยุธยาได้ระบุเอาไว้ว่า เมื่อผู้ใดหักร้างถางพงเป็นไร่นาแล้วก็ให้ไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่เพื่อจะได้ไปตรวจดูแลและออกใบโฉนดให้ไว้กับผู้นั้นเป็นหลักฐาน[5]

กฎหมายอยุธยาไม่ปรากฏข้อความใด ๆ ที่จะแสดงถึงการกำหนดจำนวนที่นาที่บุคคลจะพึงมีสิทธิเป็นเจ้าของได้เท่านั้นเท่านี้ไร่แต่ประการใด ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าประมุขสูงสุดของพระราชอาณาจักรคือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมดทั่วพระราชอาณาจักรและจะทรงพระราชทานให้กับผู้ใดก็ได้ โดยความเป็นจริงแล้วผู้มีศักดินาสูงกว่าย่อมมีอภิสิทธิ์และโอกาสที่จะถือครองที่ดินได้มากกว่าผู้มีศักดินาต่ำกว่าอยู่แล้ว

(2) <u>โครงสร้างของสังคมไทยในระบบศักดินา</u>

สังคมไทยในระบบศักดินานั้นประกอบด้วยบุคคล 4 ประเภท คือ

เจ้า หมายถึง พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

นาย หมายถึง ขุนนางและข้าราชการ

ไพร่ หมายถึง ราษฎรสามัญชนธรรมดา

ทาส หมายถึง บุคคลที่หมดอิสรภาพในตัวเองและต้องกลายเป็นสมบัติของผู้อื่น

บุคคลทั้ง 4 ประเภทเหล่านี้ล้วนมีสิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคมตามกฎหมายจากภารกิจที่ต้องพึงปฏิบัติเหล่านี้ เมื่อเวลาเนิ่นนานนับหลายศตวรรษก็สามารถสร้างจารีตประเพณีตลอดจนค่านิยมบางสิ่งบางอย่างให้กับบุคคลเหล่านี้ได้และในที่สุดก็ได้มีการสืบทอดประเพณีดังกล่าวเหล่านี้มาจนถึงปัจจุบันได้โดยไม่ตั้งใจ

เพื่อความเข้าใจในสถานภาพของบุคคลในสังคมไทยในระบบศักดินา จะได้อธิบายถึงบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ โดยแยกเป็น พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ ไพร่และทาส โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(2.1) <u>พระมหากษัตริย์</u> สังคมไทยตั้งแต่สุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน สถาบันพระมหากษัตริย์นับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกครองสูงสุดของพระราชอาณาจักรมาโดยตลอด

ในสมัยสุโขทัยสังคมไทยยังไม่สลับซับซ้อนเท่าใดนัก ราษฎรก็ยังมีจำนวนไม่มากนัก คนไทยเรียกพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินของตนเองว่า "พ่อขุน" เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองเป็นไปในลักษณะแบบพ่อกับลูก[6]

อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ยังทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะประหารชีวิตผู้คนในแผ่นดินที่ละเมิดพระบรมราชโองการของพระองค์ได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยสุโขทัย พุทธศาสนาได้มีอิทธิพลเหนือชีวิตจิตใจของคนไทยเป็นอย่างมากและได้มีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองของสุโขทัยจนกระทั่งพระมหาธรรมราชาลิไทย แห่งกรุงสุโขทัยได้ทรงเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองแบบธรรมราชา ซึ่งพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองพระราชอาณาจักรจะต้องอาศัยหลักธรรมในทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครอง[7]

ครั้นล่วงมาในสมัยอยุธยาปรากฏว่าฐานะของพระมหากษัตริย์เริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือ ทรงมีฐานะดุจดังเทพเจ้าซึ่งเรียกว่าเทวราชา ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 - 1912) ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์[8] ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดและดำรงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผู้ใดจะละเมิดมิได้ ทำให้ความสัมพันธ์กับราษฎรในฐานะพ่อกับลูกต้องเปลี่ยนไปตราบจนกระทั่งถึงสมัยธนบุรี

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสถาปนาพระราชวงศ์จักรีและสถาปนาพระนครหลวงขึ้นใหม่ คือ กรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. 2325 ดังนั้น การฟื้นฟูการเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระองค์จึงได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจัง และพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีทุกพระองค์จึงทรงบำเพ็ญพระองค์ประดุจดังธรรมราชายิ่งกว่าเทวราชามาโดยตลอด[9]

(2.2) <u>พระบรมวงศานุวงศ์</u> พระบรมวงศานุวงศ์ คือ พระญาติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ที่กำลังครองราชย์อยู่ บางทีก็เรียกว่าพวก "เจ้านาย" ซึ่งร่วมวงศ์กับพระมหากษัตริย์จัดเป็นพวกราชตระกูลในระบบศักดินา บรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์เหล่านี้ทรงมีศักดินามาตั้งแต่แรกประสูติทั้งสิ้น ศักดินาของพระราชวงศ์เพิ่มขึ้นและลดลงได้ตามความชอบและความผิดที่มีต่อแผ่นดิน

บรรดาเจ้านายหรือพระบรมวงศานุวงศ์เหล่านี้ ในสมัยโบราณจะได้รับส่วนแบ่งจากรายได้ภาษีอากรของแผ่นดินซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้ ภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ที่เก็บได้บางประเภทจะมีบัญชีรายการส่งเงินถวายเจ้านายตามวังต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ทรงพระราชทาน นับได้ว่าเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ตามฐานะของชนชั้นเจ้านายพอสมควร นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชทานไพร่สมให้ไว้ใช้ประโยชน์ทางด้านแรงงานอีกด้วยสิทธิตามกฎหมายของเจ้านายก็คือการได้รับการพิจารณาคดีเฉพาะในศาลของกรมวังเท่านั้น และผู้ใดจะนำเจ้านายไปขายเป็นทาสมิได้[10] เพราะเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้กระทำสัญญาซื้อขายเช่นนั้นได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย[11]

(2.3) <u>ขุนนางข้าราชการ</u> ขุนนางข้าราชการ คือ บุคคลที่ทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในระดับต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาขุนนางมีฐานะเหนือกว่าข้าราชการกล่าวคือขุนนางจะมีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป แต่ข้าราชการจะมีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ลงมา ทั้งขุนนางและข้าราชการมีฐานะตั้งอยู่บนเกณฑ์ 4 ประการ คือ ศักดินา ยศ ราชทินนาม และ ตำแหน่ง กฎเกณฑ์ดังกล่าวยังคงใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475

ขุนนางข้าราชการเหล่านี้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติราชการตามยศ ตำแหน่ง ราชทินนาม ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ทั้งในยามปกติและในยามสงคราม ตลอดจนการควบคุมกำลังคนสำหรับใช้ในราชการทั้งในเวลาเกิด

สงครามและราชการอื่น ๆ ในยามปกติ กำลังคนเหล่านี้คือพวกไพร่ที่ต้องมาขึ้นสังกัดมูลนาย นอกจากนี้จะต้องมีหน้าที่ดูแลเอาใจใส่บรรดาไพร่ทั้งหลายให้มีความสุขปลอดภัย และได้รับความเป็นธรรม เวลาไพร่ในสังกัดของตนเกิดไปมีคดีความกับใคร มูลนายของตนก็อาจส่งหนายไปแก้คดีให้ได้

เมื่อขุนนางข้าราชการเหล่านี้มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบเช่นนี้แล้ว จึงจำเป็นต้องมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ ตามกฎหมายด้วย โดยกฎหมายแล้วพวกขุนนางได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานไปใช้ และการยกเว้นดังกล่าวได้ต่อเนื่องไปถึงบุตรของขุนนางด้วย โดยห้ามถือว่าฐานะของบุตรของผู้ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปเป็นไพร่[12] ส่วนข้าราชการได้รับเอกสารยกเว้นการเกณฑ์แรงงานเป็นรายบุคคล แต่เอกสารนี้มิได้คลุมไปถึงลูกของข้าราชการเหล่านั้นด้วย ข้าราชการพวกนี้จำต้องจ่ายเงินให้นายของตนเพื่อการได้มาซึ่งเอกสารดังกล่าว[13] ขุนนางที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป จะได้รับสิทธิเข้าเฝ้าในการเสด็จออกในที่ประชุมขุนนาง ได้รับอนุญาตให้ผู้อื่นขึ้นศาลแทนตนได้และสามารถมีไพร่จำนวนหนึ่งเป็นเสมียนได้[14]

โดยปกติแล้วขุนนางเหล่านี้จะไปไหนมาไหนโดยปราศจากคนรับใช้ไม่ได้[15] และในช่วงเวลาก่อน พ.ศ. 2367* ขุนนางจะได้รับฉารยกเว้นภาษีที่นาด้วย[16] ส่วนเคหะสถานของขุนนางได้รับการยกเว้นการตรวจค้นบางประการ[17] ถ้าผู้ใดกล้าหาญใช้ถ้อยคำหยาบคายกับผู้ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป ต้องถูกลงโทษอย่างหนัก[18] ขุนนางมีสิทธิในการถือครองที่ดิน ถ้ามีตำแหน่งสูงก็ยิ่ง

---

*เมื่อถึง พ.ศ. 2367 อันตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงเห็นว่าเพื่อให้เกิดความยุติธรรมโดยทั่วหน้ากันในการเสียภาษีที่นา ประกอบกับบ้านเมืองกำลังมีศึกสงครามกับญวน มีความต้องการเสบียงหลวงไว้ใช้ในราชการสงครามมาก จึงโปรดฯ ให้ขุนนางต้องเสียภาษีที่นา โดยการตราพระราชกำหนดใช้บังคับใน พ.ศ. 2367

มีโอกาสมากขึ้น แต่ไม่มีข้อผูกพันกับจำนวนศักดินาที่ตนเองมีอยู่ มีสิทธิที่ได้รับผลประโยชน์จากผู้คนที่ต้องขึ้นสังกัดหรืออยู่ภายใต้ความดูแลของตน มีสิทธิได้รับค่าประทับตราตามตำแหน่ง ตลอดจนเงินค่าปรับและเบี้ยหวัดเงินปีตามที่พระมหากษัตริย์พระราชทานหรือแบ่งให้จากผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดิน นอกจากนี้ก็มีสิทธิในการตั้งทนายว่าความให้ตนเองเมื่อเกิดคดีความแต่ต้องเป็นขุนนางที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป มีสิทธิในการเก็บอากรบ่อนเบี้ยในเขตของตนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย สามารถตรวจค้นจับกุมขังบุคคลที่ลักลอบเปิดบ่อนเบี้ยในเขตของตน ก่อนการส่งตัวไปยังกรมกองที่เกี่ยวข้องตลอดจนเรียกเอาค่าปรับได้[19]

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าขุนนางมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ อยู่หลายประการก็ตาม แต่ขุนนางก็มีโอกาสถูกถอดออกจากตำแหน่งได้ถ้าไม่เป็นที่พอพระทัยของพระมหากษัตริย์[20] บรรดาศักดิ์ของขุนนางมิได้เป็นสิ่งที่จะตกทอดไปถึงลูกหลานได้ เมื่อตายแล้วก็หมดสิ้นไป บรรดาศักดิ์นี้อาจหมดสิ้นไปในขณะที่ขุนนางยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น นอกจากนี้เวลาเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในโดยเฉพาะในยุคที่มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่หรือราชวงศ์ใหม่ ขุนนางชุดเก่าอาจถูกกำจัดถึงตายได้ เนื่องจากถูกสงสัยว่าเป็นชุมกำลังของพระมหากษัตริย์องค์เก่าจึงมีการกวาดล้างทางการเมืองเกิดขึ้น ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นสมัยอยุธยาบ่อยครั้ง[21]

(2.4) ไพร่ ไพร่ โดยทั่วไปหมายถึงชายฉกรรจ์ที่มูลนายเอาชื่อเข้าบัญชีไว้เพื่อเกณฑ์แรงงานไปใช้ในราชการต่าง ๆ[22] เป็นบุคคลชรรมดาสามัญ ส่วนบุตรและภรรยาของไพร่ก็ถือว่าเป็นบริวารของไพร่ ไพร่ต้องสังกัดอยู่กับเจ้าขุนมูลนายที่ตนสมัครอยู่ด้วย ถ้าเจ้าขุนมูลนายสังกัดอยู่ในกรมกองใด ไพร่ผู้นั้นก็ต้องสังกัดตามเจ้านายด้วย กฎหมายในสมัยอยุธยาก็ระบุว่าถ้าชายฉกรรจ์ไม่มีสังกัดก็ไม่มีสิทธิในทางการศาลและไม่มีสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย[23]

ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้มีการจำแนกไพร่ตามสังกัดออกเป็นสองประเภทคือ ไพร่หลวงและไพร่สม

ไพร่หลวง หมายถึง ไพร่ที่พระราชทานกรมกองต่าง ๆ เป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์โดยตรง หน้าที่ของไพร่หลวงแตกต่างกันไปตามแต่หน้าที่ของกรมกองนั้น ๆ ไพร่หลวงยังจำแนกย่อยลงไปเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานมาทำงานตามที่ทางราชการได้กำหนดให้ กับประเภทที่อยู่ห่างไกลอาจเดินทางมาไม่สะดวกก็ส่งสิ่งของมาแทนเกณฑ์แรงงาน ประเภทหลังนี้บางทีก็เรียกว่า ไพร่ส่วย ในตอนปลายสมัยอยุธยาไพร่หลวงเหล่านี้อาจส่งเงินมาแทนการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของได้เรียกว่า เงินค่าราชการ

ไพร่สม หมายถึง ไพร่ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่เจ้านายและขุนนางที่มีตำแหน่งในราชการเพื่อผลประโยชน์ (เนื่องจากในสมัยก่อนนั้นยังไม่มีเงินเดือน) การควบคุมไพร่ของมูลนายหมายถึงผลประโยชน์ที่พึงจะได้จากไพร่ เช่น ส่วนลดของภาษีอากรและส่วย ไพร่สมเป็นของมูลนายตราบเท่าที่ขุนนางผู้เป็นมูลนายยังมีชีวิตอยู่ในตำแหน่งราชการ เมื่อมูลนายถึงแก่กรรมไพร่สมต้องโอนมาเป็นไพร่หลวง นอกจากบุตรของขุนนางผู้นั้นได้ยื่นคำร้องขอควบคุมไพร่สมสืบต่อจากบิดา[24]

ไพร่หลวงต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ในราชการปีละ 6 เดือนโดยมีข้อกำหนดให้รับเกณฑ์ 1 เดือนและหยุดพักอยู่บ้าน 1 เดือนสลับกันไป ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดเกล้าฯ ให้ไพร่หลวงเปลี่ยนมาเข้ารับเกณฑ์แรงงานปีละ 4 เดือน คือรับเกณฑ์ 1 เดือนและหยุดพัก 2 เดือน[25] ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ลดเวลาเกณฑ์แรงงานไพร่หลวงลงเหลือปีละ 3 เดือน คือรับเกณฑ์ 1 เดือนและหยุดพัก 3 เดือนสลับกันไป[26]

ไพร่ทั้งหลายจึงมีฐานะเป็นบุคคลที่อยู่ใต้การปกครองและสังกัดมูลนายคนใดคนหนึ่งเพื่อได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ไพร่หลวงจะขอย้ายกรมที่ตนเองถูกเกณฑ์ไปสังกัดไม่ได้ ยกเว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากมูลนาย ลูกหลาน

ก็ต้องสังกัดกรมเดียวกันด้วย พวกไพร่สามารถสืบทอดที่ดินให้ลูกหลานของตนได้ ถ้าใครบุกรุกจะถูกปรับ แต่ถ้าลูกหลานปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่าโดยไม่ทำให้ผลผลิตงอกเงยขึ้น ที่ดินผืนนั้นต้องยกให้ผู้อื่นต่อไป[27]

ไพร่ต้องถูกจำกัดสิทธิในการเคลื่อนย้ายที่อยู่โดยต้องขึ้นทะเบียนตามภูมิลำเนาของตน ถ้าใครไม่คงอยู่ตามหมู่ของตนต้องมีความผิด ไพร่มีฐานะต่ำต้อยอาจถูกเหยียดหยามและเอาเปรียบจากชนชั้นสูง ในการฟ้องร้องขึ้นโรงขึ้นศาล ไพร่ไม่มีสิทธิตั้งทนาย กรรมวิธีในการฟ้องร้องก็ยุ่งยากต้องเสียค่าธรรมเนียมมากมาย นอกจากนี้ถ้าไพร่เรียกชื่อยศตำแหน่งของขุนนางผิดไปจากที่เป็นจริงจะต้องถูกปรับไหม[28] อัตราการปรับไหมก็เสียเปรียบขุนนาง เพราะเมื่อเวลาขุนนางทำผิดต่อไพร่ใช้ศักดินาของขุนนางปรับขุนนาง แต่ในกรณีที่ไพร่ทำผิดต่อขุนนางกลับไม่ใช้ศักดินาของไพร่ปรับไพร่ กลับใช้ศักดินาของขุนนางปรับไพร่

อย่างไรก็ตาม ไพร่ก็สามารถเปลี่ยนฐานะของตนเองได้เป็น 2 ระดับ ระดับสูงคือขุนนาง ส่วนระดับต่ำคือทาส การที่ไพร่จะมีโอกาสเลื่อนฐานะของตนเองไปสู่ระดับสูงได้นั้น ต้องมีความชอบเป็นพิเศษจริง ๆ แต่ถ้าไพร่เกิดยากจนลง ไพร่ก็จะตกเป็นทาสได้ง่าย

(2.5) <u>ทาส</u> ทาส หมายถึงบุคคลที่มิได้มีกรรมสิทธิ์ในแรงงานและชีวิตของตนเอง แต่กลับตกเป็นของนายจนกว่าจะได้รับการไถ่ตัวพ้นจากความเป็นทาส นายมีสิทธิในการซื้อขายทาสได้ลงโทษทุบตีทาสได้ แต่จะให้ถึงแก่ความตายมิได้

กฎหมายอยุธยาระบุว่ามีทาส 7 ชนิด ประกอบด้วย ทาสไถ่มาด้วยทรัพย์ ลูกทาสที่เกิดในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาข้างฝ่ายบิดามารดา ทาสที่มีผู้ให้ ทาสอันได้ช่วยเหลือคนต้องโทษทัณฑ์ ทาสที่เลี้ยงเอาไว้ในเวลาข้าวยากหมากแพงและทางเชลย[29] ทาสเหล่านี้ล้วนแต่ไม่มีสิทธิเสรีภาพทางร่างกายในตัวเองยกเว้นแต่จะกรุณาเท่านั้น คนที่มีฐานะดีก็มักจะมีทาสไว้ใช้ สภาพความอดอยากในท้องถิ่นต่าง ๆ การเล่นการพนันจนมีหนี้สินล้นพ้นตัวและความยากจนจนหมดหนทางทำมาหากิน

จะทำให้คนเป็นทาสมากขึ้น คนพวกนี้จะไม่ยอมขอทานถ้าไม่จำเป็นเพราะถือว่าเป็นเรื่องน่าอับอายสู้ยอมขายตัวลงเป็นทาสไม่ได้[30]

ทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างนายกับทาสนั้น นายมีสิทธิจะลงโทษทัณฑ์ จำโซ่ ตรวน ขื่อคา โบยด้วยลวดหรือหนัง สามารถทำทารุณกรรมต่าง ๆ กับทาสของตนเองได้ถึงบาดเจ็บสาหัสหรือแม้แต่ตาบอดก็ทำได้ แต่อย่าให้ถึงตายรวมทั้งนายมีอำนาจสั่งทาสของตนให้ไปรับโทษคดีใด ๆ แทนบุตรภรรยาและญาติพี่น้องของนายเงินได้[31] นายมีอำนาจที่จะสั่งให้ทาสไปราชการแทนตนได้แม้ราชการนั้นจะเป็นเหตุให้ทาสต้องตายก็ตาม[32] ถ้านายทาสสั่งให้ทาสดูแลรักษาสิ่งของใด ๆ ถ้าหากทรัพย์สิ่งของนั้นแตกหักเสียหาย ทาสก็ต้องใช้ราคานายจนเต็ม[33] นายมีสิทธิที่จะขับทาสหนีได้หรือขายทาสได้เมื่อตนไม่สามารถจะเลี้ยงดูได้[34] ในกรณีที่ทาสหลบหนีไปแห่งใด เมื่อเจ้าเบี้ยนายเงินได้เสียค่าบำเหน็จค่าจ้างแก่ผู้ได้ทาสนั้นมาเท่าใด เจ้าทาสมีสิทธิคิดเอาแก่ลูกหนี้จนเต็ม[35] และถ้าทาสกล่าวหาว่า นายเงินเป็นโจรปล้นทรัพย์สินหรือฉ้อราษฎร์บังหลวง หรือกล่าวหาว่าเป็นกบฏประทุษร้ายประการใด ๆ ก็ดี ถ้าพิจารณาแล้วมิได้ความสัตย์จริงประการใด ทาสผู้เคราะห์ร้ายนั้นจะต้องขึ้นขาหยั่งถูกเฉลว* ปะหน้าแล้วลงโทษทวนด้วยหวายตัดปากแล้วให้ขายทาสนั้นเสีย[36]

จะเห็นได้ว่าอำนาจของนายที่เหนือทาสนั้นมากพอที่จะมีผลทำให้ทาสหมดอิสรภาพในตนเอง ตราบใดที่ยังไม่หลุดพ้นจากความเป็นทาส ตราบนั้นก็ยังไม่มีโอกาสที่จะมีกรรมสิทธิ์ในแรงงานของตนเองได้ อย่างไรก็ตาม โอกาสที่ทาสจะได้รับการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากความเป็นทาสก็มีอยู่บ้าง กล่าวคือ ถ้านายเงินโปรดให้ทาสบวชเป็นภิกษุสามเณรหรือนางชีก็ให้ถือว่าหลุดพ้นจากความเป็นทาส แม้ภายหลังจะสาสึกขาบทแล้วก็จะเอาคืนมาเป็นทาสของตนไม่ได้[37] ในกรณี

---

*เฉลวเป็นเครื่องทำด้วยตอก หักขึดเป็นมุม ๆ ตั้งแต่ 5 มุมขึ้นไปใช้แสดงเครื่องหมายของสิ่งของที่ประสงค์จะขาย (ผู้เขียน)

นายเงินใช้ทาสไปทำสงครามถูกจับเป็นเชลยได้ ต่อมาหนีรอดมาได้ก็หลุดพ้นจากความเป็นทาส[38] ถ้าทาสฟ้องนายว่าเป็นกบฏและสอบสวนได้ความเป็นสัตย์ให้ทาสนั้นพ้นจากความเป็นทาสได้[39] ทาสหญิงคนใดตกเป็นภรรยาของนายเงิน พ่อหรือพี่น้องลูกหลานของนายเงิน ให้ทาสคนนั้นพร้อมทั้งลูกที่เกิดมาพ้นจากความเป็นทาสด้วย[40] นายเงินจะเรียกเงินคืนจากผู้ขายทาสไม่ได้ ถ้าทาสที่ซื้อมาต้องตายด้วยการทำธุรกิจใด ๆ ให้นายเงิน แต่ถ้าตายด้วยเหตุอื่นนายเงินจะเรียกเอาเงินคืนจากผู้ขายได้บ้าง[41] ทาสสามารถเป็นอิสระด้วยการไถ่ตัวเองหรือบุคคลใดมาไถ่ให้เป็นอิสระได้[42]

จากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นจะพบว่าโอกาสของทาสที่จะหลุดพ้นจากการเป็นทาสนั้นลำบากมาก ในบางครั้งก็ต้องอาศัยเมตตาธรรมจากผู้เป็นนายทาสด้วยกฎหมายจึงจะอำนวยประโยชน์ต่อทาสได้ นอกจากนี้การร่วมมือกันรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นมูลนายซึ่งต่างก็มีทาสไว้ในครอบครอง อาจไม่เปิดโอกาสให้ทาสเรียกร้องความยุติธรรมจากกฎหมายได้ สำหรับทาสที่เกิดในเรือนเบี้ยหรือลูกทาสนั้นนอกจากจะต้องตกเป็นทาสโดยมิได้มีความผิดอันใดแล้วยังยากที่จะหลุดพ้นจากความเป็นทาสด้วย เพราะต้องตกเป็นทาสมาตั้งแต่กำเนิดเนื่องจากพ่อทาสแม่ทาสสมสู่ได้เสียกันจนเกิดลูกออกมาต้องตกเป็นทาสของนายโดยปริยาย โอกาสที่จะหาเงินมาไถ่ถอนตัวเองจึงแทบไม่มีเลย

การที่โครงสร้างของสังคมไทยแต่เดิมมีองค์ประกอบดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้คนไทยส่วนใหญ่ซึ่งเป็นพลเมืองสามัญชนธรรมดามีฐานะเป็นไพร่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของขุนนางข้าราชการโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีพระราชอำนาจสูงสุด เมื่อไพร่ต้องอยู่ในกรอบของกฎหมายที่พึงปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนเช่นนั้น ก็ย่อมจะเกิดค่านิยม ระเบียบ ประเพณีในหมู่ไพร่ ซึ่งในระยะหลังต่อมาถึงแม้จะยกเลิกระบบไพร่ไปแล้ว แต่วัฒนธรรมไพร่ก็ยังหลงเหลืออยู่ในสังคมไทยจนกลายเป็นอุปสรรคในการพัฒนาการทางการเมืองไทย

2.1.2 อิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกิดจากระบบไพร่

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องโครงสร้างของสังคมไทยในระบบศักดินาว่า คนไทยส่วนใหญ่ในสมัยโบราณต้องตกอยู่ภายใต้ระบบการควบคุมกำลังคนที่เรียกว่า "ระบบไพร่" ดังนั้น ระเบียบปฏิบัติของไพร่ทั้งหลายที่มีต่อมูลนายจึงได้กลายเป็นวัฒนธรรมของคนไทยในสมัยหลังต่อมา ถึงแม้ว่าจะได้มีการยกเลิกระบบไพร่ไปแล้วก็ตาม แต่ความรู้สึกนึกคิดค่านิยมต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษของไพร่ได้สั่งสมเอาไว้และถ่ายทอดมาถึงลูกหลานในยุคหลังก็ยังคงดำรงอยู่และสามารถเห็นได้ในยุคปัจจุบัน วัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อพิจารณาในแง่มุมหนึ่งก็อาจเป็นสิ่งที่ดีงามสำหรับคนไทยโดยทั่วไป แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของการพัฒนาการทางการเมืองไทยยุคปัจจุบันแล้วก็จะกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาการทางการเมืองเป็นอย่างยิ่ง ในกรอบของกฎหมายที่พึงปฏิบัติสืบเนื่องติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคนเช่นนั้น ก็ย่อมจะเกิดค่านิยม ระเบียบ ประเพณีในหมู่ไพร่ ซึ่งในระยะหลังต่อมาถึงแม้จะยกเลิกระบบไพร่ไปแล้ว แต่วัฒนธรรมไพร่ก็ยังหลงเหลืออยู่ในสังคมไทยจนกลายเป็นอุปสรรคในการพัฒนาการทางการเมืองไทย

วัฒนธรรมที่เกิดจากระบบไพร่ซึ่งมีอิทธิพลในการขัดขวางการพัฒนาการทางการเมืองไทยอาจจำแนกออกได้เป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

(1) ระบบอุปถัมภ์

ในสังคมศักดินาได้มีความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ก่อให้เกิดการอุปถัมภ์ซึ่งกันและกันระหว่างมูลนายกับไพร่ กล่าวคือ มูลนายมีหน้าที่ให้ความคุ้มครองดูแลไพร่ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะรับฟ้องใน พ.ศ. 1899 ได้ระบุว่าผู้ที่สังกัดมูลนายเท่านั้นบ้านเมืองจึงจะให้ความพิทักษ์รักษาในชีวิตและทรัพย์สินของตน[43] ดังนั้นไพร่จึงต้องมีความผูกพันและจงรักภักดีต่อมูลนายของตนมาก และเมื่อมูลนายมีไพร่อยู่ในสังกัด มูลนายก็ต้องเอาใจใส่ดูแลบรรดาไพร่ทั้งหลายให้มีความสุขปลอดภัยจากการถูกรังแกข่มเหงจากผู้อื่น ในเวลาที่ไพร่เหล่านี้เกิดไปมีคดีความกับใครมูลนายก็อาจ

ส่งหนายไปแก้คดีให้ได้ จึงเท่ากับว่ามูลนายเป็นผู้มีพระคุณต่อไพร่ของตนสามารถให้ความคุ้มครองปกป้องไพร่ของตนได้

ด้วยเหตุนี้ไพร่จึงต้องพึงปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ตอบแทนมูลนายนอกเหนือไปจากหน้าที่ตามกฎหมายอีกด้วย เช่น ต้องสละแรงงานช่วยทำงานให้มูลนาย แสวงหาสิ่งของต่าง ๆ ให้มูลนายตามที่มูลนายต้องการ ให้ความคุ้มครองมูลนายเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น

การที่มูลนายซึ่งเป็นขุนนางข้าราชการกับไพร่ซึ่งเป็นราษฎรสามัญชนธรรมดาต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะของการให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดธรรมเนียมการเข้าหาผู้มีอำนาจเพื่อให้ความคุ้มครองตัวเองและเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง ในขณะเดียวกันผู้มีอำนาจก็พยายามจะยื่นมือเข้าไปโอบอุ้มคุ้มครองผู้ที่เข้ามาหาตน ถ้าเห็นว่าคนเหล่านั้นจะอำนวยประโยชน์ให้กับตนได้ ธรรมเนียมดังกล่าวนี้บางทีก็เกิดขึ้นในระบบราชการและบางครั้งก็เกิดขึ้นนอกระบบราชการและนับวันจะมากขึ้นด้วย กล่าวคือ อิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ที่มีต่อระบบราชการก็คือ การทำให้บรรดาผู้นำหรือผู้บังคับบัญชาต่างก็สร้างอภิสิทธิ์สร้างอำนาจสร้างอิทธิพลให้กับตนเองได้อย่างมั่นคงโดยมีผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นฐานอำนาจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเมื่อได้รับการคุ้มครองจากผู้นำหรือผู้บังคับบัญชาของตนก็จะมีความสำนึกในบุญคุณของผู้บังคับบัญชาของตนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การคุ้มครองที่ตนเองได้รับจากผู้นำหรือเจ้านายของตนเมื่อตนเองได้กระทำการที่ฝ่าฝืนต่อระเบียบปฏิบัติราชการจนกระทั่งกลายเป็นความผิด แต่ในเมื่อตนเองกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้บังคับบัญชาของตนทั้งในเรื่องส่วนตัวและในหน้าที่ราชการ ผู้บังคับบัญชาที่ถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องแสดงน้ำใจต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เพราะการแสดงน้ำใจในลักษณะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือผู้ใต้บังคับบัญชาเช่นนี้ จะทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อผู้นำของตนและสามารถทำทุกอย่างเพื่อตอบแทนพระคุณของผู้บังคับบัญชาของตนได้ นอกจากนี้ผู้นำ

หรือผู้บังคับบัญชาเหล่านี้มักจะให้ประโยชน์กับผู้ใต้บังคับบัญชาบางคนที่เป็น "ลูกน้อง" คนสนิทหรือคนใกล้ชิดของตนอย่างเต็มที่ เช่น การพิจารณาเลื่อนขั้นเงินเดือน ฯลฯ เป็นต้น ลักษณะของความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาในระบบราชการเช่นนี้ ทำให้ผู้บังคับบัญชาในวงราชการสามารถสร้างอิทธิพลให้กับตนเอง และสร้างระบบอภิสิทธิ์ในวงราชการได้โดยไม่ยาก

ส่วนอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ที่มีต่อนอกระบบราชการนั้นก็คือ การก่อให้เกิดผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นต่าง ๆ ในสมัยปัจจุบันผู้มีอิทธิพลเหล่านี้มักได้รับขนานนามว่า "เจ้าพ่อ" เพราะมีลูกน้องที่เป็นบริวารรับใช้มากมาย มีมือปืนที่พร้อมจะปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าพ่อทั้งหลายได้ ผู้มีอิทธิพลเหล่านี้มีอำนาจและเงินที่จะให้ความคุ้มครองและให้ความสุขต่อบริวารของตนเองได้ แม้กระทั่งข้าราชการในท้องถิ่นเหล่านั้นก็ยังต้องอยู่ใต้อิทธิพลและอำนาจเงินของบรรดา "เจ้าพ่อ" เหล่านี้ ทำให้ผู้มีอิทธิพลเหล่านี้ดำรงอยู่ได้โดยที่กฎหมายไม่สามารถเอื้อมมือเข้าจัดการได้ และผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าวก็จะก่อให้เกิดระบบอภิสิทธิ์ที่คนอื่นไม่สามารถกระทำได้

ธรรมเนียมการให้การอุปถัมภ์ซึ่งกันและกันจนก่อให้เกิดผู้มีอิทธิพลขึ้นในระบบราชการและนอกระบบราชการเช่นนี้ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการทางการเมืองเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตย ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่จะให้ได้คนดีมีความสามารถเข้าไปนั่งในสภาได้อย่างเต็มที่ เพราะความคุ้นเคยต่อระบบอุปถัมภ์จะทำให้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ของส่วนบุคคลมากกว่าหลักการ ผู้มีอิทธิพลทางด้านการเงินและอำนาจในการคุ้มครองมักจะมีโอกาสได้รับการเลือกตั้งมากกว่าผู้ที่มีความรู้ความสามารถแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ยังทำให้การบริหารราชการแผ่นดินมิได้เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินอย่างแท้จริง เพราะการที่ผู้มีอิทธิพลทั้งในส่วนข้าราชการประจำและ

ข้าราชการการเมืองจะต้องคำนึงถึงการตอบแทนผลประโยชน์ให้กับผู้ที่ให้การสนับสนุนตนเองหรือเป็นพรรคพวกบริวารของตนเองตามระบบอุปถัมภ์ ก็จะก่อให้เกิดระบบอภิสิทธิ์จนกลายเป็นคณาธิปไตยมากกว่าจะเป็นประชาธิปไตย

(2) <u>ระบบอาวุโส</u>

ในระบบไพร่ การให้การเคารพผู้ที่มีอาวุโสกว่านับเป็นเรื่องสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขุนนางข้าราชการที่มีหน้าที่ควบคุมไพร่ซึ่งเป็นกำลังคนที่สำคัญทั้งในการทำสงครามและในการผลิต ขุนนางที่มีหน้าที่ควบคุมไพร่เหล่านี้มีสิทธิควบคุมไพร่จำนวนไม่เท่ากัน จะลดหลั่นมากน้อยต่างกันตามศักดินาของตน การมีไพร่จำนวนเท่าใดในสังกัดก็ย่อมแสดงถึงฐานะของมูลนายนั้น ๆ ว่าอยู่ในระดับใด เมื่อขุนนางผู้ควบคุมไพร่ก็มีศักดินาแตกต่างกันอำนาจการควบคุมคนก็แตกต่างกัน ไพร่ก็มีศักดินาต่ำกว่าขุนนาง ด้วยเหตุนี้ระบบอาวุโสในวงราชการจึงเกิดขึ้นโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติราชการโดยการยึดถือระบบอาวุโสก็ย่อมก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามลำดับสายงาน แต่เนื่องจากระบบไพร่ก่อให้เกิดระบบอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์จึงก่อให้เกิดความเกรงใจซึ่งผู้น้อยพึงมีต่อผู้ใหญ่ เมื่อมีการยึดถือระบบอาวุโสอีกชั้นหนึ่งก็จะยิ่งทำให้เกิดการรวบอำนาจในหมู่ผู้มีอาวุโสมากขึ้น เพราะจะไม่มีผู้ใดที่มีอาวุโสต่ำกว่ากล้าเสนอแนะหรือแสดงความคิดเห็นใด ๆ คนที่มีความสามารถแต่อาวุโสยังไม่ถึงก็อาจจะไม่มีโอกาสได้ทำงานที่สำคัญ ต้องรอเวลาให้คนเก่าที่มีอาวุโสสูงกว่าพ้นตำแหน่งหน้าที่และอำนาจอิทธิพลไปก่อน

ในการพัฒนาการทางการเมืองของไทยไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้น โดยหลักการทุกคนจะต้องยอมรับความสามารถของคนอื่นและจะต้องมีการแบ่งงานกันทำ นั่นหมายความว่าถ้ามีความสามารถจนเป็นที่ยอมรับของประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของประเทศแล้ว ก็น่าจะเปิดโอกาสให้บุคคลผู้นั้นมีโอกาสได้แสดงความสามารถใน

ทางการเมืองได้ ถึงแม้อาวุโสจะน้อยกว่าบุคคลอื่นซึ่งอาจมีความสามารถน้อยกว่าตัวเองก็ตาม แต่ถ้ายังยึดติดอยู่กับระบบอาวุโสแล้ว การกระจายความรับผิดชอบในการบริหารบ้านเมืองให้กับผู้มีความสามารถคนอื่น ๆ ตามวิถีทางของประชาธิปไตยก็อาจเป็นไปได้ยาก

กล่าวโดยสรุป อิทธิพลของวัฒนธรรมที่เกิดจากระบบไพร่ของไทยในแง่หนึ่งก็ดูเหมือนเป็นคุณลักษณะที่ดีของคนไทย แต่จะต้องปฏิบัติให้ถูกกับกาลสมัยเพราะมิฉะนั้นจะกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยดังที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

(3) <u>การยอมรับฐานะของตนเองในฐานะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน</u>

เนื่องจากในระบบไพร่ กำหนดให้ไพร่มีศักดินา 10 – 25 ไร่ ในขณะที่ข้าราชการที่มีศักดินาต่ำสุดยังมีศักดินาสูงกว่าไพร่ถึง 4 – 5 เท่า คือ ศักดินา 100 ไร่[44] ถ้าเป็นขุนนางระดับสูงสุดก็มีศักดินาถึง 10,000 – 30,000 ไร่[45] ดังนั้น จะเห็นว่ากลุ่มชนชั้นปกครองมีศักดินาแตกต่างจากไพร่ซึ่งเป็นราษฎรสามัญชนหลายเท่าตัว ขุนนางเหล่านี้มีหน้าที่จะต้องควบคุมไพร่ตามกฎหมายและยังมีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินอีกด้วย ส่วนไพร่ก็มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งของมูลนายโดยเคร่งครัดตลอดจนมีหน้าที่เสียภาษี สละแรงงานให้ทางราชการ ส่งส่วยให้กับท้องพระคลัง โดยไม่มีหน้าที่ยุ่งเกี่ยวกับงานบริหารราชการแผ่นดินแต่ประการใด

เมื่อเป็นเช่นนี้นานวันจนเวลาล่วงเลยนับศตวรรษก็มีผลทำให้ไพร่เหล่านี้ขาดความสำนึกทางการเมือง เพราะถือว่าตัวเองเป็นเพียงอาศัยแผ่นดินอยู่ ส่วนผู้ที่มีหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองก็คือขุนนางข้าราชการและเจ้านาย การยอมรับฐานะของตนเองในฐานะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ไม่มีความทะเยอทะยานเกินหน้าที่ของตนเองเช่นนี้ ในแง่หนึ่งก็เป็นจารีตประเพณีของไพร่ที่เหมาะสมกับสภาพของสังคม

และการปกครองในสมัยโบราณ แต่เมื่อกลายเป็นวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสืบต่อมาถึงลูกหลานของตนเองในยุคหลัง ๆ ในขณะที่สภาพของสังคมและการเมืองเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้นับได้ว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทยเป็นอย่างมาก เพราะในระบอบประชาธิปไตยนั้นคนไทยทุกคนที่เป็นเจ้าของแผ่นดินจะต้องมีสำนึกทางการเมืองสูง จะต้องให้ความสนใจต่อกิจการบ้านเมืองและถือว่าเป็นหน้าที่ของราษฎรทุกคนที่จะต้องมีส่วนร่วมในทางการเมืองไม่โดยทางตรงก็ต้องโดยทางอ้อม จะปล่อยให้เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองอย่างเดียวไม่ได้ แม้กระทั่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยก็ยังระบุว่าอำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทย ดังนั้น การขาดความสำนึกทางการเมืองอันสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของวัฒนธรรมในระบบไพร่จึงก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาการทางการเมืองของไทยเพื่อก้าวไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริงเป็นอย่างยิ่ง

(4) <u>ลักษณะการเป็นผู้ตามที่ดี</u>

ระบบไพร่ได้วางกรอบให้บรรดาราษฎรสามัญชนคุ้นเคยกับการปฏิบัติตามคำสั่งของมูลนายโดยดุษณีภาพ เพราะการซื่อสัตย์ต่อมูลนายก็คือหรือความอ่อนน้อมถ่อมตนของไพร่ก็คือ ย่อมช่วยให้ไพร่ทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยความปกติสุข ในกฎหมายก็มีระบุไว้ว่าถ้าไพร่คนใดใช้ถ้อยคำหยาบคายกับผู้ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปจะต้องถูกลงโทษอย่างหนัก[46] หรือกรณีที่ไพร่เรียกชื่อยศตำแหน่งราชทินนามของขุนนางผิดไปจากความเป็นจริงก็ต้องถูกปรับไหม และถ้าไพร่ทำผิดต่อขุนนางต้องถูกปรับไหมในอัตราของศักดินาของขุนนางที่ตนเองกระทำผิดด้วย ข้อกำหนดในระบบไพร่เช่นนี้เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า ไพร่ถูกตีกรอบของวิถีชีวิตให้มีแต่ความอ่อนน้อมถ่อมตนและเชื่อฟังมูลนายของตนเองโดยตลอด สร้างลักษณะนิสัยของการเป็นผู้ตามที่ดี ขาดความคิดริเริ่มและความเป็นตัวของตัวเอง ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น

ที่แตกต่างไปจากผู้เป็นมูลนายเพราะหมายถึงความเสื่อมเสียของตนเอง วัฒนธรรมเช่นนี้อาจจงดงามในฐานะที่เป็นลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตนของคนไทยซึ่งเป็นมรดกโดยสายเลือด แต่ในแง่ของการพัฒนาการทางการเมืองก็นับว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะการเมืองในระบอบประชาธิปไตยต้องการคนที่มีความคิดริเริ่มกล้าแสดงความคิดเห็น การคัดค้านและโต้แย้งโดยหลักการของเหตุผลตลอดจนความเป็นตัวของตัวเอง ถ้าการตัดสินใจใด ๆ ต้องขึ้นอยู่กับการชี้นำของคนอื่นที่มีอำนาจหรืออาวุโสสูงกว่าแทนที่จะขึ้นอยู่กับการฟังความคิดเห็นของคนหลายฝ่ายหรือคนส่วนใหญ่ประกอบกับความคิดริเริ่มของตนเองเป็นเกณฑ์แล้ว ย่อมเป็นพื้นฐานให้เกิดการปกครองแบบเผด็จการขึ้นได้ง่าย

2.1.3 <u>การตีความที่ผิดพลาดเกี่ยวกับคติความเชื่อในพุทธศาสนา</u>

เป็นที่ทราบกันดีว่าคนไทยส่วนใหญ่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่บนความศรัทธาดังกล่าวก็มิได้หมายความว่าคนไทยทุกคนจะมีความเข้าใจพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทั้งนี้เป็นเพราะคนไทยยังมุ่งแต่เรื่องนรกและสวรรค์โดยไม่พยายามเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ ในที่สุดก็ตีความเกี่ยวกับคำสอนทางพุทธศาสนาผิดพลาดและการตีความที่ผิดพลาดเช่นนี้ก็กลายเป็นปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทยในยุคปัจจุบันได้ในที่สุด

ตัวอย่างหลักธรรมที่คนโดยทั่วไปยังเข้าใจผิดและมีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย คือ

(1) <u>อุเบกขา</u>

"อุเบกขา" เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งที่อยู่ในหลักธรรมที่เรียกว่าพรหมวิหาร 4 ซึ่งได้แก่ (1) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข (2) กรุณา คือ ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ (3) มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และ (4) อุเบกขา คือ ความวางเฉยไม่ดีใจหรือเสียใจเมื่อผู้อื่นถึง

ความวิบัติโดยพิจารณาปลงลงในกรรมและผลของกรรม ยกตัวอย่างเช่น เห็นนักโทษต้องโทษตามกฎหมายต้องมีอุเบกขา เพราะการจะช่วยนักโทษให้แหกคุกหนีไม่สมควรทำ แต่เมื่อเห็นคนตกน้ำพอจะช่วยได้ก็ต้องใช้ความกรุณาคือช่วยจนสุดความสามารถถ้าถือว่าจะต้องทำอุเบกขาก็ผิด[47]

จะเห็นได้ว่าธรรมะในข้อ "อุเบกขา" ได้กล่าวย้ำถึงการวางเฉยในกรรมของผู้อื่นถ้าเราไม่สามารถจะช่วยเหลือเขาได้ มิได้หมายความว่าจะวางเฉยในกิจการทุกอย่างโดยไม่ยอมลงมือกระทำในสิ่งใด ๆ เลย การตีความที่ผิดพลาดในหลักธรรมข้อนี้คือการวางเฉยในลักษณะอาตัวรอด เช่น เมื่อตนเองมีสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนก็อุเบกขาเสีย เพราะว่าเกรงจะต้องฝักฝ่ายกับผู้สมัครคนโน้นคนนี้ซึ่งตนเองมีความคุ้นเคยด้วยกันทั้งสองฝ่ายเลย ไม่ไปเลือกผู้แทนของตน หรือเมื่อมีคนอื่นละเมิดสิทธิของตนตามกฎหมายก็วางอุเบกขาเพราะเห็นว่าถ้าพูดออกไปก็จะเกิดอันตราย ถ้าถืออุเบกขากันในลักษณะเช่นนี้ในที่สุดก็จะกลายเป็นเครื่องมือของผู้ที่ต้องการใช้อำนาจในการปกครองแบบเผด็จการอย่างแน่นอน

(2) <u>สันโดษ</u>

คำว่า "สันโดษ" ในพุทธศาสนาหมายถึง ความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่เป็นหลักธรรมที่ป้องกันมิให้จิตใจเกิดความโลภ ซึ่งหมายถึงการอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ความสันโดษในพุทธศาสนาไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมข้อที่ 2 ในหลักธรรมอิทธิบาท 4 ที่กล่าวถึงความมุ่งมั่นเพียรประกอบกิจการงาน เมื่อเราได้มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการงานใด ๆ แล้วได้ผลอย่างไรก็ต้องมีความพอใจในผลของการประกอบการนั้น ๆ นั่นคือต้องมีความสันโดษถึงแม้ว่าผลจากการที่ได้ประกอบกิจการใด ๆ ด้วยความเพียรจะได้ผลไม่ตรงกับที่ตั้งจุดประสงค์ไว้ก็ตาม เป็นการ "สันโดษในเครื่องอำนวยความสะดวกหรือวัตถุ"[48]

อย่างไรก็ตาม การศึกความคำว่าสันโดษของชาวบ้านที่มิได้ศึกษาพุทธศาสนาอย่างแท้จริงกลับกลายเป็นว่าเป็นการดำรงตนอยู่ตามลำพังโดยมิต้องเกี่ยวข้องกับคนอื่น เป็นการดำรงชีวิตอย่างตามมีตามเกิดโดยไม่สนใจที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นหรือก้าวหน้าขึ้นกว่าเดิม ทั้ง ๆ ที่มีโอกาสจะทำเช่นนั้นได้โดยไม่ขัดกับหลักธรรมข้อใด เมื่อเข้าใจความสันโดษออกมาในลักษณะเช่นนี้ทำให้ปฏิบัติตนออกห่างจากสังคม ไม่กระตือรือล้นในการประกอบอาชีพการงานเพราะถือว่าที่ตนเป็นอยู่นั้นดีแล้วเพียงพอแล้ว สภาพที่เป็นอยู่ดีแล้วไม่จำเป็นต้องต่อสู้ดิ้นรน

การถือสันโดษในลักษณะเช่นนี้เป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทางการเมืองมาก เพราะจะทำให้ขาดความกระตือรือล้นในทางการเมือง และขาดความสนใจที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมืองไม่ว่าจะโดยการไปใช้สิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือความสนใจในข่าวสารและความเคลื่อนไหวทางการเมือง จนกลายเป็นความสันโดษทางการเมืองซึ่งไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับการพัฒนาการทางการเมืองไทยในปัจจุบัน

(3) <u>ขันติ</u>

คำว่า "ขันติ" ในพุทธศาสนาหมายถึง ความอดทนหรืออดกลั้น กล่าวคือมีความอดทนต่อสิ่งที่ยั่วเย้าให้เกิดกิเลสหรือความชั่ว เช่น เรากำลังกระทำความดีอยู่ก็มีผู้มากล่าวเหน็บแนมให้เราเกิดความท้อถอยและงดเว้นการกระทำความดีนั้น ๆ เราก็จะต้องทำใจให้มีขันติคือความอดทน รู้จักควบคุมอารมณ์มิให้หวั่นไหวไปกับคำพูดเหล่านั้นหรือการที่มีความอดทนต่อสภาวะที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง กล่าวคือยอมรับผลของกรรมโดยไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ เช่น ถ้าเราพลาดพลั้งกระทำความผิดต้องถูกลงโทษตามกฎหมายบ้านเมือง ก็ต้องมีความอดทนที่จะรับโทษนั้น ๆ จนกว่าจะพ้นข้อกำหนด กล่าวโดยสรุป ขันติ ก็คือความอดทนที่จะกระทำความดี

ตลอดไปถึงแม้ว่าจะเห็นผลที่บังเกิดขึ้นในระยะเวลาที่ยาวนานก็ตาม เพราะในทางพุทธศาสนาถือว่าการทำความดีต้องได้รับผลดี การทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่วไม่ช้าก็เร็วไม่มีทางเป็นอย่างอื่นไปได้

อย่างไรก็ตาม คนไทยที่เป็นชาวพุทธโดยทั่วไปมักจะตีความคำว่า "ขันติ" ในลักษณะตรงไปตรงมาว่า "ความอดทน" เฉย ๆ จนกลายเป็นว่าชาวพุทธจะต้องอดทนทุกอย่างโดยไม่ยอมปริปากพูด ถูกข้าราชการรังแกก็ต้องอดทน อยู่ภายใต้การปกครองระบอบเผด็จการก็ต้องอดทน กฎหมายไม่เป็นธรรมก็ต้องอดทน การบริการของรัฐไม่ดีพอก็ต้องอดทน อดทนต่อสภาวการณ์ที่เลวร้ายอันเกิดจากการบริหารงานที่ไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาล การตีความคำว่า "ขันติ" ที่ผิดพลาดเช่นนี้ก่อให้เกิดผลในทางสร้างค่านิยมที่ผิด ๆ จนกลายเป็นคนที่ยอมอดทนต่อสถานการณ์ทุกอย่าง ถึงแม้ว่าผู้ปกครองที่เลวร้ายจะครอบงำความคิดและการกระทำของราษฎรภายใต้ระบอบเผด็จการก็ตาม นับว่าเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยได้เช่นเดียวกัน

(4) <u>กฎแห่งกรรม</u>

ในพุทธศาสนาคำสั่งสอนเน้นให้ศรัทธาในเรื่องของกรรม กรรมหมายถึงการกระทำประกอบด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรม[50]

กุศลกรรม หมายถึง กรรมดีซึ่งเกิดจากการกระทำที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด

อกุศลกรรม หมายถึง กรรมชั่วซึ่งเกิดจากการกระทำที่ตั้งอยู่บนความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด

การกระทำทั้งหลายของมนุษย์ย่อมบังเกิดผลทั้งสิ้น ผู้ใดประกอบกรรมดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ผู้ใดประกอบกรรมชั่วผู้นั้นย่อมได้รับผลชั่วตอบแทน ดังนั้นถ้าผู้ใดประสบเคราะห์กรรมอย่างไรก็ถือว่าเป็นผลของการกระทำของตนเอง

คำสอนเช่นนี้พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายที่จะพิสูจน์ให้ชาวพุทธได้เห็นถึงคุณค่าของการกระทำความดีและโทษของการกระทำความชั่ว จะได้เป็นคติเตือนใจมิให้ประกอบกรรมชั่วและมุ่งประกอบแต่กรรมดีเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม คนไทยส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนากลับตีความเรื่องของกรรมไปในทำนองพรหมลิขิต กล่าวคือยอมรับสภาพของตนเองที่เป็นอยู่โดยปราศจากการต่อสู้และปราศจากการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพราะถือว่าเป็นเรื่องของเวรกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อนชาตินี้เกิดมาจึงต้องรับกรรมเหล่านั้น ถ้าต้องการพ้นกรรมก็เร่งทำบุญสร้างกุศลให้มากขึ้นเพื่อชาติหน้าจะได้ไม่ต้องมารับกรรมเหล่านี้อีก

การตีความเรื่องกฎแห่งกรรมไปในลักษณะนี้ทำให้คนไทยที่ยึดมั่นกับความคิดเช่นนี้ยอมรับสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ล้อมรอบตัวเองโดยดุษณีภาพ ไม่คิดต่อสู้ดิ้นรนแต่ประการใดจนดูเหมือนกับคนที่มีจิตใจอ่อนแอขาดความกระตือรือร้นไม่สนใจต่อสภาวะแวดล้อมภายนอก มุ่งแต่สนใจชีวิตของตนเองด้วยการสร้างบุญกุศลเป็นหลัก เพราะเชื่อว่าเป็นหนทางแก้ปัญหาได้

ความเชื่อนี้อันเกิดจากการตีความหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่ผิดพลาดเช่นนี้ จะสร้างนิสัยการยอมรับสภาพการเมืองการปกครอง สังคมและเศรษฐกิจที่เป็นอยู่โดยไม่มีปฏิกริยาใด ๆ เพราะถือว่าสภาพที่ตนเองประสบอยู่จะเป็นเรื่องความยากแค้น ความอยุติธรรม ความอดอยาก ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องกรรมของตนเอง แทนที่จะมองให้กว้างออกไปว่ามันอาจจะเป็นผลมาจากการบริหารของผู้ปกครองหรือเกิดขึ้นเพราะระบบการเมืองการปกครองที่ล้าสมัยก็อาจเป็นได้ ดังนั้น การที่จะปลุกเร้าให้คนเหล่านี้หันมาสนใจการเมืองและสร้างสำนึกให้พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง เพื่อจะได้มีส่วนช่วยผลักดันให้มีการปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่ของตนเองและประชาชนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นกว่าเดิมจึงเป็นเรื่องยาก นับได้ว่าการตีความเรื่องกฎแห่งกรรมที่ผิดพลาดก็เป็นปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองประการหนึ่ง

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเป็นสัจธรรมอันยิ่งใหญ่ แต่การตีความเกี่ยวกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาบางประการซึ่งผิดพลาดไปจากเจตนารมณ์ดั้งเดิมของคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมก่อให้เกิดค่านิยมที่เป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยเป็นอย่างมาก

2.1.4 <u>กระบวนการอบรมกล่อมเกลาในครอบครัวตามลักษณะจารีตของไทย</u>

สภาพสังคมไทยตั้งแต่ในสมัยโบราณมา การอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานในครอบครัวตามลักษณะจารีตของไทยได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองของไทยในยุคปัจจุบันได้เหมือนกัน เพราะการอบรมเลี้ยงดูเหล่านี้จะปลูกฝังนิสัยอันขัดต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทยให้กับเยาวชนไทยในแต่ละยุคสมัยมาโดยตลอด ตราบใดที่คนไทยยังไม่เปลี่ยนวิธีการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลานของตน

การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวในลักษณะจารีตของไทย พอจะแยกประเด็นสำหรับการพิจารณาได้ ดังนี้

(1) <u>การสอนให้เคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่โดยดุษณีภาพ</u>

ผู้ใหญ่ในที่นี้ได้แก่ บิดามารดา พี่ป้าน้าอา ตลอดจนบรรดาญาติผู้ใหญ่อื่น ๆ ในครอบครัว เพราะคนไทยเชื่อว่าผู้ใหญ่ผ่านโลกมามากกว่าย่อมจะชี้แนะสิ่งต่าง ๆ ให้กับบุตรหลานของตนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบิดามารดานั้น คนไทยยึดถือเป็นสิ่งสำคัญของชีวิตเป็นผู้มีพระคุณอย่างสูงสุด "ผู้เยาว์เอาใจใส่ให้ความเคารพและปรนนิบัติรวัฏฐากบิดามารดาเป็นอันดีและการตอบริภาษ จะไม่มีอะไรที่เจ็บแสบเท่าเท้าความถึงผู้ให้กำเนิดตน"[51] นอกจากบิดามารดาแล้วญาติผู้ใญ่ในครอบครัวก็เป็นผู้ที่บุตรหลานจะต้องพึงให้การเคารพเชื่อฟัง

การอบรมสั่งสอนกันมาเช่นนี้ทำให้เยาวชนของไทยส่วนใหญ่ขาดความคิดริเริ่มที่เป็นตัวของตัวเอง การดำเนินชีวิตต้องขึ้นอยู่กับบิดามารดาญาติผู้ใหญ่

ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพหรือแม้แต่การเลือกคู่ครองของคนก็ต้องขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้ใหญ่ ถ้าบุตรหลานคนใดเชื่อฟังและปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทของผู้ใหญ่ก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญ

อย่างไรก็ตาม การอบรมสั่งสอนในลักษณะเช่นนี้ ถ้าบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยมก็ย่อมจะถ่ายทอดความคิดดังกล่าวให้กับบุตรหลานของตน ความคิดแบบอนุรักษ์นิยมเช่นนี้จะมีผลทำให้บุตรหลานในครอบครัวไม่สนใจกับการเปลี่ยนแปลงความคิดให้ทันสมัยทั้งในด้านสังคมเศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเมืองในระบอบประชาธิปไตยจะต้องอาศัยพลเมืองที่มีความคิดก้าวหน้ารักการเปลี่ยนแปลงและมีความคิดเป็นตัวของตัวเอง เมื่อได้รับการอบรมให้เชื่อฟังผู้ใหญ่จนเป็นจารีตประเพณีเช่นนี้ ความเป็นตัวของตัวเองในทางการเมืองย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

(2) <u>การเลี้ยงดูบุตรหลานในครอบครัวของไทย</u>

ลักษณะการเลี้ยงดูบุตรหลานในครอบครัวของไทยก็คือการเลี้ยงดูอย่างประคับประคองอยู่เป็นเนืองนิจ ไม่ยอมเปลี่ยนให้บุตรหลานของตนเองรู้จักการช่วยเหลือตนเองนับตั้งแต่คลอดพ้นครรภ์มารดามาจนกระทั่งเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียน บิดามารดาและพี่ป้าน้าอาจะดูแลอย่างใกล้ชิดเกือบจะไม่ยอมให้คลาดสายตาไปได้เพราะเกรงว่าจะเป็นอันตรายบ้าง จะเจ็บไข้ได้ป่วยบ้าง ถึงแม้ว่าโรงเรียนในยุคใหม่จะสอนให้เด็กพยายามช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุดก็ตาม แต่เมื่อกลับไปถึงบ้านก็จะได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดาอีกลักษณะหนึ่ง ทำให้เด็กไทยมีลักษณะ "เลี้ยงไม่โต" สักที

(3) <u>การสร้างนิสัยเผด็จการในครอบครัว</u>

การอบรมเลี้ยงดูที่อยู่บนรากฐานของการเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ดังได้กล่าวมาแล้ว ทำให้บุตรหลานไม่กล้าละเมิดคำสั่งของผู้ใหญ่ ดังนั้น เมื่อบิดามารดาต้องการให้บุตรหลานประพฤติปฏิบัติอย่างไรก็ถือว่าเป็นสิ่งถูกต้องทั้งหมด ถ้าบุตรหลานคนใดจะละไมค้อยคำหรือแสดงความคิดเห็นโต้แย้งไม่เห็นด้วยกับคำสั่งสอน ตักเตือนจะกลายเป็นผู้อกตัญญูหรือคนเนรคุณ ในที่สุดการเชื่อฟังบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ในครอบครัวโดยคุษณีภาพก็ก่อให้เกิดกับความเคยชินกับความคิดเผด็จการและในระยะเวลาที่ผ่านไปก็จะติดนิสัยเผด็จการทางความคิดจากครอบครัวไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ถึงแม้ว่าระบบการปกครองจะเป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์แบบเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าพลเมืองส่วนใหญ่เคยชินกับวิถีชีวิตแบบเผด็จการมาจากครอบครัวของตนแล้ว ก็ยากจะบรรลุความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ได้ เพราะระบอบประชาธิปไตยนั้นจะดำเนินไปได้ก็โดยที่วิถีชีวิตของพลเมืองดำเนินไปในลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยโดยตามธรรมชาติ มิใช่การบังคับหรือฝืนใจ

(4) <u>การสร้างนิสัยความเป็นเจ้าขุนมูลนาย</u>

วัฒนธรรมบางอย่างในสังคมศักดินายังคงฝังลึกอยู่ในความรู้สึกและค่านิยมของคนไทย คนไทยรู้สึกถึงความต่ำต้อยของไพร่และทาส ในขณะเดียวกันก็รู้สึกถึงความสูงส่งของเจ้านายและขุนนางในสังคมเก่า ความรู้สึกเช่นนี้ได้รับการถ่ายทอดส่งบุตรหลานของตนเองในครอบครัวมาโดยตลอด จนกระทั่งในสมัยโบราณคนไทยมีคำพังเพยกล่าวเตือนสติบุตรหลานของตนว่า "สิบพ่อค้าไม่เท่าหนึ่งพระยาเลี้ยง" ซึ่งหมายความว่า อาชีพรับราชการเป็นขุนนางย่อมดีกว่าเป็นพ่อค้าเพราะการเป็นขุนนางในสังคมศักดินามีอภิสิทธิ์และผลประโยชน์เหนือกว่าคนอื่นในสังคม นอกจากนี้ญาติผู้ใหญ่ในครอบครัวไทยมักจะอวยพรให้บุตรหลานของตนเองได้เป็นเจ้าคนนายคนเมื่อเติบใหญ่

ในวันข้างหน้า ลักษณะการอบรมสั่งสอนเช่นนี้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับสำนึกของความเป็นประชาธิปไตยอย่างมาก เพราะการอบรมสั่งสอนให้เกิดความชื่นชมกับการมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่น หรือการมีอำนาจข่มขู่ผู้อื่นได้ดังเช่นการเป็นเจ้าเป็นนายคนเช่นนั้น ย่อมปลูกฝังความนิยมในระบอบเผด็จการหรือการรวมอำนาจมากกว่าที่จะชื่นชมกับความมีเสรีภาพและความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตย

การอบรมสั่งสอนจนเกิดนิสัยความเป็นเจ้าขุนมูลนายแก่บุตรหลานของตนเช่นนี้ ในสังคมไทยปัจจุบันส่วนใหญ่ยังคงยึดถือและประพฤติปฏิบัติกันอยู่กันแทบทุกครัวเรือน เพราะจารีตประเพณีอันเกิดจากระบบศักดินายังคงหลงเหลืออยู่ในความคิดของคนไทยเป็นส่วนใหญ่และยังคงเป็นความจริงที่พิสูจน์ได้ในสังคมไทยปัจจุบัน

2.1.5 <u>ค่านิยมในสังคมไทยที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสรี</u>

โครงสร้างทางสังคมไทยในระบบศักดินาได้ก่อให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างไพร่กับมูลนายดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงก่อให้เกิดค่านิยมบางประการในสังคมไทยที่คนไทยนิยมปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงยุคปัจจุบัน ค่านิยมเหล่านี้อาจจะก่อให้เกิดผลดีในส่วนบุคคลภายใต้ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญซึ่งเน้นถึงอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนและการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองของประชาชนนั้น ค่านิยมในสังคมไทยที่เกิดจากสภาพสังคมในระบบศักดินาอาจกลายเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยได้

ค่านิยมในสังคมไทยดังกล่าวที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคนไทย พอสรุปได้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ

(1) การไม่แสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์

ค่านิยมในลักษณะเช่นนี้ค่อนข้างจะถูกกับลักษณะนิสัยของคนไทยแต่ดั้งเดิม เพราะสังคมไทยในสมัยโบราณ ทาสและไพร่มีข้อจำกัดในการแสดงความคิดเห็นทางวาจาเป็นอย่างมาก ทาสทั้งหลายที่กล่าวหาว่านายของตนเป็นกบฏหรือล้อราษฎร์บังหลวง ถ้าสอบสวนแล้วไม่ได้ความสัตย์จริงกฎหมายระบุว่าจะถูกตัดปาก[52] หรือไพร่ที่เรียกยศตำแหน่งของขุนนางผิดจากความเป็นจริงจะถูกปรับไหม[53] ขุนนางก็เช่นเดียวกับไพร่และทาส มีกฎหมายบังคับและควบคุมการสนทนากันต่อหน้าพระที่นั่ง ขุนนางที่เข้าเฝ้าถวายข้อราชการในท้องพระโรง ถ้ามีเรื่องสำคัญก็ควรกราบบังคมทูลห้ามเจรจาต่อกัน หากเจรจาต่อกันจะมีโทษกำหนดตามขั้นบรรดาศักดิ์[54] แม้กระทั่งการถวายฎีกาต่อองค์พระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีข้อกำหนดให้ผู้ถวายฎีกาจะต้องถูกโบย 30 ที่จึงจะรับฎีกาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายได้เพื่อป้องกันคนฎีกาความเท็จ สภาพสังคมเช่นนี้ทำให้คนไทยเกิดความรู้สึกว่าถ้าไม่จำเป็นแล้วไม่ควรพูด เพราะพูดออกไปแล้วถ้าเกิดผิดพลาดอาจเป็นผลเสียต่อตนเองได้ จนกระทั่งมีคำพังเพยสอนกันสืบมาว่า "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง" หรือคำพังเพยที่ว่า "หวานสู้อม ขมสู้กลืน" ฯลฯ อันแสดงถึงค่านิยมของการพูดน้อยที่สุด ในที่สุดก็กลายเป็นคนที่ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น ไม่กล้าวิพากษ์วิจารณ์ มีสิ่งใดที่พอใจหรือไม่พอใจก็เก็บเอาไว้ในใจ

ค่านิยมเช่นนี้เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิตในสังคมประชาธิปไตยที่พยายามส่งเสริมให้บุคคลมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพัฒนาการทางการเมืองไทยต้องการสมาชิกของสังคมที่กล้าพูด กล้าแสดงความคิดเห็น กล้าวิพากษ์วิจารณ์ เพราะจะช่วยกระตุ้นให้ผู้ปกครองหันมาเอาใจใส่ต่อการเรียกร้องของประชาชนมากขึ้น แต่ถ้ามีค่านิยมในลักษณะที่ปฏิเสธการแสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์ก็จะกลายเป็นปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทยเป็นอย่างยิ่ง

(2) การรักษาตัวรอด

อาจกล่าวได้ว่าการรักษาตัวรอดเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งเป็นลักษณะของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด สืบเนื่องจากระบบไพร่ที่สร้างนิสัยของการเอาตัวรอดให้กับคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ การที่ไพร่สมมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายกว่าไพร่หลวง ผู้คนที่หาทางหลีกเลี่ยงการเป็นไพร่หลวงไปเป็นไพร่สมกันมาก หรือการที่ไพร่ต้องเอาใจมูลนายของตนเพื่อจะได้รับความคุ้มครองจากมูลนายตลอดจนข้อจำกัดของไพร่ในประการต่าง ๆ ในการเลื่อนฐานะทางสังคมให้สูงขึ้นจากเดิมทำให้คนส่วนใหญ่ไม่คิดถึงสังคมส่วนรวมนอกจากการเอาตัวรอด

คำพังเพยของไทยที่แสดงถึงค่านิยมของการรักษาตัวรอดที่เห็นได้ชัดก็คือ "น้ำขึ้นให้รีบตัก" "รู้หลบเป็นปีก รู้หลีกเป็นหาง" "อย่าแกว่งเท้าหาเสี้ยน" "เข้าเมืองตาหลิ่ว ต้องหลิ่วตาตาม" แสดงให้เห็นถึงการกระทำทุกอย่างที่พยายามรักษาผลประโยชน์ของตัวเองเพื่อความอยู่รอด

การมีค่านิยมเช่นนี้ถ้าปราศจากความเห็นแก่ตัวอาจไม่สู้จะเป็นปัญหาเท่าใดนัก แต่โดยทั่วไปแล้วกลับแสดงออกถึงการเอาตัวรอด ความเห็นแก่ตัว ตลอดจนความไม่จริงใจและปราศจากอุดมคติ ถ้าสังคมมีแต่คนเอาตัวรอด การพัฒนาการทางการเมืองที่อยู่บนรากฐานของความร่วมมือและการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนส่วนใหญ่คงดำเนินไปได้ยาก

(3) การยอมรับสภาวะที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ

ค่านิยมในลักษณะเช่นนี้อาจได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาอยู่มาก ทั้งนี้เพราะสืบเนื่องมาจากการตีความที่ผิดพลาดเกี่ยวกับคำสอนในพุทธศาสนาตลอดจนสภาพสังคมไทยในระบบศักดินาทำให้ไพร่และทาสมีโอกาสน้อยมากที่จะเลื่อนฐานะของตัวเองในสังคมไปสู่ระดับชั้นที่สูงกว่า จึงทำให้คนไทยมีค่านิยมในลักษณะของการยอมรับสภาวะที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ

คำพังเพยที่แสดงถึงค่านิยมดังกล่าว ได้แก่ "แข่งเรือแข่งแพแข่งได้ วาสนาแข่งไม่ได้" "บุญทำกรรมแต่ง" "ตักน้ำใส่กระโหลกชะโงกดูเงา" คำพังเพยเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่มักยอมรับสภาวะต่าง ๆ ที่เป็นอยู่อย่างอดทนลงบเสงี่ยมเจียมตัว ขาดความกระตือรือร้นและกลายเป็นความเฉื่อยชาไปในที่สุด ซึ่งเป็นอุปสรรคที่ขวางกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในสังคมเป็นอย่างยิ่ง และจะกลายเป็นข้ออ้างของผู้ที่นิยมระบอบเผด็จการยกมาเป็นข้ออ้างถึงความไม่พร้อมของประชาชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองหรือความไม่พร้อมที่จะปกครองตนเองตามหลักการประชาธิปไตย

(4) การยอมรับระบบอาวุโส

ค่านิยมที่เกี่ยวกับการยอมรับระบบอาวุโสเกิดจากระบบศักดินาที่ให้อภิสิทธิ์แก่ผู้ที่มีศักดินาสูงกว่า จนกระทั่งกลายเป็นการยอมรับผู้ที่มีอาวุโสกว่าทั้งด้านคุณวุฒิ ชาติวุฒิและวัยวุฒิในที่สุด นอกจากนี้ในพุทธศาสนาก็กล่าวย้ำถึงผู้ใหญ่ซึ่งผ่านการบวชเรียนมาแล้วย่อมเป็นบัณฑิตซึ่งหมายถึงผู้รู้ดีรู้ชอบ ผู้ที่ยังมิได้ผ่านการบวชเรียนในพุทธศาสนาสมควรเอาเป็นแบบอย่าง

การหล่อหลอมความคิดเช่นนี้ในสังคมไทยก่อให้เกิดค่านิยมยกย่องผู้มีอาวุโสและในการยกย่องยังรวมถึงการเคารพและเชื่อฟังอีกด้วย ถ้าใครไม่เชื่อฟังหรือกระทำการใด ๆ ที่แสดงถึงการไม่ยอมรับผู้ที่มีอาวุโสสูงกว่าจะกลายเป็นบุคคลที่ไม่น่าคบหาในสังคม เมื่อเวลาผ่านไปค่านิยมดังกล่าวก็กลายเป็นว่าผู้ใหญ่ไม่เคยกระทำสิ่งใดผิด ผู้ใหญ่ต้องมีความสามารถกว่าเด็ก และผู้มีอาวุโสต่ำกว่าก็ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นโต้แย้งผู้ใหญ่ถึงแม้ว่าความคิดเห็นของตนจะถูกต้อง เพราะอาจแสดงว่าตนเองไม่ให้ความเคารพผู้ใหญ่ก็เป็นได้

คำพังเพยที่แสดงถึงค่านิยมในลักษณะของการยอมรับระบบอาวุโสเช่นนี้ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย ได้แก่ "เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด" "เป็นลูกศิษย์อย่าคิดล้างครู" "อาบน้ำร้อนมาก่อนเจ้า" ค่านิยมในการยอมรับระบบอาวุโสเช่นนี้ในทางสังคมนับว่าเป็นคุณประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ร่วมกันของบุคคลในสังคม แต่ในทางการเมืองย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเสริมสร้างผู้นำทางการเมืองขึ้นมาใหม่ ทำให้ขาดความต่อเนื่องในการเข้ารับผิดชอบการบริหารบ้านเมืองของผู้นำทางการเมืองรุ่นหลัง เพราะระบบอาวุโสได้ปิดกั้นทางเดินของคนรุ่นใหม่ จนกลายเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยได้ในที่สุด

2.2 พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

2.2.1 ลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจในระบบศักดินาของไทย

สืบเนื่องจากสังคมไทยในสมัยโบราณเป็นสังคมศักดินา โครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทยจึงมีความสัมพันธ์กับระบบศักดินาอย่างแยกไม่ออก การพิจารณาโครงสร้างทางเศรษฐกิจในเรื่องนี้จึงตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมศักดินา โดยจะพิเคราะห์ถึงประเด็นหลักดังต่อไปนี้คือ ปัจจัยการผลิต กระบวนการผลิตและการแบ่งปันผลผลิต

(1) ปัจจัยการผลิต

สังคมไทยสมัยโบราณถึงแม้จะย้อนหลังไปถึงสมัยสุโขทัยเป็นต้นมาก็ตามนับได้ว่าเป็นสังคมศักดินา อาชีพหลักที่สำคัญของคนไทยคืออาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นปัจจัยการผลิตที่สำคัญจึงเป็นปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ซึ่งประกอบด้วยที่ดินและแรงงานเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตบ้าง เช่น จอบ เสียม ตราด ไถ แต่ก็เป็นเครื่องมือที่ล้าสมัยและต้องใช้แรงงานคนบังคับเท่า ๆ กับจำนวนเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านั้น นอกจากนี้ก็อาจจะมีแรงงานสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย บ้างช่วยเสริมแรงงานคน

ด้วยข้อจำกัดของระบบสังคมแบบศักดินา ไพร่กับทาสจึงไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชผลของตนเองได้มากนักเมื่อเทียบกับเจ้านายและขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง (ถึงแม้ว่ากฎหมายที่ปรากฏในสมัยอยุธยาได้ระบุว่า ผู้ใดหักร้างถางพงที่ดินให้เป็นไร่นาแล้วก็ให้ไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่เพื่อจะได้ไปตรวจดูและออกใบโฉนดไว้ให้กับผู้นั้นเป็นหลักฐาน[55] โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมดและจะทรงพระราชทานที่ดินส่วนใดให้กับผู้ใดก็ได้[56] ผู้ใดได้รับพระราชทานหรือได้รับพระราชานุญาตถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นแล้วจะนำไปซื้อขายแก่กันไม่ได้ก็ตาม[57])

ส่วนเรื่องของแรงงาน ในสังคมศักดินามีการออกกฎหมายให้ชายฉกรรจ์ทุกคนซึ่งเป็นแรงงานสำคัญจะต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย[58] เพื่อความสะดวกในการเกณฑ์แรงงานไปทำงานและทำการผลิตให้กับชนชั้นปกครองต่อไป จัดอยู่ในประเภทแรงงานไพร่ ส่วนอีกประเภทหนึ่งคือแรงงานทาสเป็นแรงงานที่นายมีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของเต็มที่จนกว่าจะไถ่ตัวเป็นอิสระ

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยการผลิตที่สำคัญซึ่งประกอบด้วยที่ดินและแรงงานในสังคมศักดินาจึงตกอยู่ในกำมือของชนชั้นปกครองซึ่งได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์และขุนนางข้าราชการ ดังนั้น เครื่องมือเครื่องใช้ที่ช่วยทุ่นแรงงานในการผลิตตลอดจนสัตว์เลี้ยงไร่นาจึงตกอยู่ในกำมือของชนชั้นปกครองโดยปริยาย

(2) <u>กระบวนการผลิต</u>

กระบวนการผลิตในสังคมศักดินาไทยยังมีลักษณะที่ล้าหลังอยู่มากทางด้านเกษตรกรรม มักมีการขยายการผลิตโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกไม่ใช่โดยการเปลี่ยนวิธีการผลิต การชลประทานมีเป็นส่วนน้อยและเป็นการกระทำกันเองของราษฎร[59] รัฐมิได้สนใจที่จะปรับปรุงการผลิตหรือการจัดการผลิตให้มีคุณภาพดีขึ้น แต่มุ่งหวังที่จะเก็บภาษีอากรจากผลผลิตที่บรรดาไพร่ทั้งหลายผลิตได้มากกว่า

การผลิตต้องอาศัยการพึ่งธรรมชาติเป็นสำคัญ ส่วนมากก็อาศัยน้ำฝนที่ตกตามฤดูกาล การทำฝายน้ำล้นหรือเขื่อนกั้นน้ำก็เป็นขนาดเล็ก ราษฎรมักทำกันเองในท้องถิ่น โดยรัฐมิได้ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแต่ประการใด การคัดเลือกพันธุ์พืชที่จะนำมาเพาะปลูกก็ตัดสินกันเองในครอบครัวโดยไม่ต้องอาศัยทางราชการ การทำการผลิตก็ใช้แรงงานของสมาชิกในครอบครัว ถ้าหัวหน้าครอบครัวต้องไปเข้าเวรหรือถูกเกณฑ์ไปเพื่อใช้แรงงาน บุตร ภรรยาและข้าทาสที่อยู่บ้านก็ต้องทำการผลิตแทน

ระบบเศรษฐกิจของไทยในสมัยศักดินา "มิได้เป็นระบบเศรษฐกิจของเสรีชน เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีชนชั้น มีเจ้า มีไพร่"[60] ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจึงเป็นไปในลักษณะที่ผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่เอาเปรียบไพร่ทั้งหลาย มูลนายทั้งหลายที่สามารถจับจองที่นาสำหรับทำนาขนาดใหญ่ก็จะแบ่งที่ดินให้ไพร่ทั้งหลายรับช่วงทำกินในที่ดินของตนต่อไป แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องส่งผลิตผลส่วนหนึ่งให้กับมูลนายเป็นการตอบแทน ในขณะเดียวกันบรรดาไพร่ทั้งหลายก็ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้กับทางราชการแผ่นดิน การทำงานก็ต้องเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้และอาหารสำหรับตนเองอีกด้วย

(3) <u>การแบ่งปันผลผลิต</u>

ในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดิน ดังนั้นพระองค์จึงทรงได้รับผลผลิตจากที่ดินซึ่งพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานให้กับราษฎรทำกินเป็นการตอบแทน และในทำนองเดียวกันขุนนางข้าราชการซึ่งได้แบ่งปันที่ดินซึ่งตนเองได้รับพระราชทานให้กับบรรดาไพร่ทั้งหลายก็ย่อมได้รับผลผลิตจากการผลิตของไพร่เป็นการตอบแทนเหมือนกัน โดยที่ไพร่ซึ่งเป็นผู้ผลิตจะได้เป็นเจ้าของในผลผลิตเหล่านั้นส่วนหนึ่ง

การแบ่งปันผลผลิตเช่นนี้อาจออกมาในรูปของภาษีอากรและส่วย ซึ่งในระยะแรก ๆ อาจเก็บเป็นผลผลิต แต่ในระยะหลัง ๆ นับตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้เรียกเก็บเป็นตัวเงินแทนผลผลิตได้เหมือนยุคปัจจุบัน

การเก็บภาษีอากรที่กระทำกันในสมัยนั้นก็เพื่อประโยชน์ของชนชั้นปกครองเป็นส่วนใหญ่ ผลประโยชน์จากภาษีอากรที่จะกลับคืนมายังราษฎรมีเป็นส่วนน้อยหรือแทบจะไม่กลับคืนมาเลย ทั้งนี้เพราะในสมัยโบราณกิจการเพื่อสาธารณูปโภคต่าง ๆ จะเกิดขึ้นด้วยแรงงานเกณฑ์ของไพร่เป็นส่วนใหญ่ เช่น การสร้างถนน การขุดคลอง ฯลฯ เป็นต้น จะมีบ้างเหมือนกันที่นำภาษีอากรหรือส่วยที่เก็บจากราษฎรมาใช้ประโยชน์ส่วนรวม เช่น การจัดหาอาวุธป้องกันพระราชอาณาจักรหรือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นต้น

ลักษณะของการแบ่งปันผลผลิตในรูปแบบของภาษีอากรและส่วยนี้เองทำให้เกิดระบบการค้าผูกขาดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง "ส่วย" ทั้งนี้เพราะส่วยซึ่งอาจเป็นผลผลิตจากที่ดินหรืออาจเป็นวัตถุสิ่งของที่พระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์มีมากเกินความต้องการจึงจำเป็นต้องเก็บสะสมไว้ในท้องพระคลังหลวง ภายหลังเมื่อพ่อค้าต่างประเทศซึ่งมาติดต่อค้าขายด้วยพอใจ และมีความต้องการสินค้าเหล่านี้ก็ให้ราคาสูง ทำให้ท้องพระคลังได้รับผลประโยชน์มากมายจากส่วยและภาษีเหล่านี้ และพระคลังสินค้าก็ฉวยโอกาสประกาศสิ่งของเหล่านี้เป็นสินค้าต้องห้ามผู้ใดจะมีไว้ในครอบครองไม่ได้ ต้องจัดส่งมอบให้กับท้องพระคลัง และพระคลังสินค้าเป็นผู้จำหน่ายสินค้าประเภทนี้ด้วยตนเอง จึงก่อให้เกิดการผูกขาดสินค้าและระบบการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้าทั้งภายในและกับภายนอกราชอาณาจักร

การเก็บภาษีอากรและการค้าได้พัฒนามาเป็นลำดับ จนกระทั่งเมื่อทางราชการได้ส่งเสริมให้เอกชนได้เข้าประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรแทนรัฐที่เรียกว่า ระบบเจ้าภาษีนายอากร ก็ทำให้ชาวจีนได้เข้าไปมีบทบาทและครอบงำ

การผูกขาดการเก็บภาษีอากรให้กับรัฐไว้ในกำมือ ซึ่งปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในขณะเดียวกันนั้นระบบการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้าก็ทำให้พระมหากษัตริย์ขุนนางและชาวจีนในเมืองไทยได้รับผลประโยชน์จากการค้าเป็นอย่างมาก[61] ในขณะที่ราษฎรไทยซึ่งเป็นสามัญชนก็ได้รับผลประโยชน์ตามควรกับอัตภาพของตน

กล่าวโดยสรุป โครงสร้างทางเศรษฐกิจในสังคมศักดินาทำให้ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นปกครองและคนจีนซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมไทย ในขณะที่ไพร่และทาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ กลับมีฐานะเป็นผู้ถูกปกครองโดยได้รับผลประโยชน์เป็นส่วนน้อย ทั้งนี้เป็นเพราะข้อจำกัดทางสังคมในระบบศักดินานั่นเอง

2.2.2 <u>การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ไม่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย</u>

(1) <u>ลักษณะเศรษฐกิจภายหลังยกเลิกระบบการค้าผูกขาด</u>

ภายหลังจากที่ไทยได้ตกลงทำสนธิสัญญาเบอร์นี่กับอังกฤษใน พ.ศ. 2369 แล้วระบบการค้าผูกขาดก็เริ่มได้รับการกระทบกระเทือน จนกระทั่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังจากที่ไทยได้ตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 และทำสนธิสัญญาทำนองเดียวกันนี้กับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ทำให้ไทยติดต่อกับประเทศตะวันตกกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งมีผลทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยเปลี่ยนแปลงไปจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก รวมทั้งมีการยกเลิกระบบการค้าแบบผูกขาดมาเป็นระบบการค้าแบบเสรีโดยสิ้นเชิง ทำให้การค้าขายกับต่างประเทศขยายตัวยิ่งขึ้นและข้าวได้กลายเป็นสินค้าที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทยเป็นอย่างมาก[62]

เมื่อการผลิตสินค้าภายในประเทศมีความสัมพันธ์กับการค้ากับต่างประเทศทำให้เกิดอาชีพ "คนกลาง" ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างชาวนาในไร่นาซึ่งเป็นผู้ผลิตกับตลาดโลก พ่อค้าคนกลางเหล่านี้จะนำผลผลิตจากชาวนามาขายบริษัทการค้าในกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็นำสินค้าเข้าไปแลกเปลี่ยนกับชาวนาด้วยโดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง วิวัฒนาการของการค้าภายในเห็นได้จากการขยายตัวของการค้าข้าวในที่ราบภาคกลาง[63] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของการปลูกข้าว

จากการขยายตัวของการปลูกข้าวนี้เองจึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องขยายที่ดินเพื่อการปลูกข้าวให้มากขึ้น และแน่นอนที่สุดการสร้างระบบคลองชลประทานจึงเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5[64] ซึ่งได้เปิดโอกาสให้คนไทยและต่างชาติร่วมทุนกันขอรับสัมปทานในการขุดคลองชลประทานในบริเวณที่ราบภาคกลางทุ่งรังสิตโดยจัดตั้งเป็นบริษัทเรียกว่า "บริษัทขุดคลองและคูนาสยาม"[65] เมื่อ พ.ศ. 2431 ทำให้บริษัทมีบทบาทสำคัญในการจัดสรรที่ดินในสัมปทานสองฝั่งคลองรังสิตเพื่อการค้าขายอย่างกว้างขวาง ที่ดินบริเวณดังกล่าวจึงตกอยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ของขุนนางเจ้านายและพ่อค้าที่มีเงินทุนจำนวนมากเป็นส่วนใหญ่อันมีผลทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ในภาคกลางมีฐานะยากจนเพราะตกอยู่ในฐานะผู้เช่าที่ดินมาโดยตลอดโดยมิได้มีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินแต่ประการใด

ภายหลัง พ.ศ. 2398 ปรากฏว่าการค้าและธุรกิจการลงทุนในรูปต่าง ๆ ได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง เปิดโอกาสให้ระบบทุนนิยมเริ่มก่อตัวขึ้นแทนที่ระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมและพัฒนาก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ

(2) <u>ความไม่สัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม</u>

ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจกำลังก้าวเข้าสู่ยุคของการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมานั้น แต่ปรากฏว่าโครงสร้างทางสังคมของไทยยังคงอยู่กับที่ กล่าวคือ ระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ยังคงมีอยู่และทาสยังมิได้รับการปลดปล่อย

จนกว่าจะถึงปลายรัชกาลที่ 5 คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยจึงได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระและมีกรรมสิทธิ์ในแรงงานของตนเองเต็มที่[66] และกว่าที่ประชาชนทั่วไปจะมีสิทธิเสรีภาพในการปกครองตนเองโดยที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญที่ล่วงมาถึง พ.ศ. 2475 ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงไม่สู้จะสัมพันธ์กัน

โดยความเป็นจริงเศรษฐกิจและสังคมมักจะต้องสัมพันธ์กันจึงจะเกื้อกูลต่อกัน แต่เมื่อไม่สัมพันธ์กันเพราะเงื่อนไขของเวลาเช่นนี้จะก่อให้เกิดผลอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาการทางการเมือง เนื่องจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นฐานทางการเมือง ชนกลุ่มใดก็ตามที่มีโอกาสควบคุมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ชนกลุ่มนั้นย่อมผูกขาดอำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลัง พ.ศ. 2398 นับว่าเป็นการหลุดพ้นจากระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าโดยสิ้นเชิง เปิดโอกาสให้ชนทุกชั้นแสวงหาความมั่นคั่งทางเศรษฐกิจในระบบการค้าโดยเสรีได้ จึงน่าจะอำนวยประโยชน์ให้ราษฎรไทยส่วนใหญ่ในสังคมไทยได้เสริมสร้างความร่ำรวยให้กับตนเองได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น แต่ความจริงกลับเป็นเช่นนั้นไม่เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น นี่คือปัญหาที่จะต้องพิจารณา

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เพราะในขณะที่ระบบการค้าเสรีเริ่มต้นขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางนับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา กลับปรากฏว่าคนไทยส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชนชั้นไพร่และทาสยังไม่มีสิทธิในแรงงานของตนอย่างเต็มที่ พันธะระหว่างมูลนายกับไพร่ในระบบศักดินายังคงเป็นข้อจำกัดการเคลื่อนไหวอย่างเสรีของราษฎรส่วนใหญ่ การปรับตัวทางด้านวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับโลกตะวันตกได้เริ่มต้นขึ้นอย่างค่อนข้างมีขอบเขตจำกัดภายในพระบรมมหาราชวังเป็นส่วนใหญ่ ในเรื่องการศึกษาของทวยราษฎร์ กว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับเวลาก็ล่วงเลยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6[67] ดังนั้น การขยายฐานทางสังคมให้พร้อมที่จะรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจจึงไม่สามารถกระทำได้อย่างทันท่วงทีในระยะนั้น เมื่อคนไทยส่วนใหญ่ขาดความพร้อมที่จะรองรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ เพราะข้อจำกัดทางสังคมในระบบศักดินา เช่น การเกณฑ์แรงงานไปใช้ในราชการ ระบบเจ้าภาษีนายอากรและการส่งส่วย การขึ้นสังกัดมูลนาย ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น จึงทำให้ชนชั้นปกครองคือเจ้านายและขุนนางตลอดจนชาวจีนในไทยซึ่งไม่ต้องถูกจำกัดบทบาทในสังคมไทยเหมือนไพร่ทั้งหลายได้เข้าไปผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่กำลังเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว

ด้วยเหตุนี้ อำนาจการต่อรองของราษฎรสามัญชนจึงไม่เกิดขึ้น ในขณะที่ชนชั้นปกครองในระบอบศักดินาภายใต้ความร่วมมือของชาวจีนในไทยต่างก็มีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงและพยายามที่จะรักษาอำนาจการต่อรองที่เหนือกว่าของตนไว้ให้นานที่สุด การที่เค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้รับความเห็นชอบจากบุคคลบางกลุ่มในคณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของการขยายความเสมอภาคทางเศรษฐกิจให้กับพลเมืองส่วนใหญ่ ทั้งนี้เป็นเพราะอิทธิพลของสังคมศักดินายังคงฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย ทำให้การพัฒนาการทางการเมืองเป็นไปอย่างล่าช้า เนื่องจากราษฎรสามัญชนไม่สามารถสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของตนได้จึงขาดอำนาจต่อรองทางการเมืองในที่สุด

2.2.3 การเกิดชนชั้นนายทุนที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของไพร่และทาสในสังคมไทย

การดำเนินธุรกิจในลักษณะของการลงทุนไม่ว่าจะเป็นด้านการค้าหรือด้านการผลิตล้วนต้องอาศัยการสะสมทุนทั้งสิ้น เพราะการสะสมทุนไว้เป็นจำนวนมากจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการลงทุนประกอบธุรกิจการค้าและการอุตสาหกรรมมากขึ้น อันเป็นลักษณะของนายทุนอย่างแท้จริง

(1) ลักษณะของชนชั้นนายทุนของไทยในระยะเริ่มแรก

เมื่อไทยเปิดการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะชาติตะวันตกอย่างกว้างขวาง ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งนั้นได้เป็นผลให้เกิดนายทุนขึ้นอย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาว์ริ่งจะมีการปรากฏตัวของนายทุนบางประเภทอยู่บ้างอันได้แก่ นายทุนจากระบบภาษีอากร นายทุนจากระบบการเหมาเมือง[68] และนายทุนภายใต้ทุนร่วมของชนชั้นปกครองเดิม[69] นายทุนทั้ง 3 ประเภทนี้[70] ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคนจีนที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมา

คนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรซึ่งผูกขาดการเก็บภาษีอากรหรือคนจีนที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองเมืองรวมทั้งรับเป็นเจ้าภาษีอากรหรือผูกขาดการทำกิจการอุตสาหกรรมบางอย่างในเมืองโดยส่งผลประโยชน์ให้กับท้องพระคลังซึ่งเรียกว่านายทุนจากระบบการเหมาเมือง จะมีโอกาสดีกว่าคนไทยซึ่งเป็นไพร่และทาส ทั้งนี้เพราะคนจีนเหล่านี้ไม่มีข้อจำกัดบีบคั้นเหมือนกับไพร่ในสังคมศักดินา ดังนั้นคนจีนเหล่านี้จึงสามารถสะสมทุนซึ่งเกิดจากผลกำไรในการดำเนินธุรกิจในลักษณะของการเป็นเจ้าภาษีนายอากรได้อย่างเต็มที่

ส่วนขุนนางเจ้านายและพระมหากษัตริย์ในสังคมศักดินาซึ่งมีบทบาทสำคัญในการผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า ก็สามารถสะสมทุนอันเกิดจากผลกำไรของการค้าผูกขาดได้เช่นกัน ในขณะที่ชนชั้นล่างคือไพร่กับทาสไม่มีโอกาสจะสะสมทุนแต่ประการใด

ดังนั้น ภายหลังจากที่ไทยได้ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้ากับนานประเทศนับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ระบบการค้าเสรีได้ส่งผลให้ธุรกิจการลงทุนในด้านการค้าและการอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปกว้างขวางมากขึ้น บรรยากาศทางด้านเศรษฐกิจเช่นนี้จึงเหมาะสมกับกลุ่มบุคคลที่มีการสะสมทุนมาก่อน คนจีนที่เคยเป็นเจ้าภาษีนายอากรตลอดจนคนจีนที่ดำเนินธุรกิจการค้าสำเภาโดยการประสานประโยชน์กับเจ้านายและขุนนางในกรมพระคลังสินค้าจึงเข้าร่วมลงทุนประกอบธุรกิจเป็นตัวกลางติดต่อซื้อขายระหว่างชาวไร่ชาวนากับบริษัทของชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาติตะวันตก และประกอบธุรกิจการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมขนาดย่อมบางประเภท

ในส่วนของพระมหากษัตริย์เจ้านายและขุนนางนั้นก็ร่วมกันแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจการค้าในลักษณะของการประสานประโยชน์กับชาวจีนซึ่งมีความเชี่ยวชาญในธุรกิจด้านนี้อยู่แล้ว

ดังนั้น นายทุนในระยะเริ่มแรกจึงเป็นนายทุนจีนนายทุนขุนนางที่ต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระราชอำนาจสูงสุดและเป็นผู้ควบคุมที่ดินแรงงานและเงินทุนจำนวนมหาศาลอยู่แล้วโดยการแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่งน่าจะมีผลกระทบต่อสถานภาพของชนชั้นสูงและผลักดันให้ไพร่และทาสกลายมาเป็นชนชั้นกลางและกลายเป็นนายทุนในที่สุด แต่กลับกลายเป็นว่าชนชั้นสูงคือพระมหากษัตริย์เจ้านายและขุนนางในระบบศักดินากลับมาทำหน้าที่เสมือนหนึ่งชนชั้นกลางร่วมกับคนจีนเสียเอง คนกลุ่มนี้มีเพียงส่วนน้อยในสังคมไทยแต่กลับมีโอกาสตั้งตัวเป็นนายทุนได้อย่างง่ายดาย โดยพวกไพร่และทาสก็ยังคงเป็นไพร่และทาสต่อไป ถึงแม้ว่าในภายหลังรัชกาลที่ 5 ได้ทรงประกาศยกเลิกการมีไพร่และทาสในสังคมไทย แต่เวลาก็เนิ่นนานมาจนการสะสมทุนจำนวนมากตกอยู่ในกำมือของชาวจีน ขุนนางและเจ้านายทำให้พวกไพร่และทาสที่ได้รับการปลดปล่อยยังคงมีฐานะยากจนอยู่อย่างเดิม

(2) <u>ฐานะทางเศรษฐกิจของไพร่และทาสภายหลังการก่อตัวของระบบทุนนิยมไทย</u>

ในขณะที่ระบบทุนนิยมได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในสังคมไทยภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่งเป็นต้นมา สภาพของไพร่และทาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยก็ไม่แตกต่างจากเดิมเท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดทางสังคมในระบบศักดินา ชาวนาในแต่ละครอบครัวต้องแบกภาระในเรื่องภาษี ดอกเบี้ย ค่าเช่าและการเสียสละแรงงานให้กับชนชั้นปกครองและนายทุนชาวจีน[71] โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่าเช่าที่นามักจะเก็บกันประมาณครึ่งหนึ่งของผลผลิตทั้งหมด[72]

ผลจากการเอารัดเอาเปรียบของพวกนายทุนจีนและชนชั้นปกครองคือขุนนางและเจ้านายทำให้ชาวนาซึ่งโดยทั่วไปก็คือไพร่ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ระดับพอยังชีพและเมื่อเกิดภัยธรรมชาติเช่นฝนแล้งหรือน้ำท่วม คนเหล่านี้ก็ต้องขายลูกเมียหรือขายตัวเองลงเป็นทาสให้กับขุนนางหรือผู้มีฐานะทางการเงิน

เป็นที่น่าสังเกตว่า คนไทยส่วนใหญ่ขณะนั้นได้แก่ไพร่และทาส แต่ปรากฏว่าคนจีนซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยในสังคมไทยกลับมีอิทธิพลในด้านการค้าการลงทุน นายทุนจีนประสบความร่ำรวยยิ่งขึ้นในขณะที่ไพร่และทาสยังคงมีฐานะยากจนอย่างเดิม ทางด้านสถาบันการเงินอันเป็นแหล่งสะสมทุนซึ่งได้แก่ธนาคารนั้นได้มีผู้ริเริ่มดำเนินการจัดตั้งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นธนาคารของชาวต่างประเทศ[73] และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีธนาคารที่คนไทยจัดตั้งเองเป็นครั้งแรกคือ "บริษัทสยามกัมมาจลทุน จำกัด" ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด. ซึ่งเปิดดำเนินการมาจนถึงปัจจุบันนับได้ว่ากิจการธนาคารเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญสำหรับให้คนกู้ไปประกอบกิจการ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีการขยายการลงทุนทางด้านธุรกิจการค้ามากขึ้นกว่าเดิม ตลอดจนมีธนาคารที่จะให้บริการเงินกู้เพื่อการลงทุนเปิดดำเนินการ

หลายแห่งก็ตาม แต่เงินทุนหมุนเวียนเหล่านี้ก็ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นสูงคือเจ้านายขุนนาง ชาวจีนและนักลงทุนจากชาติตะวันตก ส่วนไพร่และทาสไม่มีสิทธิได้รับโอกาสทางเศรษฐกิจเหล่านี้แต่ประการใด ถึงแม้ว่าไพร่เหล่านี้จะมีอาชีพทางเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำไร่นาเป็นหลัก แต่ก็ไม่มีสิทธิกู้เงินทุนจากธนาคารเหล่านี้ได้เพราะขาดหลักประกันในการกู้ยืม ต้องหันไปกู้เงินจากนายทุนชาวจีนซึ่งมีผลประโยชน์ทางด้านการซื้อข้าวจากไร่นาไปขายให้กับต่างประเทศโดยต้องจ่ายค่าดอกเบี้ยในอัตราที่สูงมาก ดังนั้น โดยสภาวะเศรษฐกิจในครอบครัวของไพร่ที่ไม่เปิดโอกาสให้ไพร่มีการสะสมทุนเช่นนี้ และแม้ว่าในภายหลังที่ไพร่เหล่านี้ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระโดยไม่ต้องสังกัดมูลนายและไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน รวมทั้งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จึงไม่สามารถก้าวขึ้นสู่ความเป็นนายทุนได้ เพราะปราศจากโอกาสในการสะสมทุนนั่นเอง

ในสภาวะเศรษฐกิจของบรรดาไพร่และทาสเหล่านี้ได้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาพความล้าหลังของพลเมืองส่วนใหญ่ของไทย สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการทางด้านสติปัญญาของคนเหล่านี้ด้วย ทำให้เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย ทั้งนี้เพราะการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นต้องอาศัยพื้นฐานของคนระดับกลางมากที่สุด กล่าวคือ ชนชั้นกลางที่พัฒนาขึ้นมาจากชนชั้นต่ำจะมีส่วนผลักดันให้เกิดความเสมอภาคทางการเมือง ทางเศรษฐกิจและทางสังคมมากกว่าชนชั้นสูงจากระบบศักดินา และชนชั้นต่ำคือไพร่และทาส ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้สังคมไทยจะปราศจากไพร่และทาสแล้วก็ตาม แต่คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังยากจนไม่สามารถจะก้าวขึ้นมาพื้นฐานะเดิมได้ ช่องว่างระหว่างบุคคลในสังคมไทยยังมีอยู่มาก การมีแต่คนระดับสูงจำนวนน้อยกับคนระดับล่างจำนวนมากโดยมีคนระดับกลางน้อยกว่าคนระดับกลาง การปกครองแบบประชาธิปไตยจะดำเนินไปได้ช้าและประสบผลสำเร็จได้ยากยิ่ง

2.2.4 การผูกขาดทางเศรษฐกิจในหมู่ชนชั้นสูงในสังคมไทย

ความยากจนเกิดขึ้นเพราะคนมีรายได้ต่ำ การที่คนมีรายได้ต่ำนั้นมีสาเหตุมาจากปัจจัยบางประการ เช่น คนจนมักจะไม่มีทรัพย์สินที่จะก่อให้เกิดรายได้ขึ้นมาเช่นที่ดิน เป็นผู้ที่มีการศึกษาต่อซึ่งอาจจะเกิดจากโอกาสที่จะศึกษามีน้อยเพราะระบบการศึกษาที่ไม่เอื้ออำนวยให้เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพที่ให้รายได้ต่ำ เช่น อาชีพการเกษตร อาชีพรับจ้าง แทนที่จะเป็นอุตสาหกรรมหรือการค้า เป็นต้น[74]

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า ปัญหาของความยากจนนั้นจะเกี่ยวข้องกับการกระจายในเรื่องที่เกี่ยวกับทรัพย์สินที่ดินเป็นอันมาก ระบบการเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินอาจจะไม่เหมาะสม ทำให้ที่ดินตกไปอยู่ภายใต้การเป็นเจ้าของของผู้ที่มีโอกาสที่จะซื้อไว้เพื่อสะสมความมั่งคั่งให้แก่ตนเอง ปัญหาด้านการศึกษาก็นับว่ามีความสำคัญ ระบบการศึกษาที่ผ่านมาของไทยไม่ให้โอกาสที่เท่าเทียมกันแก่ประชาชน คนที่มาจากครอบครัวที่มั่งมีย่อมมีโอกาสกว่าคนที่มาจากครอบครัวที่ยากจน ดังนั้น กลุ่มคนที่มีรายได้สูงและมีฐานะทางสังคมดี จึงมีโอกาสจะได้งานทำและมีรายได้ดีกว่าผู้ที่มีรายได้ต่ำและมีฐานะทางสังคมที่ต่ำต้อยกว่า[75]

(1) ที่มาของความยากจนในสังคมไทย

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงความยากจนของคนไทยส่วนใหญ่ในอดีตที่ผ่านมา เราจะพบว่าเกิดจากการผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในหมู่ชนชั้นสูงในสังคมไทย ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของระบบศักดินา คนไทยส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวไร่ชาวนาต้องประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก แต่การที่ชาวนาต้องเช่าที่นานายทุนผลิตข้าวต้องกู้เงินจากพ่อค้านายทุนมาสงทุนและต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง ผลประโยชน์ที่ได้จากการทำนาส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของชนชั้นนายทุนดังกล่าวมาแล้ว

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ชาวไร่ชาวนาควรจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน แรงงาน เงินทุนเป็นของตนเองมาตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มนโยบายการค้าเสรีอย่างจริงจังภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง แต่กลับกลายเป็นว่าภายหลังที่ข้าวไทยได้เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศแล้ว ที่ดินซึ่งเหมาะสมกับการเพาะปลูกในบริเวณภาคกลางได้ตกอยู่ในกำมือของนายทุนชุนนางและบรรดาเจ้านายเป็นส่วนใหญ่[76] แรงงานของชาวไร่ชาวนาก็ยังมิได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจนกว่าจะถึงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แรงงานส่วนหนึ่งจึงตกเป็นของทางราชการและมูลนาย ส่วนเงินทุนก็ตกอยู่ในกำมือของชาวจีนและชนชั้นปกครองของไทย ถึงแม้จะมีผู้เสนอให้ทางราชการจัดตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรสำหรับให้ชาวนากู้เงินไปลงทุนทำนาในอัตราดอกเบี้ยที่เป็นธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ไม่สามารถจัดตั้งได้เพราะเกรงว่าชาวนาจะกู้เงินไปเล่นการพนันมากกว่าจะนำไปลงทุนในการทำนา[77] รัฐบาลในสมัยนั้นก็ไม่มีนโยบายที่จะจัดทำโครงการส่งเสริมการชลประทานเพื่อการเกษตรอย่างจริงจังถึงแม้จะมีผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศให้การเสนอแนะไว้ก็ตาม[78] การทำนาและการเพาะปลูกพืชพันธุ์ชนิดอื่น ๆ จึงต้องอาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญ ดังนั้น การลงทุนจึงค่อนข้างสูงเพราะต้องจ่ายทั้งค่าเช่าที่ดิน ค่าดอกเบี้ยเงินกู้ที่ใช้ในการลงทุนและเมื่อผลิตข้าวได้ก็ต้องถูกกดราคาจากพ่อค้าข้าวซึ่งออกเงินให้กู้มาลงทุน สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ชาวนาซึ่งเป็นคนไทยส่วนใหญ่ของประเทศประสบกับความยากจนมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 โครงสร้างของระบบศักดินาจะถูกคณะราษฎรแยกสลายลงแล้วก็ตาม ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวนาก็มิได้กระเตื้องขึ้นเท่ากับที่สมควรจะเป็น

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อนายปรีดี พนมยงค์ บุคคลสำคัญคนหนึ่งในคณะราษฎรที่ร่วมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ได้พยายามจะสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นในสังคมไทยด้วยการเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจของ

ชาติในรูปแบบสังคมนิยมให้คณะราษฎรได้พิจารณา ก็ได้รับการคัดค้านจากเสียงส่วนใหญ่ทั้งในคณะราษฎรและรัฐบาล จนกระทั่งนายปรีดี พนมยงค์ต้องถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นผู้ฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์และเค้าโครงเศรษฐกิจดังกล่าวจึงต้องถูกยกเลิกไปในที่สุด ดังนั้นถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ระบอบเศรษฐกิจยังคงอยู่ภายใต้รูปแบบศักดินาผสมทุนนิยมซึ่งจะทำให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจยังคงกระจุกตัวอยู่ในหมู่คนชั้นสูงและนายทุนซึ่งเป็นคนจำนวนน้อยในสังคมไทยขณะที่ชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นราษฎรส่วนใหญ่ก็ยังคงยากจนอยู่เช่นเดิม

(2) ชนชั้นสูงกับการผูกขาดทางเศรษฐกิจ

จากการที่คณะราษฎรต้องยกเลิกแผนการที่จะนำเอาเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์มาใช้ แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของระบบศักดินายังคงมีอยู่ทำให้คณะราษฎรต้องหันมาประนีประนอมกับฝ่ายที่มีความคิดแบบศักดินา สมาชิกส่วนใหญ่ของคณะราษฎรเป็นข้าราชการในระบบเดิมจึงมีความคิดแบบศักดินาหลงเหลืออยู่ไม่น้อย นอกจากนี้คณะราษฎรไม่สู้จะได้รับการสนับสนุนจากพวกนายทุนซึ่งล้วนมีผลประโยชน์ผูกพันกับศักดินา กำลังทหารที่ใช้ยึดอำนาจก็ล้วนแต่เป็นทหารในระบบเดิม มิใช่กรรมกรและชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ พวกนี้แตกต่างจากพวกชนชั้นนายทุนที่ล้มล้างระบอบศักดินาในยุโรปตรงที่นายทุนยุโรปมีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจมั่นคงและมีกรรมกรและชาวนาหนุนช่วยอย่างแข็งแรง[79] ด้วยเหตุนี้ การเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดีแทนที่จะทำให้อิทธิพลของศักดินาอ่อนแอลง กลับทำให้กลุ่มที่มีความคิดที่ค่อนข้างจะเป็นแบบอนุรักษ์นิยมหันไปสนับสนุนระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น เพราะพวกนี้เกรงจะสูญเสียผลประโยชน์ที่มีมาแต่ดั้งเดิมของตนเองไปถ้าหันไปใช้ระบบเศรษฐกิจใหม่

ด้วยเหตุนี้ คณะราษฎรจึงประสบอุปสรรคในการทำลายการผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงและนายทุนเชื้อสายจีนซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิม ภายหลังเมื่อหลวงพิบูลสงครามก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุดทางการเมืองใน พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา หลวงพิบูลก็ไม่สามารถเอาชาวนาเป็นฐานอำนาจได้ สืบเนื่องมาจากความล้มเหลวในการปฏิรูปที่ดินตามเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ขณะเดียวกันหลวงพิบูลสงครามก็แสดงตนเป็นปฏิปักษ์กับกลุ่มศักดินาอย่างเด่นชัดเพื่อป้องกันมิให้อิทธิพลของศักดินาฟื้นตัวขึ้นมาอีก หลวงพิบูลสงครามจึงต้องเอาระบบราชการเป็นฐานอำนาจและเอานายทุนน้อย ข้าราชการเป็นชนชั้นที่จะมอบความไว้วางใจ[80] ด้วยเหตุนี้จึงเกิดอุดมการณ์เศรษฐกิจชาตินิยมขึ้นมาในระยะนั้น[81]

อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์เศรษฐกิจชาตินิยมดังกล่าวมิได้คำนึงถึงชาวนาที่ไร้ที่ดินหรือกรรมกร แต่เป็นประโยชน์กับข้าราชการ พ่อค้าแม่ค้าย่อยและชาวนารวย นอกจากนี้ก็มิได้มีนโยบายล้มล้างนายทุนแต่ประการใด นายทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ยังสามารถดำเนินการต่อไปได้แต่ทั้งหมดนี้ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของระบบราชการ รัฐบาลไม่มีนโยบายกีดกันนายทุนใหญ่เชื้อสายจีน แต่รัฐต้องการให้นายทุนแห่งชาติเหล่านี้ต่อต้านทุนจักรวรรดินิยม รัฐบาลได้จัดตั้งรัฐวิสาหกิจต่างๆ เช่น บริษัทข้าวไทย บริษัทไทยนิยมพาณิชย์ ฯลฯ เป็นต้น โดยความเป็นจริงแล้วผู้ที่ดำเนินการจริง ๆ ก็คือนายทุนเชื้อสายจีนและได้รับความร่วมมือจากทางราชการซึ่งส่งตัวแทนเข้าไปดำเนินกิจการร่วมกัน ผลก็คือเปิดโอกาสให้บุคคลสำคัญในวงการรัฐบาลร่วมกับนายทุนพัฒนาการค้าของชาติและในขณะเดียวกันก็แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวไปด้วย

เมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลาที่รัฐบาลกำลังดำเนินนโยบายขจัดอิทธิพลทางเศรษฐกิจของกลุ่มศักดินาและขัดขวางอิทธิพลทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยมตะวันตกระยะก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่ 2 จะสิ้นสุดลงนั้น นับว่าน้อยเกินไปต่อการที่

จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานโครงสร้างการผลิต ไม่สามารถเปลี่ยนการผลิตจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ไม่สามารถก่อให้เกิดระบบนายทุนอุตสาหกรรมที่สำเร็จบริบูรณ์ขึ้นได้

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อรัฐบาลพลเรือนที่มีนโยบายเสรีนิยมบริหารอยู่ได้ไม่นาน คณะทหารก็กระทำการรัฐประหารยึดอำนาจการปกครองใน พ.ศ. 2490 และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมามีอำนาจทางการเมืองอีกครั้งใน พ.ศ. 2491 ก็ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกในระดับพื้นฐานได้ การที่ไทยได้รับความช่วยเหลือจากประเทศสหรัฐอเมริกาในตอนปลายสงครามโลกครั้งที่สอง และต่อเนื่องมาจนภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ทำให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้ในสงครามทั้งที่ได้ดำเนินนโยบายเข้าข้างเป็นฝ่ายญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาจึงเริ่มเข้ามามีอิทธิพลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในประเทศไทย รัฐบาลได้อำนวยความสะดวกให้กับนายทุนอเมริกันเข้ามาดำเนินการธุรกิจในไทยอย่างเต็มที่พร้อม ๆ กับการรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา เมื่อรัฐบาลไทยมีนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่และได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในด้านการทหาร เศรษฐกิจและการเมือง การขยายตัวของนายทุนต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ไทยต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยมตะวันตก

เมื่อสิ้นยุคจอมพล ป. พิบูลสงครามซึ่งต้องสูญอำนาจเพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 และจอมพลสฤษดิ์ได้ทำการรัฐประหารอีกครั้งใน พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์มีนโยบายฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างจริงจัง พร้อมกันนั้นก็หันไปส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรม อิทธิพลของระบบศักดินาและจักรวรรดินิยมจึงปรากฏเป็นรูปธรรมมากขึ้น ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มนายทุนจักรวรรดินิยมกับนายทุนเชื้อสาย

จีนในไทย การประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มอิทธิพลศักดินาและคณะทหารที่กุมอำนาจรัฐได้กลายเป็นกลไกที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงในสังคมไทยซึ่งเป็นคนส่วนน้อยดังเช่นที่เคยเป็นมาตั้งแต่สมัยโบราณภายใต้สังคมศักดินา

การที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจตกอยู่ในกำมือของชนชั้นสูงเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเหตุว่ากลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่มีโอกาสผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไว้ในกำมือได้ประสานประโยชน์กับกลุ่มอำนาจที่กุมอำนาจรัฐมาโดยตลอดนับตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้ยุติลงแล้วเป็นต้นมา กลุ่มอำนาจดังกล่าวได้อาศัยกำลังทหารและตำรวจเป็นฐานค้ำจุนยิ่งกว่าจะอาศัยฐานจากมวลชนและรัฐสภา ถึงแม้ว่าโดยรูปแบบจะมีรัฐสภาเป็นตัวแทนของประชาชน แต่ในทางปฏิบัติ รัฐสภาก็มีสมาชิกที่มาจากการแต่งตั้งของรัฐบาลส่วนหนึ่งและรัฐบาลที่ใช้กลไกของรัฐที่สำคัญคือตำรวจควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสื่อมวลชน ในสมัยจอมพลสฤษดิ์เรืองอำนาจก็ยิ่งส่งเสริมและรักษาผลประโยชน์ของนายทุนผูกขาดมากขึ้นโดยอาศัยอำนาจเผด็จการทหารที่มีอยู่ในมือ

ชนชั้นสูงที่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและได้ประสานประโยชน์กับผู้กุมอำนาจรัฐเหล่านี้ไม่เห็นด้วยกับการให้เสรีภาพทางการเมืองในลักษณะเปิดกว้างจนเกินไป เพราะเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นฝ่ายถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคมได้โอกาสในการเรียกร้องความเป็นธรรมได้มากขึ้น ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเฉพาะกลุ่มจะต้องถูกแบ่งปันและกระจายออกไปสู่คนหมู่มาก ทำให้ส่งผลกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของกลุ่มคน ดังนั้นผู้ที่ผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวแล้วจึงมักขัดขวางและไม่เห็นด้วยกับการให้ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีสิทธิเสรีภาพทางการเมืองอย่างทัดเทียมกันกับคน เพราะเมื่อคนส่วนใหญ่ที่ยากจนและเป็นผู้ถูกเอาเปรียบทางเศรษฐกิจได้มีส่วนกำหนดข้อต่อรองทางการเมืองที่สูงขึ้นแล้ว ย่อมหมายถึง

การสูญเสียผลประโยชน์ของกลุ่มผูกขาดในที่สุด ดังนั้น การผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในหมู่ชนชั้นสูงซึ่งประกอบด้วยกลุ่มอิทธิพลอันเกิดจากระบบศักดินาดั้งเดิม กลุ่มนักธุรกิจเชื้อสายจีน กลุ่มอิทธิพลที่กุมอำนาจรัฐ ซึ่งต่างก็ประสานประโยชน์กับกลุ่มนายทุนต่างชาติที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจการลงทุนในประเทศไทยภายใต้การส่งเสริมของกลุ่มอิทธิพลที่กุมอำนาจรัฐ จึงเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทางการเมืองในระยะยาวเป็นอย่างมาก * จบ *

2.3 <u>พื้นฐานทางการเมืองและการปกครองที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย</u>

2.3.1 <u>ลักษณะโครงสร้างการปกครองของไทยในระบบศักดินา</u>

การปกครองของไทยภายใต้ระบบศักดินาอาจแยกองค์ประกอบของโครงสร้างออกเป็น 3 ลักษณะ คือ การควบคุมกำลังคน ระบบบริหารราชการแผ่นดิน และการปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักร

(1) <u>การควบคุมกำลังคน</u>

ภายใต้ระบบศักดินาไทย การควบคุมกำลังคนที่อยู่ภายใต้ปกครองของชนชั้นปกครองนับว่าเป็นความสำคัญและความจำเป็นในการปกครองเป็นอย่างยิ่ง เพราะกำลังคนเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันการรุกรานจากภายนอก การป้องกันการแย่งชิงอำนาจกันเองภายในราชอาณาจักร การเก็บรวบรวมเสบียงอาหารตลอดจนการผลิตในไร่นาและการได้มาซึ่งภาษีอากรและส่วยต่าง ๆ ซึ่งเป็นรายได้ของแผ่นดินเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมโดยส่วนรวม

การควบคุมกำลังคนให้อยู่ภายใต้อำนาจของผู้ปกครองนั้นอาจจะเห็นได้จากระบบไพร่ในสังคมไทยดังที่ได้กล่าวมาแล้วตอนต้น ๆ การตราพระราชกำหนดศักดินาในสมัยอยุธยาย่อมทำให้การควบคุมกำลังคนของชนชั้นปกครอง

เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะในพระราชกำหนดศักดินาได้กำหนดฐานะ สิทธิ หน้าที่และความรับผิดชอบของขุนนางข้าราชการซึ่งเป็นมูลนายและราษฎรสามัญชนทั้งหลายซึ่งเป็นไพร่เอาไว้อย่างชัดเจน

ระบบการควบคุมกำลังคนเช่นนี้เปิดโอกาสให้มูลนายมีอิทธิพลเหนือไพร่ในสังกัดของตนอย่างเต็มที่ ในขณะเดียวกันไพร่ก็ตกอยู่ในภาวะจำยอมที่จะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของมูลนายตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ระบบการคุมกำลังคนโดยอาศัยกฎเกณฑ์ในระบบไพร่เช่นนี้ได้ดำเนินมาโดยตลอดในสังคมไทยจนกระทั่งได้ยกเลิกไปในที่สุดเมื่อไทยเริ่มปรับปรุงบ้านเมืองให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

(2) <u>ระบบบริหารราชการแผ่นดิน</u>

โครงสร้างของระบบบริหารราชการแผ่นดินภายใต้ระบบศักดินาของไทยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อาจประกอบด้วย

(2.1) <u>อำนาจสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดิน</u>

เป็นอำนาจของประมุขของราชอาณาจักรที่ได้รับการยอมรับจากพระบรมวงศานุวงศ์ขุนนางข้าราชการและอาณาประชาราษฎรโดยทั่วไปซึ่งเป็นอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในบางสมัยพระมหากษัตริย์อาจมีฐานะเป็นบิดาของราษฎร บางสมัยอาจมีฐานะเป็นธรรมราชาและบางสมัยก็อาจมีฐานะเป็นเทวราชา แต่ไม่ว่าพระมหากษัตริย์จะมีฐานะอย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยที่ผู้ใดขัดขืนไม่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการย่อมจะต้องมีความผิด อาจได้รับโทษถึงประหารชีวิตได้

(2.2) <u>อำนาจการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลาง</u>

อำนาจการบริหารเฉพาะด้านนี้เป็นอำนาจบริหารราชการแผ่นดินที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงมอบหมายให้เสนาบดีเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบเฉพาะด้านเฉพาะฝ่ายของเสนาบดี

แต่ละคน จะพบว่าในสมัยต้นอยุธยาก็มีเสนาบดีจตุสดมภ์แบ่งหน้าที่ดูแลบริหารราชการแผ่นดินในแต่ละฝ่าย ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้สถาปนาตำแหน่ง "อัครมหาเสนาบดี" ขึ้นมาอีก 2 ฝ่าย คือ สมุหพระกลาโหมและสมุหนายกควบคุมดูแลกิจการฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนตามลำดับ โดยสมุหนายกจะดูแลควบคุมเสนาบดีจตุสดมภ์อีกต่อหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม อำนาจของอัครมหาเสนาบดีดังกล่าวก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในสมัยสมเด็จพระเทพราชา กล่าวคือ สมุหพระกลาโหมกลับมีอำนาจดูแลกิจการทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายใต้ ส่วนสมุหนายกก็มีอำนาจดูแลกิจการทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ[82] ต่อมาตอนปลายสมัยอยุธยาสมุหพระกลาโหมถูกลดอำนาจเหลือเพียงเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเฉย ๆ โดยให้เสนาบดีการคลังดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้แทนสมุหพระกลาโหมพร้อม ๆ กับดูแลหัวเมืองชายทะเลตะวันออกด้วย จนกระทั่งมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้คืนอำนาจดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ให้กับสมุหพระกลาโหมตามเดิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล จึงโปรดให้เปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีเหล่านี้ใหม่กล่าวคือ ให้เสนาบดีมหาดไทยมีอำนาจปกครองท้องที่ เสนาบดีกลาโหมมีอำนาจบังคับฝ่ายทหารและเสนาบดีกระทรวงอื่น ๆ บังคับราชการในกระทรวงนั้น ๆ ทั่วพระราชอาณาเขต[83]

(2.3) <u>อำนาจการบริหารราชการแผ่นดินส่วนหัวเมือง</u>

อำนาจการบริหารส่วนหัวเมืองเป็นอำนาจการบริหารที่จำลองแบบมาจากเมืองหลวง กล่าวคือ เจ้าเมืองในแต่ละเมืองมีอำนาจปกครองในหัวเมืองนั้น ๆ และหัวเมืองชั้นอย่างค่อนข้างมีความเป็นอิสระในแต่ละหัวเมือง ถ้าเป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงก็จะมีหน่วยงานจตุสดมภ์เหมือนส่วนกลางที่เมืองหลวงมีคณะกรมการเมืองรับผิดชอบบริหารงานด้านต่าง ๆ ในหัวเมืองนั้น ๆ ถ้าเป็นหัวเมืองที่อยู่ใกล้เมืองหลวง

จะมีผู้รั้งเมืองแทนตำแหน่งเจ้าเมืองบริหารราชการร่วมกับคณะกรมการเมือง ไม่มีหน่วยงานจตุสดมภ์เหมือนเมืองหลวง เพราะต้องขึ้นตรงต่อเสนาบดีที่เมืองหลวงโดยตรง

การบริหารราชการในหัวเมืองหนึ่ง ๆ จะมีสายงานรับผิดชอบในพื้นที่หน่วยย่อยลงไปเป็น แขวง ตำบล และหมู่บ้านตามลำดับ

(3) <u>การปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักร</u>

การปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักรนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของโครงสร้างการปกครองของไทยในระบบศักดินา เพราะถ้าเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีก็ย่อมจะอำนวยประโยชน์ต่อการควบคุมกำลังคน การเกณฑ์ผู้คนไปใช้ในราชการตลอดจนการเก็บรวบรวมภาษีอากรและส่วนของแผ่นดินได้อย่างเป็นผลดียิ่ง

การปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักรนั้นพระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้ขุนนางที่มีความดีความชอบไปดูแลจัดการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และในบางหัวเมืองก็ทรงมอบหมายให้เจ้านายเดิมซึ่งเคยเป็นเจ้าปกครองหัวเมืองนั้น ๆ สืบทอดอำนาจการปกครองเมืองให้กับบุตรหลานของตน แต่ต้องขึ้นตรงต่อเมืองหลวง

ในสมัยที่อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีบางกรมมีอำนาจปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร เจ้าเมืองทั้งหลายก็จะต้องขึ้นตรงต่ออัครมหาเสนาบดีหรือเสนาบดีที่มีอำนาจปกครองดูแลหัวเมืองนั้น ๆ[84] อำนาจการบังคับบัญชาหัวเมืองในลักษณะนี้มีผลต่อการเสริมสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของอัครมหาเสนาบดีเป็นอย่างมาก

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองประเทศราชนั้น หากพระมหากษัตริย์ของไทยที่เมืองหลวงไม่ได้เข้าแทรกแซงกิจการภายในของหัวเมืองเหล่านั้น ส่วนมากก็ปล่อยให้เจ้าประเทศราชเหล่านั้นปกครองกันเองตามประเพณีการปกครองของตนโดยปกติ แต่จะต้องส่งเครื่องบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาถวายต่อพระมหากษัตริย์ของไทยตามกำหนดเวลาเพื่อแสดงถึงความอ่อนน้อมและความจงรักภักดีต่อไทย

จากโครงสร้างของระบบการปกครองของไทยในระบบศักดินาดังกล่าวมาโดยสังเขปแล้วนี้จะเห็นว่า อำนาจในการควบคุมกำลังคนและอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งปวงนั้นตกอยู่ในกำมือของบรรดาเสนาบดีและขุนนางข้าราชการในระดับรองลงมาของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองต่าง ๆ ในขณะที่ราษฎรสามัญชนซึ่งเป็นไพร่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้กุมอำนาจเหล่านี้โดยไม่มีข้อต่อรองใด ๆ ทั้งสิ้น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ขึ้นอยู่กับความจงรักภักดีของเสนาบดีขุนนางข้าราชการต่าง ๆ เป็นประการสำคัญ

เมื่ออำนาจการปกครองในทางปฏิบัติอยู่ในกำมือของเสนาบดีขุนนางและข้าราชการเช่นนี้ พระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องประสานประโยชน์กับขุนนางเพื่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์เอง อิทธิพลของระบบบริหารราชการแบบอมาตยาธิปไตยเช่นนี้จะสร้างจารีตประเพณีในการสั่งสมอำนาจและบารมีของชนชั้นปกครองมาจนถึงยุคปัจจัย จนสามารถปฏิเสธอำนาจทางการเมืองของราษฎรสามัญชน ถึงแม้ว่ายุคสมัยของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของราษฎรจะมาถึงแล้วก็ตาม

2.3.2 อิทธิพลของระบบ "อัครมหาเสนาบดี" กับพัฒนาการทางการเมืองไทย

(1) ตำแหน่ง "อัครมหาเสนาบดี": อำนาจแฝงเร้นที่อยู่เบื้องหลังพระมหากษัตริย์

การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสถาปนาตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่แยกเป็นสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกขึ้นในรัชสมัยของพระองค์นั้น โดยเจตนารมณ์แล้วคงเพื่อปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินให้รัดกุมยิ่งขึ้นและเพื่อถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองของพระบรมวงศานุวงศ์เพื่อความมั่นคงของพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ[85] อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระเชษฐาธิราชซึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์ภายหลังที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตไปแล้วถึง 154 ปี[86] เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมมีอำนาจมากถึงกับก่อการยึดอำนาจจับพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษและอัญเชิญพระอาทิตย์-วงศ์พระอนุชาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชขึ้นครองราชย์แทนแต่ครองราชย์ได้ไม่นาน สมุหพระกลาโหมก็ถอดพระอาทิตย์วงศ์ออกจากราชสมบัติและตนเองขึ้นครองราชย์แทน ทรงพระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง

การที่ตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีสมุหพระกลาโหมซึ่งมีอำนาจหน้าที่ดูแลกิจการฝ่ายทหารทั้งหมดตามที่ได้รับมอบอำนาจมาตั้งแต่แรกสถาปนาตำแหน่งนี้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสามารถชิงอำนาจทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ได้โดยที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ไทย ทำให้ตำแหน่งนี้เป็นที่หวาดระแวงของพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็สร้างภาพให้บรรดาขุนนางและไพร่ทั้งหลายเห็นว่าตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่มีอำนาจหน้าที่ดูแลกิจการฝ่ายทหารทั้งหมดแทนพระมหากษัตริย์เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจแฝงเร้นอยู่เบื้องหลังสถาบันพระมหากษัตริย์มีโอกาสที่จะก้าวขึ้นสู่อำนาจสูงสุดทางการเมืองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ทำให้ขุนนางที่คุมกำลังคนอยู่ในมือเข้าร่วมเป็นพวกเพื่อหวังผลประโยชน์ในภาคภาคหน้าได้

ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้เริ่มถูกลิดรอนอำนาจและลดบทบาทลงตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งที่ได้แสดงบทบาทและอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์มาแล้ว ย่อมเป็นบทเรียนที่สำคัญของพระเจ้าปราสาททองและสมุหพระกลาโหมในฐานะอัครมหาเสนาบดีจะถูกลดบทบาทลงอย่างเด็ดขาดโดยในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเพียงที่ปรึกษาราชการแผ่นดินดังได้กล่าวมาแล้วก็เพราะบทเรียนในสมัยพระเชษฐาธิราชและพระอาทิตย์วงศ์นั่นเอง

อำนาจของสมุหพระกลาโหมได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและหมุนเวียนอยู่กับบุคคลในตระกูลบุนนาคมาโดยตลอด[87] จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหพระกลาโหมได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะที่รัชกาลที่ 5 ยังมิได้บรรลุนิติภาวะ ก็แสดงให้เห็นอำนาจของสมุหพระกลาโหมที่อยู่เบื้องหลังพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น การสถาปนาตำแหน่งสมุหพระกลาโหมซึ่งคุมอำนาจทางด้านกิจการทหารควบคู่กันมากับตำแหน่งสมุหนายกซึ่งคุมอำนาจทางด้านกิจการพลเรือนในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา จนสมุหพระกลาโหมสามารถท้าทายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ในสมัยพระเชษฐาธิราชและสมัยพระอาทิตย์วงศ์ จึงก่อให้เกิดการยอมรับถึงฐานะและอำนาจของผู้ที่มีอำนาจสูงสุดทางฝ่ายทหารมากกว่าผู้มีอำนาจสูงสุดทางฝ่ายพลเรือนและตำแหน่งนี้ก็เป็นที่หวาดระแวงมาโดยตลอดนับตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งที่รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมจะเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อแรกสถาปนาตำแหน่งนี้แล้วก็ตาม

(2) <u>อิทธิพลของตำแหน่งสมุหพระกลาโหมกับตำแหน่งผู้นำฝ่ายทหารในปัจจุบัน</u>

การพิจารณาถึงอิทธิพลของตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในสมัยอยุธยาซึ่งมีมากจนได้ชิงราชสมบัติจากพระมหากษัตริย์ได้นั้น จำเป็นต้องหันกลับไปพิจารณาถึงสภาพสังคมไทยที่มีระบบไพร่เป็นกลไกที่สำคัญด้วย เพราะระบบไพร่ก็คือระบบการควบคุมกำลังคน การที่สมุหพระกลาโหมสามารถกล้ากระทำการท้าทายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้แสดงว่ามีผู้คนให้การสนับสนุนมาก เพราะก่อนหน้าที่เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหมคิดก่อการกบฏต่อพระเชษฐาธิราชนั้นสมุหพระกลาโหมมิได้เข้าเฝ้าขณะที่พระเชษฐาธิราชเสด็จออกว่าราชการ เนื่องด้วยติดพิธีปลงศพมารดาเพียงเท่านี้ก็ปรากฏว่า "ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนผู้ใหญ่น้อยออกไปช่วยค้างแรมอยู่เป็นอันมาก"[88] แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของมูลนายทั้งหลายที่มีหน้าที่คุมกำลังไพร่ต่อสมุหพระกลาโหม โดยไม่เกรงพระทัยพระเชษฐาธิราชซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ของตน

ในฐานะที่สมุหพระกลาโหมถือศักดินา 10,000 ควบคุมตำแหน่งนาทหารหัวเมืองทั้งหมด[89] ก็หมายถึงการมีกำลังพลอยู่ในมือมากพอที่จะท้าทายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้โดยที่สามารถจะปรามสมุหนายกให้วางเฉยได้ถ้าหากจะคิดขัดขวาง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาจากบทบาทของสมุหพระกลาโหมได้ก่อให้เกิดอิทธิพลอย่างสูงต่อผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวจนต้องถูกลดบทบาทลงเป็นลำดับ และเมื่อใดที่พระมหากษัตริย์วางพระทัยตำแหน่งนี้ก็จะเป็นตำแหน่งที่มีอิทธิพลเหมือนเดิมอีก เพราะความเชื่อถือและการยอมรับในสังคมไทยที่มีต่อตำแหน่งนี้มาแต่ดั้งเดิมนั่นเอง

เมื่อหันมาพิจารณาตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในยุคปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ปรากฏว่าเสนาบดีกระทรวงกลาโหมตกอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์คนสำคัญคือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า-

กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งได้ทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ มีฐานะเทียบเท่าเสนาบดีกระทรวงมาก่อน[90] ผู้ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้จะต้องเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัยมาก ตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบรมวงศานุวงศ์ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมมาโดยตลอด เช่น กรมหลวงนครชัยศรีสุรเดช สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ และพระองค์เจ้าบวรเดช เป็นต้น

ในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นภายหลังที่พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 แล้วดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทนนั้น ครั้นพอถึงวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2476*[91] ก็ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย[92] และนับตั้งแต่วันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2477 พันเอก หลวงพิบูลสงครามจะได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมมาโดยตลอดนับตั้งแต่มีผลงานดีเด่นในฐานะที่เป็นผู้บัญชาการกองทัพผสมปราบกบฏบวรเดชซึ่งเกิดขึ้นในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2476 จนกระทั่งเมื่อ พันเอก หลวงพิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ใน พ.ศ. 2481 ก็ยังคงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมและตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกอีกตำแหน่งหนึ่งควบไปด้วย

---

*(ขณะนั้นยังถือว่า วันที่ 1 เมษายน เป็นวันเถลิงศกใหม่ พระยาพหลฯ ยึดอำนาจในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 นับเป็นต้นปี ส่วนวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2476 ถือว่าเป็นช่วงก่อนสุดท้ายของ พ.ศ. 2476 – ผู้เขียน)

ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในสมัยอยุธยายังคงฝังแน่นอยู่ในสำนึกของผู้นำทางการเมืองไทยมาโดยตลอดว่า สมุหพระกลาโหมสามารถก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งประมุขสูงสุดของพระราชอาณาจักรในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ฉันใด ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมก็สามารถก้าวขึ้นสู่อำนาจนายกรัฐมนตรีในสมัยที่รัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศได้ฉันนั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมในยุคที่รัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศนั้นมักจะเป็นผู้มีบทบาทในด้านคุมกำลังทหารมาก่อน เช่น พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา หรือ พันเอก หลวงพิบูลสงคราม เป็นต้น ผู้นำทางทหารที่มีบทบาททางทหารจนเป็นที่เชื่อถือของกำลังพลในกองทัพเช่นนี้จึงได้รับการผลักดันให้ดำรงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองอย่างง่ายดาย เพราะสามารถควบคุมสถานการณ์บ้านเมืองได้โดยอาศัยอิทธิพลของกำลังทหารที่ให้ความเชื่อถือในตัวเอง

ผู้นำทางการเมืองในยุคหลังต่อมา เช่น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลถนอม กิตติขจร ก็เคยดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมมาแล้วทั้งสิ้น แม้กระทั่งพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ก็เคยดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมมาก่อนที่จะก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

(3) <u>อิทธิพลของระบบ "อัครมหาเสนาบดี : เงื่อนไขทางการเมืองที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง</u>

จากปรากฏการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากพื้นฐานทางการเมืองการปกครองของไทยอย่างชัดเจน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความศรัทธาต่อ "อำนาจ" ในการควบคุมกำลังคนของระบบ

อัครเสนาบดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งสมุหพระกลาโหมที่เคยแสดงบทบาทสำคัญไว้ในประวัติศาสตร์

ความคิดเรื่องกำลังคนเป็นปัจจัยที่สำคัญในทางเศรษฐกิจและการเมืองในสังคมศักดินาที่มีระบบไพร่เป็นกลไกที่สำคัญมีอิทธิพลสูงมากต่อสังคมไทยโดยไม่มีการเสื่อมคลาย แม้การปฏิรูปการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีจุดประสงค์ที่แฝงเร้นประการหนึ่งคือการดึงอำนาจจากขุนนางมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์นั้นก็ต้องกระทำด้วยวิธีการยกเลิกระบบไพร่ และหันมาสร้างกองทัพประจำการติดอาวุธสมัยใหม่ขึ้นแทนที่การเกณฑ์ไพร่ในสังกัดของมูลนายก็ส่งผลกระทบต่ออำนาจในการควบคุมกำลังคนของขุนนางเช่นเดียวกัน

การยอมรับทฤษฎีที่ว่าผู้คุมกำลังคนที่แท้จริงคือผู้กุมอำนาจทางการเมืองสูงซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาโดยตลอดนั้น นับได้ว่าเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยเป็นอย่างมาก เพราะการยอมรับในทฤษฎีดังกล่าวได้กลายเป็นเงื่อนไขทางการเมืองที่สำคัญที่จะผลักดันให้ผู้บัญชาการทหารบกซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการคุมกำลังของกองทัพบกจำเป็นจะต้องดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ที่มีอำนาจสั่งการกองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศและตำรวจได้ เพราะกำลังทัพบกมีกำลังมากกว่าเหล่าทัพอื่นใดทั้งหมดอยู่แล้ว ผู้บัญชาการกองทัพบกย่อมมีอิทธิพลในการควบคุมกำลังทัพอื่นโดยปริยาย และเมื่อผู้บัญชาการกองทัพบกต้องดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดก็จะก่อให้เกิดเงื่อนไขทางการเมืองต่อไปว่า ผู้ใดจะมาเป็นรัฐมนตรีกลาโหมจะต้องมีอิทธิพลและอำนาจเหนือกว่าผู้บัญชาการทหารสูงสุด มิฉะนั้นจะไม่ได้รับการยอมรับจากหน่วยกำลังของกองทัพ ในที่สุดผู้ที่เหมาะสมก็คือ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง หรือมิฉะนั้นก็ต้องเป็นผู้บัญชาการทหารบกและเมื่อผู้บัญชาการทหารบกเป็นทั้งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ก็กลายเป็นเงื่อนไขที่จะต้องรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป เพราะเป็นที่

เชื่อถือของกำลังพลในกองทัพที่มีอาวุธอยู่ในมือโดยที่ไม่จำเป็นจะต้องอาศัยประชาชนเป็นฐานสนับสนุนแต่ประการใด

ปรากฏการณ์ทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวมาแล้วนี้เป็นการพิสูจน์ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบ "อัครมหาเสนาบดี" ในประวัติศาสตร์ไทยได้เป็นอย่างดี และอิทธิพลของระบบดังกล่าวได้กลายเป็นปัญหาในการพัฒนาการทางการเมืองไทยมาโดยตลอด เพราะปรากฏว่าถ้านายกรัฐมนตรีที่มาจากพลเรือนมิได้รับการยอมรับจากผู้นำฝ่ายทหารแล้ว ก็ไม่สามารถจะบริหารราชการแผ่นดินได้อย่างราบรื่น ในที่สุดก็จะถูกบีบคั้นให้สละอำนาจทางการเมืองให้กับผู้นำทางทหารต่อไป ปัญหานี้จะหมดไปก็ต่อเมื่อสังคมไทยเลิกให้ความสำคัญต่อตำแหน่งผู้คุมกำลังทหารในระดับสูงสุดโดยเด็ดขาด

2.3.3 <u>อิทธิพลของระบบ "กินเมือง" กับพัฒนาการทางการเมืองไทย</u>

(1) <u>ลักษณะของระบบ "กินเมือง"</u>

ระบบ "กินเมือง" เป็นลักษณะของการปกครองหัวเมืองของไทยในสมัยโบราณ กล่าวคือบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลายที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองและคณะกรมการเมืองต่าง ๆ นั้น จะต้องไปทำหน้าที่ดูแลปกครองหัวเมืองนั้น ๆ ตามที่ได้รับคำสั่ง ผลตอบแทนที่ได้รับจากการปกครองเมืองนั้น ๆ ก็คือ ส่วนแบ่งจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ทางราชการได้รับจากราษฎรในเมืองนั้น เช่น ส่วนแบ่งจากภาษีอากร ส่วยและค่าธรรมเนียมที่เก็บจากผู้มาติดต่อกับทางราชการ เป็นต้น นอกจากนี้ก็อาจจะได้รับผลประโยชน์จากการถือครองที่ดิน การคุมไพร่สมกำลังคนในสังกัดของตนอีกด้วย ลักษณะของการส่งคนไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งสิทธิพิเศษในการแสวงหาผลประโยชน์สำหรับตนเองและครอบครัวจากระบบราชการของเมืองนั้น ๆ โดยที่ทางราชการไม่ต้องจ่ายเงินตอบแทนยกเว้นเบี้ยหวัดเงินปีเช่นนี้ ย่อมเป็นลักษณะของการส่งคนไป "กินเมือง" นั้น ๆ โดยแท้[93]

การปกครองหัวเมืองในลักษณะ "กินเมือง" เช่นนี้ได้ดำเนินสืบเนื่องกันมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล โดยพยายามปรับปรุงให้สอดคล้องกับแบบแผนการปกครองของประเทศตะวันตก นับเป็นการยกเลิกระบบ "กินเมือง" ของข้าราชการฝ่ายปกครองโดยสร้างระบบใหม่ขึ้นมาทดแทน แต่จารีต "กินเมือง" ก็ยังคงมีอยู่

(2) <u>ระบบ "กินเมือง" กับอิทธิพลของผู้ปกครองในระดับหัวเมือง</u>

การที่ระบบ "กินเมือง" เป็นกระบวนการการปกครองหัวเมืองที่ได้รับอนุญาตจากทางเมืองหลวงว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องตามกฎหมายเช่นนี้ จึงเป็นระบบที่ทำให้บรรดาเจ้าเมืองและคณะกรมการเมืองสร้างอิทธิพลขึ้นได้ในหัวเมืองต่าง ๆ และสามารถแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้กับตนเองและครอบครัวได้ไม่ยากนัก เมื่อนานวันบุคคลเหล่านี้ก็กลายเป็นผู้มีอิทธิพลทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมืองในหัวเมืองนั้น ๆ ได้โดยไม่ยากนัก

ระบบกินเมืองช่วยให้การฉ้อราษฎรบังหลวงของบรรดาเจ้าเมืองและคณะกรมการเมืองดำเนินไปอย่างได้ผลด้วยการเบียดบังผลประโยชน์ของแผ่นดินเป็นของตนเอง ทั้งนี้เพราะระบบการปกครองในสมัยนั้นเปิดช่องให้กระทำเช่นนั้นได้ ในขณะเดียวกันระบบเจ้าขุนมูลนายที่บรรดาผู้ปกครองเมืองนำมาใช้ก็กลายเป็นประเพณีการปกครองที่สืบทอดต่อมาในยุคหลังจนยากที่จะเลิกได้ ทั้งนี้เพราะมีความสัมพันธ์กับระบบ "กินเมือง" เป็นอย่างดี ดังนั้น ชนชั้นปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้จึงสามารถสั่งสมบารมีและอำนาจมากขึ้น ประกอบกับการปกครองหัวเมืองในยุคนั้นก่อนหน้าที่จะมีการปรับตัวให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เป็นแบบกระจายอำนาจและให้ความเป็นอิสระในการปกครองแก่บรรดาเจ้าเมืองและ

เชื่อถือของกำลังพลในกองทัพที่มีอาวุธอยู่ในมือโดยที่ไม่จำเป็นจะต้องอาศัยประชาชนเป็นฐานสนับสนุนแต่ประการใด

ปรากฏการณ์ทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวมาแล้วนี้เป็นการพิสูจน์ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบ "อัครมหาเสนาบดี" ในประวัติศาสตร์ไทยได้เป็นอย่างดี และอิทธิพลของระบบดังกล่าวได้กลายเป็นปัญหาในการพัฒนาการทางการเมืองไทยมาโดยตลอด เพราะปรากฏว่าถ้านายกรัฐมนตรีที่มาจากพลเรือนมิได้รับการยอมรับจากผู้นำฝ่ายทหารแล้ว ก็ไม่สามารถจะบริหารราชการแผ่นดินได้อย่างราบรื่น ในที่สุดก็จะถูกบีบคั้นให้สละอำนาจทางการเมืองให้กับผู้นำทางทหารต่อไป ปัญหานี้จะหมดไปก็ต่อเมื่อสังคมไทยเลิกให้ความสำคัญต่อตำแหน่งผู้คุมกำลังทหารในระดับสูงสุดโดยเด็ดขาด

2.3.3 <u>อิทธิพลของระบบ "กินเมือง" กับพัฒนาการทางการเมืองไทย</u>

(1) <u>ลักษณะของระบบ "กินเมือง"</u>

ระบบ "กินเมือง" เป็นลักษณะของการปกครองหัวเมืองของไทยในสมัยโบราณ กล่าวคือบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลายที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองและคณะกรมการเมืองต่าง ๆ นั้น จะต้องไปทำหน้าที่ดูแลปกครองหัวเมืองนั้น ๆ ตามที่ได้รับคำสั่ง ผลตอบแทนที่ได้รับจากการปกครองเมืองนั้น ๆ ก็คือ ส่วนแบ่งจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ทางราชการได้รับจากราษฎรในเมืองนั้น เช่น ส่วนแบ่งจากภาษีอากร ส่วยและค่าธรรมเนียมที่เก็บได้รับจากผู้มาติดต่อกับทางราชการ เป็นต้น นอกจากนี้ก็อาจจะได้รับผลประโยชน์จากการถือครองที่ดิน การคุมไพร่สมกำลังคนในสังกัดของตนอีกด้วย ลักษณะของการส่งคนไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ พร้อมทั้งสิทธิพิเศษในการแสวงหาผลประโยชน์สำหรับตนเองและครอบครัวจากระบบราชการของเมืองนั้น ๆ โดยที่ทางราชการไม่ต้องจ่ายเงินตอบแทนยกเว้นเบี้ยหวัดเงินปีเช่นนี้ย่อมเป็นลักษณะของการส่งคนไป "กินเมือง" นั้น ๆ โดยแท้[93]

การเมืองว่าควรจะเป็นไปในรูปใด ทั้งนี้เพราะมีผู้เชื่อกันว่าอำนาจการเมืองย่อมอยู่เหนือระบบการบริหาร[94] ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระบอบใดก็ตาม ระบบราชการจะต้องปฏิบัติงานโดยขึ้นกับภาวะผู้นำทางการเมือง[95] แต่ปัญหาที่ประสบในประเทศกำลังพัฒนาปัจจุบันก็คือระบบการบริหารราชการจะไม่ปฏิบัติหน้าที่เป็นเครื่องมือของผู้นำทางการเมือง[96] ดังนั้น ในกรณีที่ข้าราชการในส่วนภูมิภาคของไทยยังขาดสำนึกที่รับใช้ประชาชนในฐานะเจ้าของประเทศผู้เสียภาษีและเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่แท้จริง ตามแนวคิดและแนวปฏิบัติในระบบการเมืองสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลในส่วนกลางในยุคที่ปลอดจากอำนาจเผด็จการครอบงำ แต่กลับสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนเพื่อผลประโยชน์เฉพาะตัวและพวกพ้อง โดยที่รัฐบาลไม่สามารถดูแลให้ทั่วถึงได้จนเกิดภาพพจน์ที่ว่าผู้นำทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอ่อนแอเกินไปที่จะทำลายล้างอิทธิพลของข้าราชการประจำในส่วนภูมิภาคลงได้ ประชาชนก็จะหันไปยอมรับผู้นำเผด็จการที่มีคุณธรรมซึ่งสามารถจะแก้ไขปัญหาข้าราชการรังแกหรือกุมขู่ประชาชนได้ด้วยวิธีการที่ใช้อำนาจเด็ดขาด

ด้วยเหตุนี้ระบบ "กินเมือง" ซึ่งมีอิทธิพลฝังรากลึกในความรู้สึกของข้าราชการไทยจะยังคงเป็นปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองไทย ตราบเท่าที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขให้หมดสิ้นไป

2.ส.4 <u>ระบบเทศาภิบาล : ที่มาของการรวบอำนาจในการปกครอง</u>

(1) <u>ระบบ "กินเมือง" กับสถานภาพสถาบันพระมหากษัตริย์</u>

ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยอิทธิพลของระบบ "กินเมือง" แล้วว่า ระบบ "กินเมือง" เป็นลักษณะของการมอบอำนาจการปกครองหัวเมืองให้กับบรรดาเจ้าเมืองและกรมการเมืองไปดูแลรับผิดชอบอย่างค่อนข้างจะมีอิสระจนก่อให้เกิดอิทธิพลแก่ข้าราชการในหัวเมืองเหล่านั้นมีลักษณะของการกระจายอำนาจออกไปจากส่วนกลางมากจนควบคุมได้ไม่เต็มที่

ในสังคมศักดินาของไทยในสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์ย่อมต้องประสานประโยชน์กับขุนนางข้าราชการเพื่อเป็นฐานอำนาจให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ซึ่งมีอิทธิพลต่อขุนนางข้าราชการในหัวเมืองยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นฐานอำนาจให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี แต่ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ยังทรงพระเยาว์พระชนมายุยังไม่บรรลุนิติภาวะจำต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์เป็นเวลานาน ดังเช่นกรณีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ ใน พ.ศ. 2411 นั้น จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะที่เสี่ยงต่อการสูญเสียพระราชอำนาจเป็นอย่างมากและโดยระบบ "กินเมือง" ในขณะนั้นบรรดาขุนนางในส่วนภูมิภาคย่อมแสวงหาผลประโยชน์อย่างเต็มที่เพื่อเสนอต่อเสนาบดีผู้ใหญ่ที่มีอำนาจเหนือพระมหากษัตริย์ หรือมิฉะนั้นก็อาจถือโอกาสแยกตัวเองเป็นอิสระจากส่วนกลางมากขึ้น ซึ่งล้วนแล้วแต่ไม่เป็นผลดีต่อสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ในขณะนั้นทั้งสิ้น

นอกจากนี้ในระยะที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์นั้น อันตรายร้ายแรงที่กำลังจะเกิดขึ้นกับบ้านเมืองไทยก็คือ "ลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในเขตเอเชียในขณะนั้นได้ถือเอาเหตุต่าง ๆ นานามาเป็นข้อแก้ตัวว่าชาติมหาอำนาจที่เจริญแล้วจะต้องเข้ามาจัดการบ้านเมืองของประเทศที่ด้อยความเจริญ โดยอ้างว่าเป็นภารกิจของชาวผิวขาวที่มีต่อมนุษยชาติ ต้องการให้มนุษย์มีความสุข ความเจริญได้รับความยุติธรรมเสมอหน้ากัน สิ่งเหล่านี้ชาติมหาอำนาจอ้างว่าเป็นเหตุผลในการที่จะเข้ามาทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียใหม่"[97] จนกระทั่งคณะเจ้านายและข้าราชการจำนวนหนึ่งมีความเห็นว่า "การจะรักษาบ้านเมืองให้พ้นอันตรายได้ก็ต้องมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองแบบที่ใช้อยู่ให้คล้ายคลึงกับระบบการปกครองของประเทศที่เจริญแล้ว"[98] โดยได้เสนอคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นต่อรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2427 ดังนั้น ถ้าพิจารณาตามความเห็นของคณะเจ้านาย

และข้าราชการกลุ่มนี้แล้ว ก็หมายความว่าระบบ "กินเมือง" ก็เป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งในระบบการปกครองของไทยที่จะนำไปสู่อันตรายของบ้านเมืองได้ และในที่สุดระบบ "กินเมือง" ก็ได้ถูกยกเลิกเมื่อรัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล อันจะนำไปสู่ความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์และความมั่นคงของราชอาณาจักร

(2) <u>ระบบเทศาภิบาลกับการการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง</u>

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงเปลี่ยนแปลงจัดระเบียบการปกครองครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2435 เหตุการณ์ระหว่างประเทศตามชายแดนมีท่าทีจะทวีความรุนแรงขึ้น จำเป็นต้องจัดการรักษาพระราชอาณาจักรให้ทันท่วงที จึงได้ทรงจัดการรวบรวมหัวเมืองตามชายแดนที่สำคัญ ๆ ขึ้นเป็นเขตการปกครองเรียกว่า "มณฑล" โดยมุ่งที่จะป้องกันพระราชอาณาจักรให้พ้นจากการคุกคามภายนอกเป็นหลักและในขณะเดียวกันก็เป็นการทดลองจัดบุคคลที่ทรงคุณวุฒิมีความสามารถสูงและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยออกไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลบัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณ กำกับว่าราชการซึ่งผู้ว่าราชการและกรมการเมืองปฏิบัติอยู่ให้ดำเนินไปโดยชอบด้วยกฎหมายด้วยความสุจริตยุติธรรมและรวดเร็ว ดูแลทุกข์สุขของราษฎรโดยทั่วถึง ซึ่งเรียกว่า "การเทศาภิบาล"

หลักการปกครองแบบเทศาภิบาลมีสาระสำคัญตรงที่รัฐบาลจะทำการปกครองหัวเมืองตั้งแต่ขั้นต่ำสุดจนถึงสูงที่สุด เริ่มต้นด้วยพลเมืองหลายครัวเรือนรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน หลาย ๆ หมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล หลาย ๆ ตำบลรวมกันเป็นอำเภอ หลายอำเภอรวมกันเป็นเมือง หลายเมืองรวมกันเป็นมณฑล ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นข้าราชการสูงสุดในมณฑล โดยที่ตัวเสนาบดีจะดูแลบังคับบัญชาตรงถึงหัวเมืองทั้งปวงก็เป็นการเหลือวิสัยที่จะทำได้โดยตลอด จึงต้องตัดหัวเมืองซึ่งใกล้ชิดติดต่อไปมาถึงกัน

ได้ง่าย ๆ หลาย ๆ เมืองรวมเป็นมณฑลหนึ่ง มีข้าหลวงเทศาภิบาลบังคับบัญชาการมณฑลละคน เสนาบดีเป็นผู้รับกระแสพระราชดำริคิดอ่านกับข้าหลวงเทศภิบาลมณฑลทั้งปวง จัดวางแบบแผนการปกครองให้สำเร็จตลอดทั่วพระราชอาณาจักร

การจัดการปกครองหัวเมืองในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาลเช่นนี้มีผลกระทบต่อประเพณีการปกครองแบบ "กินเมือง" ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทั้งนี้เป็นเพราะจะต้องเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองหัวเมืองแบบเก่ามาเป็นแบบเทศาภิบาล จะต้องแต่งตั้งข้าราชการที่มีความรู้ระเบียบแบบแผนระบบราชการแบบใหม่เข้าไปทำงานแทนพวกขุนนางข้าราชการในระบบเก่า พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้านายหรือขุนนางที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลไปดูแลควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลแต่ละมณฑลอย่างใกล้ชิดและปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณภายใต้การกำกับการของเสนาบดีในส่วนกลาง การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลเช่นนี้เป็นการดึงอำนาจทางการเมืองที่กระจายไปอยู่กับหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของไทยกลับคืนมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ในการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการปกครองแผ่นดินคือ "การรวมอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางและปรับปรุงเครื่องมือกลไกทางการบริหาร/ ปัญหาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นยังมิได้มีการพิจารณาอย่างจริงจังแต่ประการใด"[99] ทั้งนี้เป็นเพราะพระองค์ยังทรงเห็นว่าสภาพการณ์ของบ้านเมืองยังไม่พร้อมที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง

เมื่อการปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลก่อให้เกิดการดึงอำนาจจากหัวเมืองเข้าสู่ส่วนกลางเช่นนี้ ในสมัยที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ย่อมหมายถึงการดึงอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในเขตหัวเมืองที่คัดค้านอำนาจจากส่วนกลางจะถูกทำลายหรือมิฉะนั้นก็กลายเป็นฐานอำนาจให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับการตัดสินใจจากส่วนกลาง ผลดีของระบบ

เทศาภิบาลก็คือก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพทางการเมืองภายในของไทยรวมทั้งความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาในแง่ของการพัฒนาการทางการเมืองอาจมองได้ว่าระบบเทศาภิบาลเป็นที่มาของการรวบอำนาจการปกครองก็ได้

(3) <u>ระบบเทศาภิบาลกับปัญหาการพัฒนาการทางการเมืองของไทย</u>

เป็นที่ทราบกันดีว่า การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 มีจุดมุ่งหมายเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองท่ามกลางภยันตรายจากลัทธิจักรวรรดินิยม แต่ในขณะเดียวกันการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ก็มีส่วนเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น ความเข้มแข็งของอำนาจจากส่วนกลางได้กลายเป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งมิให้เกิดการกระจายอำนาจในการปกครองตนเองไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ในเขตภูมิภาค ทั้งนี้เพราะเมื่ออำนาจส่วนกลางเข้มแข็งก็ไม่มีความจำเป็นที่จะปล่อยอำนาจในการควบคุมออกไปแต่ประการใด

ปัญหาที่น่าจะนำมาพิจารณาในที่นี้ก็คือ ระบบเทศาภิบาลจะก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาการทางการเมืองไทยอย่างไร

โดยทั่วไปแล้ว การพัฒนาทางการเมืองเกี่ยวข้องกับการเพิ่มและลดอำนาจของบุคคลและสถาบันทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพยายามที่จะโยกย้ายอำนาจและการตัดสินใจรับผิดชอบที่ขึ้นอยู่กับตัวผู้นำคนเดียวหรือกลุ่มเดียวให้มาเป็นอำนาจของสถาบันซึ่งเป็นนิติบุคคลที่จะดำรงอยู่อย่างถาวรเป็นรากฐานของการปกครองประเทศต่อไป[100] แต่การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองแบบมณฑลเทศาภิบาลกลับกลายเป็นการรวบอำนาจการปกครองมาอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น จึงเกิดปัญหาต่อการพัฒนาการทางการเมืองในระยะหลังต่อมา การส่งข้าหลวงเทศาภิบาลไปดูแลมณฑลต่าง ๆ ต่างพระเนตรพระกรรณได้ทำให้ระบบอมาตยาธิปไตยยังคงมีอิทธิพลสืบต่อกันมา

ข้าหลวงเทศาภิบาลเหล่านี้มีอำนาจปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ภายในมณฑลของตนเองและมีอำนาจบังคับบัญชาเจ้าเมืองต่าง ๆ ภายในมณฑลอย่างเต็มที่ แต่เดิมบรรดาเจ้าเมืองเหล่านี้มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองที่ตนเป็นเจ้าเมืองและหัวเมืองขึ้นอีกจำนวนหนึ่งโดยขึ้นตรงต่อเสนาบดีที่กรุงเทพฯ ดังนั้น เจ้าเมืองเหล่านี้จะมีความสำคัญรองจากเสนาบดี แต่ระบบเทศาภิบาลได้สร้างอำนาจให้กับข้าหลวงเทศาภิบาลเหนือกว่าบรรดาเจ้าเมือง ดังนั้น การประสานประโยชน์ระหว่างเจ้าเมืองต่าง ๆ กับข้าหลวงเทศาภิบาลจึงกลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้มแข็ง เพราะบรรดาข้าหลวงเทศาภิบาลก็คือขุมกำลังของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับการเกื้อหนุนจากพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด

โดยรูปแบบของระบบเทศาภิบาล ระบบ "กินเมือง" ที่เคยมีอยู่ยังคงมีอิทธิพลอยู่ ส่วนระบบเจ้าขุนมูลนาย ก็ยังคงดำรงความเข้มแข็งในตัวของมันเองต่อไปและเข้มข้นยิ่งขึ้น เพราะอำนาจการต่อรองของประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองจะคงยังเท่าเดิม ในขณะที่อำนาจการต่อรองของชนชั้นปกครองจะสูงขึ้น ราษฎรทั่วไปจะยังคงต้องปฏิบัติตามคำสั่งและนโยบายจากส่วนกลางโดยเคร่งครัดและด้วยความอ่อนน้อม

ระบบเทศาภิบาลมิได้ช่วยให้เกิดสำนึกของการรับใช้ประชาชนตามอุดมการณ์การปกครองสมัยใหม่ แต่ได้ปลูกฝังสำนึกของการเป็นเจ้าขุนมูลนายให้กับข้าราชการในหัวเมืองต่าง ๆ ต่อไปด้วยการรับใช้ผู้มีอำนาจที่เหนือกว่ามากกว่าที่จะรับใช้ประชาชน ในขณะเดียวกันก็ทำให้ประชาชนยังมีทรรศนะทางการเมืองที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นั่นคือการรับใช้และปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ปกครองด้วยความอ่อนน้อมโดยปราศจากข้อโต้แย้ง ความคิดในเรื่องวาสนาบารมีในตัวผู้ปกครองยังคงพิสูจน์ให้เห็นได้ในระบบเทศาภิบาล

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ประกาศยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลจนหมดสิ้น เพราะพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ได้ถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่อย่างไรก็ตาม ประเพณีแบบแผนทางราชการในระบบเทศาภิบาลยังคงมีอิทธิพลอยู่ในหมู่ข้าราชการส่วนหัวเมืองซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเสริมสร้างวัฒนธรรมการเมืองสมัยใหม่ให้กับประชาชนในยุคปัจจุบันมิใช่น้อย

2.4 กระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยที่เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

2.4.1 เจตนารมณ์ในการสร้างความทันสมัยในสังคมไทย

"กระบวนการสร้างความทันสมัย" หมายถึง การ "ก้าวจากสังคมหนึ่งสู่อีกสังคมหนึ่ง"[101] และสังคมที่แตกต่างดังกล่าวนี้ก็คือ "สังคมจารีตกับสังคมสมัยใหม่"[102] สังคมจารีตอาจแตกต่างกันไปบ้างตามสถานที่ ส่วนสังคมสมัยใหม่ก็คือสังคมยุโรปตะวันตก[103] ดังนั้น กระบวนการสร้างความทันสมัยก็คือการปรับตัวให้สอดคล้องกับความเจริญในสังคมของโลกตะวันตกนั่นเอง

กระบวนการสร้างความทันสมัยของไทยเริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นไป แต่จะเป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไปจนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสังคมไทยทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งได้กลายเป็นรากฐานของวิถีชีวิตในสังคมสมัยใหม่ของคนไทยในยุคปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การสร้างความทันสมัยในสังคมไทยซึ่งเริ่มดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ตราบจนกระทั่งได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 นั้น ก็ยังมีบางสิ่งบางอย่างที่ยังไม่บรรลุผลสำเร็จดังเช่นแม่แบบของสังคมสมัย

ใหม่ในโลกตะวันตก เช่น การเมืองในระบอบประชาธิปไตย การพัฒนาเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมไปสู่การอุตสาหกรรม เป็นต้น ทั้งนี้อาจจะเป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมและปัญหาขั้นพื้นฐานทางด้านต่าง ๆ หลายอย่างด้วยกัน

โดยเจตนารมณ์ในการสร้างความทันสมัยในสังคมไทย อาจพิจารณาได้จากการเริ่มต้นของช่วงเวลาที่มีการปรับตัวให้ทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 โดยอาจจะสรุปประเด็นตามลำดับความสำคัญได้ ดังนี้

ประการแรก เพื่อรักษาบ้านเมืองให้พ้นจากการครอบครองของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งกำลังขยายอิทธิพลมายังแถบเอเชียอยู่ในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ที่ว่า "ประเทศทั้งหลายทางตะวันออกนี้ ต่อไปภายหลังคงจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกที่ ถ้าไม่เปลี่ยนรัฐฐาภิปาลโนบายของประเทศสยามให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมืองให้เจริญตามอริยธรรม ก็อาจจะไม่ปลอดภัยมั่นคงได้"[104] ดังนั้น การจะป้องกันชาติบ้านเมืองให้พ้นจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมก็คือการสร้างความทันสมัยให้เกิดขึ้นในสังคมไทย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เป็นเวลาที่มีกลุ่ม "คนรุ่นใหม่" เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นนำของสังคมไทย กลุ่มคนรุ่นใหม่นี้ได้รับการศึกษาอบรมในวิทยาการของตะวันตกอย่างดีที่สุดในสมัยนั้น จึงมีความเข้าใจในจุดมุ่งหมายและอันตรายจากการแผ่อำนาจของตะวันตกได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้บุคคลเหล่านี้ยังเห็นข้อบกพร่องต่าง ๆ ของสังคมไทยเดิมและเห็นว่าทางออกในการเผชิญหน้ากับมหาอำนาจตะวันตกก็คือ "การแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงสังคมไทยให้ทัดเทียมกับตะวันตก"[105]

ประการที่สอง เพื่อเสริมสร้างเกียรติภูมิของคนไทยให้ทัดเทียมกับชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับไทย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าสังคมตะวันตกเป็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้ากว่าสังคมในบ้านเมืองเรา ถ้าไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไทยให้ทันสมัยแล้ว คนไทยก็จะเป็นคนโง่เมื่อเทียบกับคนในยุโรปตะวันตกซึ่งเป็นคนฉลาด ดังที่รัชกาลที่ 4 ได้มีพระราชดำริเปรียบเทียบในเรื่องนี้ไว้ว่า

"...คนสองคนเดินมาจากป่าได้แยกเอาปอเข้ามาในเมือง เมื่อถึงหมู่บ้านหนึ่งซึ่งมีวัตถุมีค่ามากกว่า เช่น ฝ้าย คนฉลาดขายปอแลกเอาฝ้ายไปถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งซึ่งมีไหม คนที่มีปอไม่ยอมขายไม่ยอมแลกเปลี่ยนอีก ส่วนคนที่มีฝ้ายขายแล้วซื้อไหมมาแทน ถ้ายิ่งเดินทางต่อไปคนโง่ก็คงแบกปอตลอดทางไป แต่คนที่ฉลาดยิ่งต่อไปก็คงจะเอาของที่มีอยู่ออกแลกกับของที่มีราคายิ่งขึ้น เมื่อถึงปลายทางคนโง่ก็คงจะมีแต่ของหนักที่ไม่มีราคา คนฉลาดก็คงจะไม่ต้องแบกของหนักและได้ของที่มีราคามากกว่าและมีกำไรยิ่งกว่ากัน..."[106]

จากแนวพระราชดำริดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าการที่จะเป็นคนฉลาดทัดเทียมกับชาวตะวันตกจะต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงมิใช่การหยุดนิ่งอยู่กับที่

โดยเจตนารมณ์ที่สำคัญทั้งสองประการดังกล่าวมาแล้ว ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวในการปรับตัวให้ทันสมัยซึ่งเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนตลอดจนได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5

อย่างไรก็ตาม กระบวนการสร้างความทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าจะก่อให้เกิดผลดีต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงเพียงใดก็ตาม ถึงกระนั้นกระบวนการสร้างความทันสมัยบางอย่างก็เป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองในระยะต่อมาได้เช่นเดียวกัน

2.4.2 การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่เป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

(1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างมีเงื่อนไขในยุคปรับตัวให้ทันสมัย

การที่ไทยต้องทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 จนมีผลทำให้ไทยต้องยกเลิกระบบผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า และทำให้ระบบการค้าเสรีได้เข้ามาแทนที่นั้น นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญประการหนึ่งในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย ถึงกระนั้นก็ตามสนธิสัญญาเบาว์ริ่งก็ยังมีข้อผูกมัดที่จะต้องให้ไทยเก็บภาษีขาเข้าในอัตราร้อยละ 3 เท่านั้น นอกจากนี้ก็ยังมีข้อผูกมัดที่ว่าถ้าไทยจะต้องทำสัญญายกผลประโยชน์ให้กับชาติอื่นใดโดยที่ไม่ปรากฏในสัญญาประเทศคู่สัญญาจะต้องได้รับผลประโยชน์นั้น ๆ ด้วยโดยปริยาย ข้อผูกมัดในลักษณะดังกล่าวไทยมิได้ยินยอมตกลงกับอังกฤษเพียงชาติเดียว แต่ยังได้ตกลงกับชาติอื่น ๆ ทางยุโรปอีกนับสิบประเทศ

จากข้อผูกมัดในสนธิสัญญาเบาว์ริ่งดังกล่าวได้สร้างข้อจำกัดในการขยายตัวทางเศรษฐกิจของไทยไปสู่ระดับพื้นฐานซึ่งประกอบด้วยพลเมืองส่วนใหญ่ของชาติ ทั้งนี้เป็นเพราะสนธิสัญญาเบาว์ริ่งทำให้การผูกขาดสินค้าเกือบทุกอย่างของรัฐได้สิ้นสุดลง รัฐจึงหันมาเน้นรายได้ภาษีภายในประเทศมากขึ้น โดยยังคงให้เอกชนประมูลผูกขาดการจัดเก็บภาษีส่งรัฐ การผูกขาดภาษีฝิ่น อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรหวย เป็นกิจการค้าที่ใหญ่และสำคัญซึ่งตกอยู่ในมือของนายทุนจีนเป็นส่วนใหญ่[107] นายทุนจีนเหล่านี้เป็นนายทุนพาณิชย์ซึ่งปรากฏตัวมาก่อนหน้า พ.ศ. 2398 แล้ว ลักษณะเช่นนี้ไม่เปลี่ยนแปลงเลย จนกระทั่งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณครึ่งหนึ่งของรายได้ทั้งหมดของรัฐเกิดจากการประมูลผูกขาดซื้อขายฝิ่น สุรา บ่อนเบี้ย หวย[108] รายได้เหล่านี้ถือเป็นเงินจำนวนมากที่ใช้จ่ายในราชการ ดังกระแสพระราชดำรัสในรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับเรื่องรายได้ของแผ่นดินว่า "เงินภาษี

ฝิ่นถือเป็นจำนวนมากของเงินรายได้ที่ใช้จ่ายในราชการ"[109] เช่นเดียวกับอากรบ่อนเบี้ย แม้รัฐมีนโยบายจะเลิกแต่ก็ประสบปัญหาอย่างมากในเรื่องรายได้จำนวนมากของอากรชนิดนี้

จึงอาจสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคปรับตัวให้ทันสมัยในระยะเริ่มแรก ผลประโยชน์ที่สำคัญของรัฐยังคงอยู่ที่ระบบภาษีภายในซึ่งมีรากฐานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และระบบภาษีดังกล่าวนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อฐานะของคนไทยส่วนใหญ่ที่ต้องมีภาระในการเสียภาษี ในขณะที่ระบบเจ้าภาษีอากรก็ยังไม่ได้รับการยกเลิกโดยสิ้นเชิงจนกว่าจะถึงปลายรัชกาลที่ 5 ทำให้นายทุนพาณิชย์ซึ่งประกอบด้วยคนจีนเป็นส่วนใหญ่เป็นฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกับรัฐจากระบบภาษีอากรดังกล่าว

สืบเนื่องมาจากการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่งทำให้การค้าขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง แต่การแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าโดยระบบผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้าอย่างเก่าได้รับการยกเลิก ดังนั้น การแสวงหากำไรจากการค้าของพระมหากษัตริย์จะต้องมีคู่แข่งอีกจำนวนมาก แต่เนื่องจากภายใต้ระบบศักดินา กรรมสิทธิ์ในที่ดิน รายได้จากแรงงาน ค่าเช่า ภาษีอากร ส่วนใหญ่มารวมกระจุกตัวอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์[110] ตลอดจนอำนาจทางการเมืองก็ยังคงอยู่ในกำมือของสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์จึงหันไปร่วมมือกับนายทุนเหล่านี้โดยพระคลังข้างที่จะอำนวยประโยชน์ในการให้กู้ยืมเงินทุนหรือลงทุนร่วมกับนายทุนเหล่านี้ เพราะการกระทำเช่นนี้ย่อมได้ประโยชน์ที่แน่นอนมากกว่าจะแข่งขันกัน ผลปรากฏว่าการให้กู้ยืมเงินเพื่อทดรองทุนแก่เอกชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนทั้งสิ้น ส่วนราษฎรสามัญชนที่เป็นคนไทยได้รับการสนับสนุนจากพระคลังข้างที่มีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับคนจีน นอกจากนี้คนจีนเหล่านี้ยังกู้เงินหรือร่วมลงทุนค้าขายกับบรรดาขุนนางข้าราชการที่มีอิทธิพลทั้งทางด้านการเงิน

และการปกครอง เพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าที่ขยายตัวออกไป การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเช่นนี้ก่อให้เกิดนายทุนข้าราชการ[111] กล่าวคือเป็นทั้งนักธุรกิจและผู้ทำงานรับใช้รัฐ นายทุนข้าราชการเหล่านี้จะเป็นตัวปิดกั้นความมั่งคั่งของราษฎรในชนบท

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในลักษณะที่มีเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ การส่งข้าวออกนอกประเทศได้อย่างเสรี ยกเว้นจะเกิดการขาดแคลนข้าวภายในประเทศตามข้อตกลงสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง ปัญหามีอยู่ว่าผู้ใดได้รับผลประโยชน์จากการส่งออกสินค้าข้าวในยุคที่ไทยกำลังปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัย ปรากฏว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "ผู้มีอิทธิพลในการส่งข้าวไปขายตลาดยุโรปและตลาดเอเชียก็คือบริษัทชาวยุโรปที่ดำเนินกิจการโรงสีข้าว เพราะเป็นระยะที่ชาวยุโรปรุ่นแรกดำเนินกิจการโรงสีข้าวก่อนนายทุนจีน"[112] แต่ภายหลังจากนั้นไปแล้วอิทธิพลในการส่งข้าวออกสู่ตลาดต่างประเทศอยู่ที่นายทุนกิจการโรงสีข้าวชาวจีน[113] ส่วนข้าวเปลือกที่ผลิตได้ในไร่นาจะตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ส่วนคนไทยมีน้อยมาก[114] และการขายข้าวของชาวนาจะต้องถูกกดราคาจากพ่อค้าผู้รับซื้อข้าวเปลือก เพราะชาวนาขาดแคลนเงินทุนต้องใช้วิธียืมเงินล่วงหน้าจากพ่อค้ารับซื้อข้าวเปลือกมาลงทุนและใช้จ่ายในครอบครัวก่อนหน้าที่จะขายข้าวเปลือกได้ เมื่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจทางด้านการเกษตรไม่ได้มีผลกระทบต่อราษฎรไทยที่เป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ในลักษณะที่ดีกว่าในยุคก่อนหน้าการปรับตัวให้ทันสมัยเช่นนี้ ย่อมก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างคนส่วนใหญ่กับคนส่วนน้อยในสังคมมากขึ้น

ภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่งเป็นต้นมา กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้มีผลต่อการขยายตัวทางด้านธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น อุตสาหกรรมป่าไม้ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก แต่ปรากฏว่าคนไทยก็พลาด

โอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินธุรกิจทางอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมในระยะแรกที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองซึ่งเป็นการเสียโอกาสและทิ้งช่วงของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของไทยไปอย่างน่าเสียดาย[115] ทั้งนี้เพราะอิทธิพลทางการเมืองของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทในอุตสาหกรรมป่าไม้เกือบทั้งหมด ในขณะเดียวกันเพราะการประสานประโยชน์ระหว่างชนชั้นปกครองไทยกับชาวจีนก็ทำให้อุตสาหกรรมเหมืองแร่ตกอยู่ในกำมือของชาวจีนเป็นส่วนใหญ่

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคปรับตัวให้ทันสมัยของไทย แทนที่คนไทยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการค้า การเกษตรและการอุตสาหกรรม กลับปรากฏว่าผลประโยชน์เหล่านี้กลับตกอยู่ในกำมือของนายทุนจีน นายทุนจักรวรรดินิยมและนายทุนข้าราชการไทย ซึ่งล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทั้งสิ้น จึงกลายเป็นเงื่อนไขในการปฏิรูปทางเศรษฐกิจในยุคปรับตัวให้ทันสมัยในแง่ที่ว่าการปฏิรูปเหล่านั้นจะทำได้ต่อเมื่อไม่กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของคนเหล่านั้น

(2) <u>การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาการทางการเมือง</u>

โดยสภาพความเป็นจริงแล้ว ชีวิตราษฎรไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นชีวิตที่ยากลำบากเป็นชีวิตคนภายใต้ระบบศักดินา แม้ขยันทำการผลิตสักเท่าใดผลผลิตส่วนใหญ่ก็หาตกเป็นของตนไม่ ต้องส่งส่วยให้รัฐบาลและเจ้าของที่ดินแทบไม่เหลือไว้บริโภค[116] ราษฎรไทยส่วนใหญ่เป็นชาวนา แต่ปรากฏว่าในภาคกลางร้อยละ 36 ของครอบครัวชาวนาไทยไม่มีที่ดินเลย[117] ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวนาจำนวนมากรวมกันยื่นเรื่องราวต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าอดอยากไม่มีอาหาร

รัยประทานและขอกู้เงินหลวงมาซื้อข้าวอย่างน้อย 2 ครั้ง คือใน พ.ศ. 2433 และ 2452 ซึ่งรัฐบาลตอบปฏิเสธ[118]

เมื่อราษฎรส่วนใหญ่มีสภาพเช่นนี้ เราจะได้พิจารณาดูว่ารัฐบาลมีนโยบายอย่างไร ในการปฏิรูปเศรษฐกิจเพื่อให้คนเหล่านี้มีความอยู่ดีกินดีเพื่อจะได้มีทุนรอนในการปรับวิถีชีวิตสู่ความทันสมัยต่อไป

ประการแรก พิจารณาดูจากนโยบายทางด้านส่งเสริมการทำนาของเกษตรกรจะพบว่ารัฐบาลไม่สนใจอย่างจริงจังต่อการชลประทานเพื่อการเกษตร ทั้งนี้จะเห็นได้จากการสร้างระบบคลองชลประทานเพื่อการควบคุมการเก็บกักน้ำ ส่งน้ำ ระบายน้ำเพื่อให้ที่ดินที่มีอยู่โดยที่ยังมิได้ใช้เพาะปลูกกลับกลายเป็นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าวที่ทุ่งรังสิตซึ่งเป็นที่ราบลุ่มในภาคกลางนั้นแทนที่จะเป็นการริเริ่มโดยรัฐ กลับกลายเป็นโครงการที่เกิดขึ้นโดยความคิดริเริ่มของเอกชนกลุ่มหนึ่งที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการปลูกข้าว[119] นอกจากนี้โครงการชลประทานลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ตามข้อเสนอของ วานเดอร์ ไฮเด ซึ่งเป็นที่ปรึกษาชาวต่างประเทศก็ถูกคัดทิ้ง ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยฝนตกไม่มากพอให้ทำนาได้ผลบริบูรณ์ทุกปี[120] ดังนั้น การทำนาของชาวนาไทยจึงต้องพึ่งธรรมชาติมาโดยตลอด ทั้ง ๆ ที่ไทยกำลังก้าวเข้าสู่ยุคของการปรับตัวให้ทันสมัยแล้วก็ตาม

ประการที่สอง ชาวนายังขาดการส่งเสริมเงินทุนจากรัฐในการทำนา เพราะผลประโยชน์เกี่ยวพันกับกรมพระคลังข้างที่ เนื่องจากพระคลังข้างที่ให้พ่อค้าชาวจีนกู้ยืมเงินไปลงทุนในการค้า เมื่อพ่อค้าเหล่านี้นำเงินเหล่านี้ไปให้ชาวนากู้ยืมอีกต่อหนึ่ง ผลประโยชน์ที่ได้ย่อมตกมาถึงพระคลังข้างที่ด้วยและมีหวังว่าจะได้เงินที่ปล่อยให้กู้กลับคืนมาครบถ้วน ถ้าให้ชาวนากู้อาจได้ผลประโยชน์ตอบแทนน้อยและบางครั้งอาจไม่ได้คืนครบถ้วนด้วย ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่ราษฎรธรรมดาจำนวน 104 ครัวเรือนถวายฎีกาทูลเกล้าฯ ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เพื่อขอพระราชทานเงินกู้ใน พ.ศ. 2433[120] และราษฎร 168 ครัว ตำบล คลองที่ 1 แขวงเมืองธัญญบุรีถวายฎีกาทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 เพื่อขอพระราชทานเงินกู้ใน พ.ศ. 2449[121] ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีการให้เงินกู้แก่รายใด

กล่าวโดยสรุป ชาวนาคงมีสภาพยากจนและขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังจากรัฐทั้ง ๆ ที่ยุคของการเปลี่ยนแปลงได้มาถึงแล้วก็ตาม การที่รัฐละเลยต่อการยกฐานะของชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นในขณะที่นโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐกลับกลายเป็นผลดีต่อนายทุนจีน นายทุนข้าราชการและนายทุนตะวันตก จึงเท่ากับว่าการเริ่มต้นวางรากฐานเศรษฐกิจสมัยใหม่มิได้เป็นการสนองตอบต่อความต้องการของคนไทยส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

การขาดพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคงของประชากรส่วนใหญ่เช่นนี้ ย่อมหมายถึงความล้าหลังในด้านความคิดอ่านตลอดจนขาดสำนึกทางการเมืองที่ดีอีกด้วย และความยากจนเหล่านี้จะเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาการทางการเมือง กล่าวคือคนเหล่านี้จะไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ในด้านการศึกษาเล่าเรียนถ้ารัฐไม่ช่วยเหลือ สุขภาพพลานามัยจะสมบูรณ์เหมือนคนมีฐานะดีไม่ได้ ความสนใจในชาติบ้านเมืองโดยส่วนรวมจะมีน้อย เพราะต้องพะวงอยู่กับเศรษฐกิจที่ฝืดเคืองในครอบครัว และถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงส่งพระโอรสตลอดจนบุตรชุนนางไปรับการศึกษาต่อในต่างประเทศ เพื่อกลับมาเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองไปสู่ความทันสมัยก็ไม่สามารถจะบรรลุผลได้ง่ายนัก เพราะสภาพทางเศรษฐกิจของคนส่วนใหญ่ยังคงหยุดนิ่งอยู่กับที่ไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของคนในระดับสูงซึ่งเป็นคนส่วนน้อย

2.4.3 การจัดการศึกษาที่ขาดความเกื้อหนุนต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย

(1) การศึกษากับการเมืองการปกครอง

นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์การศึกษาตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณของไทยขึ้นอยู่กับวัด มีเจ้าอาวาสเสมอเหมือนครูใหญ่และพระสงฆ์เสมอเหมือนครู[122] ส่วนนักเรียนนั้น "ชาวบ้านบางคนมีลูกหลานที่เป็นชายต้องการจะให้ลูกหลานเหล่านั้นได้มีโอกาสศึกษาบวชเรียนในพระศาสนาเพื่อเป็นเนื้อนาบุญและอ่านเขียนเรียนหนังสือด้วยไปในตัว ก็นำเอาเด็กเหล่านั้นไปฝากเป็นลูกศิษย์พระ"[123] ได้เรียนอักขระวิธีจนอ่านออกเขียนได้ตลอดจนเรียนรู้วิชาชีพในแขนงต่างๆ ไปด้วย รวมความแล้วการศึกษาของไทยที่มีมาแต่โบราณค่อนข้างจะหนักไปในทางท่องจำและเลียนแบบ[124] "ไม่มีการค้นคว้าทางธรรมชาติหรือวิทยาศาสตร์"[125]

การศึกษาของไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากประเพณีดั้งเดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกและการท้าทายโดยความคิดของตะวันตก[126] ทำให้พระมหากษัตริย์เจ้านายและขุนนางเสนาบดีริเริ่มปรับปรุงการศึกษาของไทย แต่ก็อยู่ภายในขอบเขตของวงการศึกษาตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณหรืออีกนัยหนึ่งบังเกิดขึ้นในวัด[127]

อย่างไรก็ตามภายหลังการปฏิรูปการศึกษาในสมัยแรกผ่านพ้นไปไม่นาน การคุกคามอย่างรุนแรงของจักรวรรดินิยมตะวันตกก็เกิดขึ้นกับไทยระหว่าง พ.ศ. 2410[128] ถึง พ.ศ. 2436[129] ทำให้รัฐบาลไทยต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองทุกวิถีทาง ทำให้เกิดมีราชการงานเมืองเพิ่มขึ้นมากมายยิ่งกว่าแต่ก่อน เมื่อการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกทำให้เกิดมีราชการเพิ่มมากขึ้นเช่นนี้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำการปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้สามารถผลิตข้าราชการ

ออกมาให้เพียงพอปฏิบัติราชการ และในการนี้จะพึ่งพาอาศัยการศึกษาในวัดอย่างเดียวไม่ได้จึงตัดสินพระทัยสถาปนา "โรงเรียนหลวง" ขึ้นใน พ.ศ. 2414 รับนักเรียนไว้โดยเฉพาะเพื่อจะ "ฝึกหัดเล่าเรียนเพื่อจะให้รู้หนังสือ รู้จักคิดเลข และขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน"[130] นับเป็นก้าวแรกของการจัดการศึกษาสมัยใหม่ หลังจากนั้นก็มีการสถาปนาโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ โรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งขยายกิจการออกเป็นโรงเรียนสอนวิชาพลเรือนที่พระตำหนักสวนกุหลาบตามลำดับ จนกระทั่งใน พ.ศ. 2441 กระทรวงธรรมการได้ยกร่างโครงการศึกษาสำหรับทั้งประเทศโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้การศึกษาแผนใหม่ไม่เฉพาะแต่ในพระนคร แต่ยังจะเผยแพร่ออกไปตามหัวเมืองให้เป็นระเบียบแบบแผนทั่วถึงกันหมดอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาเพื่อก้าวสู่ความทันสมัยของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นไปเพื่อฝึกคนเข้ารับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อผลสำเร็จในการปกครองบ้านเมือง การปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2435 เป็นการสร้างระบบราชการสมัยใหม่ให้ขยายตัวออกไปทั่วพระราชอาณาจักร ระบบราชการสมัยใหม่จำเป็นจะต้องมีคนที่รอบรู้ระเบียบแบบแผนและวิธีการปฏิบัติงานราชการแบบใหม่เข้าไปทำงาน ดังนั้น การเน้นความสำคัญในการเข้ารับราชการของผู้ที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนในสมัยปรับตัวให้ทันสมัยเช่นนี้ จึงกลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสามัญชน

นอกจากนี้ความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างกลุ่มอนุรักษ์นิยมและกลุ่มก้าวหน้าที่เรียกว่า "สยามเก่า" และ "สยามใหม่" นั้นก็ทำให้กลุ่ม "สยามใหม่" ต้องเพิ่มฐานอำนาจให้ขยายกว้างออกไปด้วยการปรับปรุงการศึกษาเพื่อผลิตคนที่มีฐานความคิดใหม่ให้มากขึ้น เพื่อทำลายกลุ่มความคิดแบบเก่าให้อ่อนแอลงไปโดยปริยาย

ดังนั้น การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีความสัมพันธ์กับสภาพการเมือง การปกครองทั้งภายในและจากภายนอกดังได้กล่าวมาแล้ว

(2) <u>กระบวนการปฏิรูปการศึกษาที่ไม่กระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวทางการเมืองสมัยใหม่ในหมู่ราษฎร</u>

เป็นที่ทราบกันดีว่า การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องอาศัยพระภิกษุสงฆ์และวัดเป็นกลไกสำคัญในการจัดการศึกษาให้กับทวยราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร การที่พระภิกษุมีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาแก่เยาวชนของชาติในสมัยนั้นย่อมมีส่วนช่วยปลูกฝังหลักธรรมในพุทธศาสนาควบคู่กันไปด้วยกับการสอนวิชาความรู้ให้อ่านออก เขียนได้และคิดเลขเป็น เพื่อจะได้สามารถเข้ารับราชการได้ ทางด้านหลักสูตรและการประเมินผลก่อนหน้า พ.ศ. 2453 ดูเหมือนจะเหมาะสมกับงานระดับเสมียนมากกว่าระดับอื่น ๆ ที่สูงกว่า เช่น ระดับที่เป็นหัวหน้าผู้บังคับบัญชา เป็นต้น[131] งบประมาณทางด้านการศึกษามีน้อยมาก เมื่อเทียบกับของประเทศญี่ปุ่นในยุคเดียวกัน กล่าวคือ งบประมาณด้านการศึกษาของไทยระหว่างร้อยละ 2 – 3.2 ในขณะที่ญี่ปุ่นอยู่ในระหว่างร้อยละ 8 – 10[132] โดยพื้นฐานการศึกษาในขณะนั้นจึงต้องอยู่ในวิสัยที่พระภิกษุซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการจัดการศึกษาจะพึงปฏิบัติได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาก็คือกระบวนการสร้างคุณภาพของคนตามอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐในแต่ละยุคแต่ละสมัย การพิจารณาว่ากระบวนการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 จะมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวทางการเมืองสมัยใหม่ในหมู่ทวยราษฎร์ หรือไม่นั้นจะต้องศึกษาถึงอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐในขณะนั้นด้วย

เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2411 นั้น สถานการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรบีบบังคับให้พระองค์ทรงอยู่ในฐานะ "เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับ"[133] จนพระองค์ต้องทรงปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า

พระองค์จะทรงปฏิรูปการปกครองบ้านเมืองให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกมากขึ้น แต่พระองค์ก็ยังไม่เห็นด้วยกับระบอบรัฐธรรมนูญ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญในการรวมและเสริมพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคง เพราะทรงเห็นว่าพระมหากษัตริย์จะต้องทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งจะนำชาติบ้านเมืองไปสู่ความเป็นอารยประเทศ[134]

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเห็นว่าเมืองไทยในเวลานั้นการปกครองแบบราชาธิปไตยยังคงเป็นระบอบที่เหมาะสมที่สุด[135] ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าในระบอบราชาธิปไตยแต่เดิมนั้น ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจล้นพ้นประมาณมิได้ แต่โดยความเป็นจริงแล้วก็ทรงตั้งมั่นอยู่ในความยุติธรรมและถูกต้องอยู่แล้ว[136] อีกประการหนึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าระบอบการปกครองแบบรัฐสภายังไม่เหมาะสมสำหรับเมืองไทยในขณะนั้น เพราะคนกลุ่มน้อยจะต้องเป็นผู้นำประเทศชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่คู่ควรพอที่จะคุ้มครองผลประโยชน์ของตนเองในระบอบการเมืองแบบรัฐสภา[137] นอกจากนี้พระองค์ยังไม่ทรงเห็นด้วยกับการมีระบบพรรคการเมืองอีกด้วย[138]

เมื่ออุดมการณ์ทางการเมืองของผู้นำแห่งรัฐยังคงมีลักษณะค่อนข้างเป็นแบบจารีตเช่นนี้ การให้การศึกษาแก่เยาวชนในบ้านเมืองขณะนั้นย่อมจะต้องสนองตอบอุดมการณ์ทางการเมืองของผู้นำแห่งรัฐซึ่งในสมัยราชาธิปไตยก็มีความหมายเท่ากับรัฐนั่นเอง การที่ผู้นำของรัฐยังมีอุดมการณ์ทางการเมืองแบบจารีต การมอบหมายให้คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาสมัยใหม่ หลักสูตรที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสำนึกทางการเมืองสมัยใหม่ ตลอดจนงบประมาณสำหรับการศึกษาที่มีจำนวนน้อยมาก เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัจจัยที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการทางการเมืองทั้งสิ้น

เทียนวรรณ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวให้ข้อคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองไทยไว้อย่างลึกซึ้งเมื่อ พ.ศ. 2448 ว่า

"การที่จะเรียกได้ว่าบ้านเมืองเจริญเป็นชาติที่ศิวิไลซ์นั้น การเลิกประเพณีหมอบคลานเป็นเพียงก้าวแรก การเลิกทาสเป็นก้าวที่สอง แต่ถ้าจะเป็นศิวิไลซ์อย่างแท้จริงแล้วก็จะต้องรีบดำเนินการหาวิธีให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศด้วย...จะต้องเริ่มต้นด้วยความคิดที่ว่าประชาชนเป็นพื้นฐานสำคัญของบ้านเมือง ประชาชนจะต้องให้ความยินยอมในการที่เขาถูกปกครองและมีสิทธิ์มีส่วนในการรักษาบ้านเมืองร่วมกับเจ้านายมิใช่ถูกปกครองแต่เพียงอย่างเดียว"[39]

แต่กระบวนการจัดการศึกษาให้ทันสมัยในรัชกาลที่ 5 ก็มิได้มีเป้าหมายที่จะสั่งสอนคนให้เกิดสำนึกทางการเมืองสมัยใหม่แต่ประการใด

ความไม่สมดุลระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยก่อให้เกิดความเฉื่อยชาทางการเมืองในหมู่ราษฎรทั่วไปซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคม อาจจะมีข้อโต้แย้งว่ารัชกาลที่ 5 ก็ได้ส่งพระโอรสและบุตรชุนนางข้าราชการไปศึกษาต่อในประเทศตะวันตกได้พบเห็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสมัยใหม่ในประเทศเหล่านั้น ก็น่าจะเป็นการส่งเสริมให้เกิดสำนึกทางการเมืองสมัยใหม่ได้เหมือนกัน[140] ข้อโต้แย้งนี้อาจมีความจริงอยู่บ้างบางส่วน แต่การสร้างคนกลุ่มน้อยดังกล่าวย่อมไม่สามารถทำลายกำแพงแห่งจารีตนิยมที่กั้นความคิดของคนส่วนใหญ่ที่เกิดมาภายใต้ระบบสังคมเก่าไม่ได้ ถ้าไม่สร้างคนกลุ่มใหญ่ให้เป็นผู้มีความคิดทำลายกำแพงที่ขวางกั้นออกมาสู่โลกที่เสรีเองแล้วก็จะทำให้เกิดความล่าช้าในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองให้ทันสมัยในระดับพื้นฐานนานนับศตวรรษอย่างแน่นอน

นอกจากนี้อาจมีข้อโต้แย้งว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ก็อาจมีผลมาจากการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะผู้ที่ก่อการปฏิวัติล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตก เป็นผลผลิตจาก

พระบรมราโชบายในการปฏิรูปการศึกษาของรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น ข้อโต้แย้งนี้อาจจะมีความจริงอยู่บ้าง แต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใน พ.ศ. 2475 ก็ยังคงเป็นเพียง "รูปแบบ" ของการเมืองสมัยใหม่ แต่ "เนื้อหา" จริง ๆ แล้วเรายังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ เพราะคนส่วนใหญ่ยังมิได้รับการสร้างสรรค์เพื่อเตรียมตัวรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2475 แต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ซึ่งคณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินต้องระบุไว้ในมาตรา 65 ซึ่งเป็นบทเฉพาะกาลว่า สภาผู้แทนราษฎรจะประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภทมีจำนวนเท่ากัน คือ สมาชิกประเภทที่ 1 ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งและสมาชิกประเภทที่ 2 ได้แก่ผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง ในระหว่างที่ราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งกว่าครึ่งยังมีการศึกษาไม่จบประถมศึกษา แต่อย่างช้าจะต้องไม่เกิน 10 ปี หมายความว่าถ้าราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งจบการศึกษาชั้นประถมศึกษามากกว่าครึ่งเมื่อใดภายใน 10 ปี สมาชิกภาพของสมาชิกประเภท 2 จะต้องสิ้นสุดลงทันทีและถึงแม้ว่าราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งเกินครึ่งยังไม่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาก็ตามสมาชิกภาพของสมาชิกประเภทที่ 2 ก็จะต้องสิ้นสุดลงเมื่อครบกำหนด 10 ปี นับตั้งแต่วันใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 1

อาจจะเห็นว่าระยะ 10 ปีในขณะนั้นไม่นานเลย "ทั้งนี้เพราะคนไทยในสมัยนั้นขาดทั้งการศึกษาสามัญและการฝึกอบรมทางการเมือง"[141] คณะราษฎรจึงหวังจะใช้เวลาดังกล่าวขยายการศึกษาสามัญให้ไปสู่ราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งอย่างกว้างขวางและใช้การเลือกตั้งเป็นเครื่องมือในการฝึกอบรมให้ราษฎรได้เข้าใจการเมืองและการปกครองในระบอบใหม่

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการเตรียมคนเพื่อเข้ารับราชการเป็นสำคัญ โดยไม่ได้คำนึงถึงการเตรียมการปลูกฝังสำนึกทางการเมืองสมัยใหม่ให้กับพลเมืองซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมแต่ประการใด

จึงเป็นก้าวย่างที่ผิดพลาดสำหรับการเริ่มต้นของการสร้างความทันสมัยในทางการเมือง ทั้งนี้เพราะการสร้างคนให้ได้ตามอุดมคตินั้นต้องอาศัยกระบวนการที่ต่อเนื่องกันตลอดจนระยะเวลาอันยาวนานด้วยจึงจะเห็นผล การสร้างความคิดสมัยใหม่ให้กับกลุ่มผู้นำแต่เพียงส่วนเดียวย่อมขาดฐานรองรับที่มั่นคง ประชาธิปไตยของไทยจึงต้องล้มเหลวมาโดยตลอดก้วยสาเหตุนี้เป็นประการหนึ่ง

2.4.4 <u>การปฏิรูปการทหารที่นำไปสู่การมีบทบาททางการเมืองของกองทัพในสังคมไทย</u>

(1) <u>จุดมุ่งหมายในการปฏิรูปการทหารในสมัยรัชกาลที่ 5</u>

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ ประเทศไทยต้องใช้วิธีการปกครองแบบทำเนียบกองทัพ กล่าวคือ ต้องมีการรวมกันเป็นหมู่เป็นพวก แต่ละหมู่มีหัวหน้าควบคุมบังคับบัญชาลูกหมู่ รับผิดชอบต่อรัฐบาล จากหมู่รวมกันเป็นแขนง มีหัวหน้าแขวงหรือปลัดร้อยเป็นหัวหน้า หลาย ๆ แขวงรวมเข้าเป็นหัวปาก มีหัวปากหรือนายร้อยเป็นหัวหน้า[142] ทั้งนี้เพราะเมื่อเกิดสงครามขึ้นเจ้าหมู่จะเรียกรวมคนในหมู่ของตนไปร่วมกับกำลังส่วนใหญ่ได้ง่ายและรวดเร็ว

ถึงแม้ว่าในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาได้มีการแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดีแยกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน เพื่อทำหน้าที่ดูแลกิจการทหารและกิจการพลเรือนแยกจากการกันก็ตาม แต่ก็แยกหน้าที่กันในยามสงบเท่านั้น แต่ในยามสงครามทุกฝ่ายก็ต้องทำหน้าที่เป็นทหารปฏิบัติราชการสงครามเหมือนกันหมด ในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ มีการมอบอำนาจในการดูแลกิจการฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองฝ่ายใต้ให้กับอัครมหาเสนาบดีทั้งสองฝ่าย แต่ในทางปฏิบัติเมื่อเกิดสงครามทุกคนก็จะต้องไปปฏิบัติราชการในกองทัพเช่นเดียวกัน

ทหารไทยในสมัยก่อนการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คือไพร่หลวง หมู่ทหารที่มีอายุระหว่าง 20 – 60 ปี ไพร่หลวงเหล่านี้มีหน้าที่ต้องมาเข้าเวรรับราชการปีละ 6 เดือนในสมัยอยุธยาและลดลงเหลือปีละ 4 เดือนในสมัยรัชกาลที่ 1 และเหลือปีละ 3 เดือน ในสมัยรัชกาลที่ 2 ต้นรัตนโกสินทร์ในยามสงครามไพร่ทุกประเภทก็จะต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการในกองทัพ เมื่อเสร็จศึกสงครามก็กลับไปอยู่ภูมิลำเนาตน ยกเว้นเมื่อเวลาถูกเกณฑ์เข้ามารับราชการตามปกติ ไม่มีทหารอาชีพดังเช่นในยุคปัจจุบันสภาพการณ์ของกิจการทหารของไทยมีลักษณะเช่นนี้มาโดยตลอด กระทั่งได้มีการปฏิรูปเข้าสู่ระบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5

จุดมุ่งหมายในการปฏิรูปการทหารในสมัยรัชกาลที่ 5 อาจพิจารณาได้ว่ามีอยู่อย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก เพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ทั้งนี้เพราะพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ในขณะที่อำนาจทางการเมืองอยู่ในกำมือของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทั้งหมด พระองค์จำเป็นต้องมีขุมกำลังที่มีประสิทธิภาพไว้ต่อรอง ดังนั้น การที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่ยังทรงพระเยาว์และอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นในรวมกันฝึกหัดทหารตามยุทธวิธีอย่างใหม่ในสมัยนั้น[143] จึงเป็นการเริ่มต้นการปฏิรูปการทหารเพื่อเป็นขุมกำลังของพระองค์เองในระยะที่เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ

ประการที่สอง เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยและสามารถรักษาความปลอดภัยให้กับประเทศชาติได้ พระบรมราโชบายในการจัดการทหารแบบใหม่อย่างมีระบบเริ่มต้นใน พ.ศ. 2427[144] ภายหลังการถึงแก่พิราลัยของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แล้ว 2 ปี แสดงให้เห็นถึงอำนาจของตระกูลบุนนาคและขุนนางหัวโบราณเริ่มหมดไป[145] บรรยากาศทางการเมืองภายในของไทยเริ่มคลี่คลายไปในทางที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่พระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ขึ้นโดยลำดับ ประกอบกับภัยจากต่างประเทศปรากฏชัดเจนและใกล้สยามประเทศยิ่งขึ้น เช่น กรณีที่อังกฤษขออนุญาตตั้งกงสุลประจำเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2425 กงสุลฝรั่งเศส

ประจำกรุงเทพฯ ได้แจ้งแก่รัฐบาลไทยว่ารัฐบาลฝรั่งเศสมีความประสงค์จะส่งผู้เชี่ยวชาญมาสำรวจทางด้านวิทยาศาสตร์ในแถบหลวงพระบาง ขอให้ฝ่ายไทยอนุญาตและอำนวยความสะดวกให้ด้วย ฝ่ายไทยต้องยินยอมแม้ไม่สู้ไว้วางใจในท่าทีของฝรั่งเศสนัก และใน พ.ศ. 2426 ไทยต้องทำสงครามปราบฮ่อ เป็นต้น[146] ดังนั้น การที่รัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มดำเนินการวางระบบการทหารสมัยใหม่ในท่ามกลางสถานการณ์ที่ไม่น่าไว้วางใจอันเกิดจากท่าทีของมหาอำนาจตะวันตกเช่นนี้ จึงเป็นการเตรียมทหารให้ทันสมัยเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับประเทศชาติ

(2) <u>พัฒนาการของกองทัพประจำการคิดอาวุธสมัยใหม่และเงื่อนไขทางการเมือง</u>

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ขึ้นใน พ.ศ. 2413 โดยทรงคัดเอาบรรดาพระราชวงศ์และบุตรหลานของขุนนางที่ได้ถวายตัวทั้งผู้ใหญ่และเด็กจำนวนพันกว่าคนมาเป็นกำลังสำคัญ ให้ฝึกหัดทหารแบบยุโรป โดยมีพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง) เป็นผู้บังคับการคนแรกนั้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนากิจการทหารให้ทันสมัย

บรรดาทหารมหาดเล็กเหล่านี้ได้กลายมาเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินพระบรมราโชบายด้านต่าง ๆ ของรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) เป็นผู้รับพระบรมราโชบายมาจัดตั้งกรมทหารหน้า[147] ขึ้นใน พ.ศ. 2423 ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นกรมยุทธนาธิการและกระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้รับบรรดาไพร่สมที่มูลนายตายแล้วมารับราชการเป็น "ทหารสมัคร" ในกรมทหารหน้าเป็นจำนวนมาก โดยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระราชทานเงินให้คนละ 4 บาท ผ้า 1 สำรับ เป็นสินน้ำใจแก่ทหารสมัครทุกคน ทหารสมัครเหล่านี้ล้วนแต่คนที่ยังไม่มีมูลนายสังกัดทั้งสิ้น เครื่องผูกมัดใจให้ผู้คนมาสมัครเป็นทหารหน้าก็คือเครื่องแบบสักหลาดสีดำซึ่งทางราชการจ่ายให้ เงินเดือนอีกเดือนละ 10 บาท รวมทั้งอาหารวันละ 2 เวลา

ใน พ.ศ. 2427 ได้มีการประกาศ "แบบอย่างอธิบายข้าราชการกรมทหารแต่เมื่อปีวอก ฉศก 1246" เพื่ออธิบายถึงวิธีปฏิบัติราชการของกรมทหาร จนกระทั่งใน พ.ศ. 2430 จึงได้มีการประกาศจัดตั้งกรมยุทธนาธิการให้เป็นกรมกลางของทหารบกทหารเรืออย่างใหม่ทั้งปวง โดยรัชกาลที่ 5 ทรงดำรงตำแหน่งเป็นจอมทัพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ) ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชาการทั่วไป* ซึ่งเป็นการแสดงถึงการดึงเอากองทัพประจำการสมัยใหม่มาเป็นฐานอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน นอกจากนี้ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติแก้ไขธรรมเนียมกำหนดอายุไพร่หลวงรับราชการทหารเสียใหม่ใน พ.ศ. 2431 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของพลทหารบกและพลทหารเรือ พลทหารสมัครจะต้องรับราชการไปจนครบ 10 ปี จึงจะครบกำหนดเกษียณอายุ ถ้ายังสมัครรับราชการต่อไปทางราชการก็จะเพิ่มเบี้ยหวัดขึ้นให้จากเงินเดือนตามอัตราเดิมคือเดือนละ 2 บาท เบี้ยหวัดจ่ายปีละครั้งเรียกว่า เงินปี ส่วนในราชการพิเศษมีความดีความชอบก็จะได้รับรางวัลเป็นครั้งคราวไม่มีกำหนดเรียกว่าเงินรางวัล ดังนั้น ไพร่ที่ไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงานก็มีสิทธิที่จะ "สมัครเป็นทหาร"[148] โดยได้รับเงินเดือนเงินปีและเงินรางวัลเป็นการตอบแทน ต่อมาได้มีการยกกรมยุทธนาธิการเดิมขึ้นเป็นกระทรวงยุทธนาธิการ[149] ใน พ.ศ. 2434 จนกระทั่งได้มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารขึ้นใน พ.ศ. 2448 โดยให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปีรับราชการในกองประจำการมีกำหนด 2 ปี แล้วปลดเป็นกองหนุนชั้นที่ 1 กำหนด 5 ปี หลังจากนั้นปลดเป็นกองหนุนชั้น 2 กำหนด 10 ปีเป็นอันหมดหน้าที่รับราชการทหารตามพระราชบัญญัติฉบับนี้[150]

---

*แต่เนื่องจากในขณะนั้นพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ในระยะแรก รัชกาลที่ 5 จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธ์วงศ์วรเดช ทรงปฏิบัติราชการแทนไปก่อน

ในส่วนผู้บังคับบัญชาทหารก็มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดนายทหารระดับนายสิบและนายร้อย[151] เพื่อผลิตนายทหารสำหรับคุมหน่วยทหารในระดับต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการจัดตั้งกองทัพประจำการสมัยใหม่ทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ ส่วนกองทัพอากาศเพิ่งมาจัดตั้งในสมัยรัชกาลที่ 6

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเกี่ยวกับกิจการทหารเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ได้เสด็จเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. 2411 ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กเพื่อฝึกหัดทหารแบบใหม่อย่างชาวยุโรปใน พ.ศ. 2413 จนกระทั่งได้จัดตั้งกรมทหารหน้าขึ้นใน พ.ศ. 2423 ดังได้กล่าวมาแล้ว จะพบว่า[illegible]พระราชวงศ์และบุตรของขุนนางที่มาสมัครเป็นทหารมหาดเล็กย่อมเป็นบุคคลที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัยมากและทหารมหาดเล็กหน่วยนี้ย่อมเป็นฐานกำลังของรัชกาลที่ 5 ที่ไว้ต่อรองกับกองทหารฝึกหัดใหม่แบบยุโรปของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญในวังหน้าซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 5 ทรงอยู่ในสภาวะคับขันเมื่อแรกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติจนกระทั่งเกิด "วิกฤตการณ์วังหน้า" ขึ้นใน พ.ศ. 2417 การที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จลี้ภัยเข้าไปอยู่ในสถานกงสุลอังกฤษขณะเกิดวิกฤตการณ์นั้นย่อมแสดงถึงอำนาจต่อรองที่เหนือกว่าของรัชกาลที่ 5 และกรมทหารมหาดเล็กที่ทรงจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2413 คงจะเป็นฐานกำลังของรัชกาลที่ 5 ในการต่อรองอำนาจกับสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

ภายหลังวิกฤตการณ์วังหน้าสิ้นสุดลงแล้ว ในพ.ศ. 2423 รัชกาลที่ 5 ได้ทรงจัดตั้งกรมทหารหน้าซึ่งได้ขยายกำลังออกไปหลายหน่วยมากกว่ากรมทหารมหาดเล็ก แสดงให้เห็นถึงการผนึกกำลังทหารให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นเพื่อปกป้องพระราชบัลลังก์ เพราะในขณะนั้นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญกรณีขัดแย้งกับรัชกาลที่ 5 ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ เพิ่งมาเสด็จทิวงคตใน พ.ศ. 2428 ส่วนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2424

ดังนั้น กรมทหารมหาดเล็กและกรมทหารหน้าซึ่งพระองค์ได้ทรงจัดตั้งขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองภายในที่ไม่น่าไว้วางใจจึงต้องได้รับการเอาใจใส่ได้รับสิทธิพิเศษและได้รับการฟูมฟักเป็นอย่างดีจากรัชกาลที่ 5 เพราะเป็นฐานกำลังของพระองค์

อย่างไรก็ตาม การจัดการทหารในช่วง พ.ศ. 2413 - 2423 ก่อให้เกิดเงื่อนไขทางการเมืองบางประการ กล่าวคือ ประการแรก สถาบันทหารแบบใหม่เริ่มถูกดึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองภายใน แทนที่จะทำหน้าที่ปกป้องพระราชอาณาจักรแต่เพียงอย่างเดียว ประการที่สอง สถาบันทหารแบบใหม่มีสถานการณ์ที่มั่นคงทั้งในด้านเกียรติภูมิ สิทธิพิเศษและผลประโยชน์ต่าง ๆ เพราะเป็นฐานกำลังของสถาบันพระมหากษัตริย์ ก่อให้เกิดความภาคภูมิและหยิ่งในศักดิ์ศรีของทหารเหล่านี้ กลายเป็นเกียรติภูมิของกองทัพในยุคหลังต่อมา เมื่อใดที่สถานภาพของกองทัพได้รับความกระทบกระเทือนย่อมจะเกิดปฏิกริยาจากกองทัพเพื่อรักษาสถานภาพให้คงเดิม

ส่วนการจัดการทหารในช่วงหลังนับตั้งแต่ พ.ศ. 2427 เป็นต้นไป ทำให้ทหารมีลักษณะเป็นทหารอาชีพเต็มตัวยิ่งขึ้น เพราะได้มีการจัดโครงสร้างของการบริหารกองทัพเหมือนกับยุโรป มีการฝึกหัดทหารตามยุทธวิธีแบบใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นกว่าเดิมโดยนายทหารจะต้องเชี่ยวชาญเรื่องการใช้อาวุธและการควบคุมกำลังคนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีความสามารถที่จะทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตามคำสั่งได้ผลสำเร็จสมความมุ่งหมายที่วางไว้

ทหารอาชีพเหล่านี้มีลักษณะเป็นข้าราชการสมัยใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มซึ่งมีความสำคัญต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐยิ่งกว่าข้าราชการกลุ่มอื่นใดของรัฐ กล่าวคือเป็นกลุ่มที่มีความรับผิดชอบโดยเฉพาะและต้องใช้ความสามารถพิเศษในการป้องกันประเทศและรักษาความมั่นคงของรัฐ เป็นกลุ่มที่ผูกขาดการใช้อาวุธ

และการใช้กำลังรุนแรงในการปราบปราม นอกจากนี้ยังมีลำดับขั้นการบังคับบัญชาที่รัดกุมมีวินัยที่เข้มงวด มียศมีเครื่องแบบและการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากกลุ่มวิชาชีพอื่น[152]

ลักษณะเฉพาะดังกล่าว เป็นรูปแบบที่เอื้อให้ทหารอาชีพเป็นกลุ่มที่มีการรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้นโดยอาศัยเอกลักษณ์ร่วมกันเป็นที่ตั้ง เพราะฉะนั้นจึงกลายเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งว่า ถ้าเมื่อใดที่ทหารถูกแทรกแซงจากองค์กรภายนอกไม่ว่าจะเป็นเรื่องการบังคับบัญชา การใช้อาวุธหรือการปฏิบัติหน้าที่ขัดกัน ทหารจะกระทำการต่อต้านทันที[153] และเมื่อใดที่สถานภาพของทหารถูกท้าทายหรือสั่นคลอนจากองค์กรภายนอก ทหารก็ย่อมจะต่อต้านเช่นกัน จนในระยะหลัง ๆ ปฏิกิริยาของทหารในลักษณะเช่นนี้ทำให้สถาบันทหารเปรียบเสมือนรัฐอิสระที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของอำนาจรัฐ

ตลอดระยะเวลาของการปฏิรูปกิจการทหารเข้าสู่ความทันสมัยตามแบบยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอเป็นจำนวนมากที่ได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมกิจการทหาร ทั้งนี้เพราะกองทัพสมัยใหม่เป็นผู้ผูกขาดการใช้อาวุธที่มีประสิทธิภาพมีกำลังคนเป็นปึกแผ่นและจำนวนมากรวมตัวอยู่ในที่ตั้งอย่างมีเอกภาพย่อมมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ในขณะเดียวกันถ้าควบคุมไม่ดีก็อาจกลายเป็นอันตรายอย่างร้ายแรงต่อผู้ปกครองรัฐได้เช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่าผู้ปกครองไทยในสมัยโบราณมีความหวาดระแวงในเรื่องนี้มากจนกระทั่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ผู้ที่เข้ารับราชการในหน้าที่ทหารจะต้องเข้าพิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทุกเดือน ในขณะที่ผู้รับราชการฝ่ายพลเรือนถวายน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละ 2 ครั้ง[154]

การให้พระราชวงศ์มีบทบาทในการควบคุมดูแลกิจการทหาร นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารจนถึงพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ตลอดจนพระราชโอรสพระองค์อื่น ๆ เช่นนี้ทำให้กองทัพเป็นสถาบันที่สำคัญมาก เพราะ

เท่ากับว่าในยุคของการปรับตัวให้ทันสมัยของชาติบ้านเมืองนั้น กองทัพเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทางสถาบันพระมหากษัตริย์ผู้นำในการปฏิรูปได้ให้ความเอาใจใส่เป็นพิเศษ ความเทิบใหญ่ของกองทัพในยุคปฏิรูปทั้งในด้านการจัดองค์การ การได้รับการสนับสนุนจากรัฐ การให้การศึกษาในด้านวิทยาการทหารและวิทยาการด้านอื่น ๆ ทำให้เกิดความรู้สึกในหมู่ทหารโดยทั่วไปว่ากองทัพจะต้องเป็นหนึ่งเหนือองค์กรอื่นใดของรัฐ ในขณะเดียวกันเกียรติภูมิของกองทัพมิใช่เกียรติภูมิของคนใดคนหนึ่งแต่เป็นของทหารทุกคนในกองทัพที่ทุกคนจะต้องรักษาไว้ ดังเช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ขัดแย้งระหว่างทหารในกรมทหารราบที่ 2 กับทหารมหาดเล็กของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ) ใน พ.ศ. 2452 ซึ่งเป็นปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงนำความขึ้นกราบทูลรัชกาลที่ 5 ขอให้ลงพระอาญาเฆี่ยนหลังทหารกรมทหารราบที่ 2 ซึ่งเป็นคู่กรณีตามประเพณีจารีตนครบาล[155] โดยตั้งเงื่อนไขไว้ว่าถ้ามิเป็นไปดังพระประสงค์จะทรงลาออกจากรัชทายาท ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงจำพระทัยต้องทรงอนุมัติให้ลงโทษทหารเหล่านั้นด้วยการเฆี่ยนหลังตามจารีตนครบาล การที่นายทหารและพลทหารรวม 5 คนถูกลงโทษด้วยการเฆี่ยนหลังในวันนี้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อทหารในกองทัพอย่างรุนแรง

"วันนั้นเป็นวันที่กระทรวงกลาโหมเงียบสงัดเหมือนป่าช้าร้างอยู่ทั้งวัน ส่วนภายนอกกระทรวงกลาโหมประชาชนที่คอยสดับตรับฟังเหตุการณ์ก็พลอยรู้สึกร้อนรนไปแทบทุกคน เป็นต้นเหตุให้ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน นักเรียนกฎหมายและประชาชนเกิดความเศร้าสลดใจไปตาม ๆ กันและต้นเหตุอันนั้นนั่นเองได้ลุกลามเข้าไปในโรงเรียนนายร้อยทหารบก กระทำให้นักเรียนทุกชั้นพากันหยุดเรียน หยุดพักด้วยความเหี่ยวใจ มีหลายคนที่จะออกเป็นนายทหารอยู่แล้วถึงกับน้ำตาไหลด้วยความเวทนาสงสาร ทั้งนี้เนื่องจากฤทธิ์แห่งสามัคคีธรรมของเหล่านักรบที่เคยอบรมสั่งสอนกันไว้

บางคนถึงกับปล่อยอารมณ์ออกมาอย่างรุนแรงและประพฤติสิ่งไม่สุภาพ
อย่างไม่เกรงกลัวใคร"[156]

ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกที่รุนแรงในเกียรติภูมิของกองทัพและของสถาบันทหารที่ได้รับการสั่งสมมาตั้งแต่เมื่อเริ่มต้นการปฏิรูป หลังจากนั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในตอนกลาง พ.ศ. 2453 ได้ทรงจัดตั้งกองเสือป่าขึ้นมาดุลอำนาจกับกองทัพแห่งชาติ ก็ทำให้ทหารเกิดความรู้สึกสะเทือนใจอย่างแรงกล้า ต่างมีความรู้สึกว่ากองเสือป่า "เป็นกิจกรรมที่ตั้งซ้ำกับการทหารและก็ทำงานแข่งดีกับการทหารแห่งชาติเสียด้วย ย่อมทำให้ความมั่นคงของชาติเสื่อมสลายลงเป็นอย่างมาก"[157] พวกทหารต่างพากันว่า "หยิ่งในศักดิ์ศรีแห่งทหารของชาติว่า ทหารไทยมีน้ำใจพร้อมที่จะเข้าป้องกันประเทศชาติและพระบรมราชวงศ์จักรีให้พ้นจากราชศัตรูทั้งภายในและภายนอกได้ด้วยชีวิตและเลือดเนื้อที่ตั้งใจถวายไว้เป็นชาติพลีอยู่เสมอ"[158] แต่เมื่อสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเคยให้ความสำคัญต่อสถาบันทหารได้กลายเป็นสิ่งบั่นทอนเกียรติภูมิและความมั่นคงของสถานภาพของสถาบันทหารเช่นนี้ จึงเป็นตัวเร่งให้ทหารตัดสินใจใช้กำลังในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองใน พ.ศ. 2454 ที่เรียกว่า กบฏ ร.ศ. 130 ทั้ง ๆ ที่ในตอนแรกความคิดดังกล่าวยังไม่สู้จะรุนแรงนัก

การที่กองทัพได้มีบทบาทในทางการเมืองใน พ.ศ. 2454 จึงกลายเป็นแบบฉบับในการดำเนินรอยตามของกลุ่มนายทหารจากกองทัพที่ร่วมกับฝ่ายพลเรือนทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 การที่ทหารส่วนหนึ่งร่วมมือกับฝ่ายพลเรือนนอกเหนือไปจากความรู้สึกตื่นตัวในทางการเมืองสมัยใหม่และความห่วงใยประเทศชาติที่กำลังล้าหลังเสื่อมโทรมอยู่ในขณะนั้นแล้ว ก็มีผลมาจากทหารรู้สึกว่าสถานภาพของกองทัพได้รับการกระทบกระเทือนอย่างหนัก นโยบายแก้ปัญหาเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ในการปลดข้าราชการออกเพื่อตัดทอนรายจ่าย

ของประเทศได้ส่งผลกระทบต่อกองทัพอย่างหนัก เพราะทหารในกองทัพได้ถูกปลดออกจากประจำการเป็นจำนวนมาก จนเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในขณะนั้นต้องลาออกจากตำแหน่ง นอกจากนี้ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ระหว่างทหารที่เป็นเจ้านายกับทหารที่มิใช่เชื้อสายพระราชวงศ์ก็ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมในกองทัพ ทั้งหมดนี้ก็เป็นปัจจัยที่ทำให้กองทัพเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองในปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูปการทหารในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มต้นจากความจำเป็นทางการเมืองภายในเป็นพื้นฐานอันดับแรกและความจำเป็นในการป้องกันบ้านเมืองตามมาในลำดับที่สอง ทหารจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองมาตั้งแต่เริ่มระบบทหารแบบใหม่ เกียรติภูมิของกองทัพในยุคปฏิรูปกลายเป็นสิ่งสำคัญสำหรับกองทัพที่ผู้ใดหรือองค์กรใดจะละเมิดมิได้ เมื่อมีเกียรติภูมิผลประโยชน์ก็เป็นสิ่งเกื้อหนุนการดำรงอยู่ของเกียรติภูมิของกองทัพ ทำให้ทหารต้องเข้ามามีบทบาทในการต่อรองทางการเมืองเพื่อรักษาผลประโยชน์และเกียรติภูมิของกองทัพซึ่งเคยได้รับมาแล้วตั้งแต่ครั้งเริ่มต้นจัดการทหารแบบยุโรป จนกลายเป็นประเพณีของกองทัพสืบต่อมาในยุคประชาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ในการปฏิรูปกิจการทหารในสมัยที่ไทยกำลังก้าวเข้าสู่ยุคปรับตัวให้ทันสมัยจึงกลายเป็นเงื่อนไขทางการเมืองในยุคหลังมาโดยตลอด จนปรากฏว่าบรรดานักการเมืองที่เข้ามาบริหารประเทศจำเป็นต้องประสานประโยชน์กับกองทัพและไม่พยายามที่จะกระทำการใด ๆ อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและสถานภาพของกองทัพ เพราะการกระทำเช่นนั้นจะไม่ช่วยให้เกิดผลดีต่อความสงบสุขของตนเอง ในฐานะผู้บริหารประเทศแต่ประการใดเลย

2.4.5 การปฏิรูประบบราชการที่นำไปสู่การมีบทบาททางการเมืองของข้าราชการประจำในสังคมไทย

(1) ระบบราชการสมัยใหม่ : กลไกสำคัญในการปรับตัวสู่ความทันสมัย

การปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมานับได้ว่าเป็นก้าวสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบราชการของไทยให้เข้าสู่ความทันสมัยอย่างแท้จริง นับตั้งแต่ได้มีการเริ่มต้นของกระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทย องค์การบริหารราชการส่วนต่าง ๆ ในลักษณะของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ได้รับการจัดตั้งขึ้นอย่างกว้างขวางเพื่อสนองตอบโครงการปรับปรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ ตามพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นว่า "สิ่งที่จำเป็นที่สุดสำหรับการปกครองของไทยในครั้งนั้นก็คือ การปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินให้มีประสิทธิภาพดีขึ้นตามมาตรฐานการบริหารของตะวันตก"[159]

อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ก็ทรงตระหนักดีว่า "การปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จะสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีได้นั้นก็ด้วยอาศัยการสร้างคนจำนวนมากซึ่งมีความรู้ความชำนาญในวิทยาการและเทคนิคของตะวันตก ทั้งคนเหล่านี้จักต้องมีความคิดริเริ่มและความสำนึกในความรับผิดชอบของตน"[160] ด้วยเหตุนี้การที่พระองค์ทรงดำเนินการปฏิรูปการศึกษามาตั้งแต่แรกเริ่มเสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นใน พ.ศ. 2414 เพื่อให้เยาวชนไทยได้ "ฝึกหัดเล่าเรียนเพื่อจะให้รู้หนังสือ รู้จักคิดเลขและขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน"[161] จึงเป็นการเริ่มต้นเตรียมการเพื่อให้คนคุ้นเคยกับธรรมเนียมราชการแผนใหม่ที่จะมีมาในวันข้างหน้า เป็นการเตรียมคนเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง การส่งเสริมให้คนไทยได้รับการศึกษาตามแบบอย่างตะวันตกทั้งภายในประเทศและจากต่างประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีผลดีต่อการปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่ เพราะผู้ที่ได้รับการศึกษาเหล่านี้จะถูกระบบราชการดึงตัวเข้าไปอยู่ในระบบ ทำให้งานปรับปรุงประเทศสามารถดำเนินไปได้ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าจะค่อนข้างล่าช้าในตอนแรก ๆ เพราะคนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ยังมีน้อยไม่พอกับความต้องการของทางราชการ

ความต้องการกำลังคนเข้ารับราชการในระบบราชการสมัยใหม่ที่กำลังขยายตัวออกไปเช่นนี้ทำให้ระบบราชการสมัยใหม่เต็มไปด้วยกำลังคนที่มีสติปัญญา มีความรู้ความเข้าใจในสายงานต่าง ๆ ที่ตนเองปฏิบัติอยู่เป็นอย่างดี เพราะผู้ที่ผ่านการศึกษาตามแบบตะวันตกซึ่งมีจำนวนน้อยอยู่แล้วนั้นเป็นที่ต้องการของระบบราชการสมัยใหม่มาก ขณะเดียวกันทางราชการก็ปูนบำเหน็จรางวัล เงินเดือน ยศฐาบรรดาศักดิ์ ตลอดจนสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้กับข้าราชการเพื่อชักจูงคนให้เข้ารับการศึกษาแบบใหม่มากขึ้น เมื่อนานวันสถาบันข้าราชการประจำก็กลายเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลในทางการเมืองสูงมาก เพราะนอกจากจะเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความทันสมัยให้แก่ชาติบ้านเมืองแล้วยังผูกพันกับอำนาจและผลประโยชน์อีกมากมายด้วย *

(2) การปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่ภายใต้สังคมศักดินา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ระบบศักดินายังคงมีอิทธิพลครอบคลุมเหนือระบบราชการไทย ถึงแม้รูปแบบการบริหารราชการจะเป็นแบบใหม่เหมือนอย่างตะวันตก แต่ข้าราชการทั้งหลายในระบบราชการก็ยังคงบริหารบ้านเมืองภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์และกลายเป็นเครื่องมือในการรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ สำนักของข้าราชการในการปฏิบัติหน้าที่ราชการจึงมิได้ตั้งอยู่บนรากฐานของการให้บริการประชาชน แต่เป็นสำนึกของชนชั้นชุนนางที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้มาปกครองประชาชนตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิม

ในขณะที่ระบบราชการได้รับการปฏิรูปอย่างใหญ่หลวงใน พ.ศ. 2435 เป็นต้นไปนั้น แต่ทว่าการปลดปล่อยไพร่ให้เป็นอิสระจากการเกณฑ์แรงงานเป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริงก็เมื่อมีพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2448[162] และการเลิกทาสเป็นผลสมบูรณ์ทั่วทุกมณฑลก็ล่วงมาถึงต้นรัชกาลที่ 6[163] ดังนั้น บรรดาข้าราชการที่อยู่ในระบบราชการสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 6 จึงอยู่ในกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับเจ้านายและขุนนางในระบบราชการยุคเก่าในฐานะชนชั้นเดียวกัน เพราะราษฎรชรรมดาสามัญซึ่งเคยเป็นไพร่และทาสจะยังคงไม่มีโอกาสเข้าไปอยู่ในระบบราชการสมัยใหม่ได้ เพราะระยะเวลาที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นเสรีชนยังไม่นานพอที่จะเปิดโอกาสให้ปรับฐานะของตนให้สูงขึ้นในสังคมได้

การบริหารราชการในยุคปรับตัวให้ทันสมัยอาจใหม่ในรูปแบบของการปฏิบัติราชการ แต่สำนึกของข้าราชการยังลงยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการตามจารีตของสังคมศักดินา การที่ข้าราชการประจำได้ปฏิบัติราชการมานานและไต่เต้าขึ้นสู่ตำแหน่งสำคัญ ๆ ในกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ จึงเป็นบุคคลที่มีความสามารถมีอิทธิพลและได้รับการเชื่อถือจากวงการทุกระดับและเมื่อนานวันยิ่งขึ้นข้าราชการประจำเหล่านี้ก็กลายเป็นผู้นำในการบริหารประเทศมีบทบาทสำคัญในการเสนอแนะให้มีการเปลี่ยนแปลงการบริหารบ้านเมืองต่อผู้นำประเทศแทนที่จะเป็นผู้รับนโยบายมาปฏิบัติในฐานะข้าราชการประจำ

(3) <u>ข้าราชการประจำกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง : ผลของการปฏิรูประบบราชการ</u>

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าการปฏิรูปการศึกษามีส่วนสัมพันธ์กับการปฏิรูประบบราชการอย่างแยกไม่ออก ดังนั้น ผู้นำในระบบราชการหลังการปฏิรูปจึงเป็นข้าราชการที่มีการศึกษาดีมีความคิดแบบตะวันตก ข้าราชการเหล่านี้ได้กลายเป็น

ผู้นำในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในยุคปฏิรูปและภายหลังการปฏิรูปมาโดยตลอด เพราะคนที่อยู่นอกระบบราชการในยุคนั้นจะไม่มีโอกาสมากนัก อาจกล่าวได้ว่า บรรดาข้าราชการประจำเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองของชาติบ้านเมืองในยุคปฏิรูปอย่างแท้จริง

จุดอ่อนของการปฏิรูประบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ประการหนึ่งก็คือ การสร้างระบบราชการให้แข็งแกร่งประดุจยักษ์ใหญ่โดยที่ปราศจากการสร้างอำนาจอื่นขึ้นต่อรองอำนาจกับข้าราชการประจำ การที่คณะผู้ก่อการ ร.ศ. 130 คิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็คือการที่คณะราษฎรก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 จนเป็นผลสำเร็จก็ล้วนมาจากกลุ่มคนที่อยู่ในระบบราชการประจำภายหลังการปฏิรูปทั้งสิ้น ความเทิบใหญ่ของระบบข้าราชการท่ามกลางกระแสความคิดใหม่ในขณะที่ผู้นำรัฐยังติดอยู่กับจารีตดั้งเดิมย่อมเกิดการเสียดุลแห่งอำนาจระหว่างสถาบันกษัตริย์และกลุ่มผู้นำในระบบราชการสมัยใหม่ และเมื่อกลุ่มผู้นำในระบบราชการได้ก้าวขึ้นเป็นผู้นำทางการเมืองแล้วก็จะมอบหมายตำแหน่งหน้าที่ในทางการเมืองตอบแทนบุญคุณให้กับข้าราชการประจำที่เป็นฐานสนับสนุนภายใต้อิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ในระบบไพร่ที่ยังหลงเหลืออยู่ โดยให้ข้าราชการประจำเหล่านี้ยังคงดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำต่อไปดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งข้าราชการการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูประบบราชการในยุคของการปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยในรัชกาลที่ 5 ทำให้ระบบราชการสมัยใหม่เทิบใหญ่และเข้มแข็งมากจนมีอิทธิพลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงชาติบ้านเมืองและเมื่อระบบราชการเหล่านี้เป็นแหล่งรวมของบรรดาข้าราชการประจำทั้งปวงและปราศจากอำนาจอื่นมาถ่วงดุลกับข้าราชการประจำจึงทำให้บรรดาข้าราชการประจำถูกดึงเข้าไปมีบทบาททางการเมืองแทนที่จะเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ให้บริการต่อประชาชนโดยตรง

จากการศึกษาเรื่องกระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยมาแล้วข้างต้นนี้ จะพบว่าการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏว่าได้เกริมสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมไทยที่นอกเหนือไปจากกลุ่มข้าราชการ ชาวจีน และกลุ่มเจ้านายแต่ประการใด กลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ เช่น กรมกร ชาวนา ชาวไร่ พ่อค้าปลีกรายย่อย ฯลฯ ไม่สามารถรวมตัวกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์เพื่อจะต่อรองกับกลุ่มอภิสิทธิ์ดังกล่าวมาแล้วได้ นอกจากนี้การปรับตัวให้ทันสมัยตามนโยบายของรัฐบาลไทยในสมัยนั้นก็มิได้ก่อให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์หลากหลายอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดกระบวนการต่อรองอำนาจทางการเมืองตามลักษณะพื้นฐานผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้นแต่ประการใด เมื่อประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถสร้างกลุ่มที่เข้มแข็งให้เกิดขึ้นในลักษณะที่หลากหลายได้ การต่อรองอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ยาก การพัฒนาการทางการเมืองจึงดำเนินไปอย่างล้าช้า ภายใต้การผูกขาดอำนาจทางการเมืองของกลุ่มอภิสิทธิ์ชนบางกลุ่ม

บทสรุป

การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับพัฒนาการทางการเมืองไทยทำให้เราสามารถพิเคราะห์ได้ว่าพื้นฐานทางสังคม พื้นฐานทางเศรษฐกิจ พื้นฐานทางการเมืองการปกครองและกระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยนั้นมีลักษณะบางอย่างที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทย ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้ คือ

ฟื้นฟูทั้งหน้า (ในร่าง)

(1) พื้นฐานทางสังคม

พื้นฐานสังคมไทยเป็นสังคมศักดินาซึ่งพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ – ขุนนาง – ข้าราชการ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยมีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตของไพร่และทาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยในสมัยโบราณ การสถาปนาระบบไพร่ขึ้นนั้นเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมผู้คนทั้งหลายของบรรดาชนชั้นปกครอง ก่อให้เกิดวัฒนธรรมบางประการที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินวิถีชีวิตในสังคมที่เป็นประชาธิปไตย วัฒนธรรมเหล่านั้นได้แก่ ระบบอุปถัมภ์ ลักษณะการเป็นผู้ตามที่ดี การยอมรับฐานะของตนเองในฐานะเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ระบบอาวุโส เหล่านี้เป็นต้น วัฒนธรรมเหล่านี้ทำให้พลเมืองไทยส่วนใหญ่ขาดความเป็นตัวของตัวเอง ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ ไม่ยอมมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมโดยส่วนรวม

ภายใต้สังคมศักดินา คนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ แต่การนับถือพุทธศาสนาด้วยวิธีการเชื่อตามคำผู้อื่นบอกโดยไม่ใส่ใจที่จะศึกษาหาความรู้ที่ถูกต้อง ก็ก่อให้เกิดการตีความที่ผิดพลาดในหลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อว่าอุเบกขาคือการวางเฉยในทุกกรณี สันโดษคือการดำรงตนอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ขันติคือความอดทนในทุกเรื่อง กฎแห่งกรรมคือการปล่อยชีวิตให้เป็นไปตามพรหมลิขิต เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจพุทธศาสนาเพียงผิวเผินและนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นความขัดแย้งกับการดำเนินวิถีชีวิตในสังคมประชาธิปไตย

การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวตามลักษณะจารีตของไทยภายใต้ระบบศักดินา ในแง่หนึ่งอาจเป็นผลดีต่อครอบครัวและต่อบุคคลโดยเฉพาะตัว แต่ในแง่ของการอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยย่อมไม่เป็นผลดีเลย ลักษณะการอบรมเลี้ยงดูดังกล่าวก็ ได้แก่ การสอนให้เคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่โดยอุษณีภาพ การให้การเลี้ยงดูบุตรหลานโดยไม่ยอมให้รู้จักช่วยเหลือตนเอง การที่บิดามารดาปกครองบุตรหลาน

โดยยึดถือตนเองเป็นใหญ่ การสร้างนิสัยความเป็นเจ้าขุนมูลนายให้กับบุตรหลาน เหล่านี้ล้วนแต่เป็นการอบรมเลี้ยงดูไม่ส่งเสริมคนให้เกิดสำนึกประชาธิปไตยแต่ประการใด

นอกจากนี้ก็ยังมีค่านิยมบางประการที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสรี ดังมีคำพังเพยที่พูดกันจนติดปากในสังคมไทย เช่น "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง" "หวานสู้อมขมสู้กลืน" "น้ำขึ้นให้รีบตัก" "รู้หลบเป็นปีก รู้หลีกเป็นหาง" "อย่าแกว่งเท้าหาเสี้ยน" "เจ้าเมืองตาหลิ่วต้องหลิ่วตาตาม" "แข่งเรือแข่งแพแข่งได้ วาสนาแข่งไม่ได้" "บุญทำกรรมแต่ง" "ตักน้ำใส่กระโหลก ชะโงกดูเงา" "เดินตามหลังผู้ใหญ่ หมาไม่กัด" "เป็นลูกศิษย์คิดล้างครู" "อาบน้ำร้อนมาก่อนเจ้า" ค่านิยมเหล่านี้อาจแยกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้ เช่น การไม่นิยมแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ การรักษาตัวรอด การยอมรับสภาวะที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติการยอมรับระบบอาวุโส เหล่านี้เป็นต้น

(2) พื้นฐานทางเศรษฐกิจ

โดยพื้นฐานทางเศรษฐกิจไทยภายใต้สังคมศักดินา ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่ตกอยู่ในกำมือของชนชั้นปกครองซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนางข้าราชการ รวมทั้งชาวจีนซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในสังคมไทย ขณะที่ไพร่และทาสซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ได้รับผลประโยชน์เป็นส่วนน้อย

ต่อมาเมื่อเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากระบบผูกขาดโดยชนชั้นปกครองเป็นระบบการค้าเสรีภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์มหาศาลจากระบบเศรษฐกิจใหม่แทนที่จะเป็นคนไทยส่วนใหญ่ กลับกลายเป็นกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง และชาวจีน ซึ่งประสานประโยชน์กันด้วยการร่วมกันลงทุนประกอบธุรกิจการค้า ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เพิ่งมีการ

ปลดปล่อยไพร่ให้พ้นจากการเกณฑ์แรงงานและปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระโดยเด็ดขาด ตอนปลายรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6 ดังนั้นโอกาสที่ไพร่หรือทาสสะสมทุนไว้ดำเนินธุรกิจการค้าเช่นชนชั้นปกครองและคนจีนจึงไม่เกิดขึ้น คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังยากจนอยู่ นอกจากนี้ลักษณะของการเกิดชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นชนชั้นกลางน่าจะพัฒนามาจากไพร่และทาสซึ่งเป็นคนชั้นต่ำกลับกลายเป็นว่าชนชั้นสูง เช่น เจ้านายและขุนนางกลับมาทำหน้าที่ชนชั้นกลางร่วมกับคนจีนแทนคนไทยที่เป็นอิสระชนพ้นจากความเป็นไพร่และทาส ด้วยเหตุนี้ทำให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจในหมู่ชนชั้นสูงในสังคมไทย

เมื่อพื้นฐานทางเศรษฐกิจไทยโดยส่วนรวมยังแสดงให้เห็นถึงการผูกขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นสูงสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยศักดินาจนถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยตลอดเช่นนี้ จึงสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจการต่อรองทางการเมืองของคนส่วนใหญ่มีน้อยมากและคนส่วนใหญ่ก็ตกเป็นเหยื่อของการผูกขาดอำนาจทางการเมืองของคนส่วนน้อยที่มีฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคงมาโดยตลอด ด้วยเหตุนี้พื้นฐานทางเศรษฐกิจของไทยจึงเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยเป็นอันมาก

(3) พื้นฐานทางการเมืองและการปกครอง

พื้นฐานทางการเมืองและการปกครองไทย ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองเป็นอย่างมากเช่นกัน กล่าวคือ โดยโครงสร้างของระบบศักดินาพระมหากษัตริย์จะมีพระราชอำนาจสูงสุดเป็นเจ้าชีวิตของคนทั้งแผ่นดิน แต่อำนาจที่แท้จริงกลับอยู่ที่ขุนนางซึ่งเป็นผู้คุมกำลังคนคือไพร่ทั้งหลายอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์ ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงต้องประสานประโยชน์กับขุนนางด้วยการมอบอำนาจในทางการเมืองให้กับขุนนางโดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นการตอบแทน โดยโครงสร้างในระบบศักดินาทำให้ขุนนางมีอำนาจมาก อำนาจและผลประโยชน์ที่สถาบัน

ขุนนางได้รับกลายเป็นอิทธิพลแผ่ขยายมาถึงข้าราชการของรัฐในยุคหลังด้วย ข้าราชการของรัฐที่มีอิทธิพลสูงเหล่านี้ไม่สู้จะยอมรับอำนาจอธิปไตยของปวงชนเท่าใดนัก เพราะยังคิดจารีตความเป็นเจ้าขุนมูลนายในระบบศักดินา

ในการปกครองสมัยอยุธยาระบบ "อัครมหาเสนาบดี" ที่แบ่งแยกเป็นสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกนั้น ก็ปรากฏว่าสมุหพระกลาโหมซึ่งมีอำนาจรับผิดชอบต่อกิจการทหารทั่วพระราชอาณาจักรได้มีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองสูงจนสามารถจับพระมหากษัตริย์ประหารชีวิตและถอดพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งออกจากราชสมบัติและสถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งได้กลายเป็นแบบอย่างของ "อำนาจ" ที่มีอิทธิพลทางการเมืองสูงในระยะหลังต่อมา และแม้กระทั่งในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ตาม ความเชื่อถือในตำแหน่งผู้ควบคุมกำลังทหารว่าจะสามารถควบคุมสถานการณ์บ้านเมืองได้ดีกว่าพลเรือนยังคงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยที่เปิดโอกาสให้ผู้คุมกำลังก้าวขึ้นสู่ผู้กุมอำนาจทางการเมือง

การปกครองที่เป็นแบบ "กินเมือง" ในสมัยโบราณที่เปิดโอกาสให้ขุนนางซึ่งปกครองหัวเมืองต่าง ๆ มีสิทธิแสวงหาผลประโยชน์และรายได้จากการปฏิบัติราชการแผ่นดินไปด้วยนั้นทำให้เกิดการสร้างอิทธิพลตลอดจนการฉ้อราษฎร์บังหลวงในหมู่ชนชั้นปกครองเหล่านี้กันมาก จนกลายเป็นประเพณีของข้าราชการยุคใหม่ที่แก้ไขได้ยาก การที่ข้าราชการยุคใหม่ได้รับอิทธิพลจากประเพณี "กินเมือง" ในสมัยโบราณทำให้ข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของรัฐสนับสนุนระบบการปกครองแบบรวบอำนาจมากกว่าระบอบประชาธิปไตย เพราะในระบอบเผด็จการข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของรัฐย่อมใช้อำนาจเผด็จการปกปิดพฤติกรรมชั่วของตนได้ดีกว่าในระบอบประชาธิปไตย

นอกจากนี้การปกครองแบบ "เทศาภิบาล" เป็นการส่งเสริมการรวบอำนาจการปกครองมากกว่าการกระจายอำนาจและทำให้ระบบเจ้าขุนมูลนายซึ่งควรจะได้อ่อนแรงลงกลับดำรงอยู่ต่อไป และข้าราชการหัวเมืองในระบบเทศาภิบาลก็ยัง

มีอำนาจมั่นคงอยู่อย่างเดิมเพียงแต่ว่าอำนาจดังกล่าวนั้นขึ้นตรงต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ส่วนกลางโดยตรงเท่านั้น สะท้อนให้เห็นถึงการปิดกั้นการกระจายอำนาจสู่ราษฎร ทำให้ระบบอมาตยาธิปไตยเข้มแข็งมากจนทัดนาเป็นประชาธิปไตยได้ช้าลง

(4) กระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทย

กระบวนการสร้างความทันสมัยในสังคมไทยมีเจตนารมณ์ที่สำคัญ คือ การรักษาบ้านเมืองให้รอดพ้นจากการครอบครองของมหาอำนาจตะวันตก และการเสริมสร้างเกียรติภูมิของคนไทยให้ทัดเทียมกับชาวตะวันตก แต่การสร้างความทันสมัยให้กับบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ บางครั้งก็ก่อให้เกิดเป็นปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยในยุคหลังได้

การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของการประสานประโยชน์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ ขุนนางและคนจีนซึ่งมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจอยู่ในสังคมไทยมาก่อนแล้ว ไม่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงฐานะทางเศรษฐกิจให้ชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยแต่ประการใด และในยุคปฏิรูปนี้ยังเปิดโอกาสให้นายทุนจักรวรรดินิยมตะวันตกได้เข้ามามีส่วนในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกับเจ้านาย ขุนนางและชาวจีนในไทยทำให้เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่ตกอยู่ในกำมือของคนส่วนน้อยในสังคม ในขณะที่คนส่วนน้อยเหล่านี้เริ่มมีโอกาสแสวงหาความรู้และศึกษาวิทยาการแบบตะวันตกได้ก่อนคนส่วนใหญ่ ทำให้คนส่วนน้อยมีอำนาจต่อรองทางการเมืองสูงมาก ในขณะที่คนส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสจะทำเช่นนั้นได้

ขณะเดียวกันการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการในระบบราชการสมัยใหม่มากกว่าที่จะผลิตคนออกไปรองรับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่จะมาถึงในอนาคต ผู้ได้รับการศึกษาเหล่านี้ยังคงเป็นคนกลุ่มน้อยที่จะมีโอกาสดีกว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย ระบบการศึกษาได้สนองตอบต่อระบบ

การปกครองแบบดั้งเดิมมากกว่าจะเร่งเร้าให้เกิดสำนึกทางการเมืองสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นหลักสูตร ผู้ดำเนินการ งบประมาณ ล้วนแต่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการทางการเมืองสมัยใหม่ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การปฏิรูปการทหารก็ยังเป็นไปเพื่อการรักษาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงแรกและเพื่อรักษาความมั่นคงของชาติบ้านเมืองในช่วงหลัง ดังนั้นการสร้างกองทัพแบบใหม่ในช่วงแรกรัชกาลที่ 5 จึงต้องให้ผลประโยชน์อภิสิทธิ์ต่าง ๆ แก่ผู้มาเป็นทหาร เพื่อดึงอำนาจจากขุนนางผู้ใหญ่มาอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในขณะเดียวกันรัชกาลที่ 5 ก็ทรงสนพระทัยในกิจการทหารมาก จะเห็นว่าพระโอรสของพระองค์ได้รับการศึกษามาทางด้านการทหารเป็นจำนวนมากและได้กลับมามีบทบาทในกองทัพ ทำให้กองทัพกลายเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิสูงมาก จนกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของชาติบ้านเมือง เมื่อกิจการทหารได้รับการส่งเสริมมาก ในขณะที่ประชาชนปราศจากฐานอำนาจที่จะต่อรองกับกองทัพ ทหารจึงถือเป็นภารกิจที่จะต้องรับผิดชอบต่อชะตากรรมของประชาชนและนานเข้าก็กลายเป็นสถาบันอิสระที่ผู้ใดจะแตะต้องไม่ได้ ประกอบกับความเชื่อในอิทธิพลของผู้มีอำนาจสูงสุดทางทหารมาตั้งแต่สมัยโบราณ จึงเปิดโอกาสให้ทหารเข้ามามีบทบาททางการเมืองในสมัยต่อมาอย่างต่อเนื่อง

ส่วนการปฏิรูประบบราชการสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็สัมพันธ์กับการปฏิรูปการศึกษา เพราะระบบราชการสมัยใหม่ต้องอาศัยคนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่และได้รับการฝึกฝนมาเพื่อปฏิบัติราชการตามแบบตะวันตก เพื่อจะได้ปรับปรุงชาติบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ ไปสู่ความทันสมัย ผู้ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศเมื่อกลับมาประเทศไทยแล้วก็เข้าไปอยู่ในระบบราชการสมัยใหม่หมด เพราะจำนวนคนที่มีคุณภาพในลักษณะดังกล่าวยังมีน้อย ในที่สุดทางราชการก็ต้องให้

สิทธิพิเศษผลประโยชน์ต่าง ๆ ตอบแทนอย่างคุ้มค่า เพื่อดึงดูดให้คนที่ได้รับการศึกษาเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ จนในที่สุดระบบราชการได้เติบใหญ่และเข้มแข็งมากจนกลายเป็นสถาบันทางการเมืองที่มีอิทธิพลสูงในสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบันและกลุ่มข้าราชการเหล่านี้จะถูกดึงเข้าสู่วงจรในทางการเมืองโดยที่ยังมีตำแหน่งเป็นข้าราชการประจำต่อไป

วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ส่งอิทธิพลมาถึงสังคมไทยในยุคหลังที่พยายามค้นรนแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งประชาธิปไตยอันบริสุทธิ์ ที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศได้มีส่วนร่วมในทางการเมืองและมีบทบาทในการพิทักษ์สิทธิของตนรวมทั้งมีอำนาจต่อรองผลประโยชน์กับกลุ่มอำนาจและอิทธิพลที่เป็นคนส่วนน้อยของประเทศ วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์อาจจะไม่เป็นปัญหาโดยตรงหรือแลเห็นรูปธรรมเหมือนกับการเห็นทหารเคลื่อนกำลังรถถังเข้าล้อมทำเนียบรัฐบาลและประกาศยึดอำนาจจากรัฐบาล แต่ก็เป็นปัญหาที่สั่งสมมานานจากจารีตและประเพณีดั้งเดิมในสังคมไทยที่เราเรียกว่า ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่แฝงไว้ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดปัญหาต่อพัฒนาทางการเมืองในยุคหลังอย่างแฝงเร้นจนแทบจะมองปัญหาเหล่านี้ไม่ออกและการแก้ไขปัญหาเหล่านี้อาจต้องอาศัยเวลาในการปฏิรูปทางวัฒนธรรม ประเพณี ความคิด คติความเชื่อ ระบบและโครงสร้างต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วเพื่อขจัดเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เป็นอุปสรรคหรือปัญหาต่อพัฒนาการทางการเมืองไทยให้หมดสิ้นไป

เชิงอรรถบทที่ 2

[1]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา 2515) หน้า 110 – 111.

[2]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา 2515) หน้า 219

[3]ศักดินาของพระบรมวงศานุวงศ์ลดหลั่นกันตามลำดับ เช่น พระมหาอุปราช มีศักดินา 100,000 ไร่ พระเจ้าลูกเธอมีศักดินา 6,000 ไร่ พระเจ้าหลานเธอ มีศักดินา 4,000 ไร่ หม่อมเจ้ามีศักดินา 1,500 ไร่ และถ้าเจ้านายเหล่านี้ทรง กรมก็มีศักดินาเพิ่มขึ้น ส่วนขุนนางข้าราชการนั้น อัครมหาเสนาบดี สมุหนายกและ สมุหพระกลาโหมมีศักดินา 10,000 ไร่ เสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 มีศักดินา 10,000 ไร่ ฯลฯ สำหรับไพร่มีศักดินาระหว่าง 10 – 25 ไร่ ส่วนทาสมีศักดินาคนละ 5 ไร่

[4]สมสมัย ศรีศูรทพรรณ โฉมหน้าศักดินาไทย (พระนคร : ชมรมหนังสือ แสงตะวัน 2507) หน้า 140 – 142 .

[5]ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519) หน้า 70

[6]พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นทิพยลาภพฤฒิยากร ชุมนุมพระนิพนธ์ (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2507) หน้า 84

[7]โปรดดูรายละเอียดใน ณรงค์ พ่วงพิศ "ความคิดทางการเมืองไทย" ใน เอกสารการสอนชุดวิชาปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 15 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมาธิราช 2527) หน้า 756 – 761

[8]เพิ่งอ้าง หน้า 774 – 783

[9]เพิ่งอ้าง หน้า 764 – 770

[10]ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2416 (กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2518) หน้า 206

[11]เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

[12]เพิ่งอ้าง หน้า 210 (อ้างถึง ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1 หน้า 251)

[13]เพิ่งอ้าง หน้า 210

[14]เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

[15]เพิ่งอ้าง หน้า 211

[16]เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

[17]เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

[18]เพิ่งอ้าง หน้าเดียวกัน

[19]สรรค์ รังสฤษก์ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสมัยการพิมพ์ 2522) หน้า 84

[20]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514) หน้า 56

[21]โปรดดูรายละเอียดเรื่อง "สถานภาพสถาบันพระมหากษัตริย์ : บทวิเคราะห์ว่าด้วยการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย ระหว่าง พ.ศ. 1893 – 2310" ใน ณรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย (กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์ 2523) หน้า 48 – 79

[22]ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453) (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2521) หน้า 1

[23]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 อ้างแล้ว หน้า 272

[24]ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ อ้างแล้ว หน้า 19

[25]เพิ่งอ้าง หน้า 12

[26]เพิ่งอ้าง

[27]ชจร สุขพานิช อ้างแล้ว หน้า 86

[28]สรรค์ รังสฤษดิ์ อ้างแล้ว หน้า 84

[29]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 286 - 287

[30]เดอ ลาลูแบร์ จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1 (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ก้าวหน้า 2520) หน้า 341 - 342

[31]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 289

[32]เพิ่งอ้าง หน้า 295

[33]เพิ่งอ้าง หน้า 293

[34]เพิ่งอ้าง หน้า 236

[35]เพิ่งอ้าง หน้า 364

[36]เพิ่งอ้าง หน้า 335 - 336

[37]เพิ่งอ้าง หน้า 328 - 329

[38]เพิ่งอ้าง หน้า 331

[39]เพิ่งอ้าง

[40]เพิ่งอ้าง หน้า 331

[41]ร.ท.ท.เสถียร ลายลักษณ์ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 1 หน้า 397 - 405 อ้างไว้ใน วิชัย เสวะมาตย์ การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2509) หน้า 15

[42]เพิ่งอ้าง

[43]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 277

[44]ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325 - 2416 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2518) หน้า 208

[45]เพิ่งอ้าง หน้า 209

[46]เพิ่งอ้าง หน้า 211

[47]พระสาสนโสภณ "พระพุทธศาสนากับสังคมไทย" ใน พระสาสนโสภณ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยเรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514) หน้า 17 - 18

[48]พระราชวรมุนี ค่านิยมแบบพุทธ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ 2527) หน้า 98

[49]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518) หน้า 27

[50]โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยเรื่องพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516) หน้า 31 - 49

[51]มงเซเญอร์ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องกรุงสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2520) หน้า 189

[52]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 335 - 336

[53]สรรค์ รังสฤษดิ์ อ้างแล้ว หน้า 84

[54]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 78 - 79

[55]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 110 - 111

[56]เพิ่งอ้าง หน้า 115

[57]เพิ่งอ้าง หน้า 117

[58]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 277

[59]ฉัตรทัพย์ นาถสุภาและคณะ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2524) หน้า 113

[60]เพิ่งอ้าง หน้า 111

[61]ณรงค์ พ่วงพิศ พื้นฐานอารยธรรม (กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์ 2526) หน้า 85

[62]อัมมาร์ สยามวาลา คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางเศรษฐกิจเรื่องพื้นฐานทางเศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516) หน้า 16 – 17

[63]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุชี ประศาสน์เศรษฐ "ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. 1851 – 1950" ใน วิวัฒนาการทุนนิยมไทย อ้างแล้ว หน้า 2

[64]สุนทรี อาสะไวย์ บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2457 (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา 2521) หน้า 1

[65]เพิ่งอ้าง

[66]รัชกาลที่ 5 ทรงออก พ.ร.บ. การเกณฑ์ทหารใน พ.ศ. 2448 ซึ่งถือว่าเป็นการปลดปล่อยแรงงานไพร่และทรงเริ่มปลดปล่อยทาสอย่างจริงจังตามประกาศพิกัดเกษียณอายุลูกทาสไทใน พ.ศ. 2431 เป็นต้นไป

[67]มีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ประถมศึกษาใน พ.ศ. 2461 เป็นครั้งแรก

[68]นายทุนจากระบบการเหมาเมืองเป็นลักษณะของนายทุนที่ได้รับแต่งตั้งจากเมืองหลวงให้เป็นผู้ดูแลปกครองหัวเมืองนั้น ๆ และขณะเดียวกันก็อาจเป็นเจ้าภาษีอากรในเมืองนั้น ๆ รวมทั้งเป็นเจ้าของกิจการผลิตประเภทต่าง ๆ ในเมืองนั้นด้วย

[69]นายทุนประเภทนี้มีลักษณะร่วมลงทุนกับขุนนางและเจ้านายในพระราชวงศ์เพื่อระดมทุนไปประกอบกิจการธุรกิจอื่น ๆ

[70]โปรดดูรายละเอียดใน สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2521)

[71]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851 - 1910" ใน เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย หน้า 151

[72]เพิ่งอ้าง

[73]สงวน อั้นคง สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 1 (พระนคร : แพร่พิทยา 2502) หน้า 74

[74]ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ "สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในปัจจุบันและอนาคต : เน้นปัญหาความยากจน" ใน สังคมไทยใน 200 ปี ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์ 2526) หน้า 409

[75]เพิ่งอ้าง หน้า 409 - 410

[76]โปรดดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน สุนทรี อาสะไวย์ อ้างแล้ว หน้า 87, 142

[77]ปรากฏว่าคนไทยสมัยนั้นนิยมเล่นการพนันกันมากอาจทำให้รายได้จากภาษีการพนันสูงมาก

[78]อัมมาร์ สยามวาลา อ้างแล้ว หน้า 22

[79]"นิรนาม" (นามแฝง) "วิถีการผลิตของสังคมไทย" ใน จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย กนกศักดิ์ แก้วเทพ และสมเกียรติ วันทะนะ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรพิทยา 2524) หน้า 66 - 67

[80]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ อ้างแล้ว หน้า 217

[81]ระบบเศรษฐกิจชาตินิยมของหลวงพิบูลสงครามนั้น เป็นความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ มีนโยบายให้รัฐซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินเดิมเป็นคราว ๆ ไป แต่มิใช่เอามาเป็นของรัฐและให้รัฐขายที่ดินนั้น ๆ ให้กับชาวนา โดยมีจุดมุ่งหมายให้คนไทยทุกคนมีที่ดินไว้เป็นกรรมสิทธิ์ตามควรแก่อัตภาพ ส่งเสริมให้ชนชั้นกลางขนาดย่อยรวมตัวกันในการผลิตและการค้าในรูปสหกรณ์ การรวมกันนี้ต่างฝ่ายยังเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต หากการรวมเป็นสหกรณ์ไม่เหมาะสมเพราะต้องใช้ทุนขนาดใหญ่ก็ให้ผู้ประกอบการรวมตัวกันในรูปสมาคมอาชีพ

[82]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ใน <u>หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย</u> (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514) หน้า 68

[83]เพิ่งอ้าง

[84]เช่น เจ้าเมืองพิษณุโลกจะต้องขึ้นตรงต่ออัครมหาเสนาบดีสมุหนายก เพราะสมุหนายกมีอำนาจดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ

[85]ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ อาณาจักรสุโขทัยได้รวมเข้ากับอาณาจักรอยุธยาเรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำให้พระราชอาณาเขตกว้างขวางออกไป สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงอาจจำเป็นต้องปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินให้รัดกุมขึ้น ส่วนเรื่องการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองของพระบรมวงศานุวงศ์นั้น ปรากฏว่าก่อนหน้าที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะเสด็จขึ้นครองราชย์ได้มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ทั้งในราชวงศ์อู่ทองและราชวงศ์สุวรรณภูมิรวมแล้ว 6 ครั้ง แสดงว่าฐานอำนาจของพระราชวงศ์เข้มแข็งจนเป็นอันตรายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาจเล็งเห็นความจริงในเรื่องนี้

จึงคิดเสริมอำนาจสถาบันขุนนางให้เข้มแข็งเพื่อถ่วงดุลอำนาจพระราชวงศ์ โปรดดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน ฉรงค์ พ่วงพิศ "สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา : บทวิเคราะห์ว่าด้วยการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยระหว่าง พ.ศ. 1893 - 2310" ใน ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย (กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์ 2523) หน้า 48 - 79

[86]สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2016 ส่วนสมเด็จพระเชษฐาธิราชเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2170 และถูกเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหมจับสำเร็จโทษในปีเดียวกัน

[87]ดังเช่น เจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ต้นตระกูลบุนนาคในสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาพระคลัง (คิด) ว่าที่สมุหพระกลาโหมด้วยในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ 5 และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้น

[88]กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2507) หน้า 334

[89]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา 2515) หน้า 278

[90]ภารดี มหาขันธ์ การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518) หน้า 157 - 158

[91]ในสมัยนั้นวันขึ้นปีใหม่ยังใช้วันที่ 1 เมษายนอยู่

[92]ร.ต.จรูญ เปรมฤทัย ปฏิทินการเมือง (กรุงเทพฯ : บริษัทบ้านและที่ดิน เปรมฤทัย จำกัด ม.ป.พ.) หน้า 38

[93]โปรดดูรายละเอียดใน เตช บุนนาค "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4(3) : 58 - 65, 2509

[94]สมพงษ์ รัตนสัญญา "ระบบราชการกับการพัฒนาการเมือง" ใน การพัฒนาการเมืองไทย ลิขิต ธีรเวคิน บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา 2519) หน้า 67

[95]เพิ่งอ้าง

[96]เพิ่งอ้าง

[97]ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย : คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 2513) หน้า 14

[98]เพิ่งอ้าง

[99]ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ และวิมลวรรณ ปิตธวัชชัย บทบาทของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์ วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : บริษัท ธรณ์ธวัช จำกัด) 2525) หน้า 45

[100]ชัยอนันต์ สมุทวณิช อ้างแล้ว หน้า 44

[101]โปรดอ่านแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยใน ม.ร.ว. รุจยา อาภากร "แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย" สังคมไทยใน 200 ปี ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์ หน้า 175 - 186)

[102]เพิ่งอ้าง (อ้างถึง Joyce Appleby "Modernization Theory and the Formation of Modern Social Theories in England and America" Comparative Studies in Society and History, 20 (April, 1978, p. 259.)

[103]เพิ่งอ้าง.

[104]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร 2516) หน้า 122

[105]เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514) หน้า 261

[106]เซอร์จอห์น เบาว์ริง เซอร์ยอน โบว์ริง แปลโดย เพ่ง บุนนาค (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงจรัญสนิทวงศ์ 31 มีนาคม 2502) หน้า 88

[107]สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2513) หน้า 69 - 70

[108]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุชี ประศาสน์เศรษฐ อ้างแล้ว หน้า 12

[109]สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร อ้างแล้ว หน้า 70 (อ้างถึง หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค 7/17 จัดการจำหน่ายฝิ่นเพื่อผ่อนผู้สูบฝิ่นให้น้อยลง, 2 มี.ค. 2460)

[110]เพิ่งอ้าง หน้า 92 - 93

[111]เพิ่งอ้าง หน้า 101

[112]ถนอม ตะนา กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 - 2481 (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร 2527) หน้า 148

[113]เพิ่งอ้าง

[114]เพิ่งอ้าง หน้า 73

[115]จิตงาม วัฒนพันธ์ นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ (พ.ศ. 2453 - 2468) (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว. ประสานมิตร 2526) หน้า 31

[116]ฉัตรทิพย์ นาถสุภา "ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรยานุวัตร" ใน พระยาสุริยานุวัตร (เกิดบุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2523) หน้า 18

[117]เพิ่งอ้าง หน้า 18 - 19 (อ้างถึง Carle C. Zimmerman, Siam : Rural Economic Survey 1900 - 1930, (Bangkok : Bangkok Times, 1931) p. 18

[118]เพิ่งอ้าง หน้า 19 - 20

[119]สุนทรี วาสะไวย์ อ้างแล้ว หน้า 1

[120]สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร อ้างแล้ว หน้า 96

[121]เพิ่งอ้าง

[122]เศช บุนนาค "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง 2459" ใน บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา (รายงานการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 3 ของกรมสามัญศึกษา พ.ศ. 2512) หน้า 2 (อ้างถึง Sanit Thawisomboon, M.L. Pin Malakul, Lam - Toai and Nguyen Huu Bung, Education in Thailand and Vietnam, (Occasional Papers of Research Translation, Institute of Advanced Projects, East - West Center, Translation Series No. 9. Honolulu 1965),p.3

[123]เพิ่งอ้าง (อ้างถึง เสฐียรโกเศศ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน พ.ศ. 2510 หน้า 131)

[124]เพิ่งอ้าง หน้า 3 (อ้างอิงเดิม หน้า 131)

[125]เพิ่งอ้าง (อ้างอิงเดิม หน้า 136)

[126]เพิ่งอ้าง หน้า 3 (จักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มต้นคุกคามเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 คือใน พ.ศ. 2368 อังกฤษชนะพม่าใน พ.ศ. 2369 อังกฤษยึดครองตะนาวศรีใน พ.ศ. 2385 อังกฤษรบชนะจีนและยึดครองฮ่องกง อีกสิบปีต่อมาอังกฤษรบชนะพม่าอีกและยึดครองภาคใต้ของพม่าทั้งหมด ระหว่าง พ.ศ. 2400 – 2410 ฝรั่งเศสรบชนะญวนและยึดครองญวนใต้ รวมทั้งได้เป็นผู้อารักขาเขมรส่วนนอกด้วย) ใน พ.ศ. 2378 ชาวอเมริกันได้เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ และได้นำเอาเครื่องพิมพ์ซึ่งทำให้ความคิดของตะวันตกเผยแพร่สู่คนไทยได้รวดเร็วยิ่งขึ้นเข้ามาด้วย

[127]เพิ่งอ้าง หน้า 5

[128]ไทยต้องยกเขมรส่วนนอกให้ฝรั่งเศส

[129]เกิดกรณี ร.ศ. 112

[130]เพิ่งอ้าง หน้า 8 (อ้างถึง ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ หน้า 28 – 30)

[131]วุฒิชัย มูลศิลป์ แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 – 2475 (โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สนง. คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี 2526) หน้า 85

[132]วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2516) หน้า 175

[133]เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 274 (อ้างถึง ชุมนุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5 ภาคปกิณณกะ ภาค 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย พ.ศ. 2493 หน้า 10 – 11 พระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112)

[134]เพิ่งอ้าง หน้า 268

[135]พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายเรื่องสามัคคี" เพิ่งอ้าง หน้า 67

[136]พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" เพิ่งอ้าง หน้า 234

[137]เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ เพิ่งอ้าง หน้า 271

[138]เพิ่งอ้าง หน้า 272

[139]ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชีวิตและงานของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร.กุหลาบ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรนันท์ 2522) หน้า 81 – 82

[140]ดังกรณีที่คณะเจ้านายและข้าราชการจำนวนหนึ่งได้ร่วมกันเสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 นั้นปรากฏว่าบุคคลคณะนี้ก็ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศทั้งสิ้น

[141]กระมล ทองธรรมชาติ วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย (กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง 2520) หน้า 44

[142]ชจร สุขพานิช อ้างแล้ว หน้า 17

[143]เรียกว่าทหารมหาดเล็กไล่กา

[144]ได้มีการประกาศ "แบบอย่างอธิบายข้อราชการกรมทหารแต่เมื่อปีวอกฉศก 1246" ใน พ.ศ. 2427

[145]ภารดี มหาขันธ์ การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว. ประสานมิตร 2518) หน้า 109

[146]เพิ่งอ้าง

[147]ชจร สุขพานิช อ้างแล้ว หน้า 50

[148]เพิ่งอ้าง หน้า 56

[149]มีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับทหารบกซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2439 เปลี่ยนเป็นหน้าที่ของกระทรวงกลาโหม

[150]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 13.3/6 "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124"

[151]เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2424

[152]อัจฉราพร กมุทพิสมัย กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีปฏิรูปการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524) หน้า 46

[153]เพิ่งอ้าง

[154]พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา 2506) หน้า 256 - 257

[155]โปรดดูรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ กบฏ ร.ศ. 130 (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์ 2517) หน้า 42 - 48

[156]เพิ่งอ้าง หน้า 46

[157]เพิ่งอ้าง หน้า 48 - 49

[158]เพิ่งอ้าง หน้า 50

[159]เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ อ้างแล้ว หน้า 272

[160]เพิ่งอ้าง หน้า 273

[161]เศช บุนนาค อ้างแล้ว หน้า 81

[162]ชจร สุขพานิช อ้างแล้ว หน้า 91

[163]วิชัย เสวะมาตย์ อ้างแล้ว หน้า 90

บทที่ 3

การปรับตัวทางการเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก จนกระทั่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงปกครอง ใน พ.ศ. 2475

ก่อนที่ประเทศไทยจะมีการปกครองภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขดังเช่นในปัจจุบันนั้น ประเทศไทยก็เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ในโลกที่ต้องผ่านยุคสมัยที่การเมืองการปกครองอยู่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และการปกครองก็ใช้ระบบ "กินเมือง" ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น การพัฒนาการทางการเมืองไปสู่ระบอบรัฐธรรมนูญจำเป็นต้องอาศัยเวลาอันยาวนาน เป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้เกิดการพัฒนาทางการเมืองไปสู่จุดมุ่งหมาย ดังเช่นประเทศที่เจริญแล้วในโลกตะวันตกได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ ก่อนที่จะกล่าวถึงยุคของการปรับตัวทางการเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงพื้นฐานทางการเมืองการปกครองของไทยสมัยก่อนหน้านี้เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาในบทนี้ และจะได้กล่าวถึงการปรับตัวทางการเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกต่อไป จนกระทั่งได้มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ

3.1 ภูมิหลังทางการเมืองการปกครองของไทยก่อนปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัย

ถ้าจะพิจารณาถึงหลักของความเป็นจริงแล้ว การปกครองของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. 2475 ก็คือระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเองแต่เนื่องด้วยเป็นระยะเวลานานถึงหกร้อยปีเศษ แต่ละสมัยก็มีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป ลักษณะการปกครองก็แตกต่างกันออกไปทั้งในเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อย แต่หลักการใหญ่ก็คงเป็นลักษณะเดียวกันคือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในการพิจารณาถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของอาณาจักรกับพลเมืองนั้น จะเห็นได้ว่าในระยะแรกทั้งสุโขทัยเป็นอิสระจากเขมร ในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นระยะที่เราเริ่มต้นเป็นตัวของตนเอง ลักษณะการปกครองจึงมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยในเชิงระบบครอบครัวแฝงอยู่มาก ดังนั้นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของอาณาจักรกับพลเมืองจึงเป็นไปในรูปแบบที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินเปรียบเสมือนบิดาของประชาชนทั้งปวง มีความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นพิเศษแบบคนไทย วิธีการปกครองจึงถือเอาลักษณะการปกครองแบบสกุลวงศ์เป็นหลัก คือเริ่มต้นด้วยมีผู้ปกครองครัวเรือนเรียกว่าพ่อครัวหรือพ่อเรือน หลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในความปกครองของพ่อเมือง เรียกว่าลูกบ้าน หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็นเมืองขึ้นอยู่ในความปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นเมืองประเทศราชเจ้าเมืองก็เป็นขุน หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในความปกครองของพระเจ้าแผ่นดินเรียกว่าพ่อขุน ส่วนข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ เรียกว่าพ่อขุน[1] เชื่อกันว่าสุโขทัยในสมัยตอนต้น คือตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ลงมาจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของอาณาจักรกับพลเมืองเป็นเช่นนี้

สิ่งที่พอจะพิสูจน์ได้ในเรื่องดังกล่าวนี้ ก็มีตัวอย่างเช่น ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงเป็นพระราชธุระอบรมพระราชวงศ์และข้าราชการ ตลอดจนประชาชนให้มีความรู้ในการบริหารบ้านเมืองและตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดี เพื่อประโยชน์ในการอบรมนั้น พระองค์ได้ทรงสร้างพระแท่นศิลาขึ้นองค์หนึ่ง ชื่อว่า "มะนังศิลาบาตร" แล้วโปรดให้นำไปตั้งไว้ในดงตาล ซึ่งอยู่ภายในกำแพงเมืองสุโขทัย ในวันธรรมสวนะทรงโปรดให้พระเถระที่มีความรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉานแสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชน ส่วนในวันอื่น ๆ นั้น พระองค์เสด็จประทับเป็นประธานให้เจ้านายและประชาชนปรึกษาหารือในการบริหารประเทศร่วมกัน ไม่ทรงใช้พระราชอำนาจโดย

เด็ดขาด ในการบริหารงานบ้านเมืองแต่พระองค์เดียว ทำให้ขุนนางมีหน้าที่บริหารราชการสมัครสมานสามัคคีและร่วมใจปฏิบัติงานด้วยดี[2]

ต่อมาในยุคหลัง ๆ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขอาณาจักรกับพลเมืองเริ่มจะเปลี่ยนไปบ้าง เพราะว่าอิทธิพลของพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ที่เข้ามาในสุโขทัย อาจจะมีบทบาทมากขึ้น กษัตริย์ของสุโขทัยมีลักษณะเป็นจักรพรรดิราช ผู้ซึ่งขยายอำนาจทางธรรมออกไปอย่างกว้างขวาง จะเห็นได้จากหนังสือไตรภูมิพระร่วงที่เกิดขึ้นในสมัยพระยาลิไท และกษัตริย์ก็เริ่มยกฐานะตนเองให้สูงยิ่งขึ้น จาก "พ่อขุน" กลายเป็น "พระมหาธรรมราชา" ดังนี้ เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์จะต้องมีฐานะยิ่งใหญ่กว่า "พ่อขุน" ธรรมดาดังเช่นที่เคยเป็น และบางทีอาจพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปได้ว่า กษัตริย์ทำหน้าที่คล้ายกับพระพุทธองค์ผู้ประกาศสัจธรรมอันยิ่งใหญ่ในสมัยพุทธกาล นอกจากนี้อาจจะมีอิทธิพลของลัทธิเทวราชจากเขมรเข้ามาปะปนบ้างแล้ว[3] ก็ได้ ด้วยเหตุนี้โอกาสที่กษัตริย์จะใกล้ชิดกับประชาชนก็ไม่มีเหมือนอย่างเดิม แม้แต่จารึกของสุโขทัยสมัยหลัง ๆ ก็ไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครองเหมือนสมัยพ่อขุนรามคำแหงอีกเลย

เมื่อผู้นำของไทยในแถบบริเวณเมืองสุโขทัยยึดอำนาจจากเขมรได้นั้น อาณาจักรสุโขทัยคงจะเป็นอิสระภายใต้การนำของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ซึ่งเป็นอาณาจักรเล็ก ๆ เริ่มต้นด้วยเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยเท่านั้น ในช่วงสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนบาลเมืองนั้น อาณาจักรสุโขทัยแผ่ขยายออกไปเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากการทำสงครามกับเจ้าเมืองฉอก อาณาเขตขยายออกไปกว้างขวางครอบคลุมบริเวณที่ขึ้นอยู่กับเมืองลูกหลวงทั้งสี่ คือ เมืองศรีสัชนาลัย เมืองสองแคว เมืองสระหลวง และเมืองกำแพงเพชร

การปกครองอาณาเขตของสุโขทัย อาจแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

หัวเมืองชั้นใน ได้แก่ราชธานีและเมืองลูกหลวง (หรือเมืองหน้าด่าน) ซึ่งกินใจความถึงเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองลูกหลวงด้วย ราชธานีก็ได้แก่สุโขทัย เมืองลูกหลวงที่รักษาหน้าด่านสี่ทิศ คือ เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือ เมืองสองแควอยู่ทางด้านตะวันออก เมืองสระหลวง ซึ่งอยู่ทางด้านใต้ เมืองกำแพง-เพชร ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก ระยะเดินทางตั้งแต่เมืองหน้าด่านถึงราชธานีเพียง 2 วัน ทุกด่าน[4] เมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองลูกหลวง เช่น เมืองตาก ฝาง ลุม แพร สรรค์บุรี เป็นต้น เมืองลูกหลวงนี้เป็นเมืองที่โอรสหรือหลานของกษัตริย์สุโขทัยได้รับแต่งตั้งให้ไปปกครอง

หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ หัวเมืองที่อยู่นอกเขตเมืองหน้าด่านออกไป ให้เป็นเมืองที่ปกครองกันเอง เป็นประเทศราชบ้าง ตั้งเป็นเมืองพระยามหานครบ้าง หัวเมืองชั้นนอกแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

หัวเมืองพระยามหานคร ทางเขตราชธานีจะแต่งตั้งเจ้าเมืองไปปกครอง มีฐานะเป็นเจ้าพระยามหานครขึ้นตรงต่อราชธานีเช่นเดียวกัน แต่เจ้าเมืองหรือพ่อเมืองในเขตหัวเมืองชั้นนอกดังกล่าว มีอิสระในการปกครองหัวเมืองของตนเองพอสมควร โดยสุโขทัยราชธานีกระจายอำนาจการปกครองมาให้ เช่น ราชบุรี เพชรบุรี เป็นต้น

หัวเมืองประเทศราช เจ้าเมืองไม่ได้รับแต่งตั้งจากสุโขทัย แต่อาจเป็นชนต่างชาติต่างภาษาที่มีเจ้าปกครองของตนเอง หรืออาจเป็นพวกคนไทยด้วยกัน แต่ยอมอ่อนน้อมต่อสุโขทัยในฐานะประเทศราช เช่น เมืองอู่ทอง ทวาย เมาะตะมะ หงสาวดี เป็นต้น ส่วนมะละกา ยะโฮร์นั้นไม่น่าจะขึ้นกับสุโขทัย เพราะระยะทางห่างไกลกันมาก และมะละกาก็ยังไม่ได้สถาปนาขึ้นมาในขณะนั้น มะละกาตั้งขึ้นใน พ.ศ. 1943[5] ซึ่งเป็นสมัยที่สุโขทัยเสื่อมอำนาจไปแล้ว

กล่าวได้ว่าหัวเมืองชั้นนอกนั้น สุโขทัยมิได้มีอำนาจในการปกครองอย่างจริงจัง เพียงแต่เมืองประเทศราชสามิภักดิ์ และเมืองพระยามหานครก็อยู่ห่างไกลราชธานีเกินไป การปกครอง การออกกฎหมาย การเก็บภาษี ยังคงอยู่ในอำนาจของบรรดา

เมือง เหล่านั้นเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น เมื่ออำนาจส่วนกลางในราชธานีอ่อนแอ หัวเมือง เหล่านี้ก็มักแยกตัวเป็นอิสระ หรือไม่ก็ไปสวามิภักดิ์กับนครรัฐอื่น หรืออาณาจักรอื่นที่มี อำนาจแทน

เป็นที่ควรสังเกตเอาไว้ด้วยว่า อาณาเขตสุโขทัยนั้นไม่ได้กินใจความถึงดินแดน ที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือดินแดนทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาแต่ อย่างใด ดังมีข้อสังเกตว่าบรรดาเมืองต่าง ๆ เช่น ลพบุรี (ละโว้) หรือเมือง ในแถบที่จะกลายมาเป็นอาณาจักรอยุธยานั้นมิได้ปรากฏนามอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1

ในสมัยกรุงศรีอยุธยานับตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของอาณาจักรกับพลเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จนเห็นได้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้เพราะถือว่ากษัตริย์ทรงเป็นเทวราช ดังจะเห็นได้จาก พระนามของพระเจ้าอู่ทองที่เรียกเป็นสมเด็จพระรามาธิบดี เนื่องจากไทยทางใต้ได้คลุกคลี อยู่กับพวกเขมรเป็นเวลานาน จึงได้รับอิทธิพลทางด้านระเบียบประเพณีของพวกเขมรมากกว่าไทยทางเหนือ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประมุขของรัฐกับพลเมืองเปลี่ยนไป รับอิทธิพลของเขมรมากขึ้น กษัตริย์อยู่ในฐานะที่สูงส่ง แตกต่างและเหินห่างจากราษฎร ยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะถือว่ากษัตริย์ทรงเป็นเทวราช จึงทำให้ลักษณะความสัมพันธ์แบบ "บิดากับบุตร" ที่สุโขทัยตอนต้นยึดถือปฏิบัติอยู่เปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกับอิทธิพลของ ลัทธิ "ธรรมราชา" ก็ยังมีอยู่มาก เพราะฉะนั้นความเป็นเทวราชาของพระมหากษัตริย์ ในบางสมัยก็อ่อนลง แต่กลับไปเน้นความเป็นธรรมราชามากขึ้น เช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

ในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) การปกครองพระราชอาณาเขต ในสมัยนี้เป็นแบบสุโขทัยและเขมรผสมกัน กล่าวคือเอาพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่กลาง มีเมืองหน้าด่านทั้ง 4 ด้าน ลพบุรีอยู่ทางทิศเหนือ นครนายกอยู่ด้านตะวันออก พระประแดง ทางทิศใต้ และสุพรรณบุรีอยู่ด้านตะวันตก ระยะทางไปมาถึงราชธานีได้ภายใน 2 วัน ในลักษณะเดียวกัน หัวเมืองนอกนั้นก็ให้ปกครองกันเอง[6]

การปกครองภายในราชธานีนั้น พระรามาธิบดีที่ 1 ทรงตั้งตำแหน่งเสนาบดีที่สำคัญ 4 ตำแหน่ง ที่เรียกว่า "จตุสดมภ์" คือ

กรมเมือง มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครอง รักษาสันติสุข ซึ่งจะต้องบังคับบัญชาไพร่บ้านพลเมือง เมื่ออยู่ในท้องถิ่นภูมิลำเนา และมีหน้าที่ลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญาด้วย

กรมวัง มีหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนักและพิพากษาคดีด้วย เหตุที่กรมวังได้ว่าการยุติธรรมด้วย เพราะประเพณีโบราณถือว่าเป็นคดีเหมือนกันหมดทุกประเทศว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ประทานความยุติธรรมแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เมื่อราษฎรเกิดคดีใครนำความกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ซึ่งจะชี้ว่าผู้ใดผิดและบังคับให้ต้องรับโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น แต่เนื่องจากมีหน้าที่หลายอย่าง จึงแบ่งอำนาจให้เสนาบดีกรมวัง เป็นเจ้าหน้าที่กระทรวง และมีอำนาจตั้งยกกระบัตรเมือง ไปอยู่ตามหัวเมือง เมืองละคน

กรมคลัง มีหน้าที่จ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์ และการเงินของประเทศ

กรมนา มีหน้าที่เกี่ยวกับเรือกสวนไร่นา และออกกรรมสิทธิ์ที่นาซึ่งถือว่าเป็นการสำคัญยิ่ง เพราะการทำนาเป็นอาชีพของราษฎร หน้าที่กรมนาอีกอย่างหนึ่งก็คือเก็บหางข้าวขึ้นฉางหลวง ครั้งโบราณมิได้เรียกเป็นเงินค่านา ใครทำนาได้ข้าวต้องแบ่งเอามาส่งขึ้นฉางหลวงไว้สำหรับใช้ในราชการ เรียกว่า "หางข้าว"

ตำแหน่ง "ขุน" ที่ใช้เรียกตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินในสมัยสุโขทัย เอามาเรียกตำแหน่งจตุสดมภ์ คือ ขุนเมือง ขุนวัง ขุนคลัง ขุนนา

การปกครองหัวเมืองชั้นใน ใช้แบบสุโขทัย คือ เอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง มีเมืองหน้าด่านอยู่รอบสี่ทิศ โดยให้พวกเชื้อพระวงศ์ไปปกครองคือ ทิศเหนือได้แก่ลพบุรี ทิศตะวันออกได้แก่นครนายก ทิศตะวันตกคือสุวรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) ทิศใต้คือพระประแดง หัวเมืองชั้นในได้แก่ ปราจีนบุรี พระรถ (พนัสนิคม) ชลบุรี เพชรบุรี ราชบุรี แพรก เป็นต้น เมืองเหล่านี้การปกครองต้องขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา

การปกครองหัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานคร มีเจ้าเมืองปกครองกันเอง หรือทางกรุงศรีอยุธยาแต่งตั้งให้ไปปกครอง แต่ต้องขึ้นตรงต่ออยุธยา เช่น โคราช จันทบุรี ไชยา นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ถลาง เป็นต้น ส่วนเมืองประเทศราชนั้น เจ้าประเทศราชปกครองตนเองเพียงแต่ส่งบรรณาการให้กรุงศรีอยุธยา ได้แก่ ตะนาวศรี ทวาย เมาะตะมะ เมาะลำเลิง เป็นต้น สำหรับมะละกา ยะโฮร์นั้น ยังมิได้เป็นประเทศราชของอยุธยาแต่ประการใด เพราะมะละกาเพิ่งมาตั้งขึ้นใน พ.ศ. 1943 ซึ่งเป็นสมัยหลังพระเจ้าอู่ทองมาก

วิธีการปกครองก็ถือเอาหลักในการป้องกันประเทศเป็นสำคัญ คือ พลเมืองที่เป็นคนไทยและชายฉกรรจ์ทุกคนถือว่าเป็นทหารของประเทศ พระเจ้าแผ่นดินทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ พวกข้าราชการก็มีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ เวลาที่บ้านเมืองสงบต่างก็ทำมาหากินบังคับบัญชาอย่างพลเรือน ในเวลาสงครามก็บังคับบัญชากันอย่างทหาร ถ้าเมืองไหนถูกเกณฑ์ เจ้าเมือง กรมการเมือง และราษฎร ก็ร่วมกันเป็นทัพยกลงมาสมทบราชธานี

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเป็นกษัตริย์ที่ได้รับการอบรมอย่างดี เกี่ยวกับระเบียบแบบแผนการปกครองและประเพณีต่าง ๆ จากราชสำนักศรีอยุธยาและราชสำนักของราชวงศ์พระร่วงที่พิษณุโลก ; เพราะทรงเป็นเชื้อสายของทั้งสองราชวงศ์ ทรงเป็นโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)[7] และทรงมีพระราชมารดาเป็นเชื้อสายของราชวงศ์พระร่วง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่พระมหาอุปราชเมื่อพระชนมายุได้ 15 ปี และได้เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกในฐานะอุปราชใน พ.ศ. 1989 เมื่อพระราชบิดาเสด็จสวรรคตจึงได้เสด็จกลับมาครองกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 1991

ในสมัยของพระองค์ได้ทรงปรับปรุงการปกครองอาณาเขตเสียใหม่โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

การปกครองส่วนกลาง ทรงรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง คือ ราชธานี และยกการทหารออกจากพลเรือนเป็นครั้งแรก เนื่องจากกิจการปะปนกัน การปกครองส่วนกลางแยกออกเป็นดังนี้ คือ

ฝ่ายทหาร มีเจ้าพระยามหาเสนาบดีสมุหกลาโหมเป็นหัวหน้าบังคับบัญชาและตรวจตราราชการฝ่ายทหารทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งยังดำรงตำแหน่งเป็น "อัครมหาเสนาบดี" ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ด้วย หน้าที่ของฝ่ายทหาร คือ ทำการรบในเวลาสงครามและเวลาปรกติก็รวบรวมจัดหากำลังคนกำลังอาวุธและสัตว์พาหนะเอาไว้ให้พร้อม

ฝ่ายพลเรือน มีเจ้าพระยาจักรีศรีสหเทพ สมุหนายกเป็นหัวหน้าดูแลฝ่ายกิจการพลเรือน ควบคุมจตุสดมภ์ทั้งสี่ คือ

นครบาล มีพญายมราชถือศักดินา 10,000[8] เป็นผู้รับผิดชอบ มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองรักษาสันติสุข ซึ่งจะต้องบังคับบัญชาไพร่บ้านพลเมืองเมื่ออยู่ในท้องถิ่นภูมิลำเนา

ธรรมาธิกรณ์ มีออกพญาธรรมาธิบดี ถือศักดินา 10,000[9] เป็นผู้รับผิดชอบมีหน้าที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ ดูแลกิจการภายในพระราชวังและคอยดูแลปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาล

โกษาธิบดี มีออกพญาศรีธรรมราชเดชะ ถือศักดินา 10,000[10] เป็นผู้รับผิดชอบ มีหน้าที่เก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติในท้องพระคลังรวมทั้งดูแลเกี่ยวกับเรื่องการเก็บภาษีอากร กรมนี้ต้องทำหน้าที่ติดต่อกับพ่อค้าซึ่งเป็นชาวต่างประเทศโดยตรง

เกษตราธิการ มีออกญาพลเทพ ถือศักดินา 10,000[11] เป็นผู้รับผิดชอบมีหน้าที่ตรวจตราการทำไร่นาของราษฎรรวมทั้งการออกกรมสิทธิ์ในที่นาให้ด้วย นอกจากนี้ก็ดูแลเกี่ยวกับการเก็บข้าวขึ้นฉางหลวงเพื่อใช้เป็นเสบียงเมื่อเวลาเกิดศึกสงคราม ในสมัยโบราณมิได้เรียกเก็บค่านาเป็นเงิน แต่ใครทำนาต้องแบ่งข้าวส่งขึ้นฉางหลวงไว้สำหรับใช้ในราชการเรียกว่า "หางข้าว"[12]

การปกครองส่วนภูมิภาค สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงโปรดให้ยกเลิกประเพณีการปกครองที่มีเมืองลูกหลวงทั้งสี่ด้านราชธานีเสีย[13] เลิกล้มเมืองเก่าที่กันการและขยายเขตการปกครองราชธานี ให้กว้างขวางออกไปโดยรอบ โดยได้แบ่งหัวเมืองออกเป็นประเภทต่าง ๆ 4 ประเภท คือ

หัวเมืองชั้นใน เป็นเมืองที่อยู่ในวงราชธานี เป็นเมืองจัตวามีผู้รั้งกับกรมการเมือง เป็นพนักงานปกครองขึ้นอยู่ในอำนาจเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตราชธานี เช่น ราชบุรี เพชรบุรี นครชัยศรี ชัยนาท ปราจีนบุรี เป็นต้น

หัวเมืองชั้นนอก เป็นหัวเมืองซึ่งอยู่ภายนอกราชธานีออกไป เนื่องด้วยอยู่ไกลจะปกครองจากราชธานีไม่สะดวก หรือเพราะอยู่หน้าด่านชายแดน จึงจัดเป็นเมืองพระยามหานคร ชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี โดยลำดับกันตามขนาดและความสำคัญของเมือง เมืองชนิดนี้ต่อมาเรียกว่า "หัวเมืองชั้นนอก" ต่างมีเมืองขึ้นอยู่ในอาณาเขตท่านองเดียวกับราชธานีและบรรดาเมืองชั้นนอกนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชวงศ์หรือข้าราชการชั้นสูงศักดิ์เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิอย่างเป็นผู้ต่างพระองค์ทุกอย่าง และมีกรรมการพนักงานปกครองทุกแผนกอย่างเช่นในราชธานี[14] ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหัวเมืองชั้นเอกมีอยู่ 2 เมือง คือ พิษณุโลกและนครศรีธรรมราช[15]

หัวเมืองประเทศราช เป็นเมืองต่างชาติและต่างภาษาอยู่ชายแดนต่อประเทศอื่น มีเจ้านายของชนชาตินั้นเองปกครองตามจารีตประเพณีของชนชาตินั้น ๆ เพียงแต่ว่าผู้ใดจะเป็นเจ้าเมืองต้องบอกเข้ามาทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดินที่กรุงศรีอยุธยาทรงแต่งตั้ง และเมืองนั้นต้องถวายต้นไม้เงินทองกับเครื่องราชบรรณาการมีกำหนด 3 ปีต่อครั้ง เช่น เมืองศรีสัตนาคนหุต เชียงกราน เชียงแสน เชียงรุ้ง เชียงราย แสนหวี แพร่ น่าน มะละกา มลายู เป็นต้น[16]

การปกครองส่วนท้องที่ เริ่มต้นตั้งแต่หมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้า หลายหมู่บ้านรวมกันเป็น "ตำบล" มีกำนันเป็นหัวหน้า ตัวกำนันมักได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "พัน" หลายตำบลรวมกันเป็น "แขวง" มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง หลายแขวงรวมกันเป็นเมือง มีผู้รั้งเมืองหรือพระยามหานครเป็นผู้ปกครอง[17]

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ได้มีกบฏเกิดขึ้นบ่อยครั้ง การที่มีกบฏเกิดขึ้นหลายครั้งในสมัยนี้ แสดงให้เห็นถึงความไม่มั่นคงในเสถียรภาพของบ้านเมือง ซึ่งพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์ก็ไม่ไว้วางใจข้าราชการ ฉะนั้นเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของราชบัลลังก์จึงมีการปรับปรุงการปกครองคือ ทรงแบ่งแยกการปกครองประเทศออกเป็น 2 ภาค คือ ให้สมุกนายก ปกครองบังคับบัญชาฝ่ายทหารและพลเรือนทางหัวเมืองเหนือทั้งหมด และให้สมุหพระกลาโหม ปกครองบังคับบัญชาทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนทางหัวเมืองทางใต้ทั้งหมด ซึ่งแตกต่างไปจากสมัยพระบรมไตรโลกนาถ สมัยนี้ต้องการลดอำนาจทางทหารของสมุหพระกลาโหมลง นอกจากนี้ก็จัดตั้งทำเนียบขุนนางวังหน้าเพิ่มเติมทั้งนี้เป็นกำลังรักษาความปลอดภัยให้แก่หลวงสรศักดิ์ ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ มหาอุปราชเอง แสดงว่าต่างมุ่งกันสร้างกำลังขึ้นไว้เพื่อต่อสู้ศัตรูภายในมากกว่าศัตรูภายนอกและเป็นเครื่องแสดงว่าขาดความสามัคคี[18]

ต่อมาสมัยพระเจ้าท้ายสระ หรือสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ก็ยังไม่ทราบแน่ชัด ได้มีการปรับปรุงการปกครองอีกคือ ให้หัวเมืองฝ่ายใต้ไปขึ้นกับกรมท่า ทำให้สมุหกลาโหมหมดอำนาจลงไป ส่วนสมุหนายกคงปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือตามเดิม

สรุปรวม ๆ แล้วจะเห็นได้ว่า การปกครองส่วนกลางมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในตำแหน่งสมุหกลาโหมและสมุหนายกบ้างบางสมัย ส่วนการปกครองแบบจตุสดมภ์ยังคงตามเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างใด

ส่วนการปกครองส่วนภูมิภาค เมืองหลวงดูแลหัวเมืองชั้นในโดยตรง เพราะเอาเข้ามารวมไว้เป็นเขตราชธานี จัดเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางดำรงตำแหน่งรั้งมีคณะกรรมการเมืองเป็นผู้ช่วย

หัวเมืองชั้นนอก เอก โท ตรี พระมหากษัตริย์แต่งตั้งเชื้อพระวงศ์หรือขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้ว่าราชการเมือง มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครอง

ต่อมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งขุนนางข้าราชการใหม่ ๆ ตามตำแหน่งในกรุงศรีอยุธยาแต่ก็มีเปลี่ยนแปลงมาก เพราะตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีไม่มีอีกต่อไป แต่มีเจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นสมุหนายก เจ้าพระยามหาเสนาเป็นสมุหกลาโหม พระยาพระคลังเป็นเสนาบดีกรมท่า พระยายมราชเป็นเสนาบดีกรมเมือง พระยาธรรมาธิกรณ์เป็นเสนาบดีกรมวัง พระยาพลเทพเป็นเสนากรมนา

นอกจากนี้ รัชกาลที่ 1 ยังทรงปรับปรุงบริหารราชการส่วนภูมิภาค สมัย ร. 1 ทรงเห็นว่าเจ้าพระยาสมุหกลาโหมมีความชอบ จึงได้แบ่งการบริหารเสียใหม่ กล่าวคือ

หัวเมืองปักษ์ใต้ขึ้นอยู่กับสมุหกลาโหม มี สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ไชยา หลังสวน ชุมพร ปะทิว คลองวาน เมืองกุย เมืองปราณ ตะนาวศรี มะริด กระ ตะกั่วป่า พังงา ถลาง กาญจนบุรี ไทรโยค เพชรบุรี

กรมท่า ขึ้นอยู่กับพระยาพระคลัง เช่น ตราด จันทบุรี ระยอง บางละมุง ชลบุรี สระบุรี สมุทรปราการ นนทบุรี สมุทรสงคราม ฉะเชิงเทรา เป็นต้น

สำหรับหัวเมืองทางเหนือขึ้นอยู่กับมหาดไทยหรือสมุหนายกตามเดิม

เราปกครองแบบนี้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

ส่วนการปกครองประเทศราชก็ดำเนินการปกครองแบบอยุธยาเช่นกัน คือให้ประเทศราชต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง แต่อำนาจต่าง ๆ เป็นระเบียบกว่าสมัยอยุธยา ต้นไม้เงินต้นไม้ทองทางไทยเป็นผู้กำหนดสัดส่วนและต้องส่ง 3 ปีต่อครั้ง ถ้าไม่ส่งตามกำหนดถือว่าแข็งเมือง พระเจ้าแผ่นดินมีสิทธิถอดถอนได้ วิธีการดำเนินการติดต่อของเจ้าประเทศราชต้องติดต่อมายังเจ้าเมืองหัวเมืองเอกเสียก่อน ที่จะผ่านมาถึงสมุหกลาโหมหรือสมุหนายกต้นสังกัด แล้วจึงนำความกราบทูล

ประเทศราชของไทยขณะนั้นคือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ หัวเมืองพวน ไทรบุรี ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู เขมร เป็นต้น

3.2 สาเหตุที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองแบบตะวันตก

แนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก ซึ่งมีลักษณะเสรีนิยมเริ่มต้นขยายตัวเข้ามายังประเทศไทย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินนโยบายค้ากับโลกตะวันตกเมื่อ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา แนวความคิดทางการเมืองของโลกตะวันตกดังกล่าว เป็นความคิดอันเกี่ยวกับการมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศและอำนาจอธิปไตยจะต้องมาจากปวงชนโดยผ่านรัฐสภาเป็นหัวใจสำคัญ โดยความเป็นจริงแล้วแนวความคิดทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวนี้จะเริ่มมีอิทธิพลโดยตรงต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยส่วนหนึ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่การที่รัชกาลที่ 4 ทรงเซ็นสัญญาเบาว์ริ่งกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398 และกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ในภายหลังต่อมา ก็ย่อมเปิดโอกาสให้ความคิดแบบโลกตะวันตกเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยตั้งแต่ขณะนั้น

ถ้าจะพิจารณาถึงสาเหตุ ที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวด้านความคิดทางการเมืองแบบตะวันตก ซึ่งมีมาตลาดเวลาระหว่างช่วง พ.ศ. 2398 – 2475 จนในที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญขึ้นในประเทศไทย อันเป็นผลทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชต้องสิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2475 นั้น อาจจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(1) การที่ไทยติดต่อค้าขายกับประเทศตะวันตก ใน พ.ศ. 2398 นับเป็นการเริ่มต้นศักราชใหม่ของไทย ไทยได้ยกเลิกระบบผูกขาดการค้า แต่ได้เริ่มต้นระบบเสมอภาคทางการค้า (ในหมู่ชาติตะวันตกด้วยกันเอง) เริ่มรู้จักเสรีภาพทางการค้า เศรษฐกิจก้าวหน้าขยายตัวมากขึ้นตามลำดับ ชาวต่างประเทศในซีกโลกตะวันตกติดต่อไปมาค้าขายมากขึ้นทุกขณะ มีผลทำให้ไทยจะต้องปรับตัวปรับความคิดเพื่อให้สามารถ

สมาคมสอดคล้องเข้ากันได้กับชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อ การปรับตัวดังกล่าวทำให้สังคมไทยเริ่มค่อนเลียนแบบหรือเอาอย่างฝรั่งทีละน้อยและมากขึ้นทุกที

(2) อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มุ่งขยายอำนาจเข้ามายังแถบเอเชียและโดยเฉพาะในบริเวณแหลมอินโดจีนประเทศเพื่อนบ้านของไทย เช่น พม่า ญวน เขมร กำลังตกเป็นเหยื่อของลัทธิจักรวรรดินิยมของอังกฤษและฝรั่งเศส สถานการณ์เช่นนี้ได้กระตุ้นเตือนให้คนไทยกลุ่มหนึ่งเริ่มตระหนักถึงอันตรายที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่[19] ความล้าหลังของประเทศชาติภายใต้ระบอบการปกครองแบบเก่าที่กำลังเป็นอยู่จะส่งผลให้ประเทศไทยต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงระเบียบประเพณีต่าง ๆ ที่ล้าสมัยให้สอดคล้องกับความคิดแบบโลกตะวันตก แนวความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ของยุโรปจึงค่อย ๆ เริ่มขยายตัวเข้าสู่สังคมไทยทีละน้อย ๆ และมากขึ้นทุกทีจนถึงที่สุดใน พ.ศ. 2475

(3) ความก้าวหน้าสติปัญญาในสังคมไทยก็เป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ได้เช่นเดียวกัน นับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ทรงมีนโยบายเริ่มเรียนรู้ศิลปวิทยาการแบบตะวันตก พอตกมาถึงรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการศึกษาภายในประเทศพร้อมกับส่งคนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศในซีกโลกตะวันตกจนกลายเป็นผู้นำสมัยใหม่ (Modern Elite)[20] ความคิดแบบเสรีนิยม ความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ความคิดอย่างมีเหตุผล ตลอดจนความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ก็คิดตามกลุ่มบุคคลที่ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศกลับเข้ามาในประเทศไทยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 กลุ่มบุคคลนี้เริ่มมีอิทธิพลต่อสังคมไทยสมัยใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ

(4) ความขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ในสังคมไทยเริ่มมีมากขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง แรงกระทบจากอิทธิพลภายนอกทำให้เกิดการปรับตัวภายใน แต่การปรับตัวของรัฐในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีผลทำให้กลุ่มราชวงศ์มีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองและควบคุมปัจจัยทางเศรษฐกิจอื่น ๆ มากขึ้น ผลประโยชน์ต่าง ๆ กระจายมาถึงมือ

ประชาชนธรรมดาในลักษณะเชื่องช้ามากไม่ทันต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้สูญเสียผลประโยชน์เริ่มมองถึงความผิดพลาดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และคิดถึงระบบการเมืองที่ให้ความเสมอภาคแก่ประชาชนทุกระดับ นั่นคือการมีรัฐธรรมนูญ มีรัฐสภา และพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ

3.3 <u>การแบ่งกลุ่มความเคลื่อนไหวทางการเมือง</u>

จาก พ.ศ. 2398 ถึง พ.ศ. 2475 ถ้าจะศึกษาถึงการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองสมัยใหม่แล้ว อาจแบ่งกลุ่มความเคลื่อนไหวออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน กล่าวคือ กลุ่มแรกก็คือกลุ่มเจ้านายซึ่งประกอบด้วย พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มขุนนางและข้าราชการ และกลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มราษฎรสามัญชนธรรมดา

• ความเคลื่อนไหวของกลุ่มเจ้านายอาจจะพิจารณาย้อนหลังไปถึงรัชกาลที่ 4 ก็ได้ แต่ไม่สู้เห็นเด่นชัดนัก เพราะความคิดของพระองค์เพิ่งจะเริ่มต้นในเรื่องของการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างที่ล้าสมัย แต่การปฏิรูปการเมืองการปกครองก็ยังไม่ได้เริ่มขึ้น จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้มีกลุ่มเจ้านายพวกหนึ่งที่เรียกว่า "สยามหนุ่ม" (Young-Siam)[21] ซึ่งประกอบด้วยพระเจ้านองยาเธอเป็นจำนวนมาก เป็นกลุ่มคนหนุ่มที่ได้รับการศึกษาอย่างดีตามแบบตะวันตกโดยพวกมิชชันนารี ดังจะเห็นได้จากความคิดอ่านที่กลุ่มนี้แสดงออกมาในหนังสือ "ครุโฌวาท" และที่เห็นได้ชัดคือการปฏิรูปการคลังและการศาลในช่วงแรก[22] กลุ่มสยามหนุ่มนี้ถ้าจะกล่าวกันให้ชัดลงไปแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นหัวหน้ากลุ่มด้วยพระองค์เอง

กลุ่มเจ้านายอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองสมัยใหม่ก็ได้แก่ กลุ่มเจ้านายที่เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2427) ร่วมกับข้าราชการอีก 7 คน เจ้านายดังกล่าว

มีอยู่ด้วยกัน 4 พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์[23] (พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร พระโอรสของรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดากลิ่น ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของแหม่มแอนนา เลียวโนเวนส์ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ คงได้อิทธิพลในทางความคิดไปจากเจ้าจอมมารดากลิ่นมาก (เจ้าจอมมารดากลิ่นเป็นผู้ปล่อยทาสในวังเป็นครั้งแรก)[24] พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิชาดา[25] (พระโอรสของรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาวาด) สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิ์วัดวิศิษฏ์[26] (พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ พระโอรสรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาเชื่อม) และพระองค์เจ้าปฤษฎางค์[27] (หม่อมเจ้าชายปฤษฎางค์ ชุมสาย) เจ้านายทั้ง 4 พระองค์จัดเป็นเชื้อสายของราชวงศ์จักรี ซึ่งได้รับการศึกษาตามแนวคิดตะวันตกได้ร่วมกับข้าราชการอีก 7 คน เสนอคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อ ร.ศ. 103 เหตุผลที่เสนอก็คือ เพราะได้เล็งเห็นถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทยโดยการกระทำของชาติมหาอำนาจของยุโรปในสมัยนั้น ถ้าประเทศไทยมีการปกครองแบบเดิมอยู่จะเสียเอกราชของชาติได้ จึงมีความเห็นว่ารัชกาลที่ 5 ควรจะต้องทรงปฏิรูปการเมืองเสียใหม่จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญโดยเร็วที่สุด[28]

กลุ่มที่สอง คือกลุ่มขุนนางและข้าราชการก็มีความเคลื่อนไหวมาเป็นลำดับนับตั้งแต่กลุ่มข้าราชการ 7 คน[29] ที่รวมกับเจ้าชายอีก 4 พระองค์เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน ร.ศ. 103 ต่อมาจนถึงกลุ่มผู้ก่อการ ร.ศ. 130[30] ในสมัยรัชกาลที่ 6 กลุ่มนี้มีอุดมคติที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตย ใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายปกครองประเทศ[31] ได้วางแผนการที่จะเคลื่อนไหวเป็น 2 ขั้น กล่าวคือในขั้นต้นกำหนด 10 ปี จะเร่งสอนการเมืองแทรกให้กับเหล่าทหารในกองทัพ เมื่อครบ 10 ปีจะลงมือก่อนการปฏิวัติ เริ่มมีความคิดตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ในภายหลังเปลี่ยนแผนเป็นลงมือปฏิวัติใน ร.ศ. 130 แต่แผนการรั่วไหลถูกจับได้เสียก่อน ความเคลื่อนไหวก็หยุดชะงักไปพักหนึ่ง

ต่อมาในรัชกาลที่ 7 กลุ่มข้าราชการ เริ่มปรากฏตัวอีกครั้งหนึ่ง กลุ่มข้าราชการดังกล่าวนี้ ต่อมาเปิดเผยตัวเองในนาม "คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั่นเอง ทั้งนี้คณะราษฎรรุ่นแรกได้เข้าร่วมประชุมเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467 ที่บ้านพักเลขที่ 9 Rue Dusummerad ในประเทศฝรั่งเศส ผู้เข้าร่วมประชุมมี ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายตั้ว ลพานุกรม หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) นายแนบ พหลโยธิน นายปรีดี พนมยงค์[32] บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นข้าราชการที่ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาและดูงานต่อในยุโรปทั้งสิ้น ทุกคนมีความคิดเคลื่อนไหวที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยเป็นแบบประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญเป็นหลัก และเมื่อกลับมายังประเทศไทยแล้วก็ร่วมมือกับ พ.อ. พระยาพหลพลหยุหเสนา พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิ์อากเณย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ์ น.ต. หลวงสินธุ์สงครามชัย เป็นต้น ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นผลสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2475

กลุ่มที่สามมีความเคลื่อนไหว คือกลุ่มราษฎรสามัญชธรรมดา บุคคลในกลุ่มนี้มีความคิดในทางการเมืองสมัยใหม่เช่นเดียวกับกลุ่มแรก ๆ และได้เสนอข้อคิดเห็นของตนเองออกมาในหน้าหนังสือพิมพ์ซึ่งถือกันว่าเป็นปากเสียงของประชาชน ไม่ใช่หนังสือของทางราชการ เช่น ก.ศ.ร.กุหลาบ (ตรุษ ตฤษณานนท์) เคยเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์อยู่ชั่วระยะหนึ่ง ก่อนมาทำหนังสือพิมพ์ "สยามประเภท" ของตนเองเมื่อ พ.ศ. 2440 หนังสือ "สยามประเภท" ของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ได้ลงบทความวิพากษ์วิจารณ์สังคม กระทบกระเทียบชนชั้นสูงที่ทำตัวฟุ่งเฟ้อ[33] อีกคนหนึ่งก็ได้แก่ เทียนวรรณ (ต.ว.ส. วัณณาโภ) เขาได้ออกหนังสือพิมพ์รายปักษ์ชื่อ "ตุลวิภาคพจนกิจ" เมื่อ พ.ศ. 2443 – 2449 และ "ศิริพจนภาค" ออกเป็นรายเดือน พ.ศ. 2451 ผลงานเขียนของเทียนวรรณได้ชี้แนวทางใหม่ ๆ แก่สถาบันผู้ปกครองอย่างชัดเจนและตรงไปตรงมาอย่างไม่เคยมีมาก่อน และอย่างที่ไม่คาดคิดว่า

จะมีบุคคลใดกล้าหาญพอที่จะทำเช่นนั้นได้ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ เรียกร้องให้มีการปกครองโดยระบบรัฐสภา เพื่อให้ประชาชนมีส่วนในการปกครอง[34] นอกจากนี้ยังเสนอเป็นโครงร่างเรื่องต้องการให้เปลี่ยนระบบการปกครองเป็นประชาธิปไตยถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[35] อีกทั้งยังเคยยื่นข้อเสนอในการปรับปรุงชาติให้แก่ฝ่ายบริหารถึง 34 ข้อ[36]

นอกจากนี้ก็มีหนังสืออื่น ๆ อีกหลาย ๆ ฉบับ เช่น จีนในสยามวรศัพท์ (ภาษาไทย) ระหว่าง พ.ศ. 2446 – 2450 มีบทความชักจูงให้ประชาชนเห็นความสำคัญและเข้าใจต่อกระบวนการประชาธิปไตย เช่น ลงบทความ "อินเดียกับความอิสระภาพ"[37] บางกอกการเมืองก็มีส่วนวางรากฐานประชาธิปไตยด้วยการเรียกร้องให้รัฐบาลปรับปรุงระบบการปกครอง ลงบทความ "กฎหมายธรรมนูญประเพณี" เสนอให้รัฐบาลออกกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพื่อช่วยในการปกครองบ้านเมืองให้ดำเนินไปอย่างมีหลักเกณฑ์และมีประสิทธิภาพ หรือบทความ "อัครมหาเสนาบดีควรจะมีหรือไม่" ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเลือกใช้บุคคลเข้าทำราชการ เสนอให้มีการ "โหวต" เลือกอัครมหาเสนาบดีเป็นประมุขของเสนาบดีสภา ต่อมาในระยะหลัง ๆ ใกล้จะถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ก็เรียกร้องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น เป็นต้นว่า หนังสือพิมพ์สยามรีวิว ฉบับวันที่ 10 กรกฎาคม 2470 ได้เรียกร้องอย่างตรงไปตรงมาที่จะให้รัฐบาลจัดตั้งรัฐสภาและให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนบริหารประเทศ[38] จนกระทั่งบรรณาธิการถูกสอบสวน หนังสือพิมพ์ "ไทยใหม่" เสนอบทความเกี่ยวกับการกบฏเพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยในสเปน[39] และหนังสือพิมพ์อื่น ๆ อีกหลายฉบับก็มีความเคลื่อนไหวดังกล่าวเช่นเดียวกัน

3.4 การปรับตัวทางการเมืองของรัฐเพื่อตอบสนองแรงกดดันทางการเมือง

3.4.1 การปรับตัวของรัฐในช่วงแรก (พ.ศ. 2411 - 2427)

(1) เงื่อนไขของการปรับตัว

ในด้านการปรับตัวของรัฐในช่วงแรกเป็นการปรับตัวเพื่อรักษาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์พร้อม ๆ กับเพื่อความมั่นคงและเอกราชของบ้านเมืองด้วย กล่าวคือรัชกาลที่ 5 ทรงขึ้นครองราชย์[40] โดยปราศจากฐานอำนาจรองรับ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าการแผ่นดินทั้งปวงตกอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และการขึ้นครองราชย์ก็ตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขแล้วแต่ความเห็นของที่ประชุมเสนาบดีและพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธาน[41] นอกจากนี้ในที่ประชุมครั้งนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังได้เสนอผู้ที่จะเป็นอุปราชหรือวังหน้าของรัชกาลที่ 5 ด้วย นั่นคือ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญโอรสองค์โตของพระปิ่นเกล้า แต่เนื่องด้วยผิดประเพณีของการแต่งตั้งวังหน้าที่เคยมีมา จึงมีพระราชวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งทรงคัดค้านและเสนอให้รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งด้วยพระองค์เองในภายหลังตามพระราชอัธยาศัย[42] คำคัดค้านดังกล่าวไร้ผลเพราะขัดกับความเห็นของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญจึงทรงได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชในขณะนั้นด้วย จึงดูประหนึ่งว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะใช้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นเครื่องมือสำหรับถ่วงดุลย์อำนาจของรัชกาลที่ 5 ด้วยเหตุนี้การได้ราชสมบัติของรัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงยินยอมประสานประโยชน์กับขุนนางในตระกูลบุนนาค โดยปราศจากข้อต่อรองใด ๆในเบื้องแรกและทรงคอย ๆ แสวงหาข้อต่อรองในภายหลังต่อมาในเวลาเดียวกันอันตรายจากการล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสก็ปรากฏชัดและใกล้เข้ามาทุกทีทั้งในพม่า มลายู เขมร และญวน จะทำเป็นวางเฉยอยู่ไม่ได้[43] การปรับตัวของรัฐจึงต้องเกิดขึ้นในช่วงนี้และเป็นไปเพื่อรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ไปด้วยในเวลาเดียวกัน

(2) การจัดตั้งสภาที่ปรึกษา

ในระหว่างที่รัชกาลที่ 5 ยังทรงมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่นั้น พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศ 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2413 และใน พ.ศ. 2414 ครั้งแรกเสด็จไปสิงคโปร์ ปัตตาเวีย (จาการ์ตา) และสะมารัง ครั้งหลังไปอินเดียถึงเดลฮี โดยแวะที่สิงคโปร์ ปีนัง ย่างกุ้ง กัลกัตตา ผลจากการที่รัชกาลที่ 5 เสด็จต่างประเทศนี้เอง ทรงพบเห็นรูปแบบการปกครองในประเทศใกล้เคียงจึงนำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิรูป โดยจัดตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น 2 สภา คือสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) พระราชประสงค์ของการจัดตั้งสภาทั้งสองนี้ นอกจากเพื่อช่วยเสนอความคิดเห็นในการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อประโยชน์ของบ้านเมืองและความร่มเย็นเป็นสุขของราษฎรแล้ว[44] ยังได้ทรงอาศัยสภาทางการเมืองทั้งสองสภานี้ช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่ศูนย์อำนาจทางการเมือง ซึ่งเป็นก้าวแรกของการปฏิรูปการเมืองการปกครองของไทยในขณะนั้นอีกด้วย

(ก) สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2417 พระองค์ทรงตระหนักดีว่าในการบริหารแผ่นดินนั้น ถ้ามีผู้ช่วยกันคิดหลายความคิดแล้ว ความเจริญย่อมบังเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองอย่างมิต้องสงสัยด้วยเหตุนี้จึงทรงประกาศตั้งบรรดาขุนนางข้าราชการที่มีสติปัญญาเฉียบแหลมรอบรู้ในกิจการบ้านเมืองเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินจำนวนทั้งสิ้น 12 คน ทั้งนี้ ตามพระราชบัญญัติจัดตั้งสภาที่ปรึกษาดังกล่าวได้กำหนดให้มีสมาชิกสภาตั้งแต่ 10 คนขึ้นไป แต่ไม่เกิน 20 คน และจะตั้งพระบรมวงศ์อีก 6 พระองค์ เข้าร่วมด้วยก็ได้

การดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาไม่มีกำหนดระยะเวลา แล้วแต่จะทรงพอพระราชหฤทัย ผู้ดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาแห่งนี้จะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สาบานต่อหน้าพระพักตร์ว่าจะจงรักภักดีต่อพระองค์ และตั้งใจปฏิบัติ

หน้าที่อย่างเต็มความสามารถโดยเที่ยงธรรม และไม่เห็นแก่อามิสสินจ้าง ตลอดจนรักษาความลับของทางราชการ เพื่อให้การปฏิรูปการเมือง การปกครองดำเนินไปด้วยดีสมความมุ่งหมาย

รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งตำแหน่งประธานสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และให้เลือกสมาชิกสภาเป็นรองประธานสภา 1 คน เพื่อทำหน้าที่เป็นประธานของการประชุมสภาทุกครั้งที่องค์ประธานมิได้ทรงเสด็จมาประชุม รองประธานจะอยู่ในตำแหน่งครั้งละ 1 ปี และจะดำรงตำแหน่งต่อไปได้อีกถ้าได้รับเลือกจากที่ประชุม และรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นชอบด้วย การพ้นจากตำแหน่งก่อนครบวาระให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย

ตำแหน่งเลขาธิการของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เรียกว่า "เสมียนใหญ่" มีผู้ช่วยเรียกว่า "เสมียนผู้ช่วย" ทำหน้าที่ทางด้านหนังสือและเอกสารต่าง ๆ สำนักงานเลขาธิการสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินตั้งอยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง

ในการประชุมสภาทุกครั้ง จะต้องมีสมาชิกมาร่วมประชุมไม่น้อยกว่า 7 คน จึงจะครบองค์ประชุม ในกรณีที่องค์ประธานและรองประธานสภามาร่วมประชุมไม่ได้ ที่ประชุมจะต้องเลือกสมาชิกคนใดคนหนึ่งขึ้นทำหน้าที่ประธานที่ประชุมชั่วคราว ผลของการประชุมทุกครั้งจะต้องกราบทูลให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบ เมื่อทรงทราบและทรงเห็นด้วยแล้ว มติของสภาจึงจะมีผลบังคับใช้ได้

งานสำคัญที่สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินได้ร่วมกันพิจารณาก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับการเลิกทาส การปฏิรูปภาษีอากร จนกระทั่งได้ตราออกมาเป็นพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาสลูกไทยใน พ.ศ. 2417 และพระราชบัญญัติสำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติเพื่อปฏิรูประบบการจัดเก็บภาษีอากรให้รัดกุมและเป็นระเบียบทำให้รายได้เข้าสู่ส่วนกลางเพิ่มถึงร้อยละ 50 ในระยะ 2 ปีแรกของการปรับปรุง[45]

นอกจากนี้สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินยังทำหน้าที่ทางด้านตุลาการ โดยทำหน้าที่พิจารณาอรรถคดีต่าง ๆ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้ชำระ การชำระคดีความต่าง ๆ ของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน จะต้องถวายรายงานให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบ เพื่อทรงวินิจฉัยว่าคำพิพากษาถูกต้องหรือไม่ พระองค์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะยกเลิกคำพิพากษา ลดหย่อนและเพิ่มเติมคำพิพากษาได้ตามความเหมาะสม[46]

(ข) สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์เมื่อวันที่ 15สิงหาคม พ.ศ. 2417 โดยมีพระราชประสงค์ที่จะให้ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงดำริขึ้นหรืออาจจะทรงมอบหมายภาระงานบางอย่างให้สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ปฏิบัติ

จำนวนสมาชิกไม่แน่นอน แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ในครั้งแรกมีสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้ง 50 คน แต่มีผู้เข้าถวายสัตย์ปฏิญาณเพียง 49 คน ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ 13 พระองค์ ขุนนางชั้นเจ้าพระยา 2 คน พระยา 21 คน ต่ำกว่าพระยา 13 คน/

การดำรงตำแหน่งของสมาชิกสภาไม่มีกำหนดแน่นอน แต่ให้อยู่ไปได้ตลอดจนสิ้นแผ่นดิน และต่อไปอีก 6 เดือน แต่จะทรงถอดถอนเมื่อใดก็ได้ ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใหม่จะโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งต่อไป จะต้องกระทำสัตย์ปฏิญาณและถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาใหม่

สมาชิกสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์จะมาประชุมได้ต่อเมื่อได้รับหนังสือเชิญจาก "เสมียนใหญ่" เท่านั้น

สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ มีหน้าที่เป็นข้าหลวงไปสืบข้อราชการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นคณะกรรมการประชุมปรึกษาเพื่อสอบสวนและชำระความเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ เมื่อปฏิบัติภาระกิจแล้วต้องทูลเกล้าฯ ถวายรายงานให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบ

การตั้งสภาทั้ง 2 สภานี้ไม่ได้ผลเท่าที่ควรรัชกาลที่ 5 ทรงให้เหตุผลว่าเป็นเพราะข้าราชการ (ที่ปรึกษา) ไม่มีความรู้ความเข้าใจในหน้าที่ของตน ในขณะเดียวกันก็ไม่สนใจในการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบยุโรป มักมีความเห็นขัดกันและเมื่อขัดกันแล้วจะทำการอันใดไม่สะดวก แทนที่จะเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความเจริญ กลับเป็นเครื่องถ่วงความเจริญของชาติ โดยปรกติชาวยุโรปมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแต่ของไทยไม่ต้องการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นเมื่อคิดจะปรับปรุงถนน บ้านเรือน ราษฎรก็ร้องว่าเดือดร้อนที่จะต้องรื้อถอนโยกย้าย

นอกจากนี้ยังเกิดความเข้าใจผิดของขุนนางบางพวกที่เข้าใจว่าการที่พระองค์ทรงตั้งสภาขึ้นเพื่อที่จะลบล้างอำนาจเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่บางคนที่พระองค์ไม่ทรงโปรดปรานให้หมดไป ขุนนางที่ดำรงตำแหน่งในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) ก็ดี ในสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ก็ดี (Privy Council) มีความรู้สึกว่าตนอยู่ในระหว่างอันตราย ฉะนั้นจึงไม่ค่อยเข้าประชุม ทำให้การจัดตั้งสภาดังกล่าวไม่ได้ผลในที่สุด

ในขณะเดียวกันที่ทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ พระองค์ก็ทรงริเริ่มปฏิรูปภาษีอากรด้วยการตราพระราชบัญญัติจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ ใน พ.ศ. 2416 เพื่อกำหนดระเบียบสำหรับเจ้าพนักงานบัญชีกลาง เจ้าจำนวนและเจ้าภาษีอากรได้ปฏิบัติตาม อันจะนำไปสู่การปฏิรูปการจัดเก็บรายได้อันเป็นผลประโยชน์ของชาติในที่สุด ซึ่งทำให้รัฐมีรายได้มากขึ้นพอที่จะนำไปใช้สร้างสรรค์ความเจริญในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 ทรงพยายามปฏิรูประบบศาลให้ดีขึ้น โดยจัดตั้งศาลพิเศษ (Special Court) ซึ่งขึ้นตรงต่อพระองค์เอง เพื่อพิจารณาคดีที่อยู่ในกรมพระนครบาล มหาดไทย กลาโหม และกรมท่า การปฏิบัติทำให้เกิดความกระทบกระเทือนถึงอำนาจทางศาลของเสนาบดีแต่ละกรม เพราะว่าในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์เสนาบดีต่าง ๆ มีอำนาจในการปกครอง การเก็บภาษี การศาล ฯลฯ ในเขตที่

ตนรับผิดชอบอยู่ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงรวมอำนาจทางการศาลไปขึ้นส่วนกลาง ทำให้ค่าธรรมเนียมและรายได้ที่พวกขุนนางเคยได้จากการศาลลดลงและไม่เปิดโอกาสให้ใช้อำนาจทางการศาลในทางที่ผิดได้ต่อไปอีก[47]

(3) ผลของการปรับตัวทางการเมืองในระยะแรก

ในช่วงเวลาของการปรับตัวทางการเมืองในระยะแรกนี้ นับได้ว่าเกิดผลดีต่อฐานอำนาจทางการเมืองของรัชกาลที่ 5 เป็นอันมาก ถึงแม้ว่าสถาบันการเมืองที่ทรงจัดตั้งขึ้นมาใหม่คือสภาที่ปรึกษาทั้ง 2 สภา จะก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในจนนำไปสู่วิกฤติการณ์ร้ายแรงที่เรียกว่า "วิกฤติการณ์วังหน้า" ระหว่าง พ.ศ. 2417 – 2418 ทั้งนี้เพราะบทบาทของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในเรื่องต่าง ๆ เช่น การปฏิรูปการคลัง การปฏิรูปการศาล การเลิกทาส ฯลฯ ล้วนแล้วแต่ทำให้ขุนนางผู้ใหญ่ และสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) ต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสูญเสียอำนาจทางการเมืองที่เคยมีอยู่เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ ในกรณีที่สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทำหน้าที่ทางด้านตุลาการ ก็ก่อให้เกิดความตึงเครียดกับกลุ่มสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อีกด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะสภานี้ได้ตัดสินคดีพระยาอาหารบริรักษ์ หลานของสมเด็จเจ้าพระยากระทำการฉ้อราษฎร์บังหลวง ด้วยการถอดพระยาอาหารบริรักษ์ออกจากตำแหน่งและจำคุกตลอดชีวิต

วิกฤติการณ์วังหน้ายุติลงในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2418 โดย "วังหน้า" จะได้รับส่วนแบ่งรายได้ของหลวงเพิ่มขึ้น แต่จะมีนายประจำการใน "วังหน้า" ได้มากที่สุดเพียง 200 คน และ "วังหน้า" จะต้องยอมรับพระราชอำนาจของ "วังหลวง" ด้วยความจงรักภักดี

ทั้งหมดนี้คือผลของการปรับตัวทางการเมืองในระยะแรก

3.4.2 การปรับตัวของรัฐในช่วงที่สอง (พ.ศ. 2427 – 2453)

(1) คำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103

ถึงแม้ว่า รัชกาลที่ 5 จะทรงจัดตั้งสภาทั้ง 2 สภาแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ผลจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2428 ก็ได้มีบุคคลกลุ่มหนึ่งประกอบด้วยเจ้านาย 4 พระองค์ และข้าราชการ 7 คน กราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินต่อรัชกาลที่ 5

คณะเจ้านายและข้าราชการดังกล่าวประกอบด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ (พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิชาดา (พระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฐ (พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ) พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ชุมสาย) นายนกแก้ว กชเสนี หลวงเดชนายเวร (สุ่น สาตราภัย) นายบุศย์ เพ็ญกุล ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น) หลวงวิเสสสาลี (นาค) นายเปลี่ยน และสับเลฟเตอร์แนนสอาด[48]

เหตุผลที่คณะบุคคลเหล่านี้เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือเพราะเล็งเห็นถึงอันตรายที่จะเกิดกับประเทศไทยโดยการกระทำของชาติมหาอำนาจของยุโรปสมัยนั้น ถ้าประเทศไทยยังมีการปกครองแบบเดิมอยู่ก็จะสูญเสียเอกราชของชาติได้ กลุ่มเจ้านายและข้าราชการดังกล่าวต้องการให้พระองค์ทรงปฏิรูปทางการเมืองเสียใหม่ กล่าวคือการจะออกพระราชกำหนดกฎหมายปกครองบ้านเมืองในเรื่องใด ๆ ก็ดี พระองค์จะทำตามพระทัยตัวเองไม่ได้ ต้องให้เสนาบดีผู้ใหญ่ลงมติเห็นพ้องเสียก่อน เพราะลำพังความคิดของพระองค์เองแล้วย่อมผิดพลาดได้ง่าย กล่าวกันง่าย ๆ ก็คือขอร้องให้พระองค์ทรงลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) ให้น้อยลง กล่าวคือจะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น

แบบ "คอนสติติวชั่นแนล โมนากี" ซึ่งหมายถึงจะต้องมีกฎหมายรัฐธรรมนูญกำหนดพระราชอำนาจ และแบ่งพระราชอำนาจที่มีอยู่เดิมให้กับเสนาบดี ซึ่งประกอบกันเป็นคณะรัฐมนตรี โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ นอกจากนี้แล้วจะต้องมีการปรับปรุงกลไกการบริหารราชการแผ่นดินให้ทันสมัยอีกด้วย[49]

คณะผู้กราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ยังได้เสนอความเห็นต่อไปว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมต้องกระทบต่อผลประโยชน์ของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ อย่างแน่นอน และอาจก่อให้เกิดการต่อต้านถึงขั้นก่อการจลาจลได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นต่างชาติอาจเข้าแทรกแซง ดังนั้นรัฐบาลจะต้องเตรียมกำลังทหารแบบใหม่ให้พร้อม และทหารเหล่านี้จะต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวนี้ มิใช่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยที่เต็มรูปแบบแต่ประการใด เพราะยังมิได้เรียกร้องให้มีรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้ง ถึงแม้ว่าจะเสนอแนะให้มีรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ก็นับได้ว่ามีความก้าวหน้าพอสมควร จัดได้ว่ามีแนวคิดการเมืองสมัยใหม่ที่มีแนวทางหวังจะให้พัฒนาต่อไปจนเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบในอนาคต

(2) พระราชกระแสของรัชกาลที่ 5 ต่อความเห็นของคณะผู้เสนอคำกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน

เกี่ยวกับเรื่องนี้ รัชกาลที่ 5 ก็มิได้ถือโทษกลับมีพระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระองค์ทรงเห็นด้วยกับเหตุอันตรายของชาติและการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ของชาติที่ควรกระทำต่อไปอยู่แล้ว แต่พระองค์ทรงแก้ข้อกล่าวหาที่ว่าพระองค์เป็นคนอ่อนไม่กล้าจัดการเด็ดขาดอันใดลงไปกับบรรดาเสนาบดีที่ไม่ให้ความร่วมมือว่า คนมีอำนาจ เสนาบดีเจริญขึ้นมาได้นั้นเพราะเสนาบดีมีอำนาจสั่งการเจ้าแผ่นดินมาก่อนแล้วมากนัก จนกระทั่งเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์

ก็เป็นเวลาเคราะห์ร้ายเพราะยังทรงเป็นเด็ก ดังนั้นเสนาบดีก็มีโอกาสจะถอนอำนาจของพระองค์ไปได้หมด เมื่อพระองค์ขึ้นมามีอำนาจจึงค่อยทำค่อยไป จะทรงหักหาญด้วยพระราชอำนาจของพระองค์แต่ลำพังมิได้ ราชการของเมืองไทยนั้น แต่เดิมอำนาจการบริหารและอำนาจนิติบัญญัติรวมอยู่ที่พระเจ้าแผ่นดินกับเสนาบดีโดยมาก แต่ต่อมาเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 มีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อำนาจทั้งสองก็เลยตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการและเสนาบดี ต่อมาเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์อำนาจการบริหารก็กลายเป็นที่หวงแหนของผู้สำเร็จราชการและเสนาบดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ตำแหน่งทางด้านนิติบัญญัติกลับไม่มีใครชอบ พระองค์ท่านก็เลยให้ความสนับสนุนจนกระทั่งได้มีสภาที่ปรึกษาร่างกฎหมายออกมาใช้อยู่บ่อย ๆ จนกลายมาเป็นคณะเสนาบดีและกลายมาเป็นคณะรัฐบาลขึ้น พระองค์ท่านก็เลยกลายเป็นหัวหน้าสภาที่ปรึกษาร่างกฎหมาย และเป็นตำแหน่งของรัฐบาลโดยตรงต่อมาพระองค์ท่านก็เลยได้อำนาจทางบริหารกลับมาทีละน้อย จนในที่สุดพระองค์ท่านก็เลยกลายเป็นตัวรัฐบาลเสียเองและคุมอำนาจการบริหารเอาไว้ แต่ก็ทำให้คณะนิติบัญญัติอ่อนแรงไป เพราะขาดผู้สนับสนุน

พระองค์ทรงปรารภว่างานในหน้าที่บริหารคณะรัฐบาลของพระองค์มากเหลือเกิน เพราะต้องทรงทำสารพัดและเป็นรัฐมนตรีเสียเองทุกกระทรวง ทำให้พระองค์ไม่มีเวลาดูแลด้านนิติบัญญัติ ทรงต้องการปฏิรูปการปกครอง คือให้ข้าราชการแผ่นดินทุกกรม ทำการได้เต็มตามหน้าที่ และให้ได้ปรึกษาหารือกัน รับผิดชอบหน้าที่ของตัวเองให้เต็มที่ พระองค์ทรงต้องการให้มีผู้ออกกฎหมายไว้เป็นหลักในการตัดสินวินิจฉัยกิจการที่กระทำลงไปในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะ พระองค์ทรงปรารภว่าการจะจัดตำแหน่งเสนาบดีให้รับงานที่จะปรับปรุงสู่ระเบียบใหม่นั้นไม่ยากแต่เสียที่เสนาบดีผู้ใหญ่มีทิษฐิ ถือว่าเคยเป็นผู้ใหญ่มีผู้คล้อยตามความเห็นของตนมามากเสียจนเคยตัว พอมีผู้มากล่าวค้านความเห็นของตนก็ไม่พอใจ หรือบางครั้งก็แกล้งคัดค้านความเห็นที่ตนไม่เห็นด้วยตนเสียการก็มี พระองค์ทรงเห็นว่าจะต้องปฏิรูปการปกครองก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมด ถ้าเรื่องนี้ยังไม่เรียบร้อย เรื่องอื่นก็จะดำเนินไปไม่ได้ตลอด[50]

(3) การปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน

(ก) การบริหารราชการส่วนกลาง

หลังจากที่เจ้านายและข้าราชการถวายคำกราบบังคมทูลให้ทรงเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดินใน พ.ศ. 2428 แล้ว ครั้นถึง พ.ศ. 2430 ทรงโปรดให้สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์วโรปการ เสด็จไปศึกษาและดูงานเกี่ยวกับการจัดตั้งคณะเสนาบดีตามแบบยุโรปที่ประเทศอังกฤษ เมื่อสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์วโรปการ เสด็จกลับมาก็ถวายรายงานการดูงานตามที่ได้ทรงรับมอบหมาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศตั้ง "เสนาบดีสภา" ขึ้น ใน พ.ศ. 2431 พระองค์ทรงเลือกตั้งคนที่จะมาดำรงตำแหน่งเสนาบดี มีการอบรม ประชุม โดยพระองค์ทรงเป็นประธานในที่ประชุม ทรงให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับราชการและการบัญชางานแก่เสนาบดีแบบใหม่พอสมควรแล้ว รัชกาลที่ 5 ก็ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศตั้งกระทรวงแบบใหม่ขึ้น เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 โดยจัดสรรอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละกระทรวงไว้เป็นสัดส่วน มีด้วยกันทั้งหมด 12 กระทรวง[51]

ภายหลังที่พระองค์ทรงประกาศตั้งกระทรวงต่าง ๆ เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2435 แล้ว ต่อมาทรงเห็นว่างานในกระทรวงยังซ้ำ ๆ ปะปนกันอยู่จึงทรงปรับปรุงเสียใหม่[52] การแก้ไขเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ พอสิ้นรัชกาลก็มีกระทรวงต่าง ๆ รวม 10 กระทรวงด้วยกันคือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงนครบาล กระทรวงวัง กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงธรรมการ และกระทรวงเกษตราธิการ ทั้งหมดนี้เป็นการปรับปรุงการปกครองในส่วนกลาง

(ข) การบริหารราชการส่วนภูมิภาค

ก่อนที่รัชกาลที่ 5 จะได้ทรงเปลี่ยนแปลงจัดระเบียบการปกครองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2435 เหตุการณ์ระหว่างประเทศตามชายแดนมีท่าที่จะทวีความรุนแรงขึ้น จำเป็นต้องจัดการรักษาพระราชอาณาจักรให้มั่นทันที จึงได้ทรง

จัดการรวบรวมหัวเมืองตามชายแดนที่สำคัญ ๆ ขึ้นเป็นเขตการปกครอง เรียกว่า "มณฑล" โดยมุ่งที่จะป้องกันพระราชอาณาจักรให้พ้นจากการคุกคามจากภายนอกเป็นหลัก และในขณะเดียวกันก็เป็นการทดลองจัดระเบียบการปกครองอย่างใหม่ ซึ่งพระองค์สนพระทัยที่จะจัดให้มีขึ้นในประเทศต่อไป พระองค์ได้ทรงเลือกบุคคลที่ทรงคุณวุฒิมีความสามารถสูง และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยออกไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลบัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณ กำกับว่าราชการซึ่งผู้ว่าราชการและกรมการเมืองปฏิบัติอยู่ให้ดำเนินไปโดยชอบด้วยกฎหมายด้วยความสุจริตยุติธรรมและรวดเร็ว ดูแลทุกข์สุขของราษฎรโดยทั่วถึง ซึ่งเรียกว่า "การเทศาภิบาล"

หลักของการปกครองแบบเทศาภิบาล ถ้าจะดูรายละเอียดหลักก็คือ รัฐบาลจะทำการปกครองหัวเมืองตั้งแต่ขั้นต่ำสุดจนถึงสูงที่สุด เริ่มต้นด้วยพลเมืองมีสิทธิจะเลือกตัวผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านประมาณ 10 หมู่. มีสิทธิเลือกตั้งนายกำนันของตำบล ตำบลหลาย ๆ ตำบลมีพลเมืองประมาณ 10,000 คน รวมกันเป็นอำเภอ หลายอำเภอรวมกันเป็นเมืองหลายเมืองรวมเป็นมณฑล ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นข้าราชการสูงสุดในมณฑล โดยที่ตัวเสนาบดีจะดูแลบังคับบัญชาตรงถึงหัวเมืองทั้งปวง ก็เป็นอันเหลือวิสัยที่จะทำได้ตลอด จึงต้องตัดหัวเมืองซึ่งใกล้ชิดติดต่อไปมาถึงกันได้ง่าย ๆ หลาย ๆ เมืองรวมเป็นมณฑลหนึ่ง มีตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลบังคับบัญชาการมณฑลละคน แบ่งอำนาจและหน้าที่ของเสนาบดีเจากระทรวงไปไว้ในตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลประจำมณฑลเป็นผู้ตรวจตราบังคับบัญชาในท้องที่ เสนาบดีเป็นผู้รับกระแสพระราชดำริคิดอ่านกับข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลทั้งปวง จัดวางแบบแผนการปกครองให้สำเร็จตลอดทั่วพระราชอาณาจักร

การเปลี่ยนแปลงการปกครองหัวเมือง เมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นไปอย่างล่าช้า เพราะสาเหตุสำคัญอยู่หลายประการ คือ (1) งบประมาณมีจำกัด ต้องใช้จ่ายอย่างประหยัด ต้องจ้างข้าราชการแต่น้อย และอาคารสถานที่ต่าง ๆ ก็ไม่สมบูรณ์ ข้าราชการหัวเมืองยังไม่ได้รับเงินเดือนเป็นข้าราชการจริง ๆ อย่างเต็มที่

ขาดกำลังใจ (2) รัฐบาลไม่ปรารถนาจะนำการปกครองแบบใหม่เช่นนี้ไปใช้ในหัวเมืองที่อยู่ตามชายแดน ในกรณีที่เป็นหัวเมืองใกล้กับดินแดนภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสและหัวเมืองภาคเหนือ ภาคใต้ที่อยู่ใกล้กับอังกฤษ เพราะอาจก่อให้เกิดความยุ่งยากทางการเมืองได้ (3) รัฐบาลต้องคอยระมัดระวังมิให้ขุนนาง เจ้าเมือง โกรธเคือง เสียใจที่จะหมดอำนาจไป เพราะข้าราชการเหล่านี้มีเงินมีคนมากมาย รัฐบาลต้องพยายามถนอมน้ำใจเอาไว้มิให้ก่อเรื่องร้ายแรงได้ (4) ข้าราชการยังมีจำนวนน้อยไม่พอกับงาน และผู้ที่เข้ามาแล้วอาจจะไม่มีคุณวุฒิเหมาะสมกับตน

การปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคดังกล่าวค่อยทำค่อยไป กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2435 ได้เริ่มจัดตั้งมณฑลต่าง ๆ ขึ้น 6 มณฑล ต่อมาขยายออกไปอีกจนก่อนหน้าจะสิ้นรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ก็มีถึง 19 มณฑลรวมทั้งมณฑลกรุงเทพฯ แต่พอสิ้นรัชกาลก็เหลือเพียง 17 มณฑล (เสียให้แก่ฝรั่งเศสและอังกฤษไป 2 มณฑล คือ มณฑลบูรพา ฝรั่งเศส ผนวกกับดินแดนของอินโดจีนฝรั่งเศสในปี 2450 และมณฑลไทรบุรี (ยกเว้นสตูล) กลันตัน ตรังกานู เสียให้อังกฤษปี 2452 ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2437 ได้มีประกาศจัดปันหน้าที่ระหว่างกระทรวงมหาดไทยและการปกครองแบบเทศาภิบาลก็เริ่มอย่างจริงจังในปีนี้

"มณฑล" ใน พ.ศ. 2432 หมายถึงการรวบรวมเขตเมืองตั้งแต่ 3 เมืองขึ้นไป มากบ้างน้อยบ้าง ตามความสะดวกแก่การปกครองและการตรวจตราของผู้บัญชาการมณฑลและข้าราชการเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ด้วย

"ผู้บัญชาการมณฑล" คือบุคคลที่กษัตริย์ทรงเลือกตั้งจากผู้ที่มีความสามารถและทรงไว้วางพระราชหฤทัย ให้ดำเนินงานต่างพระเนตรพระกรรณได้ประจำมณฑล 1 คน เรียกว่า "ข้าหลวงเทศาภิบาล" สำเร็จราชการมณฑลเช่นเดียวกัน ยกเว้น 2 มณฑลคือ ผู้บัญชาการมณฑลลาวพวน (อุดร) และมณฑลลาวกาว (อีสาน) ซึ่งมีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิ์ประสงค์เป็นผู้บัญชาการมณฑลให้เรียกว่า "ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการ

มณฑล" (ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดให้เรียกตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลว่า "สมุหเทศาภิบาลมณฑล" เหมือนกันหมดทุกมณฑล)

ข้าหลวงเทศาภิบาลมีฐานันดรรองจากเสนาบดีและเหนือผู้ว่าราชการเมือง เป็นประธานข้าราชการทั้งปวงในมณฑลนั้น

อำนาจและหน้าที่ของข้าหลวงเทศาภิบาล คือ เป็นผู้บังคับบัญชาข้าราชการในมณฑลให้ปฏิบัติราชการในทางที่ชอบด้วยกฎหมาย ระเบียบแบบแผน คำสั่งของเจ้ากระทรวงตรวจตราสอดส่องความประพฤติของข้าราชการในมณฑล ตรวจตราความทุกข์สุขของประชาชน หาทางช่วยเหลือผู้ที่ประพฤติดีให้ได้รับความเที่ยงธรรมขึ้นและช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2440 รัชกาลที่ 5 ได้ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ สำหรับการจัดการปกครองระดับอำเภอ ตำบลและหมู่บ้านอีกด้วย

(ค) <u>การปกครองส่วนท้องถิ่น</u>

ในการปฏิรูปการเมืองการปกครองในช่วงเวลานี้ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงริเริ่มทดลองจัดการ "สุขาภิบาล" ในเขตกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2440 และที่ตำบลบ้านตลาด – ท่าฉลอม ใน พ.ศ. 2448 นับเป็นการริเริ่มการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อเป็นพื้นฐานการใช้อำนาจอธิปไตยของปวงชนต่อไป

(4) <u>การปฏิรูปการเมือง</u>

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2435 รัชกาลที่ 5 ยังได้ทรงตั้ง "องคมนตรีสภา" (Priey Council) คล้าย ๆ กับสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์แต่เดิมอีกด้วย[53] ครั้นล่วงมาใน พ.ศ. 2437 ได้ทรงตั้ง "รัฐมนตรีสภา" (Legislative Council) โดยมีจุดมุ่งหมายให้ทำหน้าที่ตรากฎหมายโดยเฉพาะ ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเสนาบดี หรือผู้แทนเสนาบดี และผู้ที่ทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งอีกจำนวนหนึ่ง[54]

แต่แล้วในที่สุดรัชกาลที่ 5 ก็ทรงโปรดให้โอนงานตรากฎหมายไปขึ้นอยู่กับเสนาบดีสภา เมื่อ พ.ศ. 2443 งานของรัฐมนตรีสภาก็เป็นอันหยุดชะงักลง

(5) บทสรุปเกี่ยวกับแนวพระราชดำริทางการเมืองของรัชกาลที่ 5

ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่า การปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวความคิดในด้านต่าง ๆ ของโลกตะวันตกในช่วงเวลาดังกล่าวข้างต้น ของรัชกาลที่ 5 มิได้นำไปสู่การมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเป็นหลักในการปกครองประเทศแต่ประการใด แต่กลับเป็นการเสริมสร้างอำนาจให้แก่รัชกาลที่ 5 และพระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่ จนแทบจะกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่เคยมีมาก จนหลัง พ.ศ. 2440 เป็นต้นมาก็เริ่มปรากฏการณ์วิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้มากขึ้นในหน้าหนังสือพิมพ์รายวันและเร่งเร้าให้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครองมากขึ้น

ปัญหาก็มีอยู่ว่าเพราะเหตุใด รัชกาลที่ 5 จึงยังไม่ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญและจัดตั้งรัฐสภาตามแบบตะวันตก ถ้าพิจารณาจากพระราชนิพนธ์เรื่อง "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี" และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ก็จะพบว่า พระองค์ยังทรงเชื่อว่าในเวลานั้นการปกครองแบบราชาธิปไตยยังคงเป็นระบบที่เหมาะสมที่สุด เพราะพระองค์เชื่อว่ากษัตริย์ทรงมีทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวอยู่แล้ว พระองค์ยังไม่ทรงเห็นด้วยกับระบบรัฐสภาเพราะสมัยนั้นประชาชนยังไม่สามารถตื่นตัวในการคุ้มครองผลประโยชน์ของตนในรูปแบบรัฐสภาได้ นอกจากนี้ก็ไม่ทรงเห็นด้วยกับการมีระบบพรรคการเมือง เพราะทำให้คนไทยแตกสามัคคีธรรม พระองค์ยังทรงเชื่อว่าคนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นผู้นำของสังคมและมีความเห็นสอดคล้องกันทางการเมืองในรูปสามัคคีธรรม โดยพร้อมกันเดินสายกลางและมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลักจะปกครองประเทศให้เกิดผลดีได้มากกว่าวิธีอื่นในขณะนั้น[55] เมื่อการปรับปรุงของรัฐ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นไปในลักษณะเช่นนี้ กบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ก็ต้องอุบัติขึ้น นับเป็นความพยายามที่จะใช้กำลังบีบบังคับให้รัฐเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แต่ความพยายามดังกล่าวก็สิ้นเหลวในที่สุด เพราะรัฐบาลทราบเบาะแสจึงกวาดล้างจับกุมคณะผู้ก่อการไว้ได้หมด

3.4.3 การปรับตัวทางการเมืองของรัฐในช่วงที่สาม (พ.ศ. 2453 - 2468

การเกิดกบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ก็เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนให้รัชกาลที่ 6 ได้ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกต่อไป ความจริงแล้วในสมัยรัชกาลที่ 6 พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ได้ทรงกราบทูลให้รัชกาลที่ 6 ทรงนำเอา "รัฐมนตรีสภา" เมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 มาใช้อีก เพราะทรงเห็นว่ารัชกาลที่ 6 ทรงถูกโจมตีในหนังสือพิมพ์บ่อยครั้งแต่ทรงปฏิเสธ เพราะทรงเชื่อว่าถึงอย่างไรก็ต้องถูกโจมตีว่าทรงแต่งตั้งพวกสอพลอไปเป็นสมาชิกอีก เมื่อไม่พร้อมจะมีรัฐสภาที่ประชาชนเลือกตั้งสมาชิกทุกคนโดยเสรีภาพ ก็ไม่ควรมีเสียเลย[56] ระบอบรัฐธรรมนูญจึงไม่อาจมีขึ้นได้ แต่ถึงกระนั้นก็ตามรัชกาลที่ 6 ก็ทรงริเริ่มทดลองประชาธิปไตยด้วยการจัดตั้งดุสิตธานี เมืองประชาธิปไตยขึ้นในบริเวณพระราชวังดุสิต เมื่อ พ.ศ. 2461 แต่การปรับตัวดังกล่าวไม่มีผลต่อประเทศชาติส่วนรวมแต่อย่างใด เพราะเป็นการฝึกหัดเรียนรู้ประชาธิปไตยอยู่ในหมู่ข้าราชการบริหารที่ใกล้ชิดของพระองค์เท่านั้น บรรดาสื่อมวลชนเริ่มเคลื่อนไหววิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น รัชกาลที่ 6 ได้ทรงนำประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ก่อให้เกิดผลดีต่อประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง สิ่งนี้ดูเหมือนว่าจะสามารถหลบเลี่ยงการเรียกร้องรัฐธรรมนูญและรัฐสภาไปได้ แต่เหตุการณ์กลับหาเป็นเช่นนั้นไม่ ดังนั้นการปรับตัวของรัฐในช่วงที่สาม คือในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงไม่มีผลแต่ประการใด

จนแทบจะกล่าวได้ว่ารัฐไม่ได้นำพาต่อการที่จะปรับตัวเพื่อนำไปสู่ระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญแต่อย่างใด

(1) การจัดตั้ง "ดุสิตธานี"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงริเริ่มพัฒนาแนวคิดการเมืองสมัยใหม่ ด้วยการจัดตั้ง "ดุสิตธานี" เมืองประชาธิปไตยชั้นทดลอง ใน พ.ศ. 2461 ในการสร้างเมืองนั้นพระองค์ทรงกะบริเวณที่จะจัดตั้ง "ดุสิตธานี" ข้างพระที่นั่งอุดร ด้านตะวันออกเป็นสถานที่สร้างเมือง แบ่งเขตเป็นอำเภอ ตำบล กำหนดแบ่งพื้นที่เป็นตอน ๆ สร้างเป็นสถานที่ทำการรัฐบาล วัดวาอาราม และพื้นที่สำหรับสร้างบ้านเรือนราษฎร พร้อมทั้งตัดถนนหนทางและแม่น้ำลำคลอง ตลอดทั้งไฟฟ้าและการประปา ให้สมกับบ้านเรือนที่สร้างขึ้นตามผังที่ถูกต้องจริง ๆ แล้วให้ประชาชนเข้าไปอยู่ในเขตเมืองดุสิตธานี

รัชกาลที่ 6 ทรงเรียกประชุมประชาชนชาวนครดุสิตธานีพร้อมกัน แล้วทรงอธิบายวิธีการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก เมื่อ 27 ตุลาคม 2461 ครั้งถึงวันที่ 2 พฤศจิกายน 2461 ได้มีการประกาศรัฐธรรมนูญรักษาการปกครองฉบับแรกออกมาใช้ในเขตดุสิตธานี ต่อมาได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชกำหนดเพิ่มเติมธรรมนูญลักษณะการปกครองนครธิบาล พ.ศ. 2461

การปกครองในดุสิตธานี ก็ดำเนินรอยตามแบบอย่างประชาธิปไตย มีการเลือกตั้ง "นครภิบาล" ซึ่งเปรียบได้กับนายกเทศมนตรี นครภิบาลจะต้องได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษมาก่อน "เชษฐบุรุษ" นี้อาจเปรียบได้กับ "สมาชิกเทศาภิบาล" ซึ่งจะต้องได้รับเลือกโดย "ทวยนาคร" หรือปวงประชาราษฎรนั่นเอง

"นครภิบาล" เมื่อได้รับเลือกจากราษฎรใน "ดุสิตธานี" โดยเสียงข้างมากแล้วก็จะมีสิทธิเป็นผู้ปกครอง "ดุสิตธานี" ตามรัฐธรรมนูญและมีอำนาจจะเลือกตั้ง "นครภิบาล" คือ เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เจ้าพนักงานคลัง

เจ้าพนักงานโยธา นายแพทย์สุขาภิบาล ผู้รักษาความสงบของประชาชน (Inspector of Nuisances) เป็นต้น เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ เท่ากับว่าเป็น "คณะเทศมนตรี" ในปัจจุบัน

ทั้งหมดนี้อยู่ในตำแหน่งคราวละ 1 ปี หลังจากนั้นจะต้องมีการเลือกตั้งกันใหม่ นคราภิบาลจะรับเลือกเป็นนคราภิบาลอีก 1 ปี ติด ๆ กันมิได้ แต่ตำแหน่ง "เชษฐบุรุษ" ไม่มีข้อห้ามไว้ในรัฐธรรมนูญ

(2) การปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดิน

(ก) การบริหารราชการส่วนกลาง

รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งกระทรวงขึ้นใหม่ คือ กระทรวงมุรธาธร กระทรวงทหารเรือ กระทรวงพานิชย์ (ยุบกระทรวงนครบาล) และเปลี่ยนชื่อกระทรวงโยธาธิการเป็นกระทรวงคมนาคม ส่วนอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ของกระทรวงก็ยังเหมือนรัชกาลที่ 5 กระทรวงต่าง ๆ ประกอบไปด้วย กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงวัง กระทรวงทหารเรือ กระทรวงเกษตราธิการ กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงคมนาคม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมุรธาธร

(ข) การบริหารราชการส่วนภูมิภาค

รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งมณฑลเพิ่มขึ้นดังนี้คือ มณฑลร้อยเอ็ด ทรงตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2455 โดยแยกมณฑลอิสานเดิมออกเป็นสองมณฑล คือ มณฑลร้อยเอ็ด กับมณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ดมี 3 หัวเมือง คือ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ศูนย์กลางอยู่ที่ร้อยเอ็ด อีกมณฑลหนึ่ง คือ มณฑลมหาราษฎร์ เป็นมณฑลที่แยกออกมาจากมณฑลพายัพ มี 3 หัวเมือง คือ ลำปาง น่าน และ แพร่ ศูนย์กลางอยู่ที่ลำปาง

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลดำเนินมา 20 กว่าปี บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าและขยายตัวออกไปมากมาย รัชกาลที่ 6 ทรงเห็นว่าราชการในหน้าที่ของมณฑลซึ่งต้องติดต่อกับกระทรวงในส่วนกลางมีมากขึ้น เกินกำลังของเจ้าพนักงานกระทรวง ถ้าจะเพิ่มอัตราเจ้าพนักงานในกระทรวง งบประมาณก็มีไม่เพียงพอ จึงทรงโปรดให้รวบรวมมณฑลสองหรือสามมณฑลเข้าเป็นภาคเรียกว่า "มณฑลภาค" สำหรับดำเนินราชการระหว่างมณฑลกับกระทรวงเป็นการแบ่งเบาภาระของกระทรวง งานสิ่งใดที่มณฑลภาคสามารถจัดการได้ดีก็ไม่ต้องส่งถึงกระทรวง ให้มีข้าราชการชั้นสูงเป็นอุปราชประจำมณฑลภาค ตัวบุคคลที่จะเป็นอุปราชไม่ตั้งคนใหม่ คงเลือกจากข้าหลวงเทศาภิบาลที่เด่นกว่ากันโดยเกียรติคุณ ให้ดำรงตำแหน่งอุปราช อุปราชมีหน้าที่ 2 อย่าง คือ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลที่เคยปกครอง และเป็นอุปราชที่ตั้งมณฑลภาคคือมณฑลที่ข้าหลวงเทศาภิบาลได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราช ที่ตั้งมณฑลภาคคือมณฑลที่ข้าหลวงภิบาลได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราช เงินเดือนที่ได้รับนั้นมีเพียงตำแหน่งเดียวคือเงินเดือนของข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งจะได้รับสูงขึ้นอีกเล็กน้อย ส่วนภาคใดที่เห็นว่าไม่มีข้าหลวงคนใดเหมาะสมกับตำแหน่งอุปราช ทางกรุงเทพฯ ก็แต่งตั้งอุปราชไปประจำ และเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลที่ตั้งภาคด้วย ส่วนข้าหลวงเทศาภิบาลคนเก่าให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งอื่น

3.4.4 การปรับตัวทางการเมืองของรัฐในช่วงที่สี่ (พ.ศ. 2468 – 2475)

การปรับตัวของรัฐในช่วงที่ 4 เริ่มต้นใน พ.ศ. 2468 ภายหลังเมื่อรัชกาลที่ 7 เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ 2 วันคือเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468[57] การปรับตัวของรัฐดังกล่าวได้แก่การที่รัชกาลที่ 7 ได้ทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภา[58] ที่เรียกว่า "คณะรัฐมนตรีชั้นสูง" (super cabinet)[59] เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในพระองค์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเชื่อมั่นว่า การแก้ปัญหา

ของชาติบ้านเมืองในขณะนั้น จะทรงกระทำอยู่ตามลำพังพระองค์เองไม่ได้ จะต้องอาศัยความคิดหลาย ๆ ความคิดมาร่วมมือกัน ปรากฏว่าอภิรัฐมนตรีสภาก็ได้ให้คำปรึกษาแนะนำในเรื่องที่เกี่ยวกับราชการแผ่นดินหลายเรื่อง เป็นต้นว่า เรื่องแรก ทรงให้อภิรัฐมนตรีสภาร่างพระราชบัญญัติ "สภากรรมการองคมนตรี" ซึ่งมีลักษณะเป็นสภาที่ปรึกษา (Advisory Body) แต่มีหน้าที่จำกัดคือ "ให้คำปรึกษาหารือข้อราชการซึ่งพระราชทานลงมาให้ศึกษาและที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ปรึกษาแล้วนำคำปรึกษาขึ้นถวายบังคมทูล"[60] จึงคล้ายกับว่า อภิรัฐมนตรีสงวนอำนาจของตนเองเพื่อประโยชน์ส่วนตน ไม่พยายามจะตอบสนองพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 7 ที่จะทรงพัฒนาขั้นตอนของระบอบประชาธิปไตย เรื่องที่สอง พระองค์ทรงมอบหมายให้อภิรัฐมนตรีสภาวางรูปแบบการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาล โดยการปรับปรุงแก้ไขสุขาภิบาล ที่มีอยู่ให้เป็นเทศบาล เพราะถ้ากิจการบริหารส่วนท้องถิ่นเจริญขึ้นแล้ว ประชาชนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง ก็ย่อมจะพัฒนาไปสู่การเมืองในระบบรัฐสภาได้รวดเร็วขึ้น แต่การปรับปรุงเป็นไปล่าช้าไม่ทันการ ไม่ทันได้ประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติ ก็เกิดการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 เสียก่อน เรื่องสุดท้ายก็คือการพิจารณาเรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย กล่าวคือ พระยากัลยาณไมตรี (ดร.ฟรานซิส บี แซร์) ได้กลับมาเยี่ยมเยียนประเทศไทย และได้ทูลเกล้าถวายรัฐธรรมนูญฉบับร่างให้รัชกาลที่ 7 ได้ทรงทอดพระเนตรร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวมี 12 มาตรา เป็นระบบนายกรัฐมนตรี รับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินโดยตรงแทนองค์พระมหากษัตริย์ โดยให้นายกรัฐมนตรีมีสิทธิเลือกคณะรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาลเอง พระมหากษัตริย์ยังคงไว้ซึ่งอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อภิรัฐมนตรีสภาถูกถอนอำนาจไม่มีอำนาจบริหารแต่อย่างใด มีหน้าที่เพียงถวายคำปรึกษาเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาแต่งตั้งและถอดถอนข้าราชการ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคัดค้านในเรื่องนี้ เพราะทรงเห็นว่าประเทศไทยยังขาดความพร้อม[61] รัฐธรรมนูญฉบับร่างดังกล่าวจึงยุติไป

ต่อมาพระยาศรีวิศาลวาจาและนายสตีเวนส์ได้ทำบันทึกความเห็นขึ้นทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 7 กล่าวคือนายสตีเวนส์เขียน "เค้าโครงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง" ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น "เค้าโครงร่างรัฐธรรมนูญ" นั่นเอง[62] บันทึกดังกล่าวลงวันที่ 8 มีนาคม 2472 อีกสองฉบับเป็นบันทึกความเห็นประกอบเกี่ยวกับเรื่อง "เค้าโครงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" ของนายสตีเวนส์ และพระยาศรีวิศาลวาจา ลงวันที่ 9 มีนาคม 2472 โดยที่บุคคลทั้งสองยังไม่เห็นด้วยกับการที่จะทรงให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญในขณะนั้น เพราะประชาชนยังไม่พร้อม และเทศบาลก็ยังมิได้มีการจัดตั้งขึ้น นอกจากนี้ในอภิรัฐมนตรีสภาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จกรมพระนครสวรรค์วรพินิตก็ทรงคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่นเดียวกัน เพราะทรงอ้างว่ายังไม่ถึงเวลา[63] เมื่อการปรับตัวของรัฐทางการเมืองต้องชะงักงันลงไปเช่นนี้การปฏิวัติในปี 2475 ก็ต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3.4.5 ผลสะท้อนของการปรับตัวทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ. 2411 - 2475

เมื่อเราได้พิจารณาถึงลักษณะการปรับตัวของรัฐเพื่อสนองต่อความเคลื่อนไหวทางการเมืองใหม่ในประเทศไทยจาก พ.ศ. 2398 - 2475 แล้วก็จะพบว่าการปรับตัวกับปฏิกิริยา[64] ที่เกิดขึ้นเพราะการปรับตัวเป็นเหตุผลต่อเนื่องกันประดุจลูกโซ่ เพราะการปรับตัวของรัฐบาลอาจก่อให้เกิดปฏิกิริยาโต้ตอบได้ ถ้าการปรับตัวของรัฐไปกระทบผลประโยชน์ของกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้า ดังเช่นปฏิกิริยาจากกลุ่มผลประโยชน์วังหน้าใน พ.ศ. 2418 จนเกิด "วิกฤติการณ์วังหน้า"[65] หรือการปรับตัวของรัฐในการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา ก็ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตามหัวเมืองชั้นนอกดังเช่นปฏิกิริยาใน พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 121) อันได้แก่กบฏผีบุญ ร.ศ. 121 กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. 121 และกบฏแขกเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 121

ทั้งนี้เพราะการปรับตัวของรัฐในครั้งนั้นทำให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ปกครองในระบบเก่าต้องสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ ปฏิกิริยาดังกล่าวไม่มีผลดีต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบใหม่แต่อย่างใด เพราะเป็นปฏิกิริยาที่ขัดขวางการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้า จึงถือว่าเป็นปฏิกิริยาที่มีผลลบ แต่ในทางกลับกันเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปรับประเทศไม่ถึงจุดที่จะสนองความต้องการของกลุ่มก้าวหน้าได้ กลุ่มก้าวหน้าใน พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 130) คือกบฏ ร.ศ. 130 ก็ต้องเกิดขึ้น แต่ก็ถูกปราบได้ ในที่สุดเรื่องก็สงบลงได้ ความจริงแล้วภายหลังกบฏ ร.ศ. 130 ถ้ารัชกาลที่ 6 ทรงดำเนินนโยบายก้าวหน้าต่อไปจนถึงขั้นพระราชทานรัฐธรรมนูญ การปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ซึ่งมีลักษณะก้าวหน้าก็อาจไม่เกิดขึ้น แต่ปฏิกิริยาที่เป็นผลลบอาจเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อรัชกาลที่ 6 ไม่ทรงปรับตัวเพื่อสนองตอบต่อความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใน พ.ศ. 2445 อย่างจริงจัง เมื่อขึ้นสมัยรัชกาลที่ 7 จึงต้องเร่งปรับประเทศทางการเมืองเป็นการสำคัญ แต่ก็ถูกขัดขวางจากอภิรัฐมนตรีสภา ทำให้การปรับตัวของรัฐไปไม่ถึงสิ่งที่ประชาชนต้องการ นั่นคือรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ พฤติการณ์เช่นเดียวกับ ร.ศ. 130 จึงเกิดขึ้นอีกครั้งและประสบความสำเร็จนั่นก็คือการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ทั้งกบฏ ร.ศ. 130 และการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผลกระทบอันเกิดจากการปรับตัวของรัฐ และเป็นตัวเร่งให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางก้าวหน้าจึงถือว่ามีผลไปทางบวก

ในด้านผลสะท้อนอันเกิดจากการปรับตัวของรัฐและการตอบโต้ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ถ้าจะมองในลักษณะส่วนรวมอย่างกว้าง ๆ แล้วจะเห็นได้ว่า ในประการแรก การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการสร้างรัฐประชาชาติ (nation state) ขึ้นได้ ประเทศไทยกลายเป็นรัฐเดียว ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปกครองส่วนภูมิภาคในรูปมณฑลเทศาภิบาล ผลสำคัญของการก่อตั้งรัฐประชาชาติก็คือ การรวมอำนาจการปกครองมาไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งในยุคหลังการปฏิรูปย่อมหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว ประการที่สองสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลง

ค่านิยมเป็น "ยกย่องฝรั่ง" ความคิดและขนบธรรมเนียมประเพณีแบบตะวันตกเริ่มแพร่ขยายอิทธิพลเข้าสู่สังคมไทย คนไทยเริ่ม "สำลัก" ความคิดแบบตะวันตก ทั้งนี้เพราะเรายอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง จนลืมการเลือกสรรในสิ่งที่เหมาะสมกับสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย ประการที่สาม เกิดกลุ่มอภิสิทธิ์ทางการเมืองกลุ่มใหม่คือ ข้าราชการประจำเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลทางการเมืองแทนพวกเจ้านายพระราชวงศ์ และขุนนางในระบอบเก่า และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไปไม่นานนัก คุลย์อำนาจทางการเมืองย้ายศูนย์มาอยู่ที่สถาบันทหาร จึงทำให้ข้าราชการทหารประจำการมีบทบาททางการเมืองควบคู่ไปด้วยตลอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีข้าราชการประจำฝ่ายพลเรือนเป็นผู้เข้าร่วมในบทบาทนั้นด้วย ประการที่สี่การเปลี่ยนแปลงใน พ.ศ. 2475 ทำให้เกิดการขาดคุลย์อำนาจทางการเมืองในระยะหลังต่อมา เพราะแต่เดิมอำนาจตกอยู่กับสถาบันกษัตริย์ก็มีพวกขุนนางเป็นกลุ่มถ่วงคุลย์ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปแผ่นดินคุลย์อำนาจก็เปลี่ยนไปเลื่อนมาอยู่กับสถาบันกษัตริย์ โดยอาศัยหลักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาติจะต้องดำรงอยู่ในสภาวะที่สมคุลย์ของสภาวะแวดล้อมทั้งมวล เมื่อคุลย์อำนาจทางการเมืองเปลี่ยนไปอยู่ที่สถาบันกษัตริย์มากเกินไปเช่นนี้ การสร้างความสมคุลย์ก็เกิดขึ้น กบฏ ร.ศ. 130 ก็ดี การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ก็ดี เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างความสมคุลย์ แต่เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงขัดแย้งกับคณะราษฎรจนถึงกับสละราชสมบัติ และรัชกาลที่ 8 จึงต้องเสด็จขึ้นเสวยราชย์ขณะที่ทรงพระเยาว์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญและมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จนกว่าจะทรงบรรลุนิติภาวะ คุลย์อำนาจทางฝ่ายสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวถ่วงกับคณะราษฎรก็เสียไปอีก การสร้างความสมคุลย์แห่งอำนาจในหมู่ผู้กอการ 2475 จึงต้องอุบัติขึ้นมาเพื่อทดแทน และนำไปสู่การช่วงชิงอำนาจทางการเมืองกันในที่สุด ประการที่ห้าการปรับตัวทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 มิได้ขยายลงไปถึงระดับพื้นฐานของสังคม คือประชาชนธรรมดาทั่วไปที่อยู่ในชนบท การเตรียมประชาชนเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองสมัยใหม่ จึงไม่สู้จะเป็นปึกแผ่นแน่นหนามากนัก[66]

หรืออาจจะกล่าวได้ว่าแทบไม่มีเลย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความระส่ำระสายทางการเมืองในระบบรัฐสภาจึงเกิดขึ้น เพราะประชาชนขาดการพัฒนาทางการเมืองมาก่อน จึงไม่พร้อมที่จะรวมตัวเพื่อการจัดตั้งสำหรับการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิของตนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญในรูปแบบของรัฐสภาได้ จึงทำให้การเมืองตกอยู่ในมือของข้าราชการประจำตลอดมา ประการสุดท้าย การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 มีผลทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ตกต่ำลงทุกขณะ นับตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ต้องทรงประกาศสละราชสมบัติเมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2477 จนกระทั่งมาถึงกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489[67] สถาบันพระมหากษัตริย์มาได้รับการฟื้นฟูอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งภายหลังการรัฐประหาร ใน พ.ศ. 2500 ภายใต้การนำของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

กล่าวโดยสรุปภายหลังการเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2398 ประเทศไทยก็เริ่มติดต่อสัมพันธ์กับนานาประเทศในซีกโลกตะวันตกอย่างกว้างขวางและแพร่หลายยิ่งขึ้น การติดต่อกับต่างประเทศเช่นนี้ ทำให้แนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้นทีละน้อย ๆ เริ่มต้นด้วยการปรับตัวทางวัฒนธรรมบางอย่างในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 อันตรายจากลัทธิอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกอันได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มมีมากขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงต้องปรับปรุงประเทศเป็นการใหญ่เพื่อเตรียมตัวรับสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ แต่การปรับปรุงของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนหนึ่งก็เป็นไปเพื่อรักษาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของชนชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ด้วย ดังนั้นการปฏิรูปแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 จึงส่งผลให้อำนาจทางการเมืองทั้งหมดตกอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเคลื่อนไหวที่จะริดรอนอำนาจของพระมหากษัตริย์จึงเริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และมารุนแรงถึงขั้นจะใช้กำลังอาวุธกระทำการใน พ.ศ. 2455 (ร.ศ. 130) แต่ไม่สำเร็จ มาสำเร็จได้เมื่อคณะราษฎรกระทำการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 การปกครอง

ในระบอบใหม่ ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญจึงได้รับการวางรากฐานลงในราชอาณาจักรไทยนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

3.5 การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475

ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามที่จะปรับปรุงพื้นฐานทางการเมืองดั้งเดิมไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ 7 แต่ประชาชนชาวไทยก็ยังตกอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้เพราะผู้ปกครองสมัยนั้นอาจจะยังเห็นว่า คนไทยยังไม่พร้อมที่จะรับรูปแบบการปกครองดังกล่าว แต่แรงผลักดันต่าง ๆ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ยุคปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่ในเวลาต่อมา นั่นคือการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 และการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ ได้นำไปสู่ความพยายามที่จะพัฒนาการเมืองไทยไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ แต่ก็มีอุปสรรคและปัญหานานาประการ ที่ทำให้การเมืองไทยภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญในช่วงเวลา 50 ปีเศษ ต้องถอยหลังกลับไปตั้งต้นกันใหม่ และบางครั้งก็เหมือนกับการย่ำเท้าอยู่กับที่ ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในบทต่อไป

3.5.1 "คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

"คณะราษฎร" ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 นั้นคือคณะบุคคลซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนได้ร่วมกันวางแผนการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองขณะที่กำลังศึกษาอยู่ในต่างประเทศแล้ว ผู้ร่วมขบวนการมี 4 พวกด้วยกัน คือ

(1) กลุ่มพลเรือน มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า

(2) กลุ่มทหารเรือ มี น.ต.หลวงสินธุ์สงครามชัย เป็นหัวหน้า

(3) กลุ่มทหารบกหนุ่ม มี พ.ต. หลวงพิบูลสงคราม เป็นหัวหน้า

(4) กลุ่มทหารบกอาวุโส มี พ.อ. พระยาพหลพลหยุหเสนา เป็นหัวหน้า ร่วมด้วย พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ. พระยาฤทธิ์อากาเนย์ และ พ.ท. พระประศาสน์พิทยายุทธ

เมื่อกลุ่มบุคคลเหล่านี้รวมตัวกันเป็น "คณะราษฎร" แล้ว ได้มีการวางแผนก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 โดยมีพระยาพหลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

3.5.2 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นเพราะเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และสถานการณ์ปัจจุบันขณะนั้นหลายประการ ดังต่อไปนี้คือ

(1) การปฏิรูปแผ่นดินในด้านต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น การปฏิรูปสังคมด้วยการเลิกระบบไพร่ การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปเศรษฐกิจ การปฏิรูปทางการเมือง ฯลฯ ล้วนแต่กลายเป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ทั้งสิ้น ถ้าหากการปฏิรูปของพระองค์ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสนองเจตนารมย์ทางการเมืองของประชาชนให้ถึงที่สุดได้ เพราะการปฏิรูปสังคมไทยของพระองค์ด้วยการยกเลิกระบบไพร่จนกระทั่งพัฒนาไปสู่การจัดตั้งกองทัพประจำการตลอดจนสมัยใหม่ก็ดี หรือการปฏิรูปการศึกษาเพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศตามแบบตะวันตกก็ดี จนกลายเป็นก่อให้เกิดกลุ่มผู้นำที่ไปรับแนวคิดการเมืองการปกครองตามแบบตะวันตกกลับมาในระยะหลังนั้น จะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลสูงต่อการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475

โดยหลักธรรมชาติของมนุษย์ทุก ๆ คนย่อมต้องการความเจริญก้าวหน้าของตน ต่างคนต่างก็มีความรักในหมู่พวกของตน สถาบันทหารเป็นสถาบันหนึ่งที่ได้รับการฟูมฟักเป็นอย่างดีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการปูนบำเหน็จตอบแทนรวมทั้ง

อภิสิทธิ์ต่าง ๆ มาตั้งแต่เริ่มต้น พระราชโอรสของพระองค์เป็นส่วนใหญ่ถูกส่งไปศึกษาต่อวิชาการทหารในประเทศยุโรปตะวันตกและกลับมาปรับปรุงกองทัพในระยะแรก ๆ แต่ในระยะหลัง ๆ จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 คนสามัญชนก็เริ่มมีโอกาสได้รับทุนไปศึกษาต่อวิชาการทหารในต่างประเทศ เช่น พระยาพหลพลพยุหเสนา หลวงพิบูลสงคราม เป็นต้น นายทหารที่มิใช่เจ้านายเริ่มเป็นปัญหาในกองทัพ เริ่มมองถึงปัญหาของชาติบ้านเมืองที่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของพระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันสามัญชนที่มิใช่เจ้านายแต่ได้ศึกษาต่อยังต่างประเทศ เมื่อกลับมายังบ้านเกิดเมืองนอนของตนก็เริ่มมองเห็นปัญหาของชาติบ้านเมืองเช่นเดียวกับบุคคลในกองทัพส่วนหนึ่งเหมือนกัน บุคคลเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็วางแผนคิดการกันมาตั้งแต่อยู่ในต่างประเทศแล้ว แต่ปฏิกิริยาอาจจะไม่เกิดขึ้นได้ถ้าหากผลของการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 จะไม่ออกมาในทางเป็นตัวเร่งให้บุคคลเหล่านี้ลงมือปฏิบัติงานเร็วขึ้น กล่าวคือ การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของบ้านเมือง พระองค์จำเป็นจะต้องใช้พระญาติพระวงศ์ที่มีความเห็นสอดคล้องกันช่วยกันคิดช่วยกันทำงาน พระราชโอรสของพระองค์จำนวนมากได้กลายมาเป็นผู้ริเริ่มกิจการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยหลายประการ แต่เนื่องด้วยราชวงศ์จักรีเป็นพระราชวงศ์ใหญ่ มีลักษณะเป็นครอบครัวแบบขยาย (Extensive Family) กว่าจะถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ในเวทีข้าราชการก็เต็มไปด้วยพระราชวงศ์ทั้งหลายมากมาย เมื่อบ้านเมืองต้องประสบกับความยากลำบากในสมัยรัชกาลที่ 7 ความรับผิดชอบทั้งหลายจึงต้องตกอยู่กับสถาบันกษัตริย์ในขณะนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะสถาบันกษัตริย์ในขณะนั้นก็คือรัฐบาลโดยตรงนั่นเอง

ถ้าหันกลับไปพิจารณาการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ที่ผ่านมาก็จะพบว่าพระองค์ทรงริเริ่มงานด้านต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การปฏิรูปการปกครอง การปรับปรุงการคมนาคม การปฏิรูปกิจการทหาร การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปภาษีอากร การปฏิรูปการศาล ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นการเริ่มต้นงานที่จะต้องขยายตัวต่อไปมากขึ้นตามลำดับ สังคมจะต้องพัฒนาไปจากเดิม ประชาชนพลเมืองจะเพิ่มมากขึ้น

ปัญหาต่าง ๆ ก็จะตามมาเป็นทับทวีคูณ เช่น ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น ปัญหาของชาติบ้านเมืองที่ตามมาภายหลังการปฏิรูปจะขยายตัวมากขึ้นตามหลักของเหตุผลและระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวในการบริหารราชการเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชาติซึ่งมีเพิ่มมากขึ้นทุกที ความไม่สอดคล้องกันระหว่างระบบการปกครองและงานของชาติที่ขยายตัวออกไปจะทำให้กลายเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่ เพราะปัญหาของชาติที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ในขณะนั้นจำเป็นต้องอาศัยความคิดของคนหลายฝ่าย รวมทั้งจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก การแก้ปัญหาจึงจะบรรลุผลสำเร็จ การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศจึงเป็นทางออกที่เหมาะที่สุดในขณะนั้น และวิธีการเช่นนี้ย่อมจะมีผลดีต่อการแก้ปัญหาของชาติ ยิ่งกว่าการให้พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบต่อการบริหารประเทศแต่เพียงพระองค์เดียว

ตัวเร่งสำคัญที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยา พ.ศ. 2475 อีกประการหนึ่งก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจซึ่งกำลังท้าทายความสามารถของรัฐบาลในขณะนั้น ถ้าจะพิจารณาย้อนกลับไปถึงการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ก็จะเห็นว่าเป็นงานแผ่นดินที่ต้องอาศัยเงินทุนทั้งสิ้น ดังนั้นการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจจึงต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงด้วยเพื่อเป็นรากฐานรองรับการขยายตัวในกิจการต่าง ๆ ของประเทศที่ต้องอาศัยเงินทุนเป็นจำนวนมากทั้งสิ้น เมื่อประเทศไทยถูกบังคับให้จำต้องทำสนธิสัญญากับประเทศทุนนิยมต่าง ๆ ในยุโรปนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้น ทำให้ประเทศไทยจำต้องรับเอาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาคู่เคียงกับระบบเศรษฐกิจศักดินาสมัยเก่า[68] การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในขณะนั้น และจะมีผลทำให้รายได้ของประเทศไม่พอกับรายจ่าย ในระยะหลังต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงหมกมุ่นอยู่แต่ในศิลปวิทยาการจนทำให้รัชสมัยของพระองค์มีลักษณะแห่งความอ่อนแอในการบริหารประเทศ[69] เมื่อตกมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 เศรษฐกิจของชาติก็อยู่ในสภาพทรุดหนัก นอกจากนี้สภาพเศรษฐกิจของโลกซึ่งเริ่มตกต่ำมาเป็นลำดับตั้งแต่

พ.ศ. 2472 และทรุดหนักลงไปอีกใน พ.ศ. 2474 มีผลทำให้สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจของชาติภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขณะนั้นตกต่ำลงจนถึงที่สุด จนกลายเป็นเงื่อนไขสำหรับใช้เป็นข้ออ้างในการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรจนเป็นผลสำเร็จ ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 7 จะทรงใช้นโยบายต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชาติอย่างเต็มพระสติกำลังก็ตามที แต่การแก้ไขดังกล่าวก็ช่วยทำให้เงื่อนไขที่มีอยู่แล้วเด่นชัดเท่านั้นเอง โดยธรรมชาติของระบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จะต้องเกิดขึ้นแน่นอน

(2) การตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2468 โดยมิได้ตั้งพระทัยมาก่อน เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงไม่มีพระราชโอรสสืบราชสมบัติ ทำให้รัชกาลที่ 7 ต้องทรงขอร้องให้พระบรมวงศานุวงศ์ช่วยเหลือพระองค์ในการบริหารบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงตั้งอภิรัฐมนตรีสภาทันทีเมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์

อภิรัฐมนตรีสภาได้มีอิทธิพลในการตัดสินพระทัยของพระองค์หลายเรื่อง และการปฏิบัติงานของอภิรัฐมนตรีสภาบางครั้งก็ขัดแย้งกับความต้องการของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับบรรดาผู้นำสมัยใหม่ที่ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในบ้านเมือง ดังเช่นกรณีที่รัชกาลที่ 7 ทรงมอบหมายให้อภิรัฐมนตรีสภาพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่ ดร. ฟรานซิส นี แซร์ ร่างมาทูลเกล้าถวายให้ทรงพิจารณาประกาศใช้เป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่อภิรัฐมนตรีสภากลับคัดค้านไม่เห็นด้วยต่อการพระราชทานรัฐธรรมนูญให้กับปวงชนชาวไทย โดยอ้างว่าคนไทยยังไม่พร้อมจะรับ โดยมิได้เฉลียวใจว่าขณะนั้นจะมีคนไทยกลุ่มใดที่เตรียมการจะก่อการปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองอยู่หรือไม่ นอกจากนี้บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภายังแสดงให้เห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทรงมีอิทธิพลเหนือการตัดสินพระทัยของรัชกาลที่ 7 อยู่เนือง ๆ ทำให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ผู้นำสมัยใหม่อยู่ไม่น้อย

(3) ความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวระหว่างพระราชวงศ์และกลุ่มผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ความขัดแย้งในเรื่องส่วนตัวระหว่างพระราชวงศ์และกลุ่มผู้จะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเริ่มมีและเห็นชัดยิ่งขึ้นทุกที ความไม่พอใจที่พระราชวงศ์ชั้นสูงเสวยอำนาจและตำแหน่งเหนือกว่า และความแตกแยกความคิดเห็นเกี่ยวกับการปรับปรุงกองทัพไทย ทำให้กลุ่มทหารที่เข้าทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนั้นเข้ากันไม่ได้กับพระราชวงศ์ชั้นสูงที่มีอำนาจ ส่วนในกลุ่มพลเรือนนั้นก็ได้รับความกดดันจากพระราชวงศ์เช่นกัน ก่อให้เกิดความไม่พอใจพระราชวงศ์อยู่ตลอดเวลา การผลักดันไปสู่การปฏิวัติครั้งนี้จึงมีสาเหตุส่วนตัวรวมอยู่ด้วย และเมื่อเหตุผลส่วนตัวมีความสัมพันธ์กับอุดมการณ์ ประกอบกับความต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นแล้ว จึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในที่สุด[70]

(4) สถานะทางการคลังของประเทศกำลังตกอยู่ในสภาพอันตราย

ในขณะที่รัชกาลที่ 7 เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2468 นั้น สถานะทางการคลังของประเทศอยู่ในสภาวะตกต่ำ เงินคงคลังของประเทศถูกนำไปใช้จนหมดสิ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจเริ่มก่อตัวมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เมื่องบประมาณรายจ่ายสูงกว่ารายรับทุกปี หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะเกิดภาวะวิกฤติทางด้านธรรมชาติ ทำให้ผลิตข้าวไม่ได้ผล รายได้หลักซึ่งได้จากการส่งข้าวออกไปขายยังต่างประเทศจึงลดปริมาณลง อันเป็นผลทำให้ประเทศไทยขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ จนรัฐบาลในสมัยนั้นต้องกู้เงินจากประเทศอังกฤษมาใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นปัญหาเรื้อรังสืบต่อมา ในรัชกาลที่ 7 ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 7 จะทรงแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ผล ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านการคลังของประเทศ คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองรู้สึกว่า พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ชั้นสูงทรงใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือย

โดยไม่จำเป็น ทำให้เกิดความทุกข์ยากกับประชาชนและประเทศชาติ จำเป็นจะต้องให้อำนาจการปกครองเป็นของประชาชนโดยเร็ว

(5) พระบรมราโชบายการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

นโยบายแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่กำลังตกต่ำอยู่ในสมัยนั้นของรัฐบาลได้กลับกลายเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเร็วขึ้น เพราะพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 7 ที่มุ่งตัดทอนรายจ่ายหลายครั้งหลายหน การเพิ่มภาษีต่าง ๆ ในขณะที่ประชาชนกำลังทุกข์ยากเพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำบีบคั้นและการดุลย์ข้าราชการออกเป็นจำนวนมากเพื่อลดรายจ่ายของรัฐบาล ฯลฯ นโยบายแก้ปัญหาดังกล่าว ล้วนแต่เป็นการเพิ่มความทุกข์ยากให้กับราษฎรทั้งสิ้น ในขณะที่ทั่วโลกก็กำลังประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ (Great Depression) ซึ่งมีผลกระทบต่อประเทศไทยอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง ทำให้คณะราษฎรถือเป็นข้ออ้างลงมือก่อการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองที่สุด

3.5.3 หลักการของคณะราษฎร

"คณะราษฎร" ได้กำหนดเจนตารมย์ในการปฏิวัติไว้ 6 ประการ[71] คือ

(1) จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจของประเทศไว้ให้มั่นคง

(2) จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันน้อยลงให้มาก

(3) จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนที่จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

(4) จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน

(5) จะต้องให้ราษฎรมีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น

(6) จะต้องให้การศึกษาเต็มที่แก่ราษฎร

ภายหลังคณะราษฎรได้กอการยึดอำนาจการปกครองไว้ได้เป็นผลสำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แล้วคณะราษฎรได้นำร่างรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับชั่วคราว ซึ่งหลวงประดิษฐ์มนูธรรมและคณะราษฎรบางคนได้รับร่างขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 7 เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และทรงส่งกลับคืนมาให้ในวันที่ 27 มิถุนายน แล้ว ก็มีพิธีเปิดสภาผู้แทนราษฎรขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2475[72]

3.5.4 ลักษณะรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2475

ในรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับชั่วคราวที่ระบุว่า อำนาจสูงสุดในแผ่นดินประกอบด้วย อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ ซึ่งแต่เดิมเป็นของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้นให้เป็นของปวงชนชาวไทย

ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ยังได้รวมกฎหมายเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเอาไว้ด้วยกัน 3 สมัย คือ

สมัยที่หนึ่ง นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะถึงเวลาที่สมาชิกในสมัยที่สองจะเข้ารับตำแหน่ง ให้คณะราษฎรซึ่งมีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจแทนจัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้นเป็นจำนวน 70 นาย เป็นสมาชิกในสภา

สมัยที่สอง ภายในเวลา 6 เดือนหรือจนกว่าจะจัดประเทศเป็นปรกติเรียบร้อย สมาชิกในสภาจะต้องมีบุคคล 2 ประเภท ทำกิจกรรมร่วมกันคือ ประเภทที่หนึ่ง ผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเลือกตั้งขึ้นจังหวัดละ 1 นายต่อราษฎร 100,000 คน ประเภทที่สอง ผู้เป็นสมาชิกอยู่ในสมัยที่หนึ่ง มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่หนึ่ง

ถ้าจำนวนเกินให้เลือกกันเองว่าผู้ใดเป็นสมาชิกต่อไป ถ้าจำนวนขาดให้ผู้ที่มีอยู่เลือกบุคคลใด ๆ ขึ้นแทนจนครบ

สมัยที่สาม เมื่อจำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักรได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนกว่าครึ่งและอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรจะเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่สองเป็นอันไม่มีอีกต่อไป[73]

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2475 พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งเป็นหัวหน้าคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ได้เสนอให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรี กับคณะรัฐมนตรีรวม 15 นาย ต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏว่าที่ประชุมรับรองเป็นเอกฉันท์ หลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2475 แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สภาผู้แทนราษฎรร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรต่อไป ในที่สุดได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

3.5.5 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475

รัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับนี้มีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

(1) ทางด้านนิติบัญญัติ รัฐธรรมนูญได้ระบุไว้ในมาตรา 16 ให้มีสภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งขึ้น แต่มีบทเฉพาะกาลอยู่ในตอนท้าย ซึ่งถือได้ว่าเป็นการก้าวหน้าในระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ในมาตรา 65 ได้กำหนดเงื่อนไขเอาไว้ว่า ถ้าราษฎรผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ยังมีการศึกษาไม่จบประถมศึกษาสามัญมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมด และอย่างช้าต้อง

ไม่เกินกว่าสิบปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท มีจำนวนเท่ากัน คือ สสาชิกประเภทที่ 1 ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาตามเงื่อนไขในบทบัญญัติมาตรา 16 และ 17 ส่วนสมาชิกประเภทที่ 2 ได้แก่ผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกผู้แทนในระหว่างที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475[74]

(2) ทางฝ่ายบริหาร พระมหากษัตริย์ทรงตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีหนึ่งนาย และรัฐมนตรีอีกอย่างน้อยสิบสี่นาย[14 - 24] อย่างมากยี่สิบสี่นาย และในการตั้งนายกรัฐมนตรี ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ นอกจากนั้นจะเลือกจากผู้ที่เห็นว่ามีความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษ แม้มิได้เป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่อาจดำรงตำแหน่งการเมืองได้[75]

เชิงอรรถบทที่ 3

[1]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ ประวัติศาสตร์การเมือง (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ 2516) หน้า 9

[2]ศรี อมาตยกุล "ประวัติศาสตร์สุโขทัย วิธีการปกครอง" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3 (3) : กันยายน 2522 หน้า 29 – 30

[3]ชจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2519) หน้า 70 – 72

[4]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 9 – 10

[5]ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรสุโขทัย" วารสารธรรมศาสตร์ 5 (2) ต.ค. 18 – ม.ค. 19 หน้า 5

[6]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 11

[7]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1 หน้า 409

[8]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (โรงพิมพ์คุรุสภา กรุงเทพฯ 2515) หน้า 229

[9]เล่มเดียวกัน หน้า 237 (นิยมเรียกราชทินนามของเสนาบดีว่าธรรมาธิบดี)

[10]เล่มเดียวกัน หน้า 233 (นิยมเรียกราชทินนามของเสนาบดีว่าโกษาธิบดี)

[11]เล่มเดียวกัน หน้า 231

[12]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 21

[13]เล่มเดียวกัน หน้า 12

[14]ที่เดียวกัน

[15]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 317 – 318

[16]เล่มเดียวกัน หน้า 70

[17]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 12 – 13

[18]กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 14 (ภาค 22 – 25) พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา 2507 หน้า 12

[19]แอ็บบ็อต โลว์ มอฟแฟ็ท แผ่นดินพระจอมเกล้า (นิจ ทองโสภิต แปล) หน้า 33 – 34

เอกกมล สายจันทร์ "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาการเมือง" การพัฒนาการเมืองไทย (ลิขิต ธีรเวคิน บรรณาธิการ) หน้า 256

[20]เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 210

[21]เอกกมล สายจันทร์ "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาบ้านเมือง" การพัฒนาการเมืองไทย (ลิขิต ธีรเวคิน บรรณาธิการ) หน้า 256

[22]เล่มเดียวกัน หน้า 256

[23]ทรงเสนอชณะเป็นทูตประจำอังกฤษ พระชนมายุ 30 พรรษา

[24]ชัยอนันต์ สมุทรวานิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย อักษรสัมพันธ์ พระนคร หน้า 102

[25]คือพระองค์เจ้าชายโสณบัณฑิต ทรงเสนอความเห็นเมื่อพระชนมายุ 22 พรรษา ชณะเป็นที่ปรึกษาสถานทูตไทยประจำอังกฤษ

[26]ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด ทรงเสนอความเห็นเมื่อพระชนมายุ 21 พรรษา

[27]ทรงสำเร็จการศึกษาจากสิงคโปร์และอังกฤษ ทรงเสนอความเห็นเมื่อชนมายุ 34 พรรษา ขณะเป็นทูตไทยประจำฝรั่งเศส

[28]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ช. 2/16 (เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103)

[29]ได้แก่พระยาดำรงราชพลขันธ์ หลวงเดชนายเวร หลวงวิเศษลาสี นายบุษย์ เพ็ญกุล ขุนปฏิภาณพิจิตร นายเปลี่ยน และ ลัฟ เลฟเตอร์แนนต์สะอาด

[30]ผู้ริเริ่มคือ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ ขณะนั้นมีอายุ 18 ปี และ ร.ต. จรูญ บดะเมษ ขณะนั้นมีอายุ 24 ปี เริ่มคิดเมื่อ พ.ศ. 2451 และล้มเหลวในปี 2454

[31]ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ "เรื่องปฏิวัติครั้งแรกของไทย" เหรียญรำลึกที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ร.ต. เหรียญ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 6 พฤศจิกายน 2514 หน้า 9

[32]พลโท ประยูร ภมรมนตรี "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" เบื้องแรกประชาธิปไตย สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย พระนคร 2516 หน้า 80

[33]พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 – 2488) โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช กรุงเทพฯ 2525 หน้า 31

[34]เล่มเดียวกัน หน้า 15

[35]เล่มเดียวกัน

[36]เล่มเดียวกัน

[37]เล่มเดียวกัน หน้า 19

[38]เล่มเดียวกัน หน้า 28

[39]เล่มเดียวกัน หน้า 31

[40]เสด็จครองราชย์เมื่อพระชนมายุ 15 พรรษา ตรงกับ พ.ศ. 2411

[41]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4) คลังวิทยา พระนคร 2504 หน้า 831 – 840

[42]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 5) โรงพิมพ์คุรุสภา กรุงเทพฯ 2505 หน้า 18 – 24

[43]การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า หนังสือทางพระราชไมตรี ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพรการพิมพ์ พระนคร 2512 หน้า 33

[44]สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ (สถิต สถิตยุทธการ) 8 กุมภาพันธ์ 2514 หน้า 41 – 42

[45]เดวิด เค วัยอัต "การปฏิรูปและวิกฤติการณ์วังหน้า" ถอดความโดย กาญจนี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (3 : 20 – 21) 2516

[46]ภารดี มหาขันธ์ รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. 2394 – 2475) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มศว. บางแสน

[47]เดวิด เค วัยอัต เช่นเดียวกัน หน้า 19

[48]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 บ.2/16 "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูล ความเห็น จัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน ร.ศ. 103"

[49]ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเมือง – การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2411 – 2475 กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์ ม.ป.ป. หน้า 19 – 20

[50]ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย หน้า 90 – 91

[51]ประกอบด้วย กระทรวงกลาโหม กระทรวงนครบาล กระทรวงวัง กระทรวงกระเกษตรพานิชการ กระทรวงพระคลัง กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงยุทธนาธิการ กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงธรรมการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมุรธาธิการ และกระทรวงมหาดไทย

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ การปรับปรุงและจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ ตามแบบตะวันตกในครั้งนั้น ยังคงยึดหลักการแบ่งหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ดังเช่นที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณ กล่าวคือ กระทรวงกลาโหม ยังมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมลายูประเทศราช ส่วนกระทรวงมหาดไทย ก็ยังคงมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและประเทศราชที่อยู่ทางแถบนั้น ดูไปแล้วคล้ายกับยังมีตำแหน่งสมุหนายก กับสมุหพระกลาโหมแยกหน้าที่กันบริหารและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ

สำหรับกระทรวงยุทธนาธิการที่ตั้งขึ้นมานั้น ก็เท่ากับเป็นการแบ่งงานของกระทรวงกลาโหมมาทำ เพราะกระทรวงยุทธนาธิการนั้น ได้แยกเอาทหารบกทหารเรือ มาดูแลแทนกระทรวงกลาโหม

กระทรวงต่างประเทศ ก็แบ่งหน้าที่มาจากกระทรวงการคลังเดิม เพราะในตอนแรก กระทรวงคลังมีหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอยู่แล้ว จึงทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศที่มาติดต่อด้วย แต่เมื่อมีกระทรวงต่างประเทศเกิดขึ้น ก็จะช่วยให้งานด้านสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศเข้ารูปเข้ารอยมากขึ้น

[52]ได้มีการแบ่งแยกหน้าที่กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมเสียใหม่ กล่าวคือให้กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองชั้นใน และหัวเมืองประเทศราช ส่วนกระทรวงกลาโหมมีหน้าที่รักษาการเกี่ยวกับทหารบก ทหารเรือ และเครื่องสรรพาวุธยุทธภัณฑ์ ป้อมค่าย คู อู่ เรือรบ และพาหนะสำหรับทหาร เสนาบดีกระทรวงกลาโหมเป็นผู้รับใบบอกรายงานการทหาร พระบรมราโชวาท ในราชการทหารทั่วหัวเมือง ประเทศราชทางภาคใต้และภาคเหนือ

ลดฐานะกระทรวงยุทธนาธิการ เป็นกรมยุทธนาธิการโดยเปลี่ยนเป็นผู้บัญชากรมยุทธนาธิการ แต่ผู้บัญชาการกรมคงมียศเสมอเสนาบดี และให้เข้าประชุมเสนาบดีด้วย กรมยุทธนาธิการนี้ขึ้นกับกระทรวงกลาโหมยุบกระทรวงมุรธาธิการ โอนราชการในกระทรวงนี้ไปขึ้นกับคณะราชเลขานุการ ส่วนราชการที่เคยแบ่งเป็นแผนกในกระทรวงนี้ก็ให้เป็น "กรมพระอาลักษณ์" ขึ้นอยู่ในสภารัฐมนตรี รวมกระทรวงเกษตรพาณิชการเข้ากับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ คือลดกระทรวงเกษตรพาณิชการไปขึ้นอยู่กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เพราะเหตุว่าราชการในกระทรวงเกษตรพาณิชเป็นหน้าที่ของกรมพระคลังเสียโดยมาก แต่แล้วในที่สุดก็ตั้งกระทรวงเกษตราธิการขึ้นมาใหม่ เพราะการรวมเอากระทรวงพาณิชการเดิมเข้ากับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทำให้งานของกระทรวงพระคลังมากเกินไป เกินกำลังของเสนาบดีจะทำได้จึง ได้แยกงานออกจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้วตั้งเป็นกระทรวงเกษตราธิการขึ้นอีก

[53]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร กรุงเทพฯ 2519 หน้า 64

[54]เล่มเดียวกัน หน้า 69

[55]เกษม สิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำรังทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 204 – 205

[56]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 85

[57]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 89

[58]ครั้งแรกมีทั้งสิ้น 5 พระองค์ คือสมเด็จกรมพระยาภาณุพันธ์วงศ์วรเดช สมเด็จกรมหลวงนครสวรรค์ วรพินิต สมเด็จกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จกรมพระจันทบุรี นฤนาท

[59]ชาญชัย รัตนวิบูลย์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 16 อ้างถึง Great Britain Foreign Archives, F. 6256/183/40, 1 December 1925, Greag to Chamber Lain

[60]เล่มเดียวกัน หน้า 250

[61]เล่มเดียวกัน หน้า 368

[62]เล่มเดียวกัน หน้า 272

[63]เล่มเดียวกัน หน้า 274 – 275

[64]หมายถึงผู้ต้องการเหนี่ยวรั้งระบบสังคมเก่าให้คงอยู่กับที่หรือถอยหลังยิ่งขึ้นไปอีก

[65]ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "วังหน้า : ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ" รักเมืองไทย (สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ธนะพรพันธ์ บรรณาธิการ) โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช กรุงเทพฯ 2519 หน้า 11

[66]ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มสุขาภิบาลไว้บ้างแล้ว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เตรียมการปรับปรุงให้เป็นเทศบาล แต่ล่าช้าเกินไปและเกิดการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เสียก่อน

[67]ในคำแถลงการณ์ของคณะรัฐประหารภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2500 นั้นได้ประกาศย้ำในอันที่จะคุ้มครองราชบัลลังก์อย่างเต็มที่ และได้กระทำการส่งเสริมสถาบันกษัตริย์อย่างจริงจัง จนเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชนโดยทั่วไป

[68]ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบอบประชาธิปไตย พระนคร โรงพิมพ์กิตเวชช์ 2519 หน้า 9

[69]เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ปฏิวัติ 2475 แพร่พิทยา พระนคร 2515 หน้า 58 อ้างถึง Wendell Blanchard, Thailand, Its People, Its Society, Its culture country Serevey Series; (New Harven : Hraf Press, 1957) p. 153

[70]เล่มเดียวกัน หน้า 92

[71]ปรีดี พนมยงค์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 2

[72]ร.อ.ไพบูลย์ ดีคง กำเนิดการปกครองระบบรัฐสภาในประเทศไทย (วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2508 หน้า 58)

[73]สัมฤทธิ์ วงศ์อุโฆษ สยามจดหมายเหตุบันทึกข่าวสารและเหตุการณ์บันทึกประวัติศาสตร์ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 – 2519 หน้า 3 – 5

[74]เล่มเดียวกัน หน้า 16, 24

[75]เล่มเดียวกัน หน้า 21

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (พ.ศ. 2475 - 2521)

4.1 ความยุ่งยากทางการเมืองภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475

4.1.1 การปิดสภาผู้แทนและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา

ภายหลังจากที่รัฐบาลของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาบริหารงานไปได้ระยะหนึ่งก็เกิดการแตกแยกกันภายในคณะราษฎร สาเหตุเนื่องมาจากการที่คณะราษฎรได้มอบให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้ร่างโครงการเศรษฐกิจขึ้น[1] เมื่อหลวงประดิษฐ์ได้ร่างเสร็จแล้วก็พิมพ์แจกจ่ายไปยังมวลหมู่คณะปฏิวัติ และคณะกรรมการราษฎรแล้วความไม่เห็นด้วยก็เกิดขึ้น พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้โต้แย้ง เพราะเห็นว่าโครงการดังกล่าวดำเนินตามหลักการของลัทธิคอมมิวนิสต์ รัชกาลที่ 7 เองก็ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าโครงร่างหลักเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเหมือนกับโครงการที่ใช้อยู่ในประเทศรัสเซีย ด้วยเหตุนี้สมาชิกในคณะราษฎรก็แตกแยกออกเป็นสองฝ่าย โดยมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาฝ่ายหนึ่ง กับหลวงประดิษฐ์อีกฝ่ายหนึ่ง กลุ่มที่สนับสนุนหลวงประดิษฐ์ก็กล่าวโจมตีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ว่าเป็นผู้ขัดขวางนโยบายก้าวหน้าของรัฐบาล นอกจากนี้ก็ยังมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนพกอาวุธเข้าไปในสภา

ในที่สุดพระยามโนปกรณ์นิติธาดาจึงสั่งให้ตำรวจสภาตรวจค้นและยึดอาวุธเก็บไว้ทำให้ที่ประชุมสภาเกิดอลเวงอย่างหนัก พระยามโนปกรณ์นิติธาดาจึงได้กราบบังคมทูลแนะนำพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ออกพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทน และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราเสียชั่วคราว ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2476 เป็นต้นไป พร้อมกันนั้นรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนทราบมีสาระสำคัญบางประการคือ

(1) คณะรัฐมนตรีมีความเห็นแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งมีความเห็นค่อนข้างน้อยปรารถนาจะวางนโยบายเศรษฐกิจบางอย่างแบบคอมมิวนิสต์ อีกพวกหนึ่งเป็นพวกมีความเห็นฝ่ายข้างมากไม่เห็นด้วยกับโครงการนี้ โดยเห็นว่าโครงการนี้จะนำมาซึ่งความหายนะของประเทศชาติ

(2) สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกที่แต่งตั้งขึ้นชั่วคราว ไม่ควรมีเจตจำนงวางนโยบายเศรษฐกิจใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงของเก่าที่มีอยู่เดิม

(3) สภา คณะรัฐมนตรี มีความเห็นแตกแยกกัน ก่อให้เกิดอันตรายต่อความมั่นคงของประเทศ

(4) ฐานะของสภาและรัฐมนตรี ที่กำลังอยู่ในขณะนี้ จะปล่อยให้คงอยู่ในสภาพดังกล่าวต่อไปอีกไม่ได้[2]

4.1.2 การรัฐประหาร 20 มิถุนายน 2476

หลังจากได้มีการปิดสภาผู้แทนราษฎรประมาณ 2 เดือน ก็มีทหารกลุ่มหนึ่งอันมีพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าเข้าทำการรัฐประหารรัฐบาลชุดเดิมและบังคับให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาสละตำแหน่ง เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2476 และมีการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาพระยาพหลฯ ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งในวันที่ 2 กรกฎาคม 2476 แต่รัชกาลที่ 7 ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีก

การที่ พ.อ. พระยาพหลพลหยุหเสนาเป็นหัวหน้าร่วมกับกลุ่มนายทหารอันประกอบด้วย พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม น.ท. หลวงศุภชลาลัย และหลวงนฤเบศร์มานิตฯลฯ เป็นต้น ทำการรัฐประหารในครั้งนี้ก็เพราะสืบเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญหลายประการคือ

(1) เกิดการแตกแยกกันเองภายในคณะราษฎร ระหว่างกลุ่มนายทหารอาวุโสกับกลุ่มนายทหารหนุ่ม

(2) การเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิดเห็นของคณะรัฐมนตรีออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายที่ต้องการจะมีนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมกับฝ่ายต้องการจะใช้นโยบายแบบสังคมนิยม

(3) ภายหลังการเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ทำให้คณะรัฐมนตรีแตกแยกออกเป็นสองพวก คือ ฝ่ายพระยามโนปกรณ์นิติธาดา และฝ่ายหลวงประดิษฐ์มนูธรรม

(4) พระยามโนปกรณ์นิติธาดาซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีขณะนั้น ไม่ยอมให้ "คณะชาติ" อันเป็นพรรคการเมืองใหม่ ก่อตั้งขึ้นแข่งขันกับพรรคฝ่ายคณะราษฎร ทำให้เกิดเสียงแตกแยกวิพากษ์วิจารณ์กันในเวลานั้น

(5) เพื่อความอยู่รอดของ "คณะราษฎร" และการปฏิวัติ เพราะการที่พระยามโนปกรณ์นิติธาดากระทำการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราได้เช่นนี้ อาจจะทำให้จุดมุ่งหมายของการปฏิวัติสิ้นเหลว และกลุ่มกษัตริย์นิยมอาจฟื้นตัวขึ้นได้อีกอันจะทำให้ "คณะราษฎร" ประสบความยากลำบากก็ได้

4.1.3 กบฏบวรเดช

เมื่อรัฐบาลของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาได้เข้ามาบริหารงานได้ไม่นานก็มีบุคคลคณะหนึ่งซึ่งมีพระองค์เจ้าบวรเดชเป็นหัวหน้า ได้คิดทำการล้มล้างรัฐบาลในเดือนตุลาคม 2476 โดยอ้างว่ารัฐบาลได้ปล่อยให้บุคคลทำการหมิ่นประมาทองค์พระประมุขของชาติ และรับนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์ มนูธรรม) ซึ่งถูกส่งออกไปต่างประเทศระยะหนึ่ง เมื่อครั้งกรณีอื้อฉาวเกี่ยวกับเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจ กลับเข้ามาดำเนินการปกครองประเทศโดยลัทธิคอมมิวนิสต์

พระองค์เจ้าบวรเดชได้วางแผนรัฐประหาร โดยการสั่งการให้กำลังทหารเข้ายึดกรุงเทพฯ ตั้งกำลังอยู่ที่ดอนเมือง และพร้อมกันนั้นก็ได้ยื่นเงื่อนไขบางประการให้รัฐบาลปฏิบัติตาม คือ

(1) รัฐบาลจะต้องจัดการทุกอย่างที่จะอำนวยผลให้ประเทศชาติมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ

(2) รัฐบาลจะต้องดำเนินการตามรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง การตั้งและถอดถอนรัฐบาลจะต้องเป็นไปตามมติส่วนมาก ไม่ใช่กระทำด้วยการจับอาวุธดังที่แล้วมา

(3) ข้าราชการซึ่งอยู่ในตำแหน่งทั้งทหารและพลเรือนต้องอยู่นอกวงการ เว้นแต่ที่อยู่ในตำแหน่งซึ่งมีหน้าที่ในทางการเมืองโดยตรง

(4) การบรรจุหรือแต่งตั้งบุคคลเข้ารับราชการ ต้องถือคุณวุฒิและความสามารถเป็นหลัก ไม่ถือเอาความเกี่ยวข้องทางการเมืองเป็นความชอบ

(5) การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกจริง ๆ

(6) การปกครองกองทัพบก จะต้องให้มีหน่วยผสมตามยุทธวิธีเฉลี่ยอาวุธสำคัญแยกกันไปประจำตามท้องถิ่น มิให้มีกำลังเฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง[3]

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดคณะรัฐประหารได้ยื่นคำขาดให้รัฐบาลลาออกโดยทันทีและให้ออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่คณะ "กู้บ้านเมือง" ด้วย ทางฝ่ายรัฐบาลไม่อาจปฏิบัติตามเงื่อนไขได้ จึงทำการสู้รบกันที่ดอนเมืองและบางเขนเป็นเวลาหลายวัน ในที่สุดฝ่ายรัฐบาลชนะ สำหรับพระองค์เจ้าบวรเดชได้เสด็จลี้ภัยต่างประเทศ

หลังจากรัฐบาลปราบปรามฝ่ายกบฏราบคาบแล้ว ก็ได้จัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนพฤศจิกายน – ธันวาคม โดยกำหนดให้มีการเลือกตั้งผู้แทนตำบลก่อน แล้วจึงจะเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ปรากฏว่ามีผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งทั่วประเทศจำนวน 4,278,231 คน มีผู้มาใช้สิทธิเพียง 1,773,532 คน คิดเป็นร้อยละ 41.45 และได้ผู้แทนจำนวน 78 คน แม้ว่าจำนวนผู้มาใช้สิทธิจะไม่ถึงครึ่งของทั้งหมด แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าการเลือกตั้งในครั้งนี้ประชาชนให้

ความสนใจพอสมควร และการที่รัฐบาลยังไม่ให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรโดยตรงนั้น ก็เพราะในเวลานั้นจำนวนผู้ที่อ่านออกเขียนได้มีน้อยมาก

4.1.4 การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 แล้ว รัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าการมีคณะราษฎรผูกขาดทางการเมืองอยู่พรรคเดียว ทำให้ผิดหลักในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ที่ให้มีพรรคการเมืองหลายพรรค สำหรับจะให้ต่างพรรคต่างเหนี่ยวรั้งซึ่งกันและกัน พระองค์จึงแนะนำว่าควรที่จะให้มีพรรคการเมืองขึ้นอีก นอกเหนือจากคณะราษฎรซึ่งเป็นพรรคการเมืองของฝ่ายรัฐบาลแต่เพียงพรรคเดียว หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าการไม่ยอมให้มีพรรคการเมืองฝ่ายค้านนั้นย่อมเป็นการขัดกับหลักการในระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะฝ่ายค้านนั้นเป็นสิ่งสำคัญในระบอบประชาธิปไตย การโจมตีพรรคการเมืองเป็นหน้าที่ของพรรคฝ่ายค้านหรือชี้ให้รัฐบาลรู้ว่ามีข้อบกพร่องตรงไหน ควรจะแก้ไขอย่างไร หรืออะไรคือประโยชน์สุขที่แท้จริงของราษฎรอันเป็นปัจจัยสำคัญ การค้านในสภาไม่ใช่เป็นการก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีแต่กลับช่วยให้การบริหารประเทศเป็นไปด้วยความระมัดระวัง ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวม

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็ไม่สามารถปฏิบัติตามพระราชประสงค์ในการที่จะยอมให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอีก นอกเหนือจากคณะราษฎร นอกเหนือจากสาเหตุดังกล่าวแล้ว น่าจะมีเหตุผลอื่นแอบแฝงอยู่ด้วย เช่น ถ้าหากเปิดโอกาสให้มีพรรคการเมืองหลายพรรคแล้ว คณะราษฎรก็อาจเสื่อมจากความนิยมได้ เพราะจะต้องมีคนตั้งพรรคขึ้นมาแข่งกับคณะราษฎรทำให้การบริหารอาจเปลี่ยนมือได้

ในระหว่างรัชกาลที่ 7 เสด็จไปประทับยังประเทศอังกฤษเพื่อรักษาพระเนตรก็ได้ทรงมีบันทึกถึงรัฐบาลเพื่อให้นำเสนอสภาผู้แทนพิจารณารวม 8 ข้อ ซึ่งถ้าหากรัฐบาลสามารถปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ตามที่ปรากฏในพระราชบันทึกแล้วพระองค์ก็จะเสด็จกลับจากอังกฤษทันที

ความสำคัญในพระราชบันทึกมีสาระสำคัญดังนี้คือ

(1) พระองค์มีพระราชประสงค์ให้แก้ไขเกี่ยวกับการตั้งสมาชิกประเภทที่สองเสียใหม่ เพราะเท่าที่เห็นมา รัฐบาลเลือกแต่พวกที่อยู่ในคณะราษฎรเป็นส่วนมาก โดยมิได้พิจารณาถึงคุณวุฒิและความเหมาะสมเฉพาะบุคคล

(2) ทรงเห็นว่า มาตรา 39 แห่งรัฐธรรมนูญยังไม่เหมาะสม เพราะพระราชบัญญัติใดที่พระมหากษัตริย์คัดค้าน สภาอาจยืนยันให้เป็นไปตามเดิมโดยความเห็นข้างมากเพียงเสียงเดียว จึงควรแก้เป็นว่า "ถ้าสภาลงมติตามเดิมโดยให้มีเสียงข้างมาก 3 ใน 4 ของสมาชิก"

(3) ทรงขอร้องให้รัฐบาลทำมาตรา 14 ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญจริง ๆ ได้แก่ เสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณา การประชุมโดยเปิดเผย และการตั้งสมาคม

(4) ทรงขอให้ยกเลิก พระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ เพราะมีวิธีการที่ขัดกับหลักเสรีภาพทางกายของประชาชน

(5) ทรงขอให้รัฐบาลอภัยโทษนักการเมือง อันได้แก่ข้าราชการที่ถูกลงโทษด้วยการถูกปลดออกจากราชการ เพราะถูกสงสัยว่ามีผิดทางการเมืองก็ดี หรือถูกกล่าวหาว่ากล่าวร้ายรัฐบาลก็ดี ถูกลงโทษและพ้นโทษก็ดีแต่ถูกตัดสิทธิในการรับเบี้ย บำเหน็จบำนาญก็ดี ขอให้ได้รับบำเน็จบำนาญตามที่มีกฎหมาย และข้าราชการที่ถูกสงสัยในข้อหาที่เป็นกบฏและที่กำลังจะถูกฟ้องร้อง ขอให้งดการฟ้องร้องจับกุม

(6) ทรงขอให้รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรให้คำมั่นเป็นลายลักษณ์อักษรว่าจะไม่ตัดกำลัง และตัดงบประมาณของทหารรักษาวังให้น้อยกว่าเท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้[4]

ปรากฏว่ารัฐบาลได้นำพระราชบันทึกดังกล่าวเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาสภาได้มีมติให้ผ่านระเบียบวาระนี้ไป เพราะเห็นว่ารัฐบาลไม่สามารถปฏิบัติตามพระราชประสงค์ได้ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงสละ

ราชสมบัติ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2477 รัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป โดยมีกรมหมื่นอนุวัตรราชาตุรนต์พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภาและเจ้าพระยายมราชเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

4.1.5 <u>การยุติบทบาททางการเมืองของ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา</u>

ก่อนหน้าที่ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา จะอำลาไปจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยโดยสิ้นเชิงนั้น พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ประสบกับมรสุมทางการเมืองไม่น้อยเลยนับตั้งแต่หลังการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกกลางเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนธันวาคม 2476 แล้ว พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 3 ครั้ง

ครั้งแรก รัฐบาลแพ้โหวตในสภาเกี่ยวกับสภาไม่ยอมให้สัตยาบันสัญญาจำกัดยางกับนานาประเทศ ในวันที่ 13 กันยายน 2477 ด้วยคะแนน 75 ต่อ 25 เสียง รัฐบาลก็เลยลาออก แต่ พ.อ. พระยาพหลฯ ก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีใหม่ ได้มีการปรับปรุงตัวรัฐบาลด้วย

ครั้งที่สอง รัฐบาลถูกสมาชิกสภาตั้งกระทู้ถามเรื่องการขายที่ดินของพระคลังข้างที่โดยสงสัยว่าจะมีการคอรัปชั่น และมีสมาชิกบางคนขอเปิดอภิปรายทั่วไปในนโยบายของรัฐบาล รัฐบาลไม่ขัดข้อง แต่แล้วในคืนนั้นเอง พ.อ. พระยาพหลฯ ก็กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง โดยให้เหตุผลว่าเพื่อเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายดำเนินการสอบสวนเรื่องเกี่ยวกับการขายที่ดินของพระคลังข้างที่ได้โดยชอบธรรม พร้อมกันนั้นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ลาออก เพราะประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ขอลาออก เนื่องด้วยมีสมาชิกบางคนกล่าวถ้อยคำพาดพิงถึงพระองค์ แต่ในที่สุดก็ได้เลือกให้ดำรงตำแหน่งต่อไปใหม่ทั้งคณะ และได้มีพระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้ง พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 9 สิงหาคม 2480 โดยมีหลวงพิบูลสงครามเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ครั้งที่สาม รัฐบาลแพ้มติสภาเรื่องให้มีรายละเอียดงบประมาณโดยแจ่มแจ้ง โดย นายถวิล อุบล ผู้แทนจังหวัดร้อยเอ็ดกับพวก เสนอญัตติขอแก้ไขข้อบังคับของสภาผู้แทนราษฎร เกี่ยวกับวิธีการเสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณว่า การที่รัฐบาลจะเสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีต่อสภานั้น ให้รัฐบาลเสนอรายละเอียดทั้งรายรับรายจ่ายตามงบประมาณโดยแจ้งชัด เพื่อมิให้สมาชิกซึ่งเป็นผู้พิจารณาอนุมัติงบประมาณได้ทราบก่อนที่จะพิจารณาอนุมัติไปตามยอดงบประมาณที่เสนอมา รัฐบาลคัดค้านว่าไม่สามารถจะปฏิบัติได้ เมื่อลงมติในที่ประชุมเห็นด้วยกับญัตติด้วยคะแนนเสียง 45 ต่อ 31 ดังนั้นเมื่อเลิกการประชุม พระยาพหลฯ ก็เลยกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่ยอมรับใบลา โดยให้เหตุผลว่าสถานการณ์ของโลกกำลังปั่นป่วน ประกอบกับคณะรัฐมนตรีจะต้องเตรียมการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระนคร จำเป็นจะต้องมีรัฐบาลบริหารราชการต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกฤษฎีกายุบสภา เมื่อวันที่ 11 กันยายน 2480 และให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรใหม่ภายใน 90 วัน นับตั้งแต่วันยุบสภา ภายหลังจากที่ได้มีการเลือกตั้งในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2481 แล้ว พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ไม่ยอมรับตำแหน่งอีกต่อไป สภาจึงเสนอให้ พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี

4.1.6 <u>การกวาดล้างศัตรูทางการเมืองของ พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม</u>

ภายหลัง พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา ไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีกแล้ว สภาจึงเสนอให้ พ.อ. หลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พ.อ. หลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 โดย พ.อ. หลวงพิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และกระทรวงมหาดไทย หลวงประดิษฐ์มนูธรรม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ส่วนหลวงโกวิท อภัยวงศ์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ หลังจากนั้นไม่นาน กล่าวคือ

ในวันที่ 29 มกราคม 2481 (ขณะนั้นยังถือเอาเดือนเมษายน เป็นเดือนแรกของปีใหม่) รัฐบาลได้เข้าทำการจับกุมบุคคลกลุ่มหนึ่งมีทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการพลเรือน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 และสมาชิกประเภทที่ 2 รวมอยู่ด้วย โดยกล่าวหาว่าบุคคลคณะนี้กำลังก่อความไม่สงบขึ้นในประเทศ เพื่อที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล โดยใช้กำลังบังคับ จึงถือว่ามีความผิดฐานก่อการกบฏ

ในการจับกุมครั้งนี้ พระยาทรงสุรเดช เป็นผู้หนึ่งที่ถูกจับกุมเพราะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ร่วมก่อการกบฏด้วย และถูกเนรเทศออกนอกประเทศไปนับตั้งแต่วันที่ถูกจับกุม ส่วน พ.อ. พระยาฤทธิอาคเนย์ และ พ.ท. พระประศาสน์พิทยายุทธ์ ก็ถูกส่งตัวไปเป็นทูตยังต่างประเทศ ต่อมาในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2481 รัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษ เพื่อพิจารณาคดีกบฏครั้งนี้ซึ่งสภาผู้แทนได้อนุมัติให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้

ศาลพิเศษได้พิจารณาพิพากษาคดีกบฏครั้งนี้ เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2482 โดยได้ตัดสินลงโทษผู้ถูกฟ้อง ให้ได้รับโทษประหารชีวิตหลายคน โดยเฉพาะพระบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทนเรนทร พลโทพระยาเทพหัสดินทร พ.อ. หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ซึ่งต้องคำพิพากษาคดีให้ประหารชีวิตนั้น ศาลพิจารณาเห็นว่า เป็นผู้ทำคุณความดีให้แก่ประเทศชาติมาก่อน จึงลดโทษให้เป็นจำคุกตลอดชีวิต

ในวันที่ 15 สิงหาคม 2483 ได้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี ได้เสนอร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมบทเฉพาะกาลจากที่กำหนดจะให้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ประเภทเดียวคือประเภทที่ราษฎรเลือกตั้งเข้ามาเท่านั้น ภายหลังจากมีรัฐธรรมนูญ 10 ปี โดยขอยืดเวลาออกไปเป็น 20 ปี สภาลงมติรับหลักการและประกาศใช้เป็นกฎหมายเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2483 เป็นอันว่าประชาธิปไตยก็ไม่สมบูรณ์ต่อไปอีก

4.2 การเมืองไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

4.2.1 นโยบายต่างประเทศของไทยที่ส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของไทย

ภายหลังเมื่อฝรั่งเศสได้ยอมแพ้แก่เยอรมนี โดยทำสัญญาสงบศึกเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2483 แล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสได้เร่งรัดมายังประเทศไทยขอใช้กติกาไม่รุกรานซึ่งกันและกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ลงนามกันไว้นั้น มีผลใช้บังคับทันที โดยไม่ต้องรอผลตามหนังสือแลกเปลี่ยนที่ตกลงกันไว้นั้น

ฝ่ายไทยก็ตอบไปว่า หากต้องการเช่นนั้นทางประเทศไทยก็พร้อม เพราะมีความร้อนใจอยู่ ที่จะให้การปักปันเขตแดนได้เป็นไปโดยแน่นอนและเรียบร้อย เพื่อคนไทยจะได้คลายความวิตกกังวล แต่ขอให้ฝรั่งเศสตกลงในหลักการเสียก่อน กล่าวคือ

(1) ให้เส้นเขตแดนตามลำน้ำโขงเป็นไปตามกฎหมายระหว่างประเทศ กล่าวคือถือร่องน้ำลึกเป็นเกณฑ์

(2) ปรับปรุงเส้นเขตแดนให้เป็นไปตามธรรมชาติ คือให้ถือว่าแม่น้ำโขงเป็นเขตแดนระหว่างประเทศไทยและอินโดจีน ตั้งแต่ทิศเหนือมาจดทิศใต้ จนถึงเขตแดนกัมพูชา โดยให้ฝ่ายไทยได้รับคืนแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบางและตรงข้ามกับปากเซคืนมา

(3) ขอให้ฝ่ายฝรั่งเศสรับรองว่า ถ้าอินโดจีนเปลี่ยนจากอธิปไตยฝรั่งเศสไป ฝรั่งเศสจะต้องคืนอาณาเขตลาวและกัมพูชาให้แก่ไทย[5]

อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสไม่ยอมตกลงด้วย จึงเกิดกระทบกระทั่งกันเสมอ ทั้งในทางหนังสือพิมพ์และประชาชน ทำให้พลเมืองของทั้งสองฝ่ายเป็นศัตรูกันไป ทางฝ่ายฝรั่งเศสที่ปกครองอินโดจีนได้มีการเคลื่อนไหวทางทหาร เตรียมการต่าง ๆ ดูจะเข้ารุกรานประเทศไทย มีการลาดตระเวนโดยเครื่องบิน

รุกล้ำเข้ามาในเขตแดนไทยรวมทั้งยิงปืนเข้ามาในเขตแดนไทย ทำให้ประชาชนล้มตายและทรัพย์สินเสียหายหลายครั้ง เหตุการณ์ชักจะรุนแรงขึ้นทุกที

ทางฝ่ายไทยได้ประท้วงทางการทูตแต่ไม่ได้ผล การเจรจาเรื่องปักปันเขตแดนก็ไม่สามารถเจรจาให้ก้าวหน้าต่อไปได้ เพราะฝรั่งเศสไม่สามารถส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากฝรั่งเศสมาเจรจาได้ นอกจากให้ข้าราชการที่ประจำอยู่ในอินโดจีนเป็นผู้เจรจา จึงไม่สามารถตกลงกันในปัญหาระหว่างประเทศได้ เหตุการณ์นับวันแต่จะทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ

การปะทะกับฝรั่งเศสครั้งนี้ทำให้ประเทศไทยประกาศใช้กฎอัยการศึกในจังหวัดชายแดนทุกจังหวัดรวม 24 จังหวัด และรัฐบาลได้ประกาศสถานการณ์สงครามกับอินโดจีนฝรั่งเศส ตั้งแต่วันที่ 2 มกราคม 2484 เป็นต้นไป โดยส่งกองทัพยึดพื้นที่ของอินโดจีนฝรั่งเศสได้แก่ เมืองหลวงพระบาง นครจำปาศักดิ์ และอื่น ๆ หลายแห่ง

ภายหลังเมื่อประเทศไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศสได้ใช้กำลังทหารเข้าทำการรบต่อสู้กันอันอาจเป็นเรื่องใหญ่ต่อไป ญี่ปุ่นซึ่งขณะนั้นได้มีอิทธิพลอยู่ในอินโดจีนทั้งทางกำลังคนและการค้า เห็นว่าประเทศไทยกับอินโดจีนกำลังจะกลายเป็นเรื่องใหญ่ ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงได้ยื่นมือเข้ามาเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นทั้งสองฝ่าย ไทยและอินโดจีนฝรั่งเศสจำต้องยินยอม จึงได้มีการประชุมกันที่กรุงโตเกียวเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2484 ผลการเจรจาปรากฏว่าฝรั่งเศสยอมยกดินแดนคืนให้แก่ไทยคืออาณาเขตบางส่วน[6] ได้แก่ เมืองศรีโสภณ มงคลบุรี พระตะบอง โดยฝ่ายไทยต้องเสียเงิน 5 ล้านเปียส เป็นค่าใช้จ่ายในการซ่อมค่าเสียหายในกรณีพิพาทครั้งนี้

ในขณะเดียวกันสถานการณ์ของโลกอยู่ในภาวะตึงเครียด มีกรณีพิพาทขึ้นทั้งในทวีปเอเชียและยุโรป ประเทศไทยทั้ง ๆ ที่ประกาศนโยบายเป็นกลาง แต่ก็ได้เตรียมการไว้ทุกทาง เช่น ได้พยายามให้ประชาชนพลเมืองมีความสามัคคี

ตั้งหน้าทำมาหากิน แนะนำในการทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อให้ประชาชนมีความรักชาติ ให้เสียสละเพื่อชาติ การกระทำนี้ได้กระทำทั้งทางบทความทางวิทยุกระจายเสียงและทางหนังสือพิมพ์ ทั้งนี้เป็นไปเพื่อปลุกใจประชาชนให้ความรักชาติให้เสียสละเพื่อชาติเป็นส่วนรวม

ในวันที่ 28 สิงหาคม 2484 รัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลาสงครามต่อสภาผู้แทนราษฎรโดยมีหลักสำคัญว่า เพื่อกำหนดหน้าที่ของคนไทยเมื่อประเทศต้องเข้าทำการรบกับศัตรูต่างประเทศและมีเหตุผลว่าเมื่อประเทศไทยต้องเข้าทำการรบ ประชาชนชาวไทยทุกคน ทุกเพศและทุกวัย ต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือบ้านเมืองทุกทางโดยมอบกำลังกาย กำลังใจ กำลังทรัพย์ รับใช้บ้านเมืองจนสุดความสามารถ เข้าต่อต้านมิให้ต่างประเทศรุกล้ำเข้ามาในเขตบ้านเมืองเราได้ และป้องกันทุกวิถีทาง มิให้ต่างประเทศจะพึงใช้ประโยชน์ในสิ่งที่เรามีอยู่แล้วนั้นได้

อย่างไรก็ตามเป็นที่เข้าใจแน่ชัดแล้วว่า ญี่ปุ่นจะต้องเปิดฉากสงครามเอเชียบูรพาแน่ ประเทศไทยจะต้องตกอยู่ในฐานะลำบากแน่นอน ทางฝ่ายไทยได้หาบหามอังกฤษว่าถ้าญี่ปุ่นเข้าเมืองไทยจะทำอย่างไร ทางฝ่ายอังกฤษก็ตอบว่าถ้าไทยสู้อังกฤษก็จะต้องช่วยเต็มที่เท่าที่จะช่วยได้ ไทยเองก็ยืนยันจะสู้แน่ แต่ไม่ทราบว่าจะสู้ได้นานเท่าใด

ในคืนวันที่ 7 ธันวาคม 2484 นายซูโบกามิ เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นพร้อมด้วยคณะ คือผู้ช่วยทูตทหารบก ผู้ช่วยทูตทหารเรือ ได้เข้าพบนายกิเรกชัยนาม รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศไทยโดยแจ้งให้ทราบว่า ญี่ปุ่นจำเป็นต้องประกาศสงครามกับสหรัฐและอังกฤษ กองทัพญี่ปุ่นจำต้องขอเดินผ่านประเทศไทยเพื่อโจมตีประเทศทั้งสองซึ่งเป็นศัตรู ญี่ปุ่นจึงขอแจ้งให้ทราบเป็นทางการ ทางฝ่ายไทยได้ตอบไปว่าประเทศไทยประกาศวางตัวเป็นกลาง ไม่มีนโยบายช่วยเหลือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและมีนโยบายแน่นอนว่า ไม่ว่ากองทหารประเทศใดถ้าเข้าในดินแดน

ไทยให้ต่อต้านเต็มที่ ในขณะนั้นผู้ที่จะสั่งเปลี่ยนนโยบายได้คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม[7] ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและนายกรัฐมนตรี แต่ก็ไม่อยู่ในกรุงเทพฯ ขณะนั้น ในที่สุดญี่ปุ่นก็ยกพลขึ้นบกตามจุดต่าง ๆ ของประเทศไทย เกิดการต่อสู้กันอย่างนองเลือดในคืนนั้น

ในเช้ารุ่งขึ้นวันที่ 8 ธันวาคม 2484 นายกรัฐมนตรีกลับมาจากตรวจราชการและได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรี โดยสรุปให้ในที่ประชุมเห็นว่าไม่มีทางต่อสู้อย่างใดและฝ่ายสัมพันธมิตรก็มาช่วยไม่ได้ ในที่สุดจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ตกลงที่จะยุติการต่อสู้กับญี่ปุ่น โดยพิจารณาข้อเสนอของญี่ปุ่นที่ยื่นมา 3 แผนให้เลือกเอาแผนใดแผนหนึ่งคือ แผนแรก ญี่ปุ่นเพียงขอเดินทหารผ่านไปเท่านั้น แผนที่สอง ไทยกับญี่ปุ่นทำสัญญาสัมพันธมิตรกันเพื่อป้องกันประเทศไทย แผนที่สาม ไทยกับญี่ปุ่นประกาศเป็นสหายสงครามร่วมรุกร่วมรบต่ออังกฤษและสหรัฐ และในการนี้ญี่ปุ่นพร้อมที่จะให้คืนแคนที่ไทยเสียให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสกลับคืนมาทั้งหมด

คณะรัฐมนตรีมีความคิดเห็นแตกแยกหลายฝ่าย มีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยกับแผนที่สาม ฝ่ายไม่ออกความเห็นและฝ่ายที่เห็นด้วยกับแผนที่หนึ่ง ฝ่ายหลังมี 3 คน คือ นายดิเรก ชัยนาม พล.ท.อ. อดุลย์ อดุลเดชจรัส และนายปรีดี พนมยงค์ ในที่สุดที่ประชุมลงมติให้รับแผนที่หนึ่ง

ในที่สุดรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนทราบโดยทั่วกันว่า เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 เวลาประมาณ 2.00 น. กองทหารญี่ปุ่นได้เข้าสู่ประเทศไทยโดยทางทะเลในจังหวัดสงขลา ปัตตานี ประจวบคีรีขันธ์ นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี (บ้านดอน) และบางปู ส่วนทางบกได้เข้ามาทางจังหวัดพระตะบองและพิบูลสงคราม เกือบทุกแห่งทหารและตำรวจไทยได้ทำการต่อสู้อย่างเข้มแข็ง

อนึ่งในเวลาเดียวกันนี้ได้มีข่าวจากต่างประเทศว่ากองทัพเรือญี่ปุ่นได้เข้าโจมตีเกาะฮาวายและฟิลิปปินส์ของสหรัฐ ได้ส่งทหารขึ้นบกที่โกตาบารูในเขตมลายูของอังกฤษ และเข้าโจมตีสิงคโปร์โดยเครื่องบินอย่างหนัก

ในเรื่องนี้เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นได้มาที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรีในวันที่ 7 ธันวาคม 2484 เวลา 22.30 น. ได้ชี้แจงต่อรัฐมนตรีต่างประเทศว่าได้ประกาศสงครามกับองกฤษและสหรัฐ แต่มิได้ถือว่าไทยเป็นศัตรูหากแต่มีความจำเป็นต้องขอทางเดินผ่านอาณาเขตไทย

รัฐบาลไทยเห็นว่าเหตุการณ์ครั้งนี้ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และเนื่องจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นการจะต่อสู้ไปก็เป็นการเสียเลือดเนื้อชาวไทยโดยเปล่าประโยชน์ จึงจำต้องพิจารณาตามข้อเสนอของรัฐบาลญี่ปุ่นและผ่อนผันให้ทางเดินแก่กองทัพญี่ปุ่น โดยได้คำมั่นจากรัฐบาลญี่ปุ่นเป็นลายลักษณ์อักษรว่า จะเคารพเอกราชอธิปไตยและเกียรติศักดิ์ของไทย ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้ตกลงให้ทางเดินทัพแก่ญี่ปุ่นและการต่อสู้ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นก็ได้หยุดลง

หลังจากที่นายกรัฐมนตรีได้ตกลงยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศแล้ว ปรากฏว่ารัฐมนตรีหลายคนถูกญี่ปุ่นตั้งข้อรังเกียจ หาว่ามีเจตนาขัดขวางกองทัพญี่ปุ่น บุคคลที่ถูกเพ่งเล็งที่สุดคือ นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เพราะเหตุที่หลังจากประเทศไทยยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศไทยแล้ว กองทัพญี่ปุ่นก็ได้เจรจาขอยืมเงินจากประเทศไทยหลายสิบล้านบาท เพื่อใช้จ่ายขณะที่พำนักอยู่ในประเทศไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังจึงได้ชี้แจงเหตุผลคัดค้านการกระทำครั้งนี้ เพราะผิดเงื่อนไขที่ญี่ปุ่นขอตกลงในครั้งแรก การขอร้องในครั้งแรกของญี่ปุ่นเพียงขอให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านเท่านั้น แต่กลับมาขอกู้เงินซึ่งนอกเหนือจากเงื่อนไขที่ตกลงกัน และถ้ายอมให้แล้วประเทศไทยจะได้รับความเสียหายโดยที่ต้องพิมพ์ธนบัตรเพิ่มขึ้น จะทำให้เงินหมุนเวียนในตลาดเมืองไทยมากเป็นเหตุให้เงินเฟ้อ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงเสนอต่อสภาให้แต่งตั้งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อ 16 ธันวาคม 2484 แทนเจ้าพระยามรามราฆพซึ่งถึงแก่อสัญกรรม สภาผู้แทนก็อนุมัติและในวันรุ่งขึ้น

คือวันที่ 17 ธันวาคม 2484 รัฐบาลก็แต่งตั้ง พลตรีเภา เพียรเลิศบริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังอีกตำแหน่งหนึ่ง และต่อมาในวันที่ 21 ธันวาคม 2484 ได้ใช้กติกาสัญญาสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่นนั่นเอง

นายปรีดี พนมยงค์ ได้ริเริ่มตั้งขบวนการเสรีไทยอย่างลับ ๆ ในระหว่างผู้ที่ไว้เนื้อเชื่อใจกัน หลังจากวันที่รัฐบาลยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านเข้าประเทศไทยแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้ประเทศไทยและคนไทยได้สิทธิเสรีภาพคืนมาเหมือนเมื่อครั้งก่อนวันที่ 8 ธันวาคม 2484 เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วยงานเสรีไทยก็ได้เป็นปึกแผ่นเข้มแข็งยิ่งขึ้น ทางฝ่ายกองทัพญี่ปุ่นมีความพอใจที่นายปรีดี พนมยงค์ พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังไป เพราะจะได้ไม่มีโอกาสขัดขวางความต้องการของฝ่ายญี่ปุ่นเกี่ยวกับการเงินได้ ทั้งนี้ด้วยเข้าใจว่าเมื่อไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เสียแล้วก็หมดอำนาจไป เหตุการณ์เช่นนี้กลับทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ดำเนินการเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยได้อย่างเสรียิ่งขึ้น

ในที่สุดประเทศไทยก็ได้เปลี่ยนนโยบายเป็นประกาศสงครามกับสหรัฐและอังกฤษเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485 โดยตกลงว่าจะประกาศสงครามในเวลา 12.00 น. ตรงแต่เมื่อใกล้เวลาปรากฏว่าผู้สำเร็จราชการอยู่ในกรุงเทพฯ เพียงสองคน ส่วนนายปรีดีไม่อยู่ไปต่างจังหวัด ในที่สุดประธานผู้สำเร็จราชการให้ประกาศชื่อของนายปรีดีลงไปในตำแหน่งผู้สำเร็จฯ ด้วย แม้จะไม่ได้ลงนาม จึงเป็นอันว่าลงชื่อ 2 คน ประกาศเป็น 3 คน

เนื่องจากไทยประกาศสงครามต่อสหรัฐและอังกฤษแล้ว เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2485 จอมพล ป. ก็กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง เพื่อที่จะให้โอกาสได้มีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐมนตรีเสียใหม่ให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ในขณะนั้น และได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไปเมื่อ 7 มีนาคม 2485

ต่อมารัฐบาลได้เสนอรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยได้มีบทบัญญัติว่า "ถ้ามีพฤติการณ์สำคัญกระทบถึงนโยบายภายในและภายนอกประเทศอันเป็นการพ้นวิสัยหรือมีเหตุขัดข้องที่จะทำให้การเลือกตั้งในขณะที่กำหนดเวลาสี่ปีสิ้นสุดลงไม่ได้ ก็ให้ตราพระราชบัญญัติขยายเวลาออกไปอีกคราวละไม่เกินสองปีได้ ที่ประชุมรับหลักการและประกาศใช้เมื่อ 3 ธันวาคม ต่อมา 5 ธันวาคม รัฐบาลได้เสนอพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาอยู่ในตำแหน่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรออกไปไม่เกิน 4 ปี นับตั้งแต่วันที่สมาชิกภาพของสมาชิกสภาผู้แทนสิ้นสุดลง ที่ประชุมรับหลักการและได้ลงมติใช้เป็นกฎหมายได้

วันที่ 12 สิงหาคม 2486 รัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งยึดครองแดนต่าง ๆ ได้เพราะผลแห่งสงครามได้ตกลงยินยอมให้ประเทศไทยขยายอาณาเขต โดยยกรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปลิสและเขียงตุงกับเมืองพานให้เป็นราชอาณาจักรไทย

4.2.2 สาเหตุการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในช่วงระยะเวลาที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรกนั้นเป็นช่วงที่ไทยต้องเข้าไปมีส่วนพัวพันกับสงครามด้านเอเชียบูรพาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสงครามโลกครั้งที่ 2 และเมื่อใกล้ถึงเวลาที่จะสิ้นสุดสงครามเอเชียบูรพา จอมพล ป. ก็ต้องสูญเสียอำนาจทางการเมืองไปตามวิถีทาง สาเหตุที่จอมพล ป. ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมีอยู่หลายประการกล่าวคือ

(1) การประกาศพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ 2487 (ขณะสมัยปิดประชุมสภา) และแต่งตั้งให้ พ.อ. ช่วง เชวงศักดิ์-สงคราม รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขเป็นรองนายกรัฐมนตรีมีอำนาจบริหารราชการทั้งสิ้นที่เพชรบูรณ์แทนนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่ 6 ก.พ. 2487 เพื่อเตรียมการย้ายกรุงเทพฯ ไปอยู่เพชรบูรณ์

(2) ประกาศพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑล พ.ศ. 2487 เพื่อจัดสร้างพุทธบุรีมณฑลขึ้น เพื่อเป็นแหล่งประดิษฐานพระบวรพุทธศาสนาที่สระบุรี

ต่อมาในเมื่อสิ้นสมัยปิดประชุม รัฐบาลได้นำพระราชกำหนดเสนอต่อสภาเพื่ออนุมัติตามรัฐธรรมนูญในวันที่ 20 กรกฎาคม 2487 ที่ประชุมลงคะแนนลับไม่อนุมัติพระราชกำหนดฉบับแรกและลงมติไม่อนุมัติพระราชกำหนดฉบับที่สองในวันที่ 22 กรกฎาคม 2487

ดังนั้นในวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 จอมพล ป. จึงกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งโดยอ้างเหตุว่า เพราะสภาไม่อนุมัติพระราชกำหนดทั้ง 2 ฉบับ อันเป็นผลให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงลาออกจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดังนั้นคณะผู้สำเร็จฯ ก็เลยเหลือเพียงคนเดียวคือ นายปรีดี พนมยงค์ ดังนั้นในวันที่ 1 สิงหาคม 2487 สภาก็ลงมติให้นายปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการเพียงคนเดียว และในวันเดียวกันนี้เองประธานสภาก็รับสนองพระบรมราชโองการประกาศตั้งนายควง อภัยวงศ์ รองประธานสภาให้เป็นนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. ก็ยังคงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและผู้บัญชาการทหารบก

นายควงซึ่งแต่งตั้งให้จอมพล ป. เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2487 ได้ประกาศยุบ.ลิกตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและรองโดยตั้งแม่ทัพใหญ่และรองแม่ทัพใหญ่แทนโดยให้ พลเอกพจน์ พหลโยธิน (พระยาพหลฯ เป็นแม่ทัพใหญ่ และผู้บัญชาการทหารบก และพลโทชิต มั่นศิลป์ สินาค โยธารักษ์ เป็นรองแม่ทัพใหญ่

4.3 ความยุ่งยากทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

4.3.1 การแก้ไขวิกฤติการณ์ทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เนื่องจากประเทศชาติตกอยู่ในสภาวะสงคราม รัฐบาลจึงเสนอร่างพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาอยู่ในตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ฉบับที่ 2) โดยกำหนดให้ขยายอายุของสมาชิกชุดนี้ออกไปอีกไม่เกิน 2 ปี นับแต่สิ้นวาระเป็นต้นไป

โดยมีเหตุผลว่าอยู่ในระหว่างสงครามไม่สามารถดำเนินการเลือกตั้งได้และประกาศใช้เป็นพระราชบัญญัติเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2487

อนึ่งเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2488 สภาลงมติเห็นชอบกับข้อเสนอของรัฐบาลจัดตั้งกรรมาธิการวิสามัญไปพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญจำนวน 27 นาย เมื่อ 19 กรกฎาคม 2488 และเสนอร่างรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขต่อสภาเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2489

ภายหลังจากที่ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้พันธมิตรในวันที่ 14 สิงหาคม 2488 แล้ว ท่าทีของประเทศไทยก็เริ่มเด่นชัดขึ้นถึงลักษณะของการเอาตัวรอด ในวันที่ 16 สิงหาคม ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ออกประกาศสันติภาพ โดยถือว่าการประกาศสงครามของไทยต่อสหรัฐและอังกฤษเป็นโมฆะและประเทศไทยก็พร้อมจะคืนดินแดนให้กับอังกฤษไป เพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ นายควง อภัยวงศ์ จึงกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 20 สิงหาคม 2488

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ คือ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เชิญประธานสภาผู้แทนราษฎรไปพบ ณ ท่าเนียบท่าช้างวังหน้า แจ้งให้ทราบว่านายกรัฐมนตรีได้ลาออกไปตามเหตุผลที่กล่าวและชี้แจงให้ทราบว่าในสถานการณ์เช่นนี้ผู้ที่สมควรจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อเจรจากับพันธมิตรควรจะเป็น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทยนอกประเทศ แต่โดยเหตุที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยังไม่เดินทางเข้ามาในประเทศ จึงควรให้นายทวี บุญยเกต เป็นนายกรัฐมนตรีไปพลางก่อน ดังนั้นในวันที่ 23 สิงหาคม 2488 ประธานสภาจึงเรียกประชุมสภาและเสนอประกาศแต่งตั้งนายทวี บุญยเกต เป็นนายกรัฐมนตรีต่อผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ต่อไป (ตั้งเมื่อ 31 สิงหาคม 2488) นายทวี บุญยเกต เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อรอการกลับมารับตำแหน่งแทนในฐานะนายกรัฐมนตรีคนต่อไปของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ภายหลังที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เอกอัครราชทูต

ไทยประจำสหรัฐ เดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว นายทวี บุณยเกต ก็กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งและมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ในวันที่ 17 กันยายน 2488

ในสมัยที่ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้นเอง ปรากฏว่าชาวจีนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดพระนคร ตอนถนนเยาวราชและบริเวณสำเพ็ง ได้ก่อความไม่สงบขึ้น รัฐบาลจึงเข้าดำเนินการระงับเหตุและได้ทำเรื่องเสนอต่อสภา เมื่อ 22 กันยายน 2488 พอสรุปเป็นสาเหตุที่เกิดกรณีดังกล่าวได้ 3 ประการ คือ

(1) ชาวจีนคับแค้นมานาน สมัยรัฐบาลนายควงและจอมพล ป. ดิเดียนคนจีนรุนแรง

(2) ชาวจีนเข้าใจผิดคิดว่ารัฐบาลห้ามมิให้ชักธงชาติจีนขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะ รัฐบาลเพียงแต่ขอร้องให้ชักธงชาติไทยด้วยแต่ชาวจีนไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมาย

(3) พวกอาชญากรส่งคนยุแหย่

ต่อมาในวันที่ 1 มกราคม 2489 รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ยกเลิกสถานการณ์สงครามระหว่างไทยกับอังกฤษและตกลงทำสัญญาสมบูรณ์แบบกับอังกฤษเมื่อ 1 มกราคม 2489 (กับออสเตรเลียเมื่อ 2 มีนาคม 2489)

สาระสำคัญของความตกลงสมบูรณ์แบบ มีอยู่หลายประการด้วยกัน[8] คือ

(1) ไทยจะต้องจัดการเรื่องที่ไทยประกาศสงครามกับอังกฤษให้สู่สภาพเดิมก่อนวันประกาศ

(2) ไทยยืนยันว่าการกระทำต่าง ๆ ซึ่งไทยกระทำต่ออังกฤษภายหลังญี่ปุ่นเข้าเมืองไทยเป็นโมฆะ และจะจัดการให้สู่สภาพเดิมหรือให้ค่าทดแทนสำหรับทรัพย์สินของอังกฤษที่เสียหายไป

(3) ไทยยอมรับผิดชอบในการพิทักษ์รักษาและคืนสภาพไม่เสื่อมเสียซึ่งราคาทรัพย์สิน สิทธิและผลประโยชน์ทุกชนิดของอังกฤษในประเทศไทย

(4) ไทยยอมรับว่าสงครามที่ญี่ปุ่นทำครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีความสำคัญเกี่ยวกับการป้องกันมาลายู พม่า อินเดีย และอินโดจีน และความมั่นคงทางมหาสมุทรอินเดีย และแดนแปซิฟิคทะวันออกเฉียงใต้ ฉะนั้นจะร่วมมือเต็มที่ในบรรดาข้อตกลงเพื่อความมั่นคงระหว่างประเทศ ซึ่งองค์การสหประชาชาติหรือคณะมนตรีความมั่นคงเห็นชอบแล้ว

(5) ไทยจะไม่ตัดคลองข้ามอาณาเขตไทยเชื่อมมหาสมุทรอินเดียกับอ่าวไทย (ขุดคอคอดกระ) โดยรัฐบาลแห่งสหราชอาณาจักรมิเห็นพ้องด้วย

(6) ไม่ช้ากว่าวันที่ 1 กันยายน 2490 รัฐบาลไทยรับว่านอกจากจะได้เป็นไปตามคำแนะนำของคณะกรรมการผสมในวอชิงตัน หรือองค์คณะใด ๆ ที่จะทำการแทนและในกรณีข้าว นอกจากจะให้เป็นไปตามคำร้องขอขององค์การพิเศษที่จะจัดตั้งขึ้นเพื่อการนั้นแล้ว จะห้ามบรรดาการส่งข้าว ดีบุก ยาง และไม้สักออกนอกประเทศ และจะจัดระเบียบการค้าและเร่งเร้าการผลิตโภคภัณฑ์เหล่านี้

(7) ไทยจะให้ข้าวสารโดยไม่คิดมูลค่า ($1\frac{1}{2}$) ล้านตันแก่องค์การซึ่งรัฐบาลสหราชอาณาจักรจะได้ระบุ ซึ่งในขณะนั้นตันละประมาณ 28 ปอนด์ (ปอนด์ละ 60 บาท) เท่ากับ 2,520 ล้านบาท.

(8) ไม่ช้ากว่าวันที่ 1 กันยายน 2490 รัฐบาลไทยจะจัดให้องค์การข้าวดังกล่าวใช้ประโยชน์ได้ในข้าวทั้งหมดอันเป็นส่วนที่เหลือจากความต้องการภายในประเทศ โดยคิดราคาที่กำหนดด้วยความตกลงกับองค์การนั้น

(9) ไทยจะทำความตกลงกับรัฐบาลอังกฤษและอินเดียเกี่ยวกับการร่วมบำรุงรักษาที่ฝังศพสงคราม

(10) โดยคำนึงถึงคำมั่นสัญญาซึ่งไทยให้โดยความตกลงนี้ รัฐบาลอังกฤษและอินเดียจะสนับสนุนไทยเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ

ผลจากข้อตกลงสมบูรณ์แบบดังกล่าวนี้เอง จะส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองภายในของไทยในช่วงเวลาต่อไป

4.3.2 ประชาธิปไตยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ 1 ในวันที่ 6 มกราคม 2489 โดยวิธีแบ่งเขต เขตละ 1 คน ได้สมาชิกสภาผู้แทนจำนวน 96 คน จึงเป็นอันว่าคณะรัฐบาลสิ้นสุดลงตามวาระ ภายหลังการเลือกตั้งได้ผ่านพ้นไปแล้ว สภาผู้แทนราษฎรได้เปิดประชุมสภาเสนอให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อจาก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 31 มกราคม 2489 ต่อมาในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2489 สมาชิกสภาประเภทที่ 2 มีจำนวน 6 นาย ประกอบด้วย พระยามานวราชเสวี นายทองเย็น ลีละเมียน พลโท หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายยล สมานนท์ และนายดิเรก ชัยนาม ได้เสนอร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับแก้ไขใหม่ สภารับหลักการและตั้งกรรมาธิการรับไปพิจารณา

นับตั้งแต่เสนอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญและมีข่าวว่าจะเลิกสมาชิกสภาผู้แทนประเภท 2 ได้มีนักการเมืองจับกลุ่มกันในสภาหลายกลุ่มหรือจะเรียกว่าพรรคก็ได้ ที่สำคัญได้แก่ พรรคสหชีพ มีนายเดือน บุนนาค เป็นหัวหน้า พรรคแนวรัฐธรรมนูญ มีพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้า พรรคประชาธิปัตย์ มีพันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้า พรรคเสรีมนังคศิลา มีพันเอกเชวง เชวงศักดิ์สงคราม เป็นหัวหน้า นอกจากนี้ก็มี พรรคธรรมาธิปัตย์ พรรคก้าวหน้า พรรคชาติสังคม-ประชาธิปไตย และพรรคประชาชน เป็นต้น

ได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติพรรคการเมืองต่อสภา แต่สภายังไม่เห็นสมควรให้มีจึงยังไม่ยอมรับหลักการของพระราชบัญญัติดังกล่าว

เนื่องด้วยสถานการณ์ทางเศรษฐกิจหลังสงครามกำลังตกต่ำอย่างมาก ประชาชนได้รับความเดือดร้อน นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนจังหวัดอุบลราชธานีกับพวกจึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในสภาวะคับขันต่อสภา เพื่อป้องกันผู้ขายหรือจำหน่ายตั้งราคาตามใจชอบและแสวงหากำไรพิเศษ รวมทั้งป้องกันข้าราชการสมรู้ร่วมคิดกับพ่อค้าด้วย ได้มีการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ในสภาต่อเนื่องกัน 2 ครั้งประชุม ที่ประชุมลงมติเมื่อ 18 มีนาคม ด้วยการลงคะแนนลับ 65 ต่อ 63 นับว่ารัฐบาลแพ้มติสภา

ก่อนจะตั้งกรรมาธิการไปพิจารณา นายกรัฐมนตรีได้แถลงต่อที่ประชุมว่า คณะรัฐมนตรีเกรงว่า กฎหมายดังกล่าวจะเป็นที่เดือดร้อนแก่ประชาชนจึงไม่สามารถบริหารราชการได้จึงขอลาออกจากตำแหน่งตั้งแต่ 18 มีนาคม 2489 สภาชาวเสียงจะเลือกนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่รอให้ประธานสภา (พระยามานวราชเสวี) ไปทาบทาม ในที่สุดนายปรีดี พนมยงค์ ยอมรับ แต่โดยที่นายกรัฐมนตรีจะต้องเป็นสมาชิกสภา ดังนั้น นายจำรัส สุวรรณชีพ สมาชิกสภาประเภท 2 จึงลาออกเพื่อเปิดโอกาสให้ตั้งนายปรีดีเป็นสมาชิกสภาประเภท 2 เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาประเภทที่ 2 แล้ว ต่อมาในวันที่ 24 มีนาคม 2489 นายปรีดีก็ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี

ศาลฎีกาได้วินิจฉัยชี้ผ่านเมื่อต้นเดือนเมษายน 2489 ว่าบทบัญญัติแห่งอาชญากรสงครามที่บัญญัติให้ลงโทษแก่การกระทำที่ได้ทำไปก่อนบังคับใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญ เป็นโมฆะใช้บังคับคดีมิได้ ผู้ถูกจับและฟ้องร้องกล่าวหาว่าเป็นอาชญากรสงครามจึงถูกปล่อยตัวทุกคน

รัฐบาลได้เจรจากับอังกฤษตกลงกันว่าแหนที่ฝ่ายไทยจะส่งข้าวให้แก่อังกฤษนั้น แต่ต่อไปนี้อังกฤษจะเป็นฝ่ายซื้อข้าวไปจากรัฐบาลไทย (จำนวนล้านสองแสนตัน) ภายใน 12 เดือน ถ้าส่งให้ไม่หมดที่ขาดจะต้องส่งให้เขาเปล่า ๆ โดยกำหนดจากราคา 1 ตัน หรือ 2 ตัน เป็นราคาข้าว 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง คือมาตรฐาน

ทั้งยังหัก 35% ถ้าข้าวมีจำนวนไม่ครบถ้วน นอกจากนี้ก็ยังติดต่อกับอังกฤษให้เพิกถอนเงินไทยที่กักกันไว้ที่อังกฤษ 15 ล้านปอนด์ด้วย ส่วนรัฐบาลสหรัฐก็ได้ประกาศเพิกถอนการกักกันเงินไทยไว้เช่นกัน สำหรับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ยื่นข้อเสนอทวงคืนแคนสี่จังหวัดในอินโดจีนที่ได้มาในสมัยจอมพล ป. กลับคืน ไทยอยู่ในสภาพเสียเปรียบ สมาชิกสภาฝ่ายค้านได้อภิปรายโจมตีอย่างรุนแรง ในที่สุดรัฐบาลได้แต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ เป็นผู้แทนไปเจรจาและได้ตกลงคืนให้ฝรั่งเศสไปทั้งหมด

ในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับใหม่ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ มี 2 สภา คือ พฤฒสภากับสภาผู้แทน

พฤฒสภา ประกอบด้วยสมาชิกสภา 80 คน ราษฎรเลือกตั้งมีอายุคราวละ 6 ปี ในวาระแรก "ให้มีองค์การเลือกตั้ง" ได้แก่สมาชิกสภาผู้แทนที่อยู่ในตำแหน่งในวันสุดท้ายก่อนใช้รัฐธรรมนูญ 2489 ให้เลือกภายใน 15 วัน นับแต่ใช้รัฐธรรมนูญ (ต้องมีผู้สมัคร)

สภาผู้แทน ประกอบด้วยสมาชิกสภาที่ราษฎรเลือกตั้ง เริ่มแรกให้สมาชิกสภาที่กำลังอยู่ในตำแหน่ง 90 คนเป็นผู้แทนต่อไป และที่จังหวัดใดมีราษฎรเกินกว่า 100,000 คน ให้เลือกสมาชิกสภาเพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่ง คือ จำนวนทุกแสนคน

ภายหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ก็กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง แต่สภาก็ตกลงเลือกนายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป ภายหลังจากที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี ในคืนวันที่ 9 มิถุนายน 2489 รัชกาลที่ 8 ก็เสด็จสวรรคต และในคืนนั้นเอง นายปรีดีขอความเห็นชอบต่อสภาให้อัญเชิญพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช กรองราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป โดยมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประกอบด้วย พระสุธรรมวินิจฉัย พระยานลราชสุวัจน์ นายสงวน ตุลารักษ์ (พฤฒสภา) และในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 หลังเลิกประชุมสภา นายกรัฐมนตรีถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง โดยเหตุผลที่ว่า พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีได้เสด็จสวรรคต นายกรัฐมนตรีจึงต้องลาออก

อย่างไรก็ตาม นายปรีดีก็ยังได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปอีก แต่เนื่องด้วยกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 รัฐบาลยังไม่สามารถจะหาสาเหตุที่แท้จริงได้ เสียงตำหนิรัฐบาลจึงเริ่มรุนแรงขึ้นทุกที ในที่สุดนายปรีดีจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งโดยอ้างว่าตรากตรำมานาน อนามัยเสื่อมโทรม รัฐสภาจึงตกลงเลือกพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นนายกรัฐมนตรีแทนต่อไปเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2489

ในสมัยแรกของรัฐบาลชุดนี้ นายทองเปลว ชลภูมิรัฐมนตรีได้แสดงวัตถุประสงค์การตั้งองค์การสรรพาหาร วิธีดำเนินการ การเงินขององค์การตลอดจนอุปสรรคต่าง ๆ ในการจัดตั้งต่อที่ประชุม องค์การสรรพาหารเป็นองค์การซื้อสินค้ามาจำหน่ายแก่ประชาชนในราคาพอสมควร ส่วนใหญ่เกี่ยวกับอาหารการกิน เนื่องด้วยรัฐบาลไม่สามารถจะแก้ปัญหาค่าครองชีพได้ ในที่สุดเมื่อถึงวันที่ 19 พฤษภาคม 2490 พรรคประชาธิปัตย์ได้ขอเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลติดต่อกันถึง 7 วัน 7 คืน และวันที่ 22 พฤษภาคม 2490 เมื่อลงมติแล้วสภาไว้วางใจ 86 : 55 งดออกเสียง 16 นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีจึงกราบถวายบังคมลาออกเพื่อปรับปรุงคณะรัฐมนตรี แต่แล้วในวันที่ 30 พฤษภาคม 2490 ก็โปรดเกล้าฯ ให้พลเรือตรีถวัลย์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง และในสมัยที่สองนี้เอง รัฐบาลของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ถูกคณะทหารก่อการรัฐประหารเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490

4.3.3 <u>การรัฐประหาร พ.ศ. 2490</u>

สาเหตุของการรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 พอสรุปสาระสำคัญได้หลายประการ[9] คือ

(1) <u>ความเดือดร้อนของประชาชนอันเนื่องมาจากขาดแคลนข้าวบริโภค</u> ทั้งนี้เป็นผลมาจากอุทกภัยในปี พ.ศ. 2485 ทำให้เนื้อที่เพาะปลูกเสียหายหมด นอกจากนั้นข้าวที่ผลิตได้ต้องถูกญี่ปุ่นบังคับซื้อเพื่อนำไปเลี้ยงทหารญี่ปุ่น ที่ตั้งอยู่ในและนอกประเทศ ประกอบกับจำนวนผู้บริโภคเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่การผลิตข้าวมีปริมาณคงที่หรือลดลง

จึงทำให้เกิดขาดแคลนข้าวบริโภคและยิ่งเมื่อไทยทำสัญญา "ความตกลงสมบูรณ์แบบ" กับอังกฤษในสมัย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นรัฐบาล ซึ่งตามสัญญาไทยจะต้องส่งข้าวให้อังกฤษเป็นจำนวน 1 ล้าน 5 แสนตันโดยไม่คิดมูลค่าภายในวันที่ 1 กันยายน 2490 แต่ต่อมาในสมัยนายปรีดีแก้ไขใหม่เป็นการขายข้าวให้อังกฤษในราคาตันละ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง โดยต้องส่งให้ครบภายในเวลา 12 เดือน ถ้าส่งไม่ครบตามเวลารัฐบาลไทยต้องส่งข้าวที่เหลือให้โดยไม่คิดมูลค่า ต่อมาในสมัยพลเรือตรีถวัลย์ เป็นนายกรัฐมนตรีได้มีการตกลงใหม่ โดยประเทศไทยขายข้าวให้อังกฤษจำนวน 6 แสนตันราคาตันละ 20 ปอนด์ ถ้าส่งไม่ครบตามกำหนด 7 เดือนรัฐบาลไทยต้องส่งข้าวจำนวนที่เหลือให้โดยไม่คิดมูลค่า ครั้งสุดท้ายได้เพิ่มราคาข้าวเป็นตันละ 33 ปอนด์ 6 ชิลลิง 6 เพนซ์ จากการที่มีกรณีดังกล่าวรัฐบาลจึงได้ดำเนินการควบคุมข้าวที่ผลิตได้ภายในประเทศด้วยการออกพระราชบัญญัติสำรวจและหรือกักกันข้าว พ.ศ. 2489 และพระราชบัญญัติการค้าข้าว พ.ศ. 2489 โดยหวังผลสองประการคือ เพื่อจักสรรแบ่งปันข้าวจากท้องที่ผลิตได้ตรงไปยังท้องที่ขาดแคลน และเพื่อให้องค์การของรัฐบาลสามารถซื้อหาข้าวส่งไปยังต่างประเทศได้ครบจำนวนภายในเวลากำหนดตามสัญญา การดำเนินงานดังกล่าวทำให้ประชาชนต้องเดือดร้อนในการซื้อหาข้าวบริโภค โดยเฉพาะในพระนคร ธนบุรี ต้องใช้บัตรปันส่วนข้าว นอกจากนี้ มีการลักลอบนำข้าวส่งไปขายต่างประเทศเพราะได้ราคาสูงพิเศษ ในแถบมลายูราคาตันละ 500 ปอนด์สเตอรลิง กล่าวกันว่าข้าวที่ส่งออกนอกประเทศระหว่างปี พ.ศ. 2489 – 2490 มีจำนวนเท่ากับหรืออาจจะมากกว่าข้าวที่ทางราชการส่งออกตามสัญญา

(2) <u>ภาวะเศรษฐกิจเสื่อมโทรมภายหลังสงคราม</u> ผลของสงครามทำให้เศรษฐกิจของไทยในระยะหลังอยู่ในสภาพไม่มั่นคง เกิดภาวะเงินเฟ้อ ค่าของเงินตกต่ำ สินค้ามีราคาแพง ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากค่าครองชีพสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเช่น ข้าว เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ในระยะหลังสงครามตัวเลขดรรชนีค่าครองชีพสูงขึ้น ขณะเดียวกัน

อำนาจซื้อของเงินบาทก็ต่ำลง ในปี พ.ศ. 2484 ข้าวสารราคากระสอบละ 8 – 10 บาท แต่ปี พ.ศ. 2490 ราคากระสอบละ 170 – 190 บาท ส่วนอาหารอื่น ๆ ก็เพิ่มประมาณ 10 – 20 เท่าตัว

สาเหตุของภาวะเงินเฟ้อ ค่าของเงินตกต่ำ และราคาสินค้าสูง ก็ได้แก่ ประการแรก สถานการณ์ทางการเงินพิมพ์ธนบัตรออกใช้มีปริมาณเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว อันเป็นผลมาจากการใช้จ่ายของคนญี่ปุ่นและการเปลี่ยนอัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทกับเงินเยน มีผลทำให้ค่าของเงินบาทลดลงราวร้อยละ 36 ประการที่สอง สถานการณ์การคลัง รัฐบาลจ่ายเงินเกินกว่ารายได้ของรัฐบาลทุกปี ทำให้เงินหมุนเวียนในท้องตลาดมีมากขึ้นกับมีส่วนช่วยให้ราคาสินค้าสูงขึ้นนำไปสู่ภาวะเงินเฟ้อ ประการที่สาม ขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ จากการตกลงในสัญญา "ความตกลงสมบูรณ์แบบ" กับอังกฤษหลังสงคราม ซึ่งห้ามมิให้รัฐบาลไทยส่งสินค้าออกที่สำคัญ เช่น ดีบุก ยาง ไม้สัก ไปขายนอกประเทศ ยิ่งกว่านั้นราคาต่ำตอบแทนที่ได้จากการส่งข้าวให้อังกฤษก็ได้รับต่ำมากเพียงตันละ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง ในขณะที่พม่าได้รับตันละ 35 ปอนด์ ทำให้รัฐบาลขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ สำหรับซื้อสินค้าบรรเทาความขาดแคลนภายในประเทศ

นอกจากนี้ อัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศได้เพิ่มมากกว่าก่อนสงครามมาก ดังจะเห็นได้ว่า ก่อนสงครามอัตราแลกเปลี่ยน 10 บาทต่อ 1 ปอนด์สเตอรลิง และ 2.50 บาทต่อ 1 ดอลลาร์ เมื่อหลังสงครามอัตราได้เปลี่ยนเป็น 40 บาทต่อ 1 ปอนด์สเตอรลิง และ 100 บาทต่อ 10.75 ดอลลาร์ ทำให้สินค้าที่ซื้อจากต่างประเทศแพงมาก

การแก้ไขภาวะเงินเฟ้อ ได้เริ่มมาตั้งแต่ปลายสงครามสมัยนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยประกาศเก็บธนบัตรใบละพันเข้าคลัง อนุญาตให้เปิดบ่อนการพนันชั่วคราว หลังสงครามรัฐบาลชุดนายปรีดี พนมยงค์ ได้กู้เงินจากสหรัฐอเมริกา 10 ล้านดอลล่าร์ จากอินเดีย 50 ล้านรูปี ถึงกระนั้นก็ยังแก้ปัญหาไม่ได้

รัฐบาลชุดพลเรือตรีถวัลย์ จึงขายทองคำทั้งในประเทศและนอกประเทศ เพื่อนำมาใช้จ่ายในการบูรณะประเทศและในที่สุดก็ถูกรัฐประหารไป

(3) ปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยภายในประเทศ หลังจากสงครามสงบสงไปแล้ว รัฐบาลต้องเผชิญปัญหาความระส่ำระสายภายในประเทศ เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมทั้งในพระนครและต่างจังหวัด จนกระทั่งพรรคประชาธิปัตย์ได้นำมาเป็นหัวข้อหนึ่งในการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยได้ชี้แจงว่า เป็นผลมาจากการบีบคั้นทางจิตใจขณะอยู่ในภาวะสงคราม ภาวะเศรษฐกิจทรุดโทรมทำให้ประชาชนได้รับความลำบากยากแค้นในการหาเลี้ยงชีพ ความบกพร่องในการเคลื่อนย้ายทหารและปลดปล่อยทหาร ทำให้เกิดความระส่ำระสายไม่เป็นระเบียบในเหล่าทหาร เป็นเหตุให้ทหารบางพวกหันไปกระทำการทุจริตและเกิดความไม่สงบในหมู่คนจีนกันเอง ตลอดทั้งเรื่องคนจีนกับสารวัตรทหารและตำรวจเกิดการปะทะกัน

(4) กรณีรัชกาลที่ 8 สวรรคต ในรัฐบาลชุดนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี กรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ซึ่งทางสำนักพระราชวังกับกรมตำรวจได้ออกแถลงการณ์ว่า การสวรรคตเป็นไปโดยอุบัติเหตุ แต่แถลงการณ์ดังกล่าวไม่อาจขจัดความสงสัยในหมู่ประชาชน จึงเกิดการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางทั้งในหน้าหนังสือพิมพ์และจากพรรคการเมืองฝ่ายค้านคือพรรคประชาธิปัตย์ ต่อมารัฐบาลได้ประกาศตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีสาเหตุโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าฟังได้ ณ กระทรวงยุติธรรมในการรับฟังนั้นการวิพากษ์วิจารณ์ยังคงมีอยู่เรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหน้าหนังสือพิมพ์ รัฐบาลจึงได้ออกประกาศภาวะฉุกเฉิน และเริ่มตรวจข่าวหนังสือพิมพ์ บางคนรวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในข้อหายุยงกล่าวร้ายป้ายสีรัฐบาล

การสอบสวนเสร็จสิ้นลงไปในสมัยรัฐบาลยุคพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ สรุปผลได้ว่า กรณีอุบัติเหตุนั้นเป็นไปไม่ได้ ส่วนอีกสองกรณีคือถูกลอบปลงพระชนม์และปลงพระชนม์เองนั้นก็ไม่มีหลักฐานและเหตุผลที่แน่นอน แต่ก็ไม่

สามารถตัดออกเสียงโดยสิ้นเชิง การที่ไม่สามารถวินิจฉัยได้โดยเด็ดขาด ทำให้ความคลางแคลงใจสงสัยของประชาชนที่มีมาแต่สมัยนายปรีดี พนมยงค์ สืบเนื่องมาถึงสมัยพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ด้วย จนพรรคประชาธิปัตย์นำมาเป็นหัวข้อในการอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎร นอกนั้นก่อนเกิดรัฐประหาร ก็มีการปล่อยข่าวโฆษณาโดยวิธีกระซิบบอกคนรู้จักให้ช่วยบอกต่อ ๆ ไปเป็นทำนองให้เข้าใจว่าในหลวงรัชกาลที่ 8 ถูกลอบปลงพระชนม์ และมีการเขียนบัตรสนเท่ห์แจกไปตามสถานที่ราชการและแก่บุคคลต่าง ๆ การที่กรณีสวรรคตกลายเป็นเรื่องมืดมนมีผู้วิพากษ์วิจารณ์ไปต่าง ๆ นานา เป็นเหตุให้ความเชื่อถือของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลลดน้อยถอยลง ทำให้รัฐบาลต้องอยู่ในฐานะลำบากจนกระทั่งเกิดรัฐประหาร

(5) <u>รัฐบาลหย่อนสมรรถภาพในการบริหาร</u> ผลจากการสงครามทำความเสียหายให้แก่ประเทศเป็นส่วนรวม ฉะนั้นการฟื้นฟูบูรณะประเทศจึงต้องการรัฐบาลที่มีประสิทธิภาพทั้งต้องอาศัยเวลาในการดำเนินงานอีกด้วย แต่ปรากฏว่ารัฐบาลชุดหลังสงครามทั้ง 7 ชุด แต่ละชุดมีอายุสั้นคิดโดยเฉลี่ยแล้วรัฐบาลชุดหลังสงครามมีอายุเพียง 4 เดือนเศษ ทำให้การบริหารไม่บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

รัฐบาลชุดสุดท้ายก่อนที่มีการรัฐประหารได้แก่ รัฐบาลชุดพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งถูกโจมตีมากที่สุดเกี่ยวกับการหย่อนสมรรถภาพในการบริหารงาน ความล้มเหลวในการจัดตั้งองค์การสรรพาหาร เกิดการคอรัปชั่น มีการมอบให้สมาชิกสภาผู้แทนทำหน้าที่บางอย่างแบบข้าราชการประจำ เช่น ซื้อจอบจากรัฐบาลไปจำหน่ายให้แก่ประชาชนนำเงินไปแลกธนบัตรที่รัฐบาลต้องการเก็บจากประชาชน จนเกิดกรณี "ผู้แทนกินจอบ กินเสียม กินธนบัตร"

ปัญหาต่อมา ได้แก่ลักลอบนำข้าวออกนอกประเทศซึ่งรัฐบาลแก้ไม่ตก หนังสือพิมพ์และประชาชนกล่าวหาบุคคลในคณะรัฐบาลมีส่วนพัวพันอยู่ด้วย นอกจากนั้นปรากฏว่าข้าวสารที่เหลือตกถึงเมือประชาชนก็กลายเป็นข้าวสารชนิดเลวเป็นข้าวเก่าที่เหม็นสาป หรือไม่ก็เป็นข้าวที่แหลกหรือชื้นคืมได้

ผลของการหย่อนสมรรถภาพและการคอรัปชั่นในวงการรัฐบาล ทำให้หน่วยราชการอื่น ๆ เช่น กรมตำรวจขาดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับรัฐบาล แม้กระทั่งมีนายตำรวจขอจับกุมผู้ที่สืบทราบว่าจะก่อการรัฐประหาร อธิบดีกรมตำรวจไม่อนุมัติแต่บอกว่าขอเป็นกลางเพราะเห็นว่าราษฎรและหนังสือพิมพ์ต่างก็ไม่ชอบรัฐบาลชุดนี้

(6) <u>การเปิดอภิปรายทั่วไปลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล</u> ในเดือนพฤษภาคม 2490 พรรคประชาธิปัตย์ได้เปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล โดยใช้เวลาถึง 18 วัน ปรากฏว่ารัฐบาลชนะการลงมติไม่ไว้วางใจด้วยคะแนนเสียง 86 : 55 ผลของการอภิปรายยังความกระทบกระเทือนต่อฐานะของรัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะเหตุว่าใช้เวลานาน และมีการถ่ายทอดวิทยุกระจายเสียงทั่วประเทศ กับทั้งเป็นข่าวใหญ่ในหน้าหนังสือพิมพ์ทุกฉบับเป็นการกระตุ้นเร่งเร้าความรู้สึกและความสนใจของประชาชนไม่ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ตาม การหล่อหลอมจูงใจความคิดเห็นของประชาชน ยังผลให้เกียรติภูมิและอำนาจของรัฐบาลถูกทำลาย และยังเป็นการสร้างบรรยากาศของความสับสนวิกฤติการณ์รวมทั้งการคาดการณ์ต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าการเปิดอภิปรายของพรรคประชาธิปัตย์ เสมือนเน้นการทำรัฐประหารทางสภา เปิดทางให้คณะทหารทำรัฐประหารรัฐบาลในเวลาต่อมา

(7) <u>ความไม่พอใจของทหารบก</u> เริ่มแต่การปลดปล่อยทหารที่ไปรบยังภาคเหนือ การโยกย้ายมิได้เป็นไปด้วยความราบรื่นต้องเดินเท้ากลับบ้านก็มีซ้ำร้ายเมื่อกลับมาแล้วก็ไม่ได้รับการต้อนรับบำรุงขวัญจากทางการและประชาชน นอกจากนั้น ทางกองหนุนที่ถูกปลดปล่อยออกไป ก็ไม่อาจหางานทำได้ทันทีเป็นเหตุให้หันไปประกอบอาชีพทุจริต

เหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ สมัยนั้นอำนาจของทหารบกถูกลดลงยิ่งกว่าสมัยใด ๆ พรรคการเมืองกำลังเป็นที่นิยม รัฐบาลต้องอาศัยความสนับสนุนจากรัฐสภาจึงจะอยู่ได้ นอกจากนี้การยกย่องขบวนการเสรีไทยว่าเป็นผู้สร้างคุณประโยชน์

แก่ประเทศ ก้าวไปสู่การเหยียดหยามกองทัพบก ทำให้ความน้อยใจที่มีเป็นทุนเดิมอยู่แล้วกลายเป็นช้ำใจหนักขึ้น เมื่อถูกยุแหย่หรือชักชวนก็ทำให้คล้อยตามไปได้ง่ายขึ้น

ผู้ก่อการรัฐประหารส่วนใหญ่เป็นนายทหารนอกประจำการ ได้แก่ พลโทผิน ชุณหวัณ นาวาอากาศเอกกาจ กาจสงคราม พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิรณชัย เป็นต้น หลังจากการประชุมร่วมกันตกลงให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร คณะรัฐประหารได้ตั้งจุดประสงค์ไว้ 6 ประการ คือ

(1) เป็นการกระทำเพื่อชาติ

(2) ตั้งรัฐบาลที่มีประสิทธิภาพ เคารพในรัฐธรรมนูญ

(3) เชิดชูเกียรติทหารบกให้กลับคืนมา

(4) แก้ไขภาวะเสื่อมโทรมในประเทศให้ประชาชนอยู่ดีกินดี

(5) เพื่อสืบหาตัวผู้ร้ายลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์

(6) เพื่อกำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์ให้สูญสิ้นจากแผ่นดินไทย

ในการรัฐประหารคราวนี้ นายปรีดี พนมยงค์ พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ และพลเรือตรีสังวร สุวรรณชีพ อธิบดีกรมตำรวจ ได้หลบหนีไปได้

หลังจากยึดอำนาจได้แล้ว คณะทหารก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 ข้อสังเกตเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้แก่ การถวายอำนาจในการยับยั้งร่างพระราชบัญญัติให้แก่ประมุขของประเทศ ผิดระบอบรัฐธรรมนูญแห่งประชาธิปไตยที่มีการปกครองโดยรัฐสภา นอกจากนั้นยังเปิดโอกาสให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจออกกฎหมายได้ตามใจชอบ และนำเอาพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องกับการต่อสู้ทางการเมืองอันเป็นการขัดต่อหลักการที่ว่าพระมหากษัตริย์ไม่ต้องรับผิดชอบทางการเมือง

โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ อำนาจนิติบัญญัติมี 2 สภา คือ วุฒิสภาและสภาผู้แทน สมาชิกวุฒสภาและสมาชิกสภาผู้แทนมีจำนวนเท่ากัน วุฒิสมาชิกเป็นผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง โดยนายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรม-

ราชโองการ มีอายุคราวละ 6 ปี เมื่อครบ 3 ปี ให้เปลี่ยนสมาชิกครึ่งหนึ่งโดยวิธีจับฉลาก ในวาระเริ่มแรกให้ทั้งสมาชิกวุฒิสภาภายใน 15 วัน นับแต่วันที่ใช้รัฐธรรมนูญนี้และให้ทำหน้าที่รัฐสภาด้วย จนกว่าจะได้เลือกตั้งผู้แทน สภาผู้แทนมีอายุคราวละ 4 ปี ราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งโดยถือเกณฑ์จำนวนราษฎรสองแสนคนต่อผู้แทนหนึ่งคน เศษของสองแสนถ้าถึงกึ่งหรือกว่าให้นับเป็นสองแสน การแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ประธานคณะอภิรัฐมนตรีเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ ต่อจากนั้นได้มีการประกาศแต่งตั้งอภิรัฐมนตรี ตามรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2490 ประกอบด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นประธาน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต พลโทพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลงกฎ และพลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส

คณะอภิรัฐมนตรีเข้าบริหารราชการแผ่นดินในหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วย ตามมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญชั่วคราว

คณะรัฐประหารได้มอบให้นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 ด้วยเหตุผลที่ว่าประชาชนอาจตำหนิว่าทำรัฐประหารเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ประกอบกับภาวะการณ์ของบ้านเมืองยังไม่เข้าสู่ภาวะปกติซึ่งคณะรัฐประหารไม่แน่ใจว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ และที่สำคัญ คือเกรงว่าต่างประเทศจะไม่รับรองรัฐบาลของคณะรัฐประหาร เพราะอังกฤษและสหรัฐยังไม่ลืมการกระทำของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เมื่อคราวสงครามโลกครั้งที่ 2

เพื่อป้องกันและปราบปรามผู้กระทำการต่อต้านการรัฐประหาร รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้ให้อำนาจแก่คณะรัฐประหารที่จะใช้อำนาจทางทหารในการป้องกันและปราบปรามเหตุร้ายอันอาจจะมีขึ้นได้ การมอบอำนาจดังกล่าวทำให้มีผู้วิจารณ์ว่ารัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ไม่มีอำนาจอันครบบริบูรณ์ในการบริหารราชการแผ่นดิน จนถึงวันที่ 20 ธันวาคม 2490 จึงได้ประกาศยกเลิกอำนาจทางทหารของคณะรัฐประหาร

วันที่ 29 มกราคม 2491 มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน มีผู้มาใช้สิทธิประมาณ 27 เปอร์เซ็นต์ ผลปรากฏว่าผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด และมีเสียงข้างมากในสภาผู้แทน นายควง อภัยวงศ์ จึงได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ บริหารประเทศได้หนึ่งเดือน คณะรัฐประหารก็บังคับให้รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ลาออกเมื่อวันที่ 8 เมษยน 2491 ต่อจากนั้น จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เข้าดำรงตำแหน่งแทน

อนึ่ง ได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. 2490 ดังนี้ คือ

ครั้งที่หนึ่ง รัฐบาลเสนอขอแก้ไขเพื่อแก้ไขคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งในวาระให้เหมาะสม คือ กำหนดอายุของผู้สมัครรับเลือกตั้งผู้แทนราษฎรไม่ต่ำกว่า 35 ปี และยอมให้พระบรมวงศานุวงศ์รับเลือกตั้ง ซึ่งสภาลงมติเห็นชอบด้วย และประกาศใช้เมื่อ 5 ธันวาคม 2490

ครั้งที่สอง วันที่ 23 มกราคม 2491 รัฐบาลเสนอรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2491 ต่อสภาเพื่อตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้นทำหน้าที่ร่างธรรมนูญ ประกอบด้วยสมาชิก 40 คน ให้สมาชิกรัฐสภาเป็นผู้เลือกจากสมาชิกวุฒิสภา 10 คน สภาผู้แทนราษฎร 10 คน และจากผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญอีกสี่ประเภท ประเภทละห้าคน

ประเภทที่หนึ่ง เลือกจากผู้ที่มีคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็น ส.ส. (ประชาชนทั่วไป)

ประเภทที่สอง เลือกจากผู้ที่ดำรงหรือเคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงหรืออธิบดีหรือเทียบเท่า

ประเภทที่สาม เลือกจากผู้ที่เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสมาชิกสภาผู้แทนหรือสมาชิกพฤฒิสภาหรือดำรงหรือเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี

ประเภทที่สี่ เลือกจากผู้สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีหรือเทียบเท่า

ทั้งได้กำหนดให้สภาร่างรัฐธรรมนูญร่างฉบับถาวรให้เสร็จภายใน 180 วัน นับแต่วันเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญเสร็จสิ้น

ครั้งที่สาม วันที่ 20 สิงหาคม 2491 (สมัยจอมพล ป.) ได้มีการแก้ไขครั้งที่สาม โดยให้สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญมีเอกสิทธิ์และความคุ้มครองเช่นเดียวกับสมาชิกสภาผู้แทน

ในที่สุด ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับถาวร เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2492

ตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ อำนาจนิติบัญญัติมี 2 สภา

วุฒิสภา ประกอบด้วยสมาชิก 100 คน พระมหากษัตริย์ทรงเลือกและแต่งตั้ง มีอายุคราวละ 6 ปี เมื่อครบกำหนด 3 ปี ให้มีการเปลี่ยนสมาชิกเป็นจำนวนกึ่งหนึ่งโดยใช้วิธีจับฉลาก ในวาระเริ่มแรกให้สมาชิกวุฒิสภาซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ก่อนวันใช้รัฐธรรมนูญนี้คง เป็นสมาชิกวุฒิสภาต่อไป โดยให้นับอายุตั้งแต่วันที่ได้รับแต่งตั้งมา

สภาผู้แทน ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งโดยตรงและวิธีรวมเขตจังหวัด โดยถือเกณฑ์จำนวนราษฎรแต่ละจังหวัด 150,000 คนต่อสมาชิกหนึ่งคนและให้มีอายุคราวละ 4 ปี ในวาระเริ่มแรกให้สมาชิกสภาผู้แทนซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ก่อนวันใช้รัฐธรรมนูญนี้ คง เป็นสมาชิกสภาผู้แทนต่อไป และให้ดำเนินการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนเพิ่มขึ้นให้ครบตามจำนวนพลเมือง

4.3.4 <u>การสลายตัวของคณะราษฎร</u>

การรัฐประหารใน พ.ศ. 2490 มีผลเท่ากับคณะราษฎรซึ่งร่วมก่อการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ได้สลายตัวลงอย่างสิ้นเชิง นับตั้งแต่ได้เริ่มแตกแยกกันมาตั้งแต่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา เพราะเจตนารมย์ของคณะราษฎรที่จะสถาปนาระบอบประชาธิปไตยได้ถูกทำลายโดยปริยาย ภายหลังการปฏิวัติเมื่อ

พ.ศ. 2490 บรรดานักการเมืองกลุ่มเสรีนิยมของนายปรีดี พนมยงค์ และตัวของนายปรีดี พนมยงค์ เองก็ได้ถูกถวาดล้างโดยกลุ่มเผด็จการทหาร ภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างถอนรากถอนโคน

ถ้าจะวิเคราะห์คูองค์ประกอบของคณะผู้กอการ พ.ศ. 2475 ตั้งแต่ต้นแล้ว โดยธรรมชาติก็ปรากฏถึงความแตกแยกอยู่ในตัวของ "คณะราษฎร" จะประกอบไปด้วยบุคคล 3 กลุ่ม คือ พลเรือน ทหารบก และทหารเรือ

ในแต่ละกลุ่มนี้มีเจตนาร่วมกันในตอนแรก คือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ แต่ภูมิหลังและโลกทรรศน์ของทั้ง 3 กลุ่มจะแตกต่างกันออกไป ทหารก็อยู่ในระบบของทหาร ส่วนพลเรือนซึ่งไม่ติดอยู่กับระบบของทหารก็จะมองเหตุการณ์ซึ่งแตกต่างไปจากทหาร แต่ในตอนแรกมีศัตรูร่วมกัน คือ กลุ่มที่สูญเสียอำนาจ ได้แก่พวกกษัตริย์นิยม ก็สามารถประสานประโยชน์กันได้อยู่ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น

แม้ ในฝ่ายทหารเองก็แตกแยกกันโดยธรรมชาติอยู่แล้ว กล่าวคือมีทั้งกลุ่มทหารบกและทหารเรือ ทหารบกยังแบ่งย่อยออกเป็นกลุ่มนายทหารอาวุโสและนายทหารชั้นผู้น้อยอีก

ด้วยเหตุนี้เองถ้าจะสรุปถึงสาเหตุของความแตกแยกของ "คณะราษฎร" ซึ่งร่วมมือกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2490 รวมเวลาประมาณ 15 ปี ซึ่งถือว่าเป็นเวลาที่คณะราษฎรส่วนใหญ่มีบทบาทอยู่อย่างสำคัญในการเสริมสร้างระบบการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญอยู่นั้นก็พอจะแยกประเด็นพิจารณาได้ดังนี้ คือ

(1) อุดมการณ์แตกต่างกันกล่าวคือ ทางเศรษฐกิจ นายปรีดี พนมยงค์ กับพวก เช่น นายทวี บุญยเกตุ มีความเห็นว่าควรจัดวางแผนเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม (Socialism) แต่กลุ่มของนายทหารอาวุโส เช่น พ.อ. พระยาทรงสุรเดช คัดค้านในที่สุดและกล่าวหาว่านายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้จะชักนำเอาลัทธิ

เศรษฐกิจแบบคอมมิวนิสต์เข้ามาใช้ในประเทศไทย สำหรับทางการเมือง กลุ่ม พ.อ. พระยาทรงสุรเดช เป็นพวกเสรีนิยมในระยะแรก แต่ภายหลังก็หันกลับไปร่วมมือกับพวกกษัตริย์นิยม คือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา กลุ่ม พ.ต. หลวงพิบูลสงคราม เป็นพวกเสรีนิยมในระยะแรกแต่ภายหลังก็กันกลับไปนิยมเผด็จการทหาร และกลุ่ม น.ต. หลวงสินธุสงครามชัย เป็นพวกเสรีนิยมเช่นเดียวกับนายปรีดี พนมยงค์ นอกจากนี้ ทางนโยบายต่างประเทศ กลุ่มหลวงพิบูลสงครามต้องการร่วมมือกับญี่ปุ่นเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่สอง แต่กลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ ต้องการร่วมมือกับ สหรัฐอังกฤษ ฝรั่งเศส ต่อต้านญี่ปุ่นถึงกับตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นมา

(2) พื้นฐานทางด้านผลประโยชน์ต่างกัน พลเรือนและทหารมีพื้นฐานทางด้านผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันอยู่แล้ว เช่น ทหาร เป็นสถาบันทางสังคมที่มีอภิสิทธิ์มาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในขณะที่ฝ่ายพลเรือนมีอภิสิทธิ์ด้อยกว่าทหารอยู่แล้ว การเป็นผู้นำการใช้กำลังเป็นฐานอำนาจทหารมีโอกาสดีกว่าพลเรือนซึ่งปราศจากกำลังอาวุธอยู่ในมือ ทำให้ "คณะราษฎร" ฝ่ายพลเรือนเกิดแตกคอกับฝ่ายทหารในที่สุด.

4.4 ความยุ่งยากทางการเมืองไทยในหลังการรัฐประหาร 2490

หลังจากที่คณะรัฐประหารได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลของ พล. ร.ต. หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 แล้ว คณะรัฐประหารก็มอบหมายให้ นายควง อภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จัดตั้งคณะรัฐบาลขึ้นบริหารประเทศอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แต่แล้วในที่สุดคณะรัฐประหารก็บีบบังคับให้นายควง อภัยวงศ์ ลาออกเมื่อวันที่ 8 เมษายน 2491 หลังจากนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อไป

ภายหลังจากที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ปรากฏว่าได้เกิดความยุ่งยากทางการเมืองภายใน อันมีผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐบาลหลายกรณีด้วยกัน คือ

4.4.1 กบฏเสนาธิการ[10]

ในวันที่ 1 ตุลาคม 2491 ได้มีการจับกุมคณะนายทหารในข้อหาว่าจะคิดก่อการปฏิวัติ นายทหารส่วนมากที่ถูกจับเป็นนายทหารระดับเสนาธิการชั้นหัวหน้าของกองทัพบกพร้อมอยู่ด้วย เช่น พล.ต. เนตร เขมะโยธิน เป็นต้น นอกจากนี้ปรากฏว่ามีพันโทพโยม จุฬานนท์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเพชรบุรีร่วมด้วย พวกนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ทหารประจำการแยกตัวออกจากการเมืองอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะเหตุว่าก่อนหน้าจะเกิดการรัฐประหารในปี 2490 นั้น การเมืองไทยกำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น การเข้ามาบริหารประเทศและการสิ้นสุดอำนาจเป็นไปตามวิถีทางของรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว แต่เมื่อคณะรัฐประหาร 2490 ใช้กำลังอำนาจของกองทัพเข้าแก้ไขปัญหาของชาติ ระบอบประชาธิปไตยก็ต้องหยุดชะงักลงไปด้วย จึงทำให้ทหารกลุ่มหนึ่งวางแผนคิดจะปฏิวัติ เพื่อวางรากฐานทางการเมืองเสียใหม่ แต่การทำเช่นนี้ก็เป็นการถอยหลังเข้าคลองอยู่ดีนั่นเอง

4.4.2 กบฏแบ่งแยกดินแดน

ในวันที่ 30 ตุลาคม 2491 ได้มีการจับกุมตัวนายฟอง สิทธิธรรม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี ในข้อกล่าวหาว่าสมคบกับพวกชักชวนชายฉกรรจ์จำนวนหนึ่งให้ลักลอบเดินทางออกไปศึกษาวิชาทหารที่คุนมิง ประเทศจีน เพื่อกลับมาเป็นกำลังดำเนินการแบ่งแยกการปกครองดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกไปเป็นอิสระ โดยพยายามยุยงให้ชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกลียดชังรัฐบาล แต่สภาลงมติให้ปล่อยผู้ถูกกล่าวหาในสมัยประชุมสภา

เป็นที่น่าสังเกตว่ารัฐบาลมีนโยบายที่จะควบคุมนักการเมืองที่เป็นฝ่ายค้านรัฐบาลให้อยู่ในความสงบ ด้วยการหยิบยื่นข้อกล่าวหาที่รุนแรงให้ และกระทำการร้าวรานต่อสมาชิกสภาผู้แทนในสมัยประชุมสภาซึ่งสมาชิกมีเอกสิทธิ์ได้รับการคุ้มครองทางกฎหมายตามรัฐธรรมนูญ นับได้ว่ารัฐบาลได้มีพฤติการณ์เป็นเผด็จการมากขึ้น

4.4.3 การฉ้อราษฎร์บังหลวงในกระทรวงกลาโหม

ได้เกิดกรณีทุจริตเกี่ยวกับการเงินในกระทรวงกลาโหม ทำให้เกิดความเสื่อมเสียต่อคณะรัฐประหารเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกในขณะนั้น ได้แก่ พล. ท. กาจ กาจสงคราม[11] ใช้อำนาจหน้าที่ไม่ชอบด้วยระเบียบเบิกเงินบาทจำนวนนับล้านบาทไปแลกเงินรูปีและเงินปอนด์ เป็นการไม่ชอบด้วยระเบียบเป็นเงินทั้งหมด 1,621,910 รูปีเศษ กับเงินปอนด์อีก 81,250 ปอนด์ สำหรับค่าของเงินบาทที่เบิกเอาไปแลกกับเงินรูปีนั้น อัตราของทางราชการ 1 รูปี เท่ากับ 3 บาท แต่ราคาตลาด 4.50 บาท เงินปอนด์อัตราทางราชการ 40 บาท ราคาตลาด 58 บาท นับว่าเป็นการทุจริตต่อหน้าที่

4.4.4 กบฏวังหลวง

เกิดจากการกระทำของผู้สูญเสียอำนาจก่อการรัฐประหารซ้อนในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2492 โดยยึดเอาพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลางการดำเนินงาน ฝ่ายรัฐบาลได้ทำการปราบปรามอย่างเฉียบขาด มีการใช้รถถังบุกทำลายประตูพระราชวัง มีการปะทะกันอย่างรุนแรงตามจุดต่าง ๆ จนถึงนองเลือดในที่สุดฝ่ายกบฏเป็นฝ่ายพ่ายแพ้

ผลของการจลาจลครั้งนี้นอกจากทำให้เกิดการนองเลือดแล้ว ยังทำให้บุคคลหลายท่านถูกกำจัดออกจากวงการเมือง เช่น ดร. เดือน บุนนาค นายวิจิตร ลุลิตานนท์ คนสำคัญของพรรคสหชีพด้วยกันทั้งคู่ก็ถูกจับกุม พ.ต.อ. บรรจงศักดิ์ ชีพเป็นสุข อดีตนายทหารเรือซึ่งโอนมารับราชการตำรวจก็ถูกยิงเสียชีวิต อดีตรัฐมนตรี นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง นายทองเปลว ชลภูมิ ก็ถูกจับกุมและถูกยิงตายบนทางหลวงพหลโยธินกลางดึกคืนวันที่ 4 มีนาคม 2492 ระหว่างการย้ายที่คุมขังเพื่อความปลอดภัย โดยเจ้าหน้าที่ตำรวจกล่าวว่ามีการแย่งชิงผู้ต้องหาและถูกโจรจีนมลายูแย่งตัวผู้ต้องหา เกิดการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจ กระสุนปืนของผู้ร้ายพลาดไปถูกนักโทษเสียชีวิตทั้งหมด

4.4.5 กบฏแมนฮัตตัน

ในวันที่ 29 มิถุนายน 2494 กลุ่มนายทหารเรือนำโดย น.อ. อานนท์ บุญฑริกาภา และ น.ต. มนัส จารุภา ได้ทำการจี้ตัวจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ระหว่างกระทำพิธีรับมอบเรือชุดอเมริกัน ชื่อ แมนฮัตตัน ต่อหน้าหัวหน้าคณะทูตและนายทหารชั้นผู้ใหญ่จำนวนมาก กลุ่มนายทหารเรือได้นำตัวจอมพล ป. พิบูลสงครามไปลงเรือศรีอยุธยาซึ่งเป็นเรือรบที่มีแสนยานุภาพมากที่สุดของกองทัพเรือ และได้ยื่นคำขาดให้รัฐบาลชุดนี้ลาออก แต่กลุ่มจอมพล ป. ตกลงใจสู้พวกกองทัพเรือไม่ยอมปล่อยจอมพล ป. ออกมา ในที่สุดก็เกิดการสู้รบนองเลือดในวันที่ 1 กรกฎาคม 2494 รัฐบาลเป็นฝ่ายชนะ จอมพล ป. พิบูลสงครามหนีออกมาได้ มีนายทหารหรือชั้นผู้ใหญ่และผู้ร่วมอยู่ในคณะกบฏถูกจับได้ประมาณ 70 คน รวมทั้งผู้บัญชาการทหารเรือ คือ พลเรือเอกหลวงสินธุสงครามชัย ได้มีการกวาดล้างจับกุมกลุ่มของนายปรีดีอย่างถอนรากถอนโคน และประเทศไทยก็ตกอยู่ในอำนาจของกลุ่มเผด็จการ "พิบูลสงคราม" มาจนถึงปี 2500

กบฏแมนฮัตตัน ถือได้ว่าเป็นการชิงอำนาจรุนแรงที่สุดภายในกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ และกบฏแมนฮัตตันเป็นการต่อสู้ระหว่างกองทัพเรือและพลเรือนที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ อดีตนายกรัฐมนตรีของไทย กับกองทัพบก อากาศ ตำรวจ ซึ่งสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลุ่มกบฏแมนฮัตตันเรียกตัวเองว่า "คณะกู้ชาติ" ประกอบด้วยนายทหารเรือรุ่นหนุ่ม

กบฏแมนฮัตตันเป็นการแสดงออกของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่รุนแรงที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองไทย นับแต่มีรัฐธรรมนูญปกครองประเทศ กลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เปลี่ยนโฉมหน้าไปมากหลังรัฐประหารปี พ.ศ. 2490 กลุ่มนี้ประกอบด้วยผู้นำทางทหาร ส่วนมากได้รับการศึกษาอบรมทางวิชาทหารในเมืองไทยและไม่คุ้นกับแนวประชาธิปไตยของตะวันตก (ผิดกับพวกก่อการ 2475) เมื่อพวกนี้เข้ามามีอำนาจก็เรียกร้องและสนับสนุนอำนาจนิยมซึ่งพวกตนคุ้นเคยมาก่อน

โดยไม่สนใจต่อความพยายามของพวกนักเสรีนิยมซึ่งต้องการสร้างรัฐบาลตามระบอบประชาธิปไตยเช่นเดียวกับในกลุ่มของนายปรีดี นายทหารเรือหนุ่มที่หัวรุนแรงก็เริ่มมีบทบาทเด่นขึ้นมา และเนื่องจากไม่มีนายปรีดีอยู่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยระหว่างทหารบกและทหารเรือ จึงทำให้นายทหารเรือหนุ่มพวกนี้มีข้อขัดแย้งถึงขั้นปะทะและก่อการกบฏก่อนหน้ากบฏแมนฮัตตัน บรรยากาศทางการเมืองไม่สู้แจ่มใสนัก มีผู้กล่าวว่าเป็น "ยุคมืด" ของการเมืองไทย พวกที่ตั้งตัวเป็นปรปักษ์กับรัฐบาลจะถูกฆ่าหรือหายไปอย่างลึกลับเช่น กรณี 4 อดีตรัฐมนตรีถูกฆ่า การฆ่า พ.ต.อ. บรรจงศักดิ์ ชีพเป็นสุขอดีตผู้ยังคับตำรวจสันติบาลในรัฐบาลหลวงชำรงนาวาสวัสดิ์ ทำให้กลุ่มนายทหารเรือหนุ่มที่นิยมนายปรีดีก่อกบฏแมนฮัตตัน

ผลของการกบฏครั้งนี้ ทำให้ทหารเรือและพลเรือนที่เคยมีส่วนร่วมในการเมืองไทยในอดีตต้องชะงักลง หลังการกบฏเล็กน้อย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำการสอบสวนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องการกบฏอย่างเข้มงวด และมีที่ท่าคุกคามฝ่ายปรปักษ์อื่น ๆ และจากนั้นรัฐบาลก็เข้มแข็งขึ้นตามลำดับ ได้มีการจับกุมนายทหารเรือมากกว่าพันคน และลบชื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ออกถึง 50 คน จัดรูปแบบกองทัพเรือใหม่และลดจำนวนทหารเรือลงถึง 75 เปอร์เซ็นต์ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กล่าวหาว่าพวกคอมมิวนิสต์เป็นตัวการก่อการกบฏแมนฮัตตันและกล่าวหาว่านายปรีดีกับพวกเสรีไทยมีส่วนร่วมในการกบฏด้วย

4.4.6 การรัฐประหารตัวเองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ภายหลังกบฏแมนฮัตตัน ทางฝ่ายรัฐบาลเห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่ไม่เหมาะสมกับภาวะบ้านเมือง ทั้งนี้เพราะรัฐบาลมีอำนาจน้อยเกินควรจึงทำการปฏิวัติตัวเองเพื่อปรับปรุงคณะรัฐมนตรีและแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยมีนายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ เข้าร่วมในการนี้จำนวน 9 คน ในจำนวนนี้มี พลเอกผิน ชุณหวัณ รวมอยู่ด้วยในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติ การปฏิวัตินี้มีขึ้นเมื่อ 29 พฤศจิกายน

2594 คณะปฏิวัติได้ตั้งคณะบริหารประเทศชั่วคราวขึ้นและประกาศนำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2475 กลับมาใช้ โดยอ้างว่าสถานการณ์ของโลกกำลังคับขันและภายในก็มีการคอรัปชั่นมากขึ้น ผลของการปฏิวัติรัฐบาลชุดก่อนเลิกล้มไป รัฐสภาถูกยุบ และคณะปฏิวัติตั้งคณะบริหารประเทศชั่วคราว

เมื่อยุบรัฐสภาแล้ว คณะบริหารประเทศชั่วคราวก็เริ่มดำเนินงานตามแผนการที่วางไว้คือ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงแต่งตั้งสมาชิกรัฐสภาประเภทที่ 2 ขึ้นจำนวน 123 นาย เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2494 และตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นตามความในรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 นับว่าการปฏิวัติครั้งนี้มีส่วนทำให้ระบบประชาธิปไตยของไทยต้องประสบอุปสรรค แถลงการณ์ของคณะบริหารประเทศชั่วคราวหลายฉบับ กลายเป็นคำสั่งบังคับใช้ได้โดยเฉพาะฉบับที่ 6 ซึ่งประกาศแต่งตั้งจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีและมีพลเอกผิน ชุณหวัณเป็นรองนายกรัฐมนตรีและบุตรเขยของพลเอกผิน คือ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์เป็นรัฐมนตรี

ในสมัยนี้ได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 เสร็จเรียบร้อยในวันที่ 24 มกราคม 2495 เสนอต่อสภา ที่ประชุมลงมติรับหลักการและตั้งคณะกรรมการแปรญัตติเสร็จเรียบร้อยประกาศใช้เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2495 เรียกว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495[12]

4.4.7 <u>กบฏสันติภาพ</u>

รัฐบาลได้ทำการจับกุมนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ และพวกในข้อหากบฏทั้ง ๆ ที่ข้อเท็จจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2497 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เกิดความแห้งแล้งอย่างหนัก เป็นเหตุให้ชาวนาจำนวนไม่น้อยต้องอพยพถิ่นฐานย้ายที่ทำกินไปเป็นคนงานอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ บ้างก็ถูกหลอกให้เป็นกรรมกรทาสในไร่อ้อยหัวเมืองชายฝั่งทะเล ดังนั้น ประชาชน นักศึกษา และนักหนังสือพิมพ์

กลุ่มหนึ่ง ได้ช่วยกันเรี่ยไรเงินออกไปแจกจ่ายกับประชาชนในแถบนั้น โดยมี นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ และคณะผู้ร่วมเดินทางหลายคนถูกจับในข้อหากบฏและถูกจำคุก 5 ปีเต็ม

4.4.8 การรัฐประหาร 16 กันยายน 2500

ภายหลังที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้บริหารประเทศมาโดยตลอด ภายหลังการรัฐประหาร 2490 จอมพล ป. ก็เริ่มประสบกับสถานการณ์รอบด้านที่นำไปสู่การสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของตนเองใน พ.ศ. 2500 ด้วยการทำรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก

สาเหตุที่นำไปสู่การรัฐประหารในวันที่ 16 กันยายน 2500 พอสรุปได้ดังนี้

(1) การแตกแยกระหว่างผู้นำฝ่ายทหารและอธิบดีกรมตำรวจ

ระหว่าง พ.ศ. 2490 – 2500 เมืองไทยมีคู่แข่งทางอำนาจแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ กล่าวคือ กลุ่มหนึ่งนำโดย พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อีกกลุ่มหนึ่งนำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลุ่มทั้งสองนี้ขึ้นมาสู่อำนาจภายหลังการรัฐประหาร 2490 ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากจอมพล ป. ไม่มีกำลังสนับสนุนในการทำรัฐประหารด้วยตนเองได้ จึงได้อาศัยกลุ่มอำนาจสองกลุ่มมาเป็นฐาน กล่าวคือ กลุ่มคณะนายทหารหนุ่มซึ่งมี พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ยศขณะนั้น) เป็นหัวหน้า และอีกกลุ่มหนึ่งนำโดยผู้บัญชาการทหารสูงสุด อันได้แก่ พล.ท. ผิน ชุณหวัน ซึ่งมีบุตรเขย คือ พ.อ. เผ่า ศรียานนท์ (ยศขณะนั้น) อยู่เบื้องหลัง หลังจากขึ้นสู่อำนาจกลุ่มทั้งสองเริ่มแสวงหาบารมีเพื่อสร้างฐานแห่งอำนาจถึงกระนั้นอำนาจทางทหารก็ไม่กระทบกระเทือนเปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนัก ภายหลังเมื่อ พล.ต.อ. เผ่าได้เลื่อนเป็นอธิบดีกรมตำรวจในปี 2494 กำลังตำรวจที่สนับสนุนมีเพียง 40,000 คน เท่านั้น เมื่อเทียบกับกำลังทหารของ

พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งควบคุมอยู่มีมากกว่า 45,000 คน นอกจากนั้น กลุ่มพลเรือนและกลุ่มพ่อค้าก็แบ่งแยกออกโดยจับตามองดูกลุ่มใหญ่ทั้งสองซึ่งกำลังเริ่มต่อสู้กันอยู่ และคอยที่ท่าว่ากลุ่มใดจะก้าวขึ้นสู่อำนาจก็จะได้ให้การสนับสนุนเพื่อฐานอำนาจของตัวเอง

ใน พ.ศ. (2494 องค์การสืบราชการลับกลางของสหรัฐอเมริกา (Central Intelligence Agency) หรือองค์การ ซี.ไอ.เอ. ได้ให้ความช่วยเหลือกรมตำรวจโดยผ่านบริษัทเอกชน ชื่อ ซี. ซับพลาย (Overseas Southeast Asia Supply Company) [13] จุดมุ่งหมายสำคัญขององค์การ ซี.ไอ.เอ. ก็คือให้ความช่วยเหลือด้านอาวุธยุทโธปกรณ์แก่กรมตำรวจ โดยเน้นหนักทางด้านตำรวจพลร่มซึ่งสามารถป้องกันชายแดนไทย และสามารถจะข้ามไปส่งฝรั่งประเทศลาว พม่า กัมพูชา เวียดนาม และจีน เพื่อสืบราชการลับให้กับสหรัฐอเมริกาเป็นการแลกเปลี่ยน โดยตำรวจพลร่มเหล่านี้จะได้รับการฝึกอบรมอย่างดีพร้อมทั้งอาวุธทันสมัยที่สุด[14]

ในขณะนั้นสถานการณ์ทางการเมืองในเอเชียตะวันออกกำลังเปลี่ยนแปลงไป จีนคอมมิวนิสต์ของเหมา เจ๋อ ตุง สามารถยึดแผ่นดินใหญ่จีนได้ และขับไล่จีนคณะชาติภายใต้การนำของเจียงไคเช็ค ที่สหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุนอยู่ในขณะนั้นไปสู่เกาะไต้หวัน ทางจีนคณะชาติไม่สามารถจะถอนกองพล 93 ออกไปได้ทัน กองพลที่ 93 ของจีนคณะชาติจึงเป็นกองกำลังติดอาวุธคอยก่อกวนจีนคอมมิวนิสต์ทางตอนใต้ สหรัฐต้องการให้กองพลที่ 93 ของจีนคณะชาติทำงานให้องค์การสืบราชการลับกลางทางด้านการข่าว โดยมีข่ายการติดต่อผ่านทางพรมแดนด้านเหนือของไทย แต่เนื่องด้วยเป็นราชการลับ จึงต้องทำให้สมเหตุผล การจัดตั้งกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนของไทย จะทำให้ตำรวจตระเวนชายแดนติดต่อกับกองพลที่ 93 ของจีนชาติได้ ดังนั้นกองทัพตำรวจจึงกลายเป็นฐานให้องค์การสืบราชการลับกลางสหรัฐในอันที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่กองพลที่ 93 ของจีนคณะชาติในพม่า แต่เนื่องจากกองพล 93 ของจีนคณะชาติได้ปลูกฝิ่นขายเพื่อแลกกับอาวุธและสิ่งของจำเป็นต่าง ๆ

โดยขอส่งฝิ่นผ่านไทยอย่างลับ ๆ จึงทำให้มีข่าวว่า พล.ต.อ. เผ่า เข้าไปมีอิทธิพลควบคุมการค้าฝิ่นและเส้นทางลำเลียงฝิ่นตั้งแต่นั้นมา จากการที่มีการจับฝิ่น 20 ตันของพวกกองพลที่ 93 ของจีนคณะชาติ และทางกรมตำรวจขออนุมัติกระทรวงการคลังจ่ายเงินสินบน 24 ล้านบาท ทำให้ พล.ต.อ. เผ่า ต้องมัวหมองและถูกโจมตีอย่างหนักรวมทั้งเรื่องบริษัทซีซัพพลายคอร์เพอเรชัน ฉากบังหน้าขององค์การสืบราชการลับกลางของสหรัฐด้วย การสร้างรัฐตำรวจของ พล.ต.อ. เผ่า ทำให้มองดูเหมือนว่าเขากำลังสร้างกำลังไว้คอยรองอำนาจกับจอมพลสฤษดิ์ ทำให้บุคคลทั้งสองกินแหนงแคลงใจกันมากขึ้น นอกจากนี้การแข่งขันกันในทางการค้า เศรษฐกิจ และการธนาคารระหว่างสองกลุ่มนี้ก็มีอยู่เสมออันเป็นผลให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ แตกแยกกันโดยเด็ดขาด หลังจากเลือกตั้ง 16 กันยายน 2500 กรณีขัดแย้งก็ได้แก่การจับฝิ่น / การปล้นธนาคารเอเชีย / การเผาโรงภาพยนตร์ / เป็นต้น

(2) การทุจริตการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

การเลือกตั้งเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2500 รัฐบาลแสดงเจตนาที่จะทุจริตการเลือกตั้ง โดยมุ่งให้พรรคเสรีมนังคศิลาฝ่ายรัฐบาลได้ประสบชัยชนะในที่สุดด้วยการโกงคะแนนเสียงการเลือกตั้ง ดังนั้นเมื่อปรากฏผลการเลือกตั้งออกมา ปรากฏว่าพรรคเสรีมนังคศิลาชนะ ประชาชนซึ่งได้ทราบพฤติการณ์ของฝ่ายรัฐบาลก็ไม่พอใจ หนังสือพิมพ์ ประชาชนนิสิตนักศึกษาไม่พอใจก็รวมกลุ่มเดินขบวนประท้วงการเลือกตั้ง รัฐบาลต้องประกาศภาวะฉุกเฉิน ทำให้สถานการณ์ตึงเครียดยิ่งขึ้น โดยมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมและผู้บัญชาการทหารบก เป็นผู้บัญชาการฝ่ายทหารสามารถสั่งการใช้กำลังทหารทั้งสามเหล่าทัพรวมทั้งตำรวจด้วย การที่จอมพลสฤษดิ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการฝ่ายทหารดังกล่าวทำให้ดุลย์อำนาจทางการเมืองเปลี่ยนไป ฐานอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์มั่นคงมากขึ้น และการที่จอมพลสฤษดิ์ สามารถแก้สถานการณ์การเมืองคลี่คลายลงได้

จึงกลายเป็นขวัญใจของประชาชนขึ้นมา ทั้งนี้เพราะท่าทีของจอมพลสฤษดิ์ที่โน้มเอียงไปทางยืนหยัดเคียงข้างประชาชนที่กำลังไม่พอใจรัฐบาล[15] ทำให้จอมพลสฤษดิ์พร้อมที่จะก้าวไปสู่ความแตกหักกับจอมพล ป. พิบูลสงครามมากขึ้น

(3) ความแตกแยกระหว่างจอมพลสฤษดิ์กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ความไม่ลงรอยระหว่างจอมพลสฤษดิ์กับจอมพล ป. ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลอาจพิจารณาได้จากหลายประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ จอมพลสฤษดิ์ ขนะรัชต์ รองหัวหน้าพรรคเสรีมนังคศิลา ไม่ยอมสนับสนุนรัฐบาลในเรื่องการใช้ทหาร เป็นเครื่องมือสนับสนุนลงคะแนนเลือกตั้งผู้สมัครผู้แทนสังกัดพรรคเสรีมนังคศิลา เพราะปรารถนาให้ใช้การวิจารณาญาณด้วยตัวเอง ไม่ต้องไปกลัวอิทธิพลของผู้ใดหลังจากการประท้วงการเลือกตั้งไม่เรียบร้อยแล้ว จอมพลสฤษดิ์ ก็มิได้ใช้กำลังปราบปรามคนร่วมชาติอย่างที่คนหลายคนในคณะรัฐบาลหวัง โดยจอมพลสฤษดิ์กล่าวว่าเมื่อประชาชนเห็นว่าการเลือกตั้งไม่เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ก็ลุกฮือขึ้นทวงสิทธิของตนแล้วจะให้ทหารไปปราบปรามประชาชนย่อมทำไม่ได้[16] ด้วยเหตุนี้จึงทำให้จอมพลสฤษดิ์กลายเป็นอุปสรรคทางการเมืองของจอมพล ป. โดยไม่มีโอกาสที่จะหลีกเลี่ยงได้ ถ้าพิจารณาในแง่ของการต่อรองผลประโยชน์ทางการเมือง ก็นับว่าเป็นโอกาสเหมาะของจอมพลสฤษดิ์ที่จะริดรอนอำนาจของจอมพล ป. ให้ลดน้อยลงไปได้ทุกขณะ นอกจากนี้ จอมพลสฤษดิ์ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งพรรคการเมืองชื่อ "สหภูมิ" ขึ้นเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2500[17] โดยมี นายสงวน จันทรสาขา น้องชายต่างบิดาของจอมพลสฤษดิ์ เป็นเลขาธิการ และมีนายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ เป็นหัวหน้าพรรค การกระทำของจอมพลสฤษดิ์เช่นนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นการเปิดเผย เพราะจอมพลสฤษดิ์มิได้เป็นหัวหน้าพรรค หรือดำรงตำแหน่งใด ๆ ในพรรค แต่เป็นที่รู้กันดีว่า จอมพลสฤษดิ์หนุนหลังพรรคการเมืองพรรคนี้อยู่อย่างลับ ๆ ย่อมสร้างความไม่พอใจให้กับจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นอย่างยิ่ง

ในขณะที่สถานการณ์ทางการเมืองกำลังตึงเครียดอยู่นั้น รัฐมนตรีฝ่ายทหารผู้คุมกำลังก็ตบเท้าลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล สาเหตุของการลาออกมิใช่เป็นเพราะสปิริตทางการเมือง ในเรื่องการเลือกตั้งไม่เรียบร้อยแต่ประการใด แต่เป็นเพราะคำสั่งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม หัวหน้าคณะรัฐบาลที่แจ้งไปยังคณะรัฐมนตรีทุกคนให้ถอนตัวออกจากองค์การค้าและองค์การธุรกิจต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชน และยังได้เสนอแนะเพิ่มเติมให้ผู้ที่เป็นข้าราชการการเมืองอยู่แล้ว ควรจะลาออกจากตำแหน่งข้าราชการประจำด้วย[18] การที่จอมพล ป. ออกคำสั่งเช่นนี้เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ว่ามิใช่เพราะความปรารถนาที่จะสร้างรูปแบบที่ถูกต้องทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด หากแต่เป็นเพราะว่าจอมพลสฤษดิ์กับพวกที่เป็นทหารร่วมอยู่ในคณะรัฐมนตรีมีหุ้นส่วนและมีตำแหน่งอยู่ในบริษัทการค้ามากมาย ผลประโยชน์จากนักธุรกิจที่ร่วมมือกับจอมพลสฤษดิ์กับพวกอาจเป็นกำลังสำคัญให้ฐานอำนาจทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์เติบใหญ่และกล้าแข็งมากขึ้น จนอาจเป็นอันตรายต่อฐานะทางการเมืองของจอมพล ป. ได้ แต่การกระทำเช่นนี้ของจอมพล ป. กลับทำให้จอมพลสฤษดิ์มีทางเลือกน้อยลงทุกทีสำหรับการอยู่ร่วมกันกับรัฐบาลของจอมพล ป.

คณะทหารที่เป็นกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ได้ประชุมลงมติให้ยื่นข้อเสนอต่อหัวหน้าคณะรัฐบาลเพื่อดำเนินการให้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ต้นเหตุของความยุ่งยากทั้งหลายลาออกจากตำแหน่งและออกเดินทางไปนอกประเทศ ข้อเสนอดังกล่าวนี้เท่ากับว่าคณะทหารได้เพิ่มความกดดันหัวหน้าคณะรัฐบาลมากขึ้น เพราะในสถานการณ์ของความขัดแย้งระหว่างจอมพล ป. กับจอมพลสฤษดิ์ ในขณะนั้นยากที่จะประสานกันได้อีกต่อไปแล้ว ดังนั้น พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และอธิบดีกรมตำรวจ จึงเปรียบเสมือนฐานค้ำจุนอำนาจของจอมพล ป. ในวาระสุดท้าย แต่เมื่อคณะทหารยื่นคำขาดให้จอมพล ป. เช่นนี้ จึงเท่ากับยื่นข้อเสนอเพื่อหวังผลให้จอมพล ป. ปฏิเสธ ซึ่งจะได้เป็นเงื่อนไขสำหรับฝ่ายทหารต่อไป

การรุกคืบของกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ได้ดำเนินต่อไปอย่างมีแผน นั่นก็คือ คณะทหารที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองได้พากันลาออกจากพรรคเสรีมนังคศิลาซึ่งเป็นพรรคการเมืองของรัฐบาล การที่คณะทหารได้พากันลาออกจากพรรครัฐบาล เป็นการแสดงให้เห็นว่า จอมพล ป. กับจอมพลสฤษดิ์ไม่สามารถประนีประนอมทางการเมืองกันอีกต่อไปได้แล้ว เพราะคณะทหารที่ลาออกจากพรรคเสรีมนังคศิลาล้วนแต่เป็นพรรคพวกของจอมพลสฤษดิ์ทั้งสิ้น การที่คณะทหารซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองลาออกจากพรรคการเมืองของรัฐบาล เท่ากับว่าเสียงสนับสนุนของรัฐบาลส่วนหนึ่งซึ่งมีจำนวนไม่น้อยจะกลายเป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลทันที เท่ากับว่าเป็นการบีบบังคับให้รัฐบาลลาออกโดยปริยายนั่นเอง

(4) ประชาชนเอือมระอาต่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยเรื่องต่าง ๆ หลายเรื่องด้วยกัน เช่น สภาวะเศรษฐกิจที่กำลังทรุดโทรม การฉ้อราษฎร์บังหลวงของนักการเมืองและข้าราชการประจำของรัฐ การละเมิดพระบรมเดชานุภาพ[19] การใช้อำนาจเผด็จการกำจัดศัตรูทางการเมืองและการเลือกตั้งไม่เรียบร้อย ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น ดังนั้นถ้ามองทางด้านจิตวิทยา ประชาชนต้องการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่แต่ประชาชนไม่มีโอกาส ถ้ามีผู้ใดก้าวออกมาสนองตอบความต้องการในใจของประชาชนได้ก็จะต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชนอย่างมิต้องสงสัย และนี่ก็คือโอกาสทองของจอมพลสฤษดิ์ ที่จะล้มอำนาจรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

(5) การเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อซักฟอกรัฐบาลของพรรคฝ่ายค้าน

ในขณะที่เสถียรภาพของรัฐบาลที่กำลังทรุดโทรมอย่างหนัก พรรคฝ่ายค้านเห็นเป็นโอกาสที่จะโค่นล้มรัฐบาล พรรคสหภูมิและพรรคประชาธิปไตยจึงขอเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อซักฟอกการบริหารงานของรัฐบาล ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถ

โค่นล้มรัฐบาลได้ แต่การเปิดอภิปรายโจมตีรัฐบาลในสภาก็สามารถสร้างกระแสของความเกลียดชังต่อรัฐบาลในหมู่ประชาชนทั่วไปได้มากขึ้น ทำให้เสถียรภาพของรัฐบาลคลอนแคลนมากขึ้นทุกที

(6) บทบาทขององค์การสืบราชการลับกลางของสหรัฐ

ความยุ่งเหยิงทางการเมืองภายในของไทย เป็นสาเหตุที่จะทำให้เกิดความยุ่งยากในการใช้ประเทศไทยเป็นฐานปฏิบัติการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในลาว พม่า กัมพูชา และเวียดนาม ของสหรัฐ ประกอบกับรัฐบาลของจอมพล ป. เริ่มเปลี่ยนแปลงนโยบายหันไปคิดต่อคืนดีกับประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน[20] หลังจากที่ไทยดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์มาตลอดหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อาจจะเป็นผลทำให้สหรัฐต้องสูญเสียผลประโยชน์ในไทยและอินโดจีน องค์การสืบราชการลับกลาง ของสหรัฐจึงให้การสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ ยึดอำนาจจากจอมพล ป.[21] และหลังจากนั้นไทยกับสหรัฐก็สนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น

ปรากฏว่าการยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย จอมพล ป. หลบหนีออกนอกประเทศทางด้านกัมพูชา และไปพำนักอยู่ในญี่ปุ่นจวบจนสิ้นชีวิต ส่วน พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เมื่อรู้ว่าพ่ายแพ้แก่จอมพลสฤษดิ์ก็ยอมรับการพ่ายแพ้และเดินทางไปอยู่สวิตเซอร์แลนด์จวบจนสิ้นชีวิต

4.5 การเมืองไทยภายใต้การชี้นำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และผู้สืบทอดอำนาจทางการเมือง

4.5.1 การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนธันวาคม 2500

ภายหลังการยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์แล้ว ก็ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ต่อจากนั้นก็มีการตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 จำนวน 121 คน ทำหน้าที่เป็นสมาชิกรัฐสภาไปพลางก่อน

จนกว่าจะมีการเลือกตั้งกันใหม่ หลังจากแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 แล้ว คณะทหารก็ทาบทามให้นายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2500 รัฐบาลของนายพจน์ สารสิน ได้ดำเนินการให้มีการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 ผลปรากฏว่าพรรคสหภูมิได้ 44 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้ 39 คน พรรคเศรษฐกรได้ 4 คน พรรคชาตินิยมได้ 1 คน พรรคชบวนการไฮด์ปาร์คได้ 1 คน และไม่สังกัดพรรคใดได้ 59 คน หลังจากนั้นนายพจน์ก็ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และพลโทถนอม กิตติขจร ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป

4.5.2 การรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม 2501

พล.ท. ถนอม กิตติขจร ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบแทนนายพจน์ สารสิน ตามความต้องการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยที่จอมพลสฤษดิ์ได้อ้างเหตุผลว่าได้กระทำรัฐประหารขับไล่รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกไป เพราะเห็นแก่ความสงบเรียบร้อยของประเทศชาติและความสงบสุขของประชาชนเป็นสำคัญ มิได้มีความปรารถนาจะเป็นใหญ่แต่อย่างใด จึงไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเสียเอง นั้นน่าจะเป็นกลอุบายทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์เสียมากกว่า ทั้งนี้เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง ในภายหลังที่จะกลับเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเสียเอง ในกรณีที่ พล.ท. ถนอม จะบริหารประเทศไปได้ไม่ตลอดนั่นเอง

ภายหลังที่พลโทถนอม กิตติขจร เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ไม่นาน ก็เกิดความยุ่งยากทางการเมืองหลายประการ กล่าวคือ

(1) ความขัดแย้งเกี่ยวกับการแต่งตั้งเลขานุการรัฐมนตรี ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากว่านายกรัฐมนตรีเห็นว่าควรจะแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 เพื่อจะได้ให้สมาชิกเหล่านั้นได้ฝึกฝนงานทางด้านบริหารและเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ในวงการบริหารระดับสูง นอกจากนี้สมาชิกสภาประเภทที่ 1 เหล่านี้

ก็เป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริงต่างก็เข้าใจถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของราษฎร การเป็นเลขานุการรัฐมนตรีจะสามารถช่วยฝ่ายบริหารให้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นกับราษฎร และจะสามารถกำหนดนโยบายในการช่วยเหลือได้อย่างถูกต้อง แต่ปรากฏว่ามีรัฐมนตรีบางท่านไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าเลขานุการรัฐมนตรีควรจะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องงานในหน้าที่ของกระทรวงนั้น ๆ เป็นอย่างดีแล้วจึงควรเป็นเอกสิทธิของรัฐมนตรีจะเลือกเลขานุการของตนเอง เรื่องนี้ทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ส่วนใหญ่รู้สึกไม่พอใจ เมื่อขัดแย้งกันเช่นนี้ก็เป็นผลทำให้มีรัฐมนตรีบางท่านลาออกไป

(2) รัฐบาลได้จัดตั้งพรรคชาติสังคมซึ่งเป็นพรรคการเมืองของรัฐบาลขึ้นมาใหม่โดยล้มพรรคสหภูมิเดิม ครั้นต่อมาเมื่อมีการเลือกตั้งซ่อมเมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2501 ผลปรากฏว่ารัฐบาลได้รับเลือกเพียง 9 คน จากจำนวน 26 คน ทำให้หัวหน้ารัฐบาลถูกโจมตีจากบรรดาลูกพรรคชาติสังคมว่าไร้สมรรถภาพในการเป็นหัวหน้าพรรค เกิดความไม่พอใจในตัวหัวหน้ารัฐบาลในหมู่สมาชิกที่สังกัดพรรครัฐบาลเป็นอย่างมาก

(3) การฉ้อราษฎรบังหลวงของบุคคลในคณะรัฐบาล เช่น กรณีโควต้าน้ำตาล และการซื้อขายที่ดินของกระทรวงกลาโหม หนังสือพิมพ์ต่างพากันลงข่าววิพากษ์วิจารณ์ทำให้ภาพพจน์ของรัฐบาลเสื่อมเสียมาก

(4) การเรียกร้องอภิสิทธิ์ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในกรณีดังกล่าวได้ปรากฏว่าบรรดาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เรียกร้องขอให้รัฐบาลแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ อันเป็นการเรียกร้องผลตอบแทนในการให้การสนับสนุนรัฐบาล เมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการก็ปลีกตัวออกจากการสนับสนุนรัฐบาล ทำให้การบริหารงานของรัฐบาลเป็นไปด้วยความยุ่งยาก

(5) ปัญหาเกี่ยวกับพระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีที่รายรับน้อยกว่ารายจ่าย รัฐบาลจำเป็นต้องปรับปรุงภาษีและงดจ่ายเงินบำรุงจังหวัด 70 จังหวัด การปรับปรุงภาษีทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้ประชาชนเดือดร้อน และ

ได้กลายเป็นเครื่องมือบีบบังคับรัฐบาลของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางส่วน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่สังกัดพรรครัฐบาลจำนวน 12 คน ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลแก้ไขเรื่องการปรับปรุงภาษีโดยด่วนในเวลา 1 เดือน มิฉะนั้นจะลาออกจากสมาชิกสังกัดพรรครัฐบาล ด้วยเหตุนี้กว่ารัฐบาลจะประกาศใช้พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปีได้ก็ล่วงเลยมาถึงเดือนกรกฎาคม

เมื่อสถานการณ์ยุ่งยากหนักขึ้น และพลเอกถนอม กิตติขจร[22] ไม่สามารถจะควบคุมให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่สังกัดพรรครัฐบาล ให้อยู่ในระเบียบวินัยของพรรคได้ ในที่สุดจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็เดินทางกลับจากสหรัฐ และในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 พลเอกถนอมก็เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี และในคืนวันนี้เองจอมพลสฤษดิ์ก็ทำรัฐประหารยึดอำนาจการปกครอง โดยมี พล.อ. ถนอม และ พล.ท. ประภาส จารุเสถียร เข้าร่วมด้วย โดยได้ทำการยุบสภาผู้แทนราษฎร ยกเลิกพรรคการเมือง และยกเลิกรัฐธรรมนูญ

เมื่อคณะรัฐประหาร[23] ยึดอำนาจแล้ว ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 240 คน ให้ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญ และเป็นสภานิติบัญญัติด้วย ในที่สุดก็ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวปกครองประเทศ และจัดตั้งรัฐบาลโดยมีจอมพลสฤษดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

4.5.3 การบริหารประเทศภายใต้ระบอบเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์

นับตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ได้เข้ารักษาตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภายหลังจากที่ได้กระทำการยึดอำนาจการปกครองในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ตราบจนกระทั่งถึงเวลาอสัญกรรม ใน พ.ศ. 2506 ปรากฏว่าจอมพลสฤษดิ์ได้ใช้อำนาจเผด็จการปกครองประเทศอย่างเฉียบขาด และกล้าประกาศโดยเปิดเผยว่าประเทศไทยยังไม่เหมาะสมที่จะเป็นประชาธิปไตย ได้ประกาศยุบสภา ยกเลิกรัฐธรรมนูญ และจัดตั้งระบบเผด็จการทหารขึ้นมาแทน

ถ้าดูภูมิหลังทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์แล้วก็จะพบว่า จอมพลสฤษดิ์มิได้มีส่วนร่วมในการปฏิวัติ 2475 ดังเช่นจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายปรีดี พนมยงค์ และนายควง อภัยวงศ์ ฯลฯ แต่ประการใด และไม่เคยได้เป็นผู้นำกลุ่มทางการเมืองมาก่อนตราบจนกระทั่งมีการรัฐประหารปี 2500 การก้าวขึ้นสู่อำนาจของจอมพลสฤษดิ์จึงเท่ากับว่าเป็นการก้าวขึ้นสู่อำนาจของคนรุ่นใหม่ซึ่งแตกต่างไปจากคนรุ่นก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จอมพลสฤษดิ์จะปกครองประเทศด้วยระบบเผด็จการอย่างเฉียบขาด และเป็นการริดรอนเสรีภาพทางการเมือง และสิทธิขั้นมูลฐานของประชาชนโดยทั่วไป แต่จอมพลสฤษดิ์ก็พยายามที่จะทุ่มเทความตั้งใจให้กับการพัฒนาประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างจริงจัง โดยขาดการสนใจที่จะพัฒนาทางด้านการเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าสืบไป สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติก็ดี สภาการศึกษาแห่งชาติก็ดี รวมทั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติและอื่น ๆ อีกมากมายหลายอย่าง ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ทั้งสิ้น ซึ่งนับว่าได้ก่อให้เกิดผลดีต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติก็เริ่มจัดทำกันในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคได้รับการจัดตั้งขึ้นทุกภาค ทำให้การศึกษาของประชาชนขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ถึงกระนั้นก็ตาม จอมพลสฤษดิ์ก็คงรวบอำนาจทางการเมืองไว้ในกำมือโดยมิได้เตรียมตัวผู้นำทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่จะมารับช่วงแทน เมื่อจอมพลสฤษดิ์วางมือจากทางการเมืองไปแล้ว ย่อมจะส่งผลกระทบตามมาในภายหลังอย่างแน่นอน

องค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนชาวไทยเป็นส่วนมาก ก็คือ การที่จอมพลสฤษดิ์ได้ฟื้นฟูเกียรติคุณของสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดจนพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์ท่านซึ่งมีมาแต่อดีตและถือกันว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก จอมพลสฤษดิ์ต่างกับจอมพล ป. และนายปรีดี ตรงที่ได้

พยายามส่งเสริมให้พระมหากษัตริย์ได้มีบทบาทที่สำคัญมากขึ้น เพราะเชื่อว่าสถาบันกษัตริย์นี้เป็นจุดศูนย์รวมของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวไทย ทั้งนี้เป็นเพราะจอมพลสฤษดิ์มิได้เป็นผู้ร่วมการปฏิวัติ 2475 และอาจเป็นเพราะจอมพลสฤษดิ์มิได้เป็นผู้ยึดในแนวความคิดแบบเสรีประชาธิปไตย[24]

หลังการรัฐประหารใหม่ ๆ จอมพลสฤษดิ์ได้อาศัย "ประกาศของคณะปฏิวัติ" เป็นตัวบทกฎหมาย เพื่อดำเนินการบริหารประเทศให้ต่อเนื่องกันไปจนถึงวันที่ 25 มกราคม 2502 จึงได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราวปกครองประเทศมี 20 มาตรา[25] หลังจากนั้นก็จัดตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 240 คน ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญและเป็นสภานิติบัญญัติด้วย

อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตบางประการเกี่ยวกับการปกครองภายใต้อำนาจเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ กล่าวคือ

(1) จอมพลสฤษดิ์ ได้คุมอำนาจทั้งทางฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติไว้ในกำมือโดยเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญล้วนเป็นคนของจอมพลสฤษดิ์ทั้งสิ้นมีทั้งข้าราชการ ทหารพลเรือน ตำรวจ และนักธุรกิจ นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ยังมีอำนาจเผด็จการที่สามารถละเมิดอำนาจของศาลได้นั่นคืออำนาจตามมาตรา 17 ในรัฐธรรมนูญชั่วคราวที่ใช้ปกครองประเทศ

(2) จอมพลสฤษดิ์ ได้เป็นทั้งนายกรัฐมนตรี ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก อธิบดีกรมตำรวจ (ภายหลังที่ พล.อ. ไสว ไสวแสนยากร อธิบดีตำรวจคนแรกภายหลังการรัฐประหารได้เกษียณอายุ) เท่ากับว่าจอมพลสฤษดิ์เป็นผู้คุมอำนาจทั้งฝ่ายกำลังทหารและพลเรือนทั้งหมด เป็นเผด็จการทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย

(3) จอมพลสฤษดิ์ ได้ทำการปราบปรามผู้กระทำความผิดทางอาชญากรรมอย่างเฉียบขาด เช่น ยิงเป้าผู้ค้าเฮโรอีน และผู้ลักลอบวางเพลิง กวาดล้างและจับกุมผู้ประพฤติตนเป็นอันธพาล ฯลฯ ทำให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อยกว่าเดิมมาก

(4) การปราบปรามผู้ต้องสงสัยว่าฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเฉียบขาดและรุนแรงถึงขั้นยิงเป้าและกวาดล้างด้วยกำลังทหารอย่างเฉียบขาด ก่อให้เกิดเงื่อนไขทางการเมืองในระยะหลังต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งรัฐบาลทุกรัฐบาลต้องประสบปัญหาในการปราบปรามบุคคลเหล่านี้มาตลอด ถึงแม้ว่าในช่วงเวลาที่จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจอยู่นั้น เหตุการณ์ทั่วไปจะดูสงบเรียบร้อยดีก็ตาม

(5) การมีอำนาจสูงสุดทั้งทางทหารและพลเรือนของจอมพลสฤษดิ์ ทำให้มีการนำเงินของทางราชการไปใช้ส่วนตัวอย่างมากมาย จนรัฐบาลในระยะหลังต่อมาต้องใช้มาตรา 17 ประกาศยึดทรัพย์ของจอมพลสฤษดิ์เป็นของรัฐ

(6) การดึงเอางานในกรมกองต่าง ๆ มารวมกันแล้วจัดตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ โดยจอมพลสฤษดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงนี้เอง เป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณและเป็นการทำงานซ้ำซ้อนกับกระทรวงอื่น

(7) การดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเหนียวแน่นของจอมพลสฤษดิ์ ทำให้สหรัฐได้เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินนโยบายต่างประเทศและการป้องกันประเทศไทยจนกระทั่งทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน ประเทศไทยจะพยายามดำเนินนโยบายที่เป็นกลางมากขึ้น แต่ก็เป็นกลางแบบมีใจเอนเอียงไปทางข้างสหรัฐอยู่มาก

อย่างไรก็ตาม ทางด้านแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดระเบียบการเมืองของชาติ ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ได้แสดงออกให้ปรากฏต่อสาธารณชนในที่ต่าง ๆ อาจแยกออกได้เป็นลักษณะสำคัญอยู่ 3 ประการ คือ

(1) การเมืองจะต้องอาศัยหลักการของไทย จะต้องละทิ้งอุดมการต่างประเทศ และจะต้องฟื้นฟูอุดมการณ์แบบไทย ๆ ให้เป็นอุดมการณ์หลัก[26] ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการเน้นถึงประชาธิปไตยแบบไทย[27] และเชื่อว่าความสัมพันธ์ระหว่างสายงานการปกครองด้านบริหารและนิติบัญญัติ ซึ่งปฏิบัติไปตามระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้น ใช้ไม่ได้กับการปกครองของไทย เนื่องจากไม่

ส่งเสริมทั้งเสถียรภาพและประสิทธิภาพในการปกครอง[28] ในการเลือกผู้นำทางการเมือง (ตามหลักทฤษฎี) ควรต้องขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ขององค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชอำนาจแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีโดยไม่คำนึงถึงเรื่องการสังกัดพรรค ดังนั้นรัฐบาลจึงเป็นรัฐบาลของชาติโดยแท้จริง มิใช่เป็นรัฐบาลของพรรคใดพรรคหนึ่งโดยเฉพาะ โดยนัยนี้คณะปฏิวัติจึงยืนยันว่า คณะปฏิวัติเป็นตัวแทนความต้องการของประชาชน[29]

(2) จอมพลสฤษดิ์ เชื่อว่า ประเทศชาติจะเป็นระเบียบไม่ได้ถ้ายังมีระบบพรรคการเมืองที่แบ่งแยกตามแนวตั้ง แต่ควรที่จะต้องอาศัยการแบ่งตามแนวนอนระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองอีกด้วย นั่นคือประเทศควรแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ รัฐหรือรัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน[30] โดยที่รัฐหรือรัฐบาลจะต้องเป็นตัวแทนเจตนารมย์ของประชาชนและจะกำหนดแนวทางของชาติ รัฐบาลมีอำนาจสูงสุด และการวางนโยบายที่สำคัญ ๆ ทั้งหมดก็จะอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาล เนื่องจากรัฐบาลย่อมทราบดีถึงสิ่งที่ประชาชนต้องการ รัฐบาลจะต้องเป็นรัฐบาลที่ดี และงานสำคัญของรัฐบาลก็คือจะต้องทำให้มีเสถียรภาพทางการเมืองและธำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นของชาติ ส่วนข้าราชการของชาติจะต้องเป็นข้าราชการที่จงรักภักดีของผู้ทรงอำนาจที่มีกรุณาธรรม เป็นชนชั้นปกครองที่จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งและวัตถุประสงค์ของรัฐบาล และผู้นำทางการเมือง ส่วนประชาชนโดยทั่วไปอย่างน้อยที่สุดชั่วระยะเวลาหนึ่งจะต้องลงเป็นเกษตรกรอยู่ต่อไป และปล่อยให้รัฐบาลช่วยเหลือในสิ่งที่จำเป็นทางด้านวัตถุให้ทน การเลื่อนชั้นทางสังคมควรจะต้องลดลงเพราะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในชาติและในค่านิยม[31]

(3) จอมพลสฤษดิ์ มองดูการปกครองประเทศเป็นแบบบิดาปกครองบุตร เขาเปรียบเทียบประเทศเป็นครอบครัวใหญ่ และตนเองเป็นบิดาแห่งครอบครัวนั้น "ประเทศชาติก็เหมือนครอบครัว หากครอบครัวใดทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่มีความสามัคคีกัน ครอบครัวนั้นก็จะหาความสุขมิได้"[32]

4.5.4 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511

ภายหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2506 แล้ว พล.อ. ถนอม กิตติขจร รองนายกรัฐมนตรีก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีชุดที่ 31 และทำการร่างรัฐธรรมนูญต่อไปจนกระทั่งถึงวันที่ 11 มีนาคม 2511 จึงแล้วเสร็จ ในวันที่ 20 มิถุนายน 2511 ได้มีพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร พ.ศ. 2511

สาระสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ คือ ทางด้านอำนาจนิติบัญญัติมีสภา (2 สภา 1)สภาแรกคือ วุฒิสภา ประกอบด้วยสมาชิกที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิในวิชาการหรือกิจกรรมต่าง ๆ อันจะยังประโยชน์ให้เกิดแก่การปกครองแผ่นดินมีอายุไม่ต่ำกว่า 40 ปี มีสัญชาติไทย มีจำนวน 3 ใน 4 ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อยู่ในตำแหน่งคราวละ 6 ปี แต่ 3 ปี เปลี่ยนสมาชิกกึ่งหนึ่ง ในคราวแรกใช้จับสลาก นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการในการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา 2)สภาที่สองคือสภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งโดยวิธีรวมเขต โดยให้ราษฎรจำนวน 150,000 คน มีผู้แทนราษฎรได้ 1 คน ถ้าจังหวัดใดพลเมืองไม่ถึง 150,000 คน ถ้ามีเศษเกินกว่า 75,000 คน ก็ให้นับเป็น 150,000 คน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องมีอายุ 23 ปี บริบูรณ์ มีสัญชาติไทย[33] รัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกวุฒิสภาหรือสมาชิกสภาผู้แทนในขณะเดียวกันไม่ได้ คณะรัฐมนตรีต้องแถลงนโยบายในการเข้าบริหารราชการแผ่นดินต่อสภา แต่ไม่มีการลงมติความไว้วางใจ[34] และได้มีการร่างพระราชบัญญัติ พรรคการเมือง พ.ศ. 2511 มีพรรคการเมืองขอจดทะเบียนด้วยกัน 15 พรรค

รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 นี้นับว่าเป็นกุศโลบายอันฉลาดของผู้ครองอำนาจเมืองไทย เพราะรัฐธรรมนูญฉบับนี้มิได้เปลี่ยนแปลงหรือทำความกระทบกระเทือนต่อผู้ครองอำนาจอยู่แต่อย่างใดเลย หากแต่เป็นผลดีที่ทำให้ผู้ครองอำนาจเหล่านั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองบริหารประเทศโดยยึดถือรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุด

เปรียบเสมือนกติกาในการปกครองประเทศเป็นหลักเสียอีก รัฐธรรมนูญปี 2511 นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่ต้องใช้เวลาร่างนานที่สุดและเสียค่าใช้จ่ายมากที่สุด

หลังจากนี้ได้มีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 โดยที่รัฐบาลได้จัดตั้งพรรคสหประชาไทยขึ้นมาและส่งสมาชิกพรรคเข้าสมัครรับเลือกตั้งด้วย ผลปรากฏว่าพรรคสหประชาไทยได้รับเลือกตั้งมากที่สุดแต่มิใช่เสียงข้างมากเท่าใดนัก แต่อาศัยกำลังสนับสนุนจากวุฒิสมาชิกสภา จอมพลถนอม กิตติขจร[35] หัวหน้าพรรคสหประชาไทย จึงได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้จัดตั้งคณะรัฐบาลขึ้นบริหารประเทศสืบไป

4.5.5 การรัฐประหารในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514

หลังจากที่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ปกครองประเทศไปชั่วระยะหนึ่ง ก็บังเกิดความยุ่งยากทางการเมืองขึ้นอีก จนกระทั่งจอมพลถนอมต้องหาทางออกด้วยการทำรัฐประหารตัวเองไปเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 ถ้าจะวิเคราะห์ดูสาเหตุของการรัฐประหารตัวเองในครั้งนี้อาจสรุปสาระสำคัญได้หลายประการด้วยกัน

(1) ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

นับตั้งแต่ต้นปี 2513 ทหารอเมริกันที่เข้ามาตั้งฐานทัพอยู่ในประเทศไทยรวมทั้งบรรดาทหารอเมริกันที่ไปทำการรบในสมรภูมิเวียดนาม ซึ่งผ่านเข้ามาพักผ่อนในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก อันเป็นเหตุให้ภาวะเศรษฐกิจของเมืองไทยอยู่ในภาวะคล่องตัวชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้นได้เริ่มถอนตัวออกไปตามนโยบายของประธานาธิบดีนิกสัน (Nixon Doctrine) การถอนตัวของทหารอเมริกันเริ่มส่งผลกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของประเทศไทย ประกอบกับงานก่อสร้างใหม่ ๆ เช่น ฐานทัพ ท่าเรือ ได้เสร็จสิ้นลง ภาวะความคล่องตัวทางการเงินก็หยุดชะงักลง กลับกลายมาเป็นเงินฝืด ปัญหาคนว่างงานก็ตามมาอย่าง

หลีกเลี่ยงไม่ได้ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและมีผลกระทบกระเทือนต่อทุกวงการ ในเวลาเดียวกัน หนังสือพิมพ์ก็เริ่มลงข่าว (ลือ) เกี่ยวกับการลดค่าของเงินบาท ดุลการค้าที่เสียเปรียบก็ยังแก้ไขไม่ได้ จนกระทั่งกระทรวงการคลังดำริที่จะยับยั้งการสั่งรถยนต์เข้ามาในราชอาณาจักร

นอกจากนี้สภาผู้แทนราษฎรก็ไม่ยอมผ่านพระราชบัญญัติงบประมาณจนถึงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2513 ทำให้เป็นผลเสียต่อเศรษฐกิจ ธนาคารไทยพัฒนาซึ่งต้องอาศัยเงินฝากจากเงินงบประมาณของหน่วยราชการต่าง ๆ ถึงกับขาดแคลนเงินหมุนเวียนจนจะตั้งอยู่ไม่ได้ จนเป็นเหตุให้ธนาคารอื่น ๆ ต้องยื่นมือเข้าพยุงฐานะเอาไว้ ต่อมาในวันที่ 21 พฤษภาคม 2513 มีการแถลงจากรัฐบาลว่างบประมาณประจำปี 2514 จะมียอดถึง 29,300 ล้านบาท ซึ่งจะเป็นปัญหาว่ารัฐบาลจะเอาเงินรายได้มาจากไหนเพื่องบประมาณได้ลงตัว ในที่สุดรัฐบาลก็หาทางออกด้วยการประกาศขึ้นอัตราภาษีครั้งใหม่ โดยประกาศให้เพิ่มภาษีรถยนต์อีก 33 เปอร์เซ็นต์ โดยรัฐบาลให้เหตุผลว่า เพื่อลดปริมาณสินค้าเข้าโดยเฉพาะสินค้าที่ฟุ่มเฟือยไม่จำเป็นต่อการครองชีพอนจะเป็นผลดีในการแก้ไขดุลการค้า นอกจากนี้ก็จะทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มมากขึ้นสำหรับใช้จ่ายในปีงบประมาณต่อไปอีกด้วย การขึ้นภาษีทำให้วงการค้าประสบภาวะเงินฝืดอย่างหนัก ผลของการขึ้นภาษีจะไปตกอยู่กับประชาชนผู้บริโภค บรรดาสมาชิกสภาต่างคัดค้านเต็มที่โดยเฉพาะในการลงมติรับพระราชบัญญัติพิกัดอัตราภาษีอากรเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2513 รัฐบาลชนะคะแนนหวุดหวิดเพียง 9 คะแนน เท่านั้น

(2) <u>ประชาชน นิสิตนักศึกษาไม่พอใจพฤติการณ์ของบุคคลในคณะรัฐบาล</u>

นับตั้งแต่จอมพลถนอมได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 เป็นต้นมา ปรากฏว่า ประชาชน นิสิตนักศึกษาทั้งหมายต่างวิพากษ์วิจารณ์ถึงพฤติการณ์ต่าง ๆ ของบุคคลในคณะรัฐบาลด้วยความไม่พอใจในหลายกรณีด้วยกัน คือ

(ก) เรื่องการทุจริตเกี่ยวกับผลประโยชน์จากที่ดินในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเข้าใจว่าอาจมีผู้ใหญ่ในวงการรัฐบาลบางคนมีส่วนร่วมอยู่ด้วย หนังสือพิมพ์ต่างประโคมข่าวเรื่องนี้อย่างละเอียดและเร่งเร้าให้ตำรวจสอบสวนหาตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ แต่แล้วในที่สุดก็ได้แต่เพียงผู้มีส่วนต้องรับผิดชอบระดับรอง ๆ ลงมาเท่านั้น ทำให้ประชาชนแลเห็นว่ารัฐบาลไม่สุจริตในเรื่องนี้

(ข) เรื่องการพังป้อมยามตำรวจที่บางเขนโดยมีข่าวว่าบุตรชายนายกรัฐมนตรีอยู่เบื้องหลังเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2513 การพังป้อมยามตำรวจดังกล่าวนับว่ามิใช่เรื่องทะเลาะวิวาทธรรมดา ๆ หรือเรื่องของความคึกคะนองแต่ประการใด แต่วิเคราะห์กันให้ลึกซึ้งลงไปเป็นเรื่องของการขัดแย้งในเชิงผลประโยชน์ หนังสือพิมพ์ได้เรียกร้องให้ผู้รับผิดชอบชดใช้ค่าเสียหายต่อทางราชการและถูกลงโทษตามกฎหมายอาญา แต่เรื่องกลับลงเอยด้วยการเลี้ยงปรับความเข้าใจระหว่างทหารกลุ่มหนึ่งกับตำรวจอีกกลุ่มหนึ่งที่สังกัดกองบัญชาการตำรวจนครบาล ทำให้ประชาชนเห็นว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องกับหัวหน้ารัฐบาลไม่ว่าจะเป็นบุตรหลานญาติมิตร ล้วนแต่เป็นอภิสิทธิ์ชนเหนือรัฐธรรมดามากขึ้นทุกที

(ค) เรื่องที่กองทัพอากาศสั่งกัดกระทรวงกลาโหมฝากเรียนนักเรียนนายเรืออากาศสั่งกัดโรงเรียนนายเรืออากาศเข้าเรียนในคณะวิศวกรรมศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยโดยไม่ต้องสอบคัดเลือกเหมือนกับนักศึกษาคณะวิศวกรรมศาสตร์โดยทั่วไป ทำให้นักศึกษาคณะวิศวกรรมศาสตร์ไม่พอใจมาก เพราะเห็นว่านักเรียนนายทหารดังกล่าวมีอภิสิทธิ์มากเกินไป ทางที่ถูกต้องแล้วควรจะให้นักเรียนเตรียมทหารมาสอบคัดเลือกเข้าเรียนต่อเช่นเดียวกับนักเรียนเตรียมอุดมโดยทั่วไป ถ้าสอบได้ก็สามารถเข้าเรียนได้โดยไม่น่ารังเกียจแต่ประการใด ในกรณีดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับคู่กรณีมาก และแล้วในวันที่ 12 ธันวาคม 2513 ก็เกิดมีการโปรยใบปลิวต่อต้านการจัดนิทรรศการของนักศึกษาคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยทางเฮลิคอปเตอร์หนังสือพิมพ์ลงข่าวกันเกรียว

กราว เรียกร้องให้มีการสอบสวนว่าผู้ใดนำเอาเฮลิคอปเตอร์ของทางราชการมาใช้ แต่ทางรัฐบาลก็ปฏิเสธความรับผิดชอบ เรื่องราวได้ขยายตัวออกไปเมื่อปรากฏมีข่าวว่านักเรียนโรงเรียนเตรียมทหารจะยกพวกปะทะกับนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ จนกระทั่งทางโรงเรียนเตรียมทหารต้องออกคำสั่งกักบริเวณนักเรียนเตรียมทหาร เพื่อป้องกันการวิวาทกับนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ กรณีดังกล่าวนับได้ว่าไม่เป็นผลดีต่อความสามัคคีภายในชาติในขณะที่บ้านเมืองกำลังเผชิญหน้ากับสถานการณ์การสู้รบในอินโดจีนแต่ประการใด จนพรรคประชาธิปัตย์ขอเปิดอภิปรายเรื่องนี้ในสภาผู้แทนราษฎร

(ง) เรื่องการทุจริตในกรมชลประทาน สังกัดกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานภายใต้ความรับผิดชอบของนายพจน์ สารสิน หนังสือพิมพ์รายวันแทบทุกฉบับในสมัยนั้นได้ตีแผ่หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการทุจริตในกรมชลประทาน ซึ่งเป็นหน่วยราชการที่ต้องกู้เงินจากต่างประเทศโดยเฉพาะธนาคารโลกมาใช้ในการสร้างเขื่อนชลประทาน แต่ทางกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติในขณะนั้นก็ปฏิเสธข่าวว่าไม่เป็นความจริง ในที่สุด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในนามของหนังสือพิมพ์ทุกฉบับก็ได้ขอโอกาสพบกับนายพจน์ สารสิน ทางสถานีโทรทัศน์ เพื่อสัมภาษณ์และพิสูจน์หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ ผลปรากฏว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ มีหลักฐานที่ยืนยันถึงการทุจริตในหน่วยงานดังกล่าวอย่างแน่ชัด ซึ่งนายพจน์ สารสิน ไม่สามารถปฏิเสธความรับผิดชอบในฐานะเป็นรัฐมนตรีเจ้าสังกัดไปได้ ทำให้ภาพพจน์ของรัฐบาลเสื่อมเสียมากขึ้น

(จ) เรื่องที่รัฐบาลมีนโยบายขัดขวางกิจกรรมทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนที่สังกัดพรรคการเมืองฝ่ายค้าน เพราะเกรงไปว่ารัฐบาลจะถูกโจมตีจนเสียภาพพจน์มากขึ้น กล่าวคือผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ด สั่งจับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เข้าร่วมสัมมนาอภิปรายกันที่บึงพลาญชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในหัวข้อเกี่ยวกับเศรษฐกิจและการศึกษารวมทั้งหมด 16 คน ในข้อหาฝ่าฝืนคำสั่งคณะปฏิวัติที่ห้ามชุมนุมทางการเมือง สมาชิกสภาต่างไม่พอใจและประท้วงการกระทำของเจ้าหน้าที่

รัฐบาลรวมไปถึงการติดแขนค้ำไว้ทุกข์ด้วย นอกจากนี้ก็มีกรณีแม่ทัพกองทัพภาคที่ 2 สั่งห้าม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เปิดอภิปรายทางการเมืองในภาคอีสาน ทำให้ประชาชนเห็นว่ารัฐบาลกำลังพยายามปิดหูปิดตาประชาชน

(ฉ) เรื่องการขัดแย้งระหว่างรัฐมนตรีต่างประเทศกับนักหนังสือพิมพ์ จนกลายเป็นความบาดหมางกันอย่างรุนแรง ทั้งนี้เพราะในระยะหลังไทยเริ่มเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศจะเห็นได้จากการที่ได้มีการอภิปรายในที่ต่าง ๆ ซึ่ง พ.อ.ณัค คอมันต์ รัฐมนตรีต่างประเทศก็ได้แสดงทัศนะให้เห็นถึงความเหมาะสมที่จะต้องดำเนินนโยบายที่เป็นอิสระให้มากขึ้น นักหนังสือพิมพ์จึงวิจารณ์ไปในทำนองที่ว่ารัฐบาลควรจะเปลี่ยนรัฐมนตรีต่างประเทศคนใหม่ เพราะรัฐมนตรีต่างประเทศคนเดิมดำเนินนโยบายที่ผูกพันกับสหรัฐมากเกินไป ถึงกับมีการแจ้งจับนักหนังสือพิมพ์ในข้อหาหมิ่นประมาท

(ช) เรื่องที่คณะรัฐมนตรีลงมติต่ออายุราชการจอมพลถนอม กิตติขจร ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดออกไปอีก 1 ปี การต่ออายุดังกล่าวเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันมาก เพราะการต่ออายุดังกล่าวจอมพลถนอมไม่อยู่ในประเทศแต่ได้ออกเดินทางไปเยือนมาเลเซีย เป็นทำนองว่าตนเองไม่มีส่วนรู้เห็นด้วย แต่เมื่อกลับมาก็ยอมรับกลรต่ออายุดังกล่าว ทำให้เห็นกันว่าจอมพลถนอมคิดผูกขาดอำนาจอยู่แต่เพียงผู้เดียวกระแสคัดค้านจึงเกิดขึ้นทั้งในหมู่บุคคลภายนอกและในวงการทหารด้วยกันเอง

(ซ) เรื่องสมาชิกพรรคสหประชาไทยยื่นญัตติด่วนซักฟอกนายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในการที่เสนอขออนุมัติคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งนายรังสฤษดิ์ เชาวน์ศิริ เป็นรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เพราะเห็นว่าเป็นการผิดขั้นตอน ทำให้ข้าราชการประจำคนอื่น ๆ ในกระทรวงศึกษาธิการที่เหมาะสมเหมือนกันเกิดการเสียกำลังใจได้ แต่นายสุกิจก็ยืนยันว่าการแต่งตั้งนายรังสฤษดิ์เป็นไปอย่างถูกต้องและเหมาะสมแล้ว ทำให้สมาชิกสภาไม่พอใจอย่างยิ่ง

(3) <u>การแตกแยกกันเองระหว่างบุคคลในคณะรัฐบาล</u>

นอกเหนือไปจากการที่ประชาชนไม่พอใจพฤติการณ์ของบุคคลในคณะรัฐบาลแล้วก็ได้ปรากฏว่าเกิดความขัดแย้งในวงการรัฐบาลเองเป็นอย่างมาก และเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันว่ารัฐบาลจะบริหารประเทศไปด้วยความยากลำบากเพราะขาดความร่วมมือที่ดีต่อกัน เป็นต้นว่า เรื่องแรกก็ได้แก่การขัดแย้งระหว่างกระทรวงเศรษฐการกับกระทรวงต่างประเทศ เกี่ยวกับการที่สหรัฐทุ่มยางออกขายในตลาดโลก ทำให้ราคายางตกต่ำลงจนกระทบกระเทือนต่ออาชีพการทำสวนยางของคนไทย ทางกระทรวงเศรษฐการกล่าวหาว่ากระทรวงต่างประเทศไม่ประท้วงสหรัฐในเรื่องนี้ ส่วนกระทรวงต่างประเทศก็โต้ว่าเรื่องการขายยางเป็นเรื่องของกระทรวงเศรษฐการไม่ใช่เรื่องของกระทรวงต่างประเทศ เรื่องที่สองก็ได้แก่บันทึกของทูตไทยในสหรัฐของนายบุญชนะ อัตถากร ในสมัยที่ไปดำรงตำแหน่งเป็นทูตไทยประจำวอชิงตันประมาณ 1 ปี ได้รับการวิจารณ์อย่างกว้างขวางมากและทำความไม่พอใจให้กับบุคคลหลายคนแม้ในคณะรัฐบาลเองโดยเฉพาะรัฐมนตรีต่างประเทศ เพราะบันทึกฉบับนี้มีการเปิดเผยข้อตกลงระหว่างไทยกับสหรัฐในบางเรื่องที่ไม่สมควรนำมาเปิดเผย นอกจากนี้ก็มีเรื่องการขัดแย้งระหว่างนายบุญชนะ อัตถากร กับ พล.ท.ท. พิชัย กุลวณิชย์ รัฐมนตรีกับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเศรษฐการ จนต้องมีการโยกย้ายสับเปลี่ยนรัฐมนตรีและรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงต่าง ๆ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

(4) <u>ปัญหาเกี่ยวกับความปลอดภัยของประเทศ</u>

เรื่องนี้อาจเป็นความตื่นตระหนกของรัฐบาลมากเกินไปก็ได้ ทั้งนี้เพราะว่าประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนได้รับการรับรองให้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ รัฐบาลมีความวิตกว่ากลัวจะคุมคนจีนในประเทศไม่อยู่หากคนจีนเหล่านี้นับถือสังคมนิวนิสต์ และถ้าคนจีนเหล่านี้เป็นจีนนิยมไต้หวัน อาจทำให้เศรษฐกิจ

ของชาติบ้านบ่วนได้ เพราะคนจีนเหล่านี้คุมเศรษฐกิจไว้ในมือ เมื่อไทยต้องเปลี่ยนนโยบายหันไปรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีนความยุ่งยากภายในอาจเกิดขึ้นได้ และในขณะนั้นสถานการณ์การเมืองไทยของเราเองก็กำลังขาดเสถียรภาพเป็นอย่างมาก ผู้นำของรัฐบาลจึงเห็นว่าการปกครองโดยระบอบเผด็จการอาจเป็นทางออกของการแก้ปัญหาได้

(5) ปัญหาเกี่ยวกับความประพฤติของสมาชิกสภาผู้แทนบางกลุ่ม

รัฐบาลของจอมพลถนอม ภายหลังการเลือกตั้งที่ผ่านมาต้องประสบกับความยุ่งยากเพราะสมาชิกสภาผู้แทนบางกลุ่มเป็นต้นเหตุ ทั้งนี้เพราะพรรคสหประชาไทยของรัฐบาลเกิดขึ้นมาเพราะการรวมเอาสมาชิกสภาเก่า ๆ ตั้งแต่สมัยพรรคเสรีมนังคศิลา พรรคสหภูมิ และพรรคชาติสังคมเดิม มาตั้งเป็นพรรคสหประชาไทย ดังนั้นความยุ่งยากที่เกิดขึ้นจึงคล้าย ๆ กับสมัยเมื่อจอมพลถนอมต้องประสบในสมัยเมื่อเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งแรก กล่าวคือได้มีสมาชิกสภาผู้แทนบางคนอ้างตัวเป็นกรรมการงบประมาณขอเงินค่าบ่วยการจากหน่วยราชการ โดยอ้างว่าจะช่วยให้งบประมาณของหน่วยงานนั้นผ่านไปโดยราบรื่น สมาชิกสภาบางกลุ่มได้เข้าชื่อกันเสนอนายกรัฐมนตรีให้ซื้อรถแทร็กเตอร์แจกสมาชิกสภาคนละ 6 คัน เพื่อนำไปช่วยชาวนาชาวสวน ทางด้านรัฐบาลก็จะจัดสรรงบกลางให้แก่สมาชิกสภาที่เป็นลูกพรรครัฐบาลนำเงินไปใช้ในจังหวัดของตน

รัฐบาลมีมติในพรรคแล้วว่าจะไม่รับหลักการของร่างพระราชบัญญัติถ่ายทอดการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเมื่อ พ.ศ. 2512 แต่เมื่อเข้าที่ประชุมสภากลับได้รับเสียงสนับสนุน 88 ต่อ 83 เสียง แสดงว่ารัฐบาลคุมลูกพรรคให้อยู่ในระเบียบวินัยของพรรคไม่ได้ จนถึงกับหัวหน้าคุมคะแนนของพรรครัฐบาลต่างยื่นใบลาออก ต่อมาในปี 2513 ได้มีการแฉข่าวเท็จจริงว่ารัฐบาลตั้งงบประมาณแผ่นดินให้ลูกพรรคสหประชาไทยซึ่งเป็นพรรครัฐบาลนำเงินไปบำรุงจังหวัดคนละ 1 ล้านบาท ทำให้

สมาชิกนอกสังกัดพรรคไม่พอใจมาก เพราะถือว่ารัฐบาลไม่ยุติธรรม ที่ไม่ยอมให้สมาชิกพรรคฝ่ายค้านบ้าง แสดงว่ารัฐบาลมุ่งจะหาเสียงให้กับพรรครัฐบาลเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่รัฐบาลหนักใจเกี่ยวกับพฤติการณ์ของสมาชิกสภาสังกัดพรรคสหประชาไทย กล่าวคือ ถ้ารัฐบาลไม่ยอมให้เงินแก่สมาชิกสภาสังกัดพรรคสหประชาไทยคนละ 2 ล้านบาท ก็จะไม่สนับสนุนให้พระราชบัญญัติงบประมาณประจำปี 2515 ผ่านสภาไปได้ และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงรัฐบาลก็ต้องลาออก ถ้าจอมพลถนอมนำรัฐบาลลาออกก็ไม่แน่ใจว่าจะได้ตั้งรัฐบาลใหม่หรือไม่ หรือถ้ายุบสภาก็ไม่แน่ใจว่าสมาชิกพรรคสหประชาไทยจะได้รับเลือกเข้ามาอีกหรือไม่ ส่วนการให้เงินสมาชิกพรรคคนละ 2 ล้านบาท ปัญหาก็มีอยู่ว่าจะยุติเพียงเท่านั้น หรือว่าจะต้องให้กันอยู่เรื่อย ๆ ตลอดไป

จากกรณีต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เองอาจเป็นแรงกดดันให้จอมพลถนอมต้องก่อการรัฐประหารยึดอำนาจตัวเอง และล้มเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 หันกลับไปปกครองประเทศในระบอบเผด็จการตามเดิม

การรัฐประหารในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 นั้น อาจพิจารณาย้อนหลังไปได้นับตั้งแต่ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2511 มาแต่ต้นนั้น ผู้นำทหารไม่สู้พอใจและเมื่อฝ่ายทหารจัดตั้งพรรครัฐบาลขึ้นก็มิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในพรรค ข้อขัดแย้งระหว่างผู้นำทางทหารกลุ่มต่าง ๆ ปรากฏให้เห็นอย่างรวดเร็วเมื่อมีการจัดตั้งรัฐบาลขึ้น โดยทางฝ่ายพลโทแสวง เสนาณรงค์ และ พ.อ. สนอง ณังรักสัตย์ ซึ่งอยากให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งในนามของพรรครัฐบาลเป็นพวกหน้าใหม่และต้องซื่อสัตย์ต่อการนำของพรรคอยู่ฝ่ายหนึ่ง ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งได้แก่ พลเอกประภาส จารุเสถียร และพลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์ ซึ่งให้ความสนใจแก่ความจงรักภักดีของผู้สมัครในนามของพรรครัฐบาลเป็นการส่วนตัวมากกว่าความจงรักภักดีต่อพรรคเป็นส่วนรวม ยังเป็นที่เห็นได้ชัดว่าหลังการเลือกตั้งพรรครัฐบาลแตกแยกกันมาก โดยที่สมาชิกส่วนมากเป็นพรรคพวกของพลเอกประภาส ในเมื่อมีการแบ่งแยกกันเองภายในพรรคเช่นนี้แล้ว ก็กลายเป็นข้อขัดแย้งระหว่าง

ฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหารด้วย เพราะสมาชิกสภานิติบัญญัติที่สังกัดพรรครัฐบาลหลายคนรู้สึกว่าตนไม่ได้รับความสนใจโดยผู้นำของพรรค นอกจากนี้แล้วสมาชิกสภาปรารถนาจะมีอำนาจมากกว่าที่ฝ่ายรัฐบาลคิดว่าควรจะเป็น ปัญหาเหล่านี้แสดงออกมาเมื่อคราวที่สภานิติบัญญัติพิจารณางบประมาณ เช่น การเผชิญหน้าระหว่างนายเรญ สุวรรณสิทธิ์ ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณซึ่งเป็นคนของฝ่ายพลโทแสวง เสนาณรงค์ กับสมาชิกสภาซึ่งเป็นคนของประภาส เมื่อทำท่าว่าจะเกิดปัญหาเรื่องงบประมาณขึ้นอีกในปลายปี 2514 รัฐประหารก็เกิดขึ้น[36]

การรัฐประหารในปี 2514 แสดงว่าฝ่ายพลโทแสวงและพันเอกสนองเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ พลเอกประภาสไม่เป็นมิตรกับการจัดตั้งสภานิติบัญญัติมาตั้งแต่ต้น ลักษณะอาการคื้อดึงของสภานิติบัญญัติอย่างที่พลเอกประภาสเองหนุนให้เกิดขึ้นนั้น ก็เป็นสิ่งที่เร่งให้เกิดรัฐประหารต่อต้านสภานิติบัญญัติมาแล้วในอดีต

ปัญหาสำคัญของระบบการเมืองไทย คือ ปัญหาการสืบต่ออำนาจทางการเมือง เพราะระยะเวลา 13 เดือนที่คณะปฏิวัติมีอำนาจอยู่โดยไม่มีรัฐธรรมนูญหรือรัฐบาลตามกฎหมายนั้น เป็นผลมาจากปัญหาเรื่องนี้มากกว่าข้ออ้างที่ว่า คณะปฏิวัติมีงานสำคัญที่ต้องใช้อำนาจเด็ดขาดของคณะปฏิวัติเหลืออยู่ ปัญหาดังกล่าวก็คือใครเป็นผู้นำสืบต่ออำนาจทางการเมืองจากจอมพลถนอม กิตติขจร ถึงแม้ว่าพลเอกประภาส จารุเสถียร จะเป็นผู้ที่ควรจะสืบตำแหน่งต่อจากจอมพลถนอมต่อไป

ขณะนั้นผู้มีอำนาจทางการเมืองสูงสุดมี 4 คน คือ จอมพลถนอม พลเอกประภาส พลเอกกฤษณ์ และพันเอกณรงค์ ในขณะที่ผู้นำบางคนหมดความสำคัญในทางอำนาจการเมืองลงไปมาก ในขณะเดียวกันลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของกลุ่มผู้นำหลังการรัฐประหารก็คือ การที่กลุ่มผู้นำมีลักษณะ "เป็นทหาร" มากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า ผู้นำทั้งทางทหารและตำรวจที่มีลักษณะ "เป็นพลเรือน" คือ ผู้นำที่สนใจกับการสร้างสถาบันการพัฒนาทางการเมือง ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท และการเข้ามามีส่วนร่วมในการเมืองของประชาชน เช่น พลโทแสวง

และ พล. ต.ต. สง่า ต่างก็หมดอำนาจไปด้วยกัน เพราะหลังจากรัฐประหารแล้ว กลุ่มผู้นำก็ไม่มีความจำเป็นต้องมีคนกลางที่คอยประสานระหว่างกลุ่มทหารกับนักการเมืองที่ได้รับเลือกเข้ามาอีกต่อไป[37]

อย่างไรก็ดี แม้เมื่อหลังการรัฐประหารแล้วการแก่งแย่งกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในคณะปฏิวัติก็ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะ พ.อ. ณรงค์ มีฐานอำนาจอยู่ 5 ประการ คือจอมพลถนอมผู้บิดา พลเอกประภาส พ่อตา พรรคพวกและผู้อยู่ในอุปถัมภ์ของทั้งสองคนที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มนายทหารหนุ่มของตนเอง ปัญญาชนและผู้อยู่ในวงวิชาการบางคน แต่ถึงกระนั้นก็ตามการรัฐประหาร 17 พฤศจิกายน 2514 ก็มิใช่จะปราศจากผู้ไม่เห็นด้วยเสียเลย ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกซึ่งการไม่เห็นด้วยถูกทำให้แตกแยกกันเอง ถูกคุกคาม หรือถูกให้สินบนด้วยตำแหน่งที่ปรึกษาต่าง ๆ ในวงรัฐบาล จึงทำให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลไม่อาจรวมกันเพื่อถ่ายทอดความเห็นของตนต่อรัฐเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้[38]

ฝ่ายด้านที่เหลืออยู่ก็คือ ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ได้ทำให้สถานการณ์ได้เลวร้ายลงกว่าเดิม เช่น กรณีการคุกคามในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ (กรณีสงครามหินร่องเก้า) และภาคใต้

ด้านต่างประเทศ คณะรัฐประหารผูกพันกับสหรัฐมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากเปิดสนามบินให้สหรัฐใช้ทำสงครามในอินโดจีนมากขึ้น และการเข้าไปมีส่วนร่วมสงครามในลาวของไทยโดยทุนของสหรัฐ ในขณะที่การติดต่อกับจีนแดงซึ่งไทยทำตามอย่างสหรัฐนั้นมิได้มีที่ท่าว่าจะสำเร็จอะไรขึ้นมาเลย

กล่าวโดยสรุป คณะรัฐประหารมิได้ทำอะไรที่รัฐบาลภายใต้ระบบรัฐสภาจะกระทำไม่สำเร็จดังจะเห็นได้ว่า อาชญากรรมก็ยังคงมีระดับสูง การคอรัปชั่นยังมีกว้างขวาง ปัญหาผู้ก่อการร้ายมีแต่จะเพิ่มขึ้น ฐานะอันล่อแหลมของประเทศไทยในเอเชียอาคเนย์ก็ยังคงมีอยู่อย่างเดิม ปัญหาต่าง ๆ ในเขตนครหลวงก็ยังคงมีอยู่มากมายและการปรับปรุงการบริหารงานก็มิได้มีคุณค่าอะไรนัก ในขณะเดียวกันที่หนทางสำหรับระบายข้อทุกข์ยากของชาวบ้านอันมีอยู่จำกัด และการก้าวไปสู่การสร้างสถาบันทางการเมืองและความตื่นตัวทางการเมืองที่กำลังเติบโตต้องสูงขึ้นไป

คณะรัฐประหารได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร 15 ธันวาคม 2515 เวลา 21.00 น. (ฉบับชั่วคราว)

4.5.6 <u>รัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2514</u>

รัฐธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร 2515 มี 23 มาตรา บัญญัติให้มีสภาเพียงสภาเดียวเรียกว่า "สภานิติบัญญัติแห่งชาติ" มีสมาชิกซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากผู้มีสัญชาติไทยโดยกำเนิดอายุ 35 ปี จำนวน 299 คน

คณะรัฐมนตรีเป็นผู้เสนอร่างรัฐธรรมนูญต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยให้ประธานสภาเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการในการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ รัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกสภาในขณะเดียวกันไม่ได้

สมาชิกไม่มีอำนาจเปิดอภิปรายทั่วไปไม่ไว้วางใจรัฐมนตรี จะตั้งกระทู้ถามรัฐบาลก็ได้แต่จะอภิปรายหรือซักถามเพิ่มเติมมิได้

หลังจากได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ 299 คนแล้ว ก็มีการประชุมสภาและสภาลงมติให้นำความกราบบังคมทูลให้ทรงแต่งตั้งจอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรี

ก่อนหน้าที่จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี จอมพลถนอมกำรงตำแหน่งหัวหน้าคณะปฏิวัติและคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติเป็นกฎหมายใช้บังคับได้ ในตอนแรกไม่มีคณะรัฐมนตรี แต่คณะปฏิวัติแบ่งหัวหน้าควบคุมบริหารราชการเป็นฝ่ายต่าง ๆ เช่น พล ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ เป็นผู้อำนวยการฝ่ายการศึกษาและสาธารณสุข พล อ.อ.ทวี จุลละทรัพย์ เป็นผู้อำนวยการฝ่ายเกษตร อุตสาหกรรมและคมนาคม พล อ. ประภาส จารุเสถียร เป็นผู้อำนวยการฝ่ายรักษาความมั่นคงและปลอดภัยแห่งชาติ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นผู้อำนวยการฝ่ายยุติธรรมและการต่างประเทศ แต่เมื่อมีธรรมนูญการปกครองประเทศแล้วก็มีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีบริหารประเทศ ส่วนผู้อำนวยการฝ่ายต่าง ๆ ก็ยกเลิกไป

4.5.7 กรณี "วันมหาวิปโยค"[39] 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

หลังจากการทำรัฐประหารตัวเองของจอมพลถนอมกับพวกในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 แล้ว จอมพลถนอมก็ต้องเผชิญกับวิกฤติการณ์ทางการเมืองอย่างร้ายแรงในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะภาพพจน์ของรัฐบาลได้เสื่อมลงจนถึงระดับต่ำสุด ถ้าจะกล่าวถึงสาเหตุอันแท้จริงของการเกิดกรณีวันมหาวิปโยค ก็จะต้องยอมรับกันโดยไม่มีข้อกังขาว่าการรัฐประหารตัวเองของจอมพลถนอมกับพวกเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 นั่นแหละคือชนวนที่จะก่อให้เกิดการปะทุขึ้นมาในวันที่ 14 ตุลาคม 2516

ก่อนหน้าที่จอมพลถนอมจะทำการยึดอำนาจตัวเอง ประชาชน นิสิตนักศึกษาและปัญญาชนก็ไม่สู้จะพอใจรัฐบาลเท่าใดนัก แต่ความรุนแรงก็ผ่อนคลายลงไปได้บ้าง เพราะในขณะนั้นยังมีสภาผู้แทนราษฎรที่เป็นปากเสียงของประชาชนอยู่บ้าง นอกจากนี้บรรดาสื่อมวลชนทั้งหลายก็ยังสามารถวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลได้อย่างกว้างขวางอยู่บ้าง และหลายคนก็ยังหวังว่ารัฐบาลของจอมพลถนอมอาจต้องหมดอำนาจไปตามวิถีทางของรัฐธรรมนูญได้ ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 จะมิใช่รัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเท่าใดนักก็ตาม แต่ครั้นรัฐบาลเลือกใช้วิธีรัฐประหารยึดอำนาจ ยกเลิกรัฐธรรมนูญหันไปใช้อำนาจเผด็จการ จึงทำให้เกิดกระแสต่อต้านรัฐบาลมากขึ้นทั้งอย่างลับ ๆ และเปิดเผย และเมื่อมีผู้ใช้อำนาจของคณะปฏิวัติ (ที่จริงคือคณะรัฐประหารนั่นเอง) ไปในทางที่ไม่ชอบก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อประชาชนทั่วไป ก็ยิ่งทำให้เกิดแนวร่วมต่อต้านรัฐบาลขยายตัวออกไปมากขึ้น เพราะการที่ประชาชนโดยทั่วไปได้เสื่อมความนิยมในตัวรัฐบาลถึงที่สุด เมื่อนิสิตนักศึกษาเห็นว่าการแก้ปัญหาของชาติประการแรกสุดจะต้องมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศเสียก่อน ดังนั้นการเรียกร้องรัฐธรรมนูญของนิสิตนักศึกษา อาจารย์มหาวิทยาลัย และประชาชน จำนวน 13 คนจึงอุบัติขึ้น และเมื่อรัฐบาลจับกุมบุคคลทั้ง 13 คน และตั้งข้อหาเป็นการกบฏ การรวมพลังของ

นิสิตนักศึกษาและประชาชนเพื่อต่อต้านรัฐบาลก็อุบัติขึ้น เมื่อรัฐบาลใช้กำลังปราบปรามการนองเลือดก็ตามมาอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง ทำให้นิสิตนักศึกษาและประชาชนล้มตายเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตามก่อนจะถึงวันมหาวิปโยค ในขณะที่คณะทหารกำลังครองอำนาจอยู่นั้นเป็นช่วงที่ขุมกำลัง 2 รูปเกิดขึ้น คือ "กลุ่มทหาร" และ "กลุ่มนิสิตนักศึกษา" การที่คณะทหารเข้ายึดอำนาจในเดือนพฤศจิกายน 2514 ทำให้ความไม่พอใจของประชาชนต่อคณะทหารได้เพิ่มมากขึ้น และได้กลายเป็นสัญญลักษณ์ของความชั่วช้าและอยุติธรรม การเข้าควบคุมกลไกการบริหารงานประเทศไว้จนหมดสิ้น ได้ทำให้จอมพลถนอม จอมพลประภาส และ พ.อ. ณรงค์ โดดเดี่ยวออกจากคนไทยที่เหลือรวมทั้งฝ่ายทหารด้วย โดยเฉพาะ พ.อ. ณรงค์ ซึ่งทำตัวเป็นพหูสูตรผู้มีคำตอบสำหรับปัญหาทุกอย่างของประเทศไทย และก้าวขึ้นมามีอำนาจอย่างรวดเร็วจนเกินไป ได้ทำตนให้เป็นที่ไม่พอใจของฝ่ายทหารเองก็มาก[40] พ.อ.ณรงค์สร้างอำนาจให้กับตนเองโดยอาศัยอำนาจของพ่อตัวและพ่อตาเป็นฐาน และภายในเวลาอันจำกัด พ.อ. ณรงค์ ก็ดูเหมือนจะมีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานทุกอย่างของข้าราชการและสังคมไทย ทั้งนี้โดยอาศัยกองอำนวยการปราบปรามผู้เป็นภัยแก่สังคมและต่อมาก็คือคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตคดมิชอบ (ก.ต.ป.) ที่ พ.อ.ณรงค์ เป็นรองเลขาธิการอยู่เป็นหลัก การปฏิบัติงานของ พ.อ. ณรงค์ บางครั้งก็เป็นการก้าวก่ายเข้าไปในธุรกิจส่วนตัวอันชอบด้วยกฎหมายของประชาชน แม้เมื่อในสมัยของคณะปฏิวัติก็เริ่มทำให้เกิดความไม่พอใจในตัว พ.อ. ณรงค์ กิตติขจรขึ้นเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการที่ พ.อ. ณรงค์ พยายามที่จะเข้าแข่งขันในตำแหน่งประธานสภานิติบัญญัตินั้น พ.อ. ณรงค์ ต้องประสบความพ่ายแพ้ด้วยคะแนนเสียง 242 : 34

ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างขบวนการนิสิตนักศึกษา คือ ธีรยุทธ บุญมี ซึ่งเป็นเลขาธิการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยในระหว่าง พ.ศ. 2514 – 1515 ส่วนผู้นำนิสิตนักศึกษาที่รับช่วงต่อจากธีรยุทธ ก็มีความคิดเบื้องต้น

อย่างเดียวกันคือการต่อสู้เพื่อรัฐธรรมนูญ ถ้าจะแตกต่างกันก็ตรงที่ขณะที่ผู้นำนิสิตนักศึกษาคนอื่นเข้ารับช่วงต่อจากธีรยุทธ บุญมีนั้น การต่อสู้ของนิสิตนักศึกษาได้แปรสภาพเจตนารมย์ และเป้าหมายของขบวนการไปไกลยิ่งกว่าที่ผู้นำทางทหารของไทยขณะนั้นอาจคิดได้[41]

ในขณะที่ธีรยุทธ กำลังก่อร่างสร้างขบวนการนิสิตนักศึกษาอยู่นั้น การแสดงออกซึ่งกิจกรรมทางการเมืองในสมัยที่อำนาจเผด็จการทหารกำลังปกครองบ้านเมืองอยู่ ยังคงเป็นเรื่องที่น่ากลัวอันตราย ด้วยเหตุนี้ขบวนการนิสิตนักศึกษาจึงหันไปทำการณรงค์เพื่อต่อต้านการเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจไทยของชาวญี่ปุ่น ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยกำลังประสบกับภาวะการขาดดุลย์ทางการค้ากับประเทศญี่ปุ่นในอัตราที่สูงมาก การดำเนินงานของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาในครั้งนั้นจึงสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่จะลดดุลย์การค้าที่เสียเปรียบญี่ปุ่นอยู่พอดี อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของการต่อต้านญี่ปุ่นมิได้อยู่ที่เนื้อหาแต่อยู่ที่ว่าการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นนั้นคือก้าวสำคัญในการพัฒนา และการรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของนักศึกษา ที่จริงแล้วอาจกล่าวได้ว่า การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นนั้นมิได้ประสบผลสำเร็จอย่างที่ควรหวังเลย แต่ผลที่ได้รับก็คือ การเผยแพร่กิจกรรมของศูนย์นิสิตนักศึกษาโดยสื่อมวลชนทั้งหลายและการปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมในหมู่นิสิตนักศึกษา

เราจะพบว่าในตอนต้น ๆ ปี 2516 จะเต็มไปด้วยการประท้วงในแบบต่าง ๆ ของนิสิตนักศึกษาทั่วราชอาณาจักร เช่น การประท้วงการประกวดนางสาวไทยของนิสิตนักศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การรณรงค์ต่อต้านการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย การประท้วงของนักศึกษาวิทยาลัยวิชาการศึกษากรณีที่รัฐบาลไม่ยอมยกฐานะวิทยาลัยขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย ฯลฯ ผลของการประท้วงเหล่านี้อย่างหนึ่งก็คือการสร้างความรู้สึกร่วมกันในบรรดานิสิตนักศึกษา และถึงแม้ว่าการประท้วงทั้งหลายจะทำไปโดยมิได้มีการประสานงานกันแต่อย่างใด แต่ความจริงก็มีอยู่ว่าไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตามนิสิตนักศึกษาก็มีวัตถุประสงค์ร่วมกันในอันที่จะ "ท้าทาย" ระบบที่เป็นอยู่เดิม[42]

ก้าวสำคัญของพลังนิสิตนักศึกษา เกิดขึ้นเมื่อนิสิตนักศึกษาประสบความสำเร็จในการประท้วงประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 299 ซึ่งให้อำนาจแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเหนือศาล การที่คณะปฏิวัติมิได้ดำเนินการอย่างเฉียบขาดในขณะนั้นอาจเป็นเพราะว่า คณะปฏิวัติกำลังตั้งรัฐบาลใหม่ประกอบกับพิธีสถาปนาสยามมกุฎราชกุมารกำลังจะมีขึ้นพอดี อีกทั้งยังมีทนายความ นักกฎหมาย และอาจารย์สอนกฎหมายอีกหลายคนที่สนับสนุนการประท้วงของนักศึกษาอยู่ด้วย จึงนับเป็นชัยชนะของนิสิตนักศึกษาและมีผลอย่างยิ่งต่อความรู้สึกของขบวนการนักศึกษาส่วนรวม

จากนั้นก็ถึงกรณีทุ่งใหญ่อันอื้อฉาว[43] ซึ่งเป็นผลเสียอย่างยิ่งต่อความนิยมและความเชื่อถือของรัฐบาล แต่ก็ไม่ร้ายแรงเท่ากับการต่ออายุราชการของทั้งจอมพลถนอมและพลเอกประภาส และหลังจากนั้นไม่นานก็คือการเลื่อนยศเป็นจอมพลของพลเอกประภาส ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก อธิบดีกรมตำรวจ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยพร้อม ๆ กัน

ยังไม่ทันที่กรณีทุ่งใหญ่จะจางหายไป ก็เกิดกรณีนักศึกษารามคำแหงขึ้น[44] และในขณะที่มีการต่อต้าน ดร.ศักดิ์ ที่รามคำแหง ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็มีการประท้วงกรณีนักเรียนนายเรืออากาศได้เข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยโดยไม่ต้องผ่านการสอบคัดเลือก การประท้วงของนิสิตนักศึกษากว่า 3 หมื่นคน เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2516 ขณะนั้น จัดได้ว่าเป็นการประท้วงที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของนักศึกษาในประวัติศาสตร์ไทย โดยนักศึกษาได้เรียกร้องให้ ดร.ศักดิ์ ลาออก ให้รับนักศึกษารามคำแหงที่ถูกไล่ออกไปเข้ามาใหม่ และให้นักเรียนนายเรืออากาศออกไปจากจุฬาฯ แต่เมื่อชีรยุทธ ได้มากล่าวคำปราศรัยต่อที่ชุมนุมนั้น เขาได้เพิ่มข้อเรียกร้องเข้าไปอีกข้อหนึ่ง คือให้มีรัฐธรรมนูญ ภายใน 6 เดือน

จะเห็นได้ว่า ในระยะหลังนี้ นิสิตนักศึกษาได้รับการสนับสนุนจากประชาชนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดีสาระสำคัญของการประท้วงก็ยังคงเป็นเรื่องทางการศึกษาและการเล่าเรียนเกินกว่าจะเรียกร้องความสนใจของประชาชนได้ในที่สุด

รัฐบาลขณะนั้นทำท่าว่าจะยินยอมตามคำเรียกร้องของนิสิตนักศึกษาและกลับคำในภายหลัง เช่นแทนที่จะรับเข้าเป็นนักศึกษากลับให้มีการพักการเรียนของนักศึกษาร่วมคำแหงที่ถูกไล่ออกสองเทอมก่อนนั้น ได้ทำให้นิสิตนักศึกษาไม่ไว้วางใจรัฐบาล ซึ่งจะเป็นผลเสียหายอย่างร้ายแรงต่อรัฐบาลในอีกไม่กี่เดือนต่อมา

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่าง พ.อ.ณรงค์ กิตติขจร กับนิสิตนักศึกษานั้น ในตอนนั้น พ.อ. ณรงค์ พยายามจะมีความสัมพันธ์กับนิสิตนักศึกษาอยู่เหมือนกัน เช่น การไปพบนิสิตนักศึกษาประสานมิตร ในเดือนมกราคม 2516 แต่พอถึงเดือนมีนาคม พ.อ. ณรงค์ ก็เริ่มวิจารณ์กระบวนการนักศึกษาว่าไม่มีจุดประสงค์ที่แน่นอน

เมื่อคราวที่นักศึกษาประท้วง ดร.สักก์ พ.อ.ณรงค์ กล่าวโจมตี ธีรยุทธ และศูนย์นิสิตนักศึกษาโดยตรง และเมื่อถึงเดือนกรกฎาคม เห็นได้ชัดว่า พ.อ.ณรงค์ และนิสิตนักศึกษาอยู่คนละข้างกัน แต่ในขณะที่นิสิตนักศึกษามีกำลังเพิ่มขึ้น การใช้อำนาจอย่างตามอำเภอใจของ พ.อ.ณรงค์นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตรวจเก็บภาษี และในเรื่องการค้าขายได้ทำให้ พ.อ.ณรงค์มีศัตรูมากมาย และในไม่ช้าก็เริ่มมีการซุบซิบกันในวงการธุรกิจว่า พ.อ.ณรงค์ ใช้คณะกรรมการตรวจสอบและป้องกันปราบปรามการทุจริตคดมิชอบ (ก.ต.ป.) เป็นเครื่องมือโฆษณาทางการเมืองและเพิ่มพูนรายได้ทรัพย์สินให้กับตัวเอง ในบรรยากาศเช่นนี้เองขณะที่พลังของฝ่ายนิสิตนักศึกษากำลังเป็นรูปร่างขึ้นไปเรื่อย ๆ และในขณะที่ประชาชนกำลังเบื่อหน่ายรัฐบาลของจอมพลถนอม และ พ.อ.ณรงค์ ก็เกิดกรณีจับตุลกบฏรัฐธรรมนูญ 13 คน

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังการจับตุลกบฏรัฐธรรมนูญ 13 คน จนถึงการโค่นล้มรัฐบาลจอมพลถนอมกับพวก อาจกล่าวได้ว่ามีผลสืบเนื่องมาจากการสนับสนุนของนิสิตนักศึกษาอย่างพร้อมเพรียงของประชาชนโดยทั่วไป เพราะรัฐบาลไม่อาจแก้ปัญหาราคาข้าวที่ขึ้นสูงเกินไป การทำลายสภาพแวดล้อม การจราจรที่คับขัด

ในเมืองหลวง การระบาดของคอรัปชั่น ล้วนแต่ส่งเสริมให้ประชาชนหาทางออกด้วยการประท้วงทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อการต่อสู้เพื่อรัฐธรรมนูญในประเทศที่ไม่มีรัฐธรรมนูญนั้น ได้กลายเป็นวิธีแสดงออกซึ่งการต่อต้านรัฐบาลอย่างหนึ่งไป แต่ควรเป็นที่สังเกตว่า การปฏิวัติครั้งนี้ กระทำโดยนิสิตนักศึกษาซึ่งเป็นบุคคลชั้นนำของประเทศ และเป็นชนชั้นกลางหรือชั้นสูงในกรุงเทพฯ อาจกล่าวได้ว่าไม่ใช่การปฏิวัติที่เป็นประชาธิปไตยเท่าใดนัก แต่อย่างน้อยที่สุดมันก็แสดงให้เห็นว่าอำนาจอยู่ที่ไหน

นับตั้งแต่เหตุการณ์ที่เรียกว่า "วันมหาวิปโยค" ได้สิ้นสุดลง[45] และจอมพลถนอม จอมพลประภาส และ พ.อ.ณรงค์ ได้เดินทางออกนอกประเทศไปแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ยุติลง และนายสัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขณะนั้นก็ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแห่งประเทศไทยสืบไป นายสัญญาได้เร่งรีบจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นบริหารประเทศ จุดหมายปลายทางคือการร่างรัฐธรรมนูญปกครองประเทศโดยเร็วที่สุด

กรณี 14 ตุลาคม 2516 ส่งผลสะท้อนดังต่อไปนี้ คือ

1. เกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์อย่างมากมายอย่างไม่เคยมีมาก่อน โดยเฉพาะศูนย์กลางนิสิตนักศึกษามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการตัดสินใจของฝ่ายบริหาร และฝ่ายนิติบัญญัติตลอดมา นอกจากนี้ก็มีสหพันธ์นักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย ศูนย์พิทักษ์สิทธิครู ประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ศูนย์กลางนักศึกษาอาชีวศึกษาแห่งประเทศไทย การรวมกลุ่มของชาวนาชาวไร่ กรรมกร พระสงฆ์ ขบวนการชนวน และแนวร่วมนิสิตนักศึกษาและประชาชน เป็นต้น

2. การเดินขบวน การก่อการสไตรค์ และการรวมพลังเพื่อบีบบังคับได้กลายเป็นเครื่องมือของกลุ่มผู้เรียกร้องในเรื่องต่าง ๆ มากที่สุด และเป็นผลให้ประชาชนตื่นตัวต่อการพิทักษ์สิทธิของตนในการรวมกลุ่มเรียกร้องว่าเป็นสิ่งได้ผลดีกว่าจะอาศัยระบบรัฐสภาในระบอบประชาธิปไตย

3. จากวีรกรรม 14 ตุลาคม 2516 ทำให้เยาวชนบางกลุ่มสำคัญตนผิดไปจากเจตนารมย์ของวีรชนเมื่อ 14 ตุลาคม 2516 กระทำการเป็นอภิสิทธิ์ชนละเมิดกฎหมายอยู่เสมอ ก่อความเดือดร้อนรำคาญให้สังคมด้วยความลำพองใจและหลงลืมตัว มีผลสะท้อนถึงการร่างรัฐธรรมนูญ คนอายุ 18 ปีไม่มีสิทธิเลือกตั้ง และคนอายุ 23 ปีไม่มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้ง เพราะเกรงว่ายังเป็นผู้ใหญ่น้อยไปจะขาดความรับผิดชอบ

4. การเผยแพร่ความคิดในลัทธิการเมืองและรูปแบบสังคมตลอดจนวัฒนธรรมต่าง ๆ ของลัทธิสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์เป็นไปอย่างเปิดเผยและกว้างขวางอย่างไม่เคยมีปรากฏการณ์มาก่อน นับว่ารัฐบาลให้เสรีภาพอย่างเต็มที่ การบริหารของรัฐบาลต้องยึดหลักการประนีประนอมมากที่สุด เพราะขณะนั้นประชาชนกลัวเกรียดชังการใช้กำลังทหารและกำลังตำรวจ อันเนื่องมาจาก 14 ตุลาคม 2516 การใช้กำลังรุนแรงอาจนำไปสู่การแตกแยกภายในมากขึ้น

5. อำนาจของทหารเสื่อมลง ทำให้พลเรือนเริ่มคึกคักเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะคิดว่าโอกาสที่ทหารจะเสี่ยงเข้ามาเล่นการเมืองมีน้อย ทำให้เกิดการแก่งแย่งชิงดีกันระหว่างกลุ่มพลเรือน จะเห็นได้ว่าแม้แต่กลุ่มสังคมนิยมก็ยังแยกไปถึง 3 กลุ่ม กลุ่มนายทุนนิยมอีกมากมายหลายกลุ่ม (ขวา) ส่วนกลุ่มสายกลางก็มีบ้าง (แต่เพียงนโยบาย) เช่น กิจสังคม ความจริงน่าจะรวมกันเสียโดยรวม ฝ่ายทุนนิยมทั้งหมดฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายสังคมนิยมทั้งหมดอีกฝ่ายหนึ่งแล้วก็มีกลุ่มสายกลางอีกกลุ่มหนึ่งเพื่อสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับนโยบายของแต่ละกลุ่ม เห็นได้ชัดว่าการแยกไปตั้งพรรคเล็กพรรคน้อยก็เพื่อเป็นข้อต่อรองทางผลประโยชน์ทางการเมืองนั่นเอง

4.6 การฟื้นฟูประชาธิปไตยภายหลังเกิดวิกฤติการณ์ พ.ศ. 2516

4.6.1 การจัดตั้งสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของนายสัญญาจะต้องรีบเร่งจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นบริหารประเทศโดยด่วนให้จงได้ จะเห็นได้ว่านายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งโดยไม่ต้องมีประธานรัฐสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เพราะขณะนั้นรัฐบาลสภานิติบัญญัติแห่งชาติที่รัฐบาลเผด็จการของจอมพลถนอมเป็นผู้แต่งตั้งได้สิ้นสภาพไปโดยปริยายภายหลังเหตุการณ์นองเลือด 14 ตุลาคม 2516 การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังจากที่จอมพลถนอมได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็เพราะเหตุว่าประเทศจะว่างนายกรัฐมนตรีไม่ได้ สภาที่เกิดจากการแต่งตั้งโดยอำนาจของคณะปฏิวัติก็ยุบตัวลงไปแล้ว ความจำเป็นเฉพาะหน้ากำลังบังเกิดขึ้นแล้ว การตัดสินพระทัยมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายสัญญาเป็นนายกรัฐมนตรีจึงนับได้ว่าสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปได้

ส่วนทางด้านสภานิติบัญญัตินั้น เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้บุคคลทุกอาชีพจำนวนหนึ่งเป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ 1 และให้สมาชิกสมัชชาแห่งชาติเลือกกันเองว่าผู้ใดจะเหมาะสมทำหน้าที่เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ 7 โดยให้มีหน้าที่ในการร่างกฎหมายรัฐธรรมนูญนอกเหนือไปจากการออกกฎหมายธรรมดาอีกด้วย เนื่องจากในการประชุมสมัชชาแห่งชาติในครั้งแรกกระทำกันที่สนามม้าราชตฤณมัยสมาคม จึงเรียกกันว่าสภา "สนามม้า" หลังจากการประชุมที่สภา "สนามม้า" ในครั้งนั้นแล้ว สมัชชาแห่งชาติก็ยุบเลิกไป และเกิดสภานิติบัญญัติแห่งชาติขึ้นมาแทนเพื่อทำหน้าที่ทางด้านนิติบัญญัติและร่างรัฐธรรมนูญปกครองประเทศต่อไป

4.6.2 ปัญหาการเมืองที่เผชิญหน้ารัฐบาล นายสัญญา ธรรมศักดิ์

ภายหลังจากที่รัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ บริหารประเทศไปได้ระยะหนึ่งก็ปรากฏว่ารัฐบาลชุดนี้ต้องประสบกับปัญหานานับประการทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งรัฐบาลก็พยายามที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยความสุขุมและนุ่มนวล แต่ก็ดูเหมือนว่าจะไม่สามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้อย่างเด็ดขาด จนกระทั่งนายสัญญาเกิดความท้อถอยคิดจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

แรงผลักดันที่ทำให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์คิดลาออกก็คือ

(1) ผลสะท้อนจากวันที่ 16 ตุลาคม 2516 ทำให้บุคคลละเมิดกฎหมายและเรียกร้องสิ่งที่ตนต้องการด้วยวิธีกฎหมูมากขึ้น ทำให้สถานการณ์ยุ่งเหยิงไม่เรียบร้อยอยู่ตลอดเวลา รัฐบาลก็ไม่กล้าใช้อำนาจรุนแรง เพราะเกรงประวัติศาสตร์จะซ้ำรอย เหตุการณ์จึงยุ่งยากมากขึ้น[46]

(2) การฟอร์มคณะรัฐมนตรีของนายสัญญากระทำอย่างรีบด่วนหลัง 16 ตุลาคม และไม่มีเวลาจะไปทาบทามบุคคลใดได้มากนัก ซึ่งทำให้คณะรัฐมนตรีมีทั้งคนแก่ซึ่งประชาชนไม่สู้พอใจและคนใหม่ซึ่งมือยังไม่ถึงขั้น

(3) ปัญหาราคาน้ำมันตลาดโลกขึ้นสูง มีผลทำให้รัฐบาลต้องขึ้นราคาน้ำมันในประเทศทำให้น้ำมันในประเทศขาดแคลน ส่งผลกระทบกระเทือนต่อการผลิตสินค้าต่าง ๆ ทำให้เครื่องอุปโภคบริโภคและบริการต่าง ๆ มีราคาขึ้นตามไปด้วย[47]

(4) นโยบายการคลังของนายบุญมา วงศ์สวรรค์ รัฐมนตรีการคลังใช้วิธีประหยัด ไม่กู้เงินเพิ่ม จึงต้องเก็บภาษีภายในเพิ่มโดยเฉพาะภาษีคนรวย ทำให้ถูกโจมตีมาก แต่ก็ส่งผลดีในระยะหลังต่อมา

(5) รัฐบาลบริหารประเทศด้วยความไม่สบายใจตลอดเวลาด้วยเรื่องผู้สูญอำนาจจะกลับมาปฏิวัติซ้อน ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์จะฉวยโอกาส ความรุนแรงของนิสิตนักศึกษาประชาชนตลอดจนการแตกสามัคคีระหว่าง ทหาร ตำรวจ กับประชาชน ทำให้รัฐบาลไม่กล้าใช้อำนาจรุนแรง

(6) สภานิติบัญญัติไม่พยายามให้ความร่วมมือกับรัฐบาล แต่เป็นตัวแทนของกลุ่มผลประโยชน์ที่จะปกป้องประโยชน์ของกลุ่ม เช่น ข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ และธนาคาร และบีบบังคับรัฐบาลด้วยการไม่ผ่านกฎหมายต่าง ๆ หลายฉบับ เช่น ไม่ยอมยกเลิกประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 53 ทำให้ค้าขายกับสาธารณรัฐประชาชนจีนไม่ได้[42]

(7) ปัญหาเรื่อง ดร.ศักดิ์ ผาสุขนิรันดร์ จะกลับเข้าเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง รัฐมนตรีหลายคนยืนยันให้ ดร.ศักดิ์ กลับเข้าเป็นอธิการบดีได้ ปัญหา ดร.ศักดิ์ จะก่อให้เกิดความแตกแยกรุนแรง เพราะศูนย์นิสิตนักศึกษาและกรรมกรจะสนับสนุนนักศึกษาฝ่ายค้านที่ไม่ต้องการให้ ดร.ศักดิ์ กลับเข้ามาเป็นอธิการบดีอีก[49]

(8) ปัญหาครูโรงเรียนราษฎร์ถูกเจ้าของโรงเรียนราษฎร์เลิกจ้าง ทำให้ครูถูกลอยแพและถ้าจ้างก็จะให้ค่าสอนถูกมาก โดยเจ้าของโรงเรียนราษฎร์อ้างว่าไม่มีเงินจ้าง เพราะกระทรวงศึกษาธิการไม่ยอมให้ขึ้นค่าเล่าเรียน[50]

(9) ปัญหาน้ำในแม่น้ำแม่กลองเน่า เพราะโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำ รัฐบาลไม่สามารถดำเนินการกับโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้นอย่างเด็ดขาด ทำให้ประชาชนเดือดร้อนมาก โดยเฉพาะประชาชนที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งลำน้ำแม่กลอง

(10) คณะกรรมาธิการแปรญัตติร่างรัฐธรรมนูญ และสภาดำเนินการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญอย่างชักช้า ทำให้สื่อมวลชนกล่าวโจมตีว่านายสัญญาต้องการหน่วงเวลาไว้เพื่อจะได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป[51]

(11) การที่สมาชิกสภานิติบัญญัติยื่นหนังสือให้นายกรัฐมนตรีใช้มาตรา 17 ยึดทรัพย์ของ 3 ทรราชย์และครอบครัว โดยได้รับการสนับสนุนจากนักศึกษาประชาชนหนังสือพิมพ์เป็นระยะ ๆ มา ทำให้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีบางคนที่ตั้งมั่นอยู่ในมโนธรรมของนักกฎหมายต้องลำบากใจเพราะไม่ต้องการใช้มาตรา 17 ทำให้คิดถึงการลาออก[52]

(12) เสียงเรียกร้องจากประชาชนให้รัฐบาลปรับปรุงคณะรัฐมนตรีบางกระทรวง เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงอุตสาหกรรม เป็นต้น แต่นายสัญญาถือว่าท่านเป็นผู้รับผิดชอบต่อคณะรัฐมนตรีทั้งคณะ เพราะเป็นผู้ไปเชิญเข้ามาร่วมรัฐบาล อีกประการหนึ่งก็เป็นเพียงรัฐบาลชั่วคราว ซึ่งเข้ามารั้งตำแหน่งจนกว่าจะมีการร่างรัฐธรรมนูญเสร็จ และมีรัฐบาลที่เลือกตั้งโดยประชาชนเข้ามาบริหารประเทศ ถ้าจะปรับปรุงก็ต้องลาออกทั้งคณะ

ด้วยเหตุนี้นายสัญญาจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่แล้วสภาก็ลงมติให้นายสัญญาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการเป็นรัฐบาลในครั้งหลังนี้นายสัญญาได้ถือโอกาสปรับปรุงคณะรัฐมนตรีด้วย

ภายหลังที่สภานิติบัญญัติได้ร่างรัฐธรรมนูญเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 และมีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2518

4.6.3 ผลสะท้อนของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2517

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 นี้ประกาศใช้เมื่อ วันที่ 7 ตุลาคม 2517 มีบทบัญญัติรวมทั้งสิ้น 238 มาตรา มีเนื้อหาสาระมากกว่ารัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ เป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดเมื่อเทียบกับรัฐธรรมนูญฉบับก่อน ๆ ที่เคยมีมา. รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 มีสาระสำคัญโดยสรุปคือ

(1) มีสภา 2 สภา ประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสมาชิกมาจากการเลือกตั้ง จำนวนไม่น้อยกว่า 240 คนและไม่เกิน 300 คน ดำรงตำแหน่งคราวละ 4 ปี มีอำนาจเต็มที่ในการออกกฎหมาย และควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินของคณะรัฐมนตรี ส่วนวุฒิสภาประกอบด้วยสมาชิก 100 คน มาจากการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ ตามคำเสนอของนายกรัฐมนตรี มีวาระในการดำรงตำแหน่ง

6 ปี แต่ทุก ๆ 3 ปี สมาชิกจำนวนครึ่งหนึ่งจะต้องออกไปเพื่อเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งสมาชิกใหม่ วุฒิสมาชิกมีหน้าที่เพียงกลั่นกรองกฎหมายที่ผ่านการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรแล้วเท่านั้น และมีอำนาจควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินของคณะรัฐมนตรีบ้างเล็กน้อย เช่น ตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีได้ เป็นต้น แต่ไม่มีอำนาจร่วมในการอภิปราย และการออกเสียงไม่ไว้วางใจแต่อย่างใด

(2) ข้าราชการประจำจะดำรงตำแหน่งทางการเมือง เช่น รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือที่ปรึกษาของรัฐบาลในขณะเดียวกันไม่ได้

(3) แยกนักการเมืองออกจากวงการค้าและธุรกิจที่มุ่งหากำไร

(4) บังคับให้ผู้สมัครเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎร ต้องสังกัดพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่ง

(5) หัวหน้าคณะรัฐบาลต้องเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากราษฎรเท่านั้น

หลังจากได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 และมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จนกระทั่งได้รัฐบาลชุดใหม่เข้าบริหารประเทศแล้ว ก็เกิดปัญหายุ่งยากซึ่งนับเป็นผลสะท้อนของรัฐธรรมนูญฉบับนี้อยู่บ้าง กล่าวคือ

(1) ปัญหาเรื่องพรรคการเมือง เสียงข้างมากจัดตั้งรัฐบาลไม่ได้ เพราะพรรคการเมืองมีด้วยกันหลายพรรคโดยไม่จำกัดจำนวนตามรัฐธรรมนูญ ทำให้เสียงสมาชิกแตกแยกกันไปมาก ต้องจัดตั้งรัฐบาลผสม[54]

(2) การให้เอกสิทธิ์ในการออกเสียงลงคะแนนลับโดยไม่ระบุกรณีไว้ในระเบียบข้อบังคับการประชุม เปิดโอกาสให้สมาชิกหลีกเลี่ยงการแสดงความบริสุทธิ์ใจให้ประชาชนเห็นได้ ดังนั้นหากมีการซื้อเสียงสมาชิก สมาชิกบางคนอาจคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประเทศชาติได้

(3) ปัญหาเรื่องคณะรัฐมนตรีซึ่งระบุว่า ต้องมาจากราษฎรเลือกตั้งครึ่งหนึ่งนอกนั้นจะมาจากบุคคลภายนอกก็ได้ แต่ปรากฏว่าบุคคลที่ได้รับเลือกเข้ามากลับไม่เป็นที่สบอารมณ์ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้ง ๆ ที่โดยหลักการแล้วไม่ผิดรัฐธรรมนูญ การร่างรัฐธรรมนูญของไทยประสบปัญหา เพราะคนไทยคำนึงถึงตัวบุคคลมากกว่าหลักการ

(4) ผู้แทนราษฎรยังขาดสปิริตทางการเมือง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหน้าเก่า ๆ ความประพฤติแบบเก่า ๆ ยังได้รับเลือกเข้ามาอีกและได้ก่อความยุ่งยากให้กับสภา เป็นไปได้หรือไม่ ถ้าเปิดโอกาสให้คนหนุ่มสาวอายุ 18 ปี มีสิทธิออกเสียงลงคะแนนเลือกตั้งและให้คนอายุ 23 ปี สมัครรับเลือกตั้งได้ โฉมหน้าของรัฐสภาไทยอาจเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีกว่านี้ก็อาจเป็นได้

(5) การที่ระบุให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรค เพื่อป้องกันความวุ่นวายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ไม่สังกัดพรรค ที่อาจจะเล่นตัวและเปิดโอกาสให้ซื้อตัวเข้ามาเป็นสมาชิกพรรคการเมืองพรรคใดพรรคหนึ่งในตอนหลังนั้น เป็นที่เห็นได้ชัดว่าถึงแม้สังกัดพรรคก็อาจถูกซื้อเสียงได้ แม้แต่สมาชิกที่สังกัดพรรครัฐบาลก็ตามที เพราะการออกเสียงลงคะแนนลับย่อมจะไม่มีโอกาสทราบได้ว่าใครมีความประพฤติอย่างไร

(6) การเลือกตั้งแบบแบ่งเขตเปิดโอกาสให้พรรคการเมืองต่าง ๆ ทุ่มเงินซื้อเสียงได้ง่ายขึ้น ส่วนคนที่เกรงว่าการเลือกตั้งแบบรวมเขต คนที่มีทุนทรัพย์น้อยจะหมดโอกาสก็ไม่จริง เพราะถ้าไม่แจกเงินแล้วย่อมจะออกหาเสียงได้ และการที่คนไม่กล้าทุ่มมาก ๆ อาจจะทำให้มหาชนเปลี่ยนแปลงได้

(7) เกี่ยวกับกฎหมายเลือกตั้งที่ไม่ระบุให้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะของหัวหน้าพรรค เมื่อปรากฏว่าลูกพรรคได้รับเลือก แต่หัวหน้าพรรคไม่ได้รับเลือก ทำให้หัวหน้าพรรคที่ประชาชนไม่ต้องการเข้ามาบงการลูกพรรคซึ่งประชาชนเลือกเข้ามาได้

(8) ควรจะกำหนดเวลาไว้ให้พร้อมหรือไม่ว่า เมื่อได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีแล้ว จะต้องรีบขอความไว้วางใจจากสภาก่อนแล้วจึงจะถวายสัตย์ปฏิญาณหรือถวายสัตย์ปฏิญาณก่อนแล้วจึงจะขอความไว้วางใจจากสภา เพราะเรื่องนี้ได้สร้างปัญหายุ่งยากในการตีความตามรัฐธรรมนูญมาก

4.6.4 รัฐบาลในระบบสหพรรค

ภายหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 26 มกราคม 2518 แล้ว ปรากฏว่ามีพรรคการเมืองต่าง ๆ ส่งเข้าสมัคร 42 พรรค จำนวนผู้สมัคร 2199 คน พรรคที่ได้รับเลือกตั้ง 22 พรรค พรรคที่ได้รับเลือกมากที่สุด คือ พรรคประชาธิปัตย์ คือได้ถึง 73 ที่นั่ง แต่ไม่สามารถจะจัดตั้งรัฐบาลได้เพราะยังมีเสียงน้อยกว่าเสียงของพรรคฝ่ายค้านรวมกัน ในที่สุดพรรคประชาธิปัตย์ได้ร่วมกับพรรคเกษตรสังคมจัดตั้งรัฐบาลโดยมีคะแนนเสียงเพียง 91 เสียงขาดอีก 44 เสียงจึงจะเกินครึ่ง ครั้นถึงวันที่ 6 มีนาคม 2518 รัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ก็แถลงขอความไว้วางใจต่อสภาผู้แทนราษฎร ผลปรากฏว่าไม่ได้รับความไว้วางใจด้วยคะแนนเสียงดังนี้คือ ไว้วางใจ 111 เสียง ไม่ไว้วางใจ 152 เสียง ไม่ออกเสียง 3 เสียง บัตรเสีย 1 เสียง รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์และเกษตรสังคม จึงต้องสิ้นสภาพไปตามรัฐธรรมนูญ สภาจึงขาวเสียงที่จะเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ในที่สุด วันที่ 14 มีนาคม 2518 ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคม ซึ่งมีสมาชิกในสภาของพรรคเพียง 18 เสียง เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลสหพรรคจึงเกิดขึ้นมาในครั้งนั้น ประกอบด้วยพรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย พรรคธรรมสังคม พรรคสังคมชาตินิยม พรรคสันติชน พรรคไท พรรคพลังประชาชน และพรรคอื่น ๆ อีกหลายพรรค โดยได้รับเสียงสนับสนุนในสภาด้วยคะแนนเสียง 140 ต่อ 125 เสียง

อย่างไรก็ตาม การรวมตัวเป็น "สหพรรค" ของพรรคกิจสังคม และพรรคอื่น ๆ อีกหลายพรรคเพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมก็ไม่สู้จะราบรื่นเท่าใดนัก ทั้งนี้ เพราะได้เกิดความแตกแยกภายในสหพรรคซึ่งรวมกันจัดตั้งรัฐบาล การแตกแยกของสหพรรคมีสาเหตุมาจากเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

(1) ความเคลื่อนไหวของ พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา ผู้บัญชาการทหารสูงสุดในขณะนั้น กล่าวคือในวันที่ 30 กันยายน 2518 พล.อ. กฤษณ์ จะปลดเกษียณอายุ มีพรรคการเมืองหลายพรรคต้องการแย่งตัวไปร่วมด้วย บางพรรคต้องการให้เป็นหัวหน้าพรรค ทั้งนี้เนื่องจาก พล.อ. กฤษณ์ เป็นผู้กว้างขวางในวงการเมือง เคยเป็นรองเลขาธิการพรรคสหประชาไทยสมัยจอมพลถนอม มีอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเคารพนับถือมาก มีอัธยาศัยใจคอกว้างขวาง มีอิทธิพลในกองทัพ หัวหน้าพรรคธรรมสังคมได้เสนอให้นายกรัฐมนตรีปรับปรุงคณะรัฐมนตรี เพื่อให้ย้าย พล.ต. ประมาณ อดิเรกสาร ออกไปจากกระทรวงกลาโหม และให้ พล.อ. กฤษณ์ สีวะรา มาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมแทน

(2) พรรคการเมืองที่เข้าร่วมกับรัฐบาลมีถึง 16 พรรค ต่างก็แย่งชิงผลประโยชน์กัน บางพรรคก็มิได้เห็นแก่ประโยชน์ของประเทศชาติและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองเป็นสำคัญ ได้ใช้การมีเสียงสนับสนุนรัฐบาล เป็นเครื่องต่อรอง เรียกร้องผลประโยชน์ตามที่ต้องการ เช่น ต้องการตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี และผลประโยชน์อื่น ๆ

(3) การบริหารงานของรัฐบาลสหพรรค ต้องเผชิญอุปสรรคนานับประการอันมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐบาลชุดที่แล้ว ๆ ได้แก่ปัญหาต่าง ๆ คือ ปัญหาแรก ได้แก่การนัดหยุดงานชุมชุม เรียกร้องต่าง ๆ ของกรรมกร ชาวนา ชาวไร่ และนิสิตนักศึกษา ปัญหาที่สอง ได้แก่การจัดตั้ง "กลุ่มสามประสาน" อันประกอบไปด้วยนักศึกษา ชาวนาและกรรมกร เพื่อต่อรองกับรัฐบาล ปัญหาที่สาม การหยุดงานของคนงานโรงแรมคุสิตธานี โรงงานแสตนดาร์ดการ์เมนต์ การชุมนุมของไทยการ์ด

การขับไล่ทหารอเมริกัน การชุมนุมเพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวชาวนาและนักศึกษาที่ถูกจับกุม ปัญหาที่สี่ การประกันราคาข้าว เปลือกและปรับราคาข้าวสาร ถูกต่อต้านจากสหภาพแรงงาน และรัฐวิสาหกิจ ปัญหาที่ห้า ขบวนการแบ่งแยกดินแดนทางภาคใต้ และปัญหาสุดท้ายก็คือ การอพยพของผู้คนในอินโดจีนได้เพิ่มภาระให้กับรัฐบาล ผู้คนส่งเงินออกนอกประเทศ เพราะไม่ไว้ใจในสถานการณ์ของประเทศ ธุรกิจการค้าชะงักงัน

เพื่อที่จะแก้ไขให้รัฐบาลมีเสถียรภาพมั่นคง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงได้ปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ โดยชักชวนให้พรรคเกษตรสังคมมาร่วมรัฐบาลด้วย พรรคเกษตรสังคมมีนายสวัสดิ์ ค่ำประกอบ เป็นหัวหน้าพรรค เมื่อวันที่ 8 มีกราคม 2519 แต่การปรับปรุงคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลก็ไม่ได้ช่วยให้เสถียรภาพของรัฐบาลดีขึ้นแต่อย่างใด กลับมีการแตกแยกมากขึ้น สาเหตุเพราะมีรัฐมนตรีบางคนไม่พอใจตำแหน่งที่ได้รับ และผู้ที่ไม่ได้รับแต่งตั้งก็เกิดปฏิกริยา ผู้ที่พ้นตำแหน่งก็เกิดปฏิกริยา ได้มีผู้บริหารบางคนรังเกียจพรรคเกษตรสังคม เพราะเคยรวมกับพรรคประชาธิปัตย์มาก่อน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนหนึ่งของพรรคธรรมสังคม พรรคสังคมชาตินิยม และพรรคเกษตรสังคมแปรพักตร์ไปร่วมกับฝ่ายค้าน ซึ่งมีพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนนำ นอกจากนี้พรรคสังคมนิยม พรรคแนวร่วมสังคมนิยม และพรรคพลังใหม่ เสนอญัตติเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 มาตรา 159 และได้รับบรรจุเข้าระเบียบวาระการประชุมสมัยวิสามัญในวันที่ 14 มกราคม 2519

ปัญหาต่าง ๆ ที่รุมล้อมรัฐบาลสหพรรค ทั้งปัญหาภายในและภายนอกประเทศ และปัญหาการเมืองระหว่างพรรคได้บั่นทอนสมรรถภาพของรัฐบาลให้อ่อนเปลี้ยจนเป็นที่วิตกว่ารัฐบาลจะไม่สามารถนำประเทศไปได้โดยปลอดภัย

ได้มีผู้วิเคราะห์วิกฤติการณ์ของรัฐบาลสหพรรคไว้เป็นหลักฐานพร้อมทั้งได้เสนอข้อแก้ไขเอาไว้ด้วยกัน (4 วิธี[55])

วิธีแรก รัฐบาลลาออก แต่มีข้อเสียคือ เมื่อรัฐบาลลาออก พรรคการเมืองต่าง ๆ ก็ไม่สามารถร่วมจัดตั้งรัฐบาลขึ้นมาใหม่ได้ เพราะไม่มีพรรคการเมืองใดมีเสียงข้างมากในสภา หรือถ้าหากสามารถร่วมจัดตั้งรัฐบาลได้ก็จะต้องใช้เวลานาน และเป็นรัฐบาลที่อ่อนแอ ไม่สามารถบริหารประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้ นับเป็นภัยต่อความมั่นคงปลอดภัยของชาติอย่างร้ายแรง ขณะที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกำลังคุกคามอย่างหนัก

วิธีที่สอง ยุบสภา เมื่อยุบสภาก็จะมีการเลือกตั้งกันใหม่ ระหว่างมีการเลือกตั้งก็จะมีการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างพรรคการเมืองต่าง ๆ ทั้งซ้ายและขวา หรือฝ่ายเป็นกลางอย่างหนักหน่วง ความวุ่นวายและไม่สงบอาจเกิดขึ้นได้ เศรษฐกิจจะหยุดชะงัก หลังการเลือกตั้ง ถ้ามีพรรคการเมืองเสียงข้างมากจัดตั้งได้สำเร็จ ก็ต้องใช้เวลาปรับปรุงฐานอำนาจของตนชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ถ้าหากว่าไม่มีพรรคการเมืองใดได้รับเสียงสนับสนุนข้างมาก ความวุ่นวายต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้น เช่นเดียวกับรัฐบาลที่แล้ว ๆ มา สถานการณ์ในการบริหารประเทศของรัฐบาลชุดใหม่ที่จัดตั้งขึ้นคงมีสภาพเช่นเดียวกับรัฐบาลของนายพลลอนนอลแห่งประเทศกัมพูชาเมื่อ พ.ศ. 2513 ไม่สามารถนำประเทศให้พ้นจากการยึดครองจากฝ่ายตรงข้ามได้

วิธีที่สาม รัฐบาลประกาศยุบสภาให้มีการเลือกตั้งใหม่ ระหว่างที่เป็นรัฐบาลชั่วคราวทำการปฏิวัติทางรัฐบาลร่วมกับฝ่ายทหาร ตามหนทางปฏิบัติดังกล่าวนี้ หมายความว่า ระหว่างที่เป็นรัฐบาลชั่วคราวนั้น รัฐบาลได้มอบอำนาจบางส่วนให้ฝ่ายทหารเป็นผู้ดำเนินการ การดำเนินนโยบายทุกอย่างเป็นไปในลักษณะกึ่งทหารและกึ่งพลเรือน แต่มีความเข้มแข็งเด็ดขาดที่จะปฏิบัติการใด ๆ ที่เป็นภัยต่อประเทศชาติได้เฉียบขาดขึ้น ภายหลังยุบสภามีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาสูงสุดแทนวุฒิสภา ฉวยโอกาสในการปฏิวัติ ปรับปรุงกลไกตำรวจและอย่างอื่นที่บกพร่อง ในด้านการเลือกตั้งและการบริหารประเทศ ฝ่ายทหารก็จะมอบให้แก่ฝ่ายพลเรือนเป็นผู้ดำเนินการ แต่อยู่ภายในขอบเขตของอำนาจฝ่ายทหารซึ่งเป็นผู้กำหนดมีลักษณะเป็นกึ่งเผด็จการและกึ่งเสรี

ประชาธิปไตย เมื่อการปกครองบ้านเมืองกลับคืนสู่สภาพเดิมแล้ว และมีพื้นฐานทางประชาธิปไตยมั่นคง ฝ่ายทหารก็จะมอบอำนาจประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ให้แก่ฝ่ายพลเรือนตามลำดับขั้นตอนที่แน่นแฟ้นมั่นคง

อย่างไรก็ตามวิธีนี้ก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย กล่าวคือในส่วนที่เป็นข้อดีนั้น เป็นการประนีประนอมการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพื้นฐานไม่มั่นคงและเด็ดขาด กับอำนาจฝ่ายทหารที่ใช้อำนาจเด็ดขาดและสามารถนำประเทศให้อยู่รอดด้วยการปกครองแบบประชาธิปไตยต่อไปได้จากสภาวการณ์ที่ถูกคุกคามจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ ส่วนข้อเสียก็คือ บุคคลผู้นำทางทหารที่กุมอำนาจ มักจะเหลิงในอำนาจที่มีอยู่และไม่ยอมปล่อย ควรจะพิจารณาให้ผู้นำทางทหารตระหนักในข้อนี้ และพิจารณาให้บุคคลอื่นที่มีคุณความดี เห็นแก่ความเจริญของชาติบ้านเมือง ไม่เห็นแก่ตัว รับช่วงอำนาจทางทหารเป็นระยะ ๆ อย่างมีกฎเกณฑ์โดยไม่เห็นแก่พรรคพวก

วิธีที่สี่ รัฐบาลมอบอำนาจให้ฝ่ายทหารปฏิวัติโดยสมบูรณ์หรือกำลังทหารเข้าทำการปฏิวัติ ตามวิธีที่สี่นี้หากเกิดขึ้น ขบวนการแนวร่วมของพรรคคอมมิวนิสต์ก็สามารถหาแนวร่วมจากฝ่ายขวาอื่น ๆ และฝ่ายเป็นกลางได้ และจะตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายปฏิวัติอย่างกว้างขวาง พฤติการณ์นองเลือดขนาดใหญ่อาจเกิดขึ้นได้และอาจกลายเป็นสงครามกลางเมือง การปฏิวัติวิธีนี้ นอกจากจะไม่เป็นการนำประเทศไปสู่หนทางที่ปราศจากการนองเลือดแล้วยังอาจเป็นการส่งเสริมให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์มีเงื่อนไขที่จะนำไปดำเนินการต่อต้านได้ ทางพรรคชาติไทยได้ปรึกษาหารือกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของกองทัพหลายคน โดยต้องการวิธีที่สาม แต่พรรคกิจสังคมต้องการวิธีที่สอง ในที่สุดได้ออกพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 12 มกราคม 2519 และให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 4 เมษายน 2519

เหตุผลในการยุบสภาของรัฐบาลในครั้งนี้ก็มีอยู่ว่า ประการแรก รัฐบาลเป็นรัฐบาลผสมถึง 18 พรรค เกิดความยุ่งยากวุ่นวายสับสนทางการเมือง เพราะแย่งชิงผลประโยชน์ ตำแหน่ง ฐานะทางการเมือง ทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพ

ประการที่สอง การที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้านซึ่งมีพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้นำ และฝ่ายที่สนับสนุนรัฐบาลจำนวนหนึ่งได้เข้าร่วมเสนอญัตติเปิดอภิปรายทั่วไป เพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลนั้น ได้วางแผนจัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นมาแล้ว โดยให้ชื่อรัฐบาลใหม่นี้ว่า "รัฐบาลประสานนโยบาย" เป็นรัฐบาลผสมที่มีฝ่ายสังคมนิยมเข้าร่วมรัฐบาลด้วย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องตกลงใจยุบสภาผู้แทนราษฎร เพราะถ้ามีพรรคสังคมนิยมเข้าร่วมด้วย ทหารก็จะต้องทำการรัฐประหารแน่นอน เพราะแนวโน้มของผู้นำฝ่ายทหารในขณะนั้นมองว่าพรรคสังคมนิยมมีแนวโน้มเป็นแนวร่วมของพรรคคอมมิวนิสต์ ทหารสามารถหยิบยกเงื่อนไขดังกล่าวเป็นข้ออ้างเพื่อความชอบธรรมในการยึดอำนาจได้

การประชุมระหว่างผู้นำพรรคการเมืองของรัฐบาล เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2519 ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พล.ท. ชาติชาย ชุณหวัน พล.ต. เฉลิม ดำรพวงศ์ เจ้ากรมการขนส่งทางบก และ พล.ต. ประมาณ อดิเรกสาร ในที่ประชุม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เสนอแต่งตั้ง พล.อ. ฉลาด หิรัญศิริ เป็นรอง ผบ.ทบ. ส่วนทางพรรคชาติไทย เสนอ พล.ท. ไพฑูรย์ อิงคตานุวัฒน์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยืนยันที่จะให้ พล.อ. ฉลาด เป็นให้ได้ ซึ่ง พล.ต. ประมาณ ได้ทักท้วงว่า พล.อ. ฉลาด เคยได้รับการเสนอชื่อเมื่อปลายปี 2518 แต่นายทหารส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย แต่เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยังยืนยันพร้อมทั้งเสนอให้ลูกพรรคชาติไทยเป็นวุฒิสมาชิกด้วย พล.ต.ประมาณ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม จึงต้องประกาศแต่งตั้ง พล.อ. ฉลาด ผลก็คือกองทัพแตกแยกออกเป็นสามกลุ่ม คือ กลุ่ม พล.อ.บุญชัย บำรุงพงษ์ พล.ร.อ.สงัด ชลอยู่ พล.อ.อ. ฉมล เศรษฐบุตร พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ กลุ่ม พล.อ. ฉลาด หิรัญศิริ กับพวก และกลุ่มที่วางตัวเป็นกลาง

4.6.5 การเลือกตั้ง 4 เมษายน 2519

การรณรงค์หาเสียงได้ดำเนินไปอย่างคึกคักในรูปแบบของพรรคการเมือง เนื่องจากได้มีการโฆษณาให้รู้ถึงภัยของคอมมิวนิสต์อย่างกว้างขวาง ประกอบกับเหตุการณ์ในลาว เขมร เวียดนาม ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับประเทศไทย ได้ก่อให้เกิดความวิตกกังวลต่อคนไทยมาก พรรคการเมืองที่เป็นฝ่ายซ้ายถูกโจมตีจากการหาเสียงอย่างหนักหน่วง ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคการเมืองฝ่ายซ้ายได้สูญเสียเสียงของตนเองในสภาไปเกือบสิ้นเชิง

ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคประชาธิปัตย์ (14) ที่นั่ง พรรคชาติไทย 50 ที่นั่ง พรรคกิจสังคม 45 ที่นั่ง พรรคธรรมสังคม 28 ที่นั่ง พรรคเกษตรสังคม 9 ที่นั่ง พรรคสังคมชาตินิยม 8 ที่นั่ง พรรคพลังใหม่ 3 ที่นั่ง พรรคพลังประชาชน 3 ที่นั่ง พรรคสังคมนิยม 2 ที่นั่ง พรรคพัฒนาจังหวัด 2 ที่นั่ง พรรคแนวร่วมสังคมนิยม 1 ที่นั่ง และพรรคอื่น ๆ อีก 8 พรรค ๆ ละ 1 ที่นั่ง รวม 279 ที่นั่ง

การที่พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนนิยม เพราะประชาชนเอือมระอาและผิดหวังกับความอ่อนแอของรัฐบาลชุดที่แล้ว ประกอบกับประชาชนหวาดระแวงภัยจากคอมมิวนิสต์ หวาดระแวงพรรคการเมืองฝ่ายก้าวหน้า แต่ที่นิยมก็นิยมอย่างมีเงื่อนไข กล่าวคือ พรรคประชาธิปปัตย์กับพรรคใหญ่ ๆ อีก 2 – 3 พรรค จะต้องสร้างความมั่นคงปลอดภัยภายในชาติ ปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นประชาธิปไตย ปรับปรุงความเป็นธรรมในสังคมให้ดีขึ้น

ในที่สุด หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์และชาติไทยได้พบกันที่โรงแรมมณเฑียร ห้อง 701 วันที่ 6 เมษายน 2519 เวลา 18.00 น. ได้พบกันหลายครั้งแต่ตกลงกันไม่ได้ เพราะกรรมการกลางพรรคประชาธิปัตย์ก็มีปัญหาขัดแย้งกันเอง 2 เรื่อง คือ เรื่องแรกได้แก่ จะตั้งรัฐบาลโดยมีพรรคชาติไทยเข้าร่วมด้วยหรือไม่ เรื่องที่สองได้แก่ จะยอมรับพลเอกกฤษณ์ สีวะรา เข้าร่วมรัฐบาลในโควต้าพรรคประชาธิปัตย์ด้วยหรือไม่

ในกรณีแรก พวกกลุ่มหนุ่มไม่เห็นด้วยที่จะให้พรรคชาติไทยร่วมด้วย ต้องการให้พรรคประชาธิปัตย์ร่วมกับพรรคธรรมสังคมและพรรคสังคมชาตินิยมเท่านั้น

ในกรณีที่สอง มีการตั้งข้อรังเกียจว่า พลเอกกฤษณ์ สีวะรา ไม่ได้ผ่านการเลือกตั้งจากประชาชน การให้ทุนและสนับสนุนพรรคประชาธิปัตย์จนทำให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องพ่ายการเลือกตั้งในเขตดุสิตซึ่งเป็นเขตทหารนั้น จะนำมาเป็นการตอบแทนโดยให้เป็นรัฐมนตรีร่วมคณะด้วยจะทำให้พรรคประชาธิปัตย์เสียชื่อเสียง

แต่แล้วในที่สุด กรรมการกลางของพรรคประชาธิปัตย์ก็ได้มีมติเชิญพรรคชาติไทย และพลเอกกฤษณ์ สีวะรา เข้าร่วมรัฐบาล การจัดตั้งรัฐบาลก็สำเร็จลงโดยมี 4 พรรคเข้าร่วมรัฐบาลผสม คือ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย พรรคธรรมสังคม และพรรคสังคมชาตินิยม

ในวันที่ 17 เมษายน 2519 ได้มีการประชุมลงนามแถลงการณ์ร่วมกันระหว่างหัวหน้าพรรคทั้ง 4 พรรค เพื่อจัดตั้งรัฐบาลผสมโดย

พรรคประชาธิปัตย์ มีรัฐมนตรีว่าการ 6 ตำแหน่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการ 11 ตำแหน่ง

พรรคชาติไทย มีรัฐมนตรีว่าการ 3 ตำแหน่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการ 5 ตำแหน่ง

พรรคธรรมสังคม มีรัฐมนตรีว่าการ 3 ตำแหน่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการ 3 ตำแหน่ง

พรรคสังคมชาตินิยม มีรัฐมนตรีว่าการ 1 ตำแหน่ง

ประธานสภาผู้แทนได้แก่ พรรคประชาธิปัตย์ รองประธานสภาได้แก่ พรรคชาติไทย

20 เมษายน 2519 ประกาศตั้งนายกรัฐมนตรี

21 เมษายน 2519 ประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี

4.6.6 <u>การบริหารงานของรัฐบาลจตุรพรรค</u>

การบริหารของรัฐบาลในตอนต้น ๆ ก็เรียบร้อยดีมีทีท่าว่าจะไปได้ราบรื่น ทางด้านสภาผู้แทนราษฎรก็ไม่ต้องห่วงเพราะมีเสียงสนับสนุนถึง 200 เสียง นับว่าเป็นรัฐบาลที่มีฐานสนับสนุนเข้มแข็งมาก แต่ในระยะต่อมา อาจจะเป็นด้วยความประมาทว่าพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนนำในคณะรัฐบาล หรือในสภาผู้แทนราษฎรมีเสียงสนับสนุนล้นแล้ว หรือเป็นด้วยความใจร้อนที่จะให้มีราชการแผ่นดินรุดหน้าไปทันใจแต่ขาดประสบการณ์ ได้ทำให้การปฏิบัติการของรัฐมนตรีในพรรคประชาธิปัตย์บางคนขาดการประสานงานและความบริสุทธิ์ใจ เข้าก้าวก่ายงานของกระทรวงอื่น ทำความไม่พอใจให้แก่พรรคอื่นที่ร่วมรัฐบาลด้วย และได้ทวีถึงขั้นไม่สนับสนุนการแต่งตั้งกรรมการ ป.ป.ป. ในสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ

ในวันที่ 29 กรกฎาคม 2519 รัฐบาลได้เสนอขอความเห็นชอบในการแต่งตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. ต่อสภาผู้แทนราษฎร หลังจากการอภิปรายแล้วได้ขอมติต่อที่ประชุมการลงมติกระทำถึง 3 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 เห็นด้วย 103 ไม่เห็นด้วย 107 มีผู้ประท้วงจึงลงมติใหม่

ครั้งที่ 2 เห็นด้วย 108 ไม่เห็นด้วย 111 มีผู้ประท้วงจึงลงมติใหม่

ครั้งที่ 3 เห็นด้วย 116 ไม่เห็นด้วย 124

เป็นอันว่า สภาฯ ไม่เห็นชอบการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดนี้

สมาชิกฝ่ายรัฐบาลได้ลงมติคัดค้านไม่เห็นด้วยจำนวนมาก รวมทั้งนายทวิช กลิ่นประทุม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

กรณีที่สมาชิกในพรรคร่วมรัฐบาล ไม่สนับสนุนเห็นชอบกับการแต่งตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. ชุดนี้ เป็นสัญญาณเตือนภัยแก่รัฐบาลจตุรพรรคที่จะต้องสำรวจหาสาเหตุและข้อบกพร่องหรือแก้ไข พรรคประชาธิปัตย์ในฐานะเป็นแกนนำของรัฐบาล

รู้สึกเสียหน้าและอับอายมาก ได้มีสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์เสนอให้ยุบสภาผู้แทน และบางคนก็ขอลาออกจากตำแหน่งการเมืองเป็นการประท้วง

การคัดค้านไม่เห็นด้วยต่อการแต่งตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. ชุดนี้ พรรคที่ร่วมรัฐบาลที่คัดค้านนั้น ไม่ใช่คัดค้านไม่ให้มีคณะกรรมการ ป.ป.ป. แต่ไม่เห็นด้วยเพราะเหตุผลหลายประการด้วยกัน คือ

(1) ไม่เห็นด้วยที่ตั้งข้าราชการประจำเป็นกรรมการ เพราะจะทำให้เกิดความระส่ำระสายในการปกครองบังคับบัญชาในวงราชการนั้น ๆ

(2) ไม่เห็นด้วยบุคคลบางคน แต่การลงมติต้องลงมติทั้งคณะ ไม่สามารถกระทำเป็นรายตัวบุคคลได้

(3) กรรมการทั้งหมดพรรคประชาธิปัตย์เป็นผู้จัดหาทั้งสิ้น ทำให้ไม่มีความไว้วางใจในกลการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์

(4) ในการอภิปรายสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ได้ใช้คารมก้าวร้าว และซุ่มซู่ว่าจะยุบสภา ทำให้เกิดปฏิกริยาโต้ตอบ

ความล้มเหลวในการตั้งคณะกรรมการ ม.ป.ป. ทำความแค้นเคืองแก่กลุ่มหนุ่มในพรรคประชาธิปัตย์มาก ทางพรรคประชาธิปัตย์ได้ติดต่อกับพรรคชาติไทย ว่า จะบีบพรรคธรรมสังคมออกจากการร่วมรัฐบาลและจะยกตำแหน่งต่าง ๆ ที่พรรคธรรมสังคมดำรงอยู่ให้แก่พรรคชาติไทยทั้งหมด แต่ขอให้พรรคชาติไทยสนับสนุนการแต่งตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. ชุดที่ผ่านไปแล้วนั้น ทางพรรคชาติไทยปฏิเสธ

ในที่สุด ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ประกาศลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2519

สาเหตุที่ทำให้นายกรัฐมนตรีประกาศลาออกสืบเนื่องมาจากสาเหตุ 3 ประการด้วยกัน[56] คือ

(1) เหตุภายในพรรค เป็นเหตุที่เกิดภายในพรรคประชาธิปัตย์โดยเฉพาะ แต่เนื่องจากเป็นแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาล เมื่อแกนกลางแตกแยก ก็ย่อมทำให้ทุกสิ่งที่เกาะกลุ่มอยู่ต้องหลุดพังไปด้วย ความแตกแยกภายในพรรคประชาธิปัตย์

จุดเริ่มต้นเกิดจากการแย่งความเป็นใหญ่ในพรรค ต่อมาเกิดการแย่งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งหัวหน้าพรรคดำรงอยู่ มีการแบ่งกลุ่มเป็นฝักฝ่าย กลุ่มหนุ่ม กลุ่มแก่ กลุ่มกลาง ซ้าย ขวา เดินชั้นเชิงทางการเมืองต่อกันจนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ต้องลาออกเพราะทนไม่ได้ พร้อมกันนี้ก็ผลักดันให้นายกรัฐมนตรีหัวหน้าพรรครับตำแหน่งว่าการกลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง โดยหวังผลให้หัวหน้าพรรคสละตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย การแตกแยกเป็นไปถึงขั้นบริภาษกันทางหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์เป็นข่าวอื้อฉาวอยู่แทบทุกวัน มีการเผาหุ่นรัฐมนตรีกลุ่มคนหนุ่มที่ถูกกล่าวหาว่ามีหัวสังคมนิยมที่สนามหลวง ความรุนแรงในการแตกแยกทำให้ประชาชนเอือมระอาต่อพรรคประชาธิปัตย์มากขึ้น ซึ่งเป็นผลกระทบต่อเสถียรภาพของรัฐบาล และการบริหารราชการแผ่นดิน

ขณะที่คณะรัฐมนตรีทั้งคณะพ้นตำแหน่งไปเพราะนายกรัฐมนตรีลาออกนั้น ได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าอาจเป็นชั้นเชิงทางการเมืองเพื่อให้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรี เพราะเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เข้ามาเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลอีกเป็นครั้งที่สอง ไม่ได้ตั้งกลุ่มบุคคลในกลุ่มขวาจัดในพรรคเข้าร่วมคณะรัฐมนตรีด้วยแต่ประการใด

(2) <u>เหตุระหว่างพรรค</u> เป็นเรื่องของการขาดมนุษยสัมพันธ์ไม่ประหยัดและระมัดระวังวาจาตลอดจนการกระทำต่าง ๆ ของพรรคประชาธิปัตย์ที่มีต่อพรรคอื่นระหว่างคณะรัฐบาล มีการกล่าวกระทบกระเทียบและก้าวก่ายงานในความรับผิดชอบของพรรคอื่นอยู่เนือง ๆ ก่อให้เกิดความแสลงใจจนกลายเป็น 2 พวกขึ้นโดยปริยาย คือ ประชาธิปัตย์พวกหนึ่ง และอีก 3 พรรคพวกหนึ่ง การไม่ลงรอยมีมากขึ้นจนเห็นได้จากกรณีรัฐบาลแพ้การออกเสียงลงมติ 116 ต่อ 124 เสียง เกี่ยวกับเรื่องการตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. การที่ 3 พรรคไม่สนับสนุนให้ความเห็นชอบตั้งคณะกรรมการ ป.ป.ป. ได้มีส่วนผลักดันให้การแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์ทวียิ่งขึ้น เพราะเสียงของทั้ง 3 พรรคได้กลายเป็นลิ่มเข้าแทรกระหว่างรอยแตกของพรรคประชาธิปัตย์

(3) พฤติการณ์ทางการเมือง ได้แก่การเข้าเมืองไทยของจอมพลประภาส และจอมพลถนอม ซึ่งศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาได้ชุมนุมประท้วงทั้งสองคราว คราวแรกจอมพลประภาส เข้ามาเมื่อ 15 สิงหาคม 2519 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาก็ได้ประท้วงและเกิดการต่อสู้กับผู้ไม่เห็นด้วย การก่อการประท้วงของนิสิตนักศึกษาเป็นผลให้มีคนตาย 2 คน และบาดเจ็บ 38 คน จอมพลประภาส ได้ยินยอมกลับออกนอกประเทศเมื่อ 22 สิงหาคม 2519 เพื่อเห็นแก่ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

ต่อมาวันที่ 19 กันยายน 2519 จอมพลถนอมกลับเข้ามาและอุปสมบทที่วัดบวรนิเวศวิหาร ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ก็ชุมนุมประท้วงขับไล่อีก การชุมนุมทั้งสองคราวบุคคลสำคัญบางคนของประชาธิปัตย์ก็ให้การสนับสนุนและได้มีการกล่าวทั้งในสภาและทางโทรทัศน์ ในทำนองสนับสนุนให้นักศึกษาทำการต่อต้านเพื่อขับไล่ให้ออกไป แต่บางคนก็แสดงที่ท่าไม่เห็นด้วยกับการที่นักศึกษากระทำการต่อต้าน

เนื่องจากการกระทำของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษานี้เอง จึงเกิดกลุ่มต่อต้าน เช่น กลุ่มนวพล นักเรียนอาชีวะ กระทิงแดง ลูกเสือชาวบ้าน สหพันธ์นักศึกษาครูแห่งประเทศไทยได้พากันชุมนุมร่วมมือกันต่อต้านอย่างรุนแรง

ทางพรรคการเมืองก็แบ่งกันอย่างชัดแจ้งเป็นพรรคฝ่ายขวา ซ้าย พรรคประชาธิปัตย์ก็แบ่งเป็นซ้ายเป็นขวา ทำให้สถานการณ์เพิ่มความรุนแรงจนไม่สามารถจะระงับด้วยสันติวิธี ได้มีกระทู้ถามและเสนอญัตติให้ขับไล่จอมพลถนอมเข้าสู่สภา พรรคประชาธิปัตย์เองก็โจมตีหัวหน้าคณะรัฐบาลอย่างไม่ไว้หน้า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงต้องประกาศลาออกกลางสภาผู้แทน เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2519 เวลา 13.05 น.

ในประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองที่ผ่านมาของไทย พรรคประชาธิปัตย์มีโอกาสจัดตั้งรัฐบาลถึง 5 ครั้ง คือ

ครั้งแรก นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี 10 พฤศจิกายน 2490 – 6 กุมภาพันธ์ 2491 (2 เดือน 26 วัน) ลาออก

ครั้งที่สอง นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี 21 กุมภาพันธ์ 2491 – 8 เมษายน 2491 (1 เดือน 15 วัน) ถูกบังคับให้ออก

ครั้งที่สาม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 21 กุมภาพันธ์ 2518 – 6 มีนาคม 2518 (14 วัน) สภาไม่ไว้วางใจ

ครั้งที่สี่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 21 เมษายน 2519 – 23 กันยายน 2519 (5 เดือน 12 วัน) ลาออก

ครั้งที่ห้า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 5 ตุลาคม 2519 – 6 ตุลาคม 2519 (1 วัน) ถูกปฏิรูป

ถึงแม้ว่ารัฐบาลซึ่งพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนนำจะได้ล้มไปเพราะนายกรัฐมนตรีลาออกเมื่อ 23 กันยายน 2519 แล้วก็ตาม ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกต่อไป มีพรรคชาติไทย พรรคธรรมสังคม และพรรคสังคมชาตินิยมเข้าร่วมตามเดิม โปรดเกล้าฯ ตั้งคณะรัฐมนตรีเมื่อ 5 ตุลาคม 2519

ในระยะเวลาที่รัฐบาลจตุรพรรค 1 ได้รักษาการอยู่จนถึงประกาศแต่งตั้งคณะรัฐบาลจตุรพรรค 2 นั้น เหตุการณ์ชุมนุมของศูนย์นิสิตนักศึกษาเพื่อขับไล่จอมพลถนอม กิตติขจร ได้เพิ่มความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ

สภาแรงงานแห่งประเทศไทยมีอยู่ 43 สหภาพได้ยื่นคำขาดต่อรัฐบาลให้นำพระภิกษุถนอมออกนอกประเทศภายใน 5 วัน มิฉะนั้น จะหยุดงานทั่วประเทศตั้งแต่ 10 ตุลาคม 2519 เป็นต้นไป มหาวิทยาลัยในต่างจังหวัดก็มีการชุมนุมเปิดอภิปรายโจมตีรัฐบาลและคัดค้านการกลับมาของพระภิกษุจอมพลถนอม

ต่อมากลุ่มศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา สภาแรงงาน และกลุ่มพลังที่สนับสนุนได้ย้ายจากสนามหลวงเข้าไปชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในขณะ

เดียวกันนั้นก็มีกลุ่มต่อต้านศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาจำนวน 13 กลุ่ม ร่วมกันแถลงการณ์โจมตีศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา สภาแรงงานและนักการเมืองประชาธิปัตย์

ปรากฏว่ามีภาพถ่ายจากหนังสือพิมพ์เป็นภาพคล้ายกับการแขวนคอบุคคลที่มีรูปร่างคล้ายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เกิดการชุมนุมของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อต่อต้านการชุมนุม เพราะเข้าใจว่ามีการกระทำในลักษณะดูหมิ่นพระบรมโอรสาธิราช เรียกร้องให้รัฐบาลจับกุมและปลดรัฐมนตรีบางคนที่สนับสนุนศูนย์นิสิตนักศึกษา

ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 เวลา 6.00 น. ตำรวจบุกเข้าเคลียร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในเวลา 9.00 น. คณะรัฐมนตรีประชุมพิจารณาประกาศภาวะฉุกเฉิน (แต่ไม่ได้ประกาศ) พล.ต.ท. ชุมพล โอหะชาละ ได้เข้ารายงานเหตุการณ์และหวังว่าภายใน 15.00 น. จะสามารถคุมสถานการณ์ได้เรียบร้อย เวลา 16.00 น. กลุ่มนวพลและลูกเสือชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเดินทางจากพระบรมรูปทรงม้ามายังทำเนียบรัฐบาล เรียกร้องให้รัฐบาลปลดรัฐมนตรี 3 คน โดยกล่าวหาว่าสนับสนุนนิสิตนักศึกษา นายกรัฐมนตรีรับปากถ้าทำไม่ได้จะลาออก และในเวลา 18.00 น. คณะปฏิรูปภายใต้การนำของ พล.ร.ท.สงัด ชลออยู่ เข้าทำการยึดอำนาจการปกครองประเทศ

4.6.7 <u>ความพยายามฟื้นตัวของระบอบเผด็จการทหาร</u>

(1) <u>การรัฐประหารวันที่ 6 ตุลาคม 2519</u>

กรณีที่คณะปฏิรูปเข้าทำการยึดอำนาจในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ถ้าพิจารณาถึงสาเหตุในด้านโครงสร้างแล้ว อาจสรุปได้ดังนี้ คือ

(ก) การต่อสู้ระหว่างฝ่ายอนุรักษ์นิยมกับฝ่ายหัวก้าวหน้าหลังจากวันที่ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา กลุ่มที่มีความคิดก้าวหน้าได้ลุกขึ้นเรียกร้องความเป็นธรรมในสังคมมากขึ้น เช่น นิสิตนักศึกษา กรรมกร ชาวนาชาวไร่ โดยมีสื่อมวลชนก้าวหน้าส่วนหนึ่งเห็นว่าเป็นความชอบธรรม และให้การสนับสนุนการ

ต่อสู้เรียกร้องเหล่านั้นมาโดยตลอด ทำให้กลุ่มอนุรักษ์นิยมซึ่งเป็นฝ่ายขวา ประกอบด้วยนักธุรกิจ ข้าราชการประจำทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนส่วนใหญ่ และชนชั้นสูงอื่น ๆ มีความหวาดกลัวว่าการต่อสู้เรียกร้องเหล่านั้นจะเป็นช่องทางให้พรรคคอมมิวนิสต์ยึดอำนาจรัฐได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มขึ้นต่อต้านการกระทำของฝ่ายแรกมาโดยตลอด ในที่สุดการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร จึงตกเป็นเหยื่อของทั้งสองฝ่าย ฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็ต้องการใช้จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นเงื่อนไขเพื่อปราบปรามพวกฝ่ายก้าวหน้าซึ่งชุมนุมต่อต้าน และฝ่ายก้าวหน้าก็ถือโอกาสเอากรณีการกลับเข้ามาของจอมพลถนอม เป็นเงื่อนไขในการหาความสนับสนุนจากประชาชนเพื่อความชอบธรรมในการต่อสู้ของพวกตน

(ข) การแตกแยกในพรรคประชาธิปัตย์ เป็นที่ทราบกันดีกว่าพรรคประชาธิปัตย์เองในขณะนั้นก็เกิดการแตกแยกกันอย่างหนัก เกิดการแบ่งกลุ่มเป็นกลุ่มก้าวหน้า กลุ่มอนุรักษ์นิยม กลุ่มหนุ่มและกลุ่มแก่ รวมทั้งการแย่งตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยกันเอง การแตกแยกของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสังกัดพรรคประชาธิปัตย์ ทำให้แต่ละฝ่ายต่างก็หาฐานอำนาจสนับสนุนตนเอง การดึงเอาเผด็จการทหารมาเป็นเครื่องมือทางการเมืองจึงเกิดขึ้นจากการกระทำของสมาชิกอีกฝ่ายหนึ่งในที่สุด

(ค) การแตกแยกระหว่างบุคคลในกองทัพ กล่าวคือ กลุ่มพลเอกณรงค์ หิรัญศิริ กับกลุ่มพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ พล.อ.อ. กมล เดชะตุงคะ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ พล.อ.เสริม ณ นคร ทั้งสองกลุ่มกำลังชิงไหวชิงพริบที่จะโค่นล้มกันอยู่แล้ว การกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร ก็กลายเป็นเงื่อนไขโดยปริยาย

ภายหลังการปฏิรูป 6 ตุลาคม 2519 สิ้นสุดลงแล้ว นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ก็ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีของคณะรัฐบาลชุด "ปฏิรูป" ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

พ.ศ. 2519 ซึ่งมีมาตรา 21 เช่นเดียวกับ มาตรา 17 ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีสภาปฏิรูปซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแต่งตั้ง 340 คน ส่วนคณะปฏิรูปก็กลายสภาพไปเป็น "สภาที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี"

(2) การรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม 2520

การรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม 2520 ภายใต้การนำของ พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ มีสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังหลายประการ กล่าวคือ

(ก) การดำเนินนโยบายขวาจัดของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ก่อให้เกิดผลสะท้อนคือความแตกสามัคคีภายในชาติ ประชาชนถูกแบ่งแยกออกเป็นขวาและซ้ายโดยปราศจากเหตุผล การต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลก่อให้เกิดความตึงเครียดกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว กัมพูชา เวียดนาม และ พม่า มากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันการปราบคอมมิวนิสต์ก็เพิ่มมวลชนให้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมากขึ้น เพราะคนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากนโยบายขวาจัดก็ต้องหลบหนีเข้าป่า การริดรอนสิทธิมนุษยชนภายในประเทศมีเพิ่มมากขึ้น เป็นเงาตามตัวตามเงื่อนไขนโยบายของรัฐบาล มีผลทำให้สหรัฐซึ่งผูกพันกับกองทัพไทยไม่สู้จะพอใจนโยบายดังกล่าว และมีข่าวแพร่ออกมาว่าสหรัฐอาจตัดความช่วยเหลือที่เคยให้กับประเทศไทยให้น้อยลง

(ข) การบริหารประเทศขาดเอกภาพ ไม่สามารถแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองได้ เพราะรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาลไม่มีความสามารถสูงพอกับสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ส่วนใหญ่มีนโยบายขวาจัดซึ่งมีโลกทัศน์คับแคบ รัฐมนตรีส่วนหนึ่งก็ดีแต่พูด แต่มีผลงานออกมาน้อยมาก รัฐมนตรีส่วนใหญ่ล้วนเป็นข้าราชการประจำมาก่อน ไม่รู้ปัญหาของประชาชนอย่างแท้จริง ตัวนายกรัฐมนตรีเองก่อนหน้าก็เป็นเพียงผู้พิพากษาจึงมีอำนาจต่อรองกับกลุ่มอิทธิพลทางการเมืองกลุ่มอื่น ๆ น้อยมาก ไม่ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควรจะเป็นในภาวะการณ์ที่กำลังล่อแหลมต่ออันตรายของประเทศชาติ

(ค) รัฐบาลคำนึงถึงทางด้านอุดมคติมากกว่าทางด้านปฏิบัติ เช่น ขอเวลาเตรียมประชาธิปไตยถึง 12 ปี งานอาสาพัฒนาในยุคนั้น ความมั่นใจในเสถียรภาพของรัฐบาลมากเกินไปจนเปรียบเทียบว่าสภาที่ปรึกษาเป็นเปลือกหอย รัฐบาลเป็นเนื้อหอยและรัฐมนตรีร้องเพลงรับบริจาคเงิน เป็นต้น

(ง) ความเคลื่อนไหวของกลุ่มยังเติร์กในกองทัพบก นายทหารหนุ่มที่อยู่ในสายควบคุมกำลังของกองทัพบกที่เรียกกันว่ายังเติร์กเคลื่อนไหวที่จะให้มีการทำรัฐประหาร เพราะทหารหนุ่มพวกนี้ไม่พอใจนโยบายขวาจัดของรัฐบาลธานินทร์ ซึ่งจะทำให้ประเทศชาติตกอยู่ในภาวะอันตราย นอกจากนี้ก็ไม่พอใจกลุ่มนายทหารนอกราชการที่ยังยึดอำนาจปกครองประเทศอยู่โดยที่ไม่มีผลงานดีเด่นอะไรเลย นอกจากรวบอำนาจเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของพวกพ้องและบริวาร พวกทหารหนุ่มเห็นว่าระบอบประชาธิปไตยเท่านั้นที่จะเอาชนะพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้

(จ) แรงผลักดันของบรรดานักธุรกิจและนักการธนาคารที่ต้องการให้มีการกำจัดรัฐบาลธานินทร์ เพราะไม่พอใจนโยบายขวาจัดของรัฐบาลซึ่งได้ส่งผลให้การลงทุนหยุดชะงัก เศรษฐกิจตกต่ำลงอย่างมากมาย พวกนักธุรกิจและนักการธนาคารทั้งหลายกลัวประเทศไทยจะต้องตกอยู่ในเงื้อมมือของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ทั้งหมดนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขและแรงผลักดันให้เกิดการรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2520

ภายหลังการรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 แล้ว ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้ "ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.. 2520" ประกอบด้วยข้อความทั้งหมด 32 มาตรา ซึ่งมีสมาชิกสภานิติบัญญัติประกอบด้วยสมาชิกแต่งตั้งจำนวนหนึ่งไม่น้อยกว่า 300 คน และไม่เกิน 400 คน ทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญและพิจารณาร่างพระราชบัญญัติ และมีสภานโยบายแห่งชาติซึ่งประกอบด้วยบุคคลในคณะปฏิวัติเป็นประธานสภานโยบาย

คณะรัฐประหารลงมติเห็นชอบให้ พล.อ. เกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ บุคคลสำคัญในคณะรัฐประหาร (บัญชาการทหารสูงสุด) เป็นนายกรัฐมนตรี

(3) <u>รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521</u>

หลังจากที่ พล.อ. เกรียงศักดิ์ ได้จัดตั้งรัฐบาลแล้ว สภานิติบัญญัติได้ทำการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เพื่อจะได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามเสียงเรียกร้องของประชาชน สภานิติบัญญัติได้ร่างเสร็จและประกาศใช้เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม 2522 โดยมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้ คือ ประการแรก รัฐสภาประกอบด้วย วุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ วุฒิสภา ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิมีความรู้ประสบการณ์ อายุไม่ต่ำกว่า 35 ปี และไม่เป็นสมาชิกพรรคการเมืองใด โดยให้มีจำนวนไม่เกิน 3 ใน 4 ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อยู่ในตำแหน่งคราวละ 6 ปี นับแต่วันแต่งตั้ง ในวาระเริ่มแรกครบ 2 ปี ให้สมาชิกสภาดังกล่าวออกจากตำแหน่ง 1 ใน 3 โดยวิธีจับฉลาก และเมื่อครบ 4 ปี นับแต่วันพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้สมาชิกวุฒิสภาในจำนวนที่เหลือจากการจับฉลากออกเมื่อครบ 2 ปีแรก ออกจากตำแหน่ง 1 ใน 2 ของจำนวนดังกล่าวโดยวิธีจับฉลาก ส่วนสภาผู้แทนราษฎร ราษฎรเลือกตั้งโดยตรง จำนวนราษฎร 150,000 คน ต่อสมาชิกสภา 1 คน ถ้าเกินครึ่งก็เพิ่มอีก 1 คนทุกครั้ง อยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี ประการที่สอง คณะรัฐมนตรี พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีอีกไม่เกิน 44 คน เป็นคณะรัฐมนตรี บริหารราชการแผ่นดิน และให้ประธานวุฒิสภาซึ่งทำหน้าที่ประธานรัฐสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ประการที่สาม ให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีตามมาตรา 200 อำนาจดังกล่าวจะสิ้นสุดลงภายหลังที่มีการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญแล้ว

4.7 ความไม่เป็นประชาธิปไตยของรัฐธรรมนูญของไทย

นับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2521 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญที่ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศอยู่ด้วยกันหลายฉบับ ไม่ว่าจะออกมาในรูปของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร หรือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับชั่วคราว หรือฉบับถาวรก็ตาม มีมากมายหลายฉบับด้วยกัน กล่าวคือ

ประการแรก ได้แก่ ประเภทที่รัฐบาลผู้ประกาศใช้ตั้งใจจะใช้เป็นหลักการและแนวทางในการปกครองประเทศชั่วคราว มีอยู่ทั้งหมด 5 ฉบับ ได้แก่ฉบับที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2475 ฉบับที่ประกาศเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ฉบับที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2502 ฉบับที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2515 และฉบับที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2520[57]

ประเภทที่สอง ได้แก่ ประเภทที่รัฐบาลผู้ประกาศใช้ตั้งใจจะใช้เป็นหลักการและแนวทางการปกครองประเทศเป็นการถาวร มีอยู่ทั้งหมด 8 ฉบับ ได้แก่ ฉบับที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475, 10 พฤษภาคม 2489, 23 มีนาคม 2492, 8 มีนาคม 2495, 20 มิถุนายน 2511, 7 ตุลาคม 2517, 22 ตุลาคม 2519 และ 2521

ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะมีรัฐธรรมนูญมาแล้วถึง 13 ฉบับก็ตาม แต่ปรากฏว่ารัฐธรรมนูญส่วนใหญ่มิได้เกิดขึ้นจากความต้องการอันแท้จริงของประชาชนเลย ทั้งนี้เพราะเหตุว่ารัฐธรรมนูญของประเทศไทยแต่ละฉบับส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะอำนาจของคณะทหารที่เข้ามายึดอำนาจการปกครองประเทศและแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาปกครองประเทศ โดยที่ประชาชนไม่มีสิทธิเลือกผู้แทนของตนเองเข้าไปทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญเลยจะมีบ้างบางยุคบางสมัยที่รัฐบาลได้เปิดโอกาสกว้างให้ร่างรัฐธรรมนูญโดยฟังเสียงเรียกร้องของมหาชนบ้าง ดังเช่น รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 ซึ่งนับได้ว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดเท่าที่เคยมีรัฐธรรมนูญมา เมื่อคณะกรรมการ

ร่างรัฐธรรมนูญได้รับการแต่งตั้งจากคณะทหารเช่นนี้ ก็ต้องร่างรัฐธรรมนูญให้สอดคล้องกับความต้องการและผลประโยชน์ของคณะบุคคลเพียงบางกลุ่มเป็นสำคัญ รัฐธรรมนูญส่วนใหญ่จึงเปิดโอกาสให้คณะบุคคลบางกลุ่มมีอำนาจในการปกครองประชาชน แทนที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีสิทธิในการปกครองตนเอง

ถ้าจะพิจารณากันมาตั้งแต่ต้นก็จะเห็นได้ว่า ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 เกิดขึ้นมาเพราะ "คณะราษฎร" ที่ยึดอำนาจการปกครองจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเกิดขึ้นด้วยอำนาจของการปฏิวัติของ "คณะราษฎร" ดังนั้น รัฐธรรมนูญฉบับนี้จะเป็นเครื่องมือที่จะใช้สำหรับปกป้องอำนาจทางการเมืองของคณะราษฎร กล่าวคือ จะมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทแต่งตั้งกับเลือกตั้งอย่างละเท่า ๆ กัน หลังจาก "คณะราษฎร" ได้แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนชั่วคราวจำนวน 70 นาย ไปแล้ว 6 เดือนหรือกว่าประเทศจะเรียบร้อยและการมีผู้แทนราษฎรสองประเภทเช่นนี้จะมีต่อไปได้ จนราษฎรทั่วประเทศสอบไล่ได้วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งละอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี[58] ผลปรากฏว่า การมีสมาชิกสภาสองประเภทดังกล่าวได้ยืดเวลามาจนถึง พ.ศ. 2500

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่อง "สภาผู้แทนราษฎร" ก็ระบุไว้ว่า สภาผู้แทนราษฎรมาจากการเลือกตั้งทั้งหมดแต่ในตอนท้ายกลับมีบทเฉพาะกาล ให้มีสมาชิกได้ทั้งประเภทแต่งตั้งและเลือกตั้งต่อไปเป็นเวลา 10 ปี[59] แสดงให้เห็นถึงการริดรอนสิทธิในทางการเมืองของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนไม่มีสิทธิจะเลือกผู้แทนของตนเข้าไปทำหน้าที่ปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของประชาชนเองได้อย่างเต็มที่อย่างน้อย ๆ ก็อีก 20 ปี แสดงให้เห็นถึงเจตนารมย์ของคณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญ

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. 2489 ก็มีรัฐธรรมนูญเกิดขึ้นอีกฉบับหนึ่งคือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้เริ่มพิจารณาร่างกันมาตั้งแต่สมัย

รัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และได้พิจารณาศึกษาเรื่อยมาในสมัยของรัฐบาลนายทหาร บุญเกตุ และรัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จนกระทั่งมาประกาศใช้ใน พ.ศ. 2489 ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้กำหนดให้มีสภา 2 สภา คือ พฤฒสภา และสภาผู้แทน ซึ่งก็เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกผู้แทนราษฎรได้ทั้งสองสภา ถึงแม้ว่าจะมีบทเฉพาะกาลในตอนท้ายว่า "ในวาระเริ่มแรก พฤฒสภาประกอบด้วยสมาชิกซึ่งองค์การเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาเป็นผู้เลือกตั้งภายในกำหนด 15 วัน นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ และองค์การเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาประกอบด้วยผู้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ในวันสุดท้ายก่อนใช้รัฐธรรมนูญนี้"[60] ก็ตาม

ภายหลังเกิดการรัฐประหารในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 จึงได้ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 คณะรัฐประหารได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้มีทั้งวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎร โดยที่สมาชิกวุฒิสภาจะประกอบด้วยสมาชิกที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกตั้งจำนวนเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทน ส่วนสภาผู้แทนราษฎรจะประกอบด้วยสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งตามกฎหมาย[61]

ครั้นถึง พ.ศ. 2492 ก็มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 ซึ่งได้กำหนดให้มีทั้งวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎร โดยพระมหากษัตริย์จะทรงเลือกและแต่งตั้งจากผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทน โดยมีองคมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ส่วนสภาผู้แทนราษฎรนั้นราษฎรจะเลือกตั้งเอง[62] รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีข้อน่าสังเกตว่า พยายามจะดึงสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมืองด้วย

ในการรัฐประหารครั้งที่ 2 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อ พ.ศ. 2501 ก็ได้ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่ใช้อยู่และประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2502 แทน ซึ่งธรรมนูญการปกครองฉบับนี้เป็น

เผด็จการอย่างชัดแจ้ง เพราะ "ให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีฐานะเป็นรัฐสภา ทำหน้าที่นิติบัญญัติด้วย โดยประกอบด้วยสมาชิกซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง" นอกจากนี้ก็มีมาตรา 17 ซึ่งให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีอย่างเต็มที่อีกด้วย[63]

ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2502 ได้ใช้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2511 จึงประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ในสมัยของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ปรากฏว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ร่างขึ้นมาก็เพื่อรักษาอำนาจของจอมพลถนอมกับคณะต่อไป กล่าวคือ ให้มีสภา 2 สภา คือ วุฒิสภากับสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ และมีจำนวนสามในสี่ของจำนวนสมาชิกสภาผู้แทน ส่วนสภาผู้แทนนั้นราษฎรเป็นผู้เลือก[64]

ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 จะได้ระบุให้มีวุฒิสมาชิกถึงสามในสี่ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็ตาม แต่เสถียรภาพของรัฐบาลจอมพลถนอมซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคสหประชาไทยก็ยังไม่มั่นคง ความที่เกรงจะสูญอำนาจจอมพลถนอมกับพวกจึงทำรัฐประหารยึดอำนาจตัวเองเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 และยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 หลังจากนั้นก็ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองอาณาจักร พ.ศ. 2515 แทน

ในธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515 ระบุให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง คณะรัฐมนตรีเป็นผู้เสนอร่างรัฐธรรมนูญต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และมีความเป็นเผด็จการเต็มรูปแบบในมาตรา 17 ซึ่งระบุให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรี[65]

ภายหลังกรณี 14 ตุลาคม 2516 ผ่านไปแล้ว "รัฐบาลพระราชทาน" ยุคนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้เร่งรีบที่จะให้มีรัฐธรรมนูญปกครองประเทศที่เป็นประชาธิปไตยจริง ๆ จึงเปิดให้มหาชนได้มีส่วนร่วมในการร่างรัฐธรรมนูญและร่วมเสนอความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ในที่สุดได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 จัดว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด เพราะรัฐสภาประกอบด้วยสภา 2 สภา คือ วุฒิสภา ซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 100 คนซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเลือกและแต่งตั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิและสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 280 แต่ไม่เกิน 300 คน และการลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลนั้นกระทำได้โดยสภาที่สมาชิกได้รับการเลือกตั้งเท่านั้น[66] การจะผ่านร่างกฎหมายใด ๆ ก็ขึ้นอยู่กับสภาผู้แทนราษฎรเป็นสำคัญ[67]

ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ โดยสาระแล้วจะมีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุดก็ตามแต่แล้วก็เกิดการรัฐประหารอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 และได้มีการประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 คณะรัฐประหารได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 แทน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2519 นี้เป็นรัฐธรรมนูญที่แสดงเจตนารมย์ของเผด็จการไว้อย่างเต็มที่ นับตั้งแต่ลำปรารภที่จะให้ประชาชนมีสิทธิเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพียงสภาเดียว โดยไม่ต้องมีวุฒิสภาซึ่งมาจากการแต่งตั้งหลังจากเวลาผ่านไปแล้ว 12 ปี[68] กำหนดให้มีสภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเพื่อทำหน้าที่นิติบัญญัติโดยการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์และมีมาตรา 21 ที่ให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีอย่างเต็มที่[69]

เมื่อเป็นเผด็จการมากเกินไปเช่นนี้ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็เลยต้องถูกยกเลิกไปด้วยอำนาจของคณะรัฐประหาร เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2520 โดยคณะรัฐประหารได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองอาณาจักร พ.ศ. 2520 แทน

ธรรมนูญการปกครองอาณาจักร พ.ศ. 2520 ก็ยังคงเป็นเผด็จการอยู่เช่นเดิม มีสภานิติบัญญัติซึ่งสมาชิกมาจากการแต่งตั้ง มีมาตรา 27 ซึ่งให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรี[70] และให้สภานิติบัญญัติทำการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเปิดให้มีการเลือกตั้งภายในปี 2521 หรือถ้าไม่ทันก็กระทำการเลือกตั้งใน พ.ศ. 2522 อย่างช้า

ในที่สุดรัฐบาลก็ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 เพื่อเตรียมการจะให้มีการเลือกตั้ง อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังคงความเป็นเผด็จการเอาไว้อีกเช่นเดิม กล่าวคือ ระบุให้มีรัฐสภา ซึ่งประกอบด้วยวุฒิสภาและสภาผู้แทน วุฒิสมาชิกมาจากการแต่งตั้งมีจำนวนสามในสี่ของสภาผู้แทนมาจากการเลือกตั้งโดยตรง ประธานวุฒิสภาเป็นประธานรัฐสภา และยังมีมาตรา 20 ที่ให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีอีกด้วย[71] จนกว่าจะมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเรียบร้อยแล้ว

การที่รัฐธรรมนูญที่ใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศ ในแต่ละฉบับส่วนใหญ่มักจะไม่ยอมให้สิทธิในการปกครองตนเองของประชาชนอย่างแท้จริง ถ้าพิจารณาถึงสาเหตุก็พอจะวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. ค่านิยมในทางเหยียดหยามสติปัญญาพลเมืองไทย ค่านิยมเช่นนี้ทำให้ประเมินค่าของราษฎรผิดไปจากความจริง กล่าวคือ ชาวไทยส่วนหนึ่งพื้นฐานการศึกษาอาจจะต่ำไม่เข้าใจในระบอบประชาธิปไตย ยังไม่รู้จักปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของตนเอง ผู้กุมอำนาจรัฐก็เกรงไปว่าการเปิดกว้างซึ่งแนวทางประชาธิปไตยให้กับประชาชนเหล่านี้มากเกินไป อาจเป็นผลเสียต่อระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยได้ จึงต้องสงวนสิทธิบางอย่างเอาไว้ เช่น มีบทเฉพาะกาลให้มีสมาชิกสภาซึ่งมาจากการเลือกตั้งส่วนหนึ่งและมาจากการแต่งตั้งเพื่อเป็นสภาที่เสียงของสภาที่มาจากการเลือกตั้ง ดังนี้เป็นต้น

ค่านิยมดังกล่าวอาจมีได้ในระยะแรก ๆ ของการเริ่มต้นมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักบริหารประเทศ แต่เมื่อเวลาผ่านพ้นไปเป็นเวลาหลายสิบปี มหาวิทยาลัย วิทยาลัยและโรงเรียนซึ่งเป็นสถานศึกษาของคนไทยในทุกระดับขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ค่านิยมหรือความเชื่อดังกล่าวน่าจะต้องลดน้อยลง ผู้กุมอำนาจรัฐจะต้องเชื่อมั่นในการพัฒนาทางด้านสติปัญญาของคนบ้าง ความคิดที่เกรงว่าคนไทยยังไม่เข้าใจประชาธิปไตยดีพอ ได้ประชาธิปไตยมากเกินไป จะก่อให้เกิดความหายนะ การร่าง

รัฐธรรมนูญออกมาในลักษณะสำหรับการปกครองของคนโง่เขลา ย่อมจะไม่เป็นผลดีต่อประชาธิปไตย

2. <u>เจตนาเพื่อสงวนรักษาอำนาจของผู้กุมอำนาจรัฐให้คำรงอยู่ต่อไป</u> การร่างรัฐธรรมนูญมักอยู่ภายใต้การชี้นำของผู้กุมอำนาจรัฐอยู่ในขณะนั้นเป็นส่วนใหญ่ และสามารถพิสูจน์ได้ว่า ภายหลังมีรัฐธรรมนูญแล้วผู้กุมอำนาจรัฐก็ต้องการจะกุมอำนาจรัฐต่อไปอีกเช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 ภายหลังที่รัฐบาลของจอมพลถนอม ประกาศใช้แล้วจอมพลถนอมก็ตั้งพรรคการเมืองที่ชื่อว่า "สหประชาไทย" และต้องการจัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศต่อไปอีก รัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ต้องออกมาในลักษณะที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับจอมพลถนอมต่อไปตราบใดที่ผู้ร่างรัฐธรรมนูญยังต้องมีผลได้ผลเสียจากรัฐธรรมนูญฉบับที่ตนร่าง อันจะนำไปสู่การสูญเสียหรือได้อำนาจเพิ่มขึ้นของตนเอง รัฐธรรมนูญก็จะต้องเป็นประชาธิปไตยยังไม่ได้ เพราะรัฐธรรมนูญยังมีเจตนารมย์เพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มคณะ มิใช่ผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

3. <u>ความเกรงกลัวการขยายตัวของลัทธิการเมืองฝ่ายตรงข้าม</u> กล่าวคือ การกลัวลัทธิคอมมิวนิสต์จะเข้ามาแทรกแซง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสมมติฐานที่ผิด ๆ ที่ว่า ถ้ามีประชาธิปไตยมากเกินไป ให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรมากเกินไปจะเกิดความวุ่นวาย อันเป็นช่องทางให้คอมมิวนิสต์แทรกตัวเองเข้ามาในช่องว่างซึ่งเกิดความวุ่นวายเหล่านั้นได้ง่าย ดังนั้น รัฐธรรมนูญบางฉบับจึงให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีอย่างเห็นได้ชัดเจน ทำให้รัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นมาไม่ค่อยจะมีความเป็นประชาธิปไตย

4. <u>การตกอยู่ใต้อิทธิพลของกลุ่มผลประโยชน์</u> การร่างรัฐธรรมนูญแต่ละครั้งถ้าจะพิจารณาดูจะเห็นว่าเต็มไปด้วยตัวแทนของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งมีฐานะเป็นอภิสิทธิ์ชนในสังคมทั้งสิ้น เช่น นายทหารระดับสูงของกองทัพ ข้าราชการพลเรือนระดับสูง นายธนาคาร นักกฎหมาย ส่วนชาวไร่ ชาวนา กรรมกร ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศไม่มีโอกาสจะได้เข้าไปเป็นผู้กำหนดเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญเท่าใดนัก รัฐธรรมนูญจึงออกมาในลักษณะไม่เอื้ออำนวยประโยชน์เพื่อคนส่วนใหญ่ ตามหลักของลัทธิประชาธิปไตย

เชิงอรรถบทที่ 4

[1]โปรดดูรายละเอียดใน สิริ เปรมจิตต์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าทรงโต้แย้ง "คำโครงเศรษฐกิจ" ของนายปรีดี พนมยงค์ โรงพิมพ์เสาวภาค กรุงเทพฯ 2516

[2]"แถลงการณ์ของรัฐบาล" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 7 - 8

[3]เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ปฏิวัติ 2475 แพร่พิทยา พระนคร 2515 หน้า 168 - 170 อ้างถึง สงบ สุริยัน ประวัติ 11 นายกรัฐมนตรี หน้า 696 - 697

[4]อนันต์ อมรรตัย แผนการณ์มหาชนรัฐของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เอเชียการพิมพ์ พระนคร 2517 หน้า 19 - 31

[5]ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เล่ม 1 ไทยวัฒนาพานิช พระนคร 2515 หน้า 42

[6]มีการจัดตั้งเป็นจังหวัดพระตะบอง ลานช้าง นครจำปาศักดิ์

[7]หลวงพิบูลสงครามได้รับพระราชทานยศจอมพลเมื่อเสร็จศึกอินโดจีน พ.ศ. 2484

[8]โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เล่ม 1 หน้า 291 - 292

[9]โปรดดูรายละเอียดใน สุชิน ตันตระกูล รัฐประหาร พ.ศ. 2490 สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พระนคร 2515 หน้า 26 - 76

[10]บางทีก็เรียกว่า "กบฏนายพล"

[11]เดิมคือนาวาอากาศเอก ภาจ ภาจสงคราม เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งใน คณะรัฐประหาร 2490

[12]รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 มีสาระสำคัญเกี่ยวกับ สภาผู้แทนราษฎรในวาระเริ่มแรกในระยะเวลา 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ ให้สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภทมีจำนวนเท่ากัน เมื่อใช้รัฐธรรมนูญนี้ไปแล้ว 5 ปี ถ้าผู้มีสิทธิเลือกตั้งในจังหวัดใดได้รับการศึกษาอบรมจนจบชั้นประถมศึกษาเกินกว่ากึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดของจังหวัด ให้มีสมาชิกประเภทที่ 2 จับฉลากกันออกจากตำแหน่งเท่าจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีการเลือกตั้งในจังหวัดนั้น และให้เลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ 1 เพิ่มขึ้นเท่ากับจำนวนสมาชิกประเภทที่สอง ต้องออกจากตำแหน่งภายในวันที่ 1 เมษายนของทุก ๆ ปี

[13]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร สร. 0201 - ช.ต./๒๙ บันทึกการสนทนาระหว่างพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยกับพลเอกเทย์เลอร์ เสนาธิการทหารบกสหรัฐอเมริกา ลงวันที่ 12 สิงหาคม 2498

[14]มนูญ ฐาคะศิระ การรักษาอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491 - 2500 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว. ประสานมิตร 2529 หน้า 86 อ้างถึง Thomas Lobe. United States Security Policy and Aid to The Thailand Police p. 20

[15]กองประวัติศาสตร์ทหาร กรมยุทธการทหารบก คำสั่งกองบัญชาการฝ่ายทหารที่ 4/906 เรื่องให้ยุบเลิกกองบัญชาการฝ่ายทหาร โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการฝ่ายทหาร ลงวันที่ 12 มิถุนายน 2500

[16]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร คค. 0202.2.18/1 คำแถลงของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แก่ผู้แทนหนังสือพิมพ์

[17]อนันต์ พิบูลสงคราม จอมพล ป. พิบูลสงคราม เล่ม 5 (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์ 2519) หน้า 412 - 417

[18]กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร คค. 0202.1.1/15 เรื่องบันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 25/2509 ลงวันที่ 24 สิงหาคม 2500

[19]ห้องสมุดสำนักงานเลขาธิการรัฐสภา รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 11/2500 (สามัญ) ชุดที่ 2 ลงวันที่ 30 สิงหาคม 2500

[20]อารีย์ ภิรมย์ เบื้องหลังการสถาปนาสัมพันธภาพยุคใหม่ ไทย – จีน กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์ 2524 หน้า 176 – 177

[21]ทักษ์ เฉลิมเตียรณ การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข ศูนย์หนังสือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525 หน้า 172 – 173 (อ้างอิงจาก สยามรัฐ 22 กันยายน 2500)

[22]ภายหลังดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งแรกไม่นานก็ได้รับการเลื่อนยศเป็นพลเอก

[23]คณะรัฐประหารเรียกตัวเองว่าเป็นคณะปฏิวัติ แต่ในที่นี้จะเรียกคณะรัฐประหาร เพราะมีพฤติกรรมเหมือนกับการรัฐประหารทั่ว ๆ ไป มิใช่เป็นการปฏิวัติที่แท้จริง

[24]Donald E Nuechterlein "Thailand After Sarit, Asian Survey" (May, 1964) pp. 842 – 850 ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ หน้า 11 – 12

[25]สำคัญมากในมาตรา 17 ให้อำนาจเผด็จการแก่นายกรัฐมนตรีกระทำการใด ๆ ในกรณีที่เห็นว่าเป็นการป้องกันเอกราชของชาติและบัลลังก์

[26]ทักษ์ เฉลิมเตียรณ การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข แปล สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ 2526 หน้า 204

[27]โปรดดูรายละเอียดใน สถานีวิทยุกองทัพบก "20" 17 สิงหาคม 2508 ใน ประชาธิปไตยแบบไทย ๆ โรงพิมพ์โชคชัยเทวศร์ กรุงเทพฯ 2508 หน้า 65

[28]โปรดดูรายละเอียดในสถานีวิทยุกองทัพบก "20" 31 สิงหาคม 2503 ใน ประชาธิปไตยแบบไทย หน้า 93 - 101

[29]ทักษ์ เฉลิมเตรียรณ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 209

[30]เล่มเดียวกัน หน้า 212

[31]เล่มเดียวกัน หน้า 212 - 214

[32]เล่มเดียวกัน หน้า 216

[33]สัมฤทธิ์ วงศ์อุโมษ สยามจดหมายเหตุบันทึกข่าวสาร และเหตุการณ์บันทึกประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2474 ถึง พ.ศ. 2519 หน้า 173 - 175

[34]ที่เดียวกัน

[35]ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นจอมพล ภายหลังจอมพลสฤษดิ์ ถึงอสัญกรรมไปแล้ว

[36]Michael L. Mezey. "The 1971 Coup in Thailand : Understanding Why the Legislatue Fails." Asian Survey, Vol. XIII, No 3 (March pp. 306-307) ในจุลสารโครงการตำรามสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หน้า 21 - 22

[37]David Morell, "Thailand" Asian Survey. Vol XIII. No 2 (February, 1973) pp. 162 - 178 ในเล่มเดียวกัน หน้า 24 - 25

[38]ที่เดียวกัน

[39]วันนี้เป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า "วันมหาวิปโยค" ซึ่งหมายถึงว่าเป็นวันที่เศร้าใจอย่างใหญ่หลวง

[40]"นักศึกษาและประชาชนไทยในเมืองไทย สมบัติ จันทรวงศ์ เก็บความจาก M. Rojaretnam "Students and Democracy in Contemporary Thailand," Southeast Asian Affairs 1974. Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1974 ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กันยายน 2517 หน้า 5

[41]เล่มเดียวกัน หน้า 5 - 6.

[42]ที่เดียวกัน

[43]กรณีทุ่งใหญ่ คือกรณีเฮลิคอปเตอร์ของทหารบกตกที่นครปฐม ปรากฏข้อเท็จจริงว่าบรรดานายทหารของกองทัพบกบางกลุ่มนำเฮลิคอปเตอร์ดังกล่าวไปเที่ยวล่าสัตว์ในป่าสงวนที่เป็นเขตอนุรักษ์สัตว์ป่า หรือที่เรียกว่าทุ่งนเรศวร (ทุ่งใหญ่) จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อหนังสือพิมพ์ชุดคุ้ยเรื่องนี้ จอมพลถนอมและจอมพลประภาสได้ออกมาปฏิเสธโดยอ้างว่านายทหารชุดดังกล่าวไปราชการลับชายแดนพม่า

[44]กรณีนักศึกษารามคำแหงนั้นเกิดขึ้นภายหลังกรณีทุ่งใหญ่ และการต่ออายุราชการของจอมพลถนอมและจอมพลประภาสออกไปอีกคนละ 1 ปี กล่าวคือ ได้มีภาพล้อการเมืองออกมาในหน้าหนังสือพิมพ์ที่นักศึกษารามคำแหงกลุ่มหนึ่งจัดทำขึ้น โดยมีคำบรรยายใต้ภาพในทำนองที่ว่า สภาสัตว์ป่าแห่งทุ่งใหญ่ ขอลงมติต่ออายุให้หัวหน้าสัตว์ป่าดำรงตำแหน่งต่อไปอีก 1 ปี ทำให้ ดร.ศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหงสั่งไล่นักศึกษาที่ร่วมกันทำหนังสือดังกล่าวจำนวน 9 คนออก นักศึกษาจึงรวมกันประท้วงโดยกล่าวหาว่า ดร.ศักดิ์ เป็นผู้รับใช้นักการเมืองมากกว่าที่จะเป็นนักวิชาการที่ดี

[45]สิ้นสุดลงในวันที่ 16 ตุลาคม 2516 เมื่อสถานีวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ได้ประกาศว่า "บุคคลทั้ง 3" ได้เดินทางออกนอกประเทศไปแล้ว

[46]อาจจะกล่าวได้ว่ามีการชุมนุมและเดินขบวนเรียกร้องสิทธิ และความเป็นธรรมกันอยู่เป็นประจำเกือบทุกวัน ไม่ว่าจะเป็นพวกกรรมกร ชาวไร่ชาวนา แม่ค้าหาบเร่ นิสิตนักศึกษา

[47]ใน พ.ศ. 2516 สถิติการใช้น้ำมันของไทย ปรากฏว่า ใช้น้ำมันเบนซิน 1600 ล้านลิตร น้ำมันดีเซล 2700 ล้านลิตร เฉลี่ยใช้น้ำมันวันละ 8.3 ล้านลิตร การใช้น้ำมันกันอย่างฟุ่มเฟือยเช่นนี้เมื่อมีการขึ้นราคาน้ำมัน มีผลทำให้เรือประมงนับหมื่นลำทั่วประเทศต้องจอดนิ่งอยู่ที่ท่าเพราะขาดน้ำมัน

[48]"ไทยน้อย" นามแฝง เกมการเมืองของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ แพร่พิทยา กรุงเทพฯ. 2517 หน้า 103 – 104

[49]เล่มเดียวกัน หน้า 191 – 193

[50]เล่มเดียวกัน หน้า 153 – 165

[51]เล่มเดียวกัน หน้า 177

[52]เล่มเดียวกัน หน้า 187

[53]กมล ทองธรรมชาติ วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย สำนักพิมพ์บรรณกิจ เทรดดิ้ง กรุงเทพฯ 2520 หน้า 105 – 119

[54]เล่มเดียวกัน หน้า 121 – 123

[55]พล ต. ประมาณ อดิเรกสาร บันทึกความจำเมื่อข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าพรรคชาติไทย กรุงเทพฯ 2520 หน้า 107 – 110

[56]เล่มเดียวกัน หน้า 116 – 170

[57]กมล ทองธรรมชาติ วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย หน้า 31

[58]สัมฤทธิ์ มีวงศ์อุโฆษ สยามจดหมายเหตุ บันทึกข่าวสารและเหตุการณ์ บันทึกประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2519 สยามบรรณ กรุงเทพฯ 2520 หน้า 4

[59]เล่มเดียวกัน หน้า 25

[60]เล่มเดียวกัน หน้า 38 – 39, 52

[61]เล่มเดียวกัน หน้า 60 – 61

[62]เล่มเดียวกัน หน้า 98 – 99

[63]เล่มเดียวกัน หน้า 150 – 152

[64]เล่มเดียวกัน หน้า 173 – 175

[65]เล่มเดียวกัน หน้า 201 – 205

[66]เล่มเดียวกัน หน้า 243

[67]เล่มเดียวกัน หน้า 274

[68]เล่มเดียวกัน หน้า 269

[69]เล่มเดียวกัน หน้า 271 – 274

[70]กมล ทองธรรมชาติ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 187

[71]รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521

บทที่ 5

ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

เป็นที่น่าสังเกตสำหรับผู้ที่สนใจในประวัติศาสตร์การเมืองไทย เมื่อศึกษาอย่างพิจารณาแล้วจะพบว่า ภายใต้ระบอบศักดินาก่อนหน้าที่ไทยจะหันไปรับอารยธรรมการเมืองสมัยใหม่จากโลกตะวันตกนั้น บรรดาผู้นำไทยระดับสูงมักจะมีเรื่องขัดแย้งทางการเมืองกันอยู่เสมอ จนกระทั่งสิ้นสุดลงด้วยการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกันจนถึงขั้นเปลี่ยนราชวงศ์ ดังจะเห็นได้ในสมัยอยุธยาเป็นราชธานีซึ่งมีเวลานานถึง 417 ปี

อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนหน้าจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญนั้นซึ่งมีเวลาเพียง 150 ปี ก็เกิดความขัดแย้งทางการเมืองครั้งสำคัญ ๆ อยู่หลายครั้งเช่นเดียวกัน แต่ก็ไม่ถึงกับแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจนเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ ทำไมจึงมีความแตกต่างจากสมัยอยุธยา

ปัญหาดังกล่าวนี้สมควรจะได้ศึกษาหาคำตอบ และอาจทำให้เห็นความแตกต่างในประเด็นสำคัญ ๆ ระหว่างสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ รวมทั้งอาจเป็นบทเรียนของผู้นำทางการเมืองยุคใหม่ได้อีกด้วย

5.1 ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยในสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310)

สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดสถาบันหนึ่งของไทยสมัยอยุธยา เนื่องจากเป็นสถาบันสูงสุดทางการเมืองการปกครองของไทยในสมัยนั้น ถ้าพิจารณาในแง่ของชนชั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ก็เป็นสถาบันสำหรับบุคคลที่อยู่ในฐานันดรสูงสุดในสังคมซึ่งประกอบด้วยบุคคลในฐานันดรต่าง ๆ อันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรม

วงศานุวงศ์ ขุนนาง ไพร่ และทาส ตามลำดับ ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยในสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยา สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงตลอดระยะเวลา 417 ปี ไม่ปรากฏแนวความคิดที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์เหมือนกับสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเริ่มปรากฏแนวความคิดที่จะมีผลกระทบต่อสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่ได้มีคณะเจ้านายและข้าราชการเสนอคำกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองใน ร.ศ. 103 เป็นต้นมา ตราบจนกระทั่งเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ใน พ.ศ. 2475

เมื่อเปรียบเทียบดูความมั่นคงของสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ระหว่างสมัยอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์แล้วก็จะพบว่า ในสมัยอยุธยาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงกว่าสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะเหตุว่าความเชื่อถือต่อแนวความคิดทางการเมืองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของคนอยุธยายังมิได้เปลี่ยนแปลงไปแต่ประการใด แต่ถึงกระนั้นก็ตามพระราชอำนาจของตัวบุคคลที่ดำรงฐานะของตนอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาก็ถูกท้ายอยู่ตลอดเวลาระหว่าง พ.ศ. 1893 – 2310 เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองสูงสุดเพื่อจะได้ก้าวขึ้นไปดำรงฐานะตนเองอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ รวมแล้วประมาณ 15 ครั้ง เฉลี่ยแล้วเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันทุก ๆ 27 ปีกับอีก 9 เดือน บางครั้งก็เป็นการยินยอมมอบอำนาจให้กันโดยไม่สูญเสียเลือดเนื้อ ในบางครั้งก็เกิดเป็นสงครามกลางเมืองสู้รบฆ่าฟันกันเองในหมู่คนไทยอย่างใหญ่โต เป็นผลทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องอ่อนแอลงและพบกับความอวสานในที่สุดเมื่อต้องเผชิญกับการรุกรานของพม่าใน พ.ศ. 2310

ปัญหาที่น่าพิจารณาก็คือ ประการแรก สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ด้วยความเชื่อมั่นและยอมรับของชาวไทยสมัยอยุธยาในฐานะองค์กรที่มีอำนาจทางการเมืองสูงสุดของระบบการเมืองการปกครองสมัยนั้นได้อย่างไร ประการที่สอง ฐานันดร

พระมหากษัตริย์มีกุศโลบายที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีความมั่นคงได้อย่างไร ประการที่สาม เพราะเหตุใดการเป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา จึงต้องเสี่ยงต่อการถูกแย่งชิงอำนาจดังปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์อยุธยาเช่นนั้น ทั้ง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นผู้มีอำนาจล้นพ้นสูงสุด ประการที่สี่ การเป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยามีสิ่งท้าทายต่อความใคร่จะเป็นของผู้มีอำนาจทางการเมืองในสมัยนั้น ทั้ง ๆ ที่ต้องเสี่ยงต่อการถูกแย่งชิงอำนาจในที่สุด ประการที่ห้า การแย่งชิงตำแหน่งพระมหากษัตริย์มิได้มีอยู่แต่ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์เท่านั้น แต่กลับมีการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางผู้ใหญ่อีกด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด ประการที่หก การรักษาดุลย์อำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง มีมากน้อยเพียงไร และเกิดผลดีผลเสียอย่างไร หรือไม่ ประการที่เจ็ด ระบบการเมือง การปกครอง สังคม และเศรษฐกิจจะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองดังกล่าวบ้างหรือไม่ และถ้ามีส่วนสนับสนุนจะมากน้อยเพียงใด ประการสุดท้าย เมื่อพิจารณาถึงสถาบันของพระมหากษัตริย์ในส่วนย่อย แต่ละราชวงศ์ที่ปกครองอาณาจักรอยุธยาต่างดำรงสถานภาพแตกต่างกันอย่างไร ปัญหาเหล่านี้น่าจะมีคำตอบที่สอดคล้องกับสภาพของความเป็นจริงในสมัยนั้น

5.1.1 <u>การรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์</u>

ก่อนที่จะพิจารณาถึงการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของผู้นำทางการเมืองสมัยนั้น จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงการรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์เสียก่อนว่า ตลอดระยะเวลา 417 ปี และมีพระมหากษัตริย์ปกครองแผ่นดิน 35 พระองค์นั้น[1] กรุงศรีอยุธยามีระบบรักษาพระราชอำนาจตลอดจนสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์อย่างไร และมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงไร

(1) <u>การรับวัฒนธรรมของลัทธิไศเลนทร์จากเขมรมาใช้</u>[2] เป็นวัฒนธรรมที่เข้ามามีบทบาททางด้านการปกครองอยู่มาก บางทีก็เรียกลัทธินี้ว่า "เทวราช" เป็นลัทธิซึ่งเป็นทั้งระบบการปกครองและระบบศาสนา[3] กล่าวคือเป็นศาสนาที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นวัตถุเคารพ มีการบูชาพระมหากษัตริย์อยู่เนืองนิจ ลัทธิไศเลนทร์นี้จะเน้นความสำคัญและพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ แทนที่พระมหากษัตริย์จะมีลักษณะเหมือนคนธรรมดาทั่วไปที่มีความสามารถแต่กลับกลายเป็นว่ากษัตริย์แตกต่างจากคนธรรมดา เพราะเป็นสมมติเทพ ปกครองเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของอาณาประชาราษฎร์ กล่าวคือ "พระเจ้าแผ่นดินได้รับการยกย่องพระเกียรติเสมอด้วยพระผู้เป็นเจ้า พระองค์ทรงเลือกเอาประโยชน์ทางบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นที่เกรงกลัวแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินยิ่งกว่าจะทรงพอพระราชหฤทัยให้เป็นที่รักแก่ประชาชนทั้งหลายเสียอีก และไม่ค่อยทรงปรากฏพระองค์ต่อสาธารณชนมากนัก อาจเป็นเพราะเกรงว่าถ้าปรากฏพระองค์ให้พสเมืองเห็นพวกราษฎรก็จะประจักษ์ว่าอันเจ้าชีวิตของพวกตนนั้นที่แท้ก็คือมนุษย์ธรรมดาสามัญที่ยังมีความขาดตกบกพร่องและจุดอ่อนแออยู่ดี"[4] ลัทธิเทวราชซึ่งเห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้านั้น เมื่อรับลัทธินั้นเข้ามาแล้วก็จะต้องมีวิธีการและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่จะทำให้คนมีความเห็นคล้อยตามลัทธินั้น โดยทำให้คนนึกว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าจริง ๆ[5] ด้วยเหตุนี้ลัทธิไศเลนทร์หรือลัทธิเทวราชจึงมีความสำคัญต่อการรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์อยู่มาก

(2) <u>การรับวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา</u> แนวความคิดทางพุทธศาสนาที่เข้ามามีบทบาทต่อการปกครองและสังคมไทย คือแนวความคิดแบบธรรมราชาและทศพิธราชธรรม แนวความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังที่พระพุทธศาสนาได้แพร่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ ความคิดทางพุทธศาสนาได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวคิดทางการเมือง นับตั้งแต่สมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยในยุคสุโขทัย ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิพระร่วงและศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมาจนถึง

สมัยรัตนโกสินทร์[6] การกล่าวอ้างถึงทศพิธราชธรรม[7] มีอยู่ทั่ว ๆ ไปทุกสมัยทั้งในทางหลักการที่พระมหากษัตริย์ควรยึดถือในการปกครองและการอธิบายความเสื่อมโทรมของอาณาจักรของระบบการปกครองว่ามาจากการที่กษัตริย์ไม่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากหลักการดังกล่าว นอกจากหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการแล้ว ก็มีธรรมของพระมหากษัตริย์อีก 5 อย่าง คือสังคหวัตถุ 5 ประการ[8] รวมทั้งจักรวรรดิวัตรอีก 12 ประการด้วย[9] ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงประพฤติปฏิบัติได้ครบถ้วนก็ย่อมจะสามารถดำรงสถานภาพของตนเองไว้ได้

(3) <u>การกำหนดพระราชพิธีบางอย่างที่เกี่ยวกับการปกป้องสถานภาพของพระมหากษัตริย์</u> พระราชพิธีดังกล่าวพราหมณ์ซึ่งเข้ามามีบทบาทในพระราชสำนักของกรุงศรีอยุธยาจะเป็นผู้กำหนดถวาย ที่สำคัญก็คือ พระราชพิธีศรีสัจปานกาลหรือพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยา ข้าราชบริพารชุนนางใหญ่น้อยจะต้องดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาถวายแด่องค์พระมหากษัตริย์ ถ้าพิจารณาดูเนื้อความในลิลิตโองการแช่งน้ำในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นการอ้างถึงพระรัตนตรัยเทพยดาอารักษ์ทั้งปวง โดยขอให้ทรงลงโทษผู้ทรยศหรือศิคกบฏ ขอให้ผู้ทรยศตายด้วยคมหอกคมดาบและศาสตราวุธต่าง ๆ หรือไม่ก็ให้ถูกขบกัดด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด เมื่อสาปแช่งแล้วก็กล่าวคำอำนวยพรให้แก่ผู้อยู่ในความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตให้ประสบความสุขความเจริญด้วยการต่าง ๆ[10] พระราชพิธีดังกล่าวนี้เป็นการพิสูจน์ความจงรักภักดีของเหล่าชุนนางข้าราชการที่มีต่อกษัตริย์ พิธีดังกล่าวนี้ เป็นการพิสูจน์ความจงรักภักดีของเหล่าชุนนางข้าราชการที่มีต่อกษัตริย์ เป็นพิธีที่กฎหมายบังคับกำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาลวางโทษไว้ว่า ผู้ใดขาดถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถือว่าเป็นกบฏโทษถึงตาย เว้นแต่จะป่วยไข้เท่านั้น[11] จะเห็นได้ว่าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นนโยบายที่จะคุมกำลังคนไม่ให้ทรยศ ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ดื่มน้ำสาบานแล้วไม่กล้าคิดกบฏต่อพระมหากษัตริย์ เป็นการรักษาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้อีกประการหนึ่งพระราชพิธีอื่น ๆ นอกจากนี้ก็มีเช่น พระราชพิธี

บรมราชาภิเษก ก็เป็นไปเพื่อเสริมสร้างพระราชอำนาจและความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน

(4) การตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นใช้บังคับ[12] กฎมณเฑียรบาลเป็นกฎหมายชนิดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ หลักใหญ่ใจความหรือจุดประสงค์ของกฎมณเฑียรบาลที่ตั้งขึ้นมาก็เพื่อพิทักษ์รักษาความปลอดภัยให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นต้นว่าออกกฎขึ้นมาเพื่อป้องกันมิให้พระราชโอรสได้มีโอกาสเข้ามาใกล้โดยมิได้รับอนุญาต[13] เพราะเกรงว่าอาจจะมาทำร้ายเพื่อแย่งชิงราชสมบัติได้ หรืออาจจะออกกฎขึ้นมาเพื่อป้องกันมิให้ขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์สูง ๆ ซึ่งมีข้าทาสบริวารมากได้มีโอกาสร่วมมือให้การสนับสนุนพระราชโอรสพระราชนัดดาต่อต้านพระมหากษัตริย์ได้[14] นอกจากนี้ก็อาจจะจัดลำดับฐานะพระราชโอรสให้สูงต่ำตามฐานะตามฝ่ายพระราชมารดา[15] เพราะในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์ทรงมีพระมเหสีและพระสนมหลายคน พระราชโอรสอาจแย่งชิงราชสมบัติกันได้ เหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ก็มีการป้องกันการละเมิดของขุนนางด้วยการใช้กฎมณเฑียรบาลเป็นเครื่องมือ เป็นต้นว่า ผู้ใดทำเทียมเครื่องต้นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์จะต้องถูกลงโทษด้วยการตัดมือ[16] หรือในขณะที่ขุนนางกำลังเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์อยู่ในห้องพระโรง ผู้ที่เข้าเฝ้าถ้ามีเรื่องสำคัญก็ควรกราบทูลกษัตริย์ห้ามพูดคุยกันเอง หากพูดคุยกันเองจะมีโทษตามชั้นบรรดาศักดิ์[17] ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับราษฎรนั้น ตามธรรมดาโอกาสที่ประชาชนจะใกล้ชิดกับกษัตริย์ก็มีน้อยอยู่แล้ว แต่กฎมณเฑียรบาลก็จะทำให้ราษฎรมีโอกาสน้อยที่จะได้ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ของตน เป็นต้นว่าถ้าพระมหากษัตริย์ทรงประทับอยู่ในเรือ ถ้าราษฎรจะพายเรือเข้าไปใกล้เพื่อถวายฎีการ้องทุกข์อาจถูกมองว่าเป็นพวกกบฏ คนบ้า หรือคนเมา และจะถูกลงโทษจนได้รับความเจ็บปวดได้[18] หรือในกรณีอื่นดังเช่น "ถ้าถีบประตูวังให้ตัดตีนเสีย เอามือผลักประตูวังเข้าไปเองให้ตีด้วยไม้หวายยี่สิบที ถ้าปีนกำแพงชั้นนอกให้ตัดตีนเสีย ถ้าปีนกำแพงวังชั้นในให้ฆ่าเสีย ถ้าถือเครื่องศาสตราวุธเข้าไปในพระราชวัง ให้นายประตูถามดูดีร้าย ถ้าใช่งานที่จะเอาเข้ามา

ให้ตัดมือผู้เอาเข้ามานั้นเสีย"[19] แสดงให้เห็นว่าคนธรรมดาไม่ค่อยจะมีโอกาสร้องทุกข์ต่อองค์พระมหากษัตริย์มากนัก ทั้งหมดนี้ก็ล้วนแต่เป็นไปเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดจากการประทุษร้ายของบุคคลอื่นทั้งสิ้น

(5) <u>การตราพระราชกำหนดศักดินาขึ้นใช้บังคับ</u>[20] ก็นับได้ว่าเป็นวิธีการรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ได้อีกประการหนึ่ง กล่าวคือแสดงให้เห็นถึงสถานภาพอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ เนื่องด้วยทรงอยู่เหนือศักดินาทั้งปวงในแผ่นดินในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดิน ทรงพระราชทานที่ดินให้กับขุนนางและราษฎรมากน้อยตามศักดินาที่แต่ละคนมีอยู่ตามกฎหมาย การใช้ที่ดินเป็นเครื่องต่อรองผลประโยชน์กับพระราชวงศ์ ขุนนางและไพร่ทั้งหลาย ทำให้บุคคลเหล่านี้เกิดความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนวยผลประโยชน์ให้กับตน[21] นอกจากนี้การกำหนดให้พระราชวงศ์มีศักดินาทางฝ่ายพลเรือนทั้งหมด[22] ก็ทำให้บรรดาพระราชวงศ์ถูกถีดกันออกไปจากฐานอำนาจทางทหาร ซึ่งทำให้อันตรายอันอาจเกิดจากพระราชวงศ์ที่สืบจะแย่งชิงราชบัลลังก์จากองค์พระมหากษัตริย์ลดน้อยลงไปด้วย

(6) <u>การกำหนดบทลงโทษที่รุนแรงและน่าสะพึงกลัวในกรณีที่กระทำผิดต่อองค์พระมหากษัตริย์</u> เป็นต้นว่า มาตรา 1 ในกฎหมายอาญาหลวงว่า "...ผู้ใดใจโลภนัก ทำใจใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้ล้ำเหลือบรรดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตนแลมิจำพระราชนิยมพระเจ้าอยู่หัวแลถ้อยคำมิควรมาเจรจาเช่นในระวางราชาสีขบและสิ่งของมิควรประดับเอามาเป็นเครื่องประดับตน ท่านว่าผู้นั้นหนงองอาจท่านให้ลงโทษเปดสถาน ให้บั่นคอ ริบเรือน ให้เอาตะพ้าวห้าวยัดปาก..."[23] หรือในกรณีที่สืดกบฏในลักษณะกบฏศึก มาตรา 1 กล่าวว่าจะได้รับสามสถานคือให้ริบราชบาท ฆ่าเสียทั้งโคตร ให้ริบราชบาท ฆ่าเสียเจ็ดโคตร ให้ริบราชบาท ฆ่าเสียโคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบต่อไป และการประหารให้ทิ้งไว้เจ็ดวันถึงให้ตายและอย่าให้เสือกตกดิน แล้วให้แพลอยตามน้ำ[24] หรือในกรณีที่ฆ่าคนตายไม่ว่าจะเป็น

พระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ บิดามารดา ญาติพี่น้อง ครูอุปัชฌาจารย์ เด็กและผู้อื่น จะได้รับโทษ 21 สถาน เช่น "ให้ตอยกระบานศีศะเสียกออกเสีย แล้วเอาดีมดีบก้อนเหล็กแดงใส่ลงให้มันหมองศีศะพลุงฟูดังมอเคี่ยวน้ำส้มพระอูม"[25] กฎหมายเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดความคับแค้นใจแก่ผู้ที่ถูกจะละเมิดต่อพระมหากษัตริย์ได้ไม่น้อยทีเดียว

ทั้งหกประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างที่ยกมาเพื่อชี้ประเด็นที่เกี่ยวกับภูมิคุ้มกันพระราชอำนาจและสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นว่า น่าจะทำให้ผู้ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ครองราชสมบัติไปได้จนตลอดรัชกาลโดยไม่มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกัน แต่ก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะประวัติศาสตร์ได้พิสูจน์ตัวเองว่าภูมิคุ้มกันเหล่านี้ไม่สามารถคุ้มกันมิให้มีการแย่งชิงราชสมบัติจากพระมหากษัตริย์พระองค์เดิมได้เลย พระราชอำนาจของพระพระมหากษัตริย์ถูกละเมิดจากพระราชวงศ์และขุนนางอยู่เสมอ

(7) <u>ความพยายามที่จะรักษาดุลย์อำนาจระหว่างพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ รวมทั้งเสนาบดีผู้ใหญ่</u> เรื่องนี้อาจวิเคราะห์ได้จากการปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่โปรดให้ยกเลิกเมืองลูกหลวง[26] และการที่ได้ทรงตั้งตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่สมุหนายกและสมุหกลาโหม[27] ระบบการมีเมืองลูกหลวงก่อให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองมาตั้งแต่ตอนต้น ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว เช่น กรณีขุนหลวงพะงั่วจากเมืองสุพรรณบุรีกับพระราเมศวรที่กรุงศรีอยุธยา พระราเมศวรจากลพบุรีกับพระเจ้าทองลันที่อยุธยา หรือกรณีพระนครินทราชาจากเมืองสุพรรณบุรีกับพระรามราชาที่กรุงศรีอยุธยา เป็นต้น การยกเลิกเมืองลูกหลวงและตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นมาในสมัยพระบรมไตรโลกนาถวิเคราะห์ดูแล้วเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายประการหนึ่งก็เพื่อลดกระแสการชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างพระราชวงศ์[28] ซึ่งแต่เดิมมีโอกาสได้ครองเมืองลูกหลวงให้น้อยลง นอกจากนี้การที่พระบรมไตรโลกนาถได้ทรงตั้งตำแหน่งสมุหนายกและสมุหพระกลาโหม

คุมพลเรือนและทหารแยกจากกันนั้น นอกเหนือจากเพื่อความสะดวกในการปกครองอาณาจักรแล้วอาจวิเคราะห์ได้ว่าทรงหาทางที่จะมิให้อำนาจ ทั้งทางทหารและพลเรือนตกอยู่ในกำมือของบุคคลเพียงคนเดียว เพื่อความปลอดภัยและเป็นการรักษาสถานภาพของพระมหากษัตริย์ เพราะขุนนางอาจมีอำนาจมากจนสามารถจะท้าทายอำนาจของกษัตริย์ได้ถ้ามีอำนาจคุมทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน นอกจากนี้การแบ่งแยกอำนาจระหว่างสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมจะเกิดดุลย์อำนาจระหว่างขุนนางทั้งสองตำแหน่ง พระมหากษัตริย์อาจจะใช้ประโยชน์จากดุลย์อำนาจของเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งสองรักษาอำนาจของตนเองได้[29] แต่เมื่อเวลาได้ผ่านพ้นไปขุนนางผู้ใหญ่ในตำแหน่งสมุหกลาโหมเกิดมีอำนาจถึงกับแย่งชิงอำนาจของกษัตริย์ได้ การรักษาดุลย์อำนาจระหว่างขุนนางกับกษัตริย์ก็เกิดขึ้น กล่าวคือ สมเด็จพระเพทราชาได้ทรงปรับปรุงการปกครองเพื่อรักษาดุลย์ระหว่างขุนนางและกษัตริย์ ด้วยการให้สมุหพระกลาโหมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้และสมุหนายกดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งนี้ให้รับผิดชอบทั้งด้านทหารและพลเรือน[30] นับเป็นการลดอำนาจของสมุหพระกลาโหมให้น้อยลง ครั้นต่อมา (จะเป็นในรัชกาลใดนั้นไม่ทราบแน่) สมุหพระกลาโหมคนหนึ่งมีความผิดโปรดให้เอาหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การดูแลของสมุหพระกลาโหมไปขึ้นกับเสนาบดีพระคลังจนกระทั่งมาถึงสมัยสร้างกรุงเทพฯ เป็นราชธานี สมุหพระกลาโหมจึงได้ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ตามเดิม[31] จะเห็นได้ว่าตำแหน่งขุนนางนี้ ตามประวัติศาสตร์อยุธยา "สมุหพระกลาโหม" เป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในบางยุคเหมือนกันจึงถูกเปลี่ยนแปลงสถานภาพอยู่บ่อย ๆ ทั้งนี้ก็คงจะเนื่องมาจากการรักษาสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง

5.1.2 การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์และกับขุนนาง

ไม่ว่าจะมีกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ที่ตราขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือรักษาสถานภาพของพระมหากษัตริย์ก็ดี หรือไม่ว่าจะรับเอาอิทธิพลความคิดทางทฤษฎีการปกครองต่าง ๆ มาจากภายนอกราชอาณาจักรก็ดี การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยาก็เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ โปรดดูตารางข้างล่าง

ตาราง ก.

พ.ศ.[32]	เหตุการณ์	คู่กรณี	ระยะห่างกันแต่ละครั้ง
1893	ตั้งกรุงศรีอยุธยา	-	ตั้งกรุงศรีฯ
1913	ขุนหลวงพะงั่วแย่งชิงอราชสมบัติจากพระราเมศวร	กษัตริย์กับพระราชวงศ์	20
1925	พระราเมศวรแย่งชิงราชสมบัติจากพระเจ้าทองลัน	กษัตริย์กับพระราชวงศ์	12
1944	เจ้านครอินทร์แย่งชิงราชสมบัติจากพระรามราชา	กษัตริย์กับพระราชวงศ์	19
1961	เจ้าอ้ายพระยาแย่งชิงราชสมบัติกับเจ้ายี่พระยา	พระราชวงศ์กับพระราชวงศ์	17
2057	พระชัยราชาแย่งชิงราชสมบัติจากพระรัษฎาธิราช	กษัตริย์กับพระราชวงศ์	96
2072	ขุนวรวงศาแย่งชิงราชสมบัติจากพระยอดฟ้า	ขุนนางกับกษัตริย์	15

พ.ศ.	เหตุการณ์	คู่กรณี	ระยะห่างกันแต่ละครั้ง
2072	ขุนพิเรนทรเทพกำจัดขุนวรวงศาธิราช	ขุนนางกับกษัตริย์	ไม่ถึงปี
2145	พระเจ้าทรงธรรมแย่งชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์	พระราชวงศ์กับกษัตริย์	73
2173	เจ้าพระยากลาโหมกำจัดพระเชษฐาธิราช	ขุนนางกับกษัตริย์	28
2173	เจ้าพระยากลาโหมแย่งชิงราชสมบัติจากพระอาทิตย์วงศ์	ขุนนางกับกษัตริย์	ไม่ถึงปี
2199	พระศรีสุธรรมราชแย่งชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าชัย	พระราชวงศ์กับกษัตริย์	26
2199	พระนารายณ์แย่งชิงราชสมบัติจากพระศรีสุธรรมราชา	พระราชวงศ์กับกษัตริย์	ไม่ถึงปี
2231	พระเพทราชายึดอำนาจจากพระนารายณ์	ขุนนางกับกษัตริย์	32
2275	เจ้าฟ้าพรแย่งชิงราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศวร	พระราชวงศ์กับพระราชวงศ์	44
2301	เจ้าฟ้าอุทุมพรทรงถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีด้วยความจำพระทัย	กษัตริย์กับพระราชวงศ์	26
2310	กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า		

ที่มา : จัดทำตารางโดยผู้เขียน

ถาจะเปรียบเทียบระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการชิงอำนาจทางการเมือง ก็จะพบว่า จาก พ.ศ. 1962 – 2056 เป็นระยะเวลาที่ว่างมากที่สุดถึง 94 ปี จาก พ.ศ. 2073 – 2144 ว่างถึง 71 ปี และจาก พ.ศ. 2232 – 2274 ว่างเป็นลำดับที่สามคือว่างถึง 42 ปี ลดหลั่นกันไปเรื่อย ๆ จนน้อยที่สุดไม่ถึง 1 ปี โปรดดูตาราง ข.

ตาราง ข.

จาก พ.ศ. – พ.ศ.	จำนวนปีที่ว่างการชิงอำนาจ	มากเป็นลำดับที่จากมากไปหาน้อย
1962 – 2056	94	1
2073 – 2144	71	2
2232 – 2274	42	3
2146 – 2172	26	4
2174 – 2198	24	5
2200 – 2224	24	5
2277 – 2300	23	6
1893 – 1912	19	7
1945 – 1960	15	8
2058 – 2071	13	9
1914 – 1924	10	10
2302 – 2310	8 (แล้วจึงเสียกรุง)	11
2072 – 2072	ไม่ถึงปี	12
2172 – 2173	ไม่ถึงปี	12
2199 – 2199	ไม่ถึงปี	12
รวม 1893 – 2310	380	–

ที่มา : จัดทำตารางโดยผู้เขียน

เมื่อรวมตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงเสียกรุงแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 จะมีเวลาว่างจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจากองค์พระมหากษัตริย์และในระหว่างผู้มีสิทธิ์ได้ราชสมบัติถึง 380 ปี ดังนั้นเวลาที่เกิดการแย่งชิงอำนาจในลักษณะดังกล่าวจะมีเพียง 37 ปี จากอายุของกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น 417 ปี ในจำนวน 15 ครั้ง ของการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยาเกิดขึ้นในหมู่พระราชวงศ์ด้วยกันเองและพระราชวงศ์กับพระมหากษัตริย์ 10 ครั้ง ระหว่างขุนนางกับพระมหากษัตริย์ 5 ครั้ง เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเป็นไปในหมู่พระราชวงศ์และพระมหากษัตริย์มากกว่าขุนนางกับพระมหากษัตริย์คิดเป็นอัตราส่วน 2 : 1 และถ้าเปรียบเทียบกันในหมู่พระราชวงศ์ด้วยกันแล้ว จะเห็นว่าจำนวนความถี่ของการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองที่เกิดขึ้นแตกต่างกันดังนี้ (โปรดดูตาราง ก.)

ตาราง ก.

ราชวงศ์	จาก พ.ศ.–พ.ศ.	จำนวนครั้งของการแย่งชิงอำนาจจากมากไปหาน้อย	จำนวนปีที่ครองราชย์	เฉลี่ยจำนวนปีต่อ 1 ครั้ง
สุวรรณภูมิ	1913 – 1925 1945 – 2112	4	180	45
พระร่วง	2112 – 2173	3	61	20
ปราสาททอง	2173 – 2231	3	58	19
อู่ทอง	1893 – 1912 1925 – 1944	2	38	19
บ้านพลูหลวง	2231 – 2310	2	79	39
นอกราชวงศ์ (ขุนวรวงศาธิราช)	2091 – 2091	1	1	1

ที่มา : จัดทำตารางโดยผู้เขียน

จากตารางข้างบนนี้ (ตาราง ค.) ถ้าไม่นับขุนวรวงศาธิราช ซึ่งครองราชย์เพียงปีเดียวก็หมดยุคแล้วจะพบว่า ในช่วงเวลาที่ครองอำนาจนั้น ราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์อู่ทองเกิดแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเร็วที่สุดคือ เฉลี่ยแล้วประมาณ 19 ปีต่อครั้ง ราชวงศ์พระร่วง 20 ปีต่อครั้ง ราชวงศ์สุวรรณภูมิ 45 ปีต่อครั้ง และ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง 39 ปีต่อครั้ง

ถ้าพิจารณาจากตาราง ก. และ ค. ประกอบกันจะเห็นว่า ขุนนางแย่งชิงอำนาจมากที่สุดในสมัยราชวงศ์พระร่วงตอนปลายจำนวน 2 ครั้ง ราชวงศ์สุวรรณภูมิกับราชวงศ์ปราสาททองราชวงศ์ละ 1 ครั้ง (โดยไม่นับในสมัยขุนวรวงศาธิราชอีก 1 ครั้ง) นอกนั้นเป็นบทบาทของพระราชวงศ์ทั้งสิ้น

จากตารางเปรียบเทียบที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้น สามารถหาข้อสรุปเกี่ยวกับการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ดังนี้ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์อู่ทองและสุวรรณภูมิก่อให้เกิดการแย่งชิงอำนาจการเมืองรวมแล้ว 6 ครั้ง แสดงถึงว่าการผูกพันด้วยการแต่งงานของคนในราชวงศ์ทั้งสองเมื่อเริ่มต้นนั้น มิได้ช่วยขจัดปัญหาการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองแต่ประการใด

2. ในสมัยราชวงศ์สุวรรณภูมิซึ่งมีกษัตริย์ครองราชย์สืบต่อกันมาถึง 180 ปีนั้น มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองถึง 4 ครั้งนับว่ามากที่สุด แต่เมื่อเฉลี่ยแล้วอัตราความถี่กลับต่ำกว่าในสมัยราชวงศ์ปราสาททองซึ่งครอบราชย์เพียง 58 ปี แต่แย่งชิงอำนาจทางการเมืองถึง 3 ครั้งซึ่งมากที่สุด

3. ในสมัยราชวงศ์บ้านพลูหลวงถึงแม้ว่าการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจะมีความถี่ต่ำ คือเฉลี่ย 39 ปีต่อ 1 ครั้ง แต่ก็นับว่าสงครามชิงอำนาจทางการเมืองสมัยนี้ใหญ่โตที่สุดและสูญเสียชีวิตกำลังผู้คนมากที่สุด[33]

4. ไม่ปรากฏว่าราชวงศ์ใดในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปกครองอาณาจักรโดยปราศจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง

5. แนวโน้มของการก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของขุนนางเริ่มมีขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยราชวงศ์สุวรรณภูมิและชัดขึ้นในตอนปลายสมัยราชวงศ์พระร่วงและปลายสมัยราชวงศ์ปราสาททอง

อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นอยู่ขณะนั้น จะเห็นได้ว่าผู้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา ต้องเสี่ยงต่อการถูกแย่งชิงอำนาจ ทั้งนี้ก็ด้วยสาเหตุหลายประการ

1. โดยสภาวะตามธรรมชาติเมื่อพิจารณาในแง่ของกลุ่มผลประโยชน์เป็นหลักพระมหากษัตริย์ทรงมีศัตรูทางการเมืองที่สำคัญยิ่งอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งต่างก็มีความหวังในราชสมบัติด้วยกันทั้งสิ้นถ้าโอกาสจะอำนวยให้ ส่วนกลุ่มที่สองได้แก่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ในทางการเมืองการปกครอง ในระดับสูง

2. ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุยังน้อยก็มักจะไม่ได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากพระราชวงศ์ที่เป็นผู้ใหญ่กว่า และจากบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ที่อาวุโสกว่าด้วย ดังเช่น กรณีของพระยอดฟ้า พระอาทิตยวงศ์ เป็นต้น

3. โดยสภาพของสังคมไทยสมัยโบราณผู้ที่ทำหน้าที่ควบคุมกำลังคนที่แท้จริงนั้นไม่ใช่พระมหากษัตริย์ แต่เป็นพวกเจ้านายและขุนนางใหญ่น้อยทั้งปวง

สถานการณ์ดังกล่าวทำให้พระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาเสี่ยงต่อการถูกแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเป็นอย่างมาก เพราะเมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าสถานภาพของพระมหากษัตริย์ไม่สู้มั่นคง ถึงแม้จะได้กฎมณเฑียรบาลปรัชญาทางการเมืองจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ หรือการปรับปรุงโครงสร้างของระบบการปกครองในบางยุคบางสมัยมาเป็นเครื่องมือปกป้องสถานภาพของพระมหากษัตริย์อย่างเต็มที่แล้วก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางระดับสูงย่อมทราบดีถึงกฎหมาย ระเบียบ ประเพณี ลัทธิหรือปรัชญาต่าง ๆ

ที่ชนชั้นปกครองนำมาใช้นั้น เพื่อความสะดวกต่อการควบคุมผู้คนที่อยู่ใต้ปกครองเท่านั้น แต่สำหรับชนชั้นปกครองด้วยกันแล้วเป็นการรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นเดียวกัน ก็เท่ากับว่าถ้าเมื่อใดพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางสามารถประสานประโยชน์กันได้ การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวก็ไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าไม่สามารถประสานประโยชน์กันได้การแย่งชิงอำนาจก็ย่อมจะต้องเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ระบบศักดินาจึงสอดคล้องกับลักษณะของการประสานประโยชน์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทั้งหลายเป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าจะไม่สัมฤทธิ์ผลตลอดไปแต่อย่างน้อยก็ช่วยลดปัญหาการเผชิญหน้า และการขัดแย้งผลประโยชน์ของกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวไปได้ในชั่วระยะเวลาหนึ่ง ตราบเท่าที่ยังมีเงื่อนไขอื่นเด่นชัดกว่า เช่น การรุกรานจากพม่า เป็นต้น

จากการพิจารณาประวัติศาสตร์อยุธยา ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงเป็นนักรบและได้เคยแสดงฝีมือในการรบพุ่งให้ประจักษ์ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและไพร่ทั้งปวง ย่อมช่วยเสริมสร้างความมั่นคงแก่สถานภาพของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก ดังเช่นในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 1 หรือสมัยสมเด็จพระนเรศวร เป็นต้น

ในสมัยราชวงศ์อู่ทองกับราชวงศ์สุวรรณภูมินั้น มีเรื่องเกี่ยวข้องกันอยู่เกี่ยวกับเรื่องความชอบธรรมในการครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยา ขุนหลวงพะงั่วพี่พระมเหสีของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ครองอยู่ที่สุพรรณบุรี ในขณะที่พระราเมศวรราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ครองอยู่ที่เมืองลพบุรี ทั้งเมืองลพบุรีและเมืองสุพรรณบุรีต่างก็เป็นเมืองลูกหลวงและเมืองหน้าด่านด้วยกันทั้งคู่[34] ปัญหาอยู่ตรงที่ว่าพระราเมศวรพระราชโอรสกับขุนหลวงพะงั่วผู้เป็นลุงของพระราเมศวรเองนั้น ผู้ใดที่จะมีความชอบธรรมมากกว่ากันในการครองราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถ้าพิจารณาในแง่ของการต่อรองอำนาจทางการเมืองแล้ว ขุนหลวงพะงั่วมีข้อต่อรองเหนือกว่าพระราเมศวรอยู่หลายประการ

กล่าวคือ ประการแรก ขุนหลวงพะงั่วมีศักดิ์เป็นลุงของพระราเมศวรได้มีส่วนเกื้อกูลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ในการสถาปนาอยุธยามาแล้ว ผู้คนทั้งปวงน่าจะให้ความเชื่อถือ ประการที่สอง ขุนหลวงพะงั่วปกครองเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งถือว่าเป็นเมืองสำคัญทางด้านตะวันตกและมีฐานอำนาจมั่นคงมาก่อนหน้าที่พระรามาธิบดีที่ 1 จะทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี อิทธิพลของขุนหลวงพะงั่วปกคลุมไปทั่วภาคตะวันตกในขณะที่พระราเมศวรเพิ่งจะมีอิทธิพลในหัวเมืองลพบุรีซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ ประการที่สาม เมื่อครั้งเขมรแปรพักตร์สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงโปรดให้พระราเมศวรยกทัพไปปราบแต่ท่าทางว่าจะพ่ายแพ้เขมร จนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ต้องมีพระบรมราชโองการให้ขุนหลวงพะงั่วไปช่วยและรบพุ่งได้รับชัยชนะต่อเขมรในที่สุด[35] การตีเขมรในครั้งนั้นมีผลทำให้ฐานอำนาจทางการเมืองของขุนหลวงพะงั่วมั่นคงและเข้มแข็งรวมทั้งก่อให้เกิดความมั่นใจแก่ขุนหลวงพะงั่วมากขึ้น เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 และสมเด็จพระราเมศวรได้เสด็จขึ้นครองราชย์แทนแล้วก็จำเป็นถวายราชสมบัติให้ขุนหลวงพะงั่วซึ่งเสด็จมาจากสุพรรณบุรีโดยดุษณีภาพ

จากการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง ระหว่างราชวงศ์อู่ทองกับราชวงศ์สุวรรณภูมิ เมื่อ พ.ศ. 1913 เป็นครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นเองได้ก่อให้เกิดเงื่อนไขที่สมเด็จพระราเมศวรจะยอมไม่ได้ เพราะสมเด็จพระราเมศวรยินยอมให้เฉพาะแต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แต่สำหรับพระเจ้าทองลันซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 นั้น สมเด็จพระราเมศวรก็คงยอมรับไม่ได้เช่นเดียวกันกับที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ไม่ยอมรับพระองค์มาก่อน ดังนั้นเมื่อพระเจ้าทองลันขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระราเมศวรก็ทวงคืนความชอบธรรมในราชสมบัติของตน ด้วยการจับพระเจ้าทองลันประหารเสีย ต่อมาเมื่อพระราเมศวรเสด็จสวรรคตพระรามราชาโอรสของพระราเมศวรก็เสด็จขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระอินทราชา[36] แห่งพระราชวงศ์

สุวรรณภูมิก็ชิงอำนาจทางการเมืองจากพระรามราชาได้สำเร็จใน พ.ศ. 1944 นับเป็นการสิ้นสุดราชวงศ์อู่ทอง การชิงอำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาในช่วงนั้น เป็นลักษณะของการช่วงชิงการนำทางการเมืองระหว่างราชวงศ์อู่ทองกับราชวงศ์สุวรรณภูมิ ผลสุดท้ายราชวงศ์อู่ทองเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในที่สุดการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างราชวงศ์สองราชวงศ์จะไม่ปรากฏขึ้นอีกในประวัติศาสตร์อยุธยา แต่การเกิดราชวงศ์ใหม่จะเป็นเพราะขุนนางกวาดล้างอำนาจของราชวงศ์เก่า และสถาปนาราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาแทน

การสิ้นสุดราชวงศ์อู่ทอง ทำให้ลักษณะการถ่วงดุลย์อำนาจของราชวงศ์ทั้งสองหมดไป แต่อำนาจทั้งหมดจะตกอยู่กับราชวงศ์สุวรรณภูมิมาตลอดจนถึงสิ้นรัชกาลพระมหินทราธิราช ในลักษณะเช่นนี้ดุลย์อำนาจทางการเมืองภายในของกรุงศรีอยุธยาจะเปลี่ยนไป เพราะสถาบันขุนนางยังไม่สู้มั่นคงแข็งแรงเหมือนพวกราชวงศ์ จึงขาดอำนาจที่จะต่อรองผลประโยชน์กับราชวงศ์ได้ ด้วยเหตุนี้การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในราชวงศ์สุวรรณภูมิกันเองเมื่อสิ้นแผ่นดินพระอินทราชาใน พ.ศ. 1961 จึงอุบัติขึ้น[37] เป็นผลทำให้เจ้าสามพระยาพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระอินทราชาได้ราชสมบัติโดยมิต้องลงทุนแต่ประการใด

ราชวงศ์สุวรรณภูมิจะประสบความเสื่อมโทรมในตอนท้าย ๆ เพราะกษัตริย์ในราชวงศ์สุวรรณภูมิระหว่าง พ.ศ. 2056 – 2072 ล้วนแล้วแต่ทรงพระเยาว์ กล่าวคือ สมเด็จพระรัษฎาธิราช เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุได้ 5 พรรษา และสมเด็จพระยอดฟ้าเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุได้ 11 พรรษา ทั้งสองพระองค์จึงถูกแย่งชิงอำนาจทั้งคู่โดยฝีมือของพระราชวงศ์ด้วยกันเองและฝีมือของขุนนางร่วมมือกับพระราชชนนีของตนเองตามลำดับ ถึงแม้ว่าในสมัยขุนวรวงศาธิราชซึ่งตั้งตัวเป็นกษัตริย์แทนสมเด็จพระยอดฟ้าจะมีบทบาทอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น เพราะถูกขุนพิเรนทรเทพร่วมมือกับขุนนางอื่น ๆ กำจัดออกไปจากราชบัลลังก์เมื่อ พ.ศ. 2072 ไปแล้วก็ตาม ความเสื่อมของราชวงศ์สุวรรณภูมิ

ก็เสื่อมลงไปเรื่อย ๆ สถานภาพของสถาบันขุนนางซึ่งมีขุนพิเรนทรเทพเป็นตัวแทน ได้ถูกฟูมฟักขึ้นมาจนกระทั่งได้เป็นเจ้า คือสมเด็จพระมหาธรรมราชาและเป็นราชบุตรเขยของพระมหาจักรพรรดิอีกด้วย ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระมหาธรรมราชาจึงกลายเป็นกลุ่มอำนาจอีกกลุ่มหนึ่งที่จะต่อรองและถ่วงดุลย์กับอำนาจของราชวงศ์สุวรรณภูมิ และน่าจะมีความชอบธรรมในราชสมบัติไม่ด้อยไปกว่าสมเด็จพระมหินทราธิราช โอรสของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและพระอนุชาของพระชายาของสมเด็จพระมหาธรรมราชานั่นเอง เมื่อเกิดแรงผลักดันจากการรุกรานของพม่าประกอบกับการประสานประโยชน์ภายในกลุ่มผู้นำทางการเมืองของอยุธยาก็เป็นไปไม่ได้ราชวงศ์พระร่วง[38] จึงได้รับสถาปนาขึ้นมารับผิดชอบสูงสุดทางการเมืองของอาณาจักร ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำพม่า ผู้ประสบชัยชนะในสงครามสู้รบกับอยุธยาในช่วงเวลาตอนท้ายที่สุดของรัชสมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช

ในสมัยที่ราชวงศ์พระร่วงช่วงชิงความเป็นผู้นำทางการเมืองของอยุธยาจากราชวงศ์สุวรรณภูมิมาได้แล้วนั้น จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นต้นมาจนถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถนั้น การเมืองภายในเรียบร้อยเป็นปกติไม่มีการแตกแยกกันและประกอบกับสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถทรงเป็นนักรบ ทั้งสองพระองค์ได้ทรงร่วมกันทำสงครามเพื่อป้องกันราชอาณาจักรและขยายออกไปให้กว้างขวางอยู่ตลอดเวลา จึงทรงสามารถบดบังกลุ่มอำนาจและกลุ่มผลประโยชน์ทางการเมืองอื่น ๆ ลงได้ แต่ภายหลังจากที่พระเจ้าทรงธรรม (โอรสลับของสมเด็จพระเอกาทศรถ) ชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อ พ.ศ. 2145 แล้ว สถาบันขุนนางภายใต้การนำของพระยากลาโหมในฐานะสมุหพระกลาโหมก็ก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองสูงสุดถึงขั้นยึดอำนาจทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ถึง 2 ครั้งติด ๆ กันใน พ.ศ. 2173 กล่าวคือพระเชษฐาธิราชถูกประหารชีวิตและพระอาทิตย์วงศ์ถูกถอดออกจากราชสมบัติ นับเป็นการสิ้นสุดราชวงศ์พระร่วงและเป็นการเริ่มต้นของราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์ปราสาททอง

ในสองราชวงศ์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาคือราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวงมีสิ่งเหมือนกันก็คือผู้สถาปนาราชวงศ์เป็นขุนนางผู้ใหญ่มาก่อน โดยชิงอำนาจทางการเมืองมาจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์เดิม สิ่งที่เหมือนกันอีกประการหนึ่งก็คือมีการแย่งชิงอำนาจกันเองในระหว่างพระญาติพระวงศ์ด้วยกัน ส่วนที่แตกต่างกันคือราชวงศ์ปราสาททองถูกโค่นล้มโดยขุนนางผู้ใหญ่ ส่วนราชวงศ์บ้านพลูหลวงถูกโค่นล้มโดยศึกพม่า

การชิงอำนาจทางการเมืองทั้ง 15 ครั้งนั้นมีเพียง 2 ครั้งเท่านั้นที่ตกลงกันได้ด้วยดีโดยไม่เสียเลือดเนื้อหรือเกิดความบาดหมางน้ำใจกันระหว่างผู้คนทั้งสองฝ่าย กล่าวคือครั้งแรกเมื่อสมเด็จพระราเมศวรทรงมอบราชสมบัติให้กับขุนหลวงพะงั่วเมื่อ พ.ศ. 1913 ครั้งหลังเมื่อพระเจ้าอุทุมพรทรงมอบราชสมบัติให้กับขุนหลวงสุริยามารินทร์ ใน พ.ศ. 2301 นอกนั้นแล้วใช้วิธีบังคับด้วยกำลังอาวุธและกำลังคนทั้งสิ้น ถ้าดุลย์อำนาจระหว่างผู้ครองอำนาจกับผู้ชิงอำนาจแตกต่างกันมากก็เสียเลือดเนื้อเพียงเล็กน้อย ถ้าดุลย์อำนาจของทั้งสองฝ่ายใกล้เคียงกันก็ต้องสู้รบกันเป็นสงครามกลางเมืองใหญ่โต ดังเช่นการแย่งชิงอำนาจกันในสมัยสิ้นแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เป็นต้น

5.1.3 <u>สิ่งท้าทายความต้องการที่จะเป็นกษัตริย์ของพระราชวงศ์และขุนนาง</u>

ได้วิเคราะห์ในตอนแรก ๆ แล้วว่าการเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเสี่ยงต่อการถูกโค่นล้มอำนาจจากพระราชวงศ์และพวกขุนนางเป็นอย่างมาก แต่ถึงกระนั้นก็ตามผู้นำทางการเมืองสมัยนั้นก็มีความกระตือรือร้นที่จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่าจะต้องแย่งชิงกันจนถึงเกิดบาดเจ็บล้มตายก็ตาม การวิเคราะห์ถึงสิ่งเร้าในเรื่องนี้จะต้องอยู่บนรากฐานที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ รูปธรรมก็ได้แก่ผลประโยชน์ซึ่งอาจเป็นทั้งอำนาจ สิ่งบริการความสะดวกสบาย ทรัพย์สินเงินทองหรือการเสพย์สุขต่าง ๆ ส่วนในแง่ของนามธรรมก็ได้แก่ อุดมคติ คุณธรรม ความรักในบ้านเมืองหรือเผ่าพันธุ์ ฯลฯ

สิ่งท้าทายประการแรกคือเรื่องของผลประโยชน์ ถ้าพิจารณาถึงสถานที่ตั้งหรือภูมิศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลกคนไทยในสมัยนั้นแล้วก็จะพบว่า มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่อุดมสมบูรณ์ พอที่จะสร้างความมั่งคั่งให้กับชนชั้นปกครองได้อย่างเหลือเฟือทีเดียว นั่นก็หมายความว่าใครสามารถยึดอำนาจไว้ได้ ระบบสังคมและระบบการเมืองการปกครอง จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชนชั้นปกครองผู้นั้นสามารถแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องบริโภคและอุปโภคต่าง ๆ หรือสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ใด ๆ ก็ตาม ยกตัวอย่างเช่นเครื่องบรรณาการที่หัวเมืองขึ้นนำมาถวายส่วยสาอากรที่เก็บจากไพร่ทั้งหลายและกำไรที่ได้จากการผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า ราชบรรณาการจากพ่อค้าต่างประเทศ แม้กระทั่งการเป็นเจ้าของแรงงานของไพร่ทั้งปวง รวมทั้งการเป็นเจ้าชีวิตของทุกชีวิตในแผ่นดินด้วย บันทึกของนิโกลาส์ แชร์แวส ก็เคยกล่าวถึงความมั่งคั่งในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์เอาไว้ว่า "พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชทรัพย์อยู่แปดหรือสิบห้องพระคลัง ที่มีทรัพย์สินอันล้ำค่ายิ่งกว่าห้องพระคลังอื่น ๆ ในห้องหรือห้องพระคลังแห่งหนึ่งมีไหเป็นอันมากตั้งเรียงสลับซับซ้อนอยู่จนถึงหลังคา เต็มไปด้วยเงินเหรียญบาทและทองคำแท่ง..."[39] เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า รายได้ทุกประเภทของแผ่นดินตกอยู่กับห้องพระคลังของกษัตริย์ทั้งหมด รายได้เหล่านี้มิได้กลับคืนสู่ประชากรในด้านบริการสาธารณะต่าง ๆ เหมือนปัจจุบัน เพราะสมัยนั้นไพร่ทุกคนต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ถูกเกณฑ์ทรัพย์สินไปใช้ในราชการอยู่ แล้วกษัตริย์ไม่ต้องจ่ายเงินเดือนให้ขุนนาง และขุนนางในครั้งนั้นก็ได้รับพระราชทานส่วนรายได้จากหัวเมืองที่คนได้รับมีแบ่งให้บริหารกิจการและจากมรดกอันสืบเนื่องมาตามตำแหน่งยศ พอที่จะอยู่ดีกินดีมีศักดิ์ศรีแล้ว[40] จะมีก็เพียงแต่นำออกใช้จ่าย เมื่อมีราชการงานสงครามหรือเมื่อเกิดทุพภิกขภัยขึ้นเพื่อแจกจ่ายให้ราษฎรและเพื่อรักษาความมั่นคงแห่งราชอาณาจักร รวมทั้งพระราชทานสิ่งของกำนัลให้แก่เอกอัครราชทูตแห่งประเทศใกล้เคียงและเจ้านายในต่างประเทศ

บ้างเป็นบางครั้ง ด้วยเหตุนี้ทรัพย์สินในท้องพระคลังหลวงย่อมจะอำนวยความผาสุกส่วนพระองค์ ให้กับพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ทั้งปวงเป็นอย่างดี เมื่อกษัตริย์สามารถควบคุมผลประโยชน์เศรษฐกิจไว้ได้ อำนาจทางการเมืองก็ย่อมจะขยายกว้างออกไปได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้ตำแหน่งพระมหากษัตริย์จึงเป็นที่พึงปรารถนาของชนชั้นปกครองทุกคนถ้ามีโอกาสจะกระทำเช่นนั้นได้

สิ่งท้าทายประการที่สอง ได้แก่ อุดมคติ คุณธรรม ความรักในบ้านเมืองหรือเผ่าพันธุ์ ในกรณีนี้เป็นเพียงนามธรรมที่เห็นได้ยากเพราะเรื่องผลประโยชน์จะบดบังสิ่งเหล่านี้จนแทบจะเป็นจริงไปไม่ได้ ที่จะกล่าวถึงอุดมคติ คุณธรรม ความรักในบ้านเมืองหรือเผ่าพันธุ์ท่ามกลางผลประโยชน์อันมหาศาลทั้งปวง แต่ประวัติศาสตร์อยุธยาก็แสดงให้เห็นได้ในบางครั้งถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมเหล่านี้ เช่น กรณีของพระเพทราชาซึ่งยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินเมื่อใกล้จะสิ้นแผ่นดินพระนารายณ์[41] หรือในครั้งที่ขุนพิเรนทรเทพและขุนอินทรเทพร่วมมือกันกำจัดขุนวรวงศาธิราช แล้วถวายสมบัติให้กับพระเทียรราชา (สมเด็จพระมหาธรรมราชา) เป็นต้น ซึ่งเป็นผลให้ขุนพิเรนทรเทพก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองสูงสุดในไม่ช้า กล่าวคือ ได้เป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชา กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2099 ทั้งสองกรณีดังกล่าวอาจมองให้เห็นในด้านรูปธรรมได้ แต่ทางด้านนามธรรม ถ้าพิจารณาถึงเงื่อนไขในขณะนั้นแล้วก็เป็นความชอบธรรมเหมือนกัน

ปัญหาที่จะต้องถกเถียงกันต่อไปว่า สิ่งท้าทายเหล่านี้สามารถทำให้พระราชวงศ์หรือขุนนางกล้าเสี่ยงกระทำการเช่นนั้นหรือ ข้อนี้สามารถวินิจฉัยได้ว่าเปรียบเสมือนการค้าขาย พ่อค้าถ้าหวังกำไรมหาศาลคุ้มค่าก็ต้องกล้าลงทุนสูง และตรวจสอบภาวะเศรษฐกิจการค้าในขณะนั้นให้รอบคอบรัดกุม เมื่อเห็นว่าตัวเองพร้อมและสถานการณ์รอบข้างอำนวยพ่อค้าก็ต้องกล้าลงมือทำการค้า ถ้าสำเร็จตามแผนการที่วางไว้ก็หมายถึงความผาสุกของตัวเองและครอบครัวไปอีกนาน แต่ถ้าขาดทุนก็ต้องพร้อมที่จะยอมรับชะตากรรมที่จะบังเกิดขึ้น การชิงอำนาจในสมัยอยุธยาก็เช่นเดียวกัน

ผลประโยชน์มหาศาลรออยู่ข้างหน้าและมันก็มากพอที่จะทำให้พระราชวงศ์และขุนนางกล้าเสี่ยง ส่วนประเด็นที่ว่าเมื่อได้อำนาจมาแล้วก็จะต้องเสี่ยงต่อการถูกแย่งอำนาจนั้นก็ขึ้นอยู่กับว่ากษัตริย์พระองค์ใหม่จะสามารถควบคุมขุนนางและพระราชวงศ์ให้อยู่ในพระราชอำนาจได้มากน้อยเพียงใด โดยปกติแล้วการสูญเสียอำนาจทางการเมืองมักจะเกิดขึ้นในภายหลังในสมัยพระราชโอรส หรือพระราชนัดดามากกว่าที่จะเกิดในสมัยของกษัตริย์พระองค์นั้นเอง ทั้งนี้เพราะถ้าสามารถชิงอำนาจทางการเมืองมาได้ก็แสดงว่าต้องมีอิทธิพลมาก่อนหน้านั้นแล้ว

5.1.4 บทบาททางการเมืองของขุนนางผู้ใหญ่

ในประวัติศาสตร์อยุธยา ขุนนางผู้ใหญ่ที่มิใช่พระญาติพระวงศ์ที่ใกล้ชิดของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่สามารถชิงอำนาจจนตั้งตัวเป็นกษัตริย์สถาปนาราชวงศ์ใหม่ได้มีอยู่ 2 คน คือ เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์[42] ในสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราชและสมเด็จพระอาทิตยวงศ์กับอีกคนหนึ่งคือพระเพทราชาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ไม่ทันจะสืบราชวงศ์มีอยู่หนึ่งคน คือขุนวรวงศาธิราชในสมัยสมเด็จพระยอดฟ้า ส่วนขุนศิเรนทรเทพผู้กำจัดวรวงศาธิราชนั้นได้ถวายราชสมบัติให้กับพระเทียรราชายังไม่เด่นชัดจึงงดเว้นที่จะกล่าวถึง แต่จะวิเคราะห์เพียงสองคน คือเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์และพระเพทราชา

เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ผู้นี้ แต่เดิมทีในสมัยพระเจ้าทรงธรรมกินตำแหน่งพระยาศรีวรวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก แต่เนื่องด้วยมีส่วนช่วยให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชได้ราชสมบัติสืบต่อจากพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเป็นพระราชบิดา[43] จึงได้รับบำเหน็จเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา เสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมของพระยาศรีวรวงศ์ นับได้ว่าก้าวขึ้นมาพร้อมกับฐานอำนาจทางการเมืองที่อยู่ในกำมืออย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ ประการแรก ได้รับความไว้วางพระทัยจากพระเจ้าทรงธรรมให้เป็นผู้ศึกษาวางแผนป้องกันราชสมบัติไว้สำหรับพระเชษฐาธิราชให้จงได้ เพราะขุนนางที่สนับสนุนพระศรีศิลป์พระอนุชาของพระเจ้าทรงธรรมยังมีอยู่ เรื่องเช่นนี้ขุนนาง

ซึ่งเป็นฐานอำนาจให้กับพระเจ้าทรงธรรมก็ย่อมจะให้การสนับสนุนพระยาศรีวรวงศ์อยู่มาแล้ว ประการที่สอง เมื่อพระยาศรีวรวงศ์สามารถวางแผนกำจัดศัตรูทางการเมืองของพระเชษฐาธิราชได้อย่างราบคาบแล้ว ขุนนางชั้นผู้น้อยซึ่งเคยสนับสนุนพระศรีศิลป์และขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายพระศรีศิลป์ก็ย่อมจะอ่อนน้อมต่อพระยาศรีวรวงศ์ทั้งหมด ประการที่สาม การได้รับตำแหน่งเจ้าพระยามหาเสนาที่พระสมุหกลาโหมเป็นบำเหน็จ อำนาจทางการเมืองที่แท้จริงนั้นได้ย้ายศูนย์จากสมเด็จพระเชษฐาธิราชมาอยู่ที่พระยากลาโหมโดยสิ้นเชิง ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีที่ "เจ้าพระยากลาโหมทำการปลงศพมารดาทำเป็นการใหญ่โตหลายวัน ข้าราชการพากันไปช่วยกันไปนอนค้างอยู่ก็มีมาก สมเด็จพระเชษฐาธิราชเสด็จออกว่าราชการ ไม่มีข้าราชการเข้าเฝ้าตามตำแหน่งก็ทรงพระพิโรธตรัสบริภาษคาดโทษว่า จะลงพระราชอาญาบรรดาข้าราชการที่ละหน้าที่ไปประจบประแจงเจ้าพระยากลาโหม"[44] ด้วยเหตุนี้ขุนนางผู้ใหญ่ที่จะก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองสูงสุดในแผ่นดินสมัยนั้น จึงอาศัยเงื่อนไขสำคัญสองประการคือ เงื่อนไขของสถานการณ์และเงื่อนไขของระบบการเมืองการปกครองในสมัยนั้นเอง และเจ้าพระยากลาโหมก็อาศัยเงื่อนไขสองประการดังกล่าวก้าวขึ้นสู่ความเป็นพระมหากษัตริย์ต้นราชวงศ์ปราสาททอง ภายหลังจากกำจัดพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงเสีย 2 พระองค์

ในกรณีของพระเพทราชานั้นจะเห็นได้ว่าพระเพทราชาดำรงตำแหน่งฝ่ายทหารมาตลอด ได้เคยเป็นจางวางกรมช้าง มีฝีมือในการทำสงครามกระทำความดีความชอบในราชการทัพมาหลายครั้งแล้ว[45] ตราบจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2225 สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวรหนักขณะประทับที่พระราชวังลพบุรี ไม่สามารถออกว่าราชการได้ก็ทรงมอบหมายให้พระเพทราชาว่าราชการแทนพระองค์[46] ทำให้อำนาจสิทธิ์ขาดทั้งปวงในราชการบริหารราชการแผ่นดินตกอยู่กับพระเพทราชาอย่างแท้จริงในขณะนั้น ประกอบกับได้แรงสนับสนุนจากหลวงสรศักดิ์อีกแรงหนึ่ง[47] ก็ทำให้ฐานอำนาจทางการเมืองของพระเพทราชานั้นคงพอที่จะถ่วงดุลย์อำนาจกับกลุ่มเจ้าพระยา

วิชาเยนทร์ เมื่อการกำจัดกวาดล้างกลุ่มเจ้าพระยาวิชาเยนทร์สำเร็จ อำนาจทั้งหมดก็ตกอยู่กับพระเพทราชา ทั้ง ๆ ที่สมเด็จพระนารายณ์ยังไม่เสด็จสวรรคตเสียด้วยซ้ำไป เมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตตำแหน่งพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงตกอยู่ในกำมือของพระเพทราชาอย่างไม่มีปัญหา ดังนั้นเงื่อนไขของการขึ้นเป็นกษัตริย์ของพระเพทราชาจึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการเมืองและระบบการเมืองการปกครองในสมัยนั้น เช่นเดียวกับกรณีของเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ถ้าจะพิจารณาในแง่ของการรักษาดุลย์อำนาจทางการเมืองในหมู่ขุนนาง พระราชวงศ์ และพระมหากษัตริย์แล้วก็จะพบว่า การชิงอำนาจทางการเมืองปรากฏขึ้นเป็นระยะ ๆ เร็วบ้าง ช้าบ้าง ในระยะแรกตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ 1 เป็นต้นมาจนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเป็นไปในหมู่พระราชวงศ์ทั้งสิ้น[48] การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่โปรดให้ยกเลิกเมืองลูกหลวงก็ดี[49] การสถาปนาตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหารและพลเรือนก็ดี[50] การออกกฎหมายศักดินากำหนดให้พระราชวงศ์อยู่ทำเนียบศักดินาพลเรือนก็ดี[51] ดูเหมือนจะเป็นการริดรอนอำนาจของพระราชวงศ์ให้น้อยลง แต่จะทรงยกฐานะของขุนนางให้สูงขึ้นเพื่อถ่วงดุลย์กับพระราชวงศ์ กษัตริย์สามารถอาศัยความจงรักภักดีของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมเป็นข้อต่อรองกับฝ่ายพระราชวงศ์ได้ และขุนนางผู้ใหญ่ทั้งสองต่างฝ่ายก็จะถ่วงดุลย์อำนาจกันเอง แต่ความสมดุลย์อำนาจทางการเมืองก็มีอยู่ได้เพียงระยะเวลาหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปสถานการณ์ก็เปลี่ยนแปลง ดังนั้นพระราชวงศ์ก็กลับมีอำนาจแย่งชิงราชสมบัติกันได้ต่อไปอีก มิหนำซ้ำอำนาจของขุนนางก็เพิ่มพูนมากขึ้นและสูงสุดจนเห็นได้ชัดในปลายแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช ต้นแผ่นดินพระเจ้าอาทิตยวงศ์และตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ การปรับดุลย์อำนาจกระทำกันอีกในสมัยสมเด็จพระเพทราชา กล่าวคือ ริดรอนอำนาจของสมุหนายกและสมุหพระ

กลาโหมให้น้อยลง โดยให้แต่ละฝ่ายรับผิดชอบเรื่องทหารและพลเรือนเฉพาะในเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ตามลำดับเท่านั้น[52] เพราะแต่เดิมสมุหพระกลาโหมควบคุมอำนาจฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร บทเรียนในสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราชและสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่าสมุหพระกลาโหมมีอำนาจมากเพียงใด การถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างกษัตริย์และสมุหพระกลาโหมจึงเกิดขึ้นอีกครั้งในสมัยพระเพทราชา โดยให้สมุหนายกเป็นเครื่องมือถ่วงดุลย์อำนาจกับสมุหพระกลาโหมให้มากขึ้น หลังสมัยพระเจ้าเสือไปแล้วก็มีการริดรอนอำนาจของสมุหพระกลาโหมให้หมดไป ด้วยการให้ตำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์เฉย ๆ ส่วนอำนาจการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ตกอยู่กับกรมท่า[53] พระราชวงศ์ ลุกขึ้นมาแย่งชิงอำนาจกันอีกในสมัยสิ้นแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระและในสมัยพระเจ้าอุทุมพร ทั้งนี้คงเป็นเพราะขาดอำนาจของสถาบันขุนนางเป็นเครื่องถ่วงดุลย์อำนาจก็ได้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ผ่านมาจึงพอสรุปได้ว่า ในระยะแรกอำนาจตกอยู่ในกำมือของสถาบันกษัตริย์ โดยที่สถาบันขุนนางยังไม่เข้มแข็งพอ ผู้ที่จะถ่วงดุลย์กับพระมหากษัตริย์ก็คือพระราชวงศ์ เมื่อมีการยกฐานะของสถาบันขุนนางให้สูงขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพื่อถ่วงดุลย์กับพระราชวงศ์ ขุนนางก็เลยมีอำนาจมากขึ้นและมั่นคงขึ้นเป็นลำดับจนสามารถยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์ได้สำเร็จ หลังจากนั้นสถาบันขุนนางก็ถูกริดรอนอำนาจไร้ความเป็นเอกภาพลงเรื่อย ๆ จนในที่สุดอำนาจกลับไปอยู่ในหมู่พระราชวงศ์และเริ่มชิงอำนาจกันอีกดังได้กล่าวมาแล้ว

5.1.5 <u>ปัญหาของระบบที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง</u>

การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของไทยระหว่าง พ.ศ. 1893 - 2310 นั้น ถ้าพิจารณาในแง่ของระบบอาจพบว่า ระบบต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาเป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง คนเป็นผู้สร้างระบบแต่ต่อมาระบบนั้นก็จะสร้างคนและคนเหล่านี้ก็จะสร้างพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาตามกลไกของระบบ การพิจารณาเพียงตัวบุคคลอาจได้ภาพไม่ชัดเจนเท่ากับการพิจารณาถึงระบบ ตลอดจนโครงสร้างของระบบ

(1) ปัญหาของระบบสังคมไทย ระบบไพร่ตั้งแต่แรกสถาปนาอาณาจักรอยุธยาอาจก่อให้เกิดเงื่อนไขการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้ พวกบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์และพวกขุนนางได้ถือกำลังส่วนใหญ่ของไพร่เพื่อประโยชน์ทางการเมือง ขุนนางหรือเจ้านายคนใดที่มีไพร่อยู่ใต้ปกครองมากจะเป็นผู้ที่มีอำนาจมาก ดังนั้นพวกขุนนางจึงมักลักลอบเอาไพร่ไว้ใช้เป็นการส่วนตัว ไม่ส่งรายชื่อของไพร่ไปขึ้นทะเบียนหางว่าว ไพร่มีส่วนทำให้ฐานะของขุนนางมั่นคงและเป็นที่หวั่นเกรงของพระมหากษัตริย์ว่าขุนนางจะมีกำลังอำนาจ ดังนั้นจึงได้มีกฎหมายลงโทษผู้ที่ปิดบังเอาไพร่ไว้ใช้ส่วนตัว[54] และการที่เจ้านายบางพระองค์มีไพร่ในสังกัดมากก็อาจถูกถอดยศขึ้นมาเมื่อใดก็ได้[55] เมื่อพิจารณากันอย่างลึกซึ้ง ผู้ที่จะแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์จะต้องมีฐานอำนาจมั่นคง และฐานอำนาจดังกล่าวก็คือ กำลังคนที่อยู่ภายใต้การควบคุมระบบไพร่ คือระบบสังคมที่ให้ขุนนางน้อยใหญ่คุมกำลังคนไว้มากน้อยตามลำดับฐานะของขุนนางเหล่านั้น พวกขุนนางและเจ้านายทั้งหลายก็มีไพร่สมอยู่ภายใต้กำกับของตนอย่างมากมาย ในขณะที่ไพร่หลวงซึ่งสังกัดอยู่กับพระมหากษัตริย์ก็ต้องอยู่ภายใต้การนำของขุนนางหรือเจ้านายอยู่ดี ในระบบคุมคนกันตามลำดับชั้นเช่นระบบไพร่เช่นนี้ คนที่คุมกำลังคนไว้ในกำมือจริง ๆ นั้นไม่ใช่พระมหากษัตริย์แต่กลับเป็นขุนนางและเจ้านายทั้งหลายนั่นเอง เพราะ "พวกไพร่หลวงที่พยายามหนีร้อนไปพึ่งเย็นและหนีไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านายและบรรดาขุนนางก็มีมาก"[56] ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยระบบที่กำหนดให้ไพร่หลวงต้องรับภาระหน้าที่ต่อแผ่นดินอันยากลำบาก ผู้คนก็เลยหลบหนีจากการเป็นไพร่หลวงซึ่งขึ้นตรงต่อกษัตริย์ไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่กับเจ้านายและขุนนาง ทำให้กำลังคนของเจ้านายและขุนนางเข้มแข็งมาก ดังนั้นเมื่อเจ้านายประสานประโยชน์กับขุนนางได้แล้ว การแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ก็ย่อมยังเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ ตราบใดที่ระบบสังคมไทยยังมีลักษณะเช่นนี้แล้ว โอกาสที่พระราชวงศ์หรือขุนนางจะตั้งตนเป็นใหญ่และแย่งชิงราชสมบัติจากพระมหากษัตริย์จึงมีอยู่เสมอ

ยกเว้นพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นจะทรงมีฝีมือในการรบพุ่งเข้มแข็ง หรือสามารถประสานประโยชน์กับพระราชวงศ์หรือขุนนางผู้ใหญ่ได้เท่านั้นจึงจะสามารถดำรงสถานภาพอยู่ได้ หากจะพิจารณาในแง่ของกฎหมายก็จะยิ่งเห็นว่าตัวปัญหาอยู่ที่ระบบ เพราะระบบการถือคนในสมัยนั้นนับได้ว่ามีความสำคัญต่อการอยู่รอดของอาณาจักร กฎหมายระบุว่าถ้าชายฉกรรจ์ไม่สังกัดมูลนายก็ไม่มีสิทธิ์ในทางการศาลและไม่มีสิทธิ์จะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายและต้องตกเป็นคนของหลวง[57] เมื่อสังคมส่วนใหญ่ถูกกำหนดด้วยกฎหมายเช่นนี้ ชายฉกรรจ์ทุกคนก็จำต้องมีสังกัด การสังกัดของชายฉกรรจ์ก็เท่ากับผลักให้ชายฉกรรจ์เหล่านี้เข้าไปมีพันธะผูกพันกับมูลนายซึ่งเป็นขุนนางในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าชีวิตของคนทั้งปวง แต่ในทางปฏิบัติมูลนายของไพร่ย่อมจะเป็นเจ้าชีวิตของไพร่มากกว่า เพราะถ้าพิจารณาตามกฎหมายแล้วจะพบว่ากฎหมายนั่นเองจะช่วยเสริมสร้างความสำคัญของมูลนายที่มีต่อไพร่ให้มากยิ่งขึ้นจนไพร่เองก็ดิ้นไม่หลุด มูลนายจะเป็นทั้งเกราะกำบังภัยให้ไพร่ในขณะเดียวกันกับที่สามารถบันดาลความชั่วร้ายให้กับไพร่ได้ ถ้าไพร่ไม่สนองประโยชน์ให้กับมูลนาย ไพร่จึงใกล้ชิดและเห็นความสำคัญของมูลนายทั้งที่เป็นขุนนางหรือเจ้านายมากกว่าองค์พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ห่างจากไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมากกว่ามูลนายที่เป็นขุนนางหรือเจ้านาย ดังนั้นเมื่อเกิดการขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์หรือขุนนางแล้วพวกไพร่เหล่านี้เองที่จะเป็นตัวชี้ขาดว่าฝ่ายใดที่จะเป็นผู้ชนะ เพราะถ้าไพร่สนับสนุนฝ่ายใดแล้วฝ่ายนั้นก็ย่อมจะมีฐานอำนาจเหนือกว่า พระราชวงศ์หรือขุนนางที่มีกำลังไพร่ในสังกัดมาก ก็สามารถลุกขึ้นมาท้าทายอำนาจของพระมหากษัตริย์องค์เดิมได้ ระบบไพร่จึงทำให้ผู้ที่ขึ้นสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ประสบกับความโดดเดี่ยวและเสี่ยงต่อการถูกแย่งชิงอำนาจจากผู้ที่ควบคุมกำลังคนไว้ในกำมือมากกว่า

(2) ปัญหาของระบบการเมืองการปกครอง จะพบว่าปัญหาเมืองลูกหลวงก็คือ ปัญหาการแบ่งอำนาจการปกครองของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ออกเป็นฝ่ายสมุหนายกและฝ่ายสมุหพระกลาโหมก็คือ หรือการลดอำนาจของสมุหพระกลาโหมให้น้อยลงก็คือ ล้วนแล้วจะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้ทั้งนั้น ถึงแม้ว่าจะสามารถอำนวยประโยชน์ต่อการปกครองราชอาณาจักรโดยทั่วไปในยุคหนึ่ง ๆ ก็ตาม กล่าวคือ กรณีเมืองลูกหลวงที่ใช้เป็นที่ฝึกหัดขนบธรรมเนียมประเพณีการปกครองบ้านเมืองให้กับพระราชวงศ์ที่ใกล้ชิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ได้เนื่องจากเป็นระบบที่กษัตริย์ทรงจะกระจายอำนาจการปกครองให้กับเจ้านายในราชวงศ์ปกครองเมืองหน้าด่าน หรือเมืองลูกหลวงทั้งสี่ทิศได้อย่างอิสระ จึงนับได้ว่าเป็นผลดีต่อการเตรียมคนที่จะขึ้นมาเป็นผู้ปกครองอาณาจักรต่อไป กษัตริย์เองก็ทรงเห็นว่าเป็นพวกเดียวกันคงไม่ทรยศต่อสถาบันกษัตริย์ที่มีคุณ แต่ก็มักจะเกิดปัญหาเมื่อสิ้นรัชกาลไปแล้ว บรรดาเจ้านายที่ไปครองเมืองลูกหลวงก็หมดความจงรักภักดีไปด้วยพวกเจ้าเมืองลูกหลวงมักจะไม่ยอมอ่อนน้อมต่อกษัตริย์พระองค์ใหม่ อาจเป็นเพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่เคยเป็นคนรุ่นเดียวกันมาก่อน เคยปกครองเมืองลูกหลวงมาเช่นเดียวกัน หรือมีอายุน้อยกว่าจึงไม่เคารพ เป็นต้น และอาจก่อการกบฏชิงราชบัลลังก์ได้ทุกเวลาเมื่อมีโอกาส ทำให้ฐานะของกษัตริย์และราชบัลลังก์ไม่มั่นคง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเลิกระบบการปกครองที่ส่งพระราชวงศ์ออกไปปกครองเมืองลูกหลวงแต่จะใช้ระบบขุนนางแทนโดยกษัตริย์จะแต่งตั้งผู้มีความสามารถและมีความจงรักภักดีไปปกครองเมืองลูกหลวงแทน ซึ่งพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้วางนโยบายและมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว ทำให้เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอย่างแท้จริง เป็นการเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้มากยิ่งขึ้น[58] แต่ก็สามารถแก้ปัญหาการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองไปได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น เพราะเมื่อเวลาผ่านพ้นไปนานเข้าสถานการณ์และสภาพแวดล้อมก็เปลี่ยนแปลงไปก่อให้เกิดเงื่อนไขใหม่ขึ้นมาอีก ในกรณีที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปรับปรุงการปกครอง โดยให้มีตำแหน่ง

สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม แบ่งแยกหน้าที่กันดูแลฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารนั้น ถ้าพิจารณาสถานการณ์ทางการเมืองในช่วงก่อนหน้านี้ นับตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเรื่อยมาก็น่าจะวินิจฉัยได้ว่า สถาบันขุนนางได้รับการส่งเสริมให้เข้มแข็งและมั่นคงขึ้น เพื่อประโยชน์ทางด้านการบริหารราชการแผ่นดิน และเพื่อประโยชน์ทางการเมืองของกษัตริย์ที่จะได้ใช้ขุนนางถ่วงดุลย์กับพระราชวงศ์ไปด้วยเมื่อระบบการปกครองออกมาในรูปนี้ ในที่สุดอำนาจในการควบคุมกำลังคนที่แท้จริงก็ตกอยู่ในกำมือของสมุหพระกลาโหม ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมก็อยู่ในฐานะผู้ทาชิงอำนาจจากพระมหากษัตริย์ต่อไปอีกนอกเหนือจากพระราชวงศ์ด้วยกันเองแล้ว และการลดอำนาจของสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกในสมัยสมเด็จพระเพทราชาเพื่อป้องกันสถาบันขุนนางแย่งชิงอำนาจจากกษัตริย์ กลุ่มพระราชวงศ์ก็ขาดกลุ่มอำนาจอื่นมาถ่วงดุลย์อำนาจมีผลทำให้กลุ่มพระราชวงศ์ฟื้นตัวขึ้นมาอีก และแสวงหาลู่ทางแย่งชิงอำนาจทางการเมืองกันต่อไปดังปรากฏในประวัติศาสตร์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวงเมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ จากระบบการเมืองการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะเห็นได้ว่า ระบบที่อาศัยพระราชวงศ์เป็นหลักในการบริหารราชการแผ่นดินก็ไว้ใจไม่ได้ ระบบที่อาศัยขุนนางเป็นหลักในการบริหารแผ่นดินก็ไว้ใจไม่ได้ และระบบที่อาศัยการถ่วงดุลย์อำนาจระหว่างขุนนางกับพระราชวงศ์หรือขุนนางกับขุนนางก็ไว้ใจไม่ได้ ล้วนแล้วแต่เปิดโอกาสให้พระราชวงศ์และขุนนางมีโอกาสแย่งชิงอำนาจทางการเมืองจากพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นจะทรงมีฝีมือในการสู้รบเข้มแข็งและไม่ทรงมีพระชนมายุน้อยเกินไปก็ย่อมมีคนยำเกรงมากเป็นธรรมดา เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ระบบการเมืองการปกครองที่พระมหากษัตริย์แต่ละสมัยในยุคนั้น ทรงคิดปรับปรุงแก้ไขหรือเสริมสร้างขึ้นมาใช้ในการปกครองราชอาณาจักร จึงเป็นอันตรายต่อสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในกาลเวลาต่อมา ตราบเท่าที่ยังไม่มีเงื่อนไขอื่นมาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสภาวการณ์ดังกล่าว

(3) ปัญหาของระบบเศรษฐกิจ การพิจารณาในแง่ของระบบเศรษฐกิจอาจจะไม่ชัดในตอนต้นสมัยอยุธยา แต่ในระยะหลัง ๆ อาจจะตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าระบบเศรษฐกิจน่าจะมีปัญหาที่กระทบกระเทือนต่อสถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาได้ ปัญหาดังกล่าวก็คือปัญหาที่เกิดจากระบบผูกขาดการค้าของพระคลังสินค้า ซึ่งจะเอื้ออำนวยผลประโยชน์อันมหาศาลต่อพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นเป็นอันมาก ข้อสันนิษฐานที่ว่าในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถน่าจะเริ่มมีการจัดตั้งพระคลังสินค้าขึ้นอยู่กับกรมพระคลังสินค้า[59] ขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะมีหลักฐานในกฎหมายตราสามดวงในบทที่ว่าด้วยกฎหมายศักดินาพลเรือน มาตรา 11 พระอัยการตำแหน่งกรมท่าศักดินาพลเรือนได้กล่าวถึงศักดินาของขุนนางข้าราชการที่รับราชการในกรมพระคลังสินค้า[60] แล้ว ก็แสดงว่าหลังสมัยพระบรมไตรโลกนาถไปแล้วผลประโยชน์ที่ผูกพันอยู่กับฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ท้าทายให้พระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่กล้าเสี่ยงแย่งชิงอำนาจพระมหากษัตริย์องค์เดิมมากขึ้น ถึงแม้ว่าในตอนแรกนั้นสาเหตุที่จะมีพระคลังสินค้าอาจจะสืบเนื่องมาจากทางราชการแผ่นดินต้องการป้องกันมิให้สินค้าประเภทอาวุธและดินดำกำมะถันตกไปอยู่ในมือของฝ่ายศัตรู ซึ่งอาจจะหมายถึงทั้งจากภายในและภายนอกราชอาณาจักรก็ได้ จึงบังคับให้ต่างประเทศขายให้กับทางราชการแห่งเดียว เมื่อราชการซื้อไว้จนเกินแล้วก็ขายเป็นรายย่อยให้แก่ไพร่บ้านพลเมือง[61] เกิดกำไรแก่ทางราชการ นอกจากนี้อาจจะมีสินค้าพื้นเมืองบางชนิดซึ่งหาได้ยากและมีน้อย เช่น ดีบุกมีราคาแพง พ่อค้าต่างประเทศต้องการซื้อไปขายต่างประเทศเพราะได้กำไรดี ถ้าปล่อยให้ค้าเสรีอาจจะไม่เหลือสำหรับใช้ในราชการบ้านเมืองได้ ทางราชการก็เลยกำหนดให้เป็น "สินค้าต้องห้าม" มิให้ซื้อขายกันในท้องตลาด ใครมีสินค้าต้องห้ามเหล่านั้น ถ้าจะขายให้เอามาขายกับพระคลัง ใครจะซื้อก็ให้ซื้อที่พระคลัง รัฐบาลเปิดขายให้แต่พอเหมาะสมควร"[62] ถึงกระนั้นก็ตามในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (ระหว่าง พ.ศ. 2173 – 2198) ต้องการค้าขายให้ได้ประโยชน์มากขึ้น จึงตั้งพิกัดสินค้าต้องห้ามมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ

สินค้าเข้าที่เป็นสินค้าต้องห้ามขายได้กับพระคลังสินค้าเท่านั้น นอกจากสินค้าประเภทอาวุธและดินปืนต่าง ๆ แล้ว ยังกำหนดสินค้าต้องห้ามประเภทผ้าด้วย "ใครบรรทุกผ้าเข้ามาต้องให้รัฐบาลรับซื้อเข้าพระคลังแล้วจำหน่ายไปยังตลาดทั้งในกรุงฯ และหัวเมือง"[63] ส่วนสินค้าออกนั้นได้กำหนดดินประสิว ตะกั่ว ฝาง หมากสง หนังสัตว์ เนื้อไม้ ช้าง และงาช้าง ว่าเป็นสินค้าต้องห้ามเพิ่มขึ้นมาอีก รัฐบาลจึงได้กำไรในพระคลังเป็นผลประโยชน์ต่อแผ่นดินยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง"[64] และระบบการผูกขาดทางเศรษฐกิจเช่นนี้กระมังอาจจะมีส่วนสนับสนุนส่งเสริมให้ทรัพย์สินในท้องพระคลังของพระมหากษัตริย์มีมากมายมหาศาล เพียงพอที่จะใช้จ่ายในราชการแผ่นดินและบำรุงความสุขให้กับส่วนพระองค์และพระบรมวงศานุวงศ์ ดังเช่นที่ นิโกลาส์ แชรแวส ได้บรรยายเอาไว้เกี่ยวกับความมั่งคั่งในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์[65] ระบบเศรษฐกิจเช่นนี้อาจมีส่วนทำให้เกิดการท้าทายให้มีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ดังกล่าวก็เป็นได้

5.1.5 บทสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของสถาบันของพระมหากษัตริย์

ถ้าพิจารณาในแง่ของเหตุผลและใช้กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มากำหนดพฤติกรรมทางการเมืองของกลุ่มอำนาจและผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคมอยุธยาก็พอที่จะสร้างรูปแบบหรือโครงสร้างทางการเมืองในสมัยดังกล่าวได้ดังนี้คือ สังคมอยุธยาจะประกอบด้วยบุคคล 2 ประเภท ประเภทแรกได้แก่ชนชั้นปกครองเป็นคนส่วนน้อย ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์และขุนนางใหญ่น้อยทั้งปวง ประเภทที่สองได้แก่ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประกอบด้วยไพร่และทาสเป็นส่วนใหญ่ ในสังคมไทยขณะนั้น บุคคลทั้งสองประเภทต้องอยู่ร่วมกันในอาณาจักรเดียวกันโดยมีชนชั้นปกครองเป็นผู้นำ การตั้งอาณาจักรและการควบคุมผู้คนจำเป็นจะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็งและผู้ช่วยเหลือที่มีความสามารถ ดังนั้นการยอมรับผู้นำคนใดคนหนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์จึงเป็นสิ่งจำเป็นของสังคมในขณะนั้น แต่การเป็นกษัตริย์ในลักษณะของเทวราชนั้น เป็นไปในลักษณะการต่อรองผลประโยชน์ในหมู่ชนชั้นปกครองกันเอง กล่าวคือ

เมื่อผู้ใดได้รับการยอมรับให้ดำรงสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็จะต้องมีกลุ่มบุคคลในหมู่ชนชั้นปกครองเป็นฐานอำนาจให้ เพื่อการควบคุมผู้อยู่ใต้ปกครองจะได้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรดาญาติพี่น้องของผู้นำก็จะได้รับการสถาปนาเป็นพระราชวงศ์มีเชื้อสายสัมพันธ์กับองค์เทวราช คนที่มิใช่ญาติพี่น้องแต่มีส่วนร่วมในการนำกลุ่มชนที่อยู่ใต้การปกครอง ก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นขุนนางใหญ่น้อยตามลำดับ และช่วยกันเสริมสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำในการสถาปนาอาณาจักรให้มั่นคงและเข้มแข็งยิ่งขึ้น จนเป็นที่แน่ใจว่าจะสามารถควบคุมชนชั้นที่อยู่ใต้ปกครองให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขปราศจากอันตรายต่อชนชั้นปกครอง ด้วยเหตุนี้พิธีกรรมทางศาสนา ปรัชญาทางการเมือง กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ตามลัทธิไศเลนทร์จึงได้รับการถ่ายแบบเอามาจากประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นการใหญ่ องค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองไม่กล้าท้าทายต่ออำนาจของพระมหากษัตริย์ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตามอำนาจของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาได้มาด้วยการต่อรองผลประโยชน์กับพระญาติพระวงศ์และขุนนางใหญ่น้อยทั้งปวง การที่ชนชั้นปกครองด้วยกันยอมรับพระราชอำนาจ จึงมิได้ขึ้นอยู่กับความเป็นเทวราชหรือปรัชญาทางการเมืองของลัทธิไศเลนทร์แต่ประการใด หากขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ว่าพระมหากษัตริย์องค์นั้นและองค์ต่อ ๆ มาทรงมีอำนาจการต่อรองผลประโยชน์กันพระญาติพระวงศ์และขุนนางทั้งหลายมากน้อยเพียงใดในกรณีที่พระมหากษัตริย์สามารถประสานประโยชน์กับพระญาติพระวงศ์และขุนนางได้สถานภาพขององค์พระมหากษัตริย์ก็มั่นคง แต่ถ้าหากไม่สามารถประสานประโยชน์กับกลุ่มบุคคลเหล่านั้นได้ฐานอำนาจของพระมหากษัตริย์ก็คลอนแคลน และผลสุดท้ายก็จะต้องสูญอำนาจในที่สุดด้วยน้ำมือของพระราชวงศ์และขุนนางอื่น ๆ ที่มีอำนาจต่อรองเหนือกว่า หมุนเวียนเป็นวัฏจักรอยู่อย่างนี้ตลอดไปจวบจนเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310

ปัญหาที่อาจจะทบทวนหากำตอบในที่นี้เพื่อเป็นการสรุปไปในตัวก็คือ ทั้ง ๆ ที่มีการแย่งชิงราชสมบัติกันจนเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพระมหากษัตริย์เป็นพระองค์ใหม่ ทั้ง ๆ ที่อยู่ในราชวงศ์เดียวกันและบางครั้งก็มีผลให้เปลี่ยนราชวงศ์ใหม่เลยก็มี แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็สามารถดำรงสถานภาพอยู่ได้โดยไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นเพราะเหตุใด สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจสืบเนื่องมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ก็คือ "ศูนย์การนำ" ที่จำเป็นสำหรับสังคมไทยในสมัยนั้นมากที่สุดนั่นเอง บุคคลอาจขึ้นไปเป็นพระมหากษัตริย์ได้แต่ก็มีสิทธิ์ตกจากอำนาจได้ แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีอยู่ต่อไปในสังคมอยุธยา ในฐานะของ "ศูนย์การนำ" ที่มีลักษณะพิเศษและแตกต่างออกไปจาก "ศูนย์การนำ" ในสมัยสุโขทัย และสมัยรัตนโกสินทร์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาอาจเปรียบเสมือนกับนามธรรมอย่างหนึ่งที่คนโดยทั่วไปในสมัยอยุธยาต่างก็มีคติว่าจำเป็นต้องมี ส่วนผู้ใดจะดำรงตนเป็นผู้ใช้อำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นรูปธรรมที่เห็นได้นั้นไม่จำเป็นจะต้องดำรงอยู่ตลอดไปจนชั่วอายุขัยและไม่ต้องสืบทอดอำนาจดังกล่าวทางสายโลหิตเสมอไป ไม่มีกฎเกณฑ์อะไรที่จะปกป้องรักษาให้พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ดำรงสถานภาพของตนตลอดไปจนชั่วลูกหลานได้ นอกจากพระราชอำนาจอันเกิดจากฝีมือในการรบพุ่งที่เข้มแข็งหรือมิฉะนั้นก็จะต้องมี "กุศโลบายทางการเมือง" อันชาญฉลาดที่สามารถสร้างฐานอำนาจทางการเมืองซึ่งประกอบด้วยพระราชวงศ์และขุนนางเท่านั้นจึงจะทำให้สามารถดำรงสถานภาพของตนเองอยู่ได้ บรรดาไพร่ทาสทั้งหลายที่ขอบเขตของสติปัญญาถูกจำกัดให้อยู่ในวงแคบตลอดจนขุนนางและพระราชวงศ์ที่จงรักภักดีเท่านั้นอาจมีความศรัทธาอย่างสนิทใจว่า พระมหากษัตริย์คือ "เทวราช" ซึ่งทรงมีพระบรมเดชานุภาพที่ผู้ใดจะล่วงล้ะเมิดมิได้ แต่ขุนนางและพระราชวงศ์บางคนที่มีความทะเยอทะยานและคิดว่าตนเองก็สามารถตั้งตัวเองเป็น "เทวราช" ได้ ก็เลยคิดที่จะล้มล้างพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์อย่างไม่เกรงกลัวภัยพิบัติ โดยเข้าใจว่ากษัตริย์นั้นไม่มีฐานอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็งอย่างแท้จริง และไร้ความสามารถในการเป็นผู้นำโดยสิ้นเชิง

5.2 ความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2475)

ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2475 ได้ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ทางการเมืองภายในหลายครั้งที่ส่อแนวโน้มว่าน่าจะขยายตัวบานปลายออกไปจนกลายเป็นความแตกแยกภายในที่รุนแรง แต่กลับปรากฏว่าบรรดาผู้นำของไทยในช่วงเวลาเหล่านี้ได้หันไปใช้นโยบายประนีประนอมทางการเมืองกันเป็นส่วนใหญ่ซึ่งบังเกิดผลดีต่อราชอาณาจักรไทยโดยส่วนรวมในที่สุด ถึงแม้ว่าในบางครั้งจะมีเหตุการณ์รุนแรงถึงขั้นนองเลือดและแตกแยกกันไปข้างใดข้างหนึ่งอยู่บ้างก็ตาม แต่ถ้าพิจารณาในส่วนรวมแล้วภาพของการประนีประนอมก็ยังคงปรากฏให้เห็นชัดอยู่นั่นเอง

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ช่วงเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 - 4 เป็นช่วงที่สถานการณ์จากภายนอกประเทศมีอิทธิพลต่อความอยู่รอดของประเทศชาติอยู่มาก จากรัชกาลที่ 1 - 2 ก็มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องศึกสงครามจากพม่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็มีปัญหากับญวนและกับฝรั่งตะวันตกชาติอังกฤษ ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ก็ต้องเผชิญกับนักล่าอาณานิคมตัวฉกาจอันได้แก่อังกฤษกับฝรั่งเศส ถ้าเสถียรภาพทางการเมืองภายในของไทยไม่มั่นคงแล้วก็เท่ากับว่าเป็นการเปิดช่องให้มีการแทรกแซงจากภายนอกอย่างแน่นอน และประวัติศาสตร์ของรัตนโกสินทร์ในช่วงนี้อาจเดินตามรอยเดิมของกรุงศรีอยุธยาก็เป็นได้

5.2.1 ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 1 กับ "วังหน้า"

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. 2325 พร้อมกับทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี โดยมีสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช ขึ้นเป็นพระมหาอุปราชตำแหน่งวังหน้า เหตุการณ์ก็ดูสงบเรียบร้อยดีแต่แล้วใน พ.ศ. 2339 หลังสร้างกรุงเทพฯ ได้ 13 ปี "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็บาดหมางพระทัยไม่ได้ลงมาเฝ้า"[66] ไม่น่าเป็นไปได้ที่ว่าทั้งสองพระองค์

เคยใกล้ชิดสนิทสนมร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยจะต้องมาบาดหมางพระทัยเช่นนี้

ก่อนหน้านี้ประมาณ 6 เดือน ได้มีการถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิของสมเด็จพระชนกนาถของทั้งสองพระองค์ในท้องสนามหลวง และได้มีการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิ มีโขนชักรอกโรงใหญ่ ทั้งโขนวังหลวงและวังหน้า แล้วประสมโรงเล่นกลางแปลง "โขนวังหลวงเป็นทัพพระราม ยกไปแต่ทางพระบรมมหาราชวัง โขนวังหน้าเป็นทัพทศกรรฐ์ ยกออกจากพระราชวังบวรฯ มาเล่นรบกันในท้องสนามหน้าพลับพลา ถึงมีปืนบาเหรี่ยมรางเกวียนลากออกมายิงกันดังสนั่นไป"[67] กรณีเช่นนี้มองดูอาจเห็นเป็นเรื่องสนุก แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้ว การเล่นสมมติกันเช่นนี้ การกระทบกระทั่งกันระหว่างไพร่พลของวังหลวงกับวังหน้าในขณะที่แสดงการเล่นอยู่นั้น จะมีโอกาสเกิดขึ้นได้หรือไม่ ? และถ้าเกิดขึ้นแล้ว "องค์ประมุข" ของวังหลวงกับวังหน้าจะทรงรู้สึกอย่างไรบ้าง ? ปัญหาเหล่านี้ไม่ควรจะมองข้ามไป

หลังจากเล่นโขนไปแล้ว 6 เดือน ก็มีการเล่นแข่งเรือเปรียบฝีพายระหว่างเรือวังหลวงที่ชื่อทองปลิวกับเรือวังหน้าที่ชื่อมังกร เมื่อเปรียบฝีพายแล้ว สมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงจัดฝีพายสำรับอื่นที่แข็งแรงซ่อนไว้ เมื่อเวลาแข่งจะเอาคนสำรับใหม่ลง "ข้าราชการฝ่ายวังหลวงแจ้งดังนั้นจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว ดำรัสว่าเล่นดังนี้จะเล่นด้วยที่ไหนได้ ให้เลิกการแข่งเรือตั้งแต่นั้นมา"[68] มาถึงตอนนี้คู ๆ ก็รู้สึกว่าวังหน้ากับวังหลวงจะแข่ง ๆ กันอยู่

อย่างไรก็ตามเรื่องก็ยังไม่ถึงขั้นรุนแรง ตราบจนกระทั่งอีก 2 เดือนต่อมา สมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลลงมาเฝ้ากราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่าเงินที่พระราชทานขึ้นไปปีละ 1000 ชั่งนั้นไม่พอแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในวังหน้า จะขอรับพระราชทานเงินเพิ่มเติมอีกให้พอแจกจ่ายกัน แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิเสธ และทรงให้เหตุผลว่า เงินเก็บมาได้ก็แต่

ส่วยสาอากร พอใช้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ที่เหลือก็เอามาแจกจ่ายเป็นเบี้ยหวัดซึ่งก็ไม่เพียงพอ ต้องเอาเงินกำไรจากการค้าสำเภามาเพิ่มเติมจึงพอใช้ไปได้ปีหนึ่ง ๆ เงินคงคลังที่สะสมไว้ก็ยังไม่มี กรมพระราชวังบวรฯ ไม่ได้รับเงินตามพระประสงค์ก็ขัดเคือง มิได้ลงมาเฝ้าเลย"[69]

ความในพระทัยของชนชั้นระดับผู้นำไทยทั้ง 2 พระองค์จะเป็นเช่นใดนั้น ขอให้พิจารณาถึงบทบาทของพระยาเกษตร (บุญรอด) ของวังหน้ากับ เจ้าพระยารัตนาพิพิธของวังหลวงดูก็แล้วกัน เพราะพระยาเกษตรเห็นว่า "เจ้านายทรงขัดเคืองกันก็กะเกณฑ์ข้าราชการให้เอาปืนขึ้นป้อมวังหน้า แล้วให้ตระเตรียมศาสตราวุธตั้งนอนกองระวังอยู่ ส่วนเจ้าพระยารัตนพิพิธสืบรู้ว่า ที่วังหน้าจัดเตรียมการเป็นสงครามไม่ไว้ใจแก่ราชการ ก็กราบทูลขอรักษาพระราชวังให้มั่นคงแข็งแรง เกณฑ์คนรักษาหน้าที่และเอาปืนขึ้นป้อมบ้าง ครั้งนั้นเกือบจะเกิดการยุทธสงครามแก่กัน..."[70] เกือบจะต้องเล่นโขนกลางแปลงกันอีกครั้งหนึ่ง เพียงแต่ว่าไม่ใช่เรื่องของพระรามกับทศกรรฐ์ เหมือนครั้งที่ถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิของสมเด็จพระชนกนาถที่ผ่านมานั้น แต่เป็นเรื่องของวังหลวงกับวังหน้าโดยตรงทีเดียว

ความหวาดระแวงซึ่งกันและกันระหว่างวังหลวงกับวังหน้าไม่มีแต่เฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับ สมเด็จกรมพระราชวังบวรเท่านั้น แต่ในหมู่ขุนนางข้าราชการทั้ง 2 พระราชวังก็เป็นไปด้วยเหมือนกัน จะเห็นได้จาก เมื่อครั้งสมเด็จกรมพระราชวังบวรประชวรพระอาการหนัก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะเสด็จขึ้นไปทรงพยาบาล "ครั้นข้าราชการวังหลวงจะขึ้นไปล้อมวังตามธรรมเนียม เห็นกิริยาพวกข้าราชการวังหน้ากระด้างกระเดื่องจะเกิดวิวาทกันขึ้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ต้องเสด็จขึ้นไปพร้อมด้วยเจ้าพระยารัตนาพิพิธ และพระยายมราช เดินยืดไปสองข้างพระเสลี่ยงไปทรงจัดวางการล้อมวงเอง จึงเป็นการเรียบร้อย"[71]

แม้กระทั่งเมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จสวรรคต จะต้องมีพระราชพิธีสรงและทรงเครื่องพระศพ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงจะต้องเสด็จและตามเสด็จเข้าไปสรงและทรงเครื่องพระศพ ปรากฏว่า "เจ้านายฝ่ายพระบรมมหาราชวังที่ตามเสด็จต้อง "ขัดคาบทุก ๆ พระองค์"[72]

ความขุ่นเคืองระหว่างวังหน้ากับวังหลวงในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จะมีเบื้องหน้าเบื้องหลังอย่างไรนั้น จะเห็นได้เมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จสวรรคตแล้ว ได้มีการจับกุมพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต พระโอรสของสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รวมทั้งพระยากลาโหม (ทองอิน) ของวังหน้ากับพรรคพวกไว้ได้ทั้งหมด เพราะบุคคลเหล่านี้วางแผนจะก่อการรัฐประหารในวันถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สอบสวนแล้วได้ความสัตย์จริง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ถอดพระองค์เจ้าลำดวน และพระองค์เจ้าอินทปัต ออกเสียจากเกียรติยศพระองค์เจ้า แล้วนำไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ ส่วนพระยากลาโหมกับพวกก็ถูกประหารชีวิตทั้งหมด

ปัญหาก็มีอยู่ว่า เพราะเหตุใดพระองค์เจ้าลำดวน และพระองค์เจ้าอินทปัตกล้าคิดการใหญ่เช่นนี้ได้ เบื้องหลังของเรื่องก็มีอยู่ว่า เมื่อครั้งสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลประชวรครั้งสุดท้ายก่อนหน้าจะเสด็จสวรรคตนั้นทรงรับสั่งเป็นนัยให้โอรสผู้ใหญ่ทั้งสองคิดการแผ่นดิน ทรงมีพระราชดำรัสว่า "สมบัติทั้งนี้พระองค์ได้กระทำศึกสงครามกู้แผ่นดินขึ้นได้ ก็เพราะพระองค์ทั้งสิ้นไม่ควรจะให้สมบัติตกไปได้แก่ลูกหลานวังหลวง ผู้ใดมีสติปัญญาก็ให้เร่งคิดเอาเถิด..."[73] เมื่อเป็นเช่นนี้ก็พอจะมองเห็นได้ถึงข้อขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้าในสมัยนั้นได้

อย่างไรก็ตาม ความบาดหมางระหว่างผู้นำทางการเมืองทั้งสองพระองค์เมื่อครั้งขุนนางของทั้งสองฝ่ายเตรียมการเอาปืนขึ้นป้อมเตรียมพร้อมจะทำสงครามต่อกันนั้นก็สามารถประนีประนอมกันได้ ก็เพราะสมเด็จพระพี่นางทั้ง 2 พระองค์

ได้เสด็จขึ้นไปในพระราชวังบวรฯ "ทั้ง 2 พระองค์ทรงพระกันแสง ตรัสประเล้าประโลมไปถึงความเก่า ๆ แต่ตรั้งตกทุกข์ได้ยากมาจนได้ราชสมบัติขึ้น สมเด็จพระอนุชาธิราชก็มีพระทัยลดหย่อนอ่อนลงสิ้นความพยศ"[74]

5.2.2 การ "ยึดอำนาจ" เงียบเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2

ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชย์ ก็มีการจาวาดล้างทางการเมืองกันอีก กล่าวคือ พระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตรานุชิตราชโอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรีกับพระราชชิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ร่วมกับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีก 2 คน คือ นายหนูดำ กับจอมมารดาสำลีในพระบัณฑูรน้อยคบคิดกับขุนนางหลายนายคิดจะแย่งชิงราชสมบัติ จึงถูกจับสำเร็จโทษและประหารชีวิตทั้งหมด[75]

เสี้ยนหนามแผ่นดินและศัตรูทางการเมืองของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าก็ถูกจำกัดจนหมดสิ้น เสถียรภาพทางการเมืองในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ดูแจ่มใสดี ตราบจนกระทั่งมาถึงตอนปลายแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ดูเหมือนจะมีปัญหาทางการเมืองภายในขึ้นมาอีก กล่าวคือเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2 แล้วผู้ใดควรจะได้รับราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และเจ้าฟ้ามงกุฎ

เมื่อเอ่ยถึงพระองค์เจ้าชายทับ ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ย่อมคุ้นเคยกับพระนามนี้ดี พระองค์ทรงเป็น พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กับกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยเมื่อครั้งยังเป็นหม่อมเรียม

พระองค์เจ้าชายทับทรงประสูติ ณ พระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี ในขณะที่พระบิดา คือ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ. ที่นั่น นอกจากนี้พระองค์เจ้าชายทับยังมีพระอนุชาร่วมพระมารดาอีก 2 พระองค์ คือ พระองค์เจ้าน้อย และพระองค์เจ้าหนูดำ แต่ก็สิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมาทั้ง 2 พระองค์ คงเหลือพระองค์เจ้าชายทับเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น

"หม่อมเรียม" พระมารดาของพระองค์เจ้าชายทับเป็นธิดาของพระยานนทบุรีศรีมหาอุทยานกับท่านเพ็งผู้เป็นภรรยาใหญ่ พระยานนทบุรีผู้นี้ได้เข้ามารับราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ[76]

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็ทราบได้ว่า การที่พระองค์เจ้าชายทับมิได้รับการสถาปนาเป็น "เจ้าฟ้า" ก็เพราะเหตุว่าพระมารดาของพระองค์เป็นเพียงสามัญชนธรรมดาที่มีชื่อเดิมว่า "เรียม" มาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุลาไลย เมื่อพระองค์เจ้าชายทับได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว

พระองค์เจ้าชายทับได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัตร เลื่อนพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เสด็จเถลิงถวัลยราชปรารภาภิเษกเป็นกษัตริย์ สืบต่อจากสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระองค์เจ้าชายทับทรงทำความดีความชอบแก่แผ่นดินอย่างไรจึงได้รับการสถาปนาทรงกรมเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า สมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต ทรงมอบศิริราชสมบัติพระราชทานแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในขณะนั้นมีหนังสือกล่าวโทษ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกษัตรานุชิต ผู้เป็นพระราชโอรสแห่งพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่าจะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์ เมื่อได้ทรงทราบแล้วก็ทรงพระราชดำริเห็นว่า "พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้อื่น จะมีผู้ใดกอปรด้วยสติปัญญาและกล้าหาญ ซื่อตรงจงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งขึ้นไปกว่าพระเชษฐาธิราชโอรสพระองค์นี้ได้ ถ้าให้ผู้อื่นชำระเนื้อความจะยืดยาว ฤาเคลื่อนคลายไป ไม่เป็นการจับมั่นทั่วถึงโดยรอบคอบ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดเสี้ยนศัตรูลุกลามมากไป..."[77]

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าทรงไว้พระทัยในพระราชโอรสพระองค์นี้มากกว่าเสนามาตย์และพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดทั้งหมด ถึงกับมอบหน้าที่ในการตัดสินชำระกดีที่มีผู้กล้าวโทษร้องเรียนว่า เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์กรมขุนกษัตรานุชิตเป็นกบฏต่อแผ่นดิน ทั้ง ๆ ที่พระองค์เจ้าชายทับมีพระชนมายุเพียง 23 พรรษาเท่านั้น และทุกสิ่งทุกอย่างก็เรียบร้อย กรมขุนกษัตรานุชิตถูกสำเร็จโทษในที่สุด ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จึงได้รับการสถาปนาพระนามและจารึกลงในสุพรรณบัตรเป็นหลักฐานมาตั้งแต่บัดนั้น

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงรับเป็นพระราชธุระเกี่ยวกับกิจการของบ้านเมืองแทนองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่หลายด้านในขณะนั้นทรงดูแลกิจการค้าขายเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ท้องพระคลัง ทรงมีเรือสำเภาของพระองค์เองส่งไปค้าขายได้ผลดี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตรัสล้อเรียกว่า "เจ้าสัว"[78]

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้นี้มีผู้นิยมชมชอบอยู่ไม่น้อยตั้งแต่ก่อนจะได้เถลิงถวัลราชเป็นกษัตริย์แล้ว ความนิยมชมชอบนี้ ถ้าจะกล่าวกันไปแล้วก็ต้องด้วยเหตุผลที่น่าจะเป็นเช่นนั้น เนื่องด้วยพระองค์ทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ต้องด้วยความต้องการของผู้คนจำนวนมาก "ทรงกว้างขวางกับทั้งพระราชวงศ์และขุนนางและทรงรับรองเลี้ยงดูอย่างดีที่วังมิได้ขาด เสด็จประทับอยู่ในที่ประชุมพิพากษาคดีทั้งปวงในชั้นฎีกาเพื่อช่วยกรมพระราชวังบวรฯ (หมายถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ พระอนุชาร่วมพระมารดาของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งทรงเป็นประธาน ทรงพิจารณาไต่สวนข้อความของราษฎรให้เสร็จสิ้นไปโดยความยุติธรรมและรวดเร็ว ประทานทานแก่คนชรา คนจน ครั้นถึงวันพระก็ทรงซื้อสัตว์เป็นอันมากที่เขาจะเอาไปฆ่าแล้วทรงปล่อย ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จสวรรคตไปแล้ว ใน พ.ศ. 2360 พระองค์จึงได้ทรงรับตำแหน่งบังคับการสิทธิขาดในกรมพระตำรวจ ซึ่งเป็นพื้นเดิมของกองพลพิทักษ์รักษาพระองค์ปัจจุบัน..."[79]

การที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงรับรองเลี้ยงดูพระราชวงศ์และชุนนางที่วังของพระองค์เป็นอย่างดีมิได้ขาดก็ดี การที่ทรงพิจารณาไต่สวนความฟ้องของประชาชนด้วยความยุติธรรมก็ดี การประทานทานแก่คนยากจนก็ดี ย่อมจะต้องทรงเป็นที่นิยมชมชอบของคนชั้นสูงและคนชั้นต่ำส่วนมากในขณะนั้น กล่าวกันอย่างง่าย ๆ ว่าทรงมีพวกมากและเมื่อเทียบกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ในขณะนั้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงมีเสียง "ดัง" กว่ามากนัก

ต่อมาใน พ.ศ. 2360 เมื่อพระองค์กลับได้รับตำแหน่งบังคับการสิทธิขาดในกรมตำรวจอิทธิพลของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ยิ่งมีมากขึ้น เพราะเท่ากับทรงรับผิดชอบต่อความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์อย่างใกล้ชิดโดยตรงด้วย และจะต้องเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุดอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2367 นั้นเพียง 15 วัน ทรงโปรดให้มีการจัดการพระราชพิธีอุปสมบทสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา และได้เสด็จไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดมหาธาตุ เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎผนวชแล้วได้ 8 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงเริ่มประชวร พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด มิได้ตรัสสั่งเสียประการใด ในที่สุดอยู่ได้ 7 วันก็เสด็จสวรรคต

เมื่อพระองค์มิได้ทรงสั่งเสียเกี่ยวกับการสืบสันติวงศ์แต่ประการใดก่อนจะเสด็จสวรรคตเช่นนี้ ปัญหาจึงมีอยู่ว่าราชสมบัติควรจะตกอยู่กับผู้ใดใน 2 พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ หรือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งขณะนั้นผนวชอยู่ และยังไม่ครบพรรษา

ถ้าพิจารณากันตามฐานะแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎก็ควรจะได้รับมอบราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป แต่เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ไม่มีกฎแห่งการสืบสันติวงศ์ว่าราชโอรสซึ่งประสูติจากพระอัครชายาจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปแต่ประการใด และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ ก็มิได้ทรงมอบราชสมบัติ

แด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎด้วยพระองค์เองเหมือนกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมอบราชสมบัติให้กับพระองค์อีกด้วย ดังนั้นผู้ที่คิดว่าราชสมบัติควรจะได้แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎในขณะนั้นก็จะต้องกระอักกระอ่วนใจ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าไม่มีเหตุผลดังกล่าวทั้งสองประการมาอ้าง เพื่อจะมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎได้ และการจะถือโอกาสมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎโดยไม่มีประเพณีปฏิบัติมาก่อน ในขณะที่มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธออีกพระองค์หนึ่ง ผู้ทรงเคยว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพระราชบิดามาแล้ว และทรงมีพระชนมายุที่เป็นผู้ใหญ่กว่าด้วยเช่นนี้ ย่อมจะต้องมีผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลังของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแน่แท้ "กล่าวกันตามทรรศนะของไทยนั้นว่า บรรดาพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่กับบรรดามุขอำมาตย์ได้พิจารณาถึงกรณีเจ้าฟ้ามงกุฎยังทรงพระเยาว์อยู่ยังไม่ทรงมีความชัดเจน อีกทั้งไม่มีพระประสงค์จะคัดค้านการตกลงใจใด ๆ ซึ่งที่ประชุมได้มีมติ เพราะพระองค์ทรงเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบสุขขึ้นภายในพระราชอาณาจักร ที่ประชุมจึงลงมติเลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ว่าทรงเป็นผู้เหมาะสมที่สุดที่จะดำรงราชวงศ์จักรีอันสถาปนาขึ้นยังไม่นานนักให้วัฒนาถาวรสืบไป..."[80]

เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเกรงพระทัยกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่มาก ไม่ทรงยอมลาผนวชออยู่ในเพศบรรพชิตต่อไปเพราะถ้าทรงลาผนวชออกมาแล้ว ทรงเกรงว่าบ้านเมืองจะจลาจลวุ่นวาย[81] แสดงว่าต้องมีผู้สนับสนุนให้พระองค์ทรงลาผนวชเพื่อชิงอำนาจการเป็นกษัตริย์อยู่ด้วยเหมือนกัน และถ้าทรงลาผนวชออกมาจริง ๆ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็จะต้องทรงหวาดระแวงพระทัยในท่าทีของเจ้าฟ้ามงกุฎด้วย อาจเกิดความเข้าใจผิดและเกิดจลาจลขึ้นได้ ดูประหนึ่งว่าเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นแก่ประโยชน์ของแผ่นดินจึงไม่ทรงลาผนวช และยอมให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชเป็นกษัตริย์

ความสับสนยังมีอยู่ กล่าวถึงบรรดาขุนนางพระบรมวงศานุวงศ์ได้ไปถวายบังคมทูลเจ้าฟ้ามงกุฎให้ทรงลาผนวชหรือไม่ หรือเพียงแต่ไปถามความเห็นว่าจะลาผนวชหรือไม่ ถ้าเป็นไปในประการแรก และเจ้าฟ้ามงกุฎทรงปฏิเสธก็นับได้ว่าพระองค์ทรงเกรงพระทัยกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ แต่ถ้าในประการหลังแล้วเจ้าฟ้ามงกุฎต้องเกรงอิทธิพลของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อย่างมาก

เมื่อฟังความเห็นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็พิจารณาเห็นว่า ประการแรกคนทั่วไปขณะนั้นเชื่อถือในพระสติปัญญาของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่แล้วอย่างมากเสียด้วย ประการที่สองคนทั่วไปเล็งเห็นว่า เจ้าฟ้ามงกุฎพระชนมายุน้อยเกินไป ประการที่สาม กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เคยผ่านศึกสงครามมาแล้ว จะศึกการป้องกันพระนครจากศัตรูภายนอกได้ดีกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ[82] จะเห็นได้ว่าเสียงสนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์มีอยู่อย่างท่วมท้นทีเดียว และเจ้าฟ้ามงกุฎจะไม่ทรงรับรู้สิ่งเหล่านี้บ้างเชียวหรือย่อมจะเป็นไปไม่ได้แน่

ในเวลากลางคืนวันสวรรคตของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางเฉลียงด้านตะวันออกตั้งกองล้อมวงทั้งชั้นในและชั้นนอก พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และเสนาบดีทั้งปวง ได้มีความเห็นพ้องต้องกันว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาช้านานสมควรจะเป็นผู้ครอบครองราชสมบัติสืบไป[83] สรุปความได้ว่ามีผู้สนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อย่างมากมาย ดังนั้นโอกาสที่จะได้เป็นกษัตริย์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ย่อมไม่มีปัญหา

เรื่องที่จะขบคิดกันต่อไปนั้นก็มีอยู่ว่า เพราะเหตุใดกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จึงไม่ทรงขอให้เจ้าฟ้ามงกุฎลาผนวชมารับราชสมบัติด้วยพระองค์เอง เพราะในฐานะที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นเจ้าฟ้าโอรสของพระอัครชายาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ โดยแท้จริงก็ควรจะเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราช ถึงแม้ว่าบรรดาขุนนางและ

พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จะกราบทูลอัญเชิญพระองค์ให้เสด็จครองราชแล้วก็ตาม หรือว่าพระองค์คิดจะแย่งราชสมบัติจากเจ้าฟ้ามงกุฎ "ส่วนทรรศนะของชาวยุโรปเห็นกันว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงแย่งราชสมบัติจากเจ้าฟ้ามงกุฎ ความคิดเห็นนี้มีปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาลที่ใช้กันมาจ..ดังข้อความที่พระราชโอรสที่บังเกิดแก่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นทายาทของราชบัลลังก์..."[84]

เมื่อพิจารณาดูทัศนะดังกล่าวนี้ก็น่าจะวิเคราะห์กันต่อไปว่า ทัศนะดังกล่าวของชาวยุโรปนี้ถูกต้องหรือผิดพลาดจากความจริงมากน้อยเพียงไร เพราะเมื่อพิจารณาดูกฎมณเฑียรบาลซึ่งเริ่มใช้กันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2011 แล้วก็เห็นจะจริงดังคำกล่าวนี้ ถ้าจะคิดว่ามิได้มีการยกเลิกกฎมณเฑียรบาลนี้แต่อย่างใด

ถ้าจะถือเป็นพระราชประเพณีแต่โบราณ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 ก็ดูเหมือนว่าทุกสิ่งทุกอย่างได้เสื่อมสูญไปมาก และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นนครหลวง ก็มิได้ปรากฏว่าได้ทรงโปรดให้ตรากฎมณเฑียรบาลหรือรื้อฟื้นปรับปรุงกฎมณเฑียรบาลสมัยครั้งกรุงเก่ามาใช้แต่อย่างใด จึงน่าจะถือได้ว่า ได้ยกเลิกไปโดยปริยายแล้ว ตลอดเวลาที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ไทยจนถึง พ.ศ. 2367 ก็ได้มีการละเมิดไม่ปฏิบัติตามกฎนี้อยู่เสมอ กฎมณเฑียรบาลข้อนี้จึงสิ้นความศักดิ์สิทธิ์ไป "ตอนนั้นดูเหมือนว่ามิได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ต่างพากันมุ่งคำนึงถึงแต่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงเลือกรัชทายาท หรือการที่จะให้พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่กับมุขอำมาตย์เลือกบุคคลที่เหมาะสมขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่..."[85]

เมื่อเป็นเช่นนี้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็น่าจะทรงพ้นข้อหาว่าแย่งราชสมบัติเจ้าฟ้ามงกุฎไปได้ เพราะไม่มีกฎเกณฑ์ข้อใดที่กำหนดไว้มิให้ทรงกระทำเช่นนั้นก็น่าจะทรงรับมอบราชสมบัติด้วยการสนิทพระทัย แต่ก็น่าประหลาดไม่น้อยเมื่อคราวมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ขณะที่พราหมณ์มหาราชครูถวายพระมหามงกุฎแด่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เมื่อทรงรับมาแล้วก็มิได้ทรง แต่พระราชทานไปยังจ[illegible]มหาดเล็กผู้ใหญ่ พลางตรัสว่า "จงเก็บไว้ให้เขา"[86] เพราะเหตุใดจึงทรงกระทำเช่นนั้น

พระองค์ทรงเกรงพระทัยเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือว่าทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยความไม่สนิทพระทัย หรือพระองค์ทรงต้องการเป็นกษัตริย์เพื่อรักษาแผ่นดินไว้ให้เจ้าฟ้ามงกุฎในเวลาต่อไป หรือพระองค์แสร้งทำเพื่อแสดงให้เจ้าฟ้ามงกุฎทราบว่าทรงยอมรับเป็นกษัตริย์ครั้งนี้ เพราะทรงขัดต่อที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ได้ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วพระองค์ทรงเต็มพระทัยอยู่แล้ว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้ราชสมบัติครานี้ เพราะบรรดาขุนนางผู้ใหญ่และพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมกันกราบบังคมทูลอัญเชิญให้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ แล้วเจ้าฟ้ามงกุฎเล่าในฐานะเป็นราชโอรสอันประสูติจากพระอัครชายาในรัชกาลที่ 2 ไม่มีผู้ใดเห็นชอบที่จะให้เป็นกษัตริย์ตามสิทธิโดยชอบธรรมกระนั้นหรือ

ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลี้ยงดูขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ที่วังของพระองค์อยู่เสมอ ตั้งแต่เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ แสดงว่าทรงมีบริวารอยู่ไม่น้อย และบริวารของพระองค์เหล่านี้จะต้องมีส่วนช่วยให้พระองค์ขึ้นครองราชย์ครานี้โดยปราศจากผู้คัดค้านโดยแน่แท้

เหตุผลที่สนับสนุนข้ออ้างในเรื่องนี้ก็คือ การที่พระองค์ทรงสถาปนากรมหมื่นศักดิพลเสพเสด็จอา ซึ่งมีพระชนม์แก่กว่าพระองค์ 2 ปีขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร (วังหน้า) แทนที่จะทรงตั้งสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ตำแหน่ง "วังหน้า" ถึงแม้จะมิใช่ตำแหน่งรัชทายาท แต่ก็เป็นตำแหน่งที่สำคัญรองจากพระเจ้าแผ่นดิน เช่นตำแหน่งวังหน้าในรัชกาลที่ 1 เป็นต้น ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีน้ำพระทัยรำลึกถึงสมเด็จพระมงกุฎบ้างแล้วก็น่าทรงมอบตำแหน่ง "วังหน้า" ให้กับสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือเป็นเพราะว่าตำแหน่ง "วังหน้า" ในสมัยของพระองค์คือ "บำเหน็จ" สำหรับเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนสนับสนุนพระองค์อยู่เบื้องหลัง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ "เจ้าชีวิต" ตอนหนึ่งว่า

...กรั้นงานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกเสร็จสิ้นแล้ว ก็มีการเลื่อนและแต่งตั้งกรม ถ้าจะนับตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ นั้นควรเป็นตำแหน่งรัชทายาทโดยสมบูรณ์ ถ้าเช่นนั้นพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ก็ดูออกจะมีพระราชประสงค์ค่อนข้างแปลก คือพระองค์ไม่ทรงมีพระอนุชาร่วมพระมารดา เพราะฉะนั้นแทนที่จะทรงตั้งพระอนุชาพระองค์อื่น กลับทรงสถาปนาเสด็จอา คือกรมหมื่นศักดิพลเสพ ผู้ทรงเป็นองค์ที่ 17 ในหมู่พระราชโอรสธิดาของพระพุทธยอดฟ้าฯ ซึ่งมีพระชนม์แก่กว่าพระเจ้าอยู่หัว 2 ปี...อาจจะเป็นพระเจ้ากรมหมื่นศักดิพลเสพ ทรงเคยกำกับราชการกรมพระกลาโหมและสนิทสนมกันมากกับพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงแต่ตั้งพระองค์เป็นพระองค์เจ้าพระองค์แรกที่ได้เป็น "วังหน้า" ในพระบรมราชวงศ์จักรีและทรงดำรงตำแหน่งอยู่ 8 ปี เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2375 ต่อนั้นมารัชกาลที่ 3 ก็มิได้ตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็น "วังหน้า" อีกจนตลอดรัชกาล...[87]

ถ้าข้อสันนิษฐานของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ในข้อที่ว่าอาจจะเป็นด้วยกรมหมื่นศักดิพลเสพ ทรงเคยกำกับราชการกรมพระกลาโหมและสนิทสนมกันมากกับพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่ตั้งพระองค์เจ้าขึ้นเป็น "วังหน้า" เป็นความจริงแล้วก็เป็นที่เชื่อได้ว่ากรมหมื่นศักดิพลเสพพระองค์นี้ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งจะต้องเป็นผู้มีส่วนสนับสนุนพระนั่งเกล้าฯ ให้ได้ราชสมบัติแน่นอน และเป็นบุคคลสำคัญที่ทรงไว้พระทัยมาก จึงบำเหน็จตำแหน่ง "วังหน้า" ให้เป็นรางวัล แทนที่จะทรงมอบให้กับสมเด็จเจ้าฟ้ามุงกุฎ ซึ่งต้องลี้ภัยการเมืองอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดรัชกาล

อีกกรณีหนึ่งที่น่าประหลาดใจก็คือ กรณีกรมหลวงรักษรณเรศวร ถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ กรมหลวงรักษรณเรศวรนี้แต่เดิมทรงเป็นกรมหมื่นรักษรณเรศวร

ทรงเป็นโอรสของรัชกาลที่ 1 และได้ทรงรับเลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวงรักษรณเรศวร ในรัชกาลที่ 3 เป็นเจ้านายผู้ทรงอาวุโสที่สุดในพระราชวงศ์ เมื่อกรมหมื่นศักดิพลเสพ "วังหน้า" ของรัชกาลที่ 3 สวรรคตแล้วมีข่าวลือว่าเชื้อพระวงศ์พระองค์นี้จะได้รับตำแหน่ง "วังหน้า" สืบแทนต่อไปแต่มิได้เป็นเช่นนั้น

กรมหลวงรักษรณเรศวร ถูกกล่าวหาว่าคบคิดจะเป็นกบฏ ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว ทรงชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่ในรัชกาลของพระองค์ยิ่งกว่าสมัยใด เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้ทรงนิพนธ์ ไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 มีข้อความตอนหนึ่งที่ชวนให้น่าสนใจว่า

> ครั้นมาถึงวันศุกร์ เดือน 1 ขึ้น 3 ค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตระลาการทำกระทู้ซักถามกรมหลวงรักษรณเรศวรที่ว่าตัวได้เป็นใหญ่มากขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ยิ่งกว่าเจ้านายทุก ๆ พระองค์จึงได้คิดกำเริบใจขึ้น แต่ก่อนนั้นยังกำเริบน้อย ๆ เดี๋ยวนี้มากขึ้น ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้ได้ 25 ปีแล้ว บัดนี้ก็ถึงปรารถนาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินให้ตัวระลึกถึงความหลังดูแต่ก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นสุรินทรรักษ์กับตัวได้ทำราชการมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศจนถูกหนังสือทิ้งด้วยกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสำคัญพระทัยว่าได้เป็นเพื่อนยากกันมา ฝ่ายกรมหมื่นสุรินทรรักษ์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ยังอยู่แต่ตัว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงไว้วางพระทัยให้ช่วยราชการแผ่นดินต่อมา...[88]

เมื่อพิจารณาดูจะเห็นได้ว่า กรมหลวงรักษรณเรศวรผู้นี้เคยใกล้ชิดสนิทสนมกับรัชกาลที่ 3 มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว และมาได้เป็นใหญ่รับใช้ใกล้ชิดจนคิดกันว่าจะได้เป็น "วังหน้า" สืบต่อจากกรมหมื่นศักดิพลเสพ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นนี้ก็น่าจะต้องมีความชอบเป็นการส่วนพระองค์กับรัชกาลที่ 3 มาก่อนได้ราชสมบัติ และความชอบดังกล่าวก็คือการสนับสนุนอยู่เบื้องหลังให้รัชกาลที่ 3 ได้ราชสมบัติทั้งสิ้น

หากสังเกตดูท่าทีของกรมหลวงรักษรณเรศวรแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าทรงถือข้างสมเด็จพระนั่งเกล้าอย่างออกหน้าออกตา กล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็คือตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎอย่างเต็มที่ และกล้ากล่าวความนัยออกมาเช่นนั้นจริง ๆ ดังที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้นิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เกี่ยวกับเหตุการณ์ตอนสอบสวนกรมหลวงรักษรณเรศวรเป็นกบฏ ความตอนหนึ่งว่า

> ถามอีกข้อหนึ่งว่า เกลี้ยกล่อมเจ้าขุนนางไว้เป็นพรรคพวกมากจะคิดกบฏหรือ กรมหลวงให้การว่าไม่ได้คิดกบฏ (ตรงนี้สำนวนบ่งให้เห็นว่าคงจะมีคำถามอีกคำหนึ่งว่า ถ้าไม่คิดกบฏก็เกลี้ยกล่อมหาพรรคพวกไว้ทำไม จึงตอบว่า) คิดอยู่ว่าถ้าสิ้นแผ่นดินไปก็ไม่ยอมเป็นข้าใคร ถามอีกข้อหนึ่งว่า ถ้าได้อย่างนั้นแล้วจะเอาผู้ใดเป็นวังหน้า ให้การว่าคิดไว้จะเอากรมขุนพิพิธภูเบนทร์...[89]

ถ้าคิดตามสามัญสำนึกแล้ว กรมหลวงรักษรณเรศวรมิได้ทรงเกรงพระทัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเลย เพราะการที่ทรงกราบทูลรัชกาลที่ 3 เช่นนั้น เท่ากับว่าไม่ทรงนับถือในตัวสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงเป็นพระอนุชาต่างมารดาของรัชกาลที่ 3 และคิดจะเป็นกษัตริย์เสียเอง เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 แล้ว จนถึงกับคิดจะเอากรมขุนพิพิธภูเบนทร์เป็น "วังหน้า"

การที่กราบทูลเช่นนี้อาจจะคิดว่าถูกพระทัยรัชกาลที่ 3 กระมังโทษอาจจะลดหย่อนลงบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับว่ากรมหลวงรักษรณเรศวรทรงรู้ความนัยบางอย่างตรงกันกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และคงจะมีความชอบพิเศษ

จึงได้รับการชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่กว่าผู้ใดวีกหลายคนในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เมื่อกรม-หลวงรักษรณเรศวรทรงคิดการเกินกว่าที่ควรจะเป็นเช่นนี้ก็เกรงว่าจะเลี้ยงต่อไปไม่ได้ จึงต้องคำรัสสั่งให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทร์เสียตามประเพณี

"ความนัย" ที่กล่าวถึงนี้ก็คือ กรมหลวงรักษรณเรศวรรู้กันกับสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในอันที่จะใช้อิทธิพลของเชื้อพระวงศ์นี้ชักจูงให้ที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์กราบบังคมทูลถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่ง-เกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับที่ทรงใช้อิทธิพลของกรมหมื่นศักดิพลเสพ ในหมู่ราชวงศ์เหมือนกัน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมด ทำให้น่าจะสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองอย่างเงียบเชียบด้วยการสร้างบารมีครอบคลุมไปทั่วทั้งบรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ครั้งยังทรงกรมเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เรียกว่าเป็นการ "หาเสี่ยง" ไว้ล่วงหน้า จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาสุรสิงหนาทดิลกมหาสุรสวรรคต พระองค์จึงทรงมี "เสียง" ในที่ประชุมขุนนางและบรมวงศานุวงศ์ดังกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎมากนัก และสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎก็จำเป็นต้องผนวชเพื่อลี้ภัยการเมืองต่อไปจนสิ้นรัชกาล

เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎผู้ทรงมีสิทธิ ในราชสมบัติอย่างเต็มที่ตามขัตติยประเพณีกลับต้องมาตกอยู่ในฐานะเช่นนี้แล้ว ถ้าไม่ได้พูดว่าพระองค์ทรงถูกกระทำ "รัฐประหาร" เสียแล้วก็จะให้พูดว่าอย่างไรดีกันเล่า

อย่างไรก็ตาม เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 ไปแล้ว ปัญหาการเมืองภายในก็หมดสิ้นไปเพราะบรรดาเจ้านาย และขุนนางทั้งปวงก็กราบถวายบังคมอัญเชิญให้เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อไป

การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของรัชกาลที่ 4 ภายหลังเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แล้ว นับว่าเป็นความปลอดโปร่งและหมดสิ้นปัญหาโดยสิ้นเชิง กล่าวคือบรรดาขุนนางข้าราชการ สมณชีพราหมณ์ และพระบรมวงศานุวงศ์ใหญ่น้อย

ทั้งปวง ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญให้พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์โดยพร้อมเพรียงกัน ความขัดแย้งทางการเมืองมิได้ปรากฏขึ้นแต่ประการใดจนตลอดรัชกาล

5.2.3 ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 5 กับ "วังหน้า"

ตราบจนกระทั่งเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ล่วงเข้าสู่สมัยของรัชกาลที่ 5 ปัญหาทางการเมืองก็เริ่มตั้งเค้าขึ้นมาอีก เพราะเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 4 นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ เมื่อตอนที่รัชกาลที่ 4 ทรงใกล้จะเสด็จสวรรคต ก็ยังมีพระราชกระแสรับสั่งต่อหน้าพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ว่า "...ขอฝากแต่พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอด้วย ถ้ามีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ..."[90] นอกจากนี้ก็ทรงฝากฝังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพินิตประชานาถ (รัชกาลที่ 5) ไว้กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ โดยทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า "...ไหน ๆ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ก็ได้เป็นเขย การที่ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าจะให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ครองราชย์ต่อไปนั้น ขอทรงฝากฝังให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้ดีอย่าให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแปลงแผ่นดินใหม่ ถ้าไม่ระวังให้ดีอาจจะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน..."[91] แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 4 ทรงห่วงใยสถานการณ์ของบ้านเมืองภายหลังที่พระองค์เสด็จสวรรคตไปแล้ว ทั้งนี้เพราะผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั่นเอง

ครั้นต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตแล้ว ขุนนางข้าราชการสมณชีพราหมณ์และพระบรมวงศานุวงศ์ ได้พร้อมใจกันถวายราชสมบัติให้กับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานาถแล้ว ในที่ประชุมได้ลงมติขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ไปจนกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ จะผนวช[92] เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ถามในที่ประชุมต่อไปว่าที่ประชุมเห็น

สมควรจะมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่ กรมหลวงเทเวศรวัชรินทร์ก็ตรัสในที่ประชุมว่า ควรจะยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่ประชุมก็ไม่มีผู้ใดคัดค้าน ยกเว้นกรมขุนวรจักรธานุภาพ พระองค์เดียวเท่านั้น ที่ทรงทักท้วงว่ามิใช่หน้าที่ของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช เพราะตามประเพณีตำแหน่งพระมหาอุปราชเป็นตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งตามพระราชอัธยาศัย จนกระทั่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ขัดเคืองว่ากล่าวกรมขุนวรจักรธานุภาพต่าง ๆ นานา และในที่สุดทูลถามว่า "ที่ไม่ยอมนั้นอยากจะเป็นเองหรือ"[93] ในที่สุดกรมขุนวรจักรธานุภาพก็ไม่ทรงคัดค้านแต่ประการใด

เบื้องหลังเกี่ยวกับเรื่องนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีข้ออธิบายไว้ว่า

> ...เรื่องตอนประชุมถวายราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ท่านตรัสเล่าให้ฟังว่า ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่ในที่ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมได้ถ้วนถี่ละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรฯ ได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่เคลื่อนคลาดกันความในจดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ชำรง กล่าวถึงการเลือกกรมพระราชวังบวรฯ แต่ตอนปลายว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่งหนังสือในเวลาผู้ซึ่งเกี่ยวข้องยังอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชุมนั้น ท่านเล่าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ทราบกันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภานุวงศ์ฯ เล่าเมื่อก่อนท่านจะอสัญกรรมไม่ช้านักอีกครั้งหนึ่งว่า การเลือกกรมพระราชวังบวรฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศรฯ ตรัสเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จดถวาย

ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเป็นขุนสมุทโคจรนั่งเขียน ที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกันด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตดูผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีวรวงศ์เท่านั้น...[94]

การที่ที่ประชุมขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ ได้ประกาศยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเช่นนี้ จะก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากทางการเมืองภายในต่อไป เพราะในขณะนั้นกรมหมื่นบวร-วิชัยชาญ ทรงมีพระชันษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง 16 พรรษา นอกจากนี้ใน "วังหน้า" ก็มีกำลังทหารที่ฝึกหัดแบบยุโรป ซึ่งเคยอยู่ภายใต้การดูแลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้ามาแล้ว การต่อรองอำนาจทางการเมืองในสมัยนี้ระหว่าง "วังหน้า" กับ "วังหลวง" จะต้องบังเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทรงรีบรัดให้ที่ประชุมเลือกเจ้านายที่เหมาะสมขึ้นเป็น "วังหน้า" เสียเลยในครั้งนั้นอาจพิจารณาความได้ 2 ประเด็นด้วยกัน

(1) เจ้าพระยาศรีวรวงศ์ เห็นว่าการตั้งเจ้านายที่เหมาะสมขึ้นเป็น "วังหน้า" นั้น ก็เท่ากับเป็นการสร้างฐานอำนาจต่อรองทางการเมืองกับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การสร้างกลุ่มผลประโยชน์ "วังหน้า" ขึ้นมาถ่วงดุลย์กับ "วังหลวง" ย่อมจะทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ใหญ่ของแผ่นดินในกรณีเกิดการขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ฐานะของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มั่นคงต่อไป

(2) เกรงว่าผู้คนจะหวาดระแวงสงสัยในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินของตนที่อาจลุกขึ้นมาแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ผู้ทรง

พระเยาว์อยู่ ก็จำเป็นจะต้องหาเครื่องป้องกันอย่าให้คนทั้งหลายสงสัยว่าตนเองจะแย่งชิงราชสมบัติ ก็เลยให้กรมหมื่นวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช เพราะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อาจจะคิดว่า "...ไม่มีการเสี่ยงภัยอันใดในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ด้วยกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระชันษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง 16 ปีคงจะล่วงลับไปก่อนสิ้นรัชกาลที่ 5 ไม่มีช่วงจะได้รับรัชทายาท..."[95]

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินนโยบายปฏิรูปแผ่นดินเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกด้วยการยกเลิกระบบไพร่ ระบบทาสตลอดทั้งการปฏิรูปภาษีอากรเสียใหม่ก็เกิดขัดแย้งกับวังหน้า เพราะการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางกรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงเข้าใจว่า ทาง "วังหลวง" คิดริดรอนอำนาจทางการเมืองของพระองค์ "ความข้องพระทัยสำคัญอย่างหนึ่งของวังหน้านั้นเกิดขึ้นเพราะไม่อาจขอเพิ่มเงินรายได้ตามสัดส่วนของวังหลวงได้"[96] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามที่จะออกกฎข้อบังคับป้องกันมิให้เอาเงินรายได้ของประเทศซึ่งได้มาจากการเก็บภาษีอากรเกิดการรั่วไหล แต่วังหน้าทรงขัดขวางมิให้มีการออกกฎข้อบังคับนี้ เพื่อว่าพระองค์ยังคงสามารถเก็บเงินรายได้ โดยไม่มีผู้ใดขัดขวางเหมือนที่เคยปฏิบัติมา[97] ด้วยเหตุนี้ความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้าก็เกิดขึ้น "ทั้งวังหลวงและวังหน้าต่างก็เตรียมกำลังทหารของตนเป็นการใหญ่ และดูประหนึ่งว่ามีท่าทีจะเกิดสงครามกลางเมืองกันขึ้น"[98] ผลสุดท้ายกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญได้เสด็จหนีไปลี้ภัยอยู่ในสถานกงสุลอังกฤษ[99] ดังปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีใจความตอนหนึ่งว่า "กรมพระราชวังวิ่งหนีลงไปบ้านกงสุลอังกฤษ จะขอให้คอเวอนแมนอังกฤษช่วยแต่คอเวอนแมนอังกฤษเขาไม่ช่วยก็ค้างอยู่ การที่กรมพระราชวังทำดังนี้ เพราะคิดจะหาอำนาจผู้อื่นมากดบ้านเมืองของตัวเองให้เป็นอำนาจในตัว แต่เขาเห็นว่าผิดทางยุติธรรมจึงไม่เล่นด้วย"[100] เหตุการณ์ครั้งนั้นเรียกว่า "วิกฤติการณ์วังหน้า" เรื่องลงเอยเมื่อบรรดาเสนาบดีผู้ใหญ่

ของไทยรวมทั้งกงสุลชาวต่างประเทศต่างก็ได้ช่วยประนีประนอมจนวิกฤติการณ์วังหน้าสงบลง[101] ภายหลังเมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคนใน พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสถาปนาตำแหน่ง มงกุฎราชกุมารขึ้นมาแทน ตำแหน่งวังหน้าก็ถูกยกเลิกไปในที่สุด

นับตั้งแต่ "วิกฤติการณ์วังหน้า" ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ยุติลงแล้ว ปรากฏว่าความขัดแย้งในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ที่จะนำไปสู่การเผชิญหน้าทางการเมืองก็ไม่ปรากฏขึ้นมาอีกตราบจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่เป็นเช่นนี้อาจมีปัจจัยเกื้อหนุนอยู่หลายประการด้วยกัน

1. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งตำแหน่งมกุฎราชกุมารขึ้นมา ตำแหน่งนี้ได้แก่พระราชโอรสองค์ที่ทรงมุ่งหวังจะมอบหมายราชสมบัติให้เพื่อจะได้เป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปซึ่งเรียกว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร อันเช่น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร หรือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นต้น เป็นการยกเลิกตำแหน่งวังหน้าหรืออุปราชซึ่งมาทางพระอนุชาโดยสิ้นเชิง

2. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตรากฎมณเฑียรบาลขึ้นมาเพื่อใช้เป็นหลักในการสืบสันตติวงศ์ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีปัญหาว่าเมื่อใดสิ้นรัชกาลใดรัชกาลหนึ่งแล้ว จะหาเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อไปไม่ได้

3. กรณีวิกฤติการณ์วังหน้า ทำให้เป็นบทเรียนอย่างสำคัญที่ทำให้ผู้นำทางการเมืองไทยขณะนั้นตระหนักดีว่า การแตกสามัคคีภายในนั้นอาจทำให้ประเทศชาติต้องตกเป็นเหยื่อของการล่าอาณานิคมได้

4. กลุ่มปัญญาชนซึ่งได้รับการศึกษาตามแบบอย่างตะวันตกได้รวมกลุ่มกันขึ้นมาท้าทายอำนาจของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมุ่งหวังที่จะให้ประเทศ

เปลี่ยนแปลงการปกครองตามแบบอย่างตะวันตก ตลอดจนการวิพากษ์วิจารณ์ของสื่อมวลชนต่าง ๆ ทำให้พวกเจ้านายจะต้องเกาะกลุ่มประสานประโยชน์กันให้ได้เพื่อเอาไว้ต่อรองกับกลุ่มปัญญาชนที่อาจจะสร้างเงื่อนไขเพื่อการเปลี่ยนแปลงขึ้นมาก็ได้

ด้วยเหตุนี้ภายหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวจึงเสด็จขึ้นครองราชย์โดยปราศจากความยุ่งยากแต่ประการใด

5.2.4 <u>ลักษณะของการประนีประนอมทางการเมืองในกลุ่มผู้นำไทยระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2475</u>

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เราจะพบว่าข้อขัดแย้งทางการเมืองของผู้นำไทยมักจะลงเอยด้วยการประนีประนอมเป็นสำคัญ ถ้าพิจารณากรณีของรัชกาลที่ 1 กับสมเด็จกรมพระบราชวังบวรสถานมงคลก็ดี กรณีของรัชกาลที่ 3 กับเจ้าฟ้ามงกุฎพระอนุชาก็ดี หรือในกรณีของรัชกาลที่ 5 กับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ดี ผลสุดท้ายก็ลงเอยด้วยการประนีประนอมกันทั้งสิ้น

การที่ความขัดแย้งของผู้นำทางการเมืองในสมัยนั้นไม่รุนแรงจนถึงกับกลับกลายเป็นสงครามกลางเมืองนั้น อาจจะเป็นเพราะปัจจัยจากภายนอกเป็นสำคัญ ปัจจัยจากภายนอกที่ว่านี้ก็คือพม่าและประเทศมหาอำนาจตะวันตก พม่านั้นคนไทยเคยมีประสบการณ์เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาต้องสูญเสียอิสระภาพให้กับพม่าใน พ.ศ. 2310 ทำให้คนไทยต้องมีพระนครหลวงใหม่ที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ตามลำดับ ครั้นมาถึงสมัยของกรุงเทพฯ พม่าก็ยังยกทัพมารุกรานพระราชอาณาเขตอยู่อีกแต่ก็ถูกกองทัพไทยตีแตกพ่ายกลับไปทุกครั้ง ถึงกระนั้นก็ดี ศึกพม่าน่าจะเป็นเครื่องเตือนใจมิให้ผู้นำไทยลุแก่โทสะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมุ่งเอาชนะกันโดยไม่มีใครยอมใคร จนกลายเป็นความแตกสามัคคีภายในอย่างรุนแรง กลายเป็นช่องทางที่ทำให้พม่ายกทัพมาตีกรุงเทพฯ ได้ และกรุงเทพฯ อาจต้องตกอยู่ในกำมือของกองทัพพม่าอีกก็เป็นได้ กรณีดังกล่าวนี้

อาจเป็นได้จากการประนีประนอมทางการเมืองระหว่างรัชกาลที่ 1 กับสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และรัชกาลที่ 3 กับเจ้าฟ้ามงกุฎ

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระอนุชาธิราชเกิดการขัดแย้งกันอย่างหนักด้วยสาเหตุหลายประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ "การขัดเคืองระหว่างสองพระองค์ครั้งนั้นได้สงบลง ก็ต่อเมื่อสมเด็จพระพี่นางสองพระองค์ทรงไกล่เกลี่ย ซึ่งทรงทำได้สำเร็จเช่นนั้นมาหลายครั้ง"[102] แม้กระทั่งภายหลังที่สมเด็จกรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตแล้ว เมื่อทรงทราบว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงเอาพระทัยเข้ากับกบฏ" ก็ทรงโทมนัสอย่างที่สุด ครั้นเมื่อถึงกำหนดจะพระราชทานเพลิง ปรากฏว่าทรงเตรียมจะไม่เสด็จ มีพระราชดำรัสว่าสมเด็จกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงรักลูกหลานมากกว่าแผ่นดิน แต่ในที่สุดก็ทรงโอนอ่อนพระทัยเชื่อคำแนะนำของเสนาบดีผู้ใหญ่เสด็จไปพระราชทานเพลิง"[103]

ในการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 3 นั้น ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงหมดโอกาสไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ตามหลักการแล้วราชสมบัติน่าจะต้องตกอยู่กับเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่เมื่อเหตุการณ์ได้ผันแปรไปเช่นนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎก็อยู่ในเพศบรรพชิตต่อไป ตราบจนกระทั่งรัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคต จึงได้ลาผนวชออกมารับราชสมบัติตามที่คณะขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์กราบบังคมอัญเชิญเสด็จให้ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากรัชกาลที่ 3

จะเห็นได้ว่าเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นฝ่ายประนีประนอม กล่าวคือประการแรกพระองค์ไม่ทรงคิดการต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิอันชอบธรรมในราชบัลลังก์ เพราะถ้าทำเช่นนั้นสถานการณ์อาจรุนแรงและบานปลาย พม่าและอังกฤษอาจได้ประโยชน์จากการนี้ ประการที่สองพระองค์ทรงอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดรัชกาลที่ 3 ถ้าไม่คิดในแง่ของการศึกษาพระธรรมวินัยแล้ว การอยู่ในเพศบรรพชิตจะช่วยให้รัชกาลที่ 3 คลายความหวาดระแวงลงได้ ยิ่งพระองค์ทรงหมกมุ่นกับศิลปวิทยาการสมัยใหม่และการพระศาสนาด้วยแล้ว "ความในพระทัย" ระหว่างรัชกาลที่ 3 กับ

เจ้าฟ้ามงกุฎก็จะต้องค่อย ๆ หมดไปเอง ประการที่สาม เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ทรงได้หม่อมเจ้าหญิงรำเพย พระธิดาของกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์โอรสของรัชกาลที่ 3 เป็นพระอัครมเหสีและพระราชทานพระอิสริยยศให้ทรงเป็นสมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์[104] สมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์นี้เอง[105] ที่ได้ทรงประสูติพระราชโอรสพระองค์แรกคือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นับได้ว่ารัชกาลที่ 4 ทรงหาทางประนีประนอมกับพระญาติทางฝ่ายรัชกาลที่ 3 ได้เป็นผลสำเร็จ เพราะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็คือสายใยประสานความสัมพันธ์ระหว่างพระญาติฝ่ายข้างสมเด็จพระราชปิดาและสมเด็จพระราชมารดาเข้าด้วยกันนั่นเอง

นอกจากนี้เจ้าฟ้ามงกุฎได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ได้ทรงสถาปนาให้พระอนุชาคือ สมเด็จพระปิ่นเกล้าได้ดำรงตำแหน่ง "พระมหากษัตริย์องค์ที่สอง" ทัดเทียมกับพระองค์ พระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 4 ดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าทรงต้องการประสานประโยชน์และรักษาความสัมพันธ์อันดีในหมู่พระราชวงศ์เอาไว้ เพื่อมิให้ปัญหาการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นในหมู่พระราชวงศ์อุบัติขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นได้ว่าพระองค์ทรงได้รับบทเรียนมาแล้วในสมัยที่รัชกาลที่ 3 เสด็จขึ้นครองราชย์โดยที่พระองค์เองกลับต้องได้รับสิทธิดังกล่าวในภายหลัง การประสานประโยชน์ดังกล่าวจะช่วยก่อให้เกิดความสงบภายในอันจะเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินในขณะที่ฝรั่งตะวันตกทั้งอังกฤษ และฝรั่งเศสกำลังมีท่าที่ไม่น่าไว้วางใจสำหรับการขยายอิทธิพลเข้าครอบงำประเทศไทย

มาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ยิ่งจะมองเห็นได้ชัดถึงการประนีประนอมทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทย การขัดแย้งระหว่างกลุ่ม "สยามหนุ่ม" (Young Siam)[106] อันมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหัวหน้ากับกลุ่มของสมเด็จพระเจ้าพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นพวกขุนนางผู้ใหญ่ นับได้ว่าเป็นความขัดแย้งที่ยังสามารถประสานประโยชน์กันได้ทั้ง ๆ ที่กลุ่ม "สยามหนุ่ม" เป็นฝ่ายที่

ต้องการเปลี่ยนแปลงไปในทางก้าวหน้า แต่กลุ่มขุนนางผู้ใหญ่กลับเป็นฝ่ายคึงรั้ง พระบรมราโชบายในการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 เป็นไปในลักษณะสุขุมคัมภีรภาพ ผ่อนหนักผ่อนเบากับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ โดยไม่ใช้วิธีหักด้ามพร้าด้วยเข่า การเลิกไพร่และเลิกทาสก็ดี การปฏิรูประบบภาษีอากรเสียใหม่ก็ดี การปฏิรูปการเมืองและการปกครองก็ดี เป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ต้องอาศัยขั้นตอนและเวลาพอสมควร เพื่อให้ฝ่ายที่คึงรั้งการเปลี่ยนแปลงได้มีเวลาเตรียมตัวรับสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงและยอมรับความจริงในที่สุด

ในกรณีของวิกฤติการณ์วังหน้า จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ สมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ต่างก็ยอมรับการประนีประนอมเพื่อให้วิกฤติการณ์ของความแตกร้าวยุติลง จะเห็นได้ว่าการที่สมเด็จกรมพระราชวังบวร เสด็จหนีเข้าไปอยู่ในสถานกงกุลอังกฤษเมื่อคราวเกิดวิกฤติการณ์วังหน้านั้น มีความหมายเท่ากับว่าทรงเข้าไปขอความคุ้มครองจากกงสุลอังกฤษนั่นเอง และถ้าจะย้อนกลับไปดูเหตุการณ์เมื่อตอนที่รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์โดยมีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ และมีสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงเป็นอุปราชแล้วก็อาจจะวิเคราะห์ได้ว่าสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ต้องเป็นกลุ่มผลประโยชน์เดียวกันแน่ การปฏิรูปการคลังของรัชกาลที่ 5 นั้น กลุ่มที่ต้องสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยมีจากรายได้ภาษีอากรต่าง ๆ ก็คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญนั่นเอง ดังนั้นกลุ่มที่จะต้องต่อรองผลประโยชน์กับกลุ่มปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ก็คือบุคคล 2 กลุ่มที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่เมื่อเหตุการณ์บานปลายออกไปถึงขั้นสมเด็จกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเข้าไปพึ่งพาร่มธงอังกฤษ เช่นนี้ก็เท่ากับว่าทรงพยายามจะคึงมหาอำนาจซึ่งกำลังล่าอาณานิคมอยู่ในขณะนั้นเข้ามาพัวพันเกี่ยวด้วย แต่เนื่องด้วยในขณะนั้นอังกฤษยังไม่มีนโยบายเข้าแทรกแซงกิจการภายในของไทย ประกอบกับทุกฝ่ายหันมารับนโยบายการประนีประนอมกัน เรื่องร้ายแรงจึงยุติลงได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ผู้นำทางการเมืองของไทยในขณะนั้นหันหน้ามาประนีประนอมกันโดยไม่ถึงกับมีการเผชิญหน้ากันถึงขั้นแตกหักนั้น ก็คือกระแสการเมืองจากภายนอก นั่นคือการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ไม่ว่าฝ่ายใดจะมีผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่มอย่างไรก็ตาม แต่ทุกฝ่ายก็ตระหนักดีว่าประเทศไทยกำลังล่อแหลมต่ออันตรายซึ่งเกิดจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นอย่างมาก เหตุการณ์ในพม่า ในกัมพูชา ในเวียดนาม และในแหลมมลายู เป็นสัญญาณบอกเหตุให้ทุกฝ่ายตระหนักว่ายิ่งสถานการณ์ภายในแตกร้าวมากขึ้นเท่าใด เอกราชของชาติก็ลดน้อยลงเท่านั้น อีกประการหนึ่ง การที่อังกฤษกับฝรั่งเศสกำลังแข่งขันกันขยายอิทธิพลในแหลมอินโดจีน อังกฤษก็คงไม่มีนโยบายที่จะสร้างความหวาดระแวงให้กับฝรั่งเศสมากนัก จึงไม่มีนโยบายจะเข้าแทรกแซงในวิกฤติการณ์วังหน้า ดังนั้นเมื่อบรรดาเสนาบดีผู้ใหญ่ของไทยรวมทั้งกงสุลชาวต่างประเทศต่างได้พากันช่วงประนีประนอม วิกฤติการณ์วังหน้าจึงยุติลง

5.3 ข้อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสมัยอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์

การศึกษาเฉพาะกรณีของสมัยอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็เพื่อจะได้พิจารณาถึงข้อแตกต่างในประเด็นที่ว่า ทำไมในสมัยอยุธยาจึงเกิดความขัดแย้งทางการเมืองในหมู่ผู้นำไทยจนต้องเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ใหม่หลายครั้ง ในขณะที่สมัยรัตนโกสินทร์หลังสามารถประนีประนอมกันได้ทำให้สามารถดำรงพระราชวงศ์อยู่ได้มาโดยตลอด

เราอาจมีคำถามตัวเองว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ทั้ง 2 สมัยก็ดำรงอยู่ภายใต้สถานภาพของความเป็นธรรมราชาและเทวราชาเหมือนกัน ระบบสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมศักดินาเหมือนกัน มีระบบไพร่เหมือนกัน จารีตขนบธรรมเนียมประเพณีก็ละม้ายคล้ายคลึงกัน แต่การดำรงอยู่ของพระราชวงศ์กลับไม่เหมือนกัน ดังที่ได้ยกปัญหาขึ้นมาเพื่อนำไปสู่การอภิปรายในตอนต้นแล้ว

ข้อที่จะนำมาวิเคราะห์ในที่นี้ก็คงจะต้องเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละยุคสมัยดังนี้

(1) ในสมัยอยุธยาไม่เคยพบเห็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเกี่ยวกับโทษของความแตกสามัคคีดังเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะสูญเสียเอกราชให้กับพม่าใน พ.ศ. 2112 แต่การเสียกรุงครั้งนั้นสังคมไทยมิได้แหลกสลายเหมือนกับการเสียกรุงใน พ.ศ. 2310 ซึ่งผู้นำไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ประสบมาด้วยตนเองและจากปากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ ดังนั้นผู้นำในสมัยอยุธยาจึงไม่สู้จะสำนึกถึงโทษของความแตกสามัคคีที่จะเกิดกับบ้านเมือง เหมือนผู้นำในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งได้บทเรียนจากอยุธยา จึงไม่ยินยอมประนีประนอมกันเหมือนผู้นำในสมัยรัตนโกสินทร์

(2) ผู้นำไทยสมัยอยุธยายังไม่เคยเห็นภัยอันตรายจากมหาอำนาจตะวันตกที่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมมายังซีกโลกตะวันออกเหมือนกับผู้นำของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งตระหนักดีถึงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของชาติตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาครอบงำอาณาจักรเพื่อนบ้านของไทยอยู่โดยรอบ ดังนั้นผู้นำของไทยสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีสติระลึกได้ถึงโทษภัยของการช่วงชิงอำนาจกันเองว่าจะเป็นช่องทางนำมาซึ่งการแทรกแซงของชาติตะวันตก อันจะทำให้คนไทยต้องสูญเสียอิสระภาพดังเช่นอาณาจักรเพื่อนบ้าน สถานการณ์จริงเช่นนี้ผู้นำสมัยอยุธยาไม่มีโอกาสสัมผัสเหมือนเช่นผู้นำสมัยรัตนโกสินทร์ จึงทำให้ผู้นำสมัยอยุธยาขาดสติไม่คิดถึงเรื่องอื่น นอกจากอำนาจและชัยชนะของตนเอง

ด้วยปัจจัยสำคัญทั้ง 2 ประการข้างต้นนี้เอง จึงเป็นตัวแปรสำคัญที่เปลี่ยงเบนพฤติกรรมทางการเมืองของผู้นำไทยสมัยรัตนโกสินทร์ให้หันมาใช้นโยบายประนีประนอมทางการเมืองกันมากกว่าผู้นำไทยสมัยอยุธยา ทั้ง ๆ ที่ปัจจัยพื้นฐานที่จะทำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจกันถึงขั้นแตกหักยังคงมีอยู่เหมือนกัน

เชิงอรรถบทที่ 5

[1]บางพระองค์เป็นกษัตริย์สองสมัยก็นับเป็นพระองค์เดียวและนับซุนวรวงศาธิราชรวมอยู่ด้วย

[2]เขมรรับมาจากชวาและชวารับมาจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง

[3]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2516 หน้า 4

[4]นิโกลาส์ แชรแวส ประวัติศาสตร์การเมืองและธรรมชาติสยาม (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พระนคร 2506 หน้า 29 – 70

[5]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 7

[6]ชัยอนันต์ สมุทวณิช ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2520 หน้า 59

[7]ประกอบด้วย (1) ทาน คือการให้ (2) ศีล คือการสังวรกายใจให้สุจริต (3) บริจาค คือการเสียสละ (4) อาชวะ คือความซื่อตรง (5) มัทวะ คือความอ่อนโยน (6) ตปะ คือการทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์โดยครบถ้วน (7) อโกธ คือความไม่โกรธ (8) อวิหิงสะ คือไม่เบียดเบียนผู้ใด (9) ขันติ คือความอดทน (10) อวิโรธนะ คือคิดและทำการทั้งปวงโดยปราศจากการนึกถึงตัว

[8]ประกอบด้วย (1) รู้บำรุงพืชผลในประเทศให้สมบูรณ์ (2) รู้จักว่าใครดีใครชั่ว (3) ต้องรู้จักผูกใจคนทั้งประเทศ (4) รับสั่งด้วยคำพูดที่อ่อนหวาน (5) ถ้าทรงปฏิบัติได้ครบถ้วนทั้ง 5 ประการข้างต้นประชาชนก็อยู่อย่างเป็นสุข

[9]ประกอบด้วย (1) ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอกให้มีความสุขไม่ปล่อยปละละเลย (2) ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น (3) ควรอนุเคราะห์พระราชวงศ์ (4) ควรเกื้อกูลพราหมณ์และคนที่อยู่ในตัวเมือง (5) ควรอนุเคราะห์ประชาชนในชนบท (6) ควรอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล (7) ควรจัดรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธ์ (8) ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติผิดธรรมและชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศลสุจริต (9) ควรเลี้ยงดูคนจนเพื่อมิให้ประกอบการทุจริตเป็นภัยต่อสังคม (10) ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศลและอกุศลให้แจ้งชัด (11) ควรห้ามจิตใจมิให้ต้องการไปในที่ ๆ พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ (12) ควรคับความโลภมิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรจะได้

[10]ธนิต อยู่โพธิ์ "ลิลิตโองการแช่งน้ำ วรรณคดีรัฐประศาสโนบายสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา" <u>อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรามาธิบดีศรีสินทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว</u> หน้า 157

[11]เล่มเดียวกัน หน้า 158

[12]ตราขึ้นมาใน พ.ศ. 1901 ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

[13]<u>กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2</u> หน้า 79

[14]เล่มเดียวกัน หน้า 102

[15]เล่มเดียวกัน หน้า 70 – 71

[16]<u>กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1</u> หน้า 113

[17]เล่มเดียวกัน หน้า 78 – 79

[18]ที่เดียวกัน

[19]เล่มเดียวกัน หน้า 98

[20]ตราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ

[21]สมสมัย ศรีศูทรพรรณ <u>โฉมหน้าศักดินาไทย</u> หน้า 55

[22]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 219 -- 220

[23]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 6

[24]เล่มเดียวกัน หน้า 124

[25]เล่มเดียวกัน หน้า 120

[26]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 323 (แสดงตำแหน่งผู้ครองเมืองลพบุรีเป็นเพียงออกพระนครพรามพระลพบุรีเท่านั้น)

[27]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 224, 278

[28]ก่อนหน้าสมัยพระบรมไตรโลกนาถเกิดแย่งชิงอำนาจในหมู่ราชวงศ์ถึง 5 ครั้ง กล่าวคือใน พ.ศ. 1913 จำนวน 2 ครั้ง และ พ.ศ. 1931, 1952, 1967 อีกปีละครั้ง

[29]จากสมัยพระบรมไตรโลกนาถไปแล้วปราศจากการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองถึง 84 ปี (พ.ศ. 1992 – 2076)

[30]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 22

[31]ที่เดียวกัน

[32]ตัวเลขปี พ.ศ. ที่เกิดเหตุการณ์นั้นยึดพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นหลัก

[33]เกิดขึ้นเมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ซึ่งเป็นการแย่งชิงอำนาจกันครั้งแรกของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ส่วนครั้งหลังสมัยพระเจ้าอุทุมพรไม่รุนแรงเพราะชิงถวายราชสมบัติเสียก่อน

[34]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 11

[35]หอสมุดแห่งชาติ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า 2

[36]บางแห่งเรียกพระนครินทราชา

[37]เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา โอรสของพระอินทราชาชิงอำนาจกันเองจนสิ้นพระชนม์ทั้งคู่

[38]พระมหาธรรมราชามีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย

[39]นิโกลาส์ แชรแวส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (แปลโดย ท. โกมลบุตร) หน้า 278 – 279

[40]เล่มเดียวกัน หน้า 278

[41]โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน ชจร สุขพานิช ออกญาวิไชเยนทร์ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พระนคร 2506 หน้า 307 – 312, 333 – 342

[42]จดหมายเหตุวันวลิตกล่าวว่า เดิมเป็นบุตรออกญาศรีธรรมราช เป็นราชนิกูลฝ่ายพระชนนีของพระเจ้าทรงธรรม หาได้เป็นเชื้อสายในราชวงศ์ไม่ โปรดดูรายละเอียดใน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบกับพม่า หน้า 240

[43]แต่เดิมนั้นสมัยพระเจ้าทรงธรรม ข้าราชการทั้งปวงไม่นิยมพระราชโอรสจึงคำรัสสั่งเป็นความลับให้พระยาศรีวรวงศ์เป็นผู้อุปการะพระราชโอรสและให้คิดอ่านหากำลังผู้คนไว้ให้พอป้องกัน

[44]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า คลังวิทยา พระนคร 2514 หน้า 207

[45]กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า 464

[46]กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า 480

[47]โปรดดูตาราง ก.

[48]นัยว่าเป็นโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์

[49]ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม "เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ" วารสารธรรมศาสตร์ 4(3) กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2518 หน้า 79

[50]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 21

[51]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 219 – 220

[52]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 60

[53]ที่เดียวกัน

[54]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 141

[55]ม.ร.ว.ศึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 60

[56]ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2519 หน้า 29

[57]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 32

[58]ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 86

[59]สมคิด ศรีสิงห์ การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว. ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2515 หน้า 9 – 10

[60]กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 189

[61]หอสมุดแห่งชาติ ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่มจบ ภาคที่ 16 คลังวิทยา พระนคร 2506 หน้า 151

[62]เล่มเดียวกัน หน้า 151 – 152

[63]เล่มเดียวกัน หน้า 152

[64]ที่เดียวกัน

[65]นิโกลาส์ แชรแวส เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 278 – 279

[66]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 โรงพิมพ์คุรุสภา พระนคร 2504 หน้า 255

[67]เล่มเดียวกัน หน้า 254

[68]เล่มเดียวกัน หน้า 255

[69]เล่มเดียวกัน หน้า 256

[70]ที่เดียวกัน

[71]เล่มเดียวกัน หน้า 299

[72]ที่เดียวกัน

[73]เล่มเดียวกัน หน้า 306

[74]เล่มเดียวกัน หน้า 256 – 257

[75]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวการกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 โรงพิมพ์คุรุสภา พระนคร 2504 หน้า 2

[76]กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 20 (ภาคที่ 33 —34) โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. 2510 หน้า 18 – 19, 42

[77]เล่มเดียวกัน หน้า 44

[78]เล่มเดียวกัน หน้า 48

[79]พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต คลังวิทยา พระนคร 2505 หน้า 275

[80]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พ.อ.พิเศษ นิจ ทองโสภิต แปล) หน้า 5 อ้างถึงสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 หน้า 353 กับหนังสือของ John Crawfurd, Journal of an Embassy from the Govern or General of India to the Courts of Siam and Cochin china 2. nd ed. เล่ม 1 หน้า 193

[81]กรมศิลปากร เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 56 – 57

[82]ที่เดียวกัน

[83]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (เล่ม 1) โรงพิมพ์คุรุสภา พระนคร 2504 หน้า 1 – 2

[84]วอลเตอร์ เอฟ เวลลา เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 6 อ้างถึง เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 152 – 153

[85]ที่เดียวกัน

[86]พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 276

[87]เล่มเดียวกัน หน้า 276 – 277

[88]เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (เล่ม 2) หน้า 134 – 135

[89]เล่มเดียวกัน หน้า 133

[90]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 คลังวิทยา พระนคร 2506 หน้า 14 – 15

[91]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 หน้า 24

[92]เล่มเดียวกัน หน้า 26

[93]เล่มเดียวกัน หน้า 26 – 27

[94]เล่มเดียวกัน หน้า 27

[95]เล่มเดียวกัน หน้า 291

[96]Stanley Bedlington, "Knox and the Front Palace Crisis : 1874 – 75 กาญจนี สมเกียรติกุล ผู้แปล ใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 ก.ค. 2518 หน้า 68

[97]ที่เดียวกัน

[98]ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "วังหน้า : ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ" ใน รักเมืองไทย (สมบัติ จันทรวงศ์, รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ บรรณาธิการ) หน้า 10 อ้างถึง David A. Wyatt, politics of Reform in Thailand 1969 p. 46

[99]ที่เดียวกัน

[100]Stanley Bedlington เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 73 – 74 อ้างถึง เอกสารไทย 185 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ถึงพระยาอนุชิตชาญไชย วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2417

[101]ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 11

[102]พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 203

[103]เล่มเดียวกัน หน้า 207

[104]เล่มเดียวกัน หน้า 366

[105]ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์

[106]เอกกมล สายจันทร์ "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาการเมือง" ใน การพัฒนาการเมืองไทย ลิขิต ธีระเวคิน บรรณาธิการ แพร่พิทยา กรุงเทพฯ 2519 หน้า 256

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กระมล ทองธรรมชาติ วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย กรุงเทพฯ บรรณกิจ 2520

"กวีการเมือง" (นามแฝง) รวมบทกวีและงานวิจารณ์ศิลปวรรณคดี แนวร่วมนักศึกษาเชียงใหม่ เชียงใหม่ 2517

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2506, 2515

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2506, 2515

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2505, 2515

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2515

กนกศักดิ์ แก้วเทพ และสมเกียรติ วันทนะ (บรรณาธิการ) จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรพิทยา 2524

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า หนังสือทางราชไมตรี กรุงเทพฯ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพรการพิมพ์ 2512

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ปฏิวัติ 2475 กรุงเทพฯ แพร่พิทยา 2515

ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519

_____ ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 1600 – 2310 ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2521

_____ ออกญาวิไชเยนทร์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506

คณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอู่ทองรามาธิบดี ศรีสินทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ศิริมิตรการพิมพ์ 2513

คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. สถาบันกษัตริย์ กรุงเทพฯ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2516, 2518

คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย เรื่อง พระพุทธศาสนา กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516

เคลาส์ โรเซนเบิร์ก เทียนวรรณกับการพัฒนาชาติไทย อรัญญา โรเซนเบิร์ก พรหมนอก แปล กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2524

โฆษณาการ กรม คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรีกล่าวแด่ประชาชนชาวไทยในอภิลักขิตสมัยฉลองรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2482 กับสุนทรพจน์ประกอบ พระนคร พานิชศุภผล 2482

_____ สุนทรพจน์นายกรัฐมนตรีบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงแด่ประชาชนชาวไทยทั้งมวล ในอภิลักขิตสมัยแห่งงานเฉลิมฉลองวันชาติและสนธิสัญญา พระนคร พานิชศุภผล 2482

_____ คำปราศรัยของคณะรัฐมนตรี ในอภิลักขิตสมัยเถลิงศก 31 มีนาคม 2481 กรุงเทพฯ พานิชศุภผล 2482

จรูญ เปรมฤทัย ร.ต. ปฏิทินการเมือง กรุงเทพฯ : บริษัท บ้านและที่ดิน เปรมฤทัย จำกัด (ม.ป.พ.)

จดหมายเหตุแห่งชาติ กอง เอกสาร ร.5 ก 13-3/6 พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124

_____ เอกสาร สร. 0201 - ขต./19 บันทึกการสนทนาระหว่างพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย กับพลเอก เทย์เลอร์ เสนาธิการทหารบกสหรัฐอเมริกา ลงวันที่ 12 สิงหาคม 2498

_____ เอกสาร กค. 0202.2.18/1 คำแถลงของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แก่ผู้แทนหนังสือพิมพ์

_____ เอกสาร คค. 0202.1.1/15 เรื่องบันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 25/2509 ลงวันที่ 24 สิงหาคม 2500

จุลจักรพงศ์ พระองค์เจ้า เจ้าชีวิต กลางวิทยา กรุงเทพฯ 2505

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (ไม่ปรากฏปีที่ตีพิมพ์)

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 1 : (3) 2516

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 : (1) 2517

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 : (2) 2518

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 : (4) 2518

จิตร ภูมิศักดิ์ โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กรุงเทพฯ ตรงกลม 2524

จิตงาม วัฒนพันธ์ นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ, พระราชพิธีสิบสองเดือน พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา 2506

จอห์น เบาว์ริ่ง เซอร์ เซอร์ยอน โบว์ริง เพ่ง บุนนาค แปล พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงจรัญสนิทวงศ์ 31 มีนาคม 2502

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ คณะ เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2524

ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองไทยฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจักการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 2513

_____ ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และ ก.ศ.ร.กุหลาบ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรนันท์ 2522

_____ ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2519

_____ การเมือง - การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2411 - 2475 กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์ ม.ป.ป.

ชนม์สวัลค์ ชมพูนุท ม.ร.ว. ชีวิตและงานของ สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จอมพลผู้พิชิต กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์บันกาลสาส์น (ไม่ปรากฏปีที่ตีพิมพ์)

ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2519

เดอ ลาลูแบร์ จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลบุตร แปล กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ก้าวหน้า 2520

ทำรงราชานุภาพ สมเด็จกรมพระยา ความทรงจำ พระนคร ศิลปาบรรณาคาร 2516

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2505

_____ ไทยรบพม่า พระนคร คลังวิทยา 2514

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 กรุงเทพฯ คุรุสภา 2505

ดี จี ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะแปล ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอานันท์ กาญจนาพันธ์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2522

ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เล่ม 1 พระนคร ไทยวัฒนาพานิช 2515

ถนอม ตะนา กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 - 2481 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร 2527

ธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ประวัติศาสตร์และการเมือง กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516

ธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2526

ทวิช เสนีวงศ์ ณ อยุธยา พล.อ. บันทึกการเมือง คนหัวไวน กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมเณศ 2521

"ทหารเก่า" (นามแฝง) ประภาส หวงสมบัติ กรุงเทพฯ ชินพรการพิมพ์ 2521

"ไทยน้อย" (นามแฝง) เกมการเมืองของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ กรุงเทพฯ แพร่พิทยา 2517

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2503

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท พระยาไพบูลย์สมบัติ (เดช บุนนาค) 25 พฤศจิกายน 2477 ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1 พระนคร คลังวิทยา 2504

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2 พระนคร คลังวิทยา 2504

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 พระนคร คลังวิทยา 2506

ธรรมกามภ์ โภวาที ประวัติมหาดไทย (ส่วนกลาง) ภาคที่ 2 ตอนที่ 2 พระนคร กระทรวงมหาดไทย 2521

ธำรงศักดิ์ อายุวัฒนะ ประวัติกรมการศาสนาและการพระศาสนาในประเทศไทย พระนคร โรงพิมพ์กรมศาสนา 2506

นรนิติ เศรษฐบุตร เมืองไทยในระบบรัฐสภา พระนคร แพร่พิทยา 2517

"นายหนหวย" (นามแฝง) เบื้องหลังยึดทรัพย์จอมพล กรุงเทพฯ วัชรินทร์การพิมพ์ 2521

นิโกลาส์ แซรแวส ประวัติศาสตร์และการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล พระนคร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506

ผรงค์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์ไทย 1 พระนคร มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2504

_____ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เฉพาะกรณี ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2522

_____ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์ 2523

_____ พื้นฐานอารยธรรม กรุงเทพฯ : แสงรุ้งการพิมพ์ 2526

ผรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ บรรณาธิการ สังคมไทยใน 200 ปี กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์ 2526

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2521

บันทึกประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 – 2519 สำนักพิมพ์ สยามจดหมายเหตุ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)

ประวัติศาสตร์ทหาร กอง กรมยุทธการทหารบก คำสั่งกองบัญชาการฝ่ายทหาร ที่ 4/906 เรื่องให้ยุบเลิกกองบัญชาการฝ่ายทหาร โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการฝ่ายทหาร ลงวันที่ 12 มิถุนายน 2500

ประมาณ อดิเรกสาร พล.ต. บันทึกความจำเมื่อข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าพรรค กรุงเทพฯ จัดพิมพ์โดยพรรคชาติไทย 2520

ประเสริฐ ณ นคร มังรายศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2521

ประยูร ภมรมนตรี "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" เบื้องแรกประชาธิปไตย พระนคร สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย 2516

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2521

ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย พระนคร โรงพิมพ์กิตเวชช์ 2515

_____ ข้อเขียนทางปรัชญา กรุงเทพฯ เสริญวิทย์การพิมพ์ 2518

เปลื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา ไทยวัฒนาพานิช พระนคร 2498

พญาลิไท ไตรภูมิพระร่วง กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2515

พิทยลาภพฤฒิยากร กรมหมื่น พระวรวงศ์เธอ ชุมนุมพระนิพนธ์ พระนคร สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2507

ภารดี มหาขันธ์ การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518

พวงร้อย กล่อมเอี่ยง พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิชาการศึกษา กรุงเทพฯ 2516

พระภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 – 2480) กรุงเทพฯ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520

ไพจิตร ไหลงาม ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2398 – 2475 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2524

ไพฑูรย์ เจ๊ะแอ นโยบายชาตินิยมของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2488 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ 2522

ไพบูลย์ ดีดง ร.อ. กำเนิดการปกครองระบบรัฐสภาในประเทศไทย วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2508

มงเซเญอร์ ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องกรุงสยาม สันต์ ท. โกมลบุตร แปล กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2520

มณีชัย รัตนมณี ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โครงการผลิตตำราและการวิจัยทางรัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ 2519

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ บทละครเรื่องหมื่นประมาทศาล ตบตาอำนาจ และหนามยอกเอาหนามบ่ง กรุงเทพฯ องค์การค้าคุรุสภา 2516

มนูญ มาคะศระ การรักษาอำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491 – 2500 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2529

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 (กำแหง ภิรตานนท์ ผู้รวบรวม) กรุงเทพฯ อักษรบัณฑิต 2522

เหรียญ ศรีจันทร์ เหรียญรำลึก ที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ร.ต. เหรียญ ศรีจันทร์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 6 พฤศจิกายน 2514

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 75 ตอนที่ 84 ลงวันที่ 22 ตุลาคม 2501

ราชวรมุนี พระ ค่านิยมแบบพุทธ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ 2527

เหรียญ ศรีจันทร์ ร.ต. และ เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ต. กบฏ ร.ศ. 130 กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์ 2517

สิทธิ ธีรเวคิน บรรณาธิการ การพัฒนาการเมืองไทย กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา 2519

สิไทย พระญา ไตรภูมิพระร่วง กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2515

ลา ลูแบร์ จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลบุตร แปล กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2520

ว.ช. ประสังสิต แผ่นดินพระปกเกล้า กรุงเทพฯ ยุคุงชาติ 2515

วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า พ.อ.นิจ ทองโสภิต แปล พระนคร สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514

วิลเลียม แบรตลีย์ เดวิด มอแรลล์ เดวิด แชนตัน สตีเฟน ยัง เหตุการณ์ 6 ตุลาคมในทัศนะนักวิชาการอเมริกัน เอกรงค์ ประทีป แปลก กรุงเทพฯ แสงรุ้งการพิมพ์ 2521

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ ม.ล. และ วิมลวรรณ ปิตธวัชชัย บทบาทของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ : บริษัท ธรณ์ธวัช จำกัด 2525

วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 1 เล่มที่ 4 ตุลาคม – ธันวาคม 2520

วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 1 เล่มที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2519

วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 4 เล่มที่ 1 มกราคม – เมษายน 2522

วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 6 เล่มที่ 1 มิถุนายน – กันยายน 2519

วารสารธรรมศาสตร์ 4 : (3) กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม 2513

วารสารธรรมศาสตร์ 5 : (2) ตุลาคม 2518 – มกราคม 2519

วารสารธรรมศาสตร์ 15 : (2) เมษายน – มิถุนายน 2521

วิชัย เสวะมาตย์ การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2509

วุฒิชัย มูลศิลป์ แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 – 2475 โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ส.น.ง. คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี 2526

_____ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2516

ศิลปากร กรม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2507

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา 2506

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา 2507

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 20 พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา 2510

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 49 พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา 2507

_____ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 กรุงสุโขทัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิคุณ 8 เมษายน 2515

_____ พระราชพงศาวดารจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พระนคร 2507

_____ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระนคร คลังวิทยา 2507

_____ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2516

_____ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2516

ศิลปากร กรม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2516

_____ กำให้กการชาวกรุงเก่า คำให้กการขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์คลังวิทยา 2516

_____ คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พระนคร ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร 2507

_____ รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 2 กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา 2510

_____ ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่มจบ กรุงเทพฯ คลังวิทยา 2516

ศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัย พระบารมีร่มเกล้า กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519

สละ ลิขิตกุล คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายก ชีวิตและงาน ศึกษาสัมพันธ์ กรุงเทพฯ (ไม่ระบุปีที่พิมพ์)

สฤษดิ์ ธนะรัชต์, จอมพล ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2501 – 2504 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507

สงวน อั้นตง สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 1 พระนคร : แพร่พิทยา 2502

สมพงษ์ เกษมสิน และจรูญ สุภาพ ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช 2520

สมสมัย ศรีศูรทพรรณ โฉมหน้าศักดินาไทย พระนคร : ชมรมหนังสือแสงตะวัน 2507

สรรค์ รังสฤษดิ์ วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสมัยการพิมพ์ 2522

ศาสนโสภณ พระ และ คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย เรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2514

สายชล วรรณรัตน์ พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2525

สมกิด ศรีสิงห์ การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร พ.ศ. 2515

สมบัติ จันทรวงศ์ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ บรรณาธิการ รักเมืองไทย กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์ 2519

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภาษีอากรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร พระนคร 2515

สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4(3) : 53 – 65, 2509

สามัญศึกษา กรม บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา รายงานการประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2512

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 – 2453) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2521

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร (บรรณาธิการ) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรกของเมืองไทย กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2523

สิริ เปรมจิตต์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงโต้แย้ง "เค้าโครงเศรษฐกิจ" ของ นายปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์เสาวภาค 2516

สุชิน ตันตระกูล. รัฐประหาร 2490 พระนคร สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2515

สุพจน์ ด่านตระกูล ข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ อันเนื่องมาจากบทวิจารณ์ของนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร กรุงเทพฯ สันติธรรม 2526

_____ ดร.ปรีดี พนมยงค์ พระนคร ประจักษ์การพิมพ์ 2514

สุโขทัยธรรมาธิราช มหาวิทยาลัย เอกสารการสอนชุดวิชาปรัชญาการเมือง หน่วยที่ 12 – 15 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช 2527

สุนทรี อาสะไวย์ บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2475 กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา 2521

เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว. กฎหมายอยุธยา พระนคร ห้างหุ้นส่วนศิวพร 2510

สำนักนายกรัฐมนตรี ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 58 ตอน 72 14 ตุลาคม 2484

_____ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 79 ตอน 115 31 ธันวาคม 2505

_____ แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3(3) กันยายน 2512

อคิน รพีพัฒน์ ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325 – 2416 กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2518

อัจฉราพร กมุทพิสมัย กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปการปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524

อนันต์ อมรรตัย แผนการณ์มหาชนรัฐของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระนคร เอเชียการพิมพ์ 2517

แอ็บบ็อต โลว์ มอฟแฟ็ต แผ่นดินพระจอมเกล้า พ.อ.นิจ ทองโสภิต แปล กรุงเทพฯ โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520

อัมมาร์ สยามวาลา คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เรื่องพื้นฐานทางเศรษฐกิจไทย กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516

Hohn Hans. Its Meaning and History. Canada, D. Van Nostramd, 1955.

Kulke Herman. The Devaraja Cull. New York : Cornell University 1978.

Romulo. Carlos P, Contemporary Nationalism and the World Order. New York : Asia Publishing - House, 1964.

